אֵם הבנים שמחה

מאת

הרב ישכר שלמה טייכטל זצ"ל הי"ד

רב, אב"ד וראש הישיבה בפישטיאן

מהדורה חדשה מתוקנת

הוצאת קול מבשר

ירושלים תשנ"ח

©
כל הזכויות שמורות
ירושלים ה'תשנ"ח
Copyright
Printed in Israel 1998

הוצאת קול מבשר בע"מ
ת.ד. 2452 מבשרת ירושלים 90805
טל': 02-5340502

עיצוב עטיפה: חיים מושקין, ירושלים

צילום ולוחות - פרנק, ירושלים

הרב ישכר שלמה טייכטל זצ"ל הי"ד

יום הבנים שמחה

שכל נשיא הלך בתוך שבטו ונכנס לתוך ביתו ועשה עצמו כאדם הנופל
מחמת חולשא או צער עד שהחבהלו כל בני המשפחה והקימו אותו וחזר
ונפל ושאלו אותו מה לך אבי! מה לך מרי? והוא אומר להם שמחמת
דאגה עליהם ועל חייהם ועל כבודן של בנותיהן הוא בחולשא גדולה כל
כך עד שנפל ארצה והתחיל לבכות עד שהם מבכין עמו וכה עשו בכל
משפחה ומשפחה ומשכונה לשכונה עד שנעשה כל העדה חבורה אחת
חבורה של בוכים בקול גדול עד למרום הכי תמצא פראפאגאנדא גדולה
מזו! אשר גם בזמנינו לא במהרה תמצא כזה והגיעו לזה על ידי שלא
חסו על הטרחא ליכנס בתוך בית של כל אחד ואחד משלשים ריבוא
אנשים ע"י שלוחיהם ושליח שלוחיהם ולאיים ולהפחיד את אנשי הבית
עד שגעו כולם כל העדה כחבורה אחת בכיה עצומה עד למרום וזה
שאמרו ישראל אחנו המסו את לבבנו ע"י שרגנו באוהל של כל אחד
ואחד וזה ג"כ מה שאמר משה ותרגנו באהליכם וגם דוד אמר וירגנו
באהליהם וימאסו בארץ חמדה דייקא באהליהם היינו ע"י שריגנו באוהל
של כל אחד ואחד מהם ע"ז עלה בידם למאס אצל כל העדה כחבורה
אחת [illegible] ארץ חמדה.

(ס"ג) **ועתה** אחי התבונן וראה איך שלא התעצלו אז להשתמש באמצעות
שונות של כזביות ועיממיות ולא חסו על שום טרחא
להסריח ולשלות באוהל של ששים ריבוא אנשים כדי להתעות את כל
העם ולעורר בקרבם שנאה ושטנה ומיאוס בארץ חמדה והשיגו כל זאת
ע"י הפראפאגאנדא העצומה והגדולה שהשתמשו בה ועלה בידם לעשותם
כולה כחבורה אחת נגד ארץ חמדתינו כדי להשיג מטרתם האנכיית שבקרב
הנשיאים מנהגי העדה בעת ההיא (ויתורגם בל"א וועגען אייהרע עאָגיס־
טישע ציעלע וכמו שהבאתי לעיל בשם הזה"ק ובשם השל"ה הקדוש
האבען זיא אירער געפֿערם דאס גאנצע פֿאָלק ישראל מים איינע פֿאלשע
פראפאגאנדא דאס זיא אללע בעשטאנדען דא וויא איין מאנן געגען ארץ
ישראל) וגרמו לנו את הגליות המ' שעברו עלינו זה כאלפים שנה אשר
אנו עודנה בקרבה ואין אנו רואין סוף וקץ לגליותינו ואדרבה עוד מתגברת
עלינו מדי יום ביום עד שהגענו עוה למה שהגענו וכל זאת נגרם לנו
ע"י מלוה הרעה כמו שהמדרש הנ"ל קורא לעון זה דמרגלים למלוה
רעה שעשינו אז שאנו הקב"ה חייכם שטופיכם ליפרע ועדיין
לא נשתלם חוב זה ע"כ אנו מוכרחין לסבול כל מה שבא עלינו וגם
המדרש איכה אמרו חובה בישא הלזו ישראל לדורות בבכייתם זאת נמצא
דכל זמן שלא נשלם חוב זה אין לצפות שייטיב מעמדנו חיו.

והנה

ובירושלים תנחמו

עזרי מעם ה׳ ספר עושה שמים וארץ

אם הבנים שמחה

מיוסד על גאולתינו ועל פדות נפשינו מגלות האחרון הזה אחר שנעשה כל מה שהבורא כל עולמים אלקינו ואלקי אבותינו מבקש מאתנו ומצוונו לעשות בענין קרבת הגאולה כמבואר בפנים כל דבר דבור על אופניו בשום שכל ודעת ממקורות נאמנים כולם נובעים ממעין הטהור של תורתינו הקדושה ומפי חכמינו ז״ל בש״ס בבלי וירושלמי במדרש וזהר ומשאר ספרותינו הקדושים ומבוקש מכל איש ישראל אשר כבוד ה׳ וכבוד אומה הקדושה וכבוד נפשו נוגע בלבו שיקח לו מועד לעבור במתינות ובדיוק על כל דברי הספר הזה אז אני ערב לו שבעזר הבורא יאירו עיניו ושכלו ולבבו יבין את אשר הוא חייב לעשות בעד נפשו בפרט ובעד כל אומתינו הקדושה בכלל ובעבור שמו הגדול יתברך ויתעלה בב״א.

מחובר ממני הצעיר באלפי ישראל

ישכר שלמה טייכטהאל

מלפנים אב״ד ותופס ישיבה נכבדה וכעת פה עיר הבירה בודאפעסט בעהמ״ס שו״ת **משנה שכיר** כמה חלקים עודם בכת״י ושני חלקים כבר יצאו לאור התחלתי בסידור הכת״י של ספר הנוכחי אור ליום ג׳ לסדר וארא בשנת תש״ג פה עיר הבירה הנ״ל **בעמק עכור** מצער חבלי משיח הנוראים אשר השתרגו על צווארנו במשך שנות המלחמה העולמית השנית הנוכחית וה׳ יזכני לגומרה **בפתח תקוה** לחזות במהרה בישועתן של ישראל ובהרמת קרנם ובשוב ה׳ את שיבת ציון בב״א.

בודאפעסט תש״ג

בדפוס של משלם (זלמן) כ״ץ קאטצבורג

Druck von Salamon Katzburg Budapest, Kazincy-u. 34.

ונודעה יד ה׳ את עבדיו וזעם את אויביו (ישעי׳ ס״ו).

תצלום שער הספר מן המהדורה הראשונה.

ב״ה

למזכרת נצח

יזכר אלקים לטובה לאיש הדגול מרבבה ה״ה הגביר
הקצין מוקיר רבנן אבן ספנת קה״י בפעסט כבוד החבר

ד׳ שמואל ארי׳ שפוטץ נ״י

בן ר׳ דוד יהודה שפוטץ

וגם לרבות זכירה לטובה רעיתו „אשת חיל״

מרת דינה תחי׳

בת יצחק

על שסייעני להופעת הספר הנוכחי לזכות את הרבים ולהלהיב את לב אחב״י לעלות אל ארץ אשר ד׳ דורש אותה תמיד כאשר כתב רבינו באמרי אש חיו״ד סימן ק״א, וזכות דמצוה תהיה לו ולכל בני משפחתו תסרה להצילם משעות הרעות המתרגשות כעת בעולם כמבואר בהקדמה הראשונה, ויזכו לראות בישועתן של ישראל ולעלות לציון ברנה עם יתר הפליטה בב״א.

וזכות אבות תעמוד ליוצאי חלציהם ולקרוביהם ה״ה:

בתם מרת בילה תחי׳ עם בעלה ר׳ שמואל בן יודא דוב גראסס ובתם אסתר תחי׳.

בנם דוד יהודה נ״י, בנם יצחק חיים נ״י.

חמותו מיכל בת דינה לאר״ט, אחיו המופלג בתורה ר׳ אהרן שפוטץ מווין.

אחותו רבקה וויזער תחי׳, אחותו פראדל ווינדעב תחי׳, אחותו שרל גרינהוט תחי׳.

ש״ב ר׳ דוד בן אהרן שפוטץ מנעוויארק נ״י.

ש״ב הרב המופלג מוכתר בנימוסין ר׳ ראובן קאהן מוויען נ״י.

ש״ב הרב ר׳ יוסף שיק שליט״א מנעוויארק י״י.

ש״ב ר׳ יחזקאל שלעזינגער מק״ק טאפאלטשאן נ״י.

כולם יעמדו על הברכה

יעיניהם יחזו בישועתן של ישראל בב״א.

* מצאנו חובה קדושה לעצמנו להביא את שמות התורמים והעוזרים לרב המחבר הי״ד תוך כדי ימי הרעה בגיא ההריגה, ובכך להנציח את הגבורה היהודית אף על פי שחרב חדה מונחת על הצואר. יהי זכרם כרוך. ה׳ הוא נחלתם ויצרור בצרור החיים את נשמתם.

הזכרה

יזכר ד׳ לטוב את נשמת אביו יקר הערך ירא וחרד לדבר ד׳ החבר דוד יהודה בן מירל ש״ל כ״ז שבט תרנ״ח.

ואת נשמת אמו החשובה בילא בת רבקה ש״ל כ״ז אדר תרס״א.

ואת נשמת אחיו אלחנן בן דוד יהודה.

ואת נשמת אחותו העניל בת דוד יהודה שלעזינגער.

ואת נשמת דודו הרב הגדול בתורה צדיק תמים עובד את ד׳ כל ימיו מו״ה ר׳ שמואל שיק זצ״ל תלמיד הגאון ר׳ יהודה אסאד זצ״ל מק״ק טירנא כ״ה שבט תרפ״ד.

ואת נשמת ש״ב החרד לדבר ד׳ רודף צדקה וחסד החבר ר׳ צבי בן שיינדיל גרינהוט מוויען.

תנצב״ה

ויהיו מליצי יושר בגנזי מרומים בעדו ובעד כל בני משפחתו ולא יאונה אליהם שום רע ח״ו ויזכו לכל טוב ולישועת כלל ישראל בב״א אכי״ר.

רבינו הרשב"א בתשובה סי' תקפ"א פסק רמצוה לפרסם עושי צדקה לכתוב שמם לזכרון טוב כדי לפתוח דלת לעושי כצוה והרמ"א ביו"ד סי' רמ"ט הביאו להלכה ולמעשה על כן שפתי לא אכלה מלהכיר טובה כרבים לאלו המטיבים עמדי מעת התגודדי פה בגולה ונתנו לבם להכירני ואשר תנכו בידי בהדפסת ספרי הנוכחי לזכות את הרבים להלהיב את לב אחביי לעלות אל המקום אשר בחר בו ה' ככתוב בספר איש אלקים לדבינו אמרי אש שמצוה על כל ישראל להלהיב את אחיהם לעלות עיי"ש ביו"ד סי' ק"א וזכותיה רא"י יגן עלינו להצילנו משעות הרעוה המתרגשות כעת בעולם ויחלצני ממיצר כמבואר בהקדמה ראשונה מספר זה ונזכה לגאולה קרובה ושלמה בב"א.

ראש וראשון אזכיר לטובה את האחד המיוחד שבקהל יראים דפה עיר הבירה ה"ה הקצין הגביר מפורסם והמורם מעם התורני וההבני מופלג בחורה וירא' ה' התולתו מוכתר בנימוסו וברב קילוסו מוהר"ר **חיים שטערן דכהן** שליט"א **כוכב מזהיר** בשמי היהדות דפה קהל יראים מזרעו דאהרן קאתי ועבר עובדא דאהרן ענף עץ אבות חומר מגזע רבינו הגדול רבן של ישראל מרן ר' שלמה קלוגר זצ"ל הוא נתן לבו להכירני ולתמכני בתמיכה שיש בו ממש מעת שבאתי לכאן ולא על אותי בפרט יצא רק על הכלל כולו יצא ונוטל חלק בראש בעזר הנדכאים והאומללים וכל הרבנים גדולי תורה שברוך המתגוררים פה כעת נשפעים ממנו בשפע רב טוב והכל נעשה בכבוד ובסבר פנים יפות על כן גם בשמם אהללנו בתודה ובתוך קהל ועדה אספר צדקתו כמצווה עלינו מפי רבינו הרשב"א הנ"ל יברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה ויתברך בי"א בדכות האמורים בצדקה ויאריך ימים ושנים טובות ומבורכות הוא ובני ביתו ויזכה לגדל בניו בנהת ובעונג לתפארת ישראל זו משלי ומאת ה' ישיג ברכה אלף פעמים ככה ותחזנה עיניהם בישועתן של ישראל ובהרמת קרנם וקרן בן דוד בב"א.

הרבני הגדול בתורה ובמעשים טובים העמקן דייק וגמר שמעתתא כדחבא דפומבדיתא העסקן צבורי באמת ובאמונה בנש"ק כמוהר"ר דוד הרש סופר זוסמאנן שליט"א בן הגאון מופת הדור כקש"ת מו"ה מרדכי פישל סופר זוסמאנן זצ"ל ראב"ד דפה קה"י.

הרבני רגדול בתורה בשכל חד ומפולפל רודף צדקה וחסד חבר לכל ירא ה' בנש"ק כמו"ה ברוך ווייגהערגער שליט"א בן הגאון האריר מופה"ר מסערדאהעלי זצ"ל.

הרבני הגדול בתורה המחודד ומפולפל תומך עני ודל מגזע היחוס והמעלה כמו"ה אשר זעליג שסיינמעץ שליט"א.

התורני והרבני המופלג בתורה וביראה טוב עין יבורך בנש"ק כמו"ה גבריאל שלעזינגער שליט"א בן הגאון צדיק תמים כמו"ה ישראל דוד מרגליות רב בביהכ"נ לינת הצדק פה ק"ו.

התורני והרבני מופלג בתורה וביראה בעל מעשים טובים מחותני כמו"ה חזקי' בן חנה שעהנבעדגער שליט"א גבאי דקהל יראים דפה.

האחים המופלגים בתורה וביראה רודפי צדקה וחסד כמו"ה משה יהודא מפה ומו"ה נפתלי פאנפעדער מבעקעש טשאבא שליט"א.

התורני המופלג בתורה שוע ונכבד הגביר המפורסם ירא והרד לדבר ה' כמו"ה ישעי' בלאסטבערג שליט"א עם אשתו הצדקת ומפורסמת במעשים טובים מרת אסתר תחי' מבעקעש טשאבא.

האחים יראי ה' וחושבי שמו רודפי צדקה וחסד בעלי מעשים טובים מו"ה דוד ומו"ה שלמה פריעדלאנדער שליט"א.

התורני והרבני מופלג בתורה וביראה טהורה בעל עובדין טבין כמו"ה יעקב יוסף ווייללינגער שליט"א.

התורני והרבני המופלג בתורה וירא וחרד לדבר ה' רודף צדק וחסד כמו"ה מאיר בונצעל שליט"א.

התורני והירא וחרד לדבר ה' שוע ונכבד כמו"ה משה נאגעל שליט"א מוויען.

האחים הנכבדים יראי ה' וחושבי שמו רודפי צדקה וחסד ה"ה התורני והרבני מופלג בתורה וביראה טהורה כמו"ה זבולון יונתן וכבוד מו"ה שמחה בונם בני יוסף ז"ל שטערנבערג שליט"א.

השוע ונכבד אוהב צדקה וחסד כה"ר נפתלי פריינד שליט"א.

השוע ונכבד הולך בתום וביושר אוהב צדקה וחסד כה"ר ישעי' מאיר הכהן שפיטצער שליט"א.

התורני והרבני מופלג בתורה וביראה רודף צדקה וחסד כמו"ה דוב בער פראנק שליט"א.

התורני והרבני מופלג בתורה וביראה רודף צדקה וחסד כמו"ה פנחס ווייגנארטען שליט"א.

התורני המופלג בתורה רודף צדקה וחסד כמו"ה משה וויס שליט"א.

תלמידי התורני והרבני מופלג בתורה וביראה שמואל ליעבער שליט"א

לעילוי נשמת אבי' הרבני המופלג צדיק תמים מו"ה מנחם בן חיים יצחק ז"ל ששבק חיים לכל ישראל י"א סיון תו"צ"ט מסאקייא.

התורני והרבני המופלג בתורה ויראה כמו"ה ידידי הירטענפעלד שליט"א ובנו הרבני המופלג מו"ה מאיר שליט"א לזכרון נשמת הח' אלי' בן פערל כ"ג תשרי. מרת שינדל בת מלכה י"א מרחשון, מרת נעכא בת שרה י"ד אייר. הבתולה רבקה בת שינדל י"א תשרי, הב' ישראל בן ברריגדל כ"ז מנחם אב. הילדה מלכה נעכא בת ברריגדל ט"ז סבת.

הרבני המופלג בתורה ויראה סהורה סוב עין יבורך מחותני מו"ה משה בן יעקב פוכס מסענץ.

הרבני המופלג ירא וחרד כמו"ה חנניא יו"ט ליפא בן אברהם נאָץ.

הרבני המופלג בתו"ת ירא וחרד כמו"ה דוד שמעון שטערן בן להה"ג הצ"ת מו"ה שמואל משה ז"ל מסערענטש.

זכרה לו אלקי לטובה את הרבני המופלג מו"ה צבי יודא נ"י בן הרבני הצדיק המפורסם מו"ה יצחק היילברונן מזענטא.

כולם יעמדו על הברכה וה' יהי' עליהם סתרה ויסוך עליהם באברתו להצילם מזרם הפרענות המתרגשות כעת בעולם וכל נגע ופגע לא יקרב באהליהם ויזכו לראות בישועתן של ישראל במהרה דידן אכי"ר.

* *
*

תוכן

מבוא 1

הסכמות ..... ו

הקדמה ראשונה ..... כז

הקדמה שניה ..... לג

פתיחה ..... מו

פרק ראשון: הצרות וחבלי משיח — "קול דודי דופק" ..... סז

פרק שני: הפדות והגאולה ..... צה

פרק שלישי: הישוב והבנין ..... קנד

מקדש ה' ..... שיב

פרק רביעי: האחדות והשלום — תקנת ישראל ..... שלז

מפתע ענינים ..... שעא

פתח דבר

"כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו גוזל לקב"ה וכנסת ישראל" (ברכות לה ב). יסוד חשוב בעבודת ד' ובכל חיי היהודי — הכרת טובה. לזכור היטב ולהודות לאלה שמסייעים — זאת חובה נעימה ותנועת נפש טבעית.

על כן, עלינו לשבח ולהודות לאדון הכל שבחסדו הגדול החיינו, וקיימנו והגיענו לסיום העבודה הגדולה והקשה הזאת.

כן אנו שמחים להודות מקרב לב ומעומק הנפש לרב אורי כהן שליט"א על עזרתו שלא תסולא בפז. תודה לרב צבי קפלן שליט"א שסייע בעבודת התרגום, לידידנו ר' אלעזר בירנבוים על סיועו בהכנת המפתח, וכן לכל אלה אשר דירבנו, סייעו בעצה ועודדו אותנו במשך העבודה. תהא משכורתם שלמה מן השמים.

כסלו ה' תשמ"ג

ירושלים המאוחדת תובב"א — שנת ל"ה למדינת ישראל

מבוא

רקע היסטורי לנושא הספר

בבואנו להוציא לאור את הספר הקדוש "אם הבנים שמחה", לא נוכל שלא להתיחס אל המאורעות והתהליכים שקרו בחברה היהודית לאורך תקופת הגלות, אשר בהם שורש וסיבה לחבורו.

מאז הגלות מארץ־ישראל לא פסקו געגועי העם למכורתו, נחשולי עליה אליה, זרמי צדקה ותרומה לקהילות הקודש אשר בה. כל מאות השנים הללו נקשרו אגדות, תקוות וחלומות בארץ ישראל ובשיבה אליה. בה תלו עיניהם מיליוני יהודים בעתות צרה וצוקה, קושי ומשבר. יתר על כן, ככל שהיו הצרות נוראות יותר, הגזירות קשות יותר והפְּרָעוֹת איומות יותר — כך גאתה התקווה, כן הפנו בני ישראל את מבטם אל עבר המזרח, אל עבר מולדתם, אדמתם, מקדשם. כל כמה שגדל הפער בין המציאות העכורה בגלות לבין התקווה להקמת מלכות בית־דוד, כך גדלה הציפיה לנס — נס קבוץ גלויות ובנין בית המקדש. אם במאות הראשונות לאחר חורבן הבית היו עדיין 'ארץ ישראל' ו'מלכות ישראל' מושגים ריאליים והתוכניות לשוב לארץ היו בגדר מציאות המתקבלת על הדעת בתוך מסגרת הטבע, הרי במאות השנים האחרונות עד כדי כך נותקו היהודים מתפיסה פוליטית־מציאותית, עד כדי כך רחוקה היתה התקופה שבה היתה ליהודים מדינה ומולדת בפועל, שכל הנושא של קבוץ גלויות וריבונות יהודית היו בגדר נס, פלא, מתנת־שמים ללא יכולת ריאלית לעזור לממושם, מלבד הציפיה והיחולים.

על רקע של התגברות הצרות מחד גיסא והתרחקות מתפיסה ריאלית את הגאולה מאידך גיסא, קמו תנועות משיחיות והלהיבו את העם לשוא, מרטו את עצביו, סכנו את מעמדו והחלישו את כוח עמידתו. בתור תגובה חריפה לתנועות אלה ובעיקר לתנועה השבתאית ולתנועה הפרנקיסטית שר"י, ומתוך דאגה ליכולת העם להחזיק מעמד, הוקפאה המחשבה על דבר החזרה אל הארץ; חדלו, כמעט, הלימודים והעיסוקים בהלכות משיח, בהלכות גאולה. טופחה, לעומת זאת, האמונה התמימה והפשוטה שכאשר יעלה הרצון לפני המקום הוא יגאל אותנו בקרוב ובמהרה ללא מאמצים מצידנו. כך נדחקה מחשבת הגאולה, השיבה והמלכות מלבותיהם של מאמינים בני מאמינים, אף

על פי שהפעולות השגרתיות לא נפגעו — עדיין עלו אי־אלו יהודים לארץ, עדיין נשלחו כספים למען החזקת מוסדות התורה והחסד בערים הקדושות, ושד״רים מארץ הקודש נתקבלו באותה חביבות ונדיבות כמקודם. אותם רבנים ואנשי תורה כהרב קאלישר למשל, אשר ניסו לחרוג מן המסגרת המוסכמת וליזום פעילות מעשית ומדינית המקיפה את כל העם — לא זכו לתמיכה ראויה לשמה, ועל אף שמבחינה פורמלית קבלו הסכמות של גדולי ישראל תוכניותיהם נשארו כאבן שאין לה הופכין.

באותה תקופה — במקביל לתנועת ההשכלה באירופה הלא יהודית ועזיבת הדת על ידי הנוצרים — קמה תנועה דומה גם במחנה ישראל. יהודי צרפת בהשפעת המהפכה ושוויון הזכויות שהוענק להם, ואף יהודי גרמניה ומרכז אירופא, בעיקר לאחר מלחמות נפוליון, גילו יותר ויותר עניין בעולם הסובב אותם — במדע, בספרות, באמנות. אחדים מהם, כאשר לא מצאו תשובה המניחה את דעתם במסגרת הקהילה הדתית המסורתית המבוצרת מפני השפעות נוכריות, פנו לשדות זרים, לתרבויות הגוייות, ולא פעם אף לנצרות כדגם לחקוי. הבעיה שעמדה לפני היהודים באותה עת ובאותם המקומות היתה: איך להשאר יהודי ובו בזמן להיות אזרח שווה זכויות וחובות בפועל, במדינה הזרה שהוא מתגורר בה. בעית הזהות הכפולה מצאה את אחד מפתרונותיה הראשונים באמירתו המפורסמת של מנדלסון: ״היה יהודי בביתך ואדם בצאתך״. הוא בעצמו ניסה להגשים את הכלל שקבע והשתדל להיות נאמן למסורת אבות וקיום מצוות בביתו, אך בני־ביתו הלכו אל הקצה החצוני שבמשנתו ורובם ככולם פרשו מכלל ישראל והשתמדו. משכילי גרמניה ואוסטריה הבינו שלא זאת הדרך, או לפחות דרך זו צריכה השלמה. על כן לא ניסו יותר לשלב שני קטבים מנוגדים אלא לפשר ביניהם. זאת היתה תנועת הרפורמה אשר עשתה את המסורת ללמוד הסטורי מנוכר — 'חכמת ישראל' במקום 'תורת ישראל', חנוט במקום תורת חיים ועתיד. את היהדות כמערכת דתית, ניסו לקרב ככל היותר לצורת הפולחן הנוצרי, כגון הכנסת כלי נגינה לתוך בתי כנסת, בטול המחיצה בין גברים לנשים, העברת השבת — היום הקדוש — ליום ראשון, חקוי בתלבושת ועוד סממנים חצוניים שבעצם בטאו את הדת האוניברסלית כפי שנצטיירה בעיניהם. מבחינת ההתנהגות בתוך ״הבית״ השתדלו לבטל כמה שיותר את המצוות המעשיות ולהעמיד את הכל על טוהר הכוונה הדתית־מוסרית. כמובן, שלא כל יהודי מרכז־אירופה נהגו כך ואף לא מרביתם, אלא שיכבה די דקה שבקרב העשירים המשכילים המקורבים לשלטון. המנהיגים הרוחניים של העם, רבני ישראל, דיינים, ראשי הישיבות ותלמידי החכמים, חשו בסכנה המתקרבת ובאה, וחששו מאוד שריחה הרע של תנועת ההתבוללות במסווה של תנועת ההשכלה יחדור ויגיע לתוך המוני בית ישראל, וביחד עם

הענקת שוויון זכויות יחסי המפתה להשתלב במסגרות הרחבות, יעשה שמות ויפרוץ פרצות איומות במחנה ישראל. צריך לציין שמבחינה לאומית מנהיגי הרפורמה התכחשו כמעט לגמרי לרעיון העליה לארץ ישראל ולכנון הממלכה היהודית בה. ברעיון זה הם ראו את עיקר הסכנה להתפתחותם בארצות מושבותם, שהרי אם יקבלו את הרעיון הזה לא יוכלו להמלט עוד מבעיית הזהות הכפולה והנאמנות הכפולה שממנה בקשו להשתחרר. על כן המושגים כגון 'ציון', 'ירושלים', 'ארץ ישראל', הוצאו מסדורי התפילה הרפורמיים ועל שפתיהם התנוססה הסיסמה: "ברלין (או פריז, או לונדון, או ווינה) היא ירושלים שלנו". ובכן, בטול המצוות המעשיות, חקוי של נוצרים, התבוללות וטמיעה בעמים זרים, לְוּוּ תמיד בהתנגדות עזה לשיבת ציון ואף לתמיכה בישוב היהודי בה.

כאשר הגיחה בעיה זו במלוא חריפותה והלכי רוח רפורמיים החלו להשפיע על רבים, אצל חלק ממנהיגי היהדות בגרמניה ובאוסטרו־הונגריה התגבש פתרון בנוסח: "הִבדלו מתוך העדה הרעה הזאת" — יְסוּד קהילות חרדיות נפרדות מתוך שקול הדעת שלא ניתן לדור בכפיפה אחת עם רפורמיסטים שהלכו וצברו כוח במוסדות הממשל ועל ידי כך נעשו חשובים ובעלי השפעה בתוך הקהילות הרגילות. אמנם פתרון זה לא נתקבל על דעת כולם. רבים מגדולי ישראל התנגדו לו בחריפות, אלא שעל פי רוב הם היו רחוקים ממקום המאורעות, מעבר לגבול האוסטרו־הונגרי, ובמקומותיהם (רוסיה, ליטא, פולין) גם הבעיה היתה פחות חמורה. תגובה חריפה זאת של פרוד הקהילות, גררה אחריה קיטוב יתר בעמדות, התרחקות עד כדי בוז ושנאה של מחנה אחד למשנהו. אך אם במרכזי התרבות גם החרדים לא יכלו להתעלם מן ההשכלה הכללית ולכן בנוסף לתגובה השלילית של הִבדלות הנהיגו גם למודים כלליים במסגרת תורנית (כגון בתי המדרש לפי השיטה של רש"ר הירש — תורה עם דרך ארץ), הרי בפריפריה של הקיסרות — בגליציה, צ'יכיה, בוהמיה (סלובקיה), הונגריה, טרנסילבניה ובעוד חבלי ארץ הסמוכים להם, התגובה הרבנית החרדית היתה בדרך כלל חד־צדדית בלבד — "חדש אסור מן התורה", התבצרות ושימור קנאי על מורשת העבר בכל — החל מדרך למוד וכלה בפרטי לבוש וניבי דבור. התנהגות כזאת נראתה, כמובן, למשכילים בתור התעקשות שוא וסיפקה להם סבות ללעג, בוז וגנאי כלפי היהדות החרדית. בחבלי ארץ אלה ובעיקר בהונגריה הגדולה (כולל טרנסילבניה השייכת היום לרומניה, וצ'יכוסלובקיה שהיא היום מדינה עצמאית) רווחה המציאות שהיהודי או שהוא אדוק מאוד ביהדותו, או שהוא פרק מעצמו כל עול מצוות וכל זיקה לקדשי האומה. נראה, שדווקא בהונגריה היה מקום למצב ענינים כזה. שם, למעשה, היתה נקודת מפגש ונקודת התנגשות כאחת של שני עולמות: מזרח־אירופאי, הנחשל, הפחות מתועש

ושמרני מאוד מצד אחר, ומערב־אירופאי בעל ההשכלה והתרבות הטכנולוגית המפותחת, הנאור והמתקדם כביכול (את אמיתת ה"כביכול" חש העולם במלה"ע השניה) מן הצד השני. יהדות הונגריה היתה צעירה ורק כמאה שנים לפני כן החל בה תהליך ההתפתחות הפנימית, המודעות לעצמה. את דפוסי ההתנהגות והחיים שאלה מן השכנים. חסידות, להיטות בעבודת הבורא קבלה מפולין (גליציה). למדנות ותורה מגרמניה ומליטא ובמשך הזמן התמזגו הדברים ונוסף להם גוון מיוחד של יהדות הונגרית — חריפות בלמוד, קצוניות ועקביות בהוצאת המסקנות, קנאות במלחמה על ישום המסקנות האלה. הוא הדין היה אף בחלק המשכיל והמתבולל שביהדות הזאת. את השכלתו והשקפת עולמו קבל מגרמניה המתונה והמסודרת יותר, אך ביחד עם התכונות הנזכרות הופיע טפוס של משכיל־מתבולל לוחם וקצוני. אפשר להניח שתכונות מיוחדות אלה היו תוצאה של צורך להדביק את הקצב של הקהילות הוותיקות יותר, צורך בהאצה מוגברת של הבניה הרוחנית והחומרית, משום כך העמדות היו חדות יותר, ההתנגשות ביניהן היתה במהירות גבוהה יותר והתוצאות הרסניות יותר.

תמונת מצב המתוארת לעיל היתה מובנת והגיונית. המשכילים המתבוללים עשו "תקונים" בדת והתנגדו גם לקשר עם ארץ ישראל ולדפוסי לאומיות יהודית. היהודים החרדים העומדים מנגד להם שמרו בקנאות על היהדות המסורתית וכמובן בהם היה נטוע רגש קדוש כלפי ארץ הקודש, ארץ האבות, הארץ המובטחת. אולם בנקודה זאת חל מפנה מפתיע כאשר הופיעו משכילים, רחוקים מן הקהילה ומן המסורת וקראו לחדוש הלאומיות היהודית בארץ ישראל, הציעו כפתרון לבעיה היהודית — שיבה לארץ, בניה ובנין העם בה. המפנה הזה היה בלתי צפוי ונתקבל מלכתחילה ברגשות מעורבים בחוגים החרדיים. בחלקם (בעיקר בשטחי רוסיה הצארית) נתקבל הדבר כסמן של תשובה אל המקור, אל היהדות ולכן השמחה וההתלהבות בלטו שם יותר*, ובחלקם (באוסטרו־הונגריה וגרמניה) החרישו ולא הגיבו בזמן הראשון. אלא שככל שגברה התעמולה הלאומית בסיסמה "ככל הגוים בית ישראל" והוצגה כהמשך טבעי להענקת שוויון זכויות ליהודי בפרט, כתביעה להענקת שוויון זכויות לאומה היהודית כלכל אומה אחרת — זכות למולדת, למדינה, לנהול עצמאי של ענייניה, כך הלכה וגמלה התגובה השלילית בחוגים חרדיים רבים מפני שראו בלאומיות החדשה הזאת נסיון נוסף להרחיק את היהודי מהתורה

* כאשר ביקר מייסד התנועה הציונית ד"ר הרצל בוילנא, בדרכו לשיחות עם הממשלה הרוסית בעקבות פרשת קישינב בתרס"ג (1903), יצא אב בית הדין של וילנא, הגאון האדיר ר' שלמה הכהן (בעל "יחשק שלמה") עם ספרי תורה, בראש כל הקהילה לתחנת הרכבת לקבל את פניו.

ומן המסורת ולעשותו כגוי. בחוגים אלה ראו בתנועת חבת־ציון, ואחר־כך בציונות המשך של תנועת ההשכלה המסוכנת כל כך בעבר ובהווה.

כדי להעמיד את ההבדלים בין אהבת ארץ הקודש בחוגים חרדיים ובין הקריאה לחדוש העצמאות הלאומית באופן ברור וחד משמעי, ולהסביר בכך את ההתנגדות החריפה והנמרצת לתנועה הציונית על גווניה, נימקו החוגים הללו את עמדתם בכך שלא יתכן שעל ידי מעשים חלוניים תתגשם תקוות הדורות לגאולה, שהרי אם כך הדבר לשם מה שמירת היהדות. את ההצלחות של בוני הארץ לא פעם יחסו לסטרא אחרא, להצלחותיו של השטן לבלבל את היהודים. המסקנה היתה: להמשיך במה שהיה בעבר, בתפילה, בלמוד תורה, בשמירת מצוות, קבלת יסורי הגלות באהבה (עד כמה שאפשר, ואם לא נדידה לגלות אחרת), ציפיה למשיח ואמונה שהוא יבוא בכל יום שיעלה הרצון לפני הקב״ה, אך ציפיה זאת היא פאסיווית מתוך חוסר היכולת שלנו להשפיע באופן מעשי על מהלך הגאולה אלא בהגברת המעשים הדתיים הנ״ל. רק אמצעים אלו יביאו לגאולה האמיתית ולא יחסים מדיניים או עליה המונית, או חדוש הבעלות הממשית על חלקי הארץ. כאן הגיע התהליך הסמוי של התרחקות מתפיסה ריאלית לכלל אידאולוגיה מודעת, המוצאת לה אפילו אסמכתאות במקורות היהודיים. לעומת זאת ההתרחקות מן המסגרות המסורתיות, כניסה לעולם המחשבה שמחוץ להן, איפשרו למשכילים לחזור אל המושגים הריאליים, לחשוב בקאטיגוריות מדיניות, כלכליות, חברתיות ולחפש פתרון בתחום העולם הזה, בתחום הפעילות המעשית לישוב הארץ וצבירת כוחות שם (חובבי ציון), ובתחום היוזמה המדינית לקבלת מעמד בינלאומי מובטח לכינון המדינה היהודית (הרצל). הבעיה של התנועה הציונית מבחינת היהדות החרדית היתה, שאמנם לא איכפת היה לה לציונות אם כל העם יהפך לחילוני, בתנאי שיהודים יתקיימו קיום לאומי בלבד ללא קבלת תורה ומצוות. כפי שזה התבטא בהחלטת הקונגרס הציוני: ״הציונות דבר אין לה עם הדת״. זאת אמנם לא היתה הנקודה המרכזית שלשמה נוסדה התנועה, אך השקפת עולם חילונית היתה נחלתם של ציונים רבים וידועים ממיסדי התנועה והיא לא השתנתה. התנועה הדתית שניסתה לאחוז בשני הקצוות והיתה חלק מן התנועה הציונית, סבלה משני הצדדים. החרדים המתנגדים לציונות האשימוה בשתוף־פעולה עם מעבירים על דת, בשתוף בעבודה זרה. הציונים לעומת זאת הטיחו בה לא פעם האשמות באי־שתוף פעולה מספיק, בעיכוב העשיה הציונית מתוך מניעים דתיים. הם ראו בה מכשול בבנין העם והארץ. כך שהיא הצטרכה להתגונן מכל הצדדים ולא יכלה להבטיח לחבר בה חיים שקטים ובטוחים מבחינה רוחנית. לכן, כנראה, לא הצליחה לאגוד תחת דגלה את מירב היהדות החרדית.

ציוני דרך בתולדות המחבר

הרב המחבר זצ"ל נולד בשנת תרמ"ה בהונגריה, וחי בתקופה הנדונה[1]. באופן טבעי קבל את ההשקפה הרווחת בסביבתו המרימה על נס את ההמשך הקפדני של המסורת בכל התחומים והתנגדות עזה לתנועה הציונית. המעשים החיוביים שבהם התרכזו, היו כאמור, למוד התורה וקיום המצוות כפי שנשמרו לאורך תקופת הגלות[2]. ואמנם הוא השקיע את כוחותיו וכשרונותיו המרובים בלמוד וכבר בגיל די צעיר השיג את המטרה המבוקשת — היה לתלמיד־חכם ירא־שמים ואף נתקבל לרב ומורה־הוראה בפישטיאן.

מתוך דבריו אנו למדים שעיקר גדולו והתעלותו היו בסביבות צדיקים וחסידים והוא לא חרג כלל מן המסגרת המקובלת על אותם מנהיגי היהדות החרדית אשר הסתופף בצילם. מבטו היה נתון לעבודת ד', לשיפור המדות וללימוד תורה בתחומים המקובלים והמוסכמים[3]. בתקופה שבין מלחמות העולם מצבם של היהודים הלך והשתפר מבחינה חומרית. הם היו אזרחים שווי־זכויות, בעלי זכות בחירה, ולכן נעשו אף לקבוצת כוח במדינות שהיה מספרם רב. נראה היה שכל הטרחה מסביב ארץ־ישראל והציונות כתנועת הצלה — מיותרת לגמרי, אפשר בשקט ובשלווה לשבת בגלות, להסתדר, ללמוד תורה ולחכות למשיח[4]. התנועות האנטישמיות בדרך־כלל היו אופוזיציוניות, הממשלה בכל מקום התחייבה לשלום האזרחים מכל הדתות והעדות ולכן לא צפו לסכנה מכיוון זה. זאת היתה, גם, אחת ההוכחות הניצחות של מתנגדי הציונות לצידוק התנגדותם — כל הצעקה על מצבם האנוש של יהודי אירופה אינה אלא צעקת שווא, מצבם החמור היה מצב ארעי והנה אפילו בסיס זה של הצלת ישראל מיד צר נשמט מן הציונים.

אך הנה התחילה מלחמת העולם השניה וכל אותם הדברים שדחו אותם קודם, שלא רצו להאמין שהם יכולים להתרחש — הפכו למציאות איומה, אכזרית ונוראה הרבה יותר ממה שאפשר היה לתאר, ממה שהזהירו לפני כן. שתי תגובות היו לזעזוע מפלצתי זה — 1) עצימת עינים, אי־אמון מתוך קושי ופחד להתמודד עם המציאות החדשה ואף לבדוק את ההתנהגות קודם־לכן[5]. 2) התפקחות, התעוררות והערכה מחדש את שאלות היסוד. בדרך השניה הלך הרב המחבר זצ"ל[6]. השואה עוררה אותו ללימוד ולהבנה ומתוכם כאילו צפו

1 פרטי תולדות המחבר — משפחתו, רבותיו, חבוריו — עי' בהקדמה לספר שו"ת "משנה שכיר" ובסיום ח"א מ"אמונה צרופה בכור השואה" — יומנו של הרב המחבר.

2 עי' עמ' כד.

3 עי' עמ' כד; לג-לד.

4 עי' עמ' עג-עה.

5 עי' עמ' רמה-רמח; רנב-רנה.

6 עי' עמ' כד; לג-לד; שלג.

ועלו כל אותן הידיעות שהוא ידע כבר והוארו באור חדש, משמעותי לימינו. שנוי היחס שלו לשאלת היסוד בקיום היהודי לא ערער בעיניו את מעמדם של מוריו ורבותיו הקדושים־הצדיקים וראשי־הישיבות, אלא מתוך הכרה מחודשת בערכים שקודם הוא לא עסק בהם כלל[7], לא התיחס אליהם ולאורך כל הספר הוא מנסה לישב את הישנות והחדשות באופנים שונים[8]. ואם לא עולה הדבר בידו, הוא נוקט בקו של "דברי הרב ודברי התלמיד — דברי מי שומעים", זאת אומרת אם יש הרבה מקורות בתורה הכתובה והמסורה לדעתו אף שזה נגד דעתם של כמה ממוריו, בכל זאת דברי הקב"ה בתורתו ודברי חז"ל חשובים הם מדעתם והם הקובעים[9]. התעוררותו גרמה לו לרצון עז לעורר אחרים, להראות להם את הדרך האמיתית, להביא לפניהם אוצרות של תורת־חיים שלא ידעום לפני כן. לכן תוך כדי המאורעות האיומים, בהיותו במצור ובמצוק, נטול ספרים, הוא מחבר ספר ומדפיסו בתקווה שאולי זה יעזור להבין נכון את התקופה, אולי זה יציל מעוורון והתכחשות שהיו גם מנת־חלקו קודם לכן[10]. בתוך נדודיו בקהילות שונות הוא מטיף בבתי־הכנסת, בבתי־מדרש, מתווכח[11] ומוכיח והכל בתקווה אדירה להמשך החיים, לעתיד טוב יותר לאחר המלחמה, לבנין הארץ וכנון מדינה יהודית על אדני התורה והמסורה שתאפשר שגשוג לעם ישראל בתוכה[12]. אלא שמיתת צדיקים מכפרת והוא חלק את גורל הקהילות שבהן נולד ונתחנך והורה הלכה. לא הספיקו הכוחות המשחררים להגיע עד שהוא בתוך רבבות ישראל קדושים נלקח למחנה ההשמדה ולא זכינו שינצל ויחיה עמנו, ויורנו דעת ויראת ה' הטהורה. בספרו הוא מתגלה במלוא שעור קומתו — תלמיד חכם מופלג, חריף ובקיא, הוגה־דעות שמעטים כמוהו, ומעל לכל אוהב ישראל בכל נימי נפשו, בכל כוחות גופו עד כלותם, עד התחברותו עם כלל ישראל אף במיתתו.

תוכן הספר

כאמור למעלה, הזעזוע של המלחמה העולמית והשמדת היהודים והיהדות השפיע באופן מכריע על זווית הראיה של המחבר את המאורעות הקורים לעיניו ואלה שכבר קרו. כל התנועה הלאומית ועבודתה למען ישוב הארץ קבלה משמעות אחרת בעיניו. הבנין של ארץ ישראל, שהיה בעיניו קודם לכן חילול הקודש וטומאת הארץ העליונה והתחתונה, כפי שכתב במכתבו לעתון "יודישע צייטונג" במונקאטש בשנת תרצ"ו (עי' עמוד שלד), הובנו עכשיו כגילוי

7 עי' עמ' כד; שלג.
8 עי' עמ' קו-קז.
9 עי' עמ' כד; לח-לט; מה; קעג-קעד; שסו.
10 עי' בשער הספר וכן בעמ' כט; לד.
11 עי' עמ' רמה-רן; רנא-רנד.
12 עי' עמ' רסב.

ההשגחה האלוקית, כסימן מובהק של גאולה קרובה. כל הספר כולו בא להשיב על הטענות של היהדות החרדית נגד עליה לארץ, ובנייתה עם כופרים, בראיה הטראגית את הקיום היהודי בגלות וקריאה ליציאה ממנה. נביא כאן את הנקודות המרכזיות בספר למען הקל על הקורא לראות תמונה שלמה.

א. טעם הצרות בגלות

"מפני חטאינו גלינו מארצנו" — הגלות נתפסה מן ההתחלה כעונש על חטאים, כמקום ארעי ולא טבעי לעם ישראל, לעומת מולדתו — ארץ ישראל. אך במרוצת השנים גבר כושר ההסתגלות על צער הגלות כגלות — קרי הינתקות מהארץ הטבעית והיעודה, והגלות נעשית למולדת שניה, למקום האחזות שעיקר הדאגה בו להמשיך את ההאחזות בתנאים סבירים. זעקת הגולים הראשונים "איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר" נשכחה מעט, מרירותה הומתקה בהישגים החדשים באדמת נכר — בלמוד התורה, במסחר פורה, בהתרגלות אל השפה והמקום החדשים. לא ציפיה דרוכה מתוך בכי ומספד לישועה קרובה היו מנת־חלקה של הקהילה היהודית, כי אם ישיבה מרווחת ודברים מן השפה ולחוץ על געגועים לקדושה של ארץ ישראל. במרירותו אומר הרב המחבר ז"ל ש"לזה יש הרבנות שלו ולזה בית החרושת שלו" וכך הלאה. אלא שלא ניתן ליהודים לשבת בטח בארצות גלותם. תמיד לאחר תקופה של שגשוג ושלווה באה תקופה של פרעות וגירוש, ושוב היתה שלווה במקום חדש ושוב צרות, הרג וביזה. על מה ולמה הצרות? מה רומז הקב"ה לעמו ועל מה מענישו? הרב המחבר ז"ל נותן תשובה חד־משמעית: הסיבה היא "וַיָּרֶגְנוּ באהליהם... וימאסו בארץ חמדה" (תהילים קו, כד-כה). מאיסת הארץ, שכחת הארץ, חטא המרגלים הממסים את לב בני ישראל בהפחדה מפני קושי העליה והבנין — כל אלה גוררים עונש כבד של פרעות ודמעות, אבדן רכוש וחיים. "...שאין אנו מרגישים באיזה חטא אנחנו לוקים כל כך הרבה פעמים, והוא מפני שאין אנו מזרזים עצמנו לשוב לארץ אבותינו". הרמז הוא: נסתיימה תקופת הגלות, הגיעה העת לשוב הביתה "...הרי שקב"ה הבטיח לנו וכרת עמנו ברית מיוחדת על זמן היותנו בגלות שנשב בשלוה ובפרנסה מרווחת בארצות הגויים כשאר יושבי הארץ, ואולי עוד בטובה מהם. וכהיום, שגזלו מאתנו כל זכות החיים ונטלו מאתנו כל מעמד ומצב פרנסתינו ושברו לנו כל מטה לחם, נראה בעליל שהקב"ה נטל מאיתנו הבטחת הגלות הנ"ל, וכאילו אמר לנו בפירוש: בניי, מעתה אין אני רוצה שתתעכבו עוד בארצות הגלות, על כן נשכתי ידי מכם, מלהבטיח עוד ישיבתכם בגולה, רק תקומו ותלכו אל חיק אמכם, ותשובו אל ארץ אבותיכם". הקב"ה דוחק בנו להבין את צו השעה — חידוש הממלכה היהודית בארץ ישראל.

אלא שעוד טענה בפי המתנגדים לראיה כזאת של הדברים: הגאולה כולה מעשה ניסים ונפלאות, מתנת שמים עבור התנהגות בכשרות במקום הגלות — אם כן איך אפשר לדבר על עליה המונית, על עזיבת הגלות ועוד כאשר זה כרוך בהשתתפות עם פורקי עול? יתר על כן, איך אפשר כלל לראות בהתעוררות העם ובישוב הארץ של עכשיו מעשה טוב ונכון, כאשר בראש המעשים הללו עומדים יהודים שלא נמנים, ואף לא רוצים למנות את עצמם, בשלומי אמוני ישראל ושומרי המצוות? לבירור נקודה זאת נחלץ הרב המחבר זצ"ל הי"ד.

ב. דרכה של הגאולה — בדרך הטבע ועל ידי יהודים שונים דוקא

ההבדל העיקרי שבין שתי התפיסות — ניסית וטבעית — הוא במשך הזמן. הנס קורה בבת אחת, לעומת זאת התהליך הטבעי לוקח זמן. והמחבר, לאחר שמביא בספרו מקורות תלמודיים למכביר, מסכם ואומר: "הרי שביארו לנו חכמינו האמיתיים במקומות הנ"ל — שלא כמו שרבים מבני עמנו מדמים ועולה על לבם, שמשיח יבוא לישראל פתאום כנהר שוטף, מאפלה לאור גדול בפעם אחת — כי אם עלייתם תהי' מעט מעט, ממדרגה למדרגה אשר למעלה הימנה. ואחר שיתרגלו לאותה מדרגה יעלו למדרגה עוד למעלה ממנה, עד שיעלו ויבואו למדרגה היותר גבוהה, על ידי שכבר התרגלו במדרגות העולות סולם בית־אל מעט מעט". איך ליישב את שתי התפיסות המנוגדות לכאורה זו לזו? בדברי הרב המחבר זי"ל אנו מוצאים מענה לכך. מענה זה איננו המצאה שלו, כי אם הליכה בדרך הגמרא אשר גם בה נשאלה השאלה. ובכן, אם ישראל עושים תשובה גמורה והיא מקיפה את כל שדרות העם מקטן ועד גדול, הרי בן דוד בא באותו היום — "היום אם בקולו תשמעו". אך אם לא קרה הדבר הזה, אם עדיין אין הדור כולו זכאי, הרי תבוא הגאולה במועד הנקוב מלמעלה, בשעתה. כפי בטוים של חז"ל: "זכו — אחישנה, לא זכו — בְּעִתָּהּ". הענין הוא שהגאולה היא גם צורך ישראל, ולכן הם בתשובתם אל ד', בהתנהגותם הנכונה יכולים לגרום את ביאתה, אך היא גם צורך גבוה ולכן בזמן שהקב"ה צריך גאולה בעולם היא תבוא אף בדור שכולו חייב, אף במצב שלפי מעשיהם של ישראל הם אינם ראוים לה. אלא שגאולה שהיא צורך גבוה, גאולה מכוח ההבטחה לאבות העולם, תבוא בדרך כזאת שתמחיש את אי־זכאותם של ישראל לה — בדרך הטבע, בדרך של הסתרה והסתתרות של הקב"ה בתוך מהלכים מדיניים, תרבותיים, לאומיים. יתר על כן, היא עלולה להופיע דוקא מתוך יסורים קשים שנועדו להחזיר את היהודים בתשובה, להעמידם על המשמעות האמיתית של התהליך ההסטורי. ובכן שני סימנים לגאולה: 1) אפשרות בנין הארץ וכנון הישוב היהודי הגדול בה בדרך הטבע. 2) יסורי הגלות המתגברים. על היסורים דובר למעלה, ולבנין הארץ — עדין אנו נבוכים!

— היתכן שבנינם של רשעים ופושעים בהלכה, יהיה בנין של קיימא? או בלשון המחבר ז״ל: ״וידעתי, בני, ידעתי, כי יוקשה לך קושיא גדולה על דברינו: אם כן הוא שבנין שנעשה בימינו בארץ הקדושה הוא סימן ואות לקץ שקרבה (הגאולה) לבוא ואתחלתא דגאולה, איך יתכן שרוב בוני הארץ המה לדאבוננו מחללי שבתות ועוברי עבירה ר״ל, וכמעט אשר כגויי הארץ המה בעוונותינו הרבים? ואיך יתכן שהבורא כל עולמים יעשה אתחלתא דגאולה ואות וסימן על ידיהם, הלא קיימא לן ״מגלגלים זכות ע״י זכאי״?

— כמה וכמה מרכיבים לתשובה. קודם כל יש לדעת שזהו התהליך שנבאו אותו הנביאים ופרשו אותו חז״ל, ועל כן הקושיא היא לא על המחבר או על איש אחר כי אם ״קושיא לאלוקינו למה יעשה כזאת — לבשר לנו את הבשורה היותר גדולה שאנו מצפים לה בכליון עינים ובכל אַוַת נפשינו ע״י עופות טמאים דוקא״ (כלומר ע״י יהודים שקלטו בתוכם תרבות גויים). על כגון זה נאמר כבר בגמרא שמביא המחבר ז״ל בדבריו ״ובהדי כבשי דרחמנא למה לך״ — שאין לאדם להקשות קושיות כמו אלה על מעשה אלוקינו, ״כי גבהו דרכיו מדרכינו ולא מחשבותיו מחשבותינו. והעיקר כי האמת מעידה לעצמה, כי המה (בוני הארץ) שלוחי דרחמנא, ושתוק ואל תקשה קושיא לאלוקינו!״

ומה טעם הדבר? מדוע דוקא כך צריכים להתרחש הדברים? וכאן שוטח לפנינו הרב המחבר זצ״ל הי״ד את הסבריו אשר נוגעים בלי ספק בנקודות המהותיות ביותר בפנימיות היהדות. שאלת השאלות שבתחום המוסר והמדות של היהודי המאמין — משאת הנפש של הפרט והכלל בישראל, יוצאים אל הפועל, צומחים ומתממשים דוקא מתוך סיבוך וחושך? כל שורש בית דוד החל ממעשה יהודה ותמר כלתו — אשתו, ואחר־כך רות המואביה אשר התגיירה על ידי בועז, ואף בחירת דוד עצמו על ידי שמואל עברה שלב שבו שמואל הצביע על אליאב — אחיו הגדול של דוד כראוי למלוכה והקב״ה צווה עליו למשוח את דוד באומרו ״אדם יראה לעינים וד׳ יראה ללבב״ — אם כן מדוע יש פער בין עיני אדם ולבו? הרב המחבר מביא מקורות קדומים לרוב מזוהר הקדוש, המדרשים ואגדות התלמוד וכן הסבריהם של המקובלים והצדיקים החסידיים למקורות אלה. מתוך כל אלה הוא מנסח הסבר, כאשר עוד לפניו הוא מודה לד׳ על שזיכה אותו בהבנת דבר זה: ״העיר ה׳ את ליבי לתת טעם לשבח בזה אף לדעתינו הקצרה״. עיקרו של דבר: הסרת מכשול של קטרוג ומדת הדין מן הדרך ״והנה מבואר בספרי המקובלים שבעת שהשי״ת רוצה לעשות איזה דבר גדול בעולם שנוגע לעליונים בשמי שמים ולתחתונים בארץ, אז השי״ת מעטף דבר זה בכמה מיני עיטופים ואפילו באמצעים שאינם נאים, ואף כעורים — כדי שלא ירגישו בזה הדינים והמקטרגים. ואלמלי היה נעשה בפומבי׳ תיכף היה עולה המקטרג לקטרג ומידת הדין היתה מעכבת בדבר״. כמובן שהמינוח

המיוחד — מקטרג, מידת הדין, שטן — זקוקים לפירוש מעמיק, אך לא כאן המקום לעסוק בכך. מתוך התבוננות בכל מהלכי מפעל תמים־דעים, מלך מלכי המלכים הקב״ה, הרב המחבר זצ״ל מסכם ואומר: ״יש לך להבין, כי מלכות ישראל הקדושה שיש לה מדרגה אלוקית פנימית, היא צומחת מתוך מלכות בלתי קדושה, שכך ראוי למלכות שיש לה מעלה אלוקית פנימית, והכל רמזו במה שאמר ״ואוציא אש מתוכך״ — כי יציאת הקדושה הנמשלת לאש, לדקות האש, תצא מתוך דבר חול ושורף הכל... שכל דבר שיש לו מדרגה פנימית הוא יוצא מתוך דבר שהוא חיצון לו״. כל זה מדובר כמובן, רק על התחלת הבנין, רק על הראשית שצריכה לצאת מאנשים שנראים כלא מהוגנים. המשך הבנין צריך להעשות על ידי כל ישראל, שאם לא כן איזה טעם יש לדברי השכנוע של הרב המחבר זצ״ל ״שיעשו עכ״פ ההתחלה בזה (בנין הארץ) ואח״כ כשכבר תעשה ההתחלה תהיה (הגאולה) מתנוצצת והולכת ושוב לא תהיה מדת הדין מעכבת... על כן מעצה עמוקה של גדול העצה — יעץ והעלה איש אחד שיבוא עם פראיעקט (תוכנית) הזה לקנות את הארץ הקדושה ולבנותה. איש אשר לא ידע מהיהדות בין ימינו ושמאלו״. כאן אנו נפגשים בנקודה אחרונה בתשובת המחבר זצ״ל לטוענים: מהותם של בוני הארץ, של הציונים. לפי דעתו אינם נכנסים לגדר של פושעים, רשעים ומומרים אלא הם רק נראים כך, אבל לאמיתו של דבר הם רק ״תינוקות שנשבו״ — פירוש הדבר שנשבו בחבלי התרבות הגוית בלא ידיעה קודמת ביהדות, נפלו למלכודת של שדות זרים בגלל ש**לא ידעו, לא הבינו, לא למדו**: ״יודע שכל מה שכתבתי על בוני הארץ, וכיניתי אותם בשם רשעים ח״ו, כל זה כתבתי לפי דעת הקנאים שמכנים אותם כן. וכתבתי שאפילו לשיטתם אין הצדק איתם שהרחיקו את מעשה הבנין מפאת שבוני הארץ **אינם נראים בעיניהם**..., אבל לי לעצמי לא נראה כן ואין דעתי מסכמת אתם. ובעיני המה אינם רשעים, אלא זרע אמת, זרע אברהם יצחק ויעקב ורק המה כתינוק שנשבה בין העכו״ם ומצווה לאהוב אותם ולקרבם״.

ובכן ברר לנו הרב המחבר זצ״ל את מקום התשובה בגאולה והאמצעים שמביאים את הגאולה. אלא שאפשרית ואף נחוצה התשובה גם תוך כדי התהליך הטבעי והיא תוכל לזרז את הגאולה ואת ביאת המשיח. במעשיהם של בוני הארץ הוא רואה את הצד החיובי — את שיבת הבנים לציון, לארץ הקודש, למצוות. ערך העליה, הישוב והבנין הוא עצום מבחינת התורה והמאור שבהם עתיד להחזיר את כולם למוטב והוא יהיה זה שיאגד את כל העם סביבו. לכן לאחר שבררנו שדבר חיובי יכול ואף מוכרח להעשות על ידי אמצעים שלא נראים מתאימים, אנו באים לברר את עצם החיוב של המעשה הנעשה.

ג. מצות ישוב הארץ

מערערים שונים קמו בדורות האחרונים על מצות ישוב ובנין הארץ בזמננו. עיקר טענתם מדברי הלכה ועל כן הרב המחבר זצ"ל, כדרכו לא מתחמק ומביא גם את הקושיות וגם את דברי ההסבר שלו ומעמידם על טעותם מתוך אהבה וכבוד. לאורך כל הספר אנו פוגשים דברי חז"ל בזכות ובשבח ישוב ארץ ישראל. להלכה הדברים מתבררים בדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות של הרמב"ם. שם קובע הרמב"ן שמצות ישוב וכבוש הארץ היא מצות עשה מן התורה ונוהגת בכל הדורות. דברים אלה נכתבו בדברי השגה, כאמור, ולכן דעת הרמב"ם עצמו נשארה לא ברורה — האם גם הוא סובר כהרמב"ן — אם כן מדוע לא מנה מצווה זו בין שאר המצוות? ואם לאו איך יכול להתישב הדבר עם דברי השבח ואף החיבה, שכתב בספריו, בענין ישוב הארץ? מתוך הבעיה הזאת יוצא הרב המחבר זצ"ל ומוכיח על סמך ידיעותיו ולמודיו הוא, ועל סמך ספר שחובר בענין הזה שנים רבות לפני כן על ידי הרב בלומברג ז"ל, שאמנם דעת הרמב"ם היא שמצות ישוב ארץ ישראל מצוה מן התורה וחיובה בכל זמן ועל כל יהודי (כמובן בהתאם לאפשרויותיו). ומה שכתוב בספר "מגילת אסתר" שרוצה להגן על דברי הרמב"ם מפני השגת הרמב"ן וקובע שלשיטת הרמב"ם אין המצווה תקפה בזמן הזה והוא מסתמך בכך על רבי חיים בתוספות: "אמנם כל הבאים אחרי התוספות דחו את דברי רבנו חיים מהלכה, עיין של"ה שער האותיות שכתב שהם דברי יחיד וגם לא מסתבר טעמו, על כן אין להשגיח בדבריו. וגם המהרי"ט חי"ב סי' כ"ח האריך והוכיח להלכה כהרמב"ן הנ"ל. וכן כל גדולי הפוסקים הבאים אחרי 'מגילת אסתר' הנ"ל, דחו דבריו שאין להם שורש וקיום והדברים עתיקים אין לי צורך להאריך בהם". ובכן מדוע הרמב"ם לא מנה את המצוה הזו בין שאר מצוות עשה? "...דעת הרמב"ם, שלא מנה מצות עשה דישוב ארץ ישראל בתרי"ג מצוות, אף שגם לדידיה (לדעתו) הוי מן התורה, היא על פי הכלל שהשריש בשורש הרביעי בספר המצוות שלא למנות צווים הכוללים כל התורה כולה. אם כן כיוון שישוב ארץ ישראל הוא מצוה יקרה כל כך שהיא כלולה מכל המצוות וכוללת כל התורה וכל קביעת המועדים וראשי חדשים, וכל מצוותיה תלויות בה (המצוות התלויות בארץ — מעשר, תרומה, שמיטה ועוד) וכמו שכתב הרמב"ם שם (מצווה קנג) על זה 'כי מציון תצא תורה', וכן כל חיות האומה תלוי בה, אם כן היא מצוה כוללת ולא פרטית, על כן לא באה בחשבון המצוות". אם כן לא רק הרמב"ן כי אם גם הרמב"ם מחייב את ישובה של ארץ ישראל כמצוה בזמננו. את דעת הרמב"ם מסכם הרב המחבר זצ"ל: "משלושה פנים אנו מחויבים לחזק הישוב בארץ ישראל לדעת הרמב"ם: א) בשביל קיום האומה הישראלית... כמו שדייק הרמב"ם בספר המצוות במה שכתב: 'אילו הנחנו בדרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו

מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל... בדעתו הוא דהעדר ישראל מארץ ישראל הוא בגדר מחיית האומה מכל וכל חי״ו בכל העתים ובכל הזמנים... וממילא כל מה שיתחזק הישוב בארץ ישראל יתחזק קיום האומה בכללה בכל מקומות מושבותיהם; ב) מפאת קיום התורה, וכמו שכתבו רבותינו הגדולים היחתם סופרי והישדי חמדי והחיד״א ביוסף אומץ... שאז חי״ו (אם אין ישוב בארץ ישראל) בטלה כל התורה כולה; ג) מטעם מצות עשה דישוב עצמה... וגם הרמב״ם שלא מנה למצות עשה ישיבת ארץ ישראל כמו שחשב הרמב״ן במנין המצוות, מכל מקום מודה ביתר שאת בקדושתה (של המצוה) בזמן הזה... מפני שקדושת ארץ ישראל היא מימות עולם עד סוף כל העולם — לא נשתנתה ולא תשתנה, ולא תליא כלל בקיום המצוות, אלא הארץ עצמה קדושה... נמצא שאדרבא לרמב״ם חיוב הישוב עוד בכפילא יתירה מלדעת הרמב״ן״. לאחר דברי יסוד אלה **המאששים** את דעת ההלכה ממקורות שהיו לפני הקמת התנועה הציונית וחייבו את ישוב הארץ בכל מקרה ובכל דור (להשתדל עד כמה שאפשר), מוצא הרב המחבר זי״ל לנכון להתיחס לדברי אחד מרבותיו — הצדיק ממונקאטש זצ״ל, אשר מובעים בספר שו״ת שלו ״מנחת אלעזר״ חלק ה׳. בעל ״מנחת אלעזר״ זצ״ל משיב בתשובתו שאין לעלות לארץ ישראל בזמן הזה מפני שאינו מצוה כדעת הרמב״ם (כפי שהוא לומד אותה), וגם מפני קדושת הארץ היתירה כפלטין של מלך אשר בו צריך להזהר מאוד מכל רבב, ואנו — אין אנו יכולים להשמר. על שתי טענות אלה עונה הרב המחבר זצ״ל. הראשונה, בארנוה דיה ״...וכמה דבריו (של בעל ׳מנחת אלעזר׳) פליאים! ואין להם מקום כלל, במחילה מכבוד גאונו וכמו שהבאתי גם מרבותינו... כמה מן החיוב אליבא דרמב״ם להתאמץ להחזיק בישוב הארץ מפני שבה תלוי קיום כל התורה והאומה, וגם הלא כל הבאים אחר הימגילת אסתר׳ (שעליו מסתמך בעל ״מנחת אלעזר״) דחו דבריו״. הטענה השניה הלקוחה מתוך דברי בעל שו״ת התשב״ץ זי״ל ומיוסדת על דברי התוספות ומהר״ם מרוטנבורג זי״ל והתיחסו אליה כמה וכמה גדולי ישראל במשך הדורות. מתוך דברי הרב המחבר זצ״ל עולה, כי המהרי״ט, למשל, דחה כלל את הטענה ואמר שאיזה תלמיד טועה כתבה ״וכן כל הבאים אחריו כתבו כן״, ותגובת בעל השלי״ה הקדוש לאחר באור ארוך על דברי התוספות: ״ואין להשגיח בדבריו כללי״. והמחבר מוסיף: ״ודברי רבנו השלי״ה סובבים ושייכים גם על דברי רבנו התשב״ץ הנ״ל״. מה גם שלעצם הטענה יש להזכר בדברים הקודמים על הכשרת הקודש מתוך החול והענין הזה מצטרף אף לכאן. מסקנת תשובתו של בעל ״מנחת אלעזר״ זצ״ל היתה שאין להשתתף בבנין הארץ מסיבות שונות, ובעיקר להמנע לתת יד אחת עם קלי הדעת שעוסקים בזה עתה. ועל כך מגיב הרב טייכטל זצ״ל: ״ועוד אני תמה על

הגה"ק בעל 'מנחת אלעזר' ז"ל שלדידיה פשיטא כל כך, שיען שבוני הארץ של זמנינו אינם מתנהגים בעוה"ר בדרכי התורה אין להשתתף עמהם כלל בשום ענין של בנין הארץ. והיינו שסברתו היא דמוטב שנעזוב את הארץ בידם לבד, לעשות בה כחפצם וכרוחם, ממה שנשתתף עמהם בפועל ידינו ורוחנו גם כן. זאת לא אוכל להבין". אמנם כן, לא יכול להבין הרב המחבר זצ"ל השקפה של פירוד, של התרחקות איש מרעהו. יתר על כן, אם יש איזה דבר שיכול להשלים בין המחנות, להביאם לידי עבודה משותפת, הרי זו ארץ ישראל — האֵם המבקשת והמקבלת את כל בניה, גם בניה השובבים. "והלכה בכל כה'חתם סופר' והמהר"ים שיק שאסור ליראים והחרדים לסלק ידם ממעשה הבנין, אלא אדרבא חוב קדוש מוטל עליהם ליתן ידם למפעל הקדוש הזה מכאן ולהבא **ולאחד הכוחות כולם** ולילך עם הראשונים (החלוצים) **יחד שלובי זרוע** בפעולה נשגבה הלזו, להגדילה יותר ויותר".

ואולם, בנין הארץ וישובה אינם רק מצוה פרטית על כל אחד ואחד, והאחדות הנדרשת בין כל חלקי הציבור בעבודת־קודש זו אינה רק לצורך הרבות שלום בתוך עם ישראל ותיקון החטא של שנאת חינם שהוא שגרם לנו את החורבן ובתיקונו תבוא הגאולה במהרה, אלא התכלית היא שארץ ישראל תהיה המרכז הלאומי של עם ישראל, או בלשון אחרת — שתהיה לעם ישראל מדינה משלו וממשלה משלו. והרב המחבר מביא לכך ראיות רבות, שסדר הגאולה יהיה באופן שתחילה "יעלה ברצון המלכים שתחזור ארץ הקדושה לישראל, ומי שחפץ לעלות יעלה", והגלויות יתחילו להתקבץ, ואחר כך יהיה לעם ישראל קצת ממשלה והנהגה, ורק אחר כך "יהיה להם מלכות קבוע שהוא מלכות בית דוד, שאחר כך ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה". למרכז הלאומי — המדינה — חשיבות גדולה עוד בטרם יעלו כל היהודים לארץ מארצות גלותם, כי הוא המאגד ומקשר בין כל היהודים באשר הם שם, ובאופן זה "לא יהיה פיזורם נחשב לפיזור כלל, כי כולנו אגודים ומאוחדים יחד למרכז אשר בארץ ישראל". ו"אם נייסד בעזר ה' מרכז כללי בארץ ישראל, תתרומם קרנינו בכבוד נגד כל עמי הארץ, ונחשב לאומה יקרה וחשובה", ואז גם הנשארים בגולה לא יהיו הפקר, כי ידעו כל הרוצים לעשות להם רעה שיהיה מי שיבקש מהם דין וחשבון על מעשיהם.

ד. אחדות ישראל

אחדות ישראל היא הסיבה והיא התכלית בבנין הארץ, אחדות ושלום בכלל הם התכלית והבטוי הנאמן והנשגב לגאולה בכלל. בגלל שנאת חינם נחרב הבית, נגזרה גלות. רק אחדות יכולה להביא לבנין הבית בשלמות: "הסיבה שאיבדנו את ארצנו וחרב בית מקדשנו וגלינו מאדמתנו, אף שהיינו אומה חזקה

ואימתנו היתה מוטלת על כל יושבי הארץ כמאמר המקונן "לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים" (איכה ד, יב), רק חסרון האחדות בעם הישראלי גרם לנו את החורבן. כי אילו הינו באחדות ובאגודה אחת, בלי פירוד, לא היתה אומה בעולם שהיתה יכולה לכבוש ארצנו מידינו". מעלת האחדות עוברת כחוט השני בכל הספר הקדוש כולו. ביחוד מוקדש לה פרק רביעי ואחרון בספר אשר מרכז בתוכו גם את המקורות הקדמונים והאחרונים, גם חדושים, באורים והסברים נפלאים של הרב המחבר זצ"ל למדרשים ואגדות, גם את זעקת האח לאחיו המעונים והפזורים, זעקת איש יהודי אל עמו ואל כל אחד מבני עמו בפרט. השכל והרגש מתאחדים כאן לרקמה מיוחדת במינה המשלבת בתוכה את כל המרכיבים, את כל החלקים שבתורה החיה. גם כאן מתגלה לפנינו אדם, יהודי, רב, למדן, גאון, חסיד וצדיק באחדות נפשו ובאחדות תורתו — "תורת ד' תמימה — משיבת נפש".

הוא קורא למנהיגי הדור לטול על עצמם את תפקיד המאחדים כמתחייב, כמצופה מהם הן בשמים והן בארץ. הוא מזהיר אותם שיתנו הם את הדין על כך שלא נעשה דבר לאחדות העם: "יעתידים הרועים ליתן את הדין על זה (שלא משתדלים בעבודת האיחוד), יען שאינם משתדלים לאחד את כל העם הישראלי באגודה אחת וכי רק זה לבד התרופה למכותינו כידוע מחז"ל". אם בכל הנושאים האחרים שדברנו עליהם יכולנו לבחור ציטוטים מרכזיים מתוך דברים הרבה, הרי בנושא הזה הדבר קשה עד מאוד — כל להטו, כל נפשו של הרב המחבר זצ"ל מושקע בנושא הזה ואם רוצים לצטט הרי צריכים לצטט כמעט את הכל. לכן נבחר את מה שהדגיש הרב המחבר עצמו באותיות ענק ומה שבמידה מסוימת מהווה מעין צוואה רוחנית וקריאה מתוך הלב לכל עם ישראל וניכרים דברי אמת — לא פג תוקפם, לא נס ליחם ועדיין הם נחוצים מאוד מאוד לבני דורנו: **"ארימה קולי אל בני דורנו, אשר עברו בכור הברזל הנורא והקשה, וכל יסורי איוב ואולי עוד יותר עברו עלינו, ואין חזון ואין סבר לאיזו תרופה למכותינו — ננסה נא אך הפעם לקיים את דברי חז"ל כפשטם, שהודיעו אותנו כמה פעמים, אין מספר, שכל תקותינו היא רק באופן שנאחד אותנו באחדות גמורה בלי פירוד, וכמו שהבאתי למעלה ממדרש ומש"ס. אז נראה אמיתת דבריהם כי נשיג את המטרה שאנו חפצים ונזכה לישועה האמיתית בעזר הבורא, ועל כן עלינו להבריח את כל האומה הקדושה מקצה אל קצה. והבריח התיכון הזה שיבריח אותנו מקצה אל קצה יהיה דוקא במפעל הבנין של ישוב ארצנו הקדושה, שרק מצוה זו מסוגלת לזה!"** ואיך מגיעים לאחדות זאת, איזו מידה צריך לסגל יהודי טוב כדי לאחד את אומתו? — אהבת ישראל בלי מֵצרים, למוד זכות על עם קדוש וארץ הקודש: "וזה יהיה למוסר השכל לכמה וכמה שבנקל עושים את האדם הישראלי לרשע,

וקוראים לו רשע. וחי"ו לעשות כן, כי כולם המה זרע אהובים למקום ב"ה, והי' יערה עליהם רוח טהרה ממרום, לטהר לבבם ויקרבם לעבודתו יתי' בזכות מצות הישוב שמוסרים נפשם עליה אכי"ר".

סִגְנוֹן וּסְגְנוֹן

כפי שנאמר כבר, הספר "אם הבנים שמחה" נכתב והודפס בימי המלחמה, בתוך מדינה גרורה של גרמניה הנאצית ימ"ש. התנאים האלה בודאי לא סייעו להרב המחבר זצ"ל הי"ד מבחינת ההגהה, מבחינת היכולת לפקח על עבודת הדפוס ועל כן יש להניח שאי־אלו טעויות כתיב ותחביר נגרמו בגלל זה. עוד דבר אנו צריכים לקחת בחשבון — סערת הנפש של הרב טייכטל זצ"ל בעת כתיבת הספר, גם היא אינה אוירה נכונה לבדיקה מדוקדקת של הכתוב. מאידך גיסא ברור שאיכות השפה, העושר המלולי, המבנה הנכון של המשפט חשובים היו להרב המחבר זצ"ל וידיעתו את שפת הקודש אף היתה לדבר מפורסם (זה התבטא באחת ההסכמות שקבל לספרו "וקסם על שפתיו ורב כוחו בלשוניו הקדושי"). בהתחשב בכל אלה, וגם בכך שבודאי היה רוצה הרב המחבר זצ"ל שדבריו יגיעו אל השכבות הרחבות של הדור הצעיר שגדל מאז ולמד את השפה העברית והיא אף נעשתה לשפת דבור יום־יומית, לקחנו על עצמנו עבודה גדולה ורבת אחריות — לתקן תקוני סגנון, להגיה ולהסיר מכשול לשוני ולאפשר לקורא העברי המשכיל לקרוא את הספר בלי אבני נגף של שיבושי לשון בדרך. נראה לנו שעשינו בכך קורת־רוח גדולה להרב מנוחתו עדן.

ברכה לעצמה קובע הסגנון הספרותי של המחבר ואותו השתדלנו להשאיר על כנו ולא לפגוע בו בשום פנים ואופן, הספר הוא פניה מיוחדת במינה מבחינה ספרותית, משולבים בו באופן טבעי וקולח סגנון החדוש התלמודי, אשר מתבטא במובאות רבות מן הספרות התורנית של כל הדורות, לשון ארמית ומושגים הלכתיים. גם סגנון הדרוש, באור האגדה והמדרש אשר כולל רמיזות, גימאטריות, הדגשות מוסריות וכיוצא באלה. אך המענין ביותר שכל זה משובץ כאילו בדרשה בעל־פה ולכן יש חזרות בשנוי נוסח מעט, יש הסתמכויות על עתונים ודברים אקטואליים רבים, יש משלים מחיי יום־יום, מעשיות. וכל הספר כולו כאילו פונה לקהל מאזינים הנמצא לפני הדורש — והדורש מתרגם אי־אלו מילים ובטויים עבריים לשפת אידיש, למושגים בגרמנית או שפה לועזית אחרת שמובנת יותר לצבור הפוטנציאלי המקשיב לדרשתו הכתובה. הדברים האלה, הסגנון הישיר של פניה אל הקורא, חזקו בנו את ההרגשה שנעשה נכון אם נגיש לקורא של היום ספר המובן לו, לכן תרגמנו את כל המובאות הלועזיות, אך עשינו את זאת בהערה כדי לא לפגוע ביחוד הספרותי ובלהט הרב הניכר מתוך הספר והמורגש גם על ידי הקורא.

השתדלנו להשלים את מה שלא יכול היה להשלים הרב המחבר זצ״ל בגלל התנאים האיומים שבהם כתב והדפיס את הספר. ציינו את כל המקורות מן התנ״ך ומן הספרות התלמודית והרבנית למובאות הרבות אשר בספר, וכדי להקל על הקורא הוספנו אף נתונים ביוגראפייט קצרים על גדולי ישראל המוזכרים בדברי המחבר זצ״ל. מתוך ההערות ראינו אנו ויראה הקורא את גדולת האיש לא רק כבעל נפש גדולה, לא רק כבעל כשרון חדוש גדול וחריף, לא רק כבעל סגנון מקורי ועשיר, אלא אף כתלמיד־חכם ששיעור קומתו הוא עצום. פעמים מספר הוא מזכיר שכותב את הספר ללא ספרים וקשה לציין את המקור במדויק: ״וכבר הזכרתי כמה פעמים דבעת כתבי ספר זה אין ספרים במחיצתי לציין בדיוק המקומות״ — ואיזה אוצר של מקורות הוא מזכיר ומצטט! איזה כשרון של זכרון והתמדה ושקידה הוא נחל.

יהי רצון שספר זה בהוצאתנו, יעשה גם הוא את שלו בקירוב לבבות ועל ידי כך לקירוב הגאולה השלמה, ביאת גואל צדק, בנין הבית ותחית המתים, במהרה בימינו אמן.

ואמרתי אל ה' אדני הנה אתה החלות את עבדך ואת תפלתך ואת תחנתך אשר עבדך מתפלל לפניך היום הזה להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה יומם ולילה אל המקום אשר אמרת שמי יהיה שם לשמוע אל התפלה אשר יתפלל עבדך אל המקום הזה ושמעת אל תחנת עבדך ועמך ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה ושמעת אתה מכון שבתך השמים ושמעת וסלחת

ואם יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלתו ובא האלה לפני מזבחך בבית הזה ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדיך להרשיע רשע לתת דרכו בראשו ולהצדיק צדיק לתת לו כצדקתו

בהנגף עמך ישראל לפני אויב כי יחטאו לך והשבו אל שמך והתפללו והתחננו אליך בבית הזה אתה תשמע השמים וסלחת לחטאת עמך ישראל והשבתם אל האדמה אשר נתתה לאבותם

בהעצר השמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך והתפללו אל המקום הזה והודו את שמך ומחטאתם ישובון כי תענם

השמים וסלחת חטאת עבדיך ועמך ישראל כי תורם את הדרך הטובה אשר ילכו בה ונתת מטר על ארצך אשר נתתה לעמך נחלה

רעב כי יהיה דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה כי יצר לו אויבו בארץ שעריו כל נגע כל מחלה

כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה

השמים מכון שבתך וסלחת ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי אתה לבדך ידעת את לבב בני האדם

למען יראוך כל הימים אשר הם חיים על פני האדמה אשר נתתה לאבותינו

וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה ואת זרועך הנטויה ובא והתפלל אל הבית הזה

השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי

כי יצא עמך למלחמה דרך אשר תשלחם והתפללו אליך דרך העיר הזה אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך

השמים את תפלתם ואת תחנתם ועשית משפטם

כי יחטאו לך כי אין אדם אשר לא יחטא ואפת בהם וחלתם לפני אויב ושבום שבים אל ארץ האויב רחוקה או קרובה

והשיבו אל לבבם בארץ אשר נשבו שם ושבו והתחננו אליך בארץ שביהם לאמר חטאנו העוינו ורשענו

ושבו אליך בכל לבבם ובכל נפשם בארץ אויביהם אשר שבום והתפללו אליך דרך ארצם אשר נתתה לאבותם העיר אשר בחרת והבית אשר בניתי לשמך

השמים מכון שבתך תפלתם ותחנתם ועשית משפטם

וסלחת לעמך אשר חטאו לך ולכל פשעיהם אשר פשעו בך ונתתם לרחמים לפני שביהם ורחמו אותם

כי עמך ונחלתך הם אשר הוצאת מתוך כור הברזל ממצרים

להיות עיניך פתוחות אל תחנת עבדך ואל תחנת עמך ישראל להקשיב אליהם בכל קראם אליך

כי אתה הבדלתם לך לנחלה מכל עמי הארץ כאשר דברת ביד משה עבדך בהוציאו את אבותינו ממצרים אדני יהוה

ויהי ככלות שלמה להתפלל את כל התפלה והתחנה הזאת אל יהוה קם מלפני מזבח יהוה מכרעה על ברכיו ופרש כפיו השמים

ויעמד ויברך את כל קהל ישראל בקול גדול לאמר

ברוך יהוה אשר נתן מנוחה לעמו ישראל ככל אשר דבר לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו

יהי יהוה אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו אל יעזבנו ואל יטשנו

להטות לבבנו אליו ללכת בכל דרכיו ולשמר מצותיו וחקיו ומשפטיו אשר צוה את אבותינו

והיו הדברים האלה אשר התחננתי לפני יהוה קרובים אל יהוה אלהינו יומם ולילה לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו

למען דעת כל עמי הארץ כי יהוה הוא האלהים אין עוד

ולבבכם שלם עם יהוה אלהינו ללכת בחקיו ולשמר מצותיו כהיום הזה

ומלך ומלכו זבחים לפני יהוה

ויזבח שלמה זבח השלמים אשר זבח ליהוה פרים עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף ויחנכו את בית יהוה המלך ובני ישראל

ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר אשר לפני בית יהוה כי עשה שם את העלה ואת מנחה ואת חלבי השלמים כי מזבח הנחשת אשר לפני יהוה קטן מהכיל את העלה ואת המנחה ואת חלבי השלמים

ויעש שלמה בעת ההיא ושבעת ימים חג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני יהוה אלהינו שבעת ימים וארבעה עשר יום

ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה יהוה לדוד עבדו ולישראל עמו

"ב"ה ב' דר"ח אייר תש"ד פה בודאפסט יצ"ו

ארשום למזכרת שבליל זו הייתי נחלק לעמוד על המשמר משעה ב' עד שעה ד', שאם יהי' לופט-אלארם להרעיש את יושבי הבית הזה שיש בו חמש עליות, להמלט במרתף שהוכן להמלטה. ובהיותי עומד בודד על משמרתי בחשכת לילה, עברה על מחשבתי קישוי המצב של עם הקדוש מחמת המציק שמציק עלינו עד מאוד עד דכדוכה של נפש, ה' ירחם עלינו במהרה. והרהרתי בפסוק: "יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלקי יעקב, ישלח עזרך מקודש ומציון יסעדך", דסגולה טובה היא לאיש הישראלי לשמור את הדיוקנא קדישא שלו, והיא עומדת לו ביום צר. דידוע דדיוקנא קדישא מרמזין על י"ג מכילין דרחמין ויכולה לעורר רחמים בשעת צרה, ונראה דזה מרמז קרא הנ"ל "יענך ד' ביום צרה", דתיבת י'ע'נ'ך' נוטריקון כבוד ד' עליך נגלה, היינו אם כבוד ה' עליך נגלה זה מעורר רחמים עליך ביום צרה, ויענך ד' שהוא מקור הרחמים. אך מה נעשה כעת בתוקף הגזירות שבאו עלינו, שכל אחד מישראל אפילו שרידי ה' ת"ח ורבנים גדולי דורנו מחפש עצמו בבגדי נכרי ובצורת נכרי ונטלו מפניהם הדיוקנא קדישא ומאין יבא עזרנו. אך לעומת זה הם, הם הקליפות והסט"א כעשן יכלו במהרה, הם בעצמם מגבירים עלינו את שם הקדוש שם "ישראל", שיש בו שמו הקדוש שם אל, שניתן ליעקב אבינו, כדכתיב "ויקרא לו אל אלקי ישראל" שבזה שיתף הקב"ה את שמו בשם ישראל, כמבואר בירושלמי דתענית במשל השלשלת שלא יאבדו בניו ישראל ח"ו, שם זה מצילנו מידם שלא ישלטו בנו. וזה שאמר הכתוב "יענך ה' ביום צרה" היינו הצורה הקדושה. ובעת שמחמת הגזרות הקשות שניטל מישראל צורה הקדושה אז "ישגבך שם אלקי יעקב" היינו שם ישראל שהם מגבירים עלינו להתכנות בשם "ישראל" עד שאפילו הפושעים יתכנו בשם ישראל, שם זה מגין עלינו. ועיין סנהדרין ד' מ"ד דאעפ"י שחטא ישראל הוא, ופרש"י הואיל שנושא שם קדושתו עליו, עיי"ש. וע"י שהן מגדירין אותנו מהם ומציינין אותנו להיות ניכר שמבני ישראל אנו, מזה עצמו יבא עזרתנו וישועתנו. וזה שא"ה (=שאמר הכתוב) "ישלח עזרך מקודש", דידוע דשם קודש בא על גדר שמגדיר אותנו, "ומציון" שמציינין אותנו במג"ד הירוק מזה עצמו יבוא עזרתנו. עיין צרור המור לחמיו זקנו של מרן הב"י שנ יב שעל מגן דוד הי' נכתב שם אגל"א היוצא מר"ת אתה גבור לעולם אדני
ובזה השם נִצַּח דוד את גלית והכה אותו כן
בזה המג"ד שמלבישים אותנו ננצח את

אויבינו, ויקוים בנו "אנחנו קמנו ונתעודד והמה כרעו ונפלו" אכי"ר.
וגם שם החדש אייר יעורר עלינו רחמים, כי אייר ר"ת ה' ה' אל רחום, והבן.
עוד הרהרתי פירוש "ה' שמעה בקולי, תהיינה אזנך קשובות לקולו תחנוני", דהנה לשמוע בקול המתפלל ומבקש דבר יש בזה ב' בחינות, בחינה א' אם יבקש דבר המיותר לחיי האדם ואינו הכרחי, או אין מובטח שישמעו לקול תחנונו. בחי' ב' במבקש רק דבר ההכרח לחייו, כמו לחם להשקיט רעבונו ובגד ללבוש ומה גם אם יבקש להצילו מעשקו, בזה לא יקטרגו עליו ובטח שישמעו קולו. עיין ירושלמי תענית דדרש רבי "הקול קול יעקב הידים ידי עשו", היינו שזה הוא הקול יעקב שמתאונן על הידים של עשו שמדחיקין עליו יותר מדי. וזה שהתפלל דוד: "אדני שמעה בקולי", אבל בל יאמרו שאנו באים בקולנו לבקש איזה מותרות, ע"ז אנו אומרים: "תהיינה אזנך קשובות לקול תחנוני", היינו הט אזנך ושמעה מה שאנו מבקשין ממך רק להצילנו מהידיים ידי עשו שמעמיס עלינו עד מאד, ובאו מים עד נפש. וחיש מהר לישועתנו, אכי"ר.
עוד הרהרתי המעשה מרעק"א, שנסע בימי החורף על חתונת בנו בפולין, ובלילה שהיתה עת צלולה מאד שמעו מרחוק קול יללה מנהמת הלב: "וי לשכינתא דהיא בגלותא", ולא ידעו מאין בא קול זה. וכשקרבו למקום הצועק, ראו שבעל מלחמה עומד על המשמר ובכל חצי שעה צריך ליתן אות שהוא ער ולא ישן, והוא היה ישראל, עשה סימן בצעקה זו. כן אני בעמדי על המשמר בחשכת לילה נזכרתי מצער הדור ומצער השכינה צעקתי מנהמת לבי בקול דממה דקה: "וי לשכינתא דהיא בגלותא". וה' ירחם על שכינתו הקדושה במהרה ויציל אותנו חיש מהר מידי האכזרים עריצים ומכל המעיקים לשכינה. וה' יפדה את עצמו תיש מהר, ויחוש לעזרתנו, ואל יאחר, כי עיני כל ישראל צופות ומיחלות לישועה מהשי"ת אמן כן יאמר ה' אמן ואמן. כל זה הרהרתי בלילה זו, ב' דר"ח אייר דהאי שתא, ורשמתי למזכרת כדי להודות ה' על נפלאותיו המרובים עלינו, אמן.

בשים לב להסתייגויות בני משפחת המחבר זצוק"ל הי"ד מכמה דברים במבוא שלנו ועקב חרדתם לכבודו של עטרת ראשם, המחבר, לאור הופעת הספר, הננו נותנים כאן מקום לדברי בן המחבר שליט"א.

המו"ל

להיוודע ולהיגלות

עם הופעת הספר המופלא "אם הבנים שמחה" במהודרה מחודשת ומשוכללת — ע"י הוצאת "פרי הארץ" — מהאי קדוש הגאון המפורסם ענק הרוח, אאמו"ר רבי ישכר שלמה טייכטל זצוק"ל הי"ד, בעהמ"ס שו"ת "משנה שכיר", מגדולי ההוראה ורבני אירופה, מוצא אני לחוב קדוש להבהיר דברים מספר על המחבר הגדול ועל מגמת הספר.

הספר, שיסודתו בהררי קודש — ממעינה הטהור של תורתנו הקדושה ומפי חז"ל בש"ס בבלי וירושלמי, מדרשים וזוהר הקדוש ומשאר ספרים הקדושים הקדמונים, ראשונים ואחרונים — נכתב ע"י המחבר[1] בשלהבת אש דת, בעיצומה של השואה האיומה והנוראה בשנת תש"ג בבירת הונגריה בודפסט המעטירה, בהסתתרו מפני חמת המציק, תוך ים של צרות, כאשר לבו הטהור שתת דם על עם ה' הקדוש, שכרע תוך תוקף חבלי הגלות, תחת מגפיהם האכזריים והטמאים של הצוררים הגרמניים הנאצים ימ"ש.

ורק למי שלא התנסה בעידן ההוא, בגיהנום עלי אדמות, ורק למי שלא התייסר בענויי התופת הגופניים והנפשיים בימים ההם, מעוררים כמה דברים בספר תמיהה ותסיסה, ויש שאף התעטפו באיצטלה דקנאות ולא ידעו השקט עד שסילפו את דמות דיוקנו הקדוש והטהור של המחבר זצוק"ל הי"ד. ואף שיש ביניהם שהתכוונו לשם שמים, קנא קנאתי קנאת ה' צבאות להאי גברא קדישא אאמו"ר זצוק"ל הי"ד ואשא קולי ואקרא בקלא דלא פסיק: "שלו נעליכם מעל רגליכם!" בדברכם על איש מופלא זה המורם מעם, שכל מסכת חייו היתה שזורה, כל כולה, קדושה וטהרה ומסירות נפש עילאית לה' ולתורתו ואת נשמתו הטהורה מסר ג"כ על הגנת יהודי בחירוף נפשו[2].

1 בהיותו ללא ספרים וכלשונו בעמוד ק"כ ובעוד מספר מקומות "ויען שאני כותב כעת בלי ספרים במחיצתי כי אני בגלות פה עיר הבירה וטמון בירכתי הבית במקום מוצנע א"א לי לציין המקומות בספרים הנ"ל".

2 לפי עדות תלמידו שנמצא בארץ ושעל ידיו נפח נשמתו הטהורה: "היה זה בחודש שבט בשנת תש"ה, כאשר צבאות הברית התקדמו בכל החזיתות והרוסים עמדו בשערי מחנה המות הירוע לשימצה "אוישוויץ" היתה עיניהם של הצוררים הנאצים צרה בקורבנותיהם המעונים היהודים להשאירם בחיים. וגם כאשר החרב היתה מונחת על צווארם, נקטו בכל האמצעים לבל יפלו חיים בירי הרוסים. כדי להרחיקם מהחזית העלו את היהודים לקרונות משא נעולים על בריח ומנעול עם שבויים אוקריינים שהציקו להם מאוד, והסיעום ליעד לא

כוחותינו הנפשיים דלים מלתאר גדולתו של אאמו"ר זצוק"ל הי"ד, שהקדיש חייו לד' אמות של הלכה תוך ניהול צאן מרעיתו־עדתו ותלמידי ישיבתו. וככל שהיה גדול בתורה, הרי היתה יראתו קודמת לחכמתו, מנהיג ומשפיע בעל שיעור קומה ועומד בפרץ על משמר היהדות הצרופה, בלא לוותר אפילו בקוצו של יו"ד מההלכה הפסוקה ומדרך ישראל סבא. בכוח תכונותיו אלה זכה לתלמידים רבים ומעריצים שומעי לקחו שהלכו בדרכו וגילו דביקות ברבם בכל נפשם.

אבא מרי הגה"ק זכה וגאוני ארץ וצדיקי הדור העריצוהו והרעיפו עליו תארי כבוד מיוחדים במינם בעודו צעיר לימים, והעלו על נס את חכמתו ואת כשרונותיו המופלגים לכוון לאמתה של תורה[3].

הקהילה הקדושה, הישיבה הקדושה והתשובות שהשיב לשואליו מכל קצות הארץ, אילו היוו חייו ואמנם עוד בחייו הפיץ חלק ממעיינותיו חוצה בהדפסת ספרו שו"ת "משנה שכיר" המפורסמים[4]. הגה"ק ששם לילות כימים בעבודת ה', לא נדם קול התורה והתפילה בביתו וקולמוסו לא סר מידו, גם כאשר הגיעו הימים הקודרים והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהיתה מאז היה לעם, וכבן המתחטא לפני אביו שפך לבו הטהור לפני אבינו שבשמים על צרות הכלל והפרט.

בסערת הזמן בטלה הישיבה מבית מדרשו, מוחו נטרד בצרת הדור, ואזי נתן לבו לתור ולחקור בקורות ימי עמנו, בתקוה למצוא בהם מענה על המצוקות והאבדון שעוברים עלינו מאז חורבן בית מקדשנו ואשר הגיעו לשיאם בימיו.

ובהתבוננו בטבעת החנק שנכרכה מסביב לצווארה של היהדות הגיע לידי מסקנה כי הגולה והגלות הן מקור כל הצרות והתלאות אשר פקדו את עמנו בעוונותינו הרבים ולכן לא הרפה בסוף שנותיו מלתבוע להימלט מארצות הדמים, לא להוסיף תת כחינו ואוננו לפיתוח ושיכלול אדמות הגויים, אלא להתמסר במקום זה לבנין ארצינו ברוח התורה והמסורה.

לאחר שהגזירות בארצו התגברו ביתר שאת וביתר עוז, נאלץ להסתתר מפני קלגסי השלטון ועלה עם קבוצת אנשים, נשים וטף לעלית גג של בית המרש עד יעבור זעם. דרך חרכי עלית־הגג עלה בגורלם לראות את בני הקהילה האהובים והיקרים

ידוע. אחרי שהרעיבו את המעונים ימים מספר, זרקו לכל אחד מנת לחם זעומה ביותר, תוך כונה מרושעת שכל אחד יאבק להשגת חיי נפשו — פרוסת לחם העלובה. והנה עשק אוקרייני אחד את מנתו של יהודי — שכנו של אבא מרי — לאחר שנפשו יצאה ממש להשגת הפת. הדבר העלה את אפו של אבא מרי ובקשו בתוקף להחזיר את העושק. נוסעי הקרון היהודים התחננו בפני אבא מרי לבל יתערב, כי בנפשו הדבר, "איך אעמוד מנגד כאשר נפשו של הנעשק תלויה בו" נענו, ואמנם לא הבליג ועמד על שלו, עד שקמו הצוררים האוקריינים בשיתוף קלגסי הס.ס. ורצחוהו נפש תוך עינויים איומים, הי"ד.

3 ראה בארוכה בתולדות המחבר, בספרו שו"ת "משנה שכיר" מהדורה מחודשת, ירושלים, תשל"ד.

4 וכן השאיר אחריו לברכה כמה חלקי כת"י, תשובות שניצלו בנסי ניסים והשי"ת יעזור לנו להוציאם לאור.

שאולצו באכזריות לעלות על כלי רכב שעמדו ליד השער, על מנת להובילם ליעד — שהיה אז — לא ידוע. לבו של הגה"ק התפלץ בראותו מחזות אימים אילו ונשא עיניו לשמים בתפילה: מי יתן ועם ה' המעונה יזכה להיחלץ מן המיצר ולהיות אך ורק בין יהודים בארץ ישראל, באדמת הקודש בין יהודים...

הרהורים אלה אפפו אותו מני אז ללא הרף ולא נתנו לו מנוח, הגורל המר שפקד את בית ישראל העסיק את מוחו ולבו הטהור ללא הפסק, ושם בעליית הגג של בית מדרשו השכיל להתרומם ולהתעלות והגה עמוקות והתחיל לדבר ולכתוב בשבחה של ארץ ישראל, תוך ריכוז מחשבותיו וכוחותיו ומאמצים על אנושיים, ממש.

הצרות שעלו למעלה ראש, גורלו המר של עם ה' הנתון למשיסה, היסורים שבאו עליו במידה יתירה וגדושה הציתו בקרבו את שלהבת אהבת ארץ ישראל שהיתה חבויה בקרבו ובאה לידי ביטוי בחיבורו "אם הבנים שמחה" שתוכנו: ישובה ובנינה של ארץ הקודש על ידי עליה המונית של החרדים לדבר ה'. חיבור נפלא זה כתב בשפה נרגשת ובתמצית דם לבו בשנת תש"ג בהיותו — כלשונו — בעמק עכור בבירת הונגריה, לשם נאלץ לברוח.

ביטויי החיבה של הגה"ק לבנין הארץ וכמיהתו הבלתי פוסקת להגדיל את הישוב על ידי עלייה חרדית המונית, שהופגנו על ידיו בכל הזדמנות בפני קהל ועדה. דבריו חוצבי להבת אש שנאמרו ונכתבו בלהט הקדושה מלאי חיבת הקודש בשבח כל מה שנשתבחה בו ארץ ישראל הוצגו לא פעם בראי עקום, ונתפרשו על ידי חוגים שונים שלא כהלכה בכונה תחילה, ומכאן הרתיעה של בני המשפחה להדרת הספר הקדוש הזה תקופה ממושכת, וזאת מתוך חרדה לכבודו של האי גאון וקדוש הי"ד, ואמנם חזה בעיני קדשו מה שעלול להתרחש וחששותיו הביע באחד ממכתביו האחרונים לבנו הח"מ[5] בכתבו: "לצערי הרב ולדאבון ליבי יש שלא ירדו לסוף דעתי בכתיבת ספרי "אם הבנים שמחה" שהוצאתי בהיותי ב"עמק הבכא" בבודפסט, וסהדי במרומים! כי בכתבי על ישוב ארץ ישראל ע"י אחינו, עיני עיני יורדה מים מעין הפוגות על עם ה' הנאנחים והנדאכים מתוקף חבלי הצרות שאין לתאר. וראיתי בארץ ישראל קרן אורה ועוגן הצלה, ואם כי ידעתי וחששתי שמא יתלו בי דברים שלא אמרתי ולא התכוונתי אליהם, הרי יודע תעלומות יעיד עלי כמה שפכתי שיח בפני בוחן לבבות, שדברי לא יהו להם לפוקה ולמכשול. ובטוחני כי זכותה של אדמת הקודש תעמוד לכל המחוננים את עפרה לבלתי ידח ממנו כל נידח. ותמכתי יתדותי בדברי רבותינו הקדושים — אשר רבנו הגה"ק הרה"צ בעל "מנחת אלעזר" האדמו"ר ממונקאטש, היה רגיל לשננם: הרמב"ם בהל' תשובה פוסק[6]: "אין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הם נגאלים" ובכח הבטחה זו כתבתי את ספרי "אם הבנים שמחה".

5 ראה מבוא לספרו שו"ת משנה שכיר, מהדורה מחודשת, תשל"ד, ירושלים.

6 פ"ז, ה"ה.

כעת לאור הופעת הספר ע"י הוצאת "פרי הארץ" מוצא אני לחובה להזים ולהפריך את דיעותיהם למיניהם שייחסו למחבר ע"י הוצאת דברים מהקשרם, למען דעת כי מגמת הספר היא להרבות כבוד שמים ולעשות למען ישוב ארץ ישראל ע"י עליית המוני שומרי תורה ומצוות וכדבריו בשם האדמו"ר מגור זצוק"ל[7] "ככל שהעליה החרדית תגדל, תהיה השפעתם גדולה יותר באה"ק בעיצוב תדמית הארץ ברוח התורה והמסורה ובשמירת קדושת הארץ" ואנו רואים את הדבר כעת במוחש, שבריבוי יהודים חרדים, ההתחשבות כהם גדולה יותר בדרישתם להשלטת חוקי התורה בארץ ומה גם כשהם יהוו את הרוב בארץ. ואם מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך, כדבריו, הרי הרבה מן האור בכוחו לגרש לגמרי את החושך. ואמנם זכינו כי קול יעקב מצפצף בכל ישוב וישוב, הישיבות הקדושות הולכות ומתרבות ואור התורה מאיר את החושך הכפול ומכופל בו אנו נמצאים כעת בעקבתא דמשיחא. ורוח הטהרה חודר בקרב אחינו הטועים — תועים החוזרים בתשובה ומשליכים מאחר גיוום את כל האידאולוגיות למיניהם שעבר עליהם הכלח. וקל לתאר איך היו פני הארץ אם הישוב החרדי היה גדול יותר והישיבות הקדושות ושאר מוסדות התורה היו "מציפים" כל פינה ופינה בארץ הקודש, ברור שהמאור שבהם היה מחזירם למוטב וכל המעיקים לשכינה היו נעלמים וכמאמרם ז"ל "יתמו חטאים ולא חוטאים". וכאשר הוא מדבר בספרו בשבח בוני הארץ, אף שהמה — כלשונו —[8] בעוה"ר עוזבי תורה, ר"ל, ברור שזה לימוד זכות עליהם על שזכו להיות ממתיישבי ארה"ק ומבוניה. ואם שאול ישאל השואל מדוע היתה זאת לפניו ית"ש שהיוזמה לבנין הארץ תבוא מפורקי עול תורה דוקא, הסכיר את הדבר על פי דרכו ומסיק: "שחקר אלקי מי ימצא וגבהו מחשבות מפעלות תמים דעים ממחשבותינו" ולדעתו[10] — עפ"י שיטת החתם סופר ומהר"ם שיק — אסור ליראים ולחרדים לסלק ידם בגלל זה ממעשה בנין הארץ ואדרבא חוב קדוש מוטל עליהם לתת ידם למפעל הקדוש הזה, ולאחד את הכוחות, וכאשר יראו קלי הדעת — כלשונו — שהחרדים אינם מתרחקים מהם ורוצים להשתתף עמהם גם הם יתקרבו אליהם וישנו דעתם מרעה לטובה, כי סוף סוף גם המה זרע אברהם יצחק ויעקב ונשרשים בקדושה והסתמך על דברי רבנו אדמו"ר הזקן בעל השו"ע שכותב בהקדמתו לספרו הק' "תניא — לקוטי אמרים": שאפילו היותר גרועים שבישראל נאחזים ונשרשים באותיות התורה והתורה מקשרתם לשי"ת".

לצערנו נטפלו חוגים שונים לדברים הנ"ל וכיוצא בהם בספרו למצוא בהם קשר לרעיון הציוני החילוני, כשם שהאשימו את הגה"צ המקובל רבי עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל וכל אלה שדגלו בהתיישבות חרדית באה"ק, בציונות. וברור ומובן לכל בר בי

7 עמ' רכא מתוך קונטרס "אוסף מכתבים לאדמו"ר מגור זצ"ל".
8 עמ' סה.
9 ראה עמ' א.
10 עמ' קעה.

רב שהמחבר בדברו בספרו בשבח בוני הארץ ומתיישביה לא התייחס כלל לתנועה הציונית החילונית[11] שחרתה על דגלה: "ארץ ישראל ללא תורת ישראל" ואשר סיסמתה: להיות גוי ככל הגויים, והתוצאה של הדוקטרינה הזאת הרי ידועה לכל: הרס הנוער והעם — שהתחנכו ברוח זו — מבחינה רוחנית וגשמית כאחד, המסכן עצם קיומו של העם והארץ, והמתבטאת בירידה — תרתי משמע — ירידה מוסרית וירידה מן הארץ, ולבסוף התנכרות לא לתורת ישראל בלבד אלא גם לעמם ולארצם, והמחריד ביותר "ונוספו גם הם על שונאינו".

ואמנם פונה המחבר לתושבי הארץ לבסס את חיינו באדמת הקודש על התורה אשר בלעדיה אין לנו כל קיום וכל זכותינו בארץ ישראל היא רק מכח הבטחת ה' לאבותינו לתת לנו את הארץ וללא קיום התורה אין לנו חלק בירושה הזאת, והתורה בלבד ערובה שאויבנו לא יקחו את ארצנו מידינו, משא"כ לאומיות מעורטלת מתורה, לא זו בלבד שלא ניבנה על ידיה, אלא היא מהוה גורם לחורבנינו, ח"ו. ועל כן פונה המחבר בקריאה[12] לבוני הארץ לכייף עצמם לחכמי גדולי הדור, נושאי דגל התורה ולפתור כל הבעיות עפ"י הוראתם, לפי תורתינו שהיא תורת חיים. ואזי ההצלחה מובטחת בס"ד.

אין צורך להוסיף על הדברים הנ"ל, המדברים בעד עצמם ולא באתי אלא לשוב ולהתריע: הזהרו בגחלתו! כי איש קדוש הוא שכל מחשבותיו דיבוריו ומעשיו קודש היו לה'. וכדברי קדשו של כ"ק האדמו"ר מליובאוויטש שליט"א אלי[13], על אבא מרי זצוק"ל: כאשר יבוא לא"י ידפיס את כתבי אביו[14] ויפרסם כי האבא היה יהודי ירא ושלם ורחוק מציונות"[15] ואת אמרי פי קדשו שמרה נפשי, ובגילוי דעת הנ"ל הנני ממלא הוראתו.

ואמנם על מסירות נפשו של אבא מרי לקיום מצוות בהידור גם בעידן דריתחא נלמד ממכתב שהגיעני לא מזמן מאחד מחשובי רבני ברוקלין מניצולי השואה, שאביו הגה"ק היה חבירו וידידו בישיבת הגאון בעל ערוגת הבושם זצ"ל, אב"ד דחוסט, וכך הוא כותב: "בשנת תש"ג בהיותי מעוטף בטלית ובתפילין בא אלי איש ובפחד גדול וברטט ולבן כשלג מיראה לחש לי באזני: הרב מפישטיאן בעהמ"ס "משנה

11 אשר כידוע מסמלת פריקת עול ממצוות ומכל הערכים המקודשים לעם ישראל. ואליבא דאמת הרי החרדים לדבר ד' שעלו ארצה ובונים אותה על מנת להשליט בה חוקי התורה וכל השואפים לבך, הם הם הציונים האמיתיים, ולו זבינו והיזומה לבנית הארץ היתה בידי שומרי מצוות, היתה ה"ציונות" סמל לעליה ולבנית הארץ עפ"י תורתנו הקדושה, ובקדושה ובטהרה ביאות לאדמת הקדש. ומאחר שלא זכינו לכך מעוררת התנועה הזאת חרדה בקרבנו ומטבע הדבר ששוללים אותה בתכלית.

12 בסוף הפתיחה.

13 כאשר זכיתי להכנס לקודש פנימה בשנת תש"מ לאחר שהתעניין על כתבי אבא מרי זצוק"ל.

14 כמה חלקים שו"ת כת"י שנמצאים בחסדי ד' תחת ידי.

15 בלשון קדשו: דער טאטע איז געווען אהרליכער איד און ווייט פון ציונות.

שכיר" מחפלל שם, בפינה בביהמ"ד. אחר התפילה רצתי לקבל פניו ולא מצאתיו. שאלתי שוב את פי המכשר והשיבני כי עדין מתפלל באותו מקום בפינה, רק הוא מלובש כהמון עם שלא יכירוהו בגלל היותו פליט מסלובקיה. תפלתו החרישית זיעזעה אותי ולאחר שהבטתי בפניו הכרתיו, חבקתיו ונשקתיו כשדמעות זולגות מעיני וכמעט לא יכולתי להוציא הגה מפי. והוא ג"כ הכירני והתייפח ואמר לי, אוי לי שראיתני ככך. בקשתיו לבקרני, כי ידעתי שלבקרו אי אפשר, וכתמהון השיבני, הלא מתחייב אני בנפשי אם אלך לביתו של יהודי ותמצאני המשטרה אצלו. והמשיך למסור לי על מצבו המר והנמהר, ואמר, כי אליבא דאמת מצד ההלכה לא היה רשאי להכנס לבית המדרש אלא היה צריך להתפלל בביתו, אבל לא היה בזה יכול לפעול אצל עצמו וסיכן את נפשו כדי להתפלל כמנין בבית הכנסת, אבל להכנס לבית יהודי ולסכנו, חלילה וחלילה. ולאחר שבילינו מעט נפרדנו תוך התרגשות עצומה וכאשר בא כן יצא. הפגישה שעשתה רושם עמוק בליבי, לעולם לא אוכל לשכחנה". כזה היה אבא מרי הקדוש כשנים כתיקונן וכזה נשאר גם בימי מצוקה ושנות הרת־עולם.

ואתתום בדברי אאמו"ר זצוק"ל שהעלה על הכתב, שנה לאחר כתיבת ספרו "אם הבנים שמחה"[16] וכה דכרו: "ב"ה ב' דר"ח אייר תש"ד פה בודאפסט יצ"ו, ארשום כזה למזכרת שכליל זה הגיע תורי לעמוד על המשמר משעה ב' עד השעה ד', שאם תהיה אזעקה, עלי להזעיק את דיירי הבית לנוס למקלט. ובהיותי עומד כודד על משמרתי בחשכת הלילה עברה במחשבתי קישוי המצב של עם הקדוש מחמת חמת המציק שמציק עלינו עד מאוד ועד דכדוכה של נפש, ה' ירחם עלינו כמהרה, והרהרתי בפסוק[17]: "יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלקי יעקב, ישלח עזרך מקודש ומציון יסעדך" דסגולה טובה היא לאיש הישראלי לשמור את הדיוקנא קדישא שלו, והיא עומדת לו ביום צרה. דידוע דדיוקנא קדישא מרמזין על י"ג מכילין דרחמין ויכולה לעורר רחמים בעת צרה, ונראה דזה מרמז קרא הנ"ל "יענך ד' ביום צרה" תיבת י'ע'נ'ך' נוטריקון כבוד ד' עליך נגלה, היינו אם כבוד ה' עליך נגלה זה מעורר רחמים עליך ביום צרה ויענך ד' שהוא מקור הרחמים. אך מה נעשה כעת בתוקף הגזירות שבאו עלינו, שכל אחד מישראל אפילו שרידי ד' ת"ח ורבנים גדולי דורנו נאלצים להתחפש בבגדי נכרים ונטלו מפניהם הדיוקנא קדישא ומאין יבא עזרנו. אך לעומת זה הם הקליפות והסט"א, כעשן יכלו במהרה, הם בעצמם מגבירים עלינו את שם הקדוש שם "ישראל" שיש בו שמו הקדוש א־ל, שניתן ליעקב אבינו, כדכתיב "ויקרא לו אל אלקי ישראל"[18] שבזה שיתף הקב"ה את שמו בשם ישראל, כמבואר בירושלמי

16 בספר עליו כתב הגהות, שנמצא כעת בשווייץ ותצלום חלקי נשלח אלי ואני תפלה ותקוה שאזכה לקבלו.

17 תהילים כ, ב.

18 בראשית כ, לג, כלומר ע"י שחייבו אותנו לשאת את הטלאי הצהוב ועליו השם "יהודי" שם זה עוזר לנו שלא יוכלו לבצע זממם להכחדת עם ד'.

דתענית[19] במשל השלשלת שלא יאבדו ישראל ח"ו ושם זה מצילנו מידם שלא ישלטו בנו. וזה שאמר הכתוב "יענך ד' ביום צרה" היינו הצורה הקדושה, ובעת שמחמת הגזרות הקשות שניטל מישראל צורתם הקרושה אז "ישגבך שם אלקי יעקב" היינו ע"י שהם מגבירים עלינו את הכינוי בשם "ישראל" עד שאפילו פורקי עול המצוות מכונים בשם ישראל שבזה מגין עלינו, ועיין סנהדרין[20] דאעפ"י שחטא ישראל הוא, ופרש"י הואיל שנושא שם קדושתו. ותוך כדי עמידתי נזכרתי במעשה ברעק"א, שנסע בימי החורף לחתונת בנו בפולין, ובלילה כאשר הכל דומם שמעו מרחוק קול יללה מנהמת הלב: "וי לשכינתא דהיא בגלותא" ולא ידעו מאין בא קול זה וכאשר התקרבו לכיוון הצועק, ראו שחייל עומד על המשמר ובכל חצי שעה הוטל עליו לתת אות שהוא ער ואינו ישן, והיותו יהודי שימש קריאתו זאת כאות, כן אני בעמדי על המשמר בחשכת הלילה העליתי במחשבתי צער הדור וצער השכינה ומתוך נהמת לבי צעקתי בקול דממה דקה "וי לשכינתא דהיא בגלותא" וה' ירחם על שכינתו הקדושה במהרה ויציל אותנו חיש מהר מידי האכזרים העריצים ומכל המעיקים לשכינה. וה' יפדה את עצמו ויחוש לעזרתנו, ואל יאחר, כי עיני כל ישראל צופות ומיחלות לישועה מהשי"ת אמן, כל זה הרהרתי בלילה זה, ורשמתי למזכרת כדי להודות לה' על נפלאותיו המרובים, אמן כן יהי רצון".

"כדי להודות לה' על נפלאותיו המרובים" כתב הגה"צ בהיותו בעמק הבכא בשיא המיצר והמצוקה ובכל זאת בטחונו ואמונתו האיתנה בה' לא רפתה ועד לרגעיו האחרונים היה מקור לעידוד לסובבים אותו. וכאשר הרגיש כי קיצו קרב[21] דיבר אל אחיו היהודים בהתרגשות עצומה על הישועה הקרובה לבוא[22]. יהודים — אמר — עוד מעט ותכלה ממשלת זדון מן הארץ ואתם תזכו לישועה גדולה מאוד שתאיר את כל העולם, ביחוד יזכו לכך תושבי ארץ הקדושה, הבה נתפלל כולנו לשלום אחינו בכל אתר ואתר. יודע אני כי שעותי ספורות ואני מבטיח לכם להתפלל בעדכם שתזכו לישועה ולגאולה שלימה במהרה. ובסיום דברים אלה יצאה נשמתו הטהורה זכה וזקוקה ביום י' בשבט תש"ה, ה' ינקום דמו.

משאלתו האחרונה היתה: אנא! הפיצו את מעיינותי חוצה!

יהי זכרו ברוך

חיים מנחם באאמו"ר הגה"ק המחבר
רבי ישכר שלמה טייכטל זצוק"ל הי"ד

19 פ"ב ה"ו.
20 מד, א.
21 ראה הערות 2, 3.
22 זה היה בי' בשבט תש"ה, זמן קצר לפני השחרור מעול המרצחים הגרמנים הנאצים.

אם הבנים שמחה

א. הואיל ומצאתי מקום פנוי, אעלה עוד איזה מילים קצרות בנוגע לספרי. בנבואת זכריה (פרק י פסוק ח) נאמר: "אֶשְׁרְקָה להם וַאֲקַבְּצֵם כי פדיתים, וְרָבוּ כמו רָבוּ". ופירש"י: "אֶשְׁרְקָה להם — כדרך השורקים לסימן ואות לבא אליו הטועים בדרך. וַאֲקַבְּצֵם — לעת הקץ לעתיד", עכ"ל. ובמצודות כתב: "אֶשְׁרְקָה להם — אצפצף לבני הגולה לרמז שיבואו, ובזה אֲקַבְּצֵם — רצה לומר אעיר לבם לשוב לארצם, כי אז אפדם מהגולה ויתדבו בבנים ובבנות כמו שרבו מאז במצרים". ואמר עוד הנביא[1]: "וְאֶזְרָעֵם בָּעַמִּים וּבַמֶּרְחַקִּים יִזְכְּרוּנִי, וְחָיוּ אֶת־בְּנֵיהֶם וְשָׁבוּ", עכ"ד הנביא. ופירש במצודות: "ואזרעם בגויים — אף כי פזרתים כהמפזר לזריעה, אעפ"כ במרחקים במקום שנתפזרו יזכרו בי, לכן יחיו עם בניהם וישובו לארצם", עכ"ל. הרי דניבא הנביא, דהגאולה תהיה בדרך רמז — שיקרא לבניו הטועים בארצות הגולה כאדם הטועה במדבר ואינו מוצא מבוא לצאת, עד שאחד מראה לו אות וסימן איך לצאת מהמדבר ולבא אליו, וזה יהיה ע"י הערת הלב שיעיר הקב"ה לבם לשוב לארצם. ואילו היתה הגאולה ע"י נסים נגלים ובפומביה, לא היתה צריכה להיות ע"י רמז וסימן ואות. ועל כרחך, כמו שכתבתי בפנים[2], שכשיהיה כלל ישראל בבחינת לא זכה, הגאולה תצטרך להיות בדרך זו, ועל זאת ניבא הנביא נבואה זו.

ועתה, יאמר נא כל בר ישראל, האם לא מתאימה נבואה זו לזמנינו שכבר באה התעוררות זו בלב כל איש ישראל לשוב לארצם, ונתקיים בנו "ובמרחקים יזכרוני וחיו את בניהם ושבו" — היינו, אפילו במקומות היותר רחוקים יזכור כל אחד לשוב לארצו, כי דק בשובם לארצם ימצאו מקום מובטח לחיות, הם עם בניהם. וממש לא נפל דבר מנבואה זו שלא יהיה מתאים עם הנעשה בזמנינו.

וכבר הבאתי בפנים[3], דחכמי הש"ס שכל דבריהם ברוח הקודש נאמרו, גילו לנו, שרמז ואות של ביאה ושיבה זו לארצנו יהיה ע"י עופות טמאים, שהם יהיו שורקים לנו לבא אליהם אחרי המבוכה הגדולה שנהיה טועין במדבר העמים, ונהיה צועקים אנא נלך ונברח אנא נלך ונברח, כמבואר בפסיקתא[4] שקודם הגאולה נהיה במבוכה כזאת, ואז ישרוק לנו הקב"ה ויתן לנו אות וסימן לבוא אליו, וזה יעשה ע"י עופות טמאים, רצה לומר — ע"י אנשים אשר מחמת חיי הגלות קלטו רוח זרה לקרבם ותעו מדרך התורה והיראה. וכבר הארכתי בפנים[5], שחקר אלוק מי ימצא[6], וגבהו מחשבות מפעלות תמים דעים[7] ממחשבותינו.

עכ"פ, מנבואה זו נראה בעליל שעל זמנינו נאמרה, על כן אל יתעקש שום אדם נגדה, אפילו אם כוונתו רצויה אבל מעשיו בודאי אינם רצויים[8]. ועיין פ"ק דמגילה[9], דאמר רבא:

1 זכריה י, ט.
2 עי' עמ' צו-צח.
3 עי' עמ' קלב-קלג.
4 לא מצאנו מפורש. ועי' פסיקתא רבתי, פיסקא עשרת הדברות פרשה קמייתא.
5 כנ"ל הערה 3, עיי"ש בהרחבה.
6 עפ"י איוב יא, ז.
7 עפ"י איוב לז, טז.
8 עפ"י הכוזרי, מאמר א, אות א.
9 יב א.

״לפקידה בעלמא״. וכתב המהרש״א, דהפקידה היא: ״שנתיישבו ישראל קצת מאז בארץ ישראל״, עיי״ש. הרי, דכל ישוב של ישראל בארץ ישראל הוי פקידה של גאולה. ואז, בעת ההיא, נתיישבו רק איזה אלפים (וכעת אין ספר עזרא בידי לידע בדיוק כמה היו[10]), וכעת בזמנינו, שנתיישבו שם קרוב למליון, כן ירבה וכן יפרוץ בעזה״י, ומעת שגלינו מארצנו עוד לא היה קיבוץ כמוהו שם, בודאי שהוא פקידה לגאולה.

על כן, בודאי החיוב לכל בר ישראל להשתתף בה בכל מאמצי כחו בגופו ובממונו, ולא ישאר חוץ אפילו נפש אחת מישראל, ולא יתן לבו לשום טענות שבעולם לעכב עלינו על השתתפותינו יחד כל איש ישראל וכל קהל ישראל, ואז נשיג בעזר אלוק את שלימות הגאולה, ויתגדל ויתקדש שמיה רבא במהרה בימינו אמן, נצח סלה ועד, אמן כן יהי רצון.

ב.

זה לשון רבנו החת״ס בדרוש לשבה״ג (בשנת תקנ״ח[11]) על מה שנאמר לגבי גדעון ״לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין״[12]: ״פירוש — דהנה לתשועת ישראל מיד שונא, צריך ד׳ צדיקים בדור מתחברים בשליחות הישועה, ונקרא בקרא ׳ארבעה חָרָשִׁים׳[13], ואנו מתפללים ׳ארבע חרשים כבמחזה׳, ועל זה אמרו ׳מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד׳[14] — אחי״ם ד״ת אהרן חור יהושע משה, וכן בכל דור. והנה, רש״י פירש ׳צליל לחם שעורים — צלול כתיב, שהיה הדור צלול מן הצדיקים ולא היה לגדעון שלשה מסייעים בדור ההוא׳[15]. אך, הנה אמרו חז״ל: ׳חד מינייהו דבני ארץ ישראל כתרי מינן של בני בבל, וחד מינן כי סליק להתם כתרי מינייהו׳[16]. נמצא, כל צדיק בחוץ לארץ העולה לארץ ישראל, הרי הוא שקול כארבעה צדיקים. ונראה לי, לאו דוקא שעלה ממש, רק שביקש לעלות ולא עלתה בידו, שהרי כל שחשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה[17] — והרי הוא כארבעה, וראוי ליעשות נס על ידו לבד. הנה כי כן, הרי היתה הלכה מוסכמת ביניהם, דארץ ישראל היה לה אז דין חוץ לארץ וגדעון הצטער על זה, הרי הוא ממש כמו צדיק שבחוץ לארץ שמצטער לעלות לארץ ישראל ושקול כארבעה ויכול להושיע את ישראל. וזהו ׳לך בכחך זה והושעת את ישראל׳״. עכ״ל הקדוש.

והנה ידוע, דגדעון היה אחד מן הריקים[18], ולא היה בו שום זכות אלא מה שלימד זכות על ישראל, כמבואר במדרש[19], וכן מה שנצטער לעלות לארץ ישראל, כדברי רבנו החת״ס, ועי״ז בלבד נחשב לצדיק וכארבעה חָרָשִׁים — שיוכל להושיע את ישראל. על כן, אין

10 ״כל הקהל כאחד — ארבע רבוא אלפים שלש מאות ששים. מלבד עבדיהם ואמהתיהם, אלה שבעת אלפים שלש מאות שלשים ושבעה, ולהם משוררים ומשוררות מאתים״. (עזרא ב, סד-סה; נחמיה ז, סו-סז).

11 דרשות הת״ס, ח״ב, דף רלג א, ד״ה ״ובזה יובן תשובת השי״ת״.

12 שופטים ו, יד.

13 זכריה ב, ג. ועי׳ סוכה נב ב.

14 תהלים קלג, א.

15 שופטים ז, יג.

16 כתובות עה א.

17 כרכות ו א.

18 עי׳ ראש השנה כה ב.

19 תנחומא פרשת שופטים, אות ד; ילקו״ש, ח״ב, רמז סב.

אנו רשאין לזלזל בשום אחד בזמנינו, שמוסר נפשו עבור הכלל, ומצטער לעלות לארץ ישראל, וכדברי הפוסק הגדול רבנו החת"ס, כי גם בזמנינו תוכל להיות הישועה לכללות ישראל על ידו, כמו שהיה אז לאבותינו ע"י גדעון, וד"ל. (עיין לקמן ריש פרק ב). וה' ישמח אותנו חיש מהר בדבר ישועה ורחמים, אמן כן יהי רצון.

והיתה התחלת הדפסת הספר בשנת תש"ג בפרשת "וארא", ונגמרה לטובה בשנת תש"ד ביום ה' לסדר מקץ שהוא יום ב' דחנוכה. ויהי רצון שיתעוררו הנסים שעשה ה' לאבותינו בימים ההם ויתחדשו ג"כ עלינו בזמן הזה, כדברי הט"ז בשם הלבוש[20]. ויקויים בנו הפסוק "קץ שם לחושך"[21] ו"ליהודים היתה אורה ושמחה וששון — כן תהיה לנו"[22] במהרה בימינו אמן. וכתיב בפרשת השבוע: "ויאמר שלום לכם אל תיראו"[23], וכתב הרב איש אלקים בספר "מגלה עמוקות": רמז להם, כשיש לכם שלום אזי אין אתם צריכים להתירא, כי חֲבוּד עֲצַבִּים הַנַּח לו[24], כי שלום הוא שטנו של עשיו שנקרא "שונא שלום"[25]. וזהו שאמר 'שלום לכם', ולכן 'אל תיראו', מפני ששטנו קיים, עכ"ד. וידוע, דכל דבריו ברוח הקודש. ואברך את ה' בכל לבי על שזיכני לגמור בכי טוב, כן יזכני עוד להדפיס כל ספרי למען כבוד שמו יתברך. ותחזינה עינינו ירושלים הבנויה כמו רמים[26], תגדל נא מלכותו מלכות כל עולמים, אמן ואמן.

כעת, בגמר ההדפסה, אודיע, שהמעשה שהובא בסוף ההקדמה השניה אירע לי בעצמי. וברוך ה' שהפליא חסדו עלי כן, אל יעזבני ואל יטשני לנצח, ואראה בנחמות וישועות ישראל במהרה בימינו אמן.

20 או"ת סי' תרפ"ב סק"ח.
21 איוב כח, ג.
22 עפ"י אסתר ח, טז: הבדלה במוצ"ש.
23 בראשית מג, כג.
24 עפ"י הושע ד, יז.
25 תהלים קכ, ו.
26 עפ"י תהלים עח, סט.

מכתב ידידות מכבוד ידידי זקן הדור יחיד בדורינו בגאונותו ובקי כשמואל בדיני והלכה כמותו בכל מקום, ה״ה הרב הגאון הגדול מופת הדור והדרו חד בדרא זקן ונשוא פנים ציס״ע כקש״ת מו״ה **שלמה דוב העלער** שליט״א ראבדק״ק סיגעט יצ״ו, חתן רבן של כל בני הגולה מרן בעל ספרי ״ערך ש״י״ ושו״ת ״תשורת ש״י״ מסיגעט זצ״ל, עוד ינוב בשיבה טובה דשן ורענן יהיה ועיניו יחזו בישועתן של ישראל ובשוב ה׳ את שבותינו לציון בב״א.

בעזה״י א׳ וישלח תש״ד לפ״ק פה סיגעט יצ״ו.
ישפות ה׳ רב שלום וברכה אלף פעמים ככה, לכבוד ידידי הרב הגאון החו״ב המפורסם צבי תפארת ישראל ספרא רבה חכו ממתקים כלו מחמדים וכו׳, כקש״ת מו״ה **ישכר שלמה טייכטהאל** שליט״א, המתגורר כעת בעיר הבירה בודפעסט, יהי נועם ה׳ חופף עליו כל הימים.

אחדשכה״ג כמשפט לאוהבי ה׳, אפתח פתחא לנפשאי לבל ירע בעיני הדר״ג כי אחרתי עד כה להשיב על מכתבו הנעים, אשר אמנם הגיע אלי במועדו. אכן בעוה״ר, כד הייתי מוטל על ערש דוי, ר״ל, כי ששה שבועות רצופים אשר מסיבת מחלתי אשר יד ה׳ נגעה בי ביום א׳ דר״ה הבעל״ט הוכרחתי להיות סגוד בחדר מיטתי, והרופאים יצאו ובאו, עד כי בחמלת ה׳ עלי הוטב לי ועזבתי את מיטתי. הגם כי המחלה לא סר עוד לגמרי, אבל תקותי בטח כי בזכות תפילת רבים וידידים יעזרני השי״ת להשיב לאיתני ויגמור רפואתי ברוב חסדו העודפת עלי. לכן בתוך קהל ועדה אודה לה׳ על החסד שעשה עמי עד עתה ואבקש על העתיד. ומעתה, אל יפלא בעיני כהדר״ג נ״י אשר החרשתי עד כה, אם כי כבודו גדול בעיני מאד, כי ראיתי מתוך קונטרסו רב גובריה ובקיאותו הנפלא ועצום בכל עבר ופינה, ותמהתי על גודל שכלו הזך והישר וקסם על שפתיו, ורב כוחו בלשוננו הקדוש לדבר כל דבר על בוריים. כמותו ידבה בישראל.

אמנם, בגוף הענין אשר בדק לן מר לחוו״ד הקצרה בהרעיון הידוע, הַקְשָׁה לשאול ממני, כי מעולם ידעתי מיעוט ערכי להתערב בדבר אשר נפתח בגדולי הדור כדבר הרעיון ההוא, ומה מני יהלוך פעוט כמוני, אני ירא ואזחל מלעמוד במקום גדולים, ומעולם לא יצאתי חוץ למקומי בשום דבר זולת אם שאל אותי לחו״ד בענין דבר הלכה כיד הקצרה עלי לא מנעתי את אשר אתי, אבל לא בענין לכלל. לכן אל יידע בעיני הדר״ג, כי גם הפעם לא אוכל לצאת מגדרי ואתו הסליחה.

והנני בזה ידידו דוש״ה בלונ״ת, מאוה לו שבמהרה דידן יושע הדר״ג נ״י עם כלל ישראל בכל מיני ישועות טובות ונחמות, ולהרמת קרן למעלה, כאו״נ הטהודה ונפש ידידו דו״ש המחכה לישועה ומוקידו ומכבדו כערכו הרם.

שלמה דוב העלער
ראב״ד פה

נ.ב. איש חכם אחד היה בביתי וראה קונטרסו על שלחני והביט בו ומאד חמדה נפשו לו, וביקש ממני לבקש מהדר״ג נ״י שימכור לו הקונטרס ויכתוב דמי מחירו וישלח ברב תודה. לכן יאבה הדר״ג נ״י להודיע כמה מעות ישלח האיש ההוא, וכשיתן הסך אמסור לו הקונטרס למען לא יצטרך להוציא פארטא מחדש כמובן. מובן ממילא, כי אם חפץ הדר״ג נ״י רק לשלוח לו הקונטרס בחזרה אעשה כן אי״ה בלי איחור תיכף כאשר אקבל תשובתו.

הסכמות

בתור הסכמות, אעלה בראש ספרי הסכמות גדולי עולם וקדושי עליונים משנת תרכ״ד, שנתנו הסכמתם על ספר ״דרישת ציון״, להגאון הצדיק מו״ה צבי קאלישער ז״ל, שהיה ראש המתעורדים על בנין הארץ, ועל דבר זה חיבר את ספרו זה[1]. וספר זה בא לידי, פה עיר הבירה, אחר שכבר גמרתי ספרי, ובהרבה דברים זכיתי לכוון לדעתו, ומשנה לא זזה ממקומה. ויען שהלכתי בעקבותיו, ידעתי בטח, שאילו היו הגאונים והקדושים הנ״ל בחיים, היו נותנים מהודם עלי והיו מסכימים ג״כ לספרי, על כן אני לוקח הסכמתם שבספר הנ״ל ג״כ על ספרי.

הסכמת גאון עולם, קדוש ה׳ מכובד, רבן של כל בני הגולה, שר התורה, מי כמוהו מורה, כבוד מרנא ורבנא מרן ר׳ ישראל יהושע ז״ל אב״ד דק״ק קוטנא, הנקרא ר׳ יושעלע קוטנער, בעה״מ ספרים הרבה ושו״ת ״ישועות מלכו״[2].

ב״ה ו׳ טבת תרכ״ד[3] לפ״ק.

יקר רוח איש תבונה, ממנו יתד ממנו פנה[4], כבוד ידידי הרב הגדול המפורסם לגאון ותפארת כש״ת מו״ה צבי הירש קאלישער נ״י.

הן האירו אל עבר פני אמרותיו היקרים, ושמחתי בראותי גודל התאמצו בדבר חברת ישוב ארץ ישראל. והנה, המתחיל במצוה אומרים לו גמור[5], עשה תעשה וגם יכול תוכל, **בל יפול לבו ואל ירך מדברי המנגדים כי לא בהשכל ידברו.** האמנם, כי הגדיש מעכ״ת הרמה שיחיה קצת את המדה בדבר הקרבנות[6], כי הוא דבר קשה

1 נולד — ח׳ סיון תקנ״ה, נפטר — ה׳ מרחשון תרל״ה. תלמיד הגר״ע איגר זצ״ל. שימש ברבנות בעיר טהורן. מראשוני המעורדים לשיבת ציון ולישוב ארץ ישראל. התוה תכנית מעשית והקים חברה לביצוע מטרות אלה. עמד בקשר עם גדולי דורו ועם אנשי מפתח בהנהגת הצבור. חיבר ספר ״אמונה ישרה״ שחלק ממנה הוא הספר ״דרישת ציון״. בהרחבה עי׳ בהקדמת ד״ר ישראל קלויזנר לספר ״דרישת ציון״, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ״ד.

2 נולד — ח׳ כסלו תקפ״א, נפטר — כ״ה תמוז תרנ״ג. כיהן ברבנות בעיר קוטנא 32 שנה. נערץ על כל גדולי דורו. עודד והלהיב למען ישוב ארץ ישראל. בשנת תרמ״ז ביקר בארץ עם חתנו הרב חיים אלעזר וואקס זצ״ל (מחבר ספר ״נפש חיה״ — עי׳ להלן הערה 108) והם רכשו קרקעות ונטעו עצי אתרוגים. בשנת תרמ״ט — שנת השמיטה, הצטרף לחותמים על ״היתר המכירה״. מחבר הספרים ״ישועות ישראל״, ״ישועות מלכו״ ו״בין דעת״.

3 בספר ״דרישת ציון״: תרכ״ה.

4 עפ״י זכריה י׳, ד.

5 ירושלמי, פסחים פ״י ה״ה (סא א); ראש השנה פ״א ה״ח (ט א); מגילה פ״ב ה״ז (כא ב); תנחומא פרשת עקב אות ו.

6 הרב קאלישר רצה לחדש את הקרבת

מאד, אחר אשר אין היתר רק בקרבנות ציבור צריך שיסכימו על זה רוב ישראל, והוא כמעט מן הנמנע כעת אחר אשר נתפזרו ישראל בעוה״ר בכל כנפות הארץ בגופם ובדעותיהם. אולם, בדבר החזרת[7] ישוב ארץ ישראל אשרי חלקם של המתאמצים בזה.

והנני אומר שלום לכ״ת, שלום לראשי החברה[8], והיה ראשיתם מצער ואחריתם ישגה מאד[9]. כנפשם וכנפש הדורש שלומם בלב ונפש

ישראל יהושע חופק״ק קוטנא יע״א.

הסכמת הגאון הגדול הצדיק עיר וקדיש, הרב הדומה למלאך ה׳ צבאות כקש״ת מוה״ר אלי׳הו במוהר״ש זצ״ל אבדק״ק גריידיטץ בפרייסן[10].

נדרשתי מאת ידי״נ הרב הצדיק המפורסם גאון ותפארת בישראל מו״ה צבי קאלישער יחיה לאורך ימים טובים, להסכים על הספר השלישי הזה[11], אשר יקרא שמו בישראל ״דרישת ציון״ ו״חברת ארץ נושבת״. וכאשר עיינתי בדבריו הישרים והנעימים הבנויים על קטבי האמת וצדק, אמרתי אולי יחיש ה׳ בחמלה, ויקוים בנו עתה דברי החוזה: ״מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו יַשְׁלִים, האומר לירושלים תּוּשָׁב ולערי יהודה תִּבָּנֶינָה וְחָרְבוֹתֶיהָ אֲקוֹמֵם״[12]. ומצאתי עצמי מחויב, לא לבד להסכים על הדפסו, אולם עוד להציע דברים בזה וכו׳, ואולי יתעשת לנו מהרה אחר שנעשה מצידנו התחלה מועטה ויקבל ה׳ ברחמיו זאת לקיים* ״שובו אלי ואשובה אליכם״[13]

---

* הנה, נראה מדברי הגאון הקדוש, דהוא כמסתפק בזה, האם יחשב להקב״ה לקיים ״שובו אלי ואשובה אליכם״[13] במה שנשוב כולנו לארץ ישראל. וב״ה שהאיר עיני למצוא מפורש כן במדרש תהילים (פרק פה[14]), על הפסוקים ״למנצח לבני קרח מזמור. רָצִיתָ ה׳ אַרְצֶךָ שַׁבְתָּ שְׁבוּת יַעֲקֹב... שובנו אלקי ישענו״[15]. וז״ל המדרש: ״למנצח לבני קרח

הקרבנות, יעוין בספרו הנ״ל מאמר העבודה ומאמר קדישין (מהדורה הנ״ל הערה 1, עמ׳ קכב-קעב. ועיי״ש במבוא.)

7 בספר ״דרישת ציון״: ״חברת״.

8 ״חברת ישוב ארץ ישראל״. עי׳ במבוא הנ״ל העדה 1 עמ׳ כג-לג.

9 עפ״י איוב ח, ז.

10 נולד — י״א מנחם אב תקנ״ו, נפטר — כ״ד תשרי תרל״ה. תלמיד הגאון רע״א זצ״ל. כיהן ברבנות בעיירות פלעשען וגריידיץ, ואף הקים שם ישיבות ועמד בראשן. מגדולי דורו בהלכה והתפרסם אף כדרשן גדול. רוב ספריו נשארו בכת״י. עסק הרבה בקבלה והתפרסם כבעל מופת. בהרחבה עי׳ בספר כ״ד מסדרת ״מגדולי התורה והחסידות״ להרב ברומברג, ובמבוא לחידושיו שיצאו לאור בהוצאת מכון ירושלים תשל״ט.

11 כוונתו לספר ״דרישת ציון״ הנ״ל. שהוא חלק שלישי מהספר ״אמונה ישרה״. עי׳ במבוא הנ״ל הערה 1.

12 ישעיה מד, כו.

13 מלאכי ג, ז.

14 מדרש שו״ט שם (מהדורת בובר אות ג).

15 תהלים פה, א-ב, ה.

וכו'. ולכך גם עלינו לאמר: "קמתי אני לפתוח לדודי"[22]. וכאשר יהיה התחלה מועטת מאתנו, שוב יאמר ה' עלינו במלואה ובאמיתית: "דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו"[23] וכו'. "חזק ונתחזקה בעד־עַמֵּנו ובעד ערי אלקינו, וה' יעשה הטוב בעיניו"[24]. ויתקיים בנו "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד"[25] — מתי — "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו"[26]. ועיין לזה טעם בדברי הגאון ספורנו[27].

ה"ק אלי' במוהר"ש זצ"ל חב"ק גרידיץ יע"א.

מזמור. רצית ה' ארצך' — אמרו בני קרח: עד מתי אתה אומר 'שובו בנים שובבים'[16], והם אומרים לך שוב אתה תחילה, שנאמר: 'שובה ה' עד מתי והנחם'[17] , ואתה אומר — לא כי אלא ישראל תחילה. לא אתה תשוב לעצמך ולא אנו נשוב לעצמֵנו, אלא שניהם כאחת[18], שנאמר: 'שבת שבות יעקב שובנו אלקי ישענו' ", עכ"ד המדרש. והיינו שיעקב ישוב וגם אלקינו ישוב ויהיו שניהם כאחת. ומדהביא המדרש טענותיהם של כנסת ישראל וקב"ה, וגם השוואת בני קרח על קרא ד"רצית ה' ארצך" וכו', משמע בהדיא, דבשובנו אל ארץ ישראל בודאי נקיים ה"שובו אלי" דקאמר לנו הקב"ה.

ואם כי במדרש מבואר, דבני קרח עשו פשרה בינינו ובין הקב"ה, דלא הוא יעשה ההתחלה וגם אנו לא נעשה תחילה, אלא שנינו כאחת, מ"מ ראיתי בספר "תפארת הגרשוני" לרבנו ר' גרשון ממיץ חברו של הש"ך ז"ל[19], שכתב, דמ"מ אנו צריכים לעשות ההתחלה, דאם ה' יתברך יעשה ההתחלה אין אנו יכולים לכוון הרגע ולהתחיל ג"כ בפעם הזאת כדי שיהיה שניהם כאחת, משא"כ אם אנו נתחיל תחילה, ה' יתברך שפיר יכול לכוון להתחיל ג"כ בשעה הזאת (עיי"ש בפרשת "וזאת הברכה"[20]). ובזה פרשתי מאמר הנביא "ישיש עליך אלקיך כמשוש חתן על כלה"[21]. דלמה דימה שמחתינו דבעתיד לשמחת חתן וכלה דוקא? ולהנ"ל, אתי שפיר. דידוע, דאחר שהתחילה הכלה לילך לחופה מכריז השמש: "לקראת כלה", היינו שהחתן ילך לקראתה, וכן עוד נוהגין כעת אצל חסידים ואנשי מעשה. וקאמר הנביא, דכן יהיה ג"כ בינינו ובין אבינו שבשמים, שאחר שנתחיל לשוב לארץ ישראל יכריז משה רבנו שהוא הסרסור בינינו ובין ה' יתברך: "לקראת כלה", ואז יבא לקראתינו הי"ת ויגמור עלינו לטובה. אבל, עכ"פ מפורש בהדיא במדרש תהילים כדברי רבנו ז"ל.

16 ירמיה ג, יד.
17 תהלים צ, יג.
18 הנוסח במדרש: "שנינו כאחד".
19 הרב גרשון אשכנזי זצ"ל. כיהן ברבנות בקהילות פרוסטיץ, הענא, ניקשלבורג, וינא ומיץ. מגדולי דורו. עי' עליו בהקדמת הרב דוד אופנהיים זצ"ל לספרו הנ"ל.
20 מהדורת מונקאץ' תרס"ג, דף צח.
21 עפ"י ישעיה סב, ה.
22 שיר השירים ה, ה.
23 שם ה, ד.
24 דברי הימים א יט, יג.
25 תהלים קב, יד.
26 שם שם, טו.
27 שם: "אתה תקום תרחם ציון — אף על פי שאין הדור זכאי. כי בא מועד — ראוי לזה. "כי רצו עבדיך את אבניה — על היפך דור המדבר שמאסו בה, כאמרו (במדבר יד) וידעו

הסכמת הגאון הגדול חכם ספרדי קדוש וראשון לציון[28] יצ״ו.

רב גובריה ורב חיליה לאודייתא, גלי עמיקתא ומסתרתא, ה״ה הגאון המפורסם הרב הצדיק דורש לציון כמוהר״ר צבי הירש קאלישער נרו יאיר והוי זהיר כאור שבעת הימים כן יהי רצון אמן.

רב שלום וכו׳. שותיה[29] דמר אמרות טהורות, עינים מאירות, והוכח לחכם בראיות ברורות, כי אין משיח לישראל כאשר עולה על ליבות בני אדם יאמרו נא בית ישראל: פתאם יבא עתו עת דודים, ה׳ בשופר יתקע להאיר על הארץ, לאמר לאסורים צאו מחושך וצלמות ומאפלה לאור גדול. לא כן הוא. כי אם קושטא קאי, לפי האמת בני ישראל יוצאים מאפלה לאור גדול. ברם בקושטא, לא תזרח ולא תצמיח פתאם תשועה גדולה, ולהעלות בתכיפה אחת מבור חושך וצלמות למדרגה עליונה. כי אם עלייתם מעט מעט ממדרגה למדרגה אשר למעלה הימנה, ואחר ההרגל באותה מדרגה ירימו ראש לאחרת הסמוכה, כי העליה ההפוכה כמו רגע מקצה האחרון אל קצה העליון — מלבד שהיא רחוקה מהמציאות, אף גם זאת הן עם בני ישראל לא יוכלו לסבול רוב טובה, כמו שלא יוכל הנרפא ממחלתו הקשה והמסוכנת לקבל תיכף ריבוי המאכלים ותענוגות בני אדם לרוב חולשתו. והנסיון יוכית, למאן דגני בבית אפל, אם פתאם יַרְוֶהוּ אור גדול לא יוכל ליהנות מזיו אורו, וכמו שהביא מע״כ[30] מדברי הזוה״ק פ׳ וישלח. כן הדברים אמיתיים ראויים למי שאמרן, ישרים ילכו בם[31], המלמדים להועיל כי האמונה האמיתית אשר באמת ובתמים לה׳ הישועה ואין זולתו, ולכל היד החזקה והאותות והמופתים[32] הנוראים אשר הם למעלה מן השכל, ואלקים משמים ישלח בית המקדש בנוי ומשוכלל בידי שמים[33], ומעיינות חכמה ולכל הטובות השלימות וההבטחות העתידות, את הטוב נקבל מאת האלקים באחרית הימים אחר ההכנה

את הארץ אשר מאסתם בה״. ועי׳ כוזרי מאמר ה אות כז: ״גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה, ראוי לשכר בלא ספק והוא מקרב עֵת בוא תקוותינו, כמה שנאמר: ׳אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו׳ — זאת אומרת ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה, עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה״. ועי׳ להלן עמ׳ קז.

28 הרב חיים דוד חזן זצ״ל. נולד — תקנ״א, נפטר — תרכ״ט. לפנים אב״ד ור״מ באיזמיר, עלה לארץ ישראל בשנת תרט״ו, בשנת תרכ״א נבחר לרב ראשי וראשון לציון בירושלים. בהרחבה עי׳ ב״תולדות חכמי ירושלים״ ח״ג עמ׳ 281.

29 דבריו, שיחותיו.

30 עמ׳ פט מהדורה הנ״ל הערה 1: ״בזמנא דקוב״ה יוקים לון ויפיק לון מן גלותא, כדין יפתח לון פתחא דנהורא דקיק זעיר, ולבתר יפתח לון פתחא אחרינא רב מיניה, עד דקוב״ה יפתח לון תרעין עלאין פתיחן לארבע רוחי עלמא וכו׳, לבר נש דאתיהב בחשוכא ודיוריה הוה בחשוכא תדיר, כד יבעון לאנהרא ליה בעיין לאתפתחא ליה נהורא זעירתא כעינא דמחטא, ולבתר רב מינה״ וכו׳.

31 עפ״י הושע יד, י׳.

32 עפ״י דברים לד, יא-יב.

33 עי׳ להלן עמ׳ קנו-קנח, שיב-שכה דיון ארוך בנושא זה.

הטובה*. וזו משלנו היא, להכין לבבנו לקבל הטובה ההיא אשר ייטיב ה' עמנו ע"י מעשה בשר ודם, להיות נעזר בגבורה וכשרון מעשה המיוחדים לעורר אהבת דודים כימי נעורינו[40] ללכת אחרי ה'. ואין זה מכלל השבועה "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ"[41], כי בשגם קץ האחרון נסתם כל חזון, ולא נוכל להחליט המאמר כאמור בא זמן הישועה, מ"מ מאחר שעינינו רואות את מעשה ה' הנורא ונשגב בהשגחה אלקית על עמו ישראל, כי הנה לב מלך ביד ה'[42], וה' נתן בלבם את החסד ואת הרחמים דעבדי חירותא חירות משעבוד, והמה המלכים מבקשים לפאר לרומם קרנם של ישראל ולגדל שמם בעולם אשר לא היו לעולמים, ועוד ידם נטויה לשום את ירושלים תהלה[43], מי שמע כזאת ומי ראה כאלה ולא יחשוב בדעתו 'כי רוצה ה' בעמו יפאר ענוים בישועה'[44], כי חפץ ה' בנו. הוי דודי שלח ידו מן החור[45], המעורר אותנו על הישועה ועל הגאולה, וכאור בוקר יזרח ויאיר ה' לנו[46], ואנחנו בשם ה' נקומה בעזרת ה' בגבורים[47], עד קמתי אני לפתוח לדודי[48]. ואם ח"ו נתרשל

---

* נראה לי, דדברי הגאון ז"ל מפורשים בנבואת ישעיה (פרק ט[34]): "לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולְסַעֲדָהּ במשפט ובצדקה, מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת", עכ"ל הקרא. ולכאורה יש סתירה בקרא מיניה וביה. דתחילה אמר דצריך להכין ולסעדה גם מצידנו במשפט ובצדקה, ואח"כ אמר "קנאת ה' צבאות תעשה זאת". אבל, עם דברי הגאון מיושב מאד, דלקבל הטובה הגדולה הזאת מה' יתברך צריך תחילה ל"הכנה דרבה"[35] מצידנו בכשרון מעשינו, ואז קנאת ה' צבאות תגמור עלינו לטובה, כי בכוחנו לבד אין אנו יכולים לגמור הדבר, רק אחר שאנו נעשה ההתחלה בתור הכנה, אז יגמור הי"ת שיהיה בשלימות העלינה. ומה שאמר הנביא: "להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה", נראה לי דמרמז על מה שאמר הנביא במקום אחר: "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה"[36]. היינו, שלציון יש משפט עמנו שאנחנו חייבים לפדותה מידי טמאים, כמבואר בתשובות הריב"ש (סי' קא[37]), וכן כתב הרמב"ן בפסוק "ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ"[38]. "ושביה בצדקה" — היינו לעשות צדקות גדולות, כמאמר חז"ל: "גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה"[39]. וזהו ההכנה והסעד שמבקש הי"ת מאתנו, וד"ל.

34 פס' ו.
35 עפ"י ביצה ב א (= כלומר, הכנה גדולה).
36 ישעיה א, כז.
37 "שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים".
38 ויקרא כה, כד: "...תתנו גאולה לארץ, שאני רוצה לגאול ארצי מיד המחזיקים בה שלא נתתיה אני להם בחלק אחוזתם".
39 בבא בתרא י א.
40 עפ"י ירמיה ב, ב.
41 שיר השירים ב, ז. עי' כתובות קיא א.
42 משלי כא, א.
43 ישעיה סב, ז.
44 תהלים קמט, ד.
45 שיר השירים ה, ד.
46 עפ"י שמואל ב כג, ד.
47 עפ"י שופטים ה, כג.
48 שיר השירים ה, ה.

בדבר, ודודי חמק עבר[49] ונבקשהו ולא נמצא ח״ו, יהיה הראות לדעת, כי עי״ז הקב״ה הוא המעורר ומודיע כי חפץ ה׳ בעולות[50] להעלות את ישראל למעלה ראש. וזהו ״עד שתחפץ״. ומאחר שמלך ישראל וגואלו[51] מושך אותנו[52] באותות וסימנים, אנחנו עמו ועבדיו אחריו נרוצה[52]. לא בחיל ולא בכח[53] יגבר איש, ח״ו, להמרות באוה״ע ומלכי חסד, או חלילה לעלות בחומות[54] ללחום את מושל, כי אם לְפַלֵּא נדר או בנדבה[55] — הרצון והשלימות הלב להשלים רצון הבורא האל יתברך שמו באתערותא דלתתא במה שבידנו לעשות בעזר אלקים בסיוע מלכי החסד ורצונם הטוב הגמור, ומן שמיא מיהב יהבי שיתגלגל זכות לטובתינו ולטובתם ע״י זכאים שכמותם, ואנחנו בארץ נעשה ונצלח לתת גאולה לארץ הקדושה[56] בחריש ובקציר ומצוות התלויות בארץ, ותשועת ה׳ מארץ תצמח[57]. והיה כאשר יראו עינינו עזרת ה׳ ממרום, כפשט דברי הנביא (ישעיה מט[58]): ״ביום ישועה (פשטיה — בעת הקץ) עֲזַרְתִּיךָ, וְאֶתְּנְךָ לִבְרִית עָם לְהָקִים אֶרֶץ (פירש״י: ״להקים ארץ — ארץ ישראל, הבחירה לי בכל הארצות״) להנחיל נְחָלוֹת שֹׁמְמוֹת וגו׳, לא יִרְעָבוּ ולא יַצְמָאוּ״ וגו׳, ואח״כ ״וּפִצְחוּ הָרִים רִנָּה כי נִחַם ה׳ עמו וַעֲנִיָּו יְרַחֵם״, ע״כ לשון עתיד. וגם ״כי נחם״ כמוהו, כמו שתרגם יונתן: ״עתיד ה׳ לנחמא עמיה״. ואחרי היות לנו שדות וכרמים ומהם ניזונים אביוני עַמֶּנוּ, לא ירעבו ולא יצמאו, ונחלו לעולם נחלת שדה וכרם ובתים טובים[59], והשגחתו יתברך עלינו בבית ובשדה, וראו כל עמי הארץ[60] בית ישראל יושבים על אדמתם[61], לא תחסר כל לכל עבודה בשדה, כמונו כמוהם איש תחת גפנו ותחת תאנתו[62], ולא יקנאו לבית ישראל, אין שטן ואין פגע רע בהיות מלכי אדמה וכבודם חופף עלינו לקרבנו לעבודתו יתברך שמו — איהו גופא יהיה לנו לאות ולמופת גדול כי מאת ה׳ היתה זאת[63], והוא הנותן כח ולב אביר, ודעת עליון יתננו לאות ולהבין ולהשכיל ולהסביר להתקרב עוד אל ה׳, לעמוד לפניו ולשרתו בעבודת הקודש, ומזבח חדש בציון נכין[64], כמבואר בדברי הירושלמי[65] שהביא מע״כ נ״י[66]. ומזכרוני מדברי רז״ל[67], שיהיה זה מ׳ שנה קודם לביאת הגואל. וכאשר נתקרב ונכין עצמנו אצל מזבח ה׳, וישראל שרויים על אדמתם, ישבו בנוה שלום איש לאהלו אוהלי ביהמ״ד, מרבה ישיבה מרבה חכמה[68], תורה יוצאת בהינומא לדעת מה יעשה ישראל בסדר

49 שם שם, ו.
50 עפ״י שמואל א טו, כב.
51 ישעיה מד, ו.
52 עפ״י שיר השירים א, ד.
53 זכריה ד, ו.
54 עי׳ כתובות קיא א.
55 עפ״י במדבר טו, ג.
56 עפ״י ויקרא כה, כד.
57 עפ״י תהלים פה, יב-יג, עיי״ש.
58 פס׳ ח-יג (בדילוג).
59 עפ״י במדבר טז, יד.
60 דברים כח, י.
61 יחזקאל לו, יז.
62 מלכים א, ה, ה; מיכה ד, ד.
63 תהלים קיח, כג.
64 עפ״י תפילת מוסף לר״ח.
65 ברכות פ״ד ה״ג בענין נוסח הבינינו (ל׳ כ); מעשר שני פ״ה ה״ב (כא ב).
66 ״דרישת ציון״ עמ׳ קנט-קסב.
67 לא נמצא. ועי׳ זוהר ח״א דף קלט א במדרש הנעלם, ועי׳ להלן עמ׳ רפד.
68 אבות פ״ב מ״ח.

עבודה, ולכל ציצין המעקבין[69] ומגילת סתרים סתרי חכמה, הלומד ע״מ לעשות[70] ימצא חכמה לכל צרכי כהונה, שמה ישבו כסאות[71] ישיבה של כהנים לדעת את ה׳ ואת המעשה אשר יעשון[72].

וכרצות ה׳ דרכי איש כמעשהו ממנו[73], מוציא הקב״ה חמה כאור החמה שבעתים[74], היא הגאולה שלימה, תשועת ה׳ מעולפת ספירים[75] עם כל היעודים וההבטחות המיוחדות לה׳ לבדו, והיה ה׳ למלך על כל הארץ[76]. כהא אמינא ולא מסתפינא, שהן הן הדברים המצודקים שמחויבין לשמור לעשות אתחלתא דגאולה, וכל מעשה אשר נעשה אנחנו בתחילה הוא עצמו יורינו דרך נבחר אל המעשה הבא אחריו. וכראותינו כי חפץ ה׳ בידינו יצלח, ממנו נקח לשום לב, ויתאמץ לבנו להתקרב אל ה׳ במדרגה היותר מעלה. ובכן, נא גיבור חזק ואמץ לבך, ואתם שרי ישראל חזקו ויאמץ לבבכם[77] לקרב אל המלאכה, עוד יקנו בתים שדות וכרמים[78], לעשות צדקה בארץ[79], על האדמה כתיב[80], לזכות לארץ הקדושה, ארץ אשר ה׳ אלוקיך דורש אותה[81] לישראל למקנה, ושתעשה בה מצוות התלויות בארץ, וזהו הצדקה שמקרבת הגאולה[82] שממנה תוצאות חיים ומזון לכולה בה, וה׳ משמים יסמוך גאולה לגאולת הארץ[83], ותשועות בני אדם וגאולתם שלימות מהרה תצמיח ע״י מעשינו, ומעשה ידינו כוננה עלינו[84]. מעתה, קומו השרים שרי צבאות ישראל, חזק ונתחזק בעד ערי אלקינו[85], משחו מגן בבנין ירושלים[86], וגאולה תתנו לארץ[87]. אל תראו ואל תחתו כי ה׳ עמנו[88], וכל מלכי אדמה לבם שלם עמנו ואנחנו עמהם, וחפצים בטובתינו למלא רצון בוראינו. וה׳ יעזרנו על כבוד שמו, ובא לציון גואל[89] משיח לישראל, כן יהי רצון אמן. ואומר, חלותי היא כרצון עליון, תכונן חברת אדץ נושבת, והתיקונים ממנין שבט״י יודיעוני נא אופניו וסידוריה, וה׳ עמנו[90] ולדברו הוחלתי[91], רק אין דבר זולתי החיים והשלום יסובבנהו ויכוננהו, ולכל אשר יפנה ישכיל[92] ויצליח[93], ונגילה ונשמחה. כנפשו הרמה וכנאום החתום דורש שלומו וטובתו ומעתיר בעדו עתרת החיים והשלום. דא גושפנקא דשדר מלכא לי לשמי.

הצעיר חיים דוד חזן ס״ט.

69 עפ״י שבת פי״ט מ״ו.
70 עפ״י אבות פ״ד מ״ה.
71 תהלים קכב, ה.
72 עפ״י שמות יח, כ.
73 עפ״י משלי טז, ז.
74 עפ״י ישעיה ל, כו.
75 עפ״י שיר השירים ה, יד.
76 זכריה יד, ט.
77 עפ״י תהלים לא, כה.
78 ירמיה לב, טו.
79 עפ״י ירמיה כג, ה.
80 דברים יא, כא. עי׳ ברכות ח א.
81 עפ״י דברים יא, יב.
82 בבא בתרא י א.
83 עפ״י ברכות ד ב.
84 תהלים צ, יז.
85 שמואל ב י, יב.
86 עפ״י ישעיה כא, ה.
87 ויקרא כה, כד.
88 יהושע י, כה.
89 ישעיה נט, כ.
90 עפ״י תהלים מו, ח.
91 תהלים קל, ה.
92 משלי יז, ח.
93 עפ״י תהלים א, ג.

אלה הן ההסכמות משלשה גדולי עולם, צדיקי הדור, מדורות שלפנינו ולפני לפנינו, שהרימו קולם בהתלהבות עצומה לרעיון הנשגב והקדוש הזה. ודברי רבנו הקדוש ר' יהושעלע קוטנר דל, שהיה יחיד בדורו בתורה ובצדקות וכולם ענו אחריו "מקודש", שמתי לי למטרה. שכתב בהסכמתו: "בל יפול לבו ואל ירך מדברי המנגדים כי לא בהשכל ידברו".

ומה שהגאון הקדוש המקובל האלקי מגרידיטץ, וכן החכם הספרדי הראשון לציון כתבו בהסכמתם, שבזה שנתנו לנו מלכי ארץ רשות לבנות ארץ ישראל וירושלים נתקיים בנו הקרא "דודי שלח ידו מן החור"[94], כוונו בזה לדברי רבותינו במדרש שיר השירים (סי' ה[95]). וזה לשון המדרש: "דודי שלח ידו מן החור (ופירש ה"מתנות כהונה" — שלח ידו מן החור לעשות לי נסים ע"י כורש) — א"ר אבא בר כהנא: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, כל נסים שעשית לי ע"י כורש לא היה טב לעשותן לי ע"י דניאל וע"י אדם צדיק? אעפ"כ 'ומעי המו עליו'. א"ר עזריה: אמר הקב"ה: גזר טב אנא, אתון אמרין 'ומעי המו עליו', גם אני אמרתי 'מעי מעי אוחילה'[96]", עכ"ל המדרש. (ועי' מה שכתבתי בפנים[97] בישוב תמיהת כנס"י ובפירוש המדרש). עכ"פ אומר המדרש בפירוש, דבזה שנתן כורש רשות לבנות, נתקיים "דודי שלח ידו מן החור", ונחשב לנו לנס.

כמו כן, היטב דברו בזה צדיקי גדולי עולם הנ"ל, שגם בימינו במה שנותנים לנו מלכי ארץ רשות לעלות ולבנות — לנס יחשב, שעושה לנו הקב"ה נסים על ידם, ונתקיים בזה הקרא "דודי שלח ידו מן החור", והוא מעשה אלוקינו. על כן, כל המתנגד לזה הוא מתנגד לרצון העליון, ויש לומר עליו כמו שאמר משה רבנו לקרח[98]: "כי לא עלינו תלונותיכם רק על ה'"[99], וד"ל. ונראה לי, דעל כן תמיד בכל עת שנתנו מלכי ארץ רשות לעלות ולבנות הארץ ובית המקדש, קבלו ראשי ישראל באהבה את הרשות הזאת, וכמו שספרו חז"ל במדרש רבה (פ' "תולדות"[100]), שבימי ר' יהושע בן חנניה נתנה[101] המלכות רשות לבנות בית המקדש, הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין (עי' פירוש "מתנות כהונה": טרפיזין — שולחנות בלשון יון) מעכו עד אנטיוכיא, כי הם היו עשירי הדור והם דאגו להוצאות שקורין פינאנצירען[102], עיי"ש, כי הכותים העלו שטנה בזה והטו לב המלכות לבטל הדבר. עכ"פ ר' יהושע בן חנניה וחכמי הדור, קבלו באהבה את הרצון הזה, וודאי מפני שראו בזה אישור "דודי שלח ידו מן החור". ויש לדון בזה ק"ו, הלא ר' יהושע בן חנניה היה רק מאתים וחמישים שנה אחר החרבן, ועי' "שם הגדולים" לרבנו החיד"א[103], שכתב בטעמא דמילתא דהמשיח לא בא בזמן התנאים והאמוראים שהיו קדושי עליונים והיו ראויים במעשיהם לביאת בן־דוד, ורק מפני שנגזר "כל היום דָּוֶה"[104] — להיות בגלות אלף שנה, והם היו חיים באלף הראשון של

94 שיר השירים ה, ד.
95 שיהש"ר פרשה ה, פס' ג, בשינוי לשון קצת.
96 ירמיה ד, יט.
97 להלן עמ' קלח-קלט.
98 כנראה ט"ס. מדובר שם בענין השליו.
99 שמות טז, ח.
100 ב"ר פרשה סד, אות י.
101 הגירסא במדרש: "גזרה".
102 מימון.
103 מערכת גדולים, אות א סעי' ריט בהערה ד"ה "ועוד יש לחקור מדוע" וכו'.
104 איכה א, יג.

הגלות, על כן לא היה זמנה של הגאולה בימיהם. ואעפ״כ, כשקבלו רשות לעלות לארץ ישראל, לא דחו אותה, מפני שאולי תהיה הפקידה קודם הזמן. ועי׳ ג״כ במסכת עבודה זרה (פ״ק[105]), שחמש מאות שנים אחר החרבן חשבו שתהיה פקידת הגאולה אף שהיה עדיין באמצע האלף, מכיוון שאולי יהיה עת רצון פרטי. א״כ, מכל שכן וק״ו בן בנו של ק״ו, בזמנינו, שאנו כבר עומדים באלף הששי בערב, וכמו שכתבתי בפנים[106], בודאי הדין נותן שלא לדחות בידים הפקידה ששולח ה׳ לנו ע״י מלכי האדמה. ובפנים, בפרק השלישי, אאריך יותר בזה, אי״ה. וכעת לא באתי אלא להראות במחוג, שמה שאמרו שני שרי צבאות הנ״ל שבזה נתקיים הקרא ״דודי שלח ידו מן החור״, כוונו האמת בזה לדברי רבותינו בעלי המדרש. ודוק.

ועתה, אעתיק עוד בראש ספרי, שיהיה לי ג״כ בתור הסכמה על ספרי, מה שמצאתי בראש ספר שו״ת ״נפש חיה״[107], להגאון הגדול המובהק בדור שלפנינו, קדוש ה׳ מכובד, מרן ר׳ חיים אלעזר וואקס אבדק״ק קאליש ברוסיה, שהיה בזיווג ראשון חתן אחיו של רבנו בעל ״דברי חיים״ מצאנז, ובזיווג שני נעשה חתן ר׳ יושעלע קוטנער הנ״ל, והיה גאון עולם וצדיק מופלא[108]. וז״ל אות באות:

> ״והנני להעתיק בחיבורי זה, האגרת אשר כתב אלי הגאון הצדיק עיר וקדיש הרב הדומה למלאך ה׳ צבאות כבוד קדושת שם תפארתו מוהר״ר אליהו במוהר״ש זצ״ל אבדק״ק גריידיטץ יע״א בארץ פרייסען.
>
> ואלה דברי המכתב:
>
> ב״ה י״ג למב״י תרל״ד
>
> ישא ה׳ ברכה לידי״נ וכו׳ הרב מו״ה חיים אלעזר נ״י אבד״ק קאליש יע״א. הנה אם היה בכחי לעשות פעם נסיעה לשעשע עם כבוד גאונו נ״י בצירוף גדולי רבני פולין לפקח על עסק הקודש ישוב ארץ ישראל, הייתי מדלג על ההרים לבא שם. אבל תש כחי, לטוב נשמע. ולבקש מאת כבוד גאונו למצוא מבוא לבוא לכאן, לא רהב לבי, על כן אניח הכל לרצון הבורא יתברך. ואצלי כבר ברור, שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק״ל משפחות, שיהיה התחלת הגאולה גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך. ואין לבאר במכתב רק מעט. נמצא בתהילים (קב[109]): ״עֵת לְחֶנְנָהּ כִּי בא מועד, כִּי רָצוּ עבדיך את אֲבָנֶיהָ״ וגו׳. ועיין ספורנו שם,

105 עי׳ן דף ט א.

106 עמ׳ קיא-קיב.

107 לאחר סי׳ א.

108 נולד תקפ״ב, נפטר — ל׳ סיון תרמ״ט. מגדולי דורו. שימש ברבנות בערים טרנוגרוד וקאליש. התמסר רבות לישוב ארץ ישראל, עמד בראש כולל פולין ועסק רבות בגיוס כספים בשביל תושבי הארץ. בשנת תרמ״ז ביקר בארץ ועסק ברכישת קרקעות. בהרחבה עי׳ בסוף ספר ״נפש חיה״ עה״ת (בראשית־שמות) שהו״ל נכדיו.

109 פס׳ יד-טו, עיין לעיל עמ׳ ח-ט בסוף הסכמת ר׳ אליהו מגריידיץ ל״דרישת ציון״, ליד הערה 26-27.

שנגלו לגלות מחמת מאיסת הארץ, ובתיקון זה יבוא הגאולה. (אמר מחבר הספר הזה[110], חידוש הוא שלא זכר רבֵּנו שגם רבֵּנו המהרש״א, בתענית דף טו א, כתב בפירוש כן, בביאור פסוק זה, וכמו שאביא אי״ה דבריו בפרק שלישי[111]). כתיב בתהילים (פה[112]): ״רָצִיתָ ה׳ אַרְצֶךָ, שַׁבְתָּ שבות יעקב״. ואיתא בילקוט[113] — בתיקון המתנות, ואז — שבת שבות יעקב באין זכות הרבה, כמו שנאמר כמה קראי אחרי זה. ואיתא באלשיך[114] ועקדה[115], שניהם אומרים יחד: ״וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור״[116] — שקשה, למה כפל תיבת ״אזכור״ פעמים שוב בסוף, הא בזה התחיל הקרא? אך אמר הקב״ה: ״וזכרתי״ — הייתי זוכר זכות אבות ולא הגליתי אותם רק הייתי מעניש אותם במקומם, אבל ״והארץ אזכור״ — העלובות שעשו בארץ, במניעת שמיטות ומתנות בארץ, בלי מציאות למחול, לכך צריך פיתוי האדמה. וגם בשכל האנושי הוא, לעשות לפדות האדמה התחלה מאתנו, ושוב יגמור ה׳. ויש לראות גודל התכלית בזה, שהקליפה גובר גם בצדיקים היותר גדולים לבטל הטוב הזה, יען שכל כח הקליפה תלוי בגלות, ובביטול הגלות יבוטל, כמאמר הגמ׳ בסוכה[117].

ידידו ואוהבו

הק׳ אליהו במוהר״ש זצ״ל חו״פ גריידיטץ יע״א.

מסרתי עוד דברים בזה לידיד נפשנו הרבני מו״ה גרשון נ״י.

אמר המחבר (היינו — המחבר ספר ״נפש חיה״), לעשות רצון צדיק זצוק״ל אחפוץ בכל לב, ומצאתי מדרש רבה בפרשת ״קדושים״[118], בפסוק ״וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל״[119] — ״ר׳ יהודה ב״ר סימון פתח: ׳אחרי ה׳ אלוקיכם תלכו׳[120], וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב״ה, אותו שכתוב בו ׳בַּיָּם דַּרְכֶּךָ וּשְׁבִילְךָ במים רבים׳[121], ואתה אומר ׳אחרי ה׳ תלכו׳. ׳ובו תדבקון׳, וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים להדבק בשכינה, אותו שכתוב בו ׳כי ה׳ אלוקיך אש אוכלה׳[122], וכתיב ׳כִּרְסִיֵּהּ שְׁבִיבִין דֵּי־נוּר[123], וכתיב ׳נְהַר דִּי־נוּר נָגֵד וְנָפֵק מִן־קֳדָמוֹהִי׳[124], ואתה אומר ׳ובו תדבקון׳? אלא, מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב״ה אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב ׳ויטע ה׳ אלוקים גן בעדן׳[125], אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הה״ד ׳כי תבואו אל הארץ ונטעתם׳[119]״, עכ״ל המדרש. (ואני מחבר

110 כלומר, מחבר ספר ״אם הבנים שמחה״.
111 עמ׳ קצו.
112 פס׳ ב.
113 ילקוט שמעוני ח״ב, רמז תתלג.
114 ויקרא כו, מ, בסוף.
115 שער שבעים, עמ׳ קנג (מהדורה רגילה).
116 ויקרא כו, מב.
117 עי׳ דף נב.
118 ויק״ר פרשה כה, אות ג.
119 ויקרא יט, כג.
120 דברים יג, ה.
121 תהלים עז, כ.
122 דברים ד, כד.
123 דניאל ז, ט.
124 שם שם, י.
125 בראשית ב, ח.

הספר הזה[110], אוסיף על דברי הגאון בעל ״נפש חיה״, במה שמצאתי בספר הקדוש ״צרור המור״, לחמיו זקינו של רבנו ה״בית יוסף״, בפרשת ״מסעי״[126], שכתב, דקדושת ארץ ישראל גבוהה מאד, שתיכף אחרי הקב״ה בכבודו ובעצמו באה ארץ ישראל. וזה שאמר הכתוב גבי כלב ״וַיְמַלֵּא אַחֲרָי״[127] — היינו אחרי ממש, שהוא ארץ ישראל שהוא אחרי, עיי״ש. ועפי״ז, שפיר למדו במדרש מקרא ״אחרי ה׳ אלוקיכם תלכו״[120] לילך לארץ ישראל ולעסוק במטע, היינו אחרי ה׳ תלכו — לילך לארץ ישראל שהוא אחרי הי״ת ממש. ודי לחכימא ברמיזא). והנה, בשנה העבר בעזה״י, קניתי שלש גינות בכפר חיטין הסמוך לטבריא, ושם נמצא קבר יתרו, ונטעתי שמה ששה מאות עצי אתרוגים, ובשנה זו אקוה אי״ה לנטוע כמה אלפים עצי אתרוגים אצל ים החולה[128], ומזה נוכל לקוות לעלות אל המסילה העולה בית ק״ל, להושיב משפחות לעבוד את האדמה ולשמרה, וגם יהיה לישראל אתרוגים למצוה כשרים בבירור בלי שום חשש כלל, כאשר נתבאר בתשובות שלפנינו. ואי״ה, כאשר יצא לפעל מחשבותינו לטובה, שיושלח לוח בכל שנה מארץ הקודש על קידוש חדשים ושנים (עי׳ בספר ״נפש חיה״ שם[129], כי העלה להלכה, שכל הלוחות שנעשים בחו״ל אינם כשרים, אלא צריך דוקא להשתמש בלוחות שנעשים בארץ ישראל. ואני מוסיף על דבריו בזה, לעי׳ בחת״ס ח״ו סי׳ ל״ה, שכתב ג״כ, שצריך לעשות החשבון כפי מה שהוא בארץ ישראל, א״כ צדקו דברי ה״נפש חיה״ בזה, ודוק), שמה יבואר כל פרט ופרט הנעשה בארץ הקודש, לרוות צמאון שלומי אמוני ישראל המתרפקים על טהרת הקודש, הכמהים ותאבים לדעת שלום ירושלים ומה נעשה בה, כנאמר ״שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך, יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך״[130]. ונזכה לראות הר בית ה׳ נכון בראש ההרים[131] וארמון על משפטו ישוב[132], אמן כן יהי רצון״.
עכ״ל הגאון הגדול מאור הגולה בעל ״נפש חיה״.

ועתה, אעתיק עוד מדברי תשובות ״ישועות מלכו״[133], להגאון רבן של ישראל איש אלקים קדוש, מרן ר׳ יהושעלע קוטנער[134] מה שהשיב להרבי מקאצק בענין זה. וזה לשונו אות באות:

״ב״ה יום עש״ק ׳מצורע׳ תרנ״א לפ״ק פה קוטנא.
סמוך לגאולה יעלה מעלה, כבוד הרב הגדול בוצינא קדישא מגזע תרשישים כש״ת מר״ה ישראל נר״י בקאצק יצ״ו.

126 ט״ס. צ״ל — בפרשת מטות ד״ה ״אח״כ אמר ומקנה״ וכו׳.
127 במדבר יד, כד.
128 כנראה ים החולה.
129 סי׳ א.
130 תהלים קכב, ו-ז.
131 ישעיה ב, ב.
132 ירמיה ל, יח.
133 סי׳ סו.
134 עי׳ לעיל הערה 2.

אחדשה״ט. על דבר שמעכ״ת חש לדברי הרמב״ם בהל׳ מלכים[135], ולפי דעת הכס״מ — העולה מבבל אפילו לארץ ישראל עובר בעשה[136] והוא אינו מובן, שהרי זה לא נאמר אלא על ארץ בבל בפרט ולא על שאר חוץ לארץ. והטעם, כי אחרי שהם נתרשלו בימי עזרא ולא רצו לשוב, כי לא חשבו זאת לפקידה גמורה, שצריכים לישב שם כפי נבואת הנביא עד פקידה האחרונה. אבל בני מדינות הללו שהם מגולי טיטוס שנגלו מארץ ישראל עם שאר בני הארצות, אינם בכלל זה, והוא מצוה גדולה. ונראה, שגם בני בבל שעלו לארץ ישראל בעוד הבית־המקדש קיים בבית שני, כשגלו אח״כ מארץ ישראל לאלו הארצות אינם בכלל זה. (אמר המחבר[110] — עיין בסידור יעב״ץ, סולם בית אל[137]; ובפאת השלחן סי׳ א[138]; ובדרישת ציון[139], מה שכתבו מהא דרב יהודה הנ״ל, דלא קשה מידי, ודוק). ומה שחשש מהר״ם מרוטנבורג[140], הוא מחמת חשש דרכים וחסרון פרנסה, גם מפני המחלוקות שהיו אז, כידוע שבזמן מהר״ם מרוטנבורג היתה מחלוקת גדולה בין יושבי ארץ ישראל ויושבי אשכנז וצרפת בימי הר״ר משה תיקי, שנתעורר עוד הפעם המחלוקת אודות הספר ״מורה נבוכים״. אבל בשביל ״העולה מבבל לארץ ישראל״ — לית מאן דחש בזה. וא״כ, בזה״ז שנשתנה בעזה״י לטובה, הן בסכנת הדרכים והן מצד טבעיית, ודאי הוא מצוה גדולה.

אמנם, גם לפי דעת הרמב״ן[141] שחשב זאת למצות־עשה, מ״מ בעיקר המצוה — אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש ארץ ישראל שתהיה תחת ירושתינו*, לא על ביאה ריקנית של עתה. וכבר המשילו האחרונים למצות עשה של

---

* מה שכתב רבנו, דעיקר המצוה הוא הכיבוש, לכבוש הארץ מידם שיהיה בירושתינו, ולא די בביאה ריקנית לשם, ומשמע דאף דישב שם על התורה והעבודה לא קיים בזה המצוה כתיקונה. וכתב עוד, דמ״מ העליה ג״כ מצוה היא אלא שהיא רק הכשר מצוה, זכה בכל זה לכוון אל דברי הריב״ש (סי׳ קא). וז״ל הריב״ש: ״אין ספק שהעליה לארץ ישראל מצוה היא, (והביא לזה ראיות מחז״ל[142]), ומה שהיה אומר הנביא לבני הגלות ״בנו בתים״ וכו׳[143], זה היה מפני הגלות, ומי שהגלם לא היה מניחם לשוב עד שעלו ברשות כורש. (משמע מדברי הריב״ש הללו, דאם אפשר לשוב לארץ ישראל אסור לבנות בתים בחו״ל, ועיין בזה בשל״ה סוף מסכת סוכה[144], ובחת״ס יו״ד סי׳ קל״ח, ובחידושיו לסוכה גבי ״אתרוג הכושי״[145]). וגם עתה, אחת משלש שבועות שהשביע הקב״ה לישראל —

135 פ״ה הל׳ יב.
136 עיי״ש.
137 דף יג א (מהדורה רגילה).
138 ס״ק ח.
139 שער ציון עמ׳ פב (מהדורת מוסד הרב קוק).
140 מובא בפאת השלחן שם ס״ק טו, עיי״ש.
141 השמטות לסה״מ מצוה ד.
142 עיי״ש שהביא את דברי הגמ׳ בכתובות קי ב.
143 ירמיה כט, ה-ז.
144 פרק ״דרך חיים תוכחת מוסר״, ד״ה ״והואיל״ (ח״ב דף עח ב, מהדורה רגילה).
145 דף לו א ד״ה ״דומה לכושי״.

אכילת מצה, כי עיקר המצוה היא האכילה, ולקיחת החטים לשם מצוה והלישה והאפיה אינם גמר מצוה, ומ״מ בודאי מצוה גדולה היא, וע״ז נאמר: ״גומל לאיש חסד כמפעלו״[148] — גם על הפעולה של מצוה מקבל שכר. ונאמר: ״אשרי תמימי דרך״[149] — גם על דרך של עושי מצוה יש בו שלימות. ואין ספק שהיא מצוה גדולה, כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה, ונאמר: ״עוד אקבץ עליו לנקבציו״[150]. ועיין ביבמות (דף סד[151]), שאין השכינה שורה פחות משתי רבבות מישראל. ובפרט עתה, שראינו התשוקה הגדולה, הן אנשים פחותי ערך, הן בינונים, הן בישרים בליבותם — קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה, אשרי חלקו שהוא ממזכי הרבים. ומה שכתב מעכ״ת בשם מהרי״ט, שהעיר עזה לפי שאינו מכיבוש בני בבל בימי עזרא, לא נתקדש אז, אינה בכלל מצוה זו, לא כן דעתי נוטה, כבר הארכתי בזה בקונטרס מיוחד בענינים אלו[152]. ואחרי החג הבע״ל, כשיהיה לי פנאי, אשלח לו קונטרס מיוחד על ענינים אלו.

ידידו הדוש״ת ומברכו בברכת החג הבע״ל
ישראל יהושע חופ״ק קוטנא

עכ״ל אות באות.

ובסימן שאחרי זה[152], נדפס הקונטרס הגדול הנ״ל, ושם העלה להלכה כה״כפתור ופרח״[153] — שמצוה לדור גם בכיבוש עולי מצרים וכן בעבר הירדן, ואין ספק להרהר אחר דבריו. א״כ, גם בזה״ז, אם מזדמן לאדם לקנות — מצוה לקנות. וכבר כתב ה״כפתור ופרח״, דשבות

שלא יעלו כחומה[146]. וכן אין לומר, שאין העליה מצוה כי אם הישיבה, שהרי העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצוה... ומה שכתב המשיב, ועשה ק״ו מהקונה שדה בארץ שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת[147], והתירו שבות דאמירה לנכרי במלאכה דאורייתא משום ישוב ארץ ישראל, ואמר שהקונה קרקע הוא מצוה קלה לגבי העליה — לא דיבר נכונה בזה. דאדרבה, הקונה שדה מן הכותי הוא מצוה גדולה מן העליה, כי העליה הוא מצוה לשעתה ולעצמו בלבד, אבל ישוב ארץ ישראל אינו מצוה לשעתה, אלא מצוה המתקימת לעולם היא, ומצוה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדים ממנה לשאר מצוות. וכבר כתב זה להרמב״ן ז״ל״, עכ״ל. הרי, דהן הן הדברים דכתב הגאון הנ״ל, וחידוש על גדולי האחרונים שלא זכרו דברי הריב״ש הללו בספריהם. והעירני לריב״ש הלז, ידי״נ הגאון הבקי הנפלא מו״ה ישראל וועלץ שליט״א דומ״ץ דפה קה״י.

146 כתובות קי״א א.
147 בבא קמא פ ב.
148 תפילת ״יגדל אלקים חי״.
149 תהלים קיט, א.
150 ישעיה נו, ח.
151 עמ׳ א.
152 שו״ת ״ישועות מלכו״ סי׳ סז.
153 פרק ז, ופרק י.

של אמירה לעכו״ם מותר ג״כ במקומות שכבשו עולי מצרים, ק״ו מסוריא. רק אין לזוז מדברי הכו״פ, שגם במקומות שכובשים עולי מצרים מצוה גם בזה״ז לדור בהם, ואינו מטמא משום ארץ העמים. עכ״ל הגאון הנ״ל.

ואחרי הציעי לפניך אחי הקורא את דברי גאוני וקדושי קדמאי, עיניך הרואות שעוד מלפני שמונים שנה התעוררה רוח הקדושה בקרב גאון עוזינו ומשיח אפינו ראשי ומנהיגי הדור, לשוב לחיק אמנו, ושלא לחבק עוד חיק נכריה, וליתן כוחותינו ודמינו וממונינו לארצנו הקדושה, להרימה מעפרה, לכוננה ולשכללה ולהרים קרן מלכותינו, כנודע מספרי המקובלים וכמו שאביא אי״ה בפנים הספר[154], שארץ ישראל היא בספירה העליונה בחינת מלכות, ומלכות היא אֵם ישראל, והיא ממתנת ובוכית עלינו שנבוא אל חיקה. וגם הגאון הקדוש רבנו ר׳ הלל מקאלאמייא[155], הדפיס בשנת תר״ם קול קורא, וקרא בגרון ולא החשיך, לעורר את אחינו בני ישראל לקנות את אדמת ארץ ישראל מידי הישמעאלים, והיה אז שעת הכושר, שהשולטן היה עומד במלחמה ונחסר לו זוזי, והיה רוצה למכור את ארץ ישראל ועבר הירדן וסוריא בחצי חנם. והקדוש הנ״ל, ראה אז בזה פקידה לטובה, וקרא בחיל בחוצות ודיבר על לב ישראל, שימהרו לפדות מלכותינו מידי זרים ומידי טמאים, ולבנות חורבותיה, ולפאר מקום מקדשנו, ולהחזיר העטרה ליושנה, לעשותה ליפה נוף משוש כל הארץ[156]. והוא היה הראשון שיסד קולוניא[157] פתח תקוה, כמסופר כל זאת בהקדמה לספר ״תוספות בן יחיאל״ על הספר הקדוש ״תנא דבי אליהו״, לחתנו הגה״ק מו״ה עקיבה יוסף בעל ״לב העברי״[158]. אך בעוה״ר לא מצאו דבריו אוזן קשבת, ודבריו היו פורחים באויר ולא מצאו מקום לנוח בלבות אחינו בני ישראל, כי החרדים אחזו בפלך השתיקה והדומיה, ובמידת שב ואל תעשה עדיף[159] כנודע ממדתם בזה מאז, והקיצונים החפשיים היו משוחדים מהתקופה החדשה שנתנה חירות בעולם, ואמרו: ״פֹּה אֵשֵׁב כִּי אִוִּתִיהָ״[160], וחשבו למצוא מנוח פה בארצות הגולה אחר שהרשוו בזכויות הארץ כאחד מאזרחיה. ובינו לבינה הניחו לאמנו הקדושה להתגולל בעפרה

154 עמ׳ רכג ובהערה 558 שם ועוד.

155 רבי הלל ליכטנשטיין זצ״ל. נולד — תקע״ה, נפטר — י׳ אייר תרנ״א. תלמיד מובהק למרן החת״ס. השתוקק לעלות לארץ ישראל ואף קנה בה נחלה. אולם, לא הצליח לעלות לארץ ונתן את נחלתו במתנה לאנשי הכולל שם. תותנו של הגרע״י שלזינגר בעל ספר ״לב העברי״ (עי׳ להלן הערה 158). בהרחבה עי׳ בחוברת ״בית הלל״ לתלמידו ר׳ צבי הלר (מונקאטש תרנ״ג).

156 עפ״י תהלים מת, ג.

157 מושבה.

158 הרב עקיבה יהוסף שלזינגר זצ״ל. נולד — ה׳ כסלו תקצ״ח, נפטר — א׳ אייר תרפ״ב. תלמיד בעל ה״כתב סופר״, בעל ה״מחנה חיים״ והמהר״ם שיק. התפרסם כמחבר ספר ״לב העברי״, שענינו — פירוש לצוואת החת״ס. בשנת תר״ל עלה לארץ, ובשנת תרל״ג הוציא את ספרו ״חברה מחזירי עטרה ליושנה״ עם ״כולל העברים״, שבו הוא מסדר את תוכניותיו הגדולות לארגן את שלומי אמוני ישראל ולהכין לפניהם את הדרך לישוב ארץ ישראל בממדים נרחבים. את ספרו זה רצה שיפיצו בכל גבול ישראל. מייסד העיר פתח־תקוה. עי׳ עליו בהרחבה בראש ספר ״תורת יחיאל״ עה״ת (ס׳ בראשית), ירושלים תשל״א.

159 עפ״י עירובין ק א.

160 עפ״י תהלים קלב, יד.

ובחורבותיה, וליתן עיניה מקור דמעה לבכות וליילל עלינו, על עמדינו עוד בגולה מבלי לשום לב לחמוד ולכסוף ולחשוק לשוב אל חיקה ולהקים את ביתה. ואחר עבור איזה שנים מהתקופה החדשה של החירות שהיתה נקראת "תור הזהב" (דיא גאלדענע־צייט), התנוצצה תמיד שנאה על אחינו בני ישראל יושבי הגלות פעם כה ופעם כה, וגדלה, ונתלקחה תבערה במדה גדולה כזו עד שסכנה את הכלל כולו. וכה הלכנו מדחי אל דחי, עד שהגענו לזה"ז שאנו בו כעת במעמד איום ונורא.

והנה, בעשרות השנים האחרונות, נפתחו עיניהם של החופשים והכירו טעותם במה שדימו למצוא פה בגלות חפץ נפשם, כי ראו שדברי שטנה יסובבום מכל צד, ותחת אהבתם — ישטמום ולוחמים אותם חנם, אז נתנו לבם לפקוח עיניהם ולהכיר כי אך לשוא תוחלתם למצוא מנוח פה בגולה, והתעודרה התשוקה בקרבם לשוב לארץ אבותינו, וכן עשו התחלה בזה. אבל, החרדים על דבר ה', עמדו והעמידו עצמם מן הצד ולא לקחו חלק בעבודתם, כי החזיקו עצמם מחזקה ישנה שלהם מאז, כי — "שב ואל תעשה עדיף". ובינו לבינו ארצנו הקדושה נבנית במקצת (כן ידבה וכן יפרוץ) ע"י המתחילים הנ"ל, והחרדים והצדיקים עמדו מרחוק. וממילא מובן, כי — אשר טרח בערב שבת יאכל בשבת[161]. והואיל והחרדים לא טרחו בזה, אין להם השפעה בארץ כלל, והשפעה בארץ היא בידי הטורחים והבונים אותה, והמה אדוני הארץ. על כן אין חידוש ופלא כלל, מי המושלים בארץ, כי "נוצר תאנה יאכל פריה"[162]. ועתה, יאמרו נא החרדים, ולא ידעתי אם יוכלו באיזה פעם לתרץ עצמם לפני בי"ד של מעלה, על מניעתם מליקח חלק בתנועת בנין הארץ, ולא נתנו אוזן קשבת לקול קריאתם של צדיקי הדור הנ"ל, שהיו ידועים ומפורסמים לקדושי ה' מבלי נגיעה עצמית כלל, וכל דבריהם היו תורה שלימה ותורת אמת כמשה מפי הגבורה. ויען שההתעודרות יצאה מפיהם הקדוש, היה להם להטות את לבבם אל דבריהם, ולצייית אל מיליהן, וליקח חלק במפעל הקדוש הזה. וממילא, אם גם היראים והחרדים היו בעצה ובמפעל הזה, היה לארצנו הקדושה מראה ותואר אחר לגמרי, במעלה של קדושה, ממה שיש לה עתה, אם כי גם הפנים והתואר של עתה הוא רצוי ונחמד לפני אבינו שבשמים, וכמו שאכתוב בפנים להלן[163] בדראיות מוכחות מחז"ל. אבל, הכל מודים, שאם היה הבנין בצירוף ובהשתתפות החרדים, היה זה במעלה קדושה ועדיפה טפי, במעלה עליונה ובקדושה עליונה הרבה הרבה מאד. ועתה, שהם עצמם התייצבו מרחוק, אין להם להתפלא ולשאול שאלות על זה ועל זה, כי המה חייבים בדבר. ועוד, אלו היה הבנין של הארץ עוד מלפנים בהשתתפות ובהסכמת כל כלל ישראל, כבר היתה הארץ מבונה ומשוכללת להתקבץ בתוכה חלק גדול מיושבי הגלות, וחלק גדול מאחינו בני ישראל שנהרגו בימינו בעוה"ר היו ניצולין ע"י שהיו כבר בארץ ישראל. ועתה, מי מקבל האחריות בשביל אותו דם כשר שנשפך בימינו בעוה"ר. וכמדומה לי, שכל אלו המנהיגים שהיו מונעין את ישראל מלילך ולהשתתף עם הבונים, לא יוכלו לכפר את ידיהם

161 עבודה זרה ג א.
162 משלי כז, יח.
163 פרק ב, אות יב־יג.

ולומר: ידינו לא שפכו את הדם הזה[164], עיין ״תנא דבי אליהו״ (פרק יא[165]) שאמרו: ״ולא פנחס בלבד, אלא כל מי שסיפק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר, כל הדמים הנשפכים בישראל אינו אלא על ידו, שנאמר: ׳ואתה בן אדם, צופה נתתיך לבית ישראל, הוא בעוונו ימות ודמו מידך אבקש׳[166]. לפי שכל ישראל ערבים זה בזה... לפי שהיה להם לסנהדרי גדולה שהניח משה, ויהושע ופנחס עמהם, היה להם לילך ולקשוד חבלים של ברזל במתניהם, ולהגביה בגדיהם למעלה מארכובותיהן (הוא משל על הטרחה שהיה להם לטרוח), ויחזרו בכל עיירות ישראל יום אחד לכאן ויום אחד לכאן, וכן בכל מקומות ישראל, וילמדו את ישראל דרך ארץ בשנה ושתים ושלש, עד שייתישבו ישראל בארצם, כדי שיתגדל ויתקדש שמו של הקב״ה. והם לא עשו כן, אלא וכו׳, כל אחד ואחד נכנס לכדמו וליינו ולשדהו ואומרים שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות עליהן את הטורח״, עכ״ל. וכמו כן בזמנינו, היה להם להתעניין בענין זה, וללמד את בני ישראל לילך אל הארץ הקדושה עפ״י רוח התורה. והיכן היינו עומדים כעת, אלמלי היה בהסכמת כל הצדיקים והחרדים משנים קדמוניות עד עתה, וכעת כמה אלפי אלפים נפשות מישראל היו ניצולים ע״י זה.

ואם כי יש לדון את אותם החרדים שעמדו מרחוק לכף זכות, שעשו זאת מחמת זהירות יתירה דהיה בהו, מחמת הידאה שאולי לא יהיה בשלימות רוח התורה כדבעי למיהוי. אבל ימחלו לנו, ששכחו את דברי רבנו החסיד ב״חובת הלבבות״ (בהקדמה), שכתב[166*]: ״מן הזהירות — שלא תרבה להזהר״. וכתב שם, שאם היה כל מתעסק בענין מעניני הטובה שותק ועומד עד אשר יוגמר כל רצונו, לא היה אדם עושה דבר. ואלו היה כל מי שרוצה למלאות לו כל מידות הטוב ולא יכול להשיגם מניח מה שיזדמן לו מהם, היו כל בני אדם ריקים מן הטובות וחסרים מן החמודות, והיו שבילי הטוב שוממים ומעונות החסד היו נעזבים. עכ״ד הקדושים הנאמרים בשכל ובחכמה. (וכן הגאון הקדוש רבנו בעל ״בני יששכר״ בהקדמה לקונטרס ״תמכין דאורייתא״, כתב בזה הלשון: ״הנה היצר אורב לאדם בכל דרכיו ודוצה להפילו במכמורות. הנה יבא עליו בדברי רמאות להטיל עליו זהירות שאינו עפ״י התורה, ועי״ז יטהו מן דרך האמת. על כן הזהיר החכם — מן הזהידות שלא תזהר הרבה״, עכ״ל. והאריך עוד

164 דברים כא, ז. ועי׳ אוה״ח הקדוש, ויקרא כה, כה: ״והודיע הכתוב כי גאולתו היא כיד הצדיק אשר יהיה קרוב לה׳, על דרך אומרו (ויקרא י׳, ג) בקרובי אקדש, הוא יגאל ממכר אחיו, כי האדון ב״ה יקרא לצדיקים אח כביכול, דכתיב (תהלים קכב, ח) למען אחי ורעי, והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם הטוב לכם כי תשבו חוץ גולים מעל שלחן אביכם, ומה יערב לכם החיים בעולם זולת החכרה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשלחן אביכם הוא אלהי עולם ב״ה לעד, וימאיס בעיניו תאוות הנדמים, ויעירם בחשק הרוחני גם נרגש לבעל נפש כל חי עד אשר יטיבו מעשיהם, ובזה יגאל ה׳ ממכרו. ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל, ומהם יבקש ה׳ עלבון הבית העלוב.

165 אות ד-ה.

166 יחזקאל לג, ז.

166* חובת הלבבות ח״א עמ׳ מט (עם פירוש ״לב טוב״).

בזה, וסיים: ״אם יעלה בלבו איזה זהירות, ישאל את פי התורה והיא תלמדהו דעת ודרך תבונות ימצא. על כן גזרו חז״ל — ׳ולא עם הארץ חסיד׳[167], כי לא יידע לשקול הזהירות במילי דחסידי ע״פ דרכי התורה״, עכ״ל). וממש קוימו דבריו באלו החרדים, שעמדו מרחוק לחברת הבנין מחמת הזהירות היתירה דהיתה בהו, דעתה אנו דיקים מן הטובות, ושבילי הטוב שוממים ונעזבים מן מעונות ההצלה, שהיה בידינו להציל אלפי אלפים מישראל שנהרגו בעוה״ד וגם מתו במיתות משונות, ר״ל, לאלפים ורבבות, וממש נתקיימה בנו נבואת ירמיהו ״אָהֳלִי שֻׁדַּד וְכָל־מֵיתָרַי נִתָּקוּ, בָּנַי יְצָאֻנִי וְאֵינָם״[168]. ועיין בזוה״ק (פ׳ וישלח) בפסוק ״ויזרח לו השמש והוא צולע על ידכו״[169], שכתב בזה הלשון: ״דהא בעוד ישראל בגלותא, וסבלין כאבין וצערין וכמה בישין, כד איתנהיד לון יממא וייתי לון נייחא, כדין יסתכלון ויכאבון בגדמייהו מכמה בישין וצערין דסבלו ויתמהו עלייהו. בגין כך, ויזרח לו השמש דההוא זמנא דנייחא, וכדון והוא צולע על ידכו אתכאב וצעיד גדמיה על מה דעבד״, עכ״ל[170]. וכן כעת בעידן גלותא, עוד לא נדע מה דעבדו לנו, אבל בעת שה׳ יעזדנו להשיג מנוחה מצדותינו הגדולות, אז נדע יותר מה דעבדו לנו, וְיֻוַדַּע לכל את השבר שקרה לנו כעת בעוה״ד, יחבוש ה׳ את שבר עמו ואת מחץ מכתו ירפא[171] במהרה בימינו.

ואילו היו החרדים נותנים ידם לעוסקים במפעל הקדוש הזה לפני ששים חמישים או ארבעים שנה, והיו מלהיבים את לבות בני ישראל להשתתף בזה, אז כמה הרחבה היתה לנו בארץ, וכמה וכמה אלפים מבני ישראל היו מתיישבים שמה והיו נצלים ממות לחיים, והיו מקיימים בזה ״הצל לקוחים למות״[172]. אבל כעת שהתנגדו לזה, ולא די בהתנגדותם לחוד עוד גרמו להעלות איזה שנאה בליבות הפשוטים מן החרדים לעסק בנין הארץ, עד שאם אחד פותח פיו לדבר ולהתלהב עצמו לבנין ארצנו הוא משוקץ ומתועב בעיניהם, והכל גוערין בו — אתה ציוניסט ושקץ ומתועב, וגרמו בזה באמת מיאוס ושיקוץ לארץ חמדה. ואיש הפשוט שאין לו דעת עצמו להכריע מדעת התורה אם זה אמת או לא, ורוצה שיחזיקו אותו לחרד וחסיד — הוא צועק ככדוכיא על הרוצה להתעסק בבנין הארץ: אתה פושע וציוניסט, ובזה הוא מבאיש את ריחו ואת ריח ארצנו הקדושה, ובאמת הוא רק תם ושאינו יודע לשאול, ואינו יודע בין ימינו לשמאלו. ואם שכמה מן התלמידי חכמים האמיתיים, חושבים בליבותיהם מחשבות טובות במפעל הקדוש הזה, ומודים אמת בלבבם שרק זה תכליתנו — לקומם ולכונן את בית חיינו ולחונן את ארצנו ולרצות את אבניה ועפרה, אבל נשאר רק מחשבה טובה בלב בלבד, כי לא ימלא נפשו להוציא מחשבתו בדיבור, כי ירא וחת מהגערות שיגערו בו

167 אבות פ״ב מ״ו.
168 ירמיה י, כ.
169 בראשית לב, לא. זוהר ח״א דף קע ב.
170 פירוש ה״סולם״: ״זהו רמז, כי בעוד שישראל הם בגלות וסובלים כאבים וצער וכמה רעות, כאשר יאיר להם היום, ותהיה להם מנוחה, יסתכלו אז ויכאב לבם, מכל אלו הרעות והצער שסבלו ויתמהו עליהם. ולכן אומר הכתוב ׳ויזרח לו השמש׳ דהיינו השמש של זמן מנוחה ואז הוא צולע על ידיכו, שפירושו — הוכאב ונצטער בעצמו על מה שעבר עליו״.
171 עפ״י ישעיה ל, כו.
172 משלי כד, יא.

ויעשו אותו לשיקוץ ומתועב ולציוניסט. וכה היו מפיצים שנאה ושטנה בעולם החרדי נגד הכת שנתנו לבם לבנות את ארצנו על תילה, וממילא גרמו בזה גם מיאוס לארץ חמדה, ונפלו בעבירת המרגלים שעליהם נאמר: "וַיַּרְגִּנוּ באהליהם וימאסו בארץ חמדה"[173]. ומה היה סופם של המרגלים — שגרמו עי"ז בכיה לדורות. וכן המה עוד הוסיפו בכיה על בכיה, והגענו למה שהגענו היום, שבבית ישראל ראינו שערוריה על שערוריה ובכיה על בכיה, וכל זה הוא מפני שמאסנו בארץ חמדה, כאשר הבאתי מדברי חז"ל בפנים להלן בספרי[174]. ועיין בספר "שפת אמת", למרן מהר"ם חאגיז[175] (דף נא, ב[176]), שכתב בגודל העונש של המדברים בגנות יושבי ארץ ישראל. וזה לשונו: "כי יצאה הגזירה מלפניו יתברך, דכשם ש'כל האנשים הרואים את כבודי'[177], דהיינו הדור ההוא, אני גוזר עליהם שלא יהיו רואים את הארץ, כך לדורות הבאים — כל מי שיוציא שם רע על הארץ ילקה בגופו ויכנס בעונש זה, והיינו 'וכל מנאצי לא יראוה'[178] דקאי על העתיד ג"כ", עי"ש. ועיין עוד בספר הקדוש "חסד לאברהם", להמקובל האלקי (זקינו של מרן החיד"א)[179], מעין ג' נהר י"ב, שכתב בזה"ל: "כל הדר בארץ ישראל נקרא צדיק הגם שאינו צדיק כפי הנראה לעינים, כי אם לא היה צדיק היתה הארץ מקיאו, כמו שאמר הכתוב: 'ותקיא הארץ את יושביה'[180], וכיון שהארץ אינו מקיאו — בהכרח הוא נקרא צדיק, ואף אם הוא בחזקת רשע", עכ"ל הקדוש. (ונראה, שיש מקור לדברי המקובל האלקי הנ"ל שכל דבריו ברוח הקודש נאמרו, גם בש"ס דילן במסכת ע"ז דף כ"ו א, במה דקאמרו שם: "תא חזי, מה בין גנבי בבל לליסטים דארץ ישראל", עיי"ש פירש"י, ובספר "עבודת עבודה" להגאון מהרש"ק מבראד זצ"ל[180*]). ובספר "נחלה לישראל" לגדול אחד מארץ ישראל, שנפטר עוד בשנת תרכ"א[181], הביא את דברי בעל "חסד לאברהם" הנ"ל, והוסיף עוד על זה בזה"ל: "הרי להדיא איך אין אנו מבינים עפ"י ראות עינינו הגשמי את יושבי ארץ ישראל, כי אדם יראה לעינים וה' יראה ללבב[182]. א"כ, אין אנו יכולים לדונם ולבזות את אישים פרטיים וכש"כ הכלל, אפילו אנו רואים מהם אשר לא הוטב בעינינו ולא טוב עשה בתוך עמיו", עכ"ל[183]. ואני מוסיף עוד על דבריו — וכש"כ כשאנו רואים בדברי חז"ל שמעשיהם רצויים לפני המקום כגון אלו בוני הארץ דזמנינו, כאשר אביא אי"ה בפרק ג' באריכות, דודאי אסור לדבר עליהם סרה. וכל מי שאינו

173 תהלים קו, כד-כה.
174 עי' עמ' קיב-קיג, רפד-רפו ועוד.
175 הספר מדבר בענין ישוב ארץ ישראל ומעלת הארץ הקדושה.
176 דף לב ב מהדורה רגילה (וילנא תרל"ו).
177 במדבר יד, כב.
178 שם שם, כג.
179 רבי אברהם אזולאי זצ"ל. עי' "שם הגדולים", מערכת גדולים, אות טו.
180 ויקרא יח, כה.
180* ראה דבריו להלן עמ' רי.
181 הספר מדבר בענין קדושתה ומעלתה של ארץ ישראל, תוכחות מגולות לדוברים עתק על ארץ הקודש והדרים עליה, והנהגות טובות לבאים בחצרות בית ה'. נדפס בעילום שם המחבר, שכיהן כרבה של קהילת אוהעל במדינת הונגריה יותר מ-40 שנה. לעת זקנתו עלה לארץ ישראל, גר בטבריה ושם נפטר, בי"ח סיון תרכ"א. הספר נדפס בירושלים בשנת "גאולה תהיה לנו אמן" (תרמ"ב).
182 שמואל א טז, ז.
183 פרק יב.

נזהר בזה ואינו שומר את פיו — אינו שומר מצרות נפשו[184], ויפול תחת הגזירה "וכל מנאצי לא יראוה"[178], וכדברי רבנו משה חאגיז הנ"ל, ה' ישמור מהם ומהמונם.

ואודה על האמת ואזכיר את חטאי, שגם בעיני היה לנמאס המפעל הזה של בנין הארץ, מחמת ששמעתי כן מהרבה חרדים סתם, ונשרש בלבי כך ולא התעניינתי בזה כלל כי טרוד הייתי בגירסא בלימוד תלמידים ולחבר חיבורים בגפ"ת ובשו"ת להשיב לכל שואל בדבר ה', ורק אחר שלקינו בגלות החל הזה עיינתי בהלכה זו והאיר ה' עיני שטעות היתה בידי וביד אשר התנגדו לזה. ואני מודה ואומר, כמו שמצינו בש"ס[185] מרבא ומכמה גדולי חכמינו ז"ל, שהודו ואמרו: דברים שאמרתי לכם — טעות היו בידי, ומודים דרבנן היינו שבחייהו, וב"ה אני איני חת משום אדם לומר בפומבי דברי אמת שבלבי, כי אני ב"ה שמשתי גדולי וצדיקי עולם ונתגדלתי בין חכמי דור קדושי עליונים אמיתיים, וגם למדתי ב"ה מימי נעורי ונשאתי אשה בימי נעורי, כי נתקשרתי עם בת גדול הדור בהיותי בן י"ט שנה, ולא פסקה תורה משלחני מאז עד עתה, ואין אני מבטל דעתי דעת תורה משום גדול או רבי בזמנינו, רק אם יתווכח עמי בדרך משא ומתן של תורה בראיות מדברי חז"ל — אז אודה על דבריו אם יצדקו, אבל לא בסברות כרסיות לחוד. וה' יודע ועד, כי לא כתבתי דברים הללו בשביל להתגאות ולהתיהר, אלא למען האמת והצדק, ולמען כבוד שמו יתברך, ולמען כבוד אומתנו וכבוד ארצנו הקדושה. ואיש אשר אין לו פניה, לא ייראו ולא יחת מלומר האמת, כאשר כתב בהקדמת ספר "דברי יוסף" להגאון ר' יוסף שוואדרון מירושלים, בפירוש הכתוב "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלקים הוא"[186] — כי המשפט שהוא אמת לאלקים, הוא והוא המכריע. והכונה — אם ידעת שדבריך נכונים ואמיתיים, לא תגור מלאומרם. כי האמת הוא המכריע, עכ"ד. ועיין ירושלמי (סנהדרין ריש פרק ב, והוריות ריש פרק ג), גבי ריש לקיש שאמר לרבי יהודה הנשיא: "וכי בשביל יראה דלכון אמנע מלמימר אולפנא דרחמנא", עיי"ש המעשה, דריש לקיש אמר מילתא שגרם בזה איזה בזיון לרבי, עיי"ש.

ונחזור לראשונות. מעת שהתעוררה התנועה הזאת עד עתה, נתחלפו העתים ונשתנו הזמנים וכמעט כל סדרי בראשית נהפכו על שליתן, ובימינו — בזמן מועט נתחדש מה שלא קרה מקודם באלף שנים, ואנו רואים נגעים ומקרים רעים מתחדשים תמיד חדשים לבקרים במצב העם הישראלי, והוא נקטף ונגדע מכל צרכי החיים הנחוצים, ואחינו בני ישראל אבדו במדינות אלו את האדמה מתחת כף רגליהם, ומה גם הדור הצעיר אין להם קיום ושארית פה וכולם עיניהם נשואות לילך אל ארץ אחרת אם היו יכולין לילך. אבל אנה? כי כל הארצות סגורות לפניהם. בגלל כן, התגברה התשוקה והשאיפה אצלם לעלות לארץ ישראל, כי שם ישוב חדש, ונצרך כל כח גברא שבא לשם. ועתה, אם עוד החרדים והיראים לא יקחו חלק אקטיבי בבנין הארץ בכללותיה ובפרטותיה, בעינא פקיחא ובהשתתפות ממונם ובדעתם וברוחם, לא תהיה להם דעה כלל בהנהלה, ולא תהיה להם יכולת להועיל להצעיר שבא לשם באיזה דבר

184 עפ"י משלי כא, כג.

185 עירובין קד א; בבא בתרא קכז א, ועוד.

186 דברים א, יז.

חומרי, א״כ ממילא יפלו מהם כל הדור הצעיר בזרוע האחרים, ובזה תגזל מהם גם השפעתם הרוחנית עליהם, ואנה יוליך דבר זה? ובאמנה, שמעתי מפי מגידי אמת, ששמעו מפי קדשו של רבנו הקדוש מאונסדורף זצוק״ל[187] בשנה י״ח למספרם, שאמר בזה הלשון: ״אוי, איך זעהע דאס ח״ו יידען וועלין נישט קענען פערבלייבען דא אין דיא מדינות און מען וועט מוזזען לאפען מען וועט נישט האבען וויא צו לאפען פאר וואס זעהט מען נישט אויס צו בויען דען ישוב אין ארץ ישראל״[188]. עכ״ד הקדושים אשר דיבר ברוח קדשו, והוא בעצמו השתדל בדבר מה בזה, וכה היו דבריו לפני כ״ה שנים, ואז עוד היה שקט ושאננות במדינות האלו, וממש רוח הקודש נזרקה מפי קדשו, כי בעוה״ר הגענו למה שאמר — שאין שארית לישראל פה במדינות הללו, וכוונתו היתה לעורר את לב היראים ולהקיץ אותם מתרדמתם ולהקימם מעצלותם בנקודה הזאת. אבל, מה שעבר עבר, וכעת שהגענו בעוה״ר להתגשמות נבואתו של רבנו הקדוש הנ״ל, חוב קדוש מוטל על החרדים והיראים, וביותר על מנהיגי הדור, להכיר את האמת, וללבב[189] את דברי רבנו ודברי שאר גדולי עולם וצדיקי אמת שהבאתי לעיל, להתעניין בענין זה בכל מאמצי כחם. ומה גם שזוהי שאיפת כל ההמון והדור הצעיר לעלות לארץ הקדושה — מוטל על חכמי הדור להיות בעזרם ולעודדם, ועצתם תנחם, ואז תגבר השפעתם עליהם גם ברוחניות. ומי לנו גדול מרבנו החת״ס, שהיה אומן מופלא במדת ההנהגה כנודע לכל, ומרגלא בפומיה: ״החדש אסור מן התורה״, ולא היה מכיר שום קאמפרומיס[190] בדבר הנוגע לתורה ומצוותיה, ואעפ״כ מצינו שכתב בחידושיו (נדה דף מח), בפירוש הפסוק ״שְׁעָרֵךְ צֻמֵּחַ שָׁדַיִם נָכֹנוּ״[191] — ד״שְׁעָרֵךְ״ קאי על ההמון, בעת שיש איזה צמיחה ושאיפה להמון, וחכמי הדור רואין שיש בה עיקולי ופשורי, אז מוטל על חכמי הדור שלא לרחקם בזרוע, כי עי״ז תפול השפעתם מעליהם, אלא מחויבים חכמי הדור להתנהג לאט לאט עם אנשי דורם ולהיות בבחינת ״שָׁדַיִם״, כי שדי״ם הוא ר״ת שמאל דוחה ימין מקרבת[191*], ועי״ז לא יופסק הקשר ביניהם. זהו תוכ״ד, ובפנים הארכתי בזה יותר[192]. ולא כתבתי את הדברים הללו פה, אלא כדי לסמוך דברי לדברי הגדולים מדורות שלפנינו ולפני פנינו, שהתלהבו לבם מאד בעד ארצנו הקדושה, שהבאתי פה בתור הסכמות על ספרי, ואסתגר בזה.

נאום הכותב באישון לילה, נגהי יום ג׳ לסדר ״ואתה תצוה את בני ישראל״, בשנת גשת

187 כנראה רבי שמואל רוזנברג. נולד — תר״ב, נפטר — תרע״ט. תלמיד בעל ה״כתב סופר״. בהרחבה עי׳ בספר ״ישיבות הונגריה״ לאברהם פוקס, ירושלים תשל״ט עמ׳ 108-120.

188 תרגום: אוי, אני רואה שח״ו היהודים לא יוכלו להשאר כאן, במדינות אלו, ויהיו מוכרחים לברוח. לא יהיה לאן לברוח. למה אין רואים לבנות את הישוב בארץ ישראל?

189 כלומר — לקרב אל הלב, לעסוק בזה ביתר שאת.

190 פשרה.

191 עפ״י יחזקאל טז, ז.

191* סוטה מז א. ועוד.

192 עי׳ עמוד עה-עט ועוד.

אל הקודש, פה עיר הבירה בודפשט. ואני בתוך הגולה[193]. וה׳ ישים קץ לגלותינו ויביאנו במהרה אל הר קדשנו.

ה״ק ישכר שלמה טייכטהאל

הערה

עיין דבנו אלשיך בפסוק ״אל אלקים ה׳ אל אלקים ה׳ הוא יודע וישראל הוא יֵדָע״ (יהושע כב[194]), דפירש: כאשר ה׳ אלקים יודע כי כנים אנחנו וכוונותינו לשמים, אף כי אין בידינו לברר לעיני כל מחשבותינו, אבל נקוה שיושפע מאתו יתברך רוח ממרום שישראל הוא יידע, שיכנסו דברינו בלב ישראל ויאמינו לדברינו, וידיעה זו תושרש מאליה בישראל שלא יסתפקו אלא יכידו וידעו האמת. עכתו״ד הקדושים.

גלוי וידוע לפניו יתברך ויתעלה שמו בעילוי בניו ישראל עם קדושו במהדה בימינו, שלא חברתי חיבור זה לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא ולא לשום תועלת חמרית, אלא למען כבודו יתברך, וכבוד האומה הקדושה הנשפלת כעת ארצה, וכבוד ארצנו הקדושה מעון בית אלקינו שהיא אֵם ישראל, כמבואר בירושלמי (סוף פ״ב דברכות, וסוף פרק בתרא דכתובות), והיא מתגעגעת ובוכית ומיללת עלינו שנשוב לחיקה. וחברתי חיבור זה לעורר את לב בני עמנו הקדוש לחשוק ולכסוף[195] לשוב אליה, ולעזוב את האם החורגת שהם ארצות הגלות, כמבואר בירושלמי הנ״ל, שכבר הִשְׁבִּיעָה אותנו מרורים די והותר זה כאלפים שנה, ודין גרמא לכל הצרות שהיגיעונו כעת באחרית הימים — מפני שהסחנו דעתנו מלכבד את אמנו האמיתית היא ארץ ישראל. ועפ״י סוד הספירה, היא מלכות, אִמָּא עלאה, אֵם דישראל, כמבואר במקובלים[196]. וכשנשוב לחמוד ארצנו — בשביל זה בלבד נזכה לגאולה, זו שיבה וזו ביאה לארצנו, ובהרמת קרנינו וקרן ה׳ צבאות, כמבואר בספר ״מגיד מישרים״ (פ׳ שלח[197]), ובספה״ק ״דברי אמת״ לרבנו הקדוש מלובלין ז״ל[198] (פ׳ בהר[199]), אף שאין אנו ראויין לזה, עיי״ש, וכאשר הארכתי בפנים[200], בב״א.

193 עפ״י יחזקאל א, א.

194 פסוק כב.

195 עי׳ כוזרי מאמר ה אות כז (הובאו דבריו לעיל הערה 27).

196 שערי אורה דף פ״ד א. ועי׳ להלן עמ׳ רכג-רכה ובהערות שם.

197 ״ורמז רמיז לון דיספרון בשבחא כי היכא דיכספון ישראל למיעל לה, וע״י כך יזכון״. ועיין להלן עמ׳ קפג-קפד, רנה.

198 ה״חוזה מלובלין״ ר׳ יעקב יצחק הלוי הורביץ. תלמיד רבי אלימלך מליז׳נסק. מבסס תנועת החסידות בפולין. בהדחבה עיין בספר י״ט מסדרת ״מגדולי התורה והחסידות״ לרב ברומברג.

199 ד״ה ״ובכל״: ״ובכל ארץ אחוזתכם וכו׳ — דהנה כתיב ׳אתה תקום תרחם ציון וכו׳, כי רצו עבדיך וכו׳ ואת עפרה יחוננו׳ — מה טעם הוא זה, ודאי אם מתפללים מסתמא רצו זה. אך הנה כתיב ׳וימאסו בארץ חמדה וישא ידו להם וכו׳ ולזרותם בארצות׳, בשביל שוימאסו בארץ חמדה. על כן אנו אומרים: ׳אתה תקום תרחם וכו׳ — כי רצו עבדיך׳ וכו׳. זה יש לומר מרומז בפסוק ׳ובכל׳, לשון ׳כלתה לישועתך׳ וכו׳, וכן ׳ותכל נפש דוד׳, ארץ אחוזתכם — במה שמשתוקקים על ארץ ישראל, על ידי זה גאולה תתנו לארץ״.

200 עי׳ עמ׳ קפג-קפד, רכב, רנה ועוד.

הקדמה ראשונה

ראיתי במכתב שכתב רבנו בעל ה"תניא"[1] לרבנו מברדיטשוב[2], זכותם תגן עלינו, בשנת תקס"ב[3], בעת שבשרו שיצא לחפשי ממאסרו בפטרבורג[4], וז"ל: "אגידה ואדברה עצמו מספר, כי הפליא והגדיל ה' לעשות בארץ, ומי אנכי, שפל אנשים כמוני שהביאני ה' עד הלום, שנתגדל ונתקדש שם שמים על ידי וכו', אך מאת ה' היתה זאת, לגלגל זכות על ידינו בזכות הארץ הקדושה ויושביה, היא שעמדה לנו ותעזור לנו בכל עת, להרחיב לנו בצר ולחלצינו ממיצר". עכ"ד הצריכים לענינינו.

ולמדתי מתוך דבריו הקדושים ממש דבר חדש שלא ידעתי עד כה, ולא ראיתי עוד בשום ספר — שבזמן שהאדם הישראלי הוא בצרה, ר"ל, יוכל להנצל מהצרה בזכות ארץ ישראל ויושביה[5], כאשר כתב בפירוש: "זכות ארץ ישראל ויושביה — היא שעמדה לנו ותעזור לנו בכל עת, להרחיב לנו מצר ולחלצינו ממיצר", עכ"ל. הרי, דהיא שעמדה לו. וגם כתב, שתעזור לנו בכל עת שאנו בצרה, ר"ל, להרחיב לנו מצר ולחלצינו ממיצר. וכבד העיד לנו רבו של מרן בעל ה"תניא" ז"ל, ה"ה רבנו הקדוש ה"ר ר' בער זי"ע ממעזבוז ז"ל[6], בצוואתו שכתב לבנו ז"ל[7], כי חכמתו (של מרן בעל ה"תניא") ובינתו ודעתו הם עד אין חקר, ושקול דעתו הראשון הוא נבואה קטנה. ואך למותר להביע ולספר את גדולת רבנו בעל ה"תניא", כי מי לא יידע ערכו וגדולתו מני שנות דור, ולא הזכרתי את גדולתו רק לענין הדבר החדש שלמדתי מדבריו הקדושים. ואם שלא ראיתי עוד בחז"ל ובשאר ספרינו

1 רבי שניאור זלמן מליאדי זצ"ל. נולד — ח"י אלול תק"ה, נפטר — כ"ד טבת תקע"ג. תלמיד מובהק של המגיד ממעזריטש (עי' להלן הערה 6). מייסד חסידות חב"ד. לאחר שחלק מחבריו ובראשם רבי מנחם מנדל מויטבסק עלו לארץ ישראל, עסק הרבה בחיזוקו התמידי של הישוב בארץ, וזוהי, כנראה, כוונתו בכתבו "בזכות הארץ הקדושה ויושביה".

2 הרב לוי יצחק מברדיטשב זצ"ל. נולד — ת"ק, נפטר — כ"ה תשרי תקע"ה. תלמיד המגיד ממעזריטש.

3 המכתב נכתב בשנת תקנ"ט. לאחר השחרור מהכלא ביום י"ט בכסלו (עי' הערה הבאה). נדפס בספר "בית רבי" פרק י"ת. ועי' בספר "אגרות בעל התניא" לדוד צבי הילמן (ירושלים תשי"ג) אות ס"ב שהביא עוד אגרת בנוסח דומה.

4 עפ"י הלשנה שהוציאו על בעל "התניא" שהוא כביכול מורד במלכות וכדו', הוא נאסר בפטרבורג (היא לנינגרד של היום, בירת רוסיה הצארית עד 1917). לאחר תקירות ודרישות הוא יצא לחפשי ביום י"ט כסלו, יום שאותו תוגגים חסידי חב"ד עד עצם היום הזה.

5 הדגשת העורך.

6 הוא המגיד ממעזריטש. תלמידו וממשיך דרכו של הבעש"ט. שהתחיל להנהיג את החסידים בעיר מזיבוז. נפטר בי"ט כסלו תקל"ג.

7 הצוואה מיום א' דסליחות שנת תקל"ב, אות יג. נדפס בספר התולדות רבי שניאור זלמן מליאדי, להרב אברהם חנוך גליצנשטיין, פרק ג.

הקדושים ענין זה, שזכות ארץ ישראל מגינה עלינו לחלצינו ממיצר, זולת בדבריו הקדושים הנ״ל, אבל נאמנו עלינו דברי רבנו מאד, כי כל דבריו ברוחהקודש נאמרו.

ואחר בינותי בספרים, האיר ה׳ עיני ושכלי למצוא מקור נאמן לדברי רבנו הנ״ל, ומתורת משה רבנו בעצמו למדתי זאת. בפרשת ״בחוקותי״ כתיב: ״וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור״[8]. וכבר עמדו רבותינו במד״ר (שם[9]) מה ענין הארץ לכאן, עיי״ש מה שאמרו בזה. אבל לדברי רבנו ז״ל מובן היטב. כי עיין ברש״י, שם, שכתב: ״למה נמנו אחורנית? — כלומר, כדאי הוא יעקב הקטן לכך, ואם אינו כדאי — הרי יצחק עמו, ואם אינו כדאי — הרי אברהם עמו״, עיי״ש. ועפי״ז יש להוסיף, דאף אם כולם אינם כדאיים, והיינו באופן דתמה זכות אבות ח״ו, אבל ״והארץ אזכור״ — דזכות ארץ ישראל תחלצם ממיצר. נמצא, דיש מקור טהור לדברי רבנו ז״ל בתורה הקדושה עצמה, דזכות ארץ ישראל עומדת מעל לכל הזכויות שיש לנו, וגדולה אפילו מזכות אבות, ואף אם הם לא יועילו לנו, היא תגן עלינו לחלצינו ממיצר בכל עת שאנו נתונים בצרה, ר״ל.

והלום מצאתי עוד במכילתא פרשת בשלח[10], בפסוק ״מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו״[11] — ״ר׳ ישמעאל אומר: בזכות ירושלים אני קורע להם את הים שנאמר״ וכו׳. עיי״ש. הרי, דהיו בעת צרה, וזכות ירושלים עמדה להם. והוא פלא. מה ענין ירושלים להתם? אבל הוא הדבר שדיבר לנו רבנו בעל ה״תניא״ הנ״ל, דזכות ארץ ישראל עומדת לנו בכל עת שאנו בצרה לחלצינו ממיצר. וכבר ידוע מחז״ל במדרש[12], דלפעמים נקראת ארץ ישראל בשם ״ירושלים״, דהיא מרכז ארץ ישראל. וכן הוא במדרש הנעלם בזהר פרשת וירא[13], דכל ארץ ישראל בכלל ירושלים היא, עיי״ש. הרי דדברי רבנו בעל ה״תניא״ מבוארים בתורה במקרא מפורש ובמדרש חז״ל. ודבריו אמיתיים כמשה מפי הגבורה.

והואיל שכן, כעת שאנו בני ישראל בצרה גדולה, רחמנא ליצלן במהרה, והצרות משתרגות על צווארינו ומתחדשות לא רק מיום ליום אלא משעה לשעה. אם אמרתי לספר — לא יספיקו לנו הגליונות, ואני מניח את הסיפור הזה לכותבי קודות הדודות, והעיקר לדידי לזכור שאנו בצרה גדולה, ר״ל, ואין לנו יום שאין קללתו מרובה מחבירו, על כן בודאי שאנו צריכין כעת לזכותה דארצנו הקדושה להגן עלינו ולשמרינו ולהרחיב לנו מצר ולחלצינו ממיצר. וכבר ספרה לנו התורה הקדושה מיעקב אבינו ע״ה, בשעה שהיה בצרה נָדר נֶדר גדול לאלקיו, כדכתיב: ״וידד יעקב נדר לאמר: אם יהיה אלקים עמדי, ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ושבתי בשלום אל בית אבי״ וכו׳[14]. וחז״ל אמרו: ״מאי ׳לאמר׳ — מכאן שנודרין בעת צרה״[15]. כמו כן אני, שכעת כלל ישראל

8 ויקרא כו, מב.
9 ויק״ר, פרשה לו, אות ד.
10 פרשה ג.
11 שמות יד, טו.
12 אסת״ר, פרשה א, אות ט. ועיי״ש ב״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות.
13 זוהר ח״א, דף קיד א. ועיי״ש בניצוצי זהר להג״ר ראובן מרגליות זצ״ל, אות ט.
14 בראשית כח, כ-כא.
15 ב״ר, פרשה ע, אות א, בשינוי לשון.

בצרה, ר״ל, ואני שעוררני ה׳ לראות את דברי רבנו הקדוש בעל ה״תניא״ הנ״ל, דזכותה דארץ ישראל מרחיבה לנו מצרותינו ומחלצתינו ממיצר, קיימתי בעצמי דברי חז״ל הנ״ל, שלמדו מדבריו של יעקב אבינו שנדר בעת צרה — שכמו כן יעשה כל בר ישראל לנדור בעת צרה, אנדור גם אני נדר גדול לאלקי ישראל, ואתפלל כתפילת אבינו הזקן הנ״ל בשם כל ישראל: אם יהיה אלקים עמדי בעתות הגזרות הקשות האלו, ושמרני שלא יוכלו להזיק לי, וגם יתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ותעמוד לי זכות דארץ ישראל להגן בעדי ובעד ביתי, שלא יארע לי ולאנשי ביתי שום היזק, ושום נגע ופגע לא יקרב אלינו עד עת בא הישועה לישראל בכלל ולי בכללם בקרוב. ואני מבקש בשם כל ישראל שתתעורר עלינו זכותא דארץ ישראל להציל אותנו, ויאמר לצרותינו די, ויקוים במהרה בימינו מקרא שכתוב ״שבע יפול צדיק וקם״[16], ורשע באחת יפול[17], וארצנו הקדושה תעורר זכות עלינו לפקדנו חיש מהר בדבר ישועה ורחמים, כי כבר כשל כח הסבל, ומי יתן שיהיו היסורים הללו שעברו עלינו במשך השנים האחרונות — יסורי דחבלי משיח, ויבא משיח צדקינו ויגאלנו מידם. אבל, אין לדעת מה הוא רצון הבורא בביאת המשיח, כי ליבא לפומא לא גליא[18], ואופן ביאתו איך תהיה הוא נעלם מכל חי, כמבואר בדרשות הר״ן[19], שכמו שלא נדע זמן ביאתו כן לא נדע אופן ביאתו איך תהיה (כמו שהבאתי דבריו בפנים[20]), אם יהיה בדרך נס נגלה או נס נסתר מלובָּשׁ בטבע. עכ״פ, אם ח״ו אחר כלות הצרות, ואף ירחיב ה׳ לנו, עוד תתעכב ח״ו ביאת המשיח עד עת שיעלה ברצונו יתברך לשלחו לנו — אזי אקבל עלי בנדר כמו הנדר של יעקב אבינו ע״ה, לחבר ספר תיכף אחר שירחיב ה׳ לנו מְצַר, ספר הנוגע לכבודה של ארץ ישראל, לחפש בזכותה, לרומם קרנה בכבוד, ולהראות לפני כל עד כמה החיוב עלינו לבנותה ולשכללה ולכוננה עליון ולהרימה מעפרה, ושכל אחד מישראל ישתדל בבנין ארצנו הקדושה, ושבזה תלויה כל גאולתינו. וארץ ישראל, שהיא האֵם של האומה הישראלית, כמבואר בירושלמי (סוף פרק ״היה קורא״[21]), מתגעגעת וממתנת עלינו בכליון עינים, שנשים לבינו עליה לכוננה וליסדה ולהרים חומותיה על דגל הכבוד, כולנו — מגדולינו ועד קטנינו. כל זה אבאר בעזה״י בספרי הנ״ל, לכבוד קודשא בריך הוא ושכינתיה. ובזכות זה יגן ה׳ בעדינו ובעד כל ישראל הנתונים בצרה, וגם עלי בכללם, ואקוה אל ה׳ השומר ישראל, שישמרני מן המזיקים ויחזקני בבריאות שלימה, ולא תהיה להם שליטה עלי ועל ביתי בכלל כל ישראל, ושאוכל לקיים נדרי שנדרתי. וזכות ארץ ישראל אשר אחוש בכבודה, תעמוד לי להרחיב לנו מְצַר ולחלצינו ממיצר, ושאוכל לקיים נדרי הנ״ל בהרחבת הלב ובדעת שלימה ב״ב אמן, כן יאמר ה׳.

וכעת נראה לי, שזה בעצמו היה נדר יעקב אבינו ע״ה בעת צרתו, דְישוב לארץ ישראל

16 משלי כד, טו.
17 עפ״י משלי כח, יח: ״ונעקש דרכים יפול באחת״.
18 שו״ט, תהלים, פרשה ט, ד״ה ״למנצח״: קה״ר, פרשה יב פס׳ י. ועי׳ ב״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות שם.
19 סוף דרוש יא.
20 עמ׳ קלד.
21 ברכות פ״ב ה״ח (יח ב). (ועיין להלן עמ׳ רכג-רכד

וירבה בכבודה, וישום כל מעייניו עליה בטובת ישוב ארץ ישראל. ורצה בזה, לעורר זכותה דארץ ישראל עליו בעת צרתו, לחלצו ממיצר. וזהו שאמר בנדרו: "ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלקים"[14]. והך "ושבתי בשלום אל בית אבי" היה הנדר בעצמו. ועל־פי־זה מיושבת תמיהת המפרשים[22] במה שאמר יעקב "והיה ה' לי לאלקים" — היתכן דיעקב אבינו היה מטיל תנאי בזה? אבל, עפ"י הנ"ל אתי שפיר. דידוע מאמר חז"ל (סוף כתובות), ד"כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה"[23]. וזהו שאמר יעקב "ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלקים" — היינו, שישוב לארץ ישראל, ואז יהיה ה' לו לאלקים, וזה בעצמו היה הנדר — שישוב לארץ ישראל.

שוב מצאתי במדרש תנחומא (פרשת "ראה"[24]) בפירוש כן. שכתב שם, דיעקב נתאוה לה (רצה לומר — לארץ ישראל), שנאמר: "ושבתי בשלום אל בית אבי", עיי"ש. וכן מצאתי בזוהר (פרשת "ויצא"[25]) שכתב בזה"ל: "דבר אחר: 'ושבתי בשלום אל בית אבי' — דתמן ארעא קדישא, תמן אישתלים 'והיה ה' לי לאלקים'", עכ"ל הקדוש. והן הן ממש הדברים שאמרתי מעצמי בביאור נדר יעקב אבינו, וזכיתי לכוון לתנא אלקי רשב"י, ושישו מעי שזכיתם לכך[26].

וכשהרציתי הדברים לפני ידיד נפשי, הרב הגאון המובהק בהוראה, מו"ה ישראל וועלץ שליט"א, דומ"ץ דפה קהילת היראים[27], הראה לי תוספתא דמסכת עבודה זרה (פרק ה[28]), דגם כן כתב כהזהר. וז"ל: "הרי הוא אומר 'ושבתי בשלום אל בית אבי', שאין ת"ל 'והיה ה' לי לאלקים', ואומר 'לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים'[29] — כל זמן שאתם בארץ כנען — הריני לכם אלוה, אין אתם בארץ כנען — איני לכם לאלוה", עכ"ל. הרי, דגם בתוספתא מפורש דזו היתה כונת יעקב אבינו בנדרו לשוב לארץ ישראל. וב"ה כיוונתי לדברי חז"ל, דיעקב בנדרו זה כיון לשוב לארץ ישראל[30].

עכ"פ, מוכח דגם יעקב אבינו נדר והתפלל לקב"ה שתעמוד לו זכותה דארץ ישראל לחלצו ממיצר.

ובזה נבין ג"כ דברי המדרש בפרשת "וישלח"[31], בפס' "ויירא יעקב מאד"[32] — "אמר: כל השנים הללו הוא יושב בארץ ישראל, תאמר שבא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל", עיי"ש. והוא פלא לכאורה. אבל בהנ"ל יובן היטב — כיון שכל תפילת יעקב אבינו היתה שתגן עליו זכותה דארץ ישראל ע"י שרוצה לשוב אליה, שפיר נתיירא, כיון דהוא יושב בה כעת

22 עי' מה שפירשו רש"י, רמב"ן. ספורנו, אוה"ח הקדוש ועוד.
23 כתובות קי ב.
24 אות ח.
25 זוהר ח"א דף קנ ב.
26 עפ"י ב"מ פג ב.
27 ראב"ד קהילת בודפסט עד השואה. לאחריה עלה לירושלים ושם נפטר בו' חשון תשל"ד.
28 הלכה ב.
29 ויקרא כה, לח.
30 עי' רמב"ן, בראשית כח, כא, שכתב: "ויש בענין סוד ממה שאמרו: כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה".
31 ב"ר פרשה עו, אות ב.
32 בראשית לב, ח.

רק במחשבה, ואותו רשע היה בפועל בה, אולי תהיה זכותו דאותו רשע גדולה מזכותו, על כן נתיירא.

עכ״פ תראה, דגם יעקב אבינו בעצמו נדר בעת צרה לשוב לארץ ישראל ולשכללה ולכוננה, וזכות זו תעמוד לו. וממילא — דממנו נראה וכן נעשה כעת, שאנו נתונים בצרה, לנדור לשוב לארצנו הקדושה ולהשתדל בהרמת קרנה, ואז תעלה לנו זכות ישוב ארץ ישראל לחלצינו ממיצר בב״א. וזה נמי מה שאמרו במדרש[33]: ״נטל הקב״ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולה של בנים״, עיי״ש במדרש בפס׳ ״וידר יעקב״ וכו׳. היינו, שנדוד נדר כזה כמו שנדר הוא לשוב לארצנו הקדושה, ואז תעמוד לנו זכותה דארץ ישראל.

והלום מצאתי בספר הקדוש ״דברי אמת״ לרבנו איש אלקים מלובלין ז״ל[34], בפרשת ויצא[35], שהביא שכל נדר יעקב היה בשבילנו עתה בעקבתא דמשיחא, כדי שנשוב בשלום לארעא קדישא שהוא בית אבא, וזהו ״וישא יעקב רגליו״[36] — דקאי על עקבתא דמשיחא, דנקרא בזהר בשם ״רגלין״[37], עיי״ש. וכן כתב בספר ״בית אלקים״[38] להגה״ק המבי״ט ז״ל[39]. הרי לדברי רבותינו, כל נדר יעקב סובב עלינו, מה לעשות עתה באחרית הימים לקרב לנו את הגאולה. וכיון דכבר הבאתי בשם הזהר והתוספתא שיעקב נדר בעת הצרה לשוב לארצנו, הרי דאת זה הוא הורה לנו לעשות עתה בעקבתא דמשיחא, ורק זה יושיענו מצרה הגדולה שאנו בה כעת. וזה אמת וברור לאמיתה של תורה. ועיין דש״י (דברי הימים א, פרק כט[40]), שבזמן שאדם בצרה ונודר נדר לה׳, צריך להזכיר את יעקב אבינו שממנו למדנו זאת, וכן הוא במדרש[41]: ״חיינו שאנו עושין זאת על דעת יעקב אבינו״, עיי״ש. ואני בנדרי עשיתי לגמרי כיעקב אבינו, לעורר בזכותה דישוב ארץ ישראל, על־כן בודאי שתעמוד לנו זכות ארץ ישראל כמו שעמדה ליעקב אבינו, ואקיים נדרי בשלימות. ויפעול ספרי, אי״ה, על לב אחינו בני ישראל שבגולה, למאוס מעתה בארץ העמים, ולשוב ולחמוד את ארץ חמדה שנחלנו מאבותינו, ובזכות זה נושע בישועה שלמה בב״א.

כתבתי זאת ההקדמה ביום ו׳ אב בשנת ״אל תש״ב פני משיחך״[42] לפ״ק, בעת שהייתי אני עם בני ביתי בסכנה גדולה ונמלטנו ממש בנס נפלא[42*]. ואין ספק בליבי שרק זכותה דארץ ישראל עמדה לנו, הואיל שנדרתי נדר גדול לאלקים לחפש בזכותה בעת שירחיב לי ה׳, וכנדר יעקב אבינו הנ״ל, כי גדולה זכות דארץ ישראל ותמיד היא מרחבת לנו מִצַּר ומחלצתינו

33 ב״ר פרשה ע, אות ו.
34 עי׳ לעיל הסכמות הערה 198.
35 עמ׳ לג (מהדורת גרמניה תש״ז).
36 בראשית כט, א.
37 עי׳ זהר, ח״א, דף עב ב.
38 שער התפילה, פרק יז.
39 רבי משה מטראני זצ״ל. נפטר — שמ״ה. חבר בית דינו של רבי יוסף קארו זצ״ל מחבר ה״שלחן ערוך״. מגדולי הפוסקים.
40 פס׳ י׳.
41 עי׳ ב״ר פרשה ע, אות א.
42 תהלים קלב, י׳.
42* כוונתו לגירוש יהודי סלובקיה להשמדה בפולין בקיץ תש״ב. הרב המחבר ביחד עם עוד כמנין משפחות התחבאו במשך כשנתים בעליית־גג בבית־מדרש בעיירתו פישטיאן, ועל ידי כך ניצל מהגירוש. יעוין ביומנו (שיצא לאור ע״י בנו בספר ״אמונה צרופה בכור השואה״) פרקים ג-ד.

ממיצר. ועי׳ בהקדמת ספר דרשות לרבנו החת״ס[43], בפס׳ ״ושמעת ישראל ושמרת לעשות וגו׳, כאשר דבר לך ארץ זבת חלב ודבש״[44], דהמקרא מוקשה הבנה. וכתב לפרש: ״דהנה בכל הפרשיות הללו שנה ושלש בתוכחותיו, ומזכיר ארץ ישראל בכל פרט ופרט, והיא לסגולה נפלאה, כי הזכרת הארץ המקודשת מוליד קדושה בלב השומע, כמו בטומאה — ״לא ישמע על פיך״[45], וכמו ״כל האומר ׳רחב רחב׳״ (מגילה דף טו[46]), כן ההיפוך בקדושה בהזכרת הארץ הקדושה ואנשי קדש. ואמר הקב״ה, שכל־כך יתקדשו כלל ישראל, שאם ישמע שם ״ישראל״ — ישמור ויעשה מצוות ה׳. וזהו ״ושמעת ישראל״ — אם תשמע שם ״ישראל״ — ״ושמעת בקולו״ — ע״י הזכרת שם ישראל. ומסיים למשל ״כאשר דבר לך ארץ זבת חלב ודבש״[44] בכל ענין וענין, כדי שע״י ההזכרה יתוסף לך קדושה הכי נמי דכוותה״. עכ״ל הקדוש. הרי דהתורה בכונה הרבתה להזכיר את הארץ הרבה פעמים אין מספר, כדי שבהזכרתה יתוסף לנו קדושה. הרי, שכל־כך גדול כחה. א״כ, אין תימה במה שיגדל כחה לחלצינו תמיד ממיצר בכל עת שנשא את שמה על שפתינו, ונחמוד בליבנו לשוב אליה ולישב בתוכה כמקדם, אמן כן יאמר ה׳ בב״א.

43 הרב משה סופר זצ״ל. נולד — ז׳ תשרי תקכ״ג, נפטר — כ״ה תשרי ת״ר. רבה של פרשבורג וראש ישיבתה. חתנו של הגר״ע איגר. תשובותיו נחשבות לאבני יסוד בספרות ההלכה.

44 דברים ו, ג.

45 שמות כג, יג.

46 עמ׳ א.

הקדמה שניה

מדוברה ברוח נשברה, על שבר בת עמי[1] אשר קרה לנו בימינו אלה, אשר הגלות גברה ונעשתה לנו כבית הכלא וכבית השבי אשר כולהו איתנייהו ביה, כדכתיב: "אשר לַמָּוֶת למָוֶת ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי"[2], וכל המאוחר בפסוק קשה מחבירו כמבואר בבבא בתרא דף ח[3], דבשבי כולהו איתנייהו ביה, ועיי"ש ברש"י, ונגדע כל קרן ישראל, ומימיהם של ישראל לא היתה צרה כזאת.

אמת, כבר היה לעולמים תקופות קשות לישראל, אבל מקומות מקומות חלוקות ושונות, והיתה לאבותינו פליטה במקום אחר. אבל באופן רחב ומתפשט כזה בכל ממלכות אירופה אשר מעולם היתה מרכז היהודים וכל גדולינו וחכמינו ממנה יצאו במאות השנים האחרונות, ועתה נהרסה, וערו ערו עד היסוד בה[4], ואין מקום פליטה כי כל המדינות שבעולם סגרו שעריהן מפנינו, והמה סגור ומסוגרת ואין יוצא ואין בא[5] — כזה לא היה זולת בימי המן הרשע, שג"כ היתה גזירה כללית על כל האומה הקדושה, וסגר בעדם כל שערי המדינות, כמבואר במדרש[6].

וכעת, שהגיעו לנו ימים שאין בהם חפץ[7], נטרד מוחי מצרת הדור מלהעמיק בהלכות קבועות כדרכי מעודי, כי צריכא שמעתא צילותא[8]. ועוד זאת, כי ע"י סערת הגלות שתקפה עלינו נתבטלה הישיבה מבית מדרשי, כי ביום מר שפרצו הפרעות בעם, וחמסו ורמסו כל קודש, נתגרשו התלמידים בני הישיבה מחדר הורתם, ונשארתי לבדי מתבודד במחשבתי על חורבן ישראל וחורבן הקהילות שנעשה בימינו, על מה עשה ה' ככה[9], ומה חרי האף הגדול הזה[10], ונתתי לבי לתור ולחקור בקורות ימי חיי עמנו, אשר ניתן בבור שְׁאוֹן הגליות וההשמדות בארצות העמים זה כאלפים שנה. ואם כי מעולם לא עסקתי בשאלות כאלו, כי מעודי מימי נעורי שתול הייתי בבית אלקים, והייתי טמון וחבוי בד' אמות של הלכה, וה' יתברך זכני ללמוד וללמד ולחבר חיבורים אשר נתקבלו בעולם וגדולי הדור שבחוהו ב"ה (ראה בהסכמות גדולי הדור על ספרי "מִשְׁנֶה שכיר", ח"א, שנדפס בשנת תרפ"ד[11],

1 עפ"י איכה ב, יא.
2 ירמיה טו, ב.
3 עמ' ב.
4 תהלים קלז, ז.
5 עפ"י יהושע ו, א.
6 עי' אסת"ר פרשה ז.
7 עפ"י קהלת יב, א.
8 מגילה כח ב.
9 עפ"י דברים כט, כג; מלכים א, ט, ח; ירמיה כב, ח.
10 עפ"י דברים כט, כג.
11 הגר"מ אריק: "קולע אל השערה בסברה ישרה הלכה למעשה בחריפות ובקיאות". מהר"ש ענגיל: "דברים נחמדים לדינא". בעל ה"כלי חמדה": "הרבה דברים יקרים נאמרים בחכמה ודעת וראויים לצאת לאור עולם". ועוד.

ובמכתב רבנו איש אלקים מאסטרובצה[12] שנדפס בספרי ״טוב יגאל״ שנדפס בשנת תרפ״ו), ומעולם לא לקחתי לי פנאי להתעניין בענינים הנוגעים לשאלת החיים של כלל אומתינו הקדושה, כי היא מצוה שאפשר שתעשה ע״י אחרים ואז נאמר ״כל חפציך לא ישוו בה״[13]. ואין לבטל לימוד התורה בשבילה, כמבואר ב״מועד קטן״ דף ט[14], וכן נפסק להלכה ביו״ד[15]. אבל כעת, בתוך ההפיכה הגדולה, אשר א״א לצמצם את המח בהוויות דאביי ורבא ובהלכות עמוקות, וגם כי תלמידי נתגרשו ממחיצתי ואין לי עם מי לצאת ולבא במשא ומתן של הלכה, נתעוררה בקרבי השאלה — הרי נאמר בדניאל ״עד מתי קץ הפלאות״[16], והלא אנו עומדים כבר סמוך לערב יום הששי, וכתיב ״והיה לעת ערב יהיה אור״ (זכריה יד[17]), עיי״ש ברש״י, דקודם שיגמרו אלף שנה יהיה אור הנוגה, ועיין בפיוט של שחרית ליום שני של ראש השנה[18] שנתן שיעור לזה: ״כשהחמה נוטה במערב שתי ידות שעה מכהה אורים, כן עד שלא יבוא הערב יצמח אור לישרים, והיה לעת ערב יהיה אור להדורים״, עכ״ל. וכמדומה, שכבר הגענו לזה השיעור (שוב מצאתי בפירוש ״תוספות בן יחיאל״ על התנד״א, ריש פ״ב[19], שכתב כן — שכבר הגענו לשיעור הזה), ועדיין בן ישי לא בא. ועל כרחך, שיש איזה מניעה שמעכבת מאתנו את הגאולה, והחיוב עלינו להתבונן בה, לידע ולהכיר את אותה המניעה המעכבת מאתנו את הישועה מגלות הַחֵל הזה, כדי להסירה מאתנו, ולסקל המסילה לפני משיח צדקנו שבא יבוא אלינו במהרה בימינו לחלצינו ממיצר, ולאוקמא שכינה מעפרה. זאת נתתי אל לבי לדרוש ולחקור במקצוע זה עד היכן שידי יד כהה מגעת, בעזר החונן לאדם דעת.

עוד זאת, כי נזכרתי ממאמר חז״ל המובא בר״ח בפרק הדינין[20], וזה לשונו: ״ומי שהוא הגון וירא חטא, אל ימנע עצמו מלהיות בצרכיהן של ישראל, ומלעמוד עליהם בכל דרכיהם, וישא משאם ויסבול טרחתם, והעושה כך הרי הוא מקיים את העולם, שנאמר: ׳מלך במשפט יעמיד ארץ׳[21] וגו׳. אבל המונע עצמו מלישא משאם ומלגדור פרצותיהם, ועושה עצמו כתרומה הַפְּרוּשָׁה מן העיסה — הרי זה הורס העולם ומחריבו, שנאמר: ׳ואיש תרומות יהרסנה׳[21]. מעשה ברבי אבהו, כשבא להסתלק מן העולם נכנסו חכמי ישראל אצלו ומצאוהו שהוא בוכה. אמרו לו: למה אתה בוכה, הלא כל ימיך יגע בתורה היית, כל כך תלמידים העמדת, ולא עוד אלא שמדה יתירה יש בך שלא נתעסקת בדינים. אמר

12 רבי מאיר יחיאל הלוי זצ״ל. נולד — תר״י, נפטר — י״ט אדר תרפ״ח. תלמיד האדמו״ר מגראדזיסק. ולאחר פטירתו הנהיג את החסידים. מגדולי דורו בהלכה ובחסידות. ז״ל: ״...מסיק שמעתא אליבא דהלכתא בחריפות ובבקיאות״.

13 משלי ג, טו.

14 עמ׳ ב. ושם מבואר, שעל מצוה שאפשר שתעשה ע״י אחרים נאמר ״וכל חפצים לא ישוו בה״ (משלי ח, יא) — ״דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה״.

15 סי׳ רמו סע׳ יח.

16 דניאל יב, ו.

17 פס׳ ז.

18 ד״ה ״אשר מי יעשה כמעשיך״ וכו׳. (מחזור רבא, נוסח ספרד עמ׳ 304, בראש העמוד).

19 אות א.

20 ראשית חכמה, פרק הדינין, דף דנז א (מהדורת ירושלים תשל״ב). מקור הדברים עפ״י מדרש תנחומא פרשת משפטים אות ב.

21 משלי כט, ד.

להם: עליה אני בוכה, שלא נשאתי במשאן של ישראל, וקיימתי מה שנאמר 'ואיש תרומות יהרסנה'". עכ"ל חז"ל. (רצונו לומר, שהיה מופרש מלשאת בצרכיהן של ישראל כתרומה שהיא מופרשת משאר החטין). הרי שחז"ל חייבו להתבונן על מצב העם הישראלי ולטפל בצרכיהן. והם חייבו זאת אפילו בשנים כתיקונם שהכל הולך במירוץ הטבעי, ושלום ושלוה שוררים בעולם, על אחת כמה וכמה שהחיוב על כל בר ישראל להתבונן על מצב העם הישראלי בשנים כאלו אשר נשפל ונגדע כל קרן ישראל[22], והמה מתבוססים עלי ארץ, ונעשו לבוז ולקלון והפקר כדגי הים בנפשותם ובממונם, על אחת כמה וכמה שחיוב כפול ומכופל יש על כל איש ישראל לטפל בצרכיהן ולהתעניין בעניניהם ולהושיע לכלל ישראל בכל מה שבכוחו להושיע, בעצה ובלימוד בהשכל ודעת מה שחננו ה' להאיר להם הדרך לילך בה, כדי לצאת מן הצרה שהגיעם. עיין בספר "תומר דבורה" לרבנו מהר"ם קורדבירו (פרק ז), שכתב שצריך לחשוב טובות עבור כלל ישראל מה שטוב להם, עיי"ש. ועיין "ערות דבש" (חלק א) בברכת "השיבה שופטינו", מהחיוב שמוטל על המנהיגים לחשוב טובות לכלל ישראל, וכל הצרות שבאות על ישראל הוא מחמת מנהיגים לא טובים[23], עיי"ש שהאריך בזה. וזה הרהיבני לתור ולחקור בענין התעכבות הגלות, ולחבר חיבור הזה בעזה"י ולהשמיע דעתי ברבים, ללמד עצה ודעת את עמנו בני ישראל מה לעשות לקרב את הגאולה העתידה במהרה בימינו. וקבלתי זאת עלי בנדר בעת צרה, כמבואר לעיל בהקדמה הראשונה[24].

ומאחר שאסור לאחר מלקיים הנדר שנדר בעת הצרה, כמבואר במד"ר (פ' ויצא[25]) ביעקב אבינו, על כן קרבתי אל המלאכה אחר שמצאתי קצת מנוחה מיום בואי לכאן עיר הבירה, ולחבר הספר שנדרתי, המדבר על בנינה של ארצנו הקדושה, ולהרימה מערמות עפרה, ולעורר אהבה וחיבה בלבות אחינו בית ישראל בכלל כל אומתינו הקדושה מגדולינו עד קטנינו, לכסוף[26] ולהשתדל לשוב לארצנו ארץ אבותינו ולא להשאר פה בארצות הגלות, וכמבואר במדרש רבה (פ' לך-לך[27]) — "מוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטריות של חוץ לארץ". וכל המכות שלקינו בגלויות, הוא רק לעורר אותנו לשוב לארצנו הקדושה, וכמבואר במדרש "שוחר טוב" (פרק יז[28]) גבי דוד המלך בשעת המגפה, ששלח הקב"ה אליו את גד הנביא, שנאמר "ויבא גד אל דוד, ויאמר לו עלה והקם לה' מזבח"[29] — משל "לאחד שהיה מכה לבנו ולא היה יודע הבן למה הוא מכה אותו. לאחר

22 עפ"י איכה ב, ג.

23 "ובתפילה זו יתפלל האדם על דייני ישראל שיהיו דיינים הגונים וישרים, לא דייני אלהי כסף, דייני בני בלי תורה, רודפי שלמונים, נוטים אחר הבצע, ח"ו, כי אז הקב"ה נפרע מהם וממעמידיהם. ועל עוות הדין כמה מיני פורעניות בא לעולם כמבואר בפרקי אבות (פ"ה מ"ח). אבל בזמן שהדיינים כשרים — הברכה שרויה בעולם" וכו'.

24 עי' עמ' כח-כט.

25 צ"ל פרשת וישלח. והוא בב"ר, פרשה פא, אות א-ב.

26 עי' כוזרי מאמר ה אות כז (הובאו דבריו לעיל, הסכמות הערה 27).

27 ב"ר, פרשה לט, אות ח.

28 תהלים פרק יז, ד"ה "תפלה".

29 שמואל ב, כד, יח.

שהכהו אמר לו: לך עשה דבר פלוני שצויתיך היום כמה ימים ולא עשית ולא השגחת בו. כך כל אותם אלפים שנפלו בימי דוד, לא נפלו אלא שלא תבעו בנין ביהמ״ק. והלא דברים ק״ו, ומה אם אלו שלא נבנה בימיהם ולא חרב בימיהם — כך נעשה להם ונענשו על שלא תבעו בנין ביהמ״ק, אנו שחרב בימינו... ואין אנו מתאבלים ולא מבקשים, על אחת כמה וכמה״. וברש״י (הושע ג[30]) מביא: ״א״ר שמעון בן מנסיא: אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו את מלכות שמים ומלכות בית דוד ובנין ביהמ״ק, שנאמר: ׳אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלוקיהם ואת דוד מלכם׳[30]״ וכו׳. והנה, יש בכלל בקשתינו לשוב לארץ ישראל כל שלשת הדברים — דכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוק[31], וגם בנין ביהמ״ק יהיה כאשר נתקבץ שמה בעזה״י, כמבואר במגילה (דף יט[32]) ואח״כ תהיה ביאת המשיח שהוא מלכות בית דוד כאשר הארכתי בפנים[33]. והראש והעיקר הוא, שנשתדל תחילה לשוב לארץ ישראל, ואז נשיג בעזה״י שלשתן. ובתוספתא דמסכת עבודה זרה (פרק ה[34]) אמרו בפסוק ״ונטעתים בארץ הזאת באמת״[35] — ״אינם עליה, אין נטועין לפני באמת לא בכל לבי ולא בכל נפשי״, עכ״ל. והוא פלא, דהקב״ה אומר דכשאין ישראל בארץ ישראל אינם דבקים בלבו ובנפשו, וממילא לא יפלא בעינינו מה שנעשה אתנו בזמן הזה, ועל מיעוט השגחתו עלינו, כיון דאין אנו דבקים בכל לבו ובכל נפשו בהיותינו בארץ העמים. אכן, כשנשתדל לשוב אליה, אז תיכף נהיה דבקים בו בכל לבו ובכל נפשו, כמבואר בכוזרי (ח״ב סי׳ יד, מובא בהגהות מהר״ץ חיות מו״ק דף כה), בטעם שהיתה השכינה שורה על יחזקאל, אף דאמרו (שם[36]) חו״ל דאין השכינה שורה בחו״ל, דכיון שנתנבא בשביל ארץ ישראל — שורה השכינה אף בחו״ל. וכן כתב בספר ״החיים״ לרבנו חיים אחי מהר״ל מפראג[37], אף דקיימא לן דמתי חו״ל אינם חיים לעתיד אלא בצער גלגול מחילוח, מ״מ מי שמשתדל לעלות לארץ ישראל ומת בחו״ל — הרי הוא כאילו הוא בארץ ישראל וינצל מצער זה, ויחיה בקומה זקופה כאילו הוא בארץ ישראל. וכן כתב בספר ״בית אלקים״[38] לרבנו המבי״ט[39], ושניהם לדבר אחד נתכוונו. הרי, דמי שעיניו ולבו לעלות לארץ ישראל, הרי נחשב כאילו הוא כבר בארץ ישראל. א״כ פשוט, דאם נהיה נותנים דעתינו לשוב לארצנו הקדושה, נהיה תיכף דבוקים בו יתברך בכל לבו ובכל נפשו, ותהיה השגחתו עלינו בשלימות נפשו יתברך, להשגיח עלינו בעין פקוחה דלא נים ולא תיר[40] להצילנו מאויבינו ולהצליח במעשה ידינו. ונעלה לציון ברנה, ובני ישראל יוצאים ביד רמה[41] מגלות הגוף ומגלות הנפש, ויחדש

30 פס׳ ה.
31 כתובות קי, ב.
32 צ״ל יז ב — יח א.
33 עי׳ עמ׳ קמד.
34 הלכה ד.
35 ירמיה לב, מא.
36 מו״ק כה א.
37 ספר גאולה וישועה, סוף פרק א.
38 עי׳ שער היסודות פרק נה.
39 עי׳ הקדמה ראשונה הערה 39.
40 כלומר, בעירנות ולא בנמנום. עפ״י פסחים קכ א: תענית יב ב.
41 עפ״י שמות יד, ח.

כליותינו לכסוף ולחמוד לעבדו עבודה שלימה ותמה בקיום התורה והמצוות ככתוב בתורתו הקדושה. והעיקר, שה' יתברך ממתין לנו שאנו נהיה חושקים וכוספים מעצמינו תחילה לישב בארצנו, ולא לחכות עד שהוא יביאנו מעצמו אליה. על כן אמר לנו: "ונטעתים בארץ הזאת באמת"[35] — היינו, שאנו מרצונינו נחשוק ונשתדל לזה באמת בכל מאמצי כוחנו, ואז הוא יגמור בעדנו לטובה. וכן כתב בזוהר (פ' נח[42]), גבי בנין שלמה, אף שנִבְנָה מעצמו, מ"מ חכה הקב"ה על מעשה ידינו תחילה ואח"כ גמר ה' את הבנין. וכן צריך להיות אצלנו לענין ישוב ארץ ישראל, שאנו נשתדל בכל מאמצי כוחנו כאשר ידינו מגעת, ואז יגמור ה' מעשינו, ויהי נעם ה' עלינו לכוננה עלינו להצליח במעשה ידינו[43].

ומצאתי, בדברי הימים א (פרק יג[44]), גבי דוד שנתייעץ עם ישראל, כתיב: "ויאמר דוד לכל קהל ישראל: אם עליכם טוב ומן ה' אלוקינו נִפְרְצָה, נשלחה על אחינו הנשארים בכל ארצות ישראל" עיי"ש. ויש לדקדק, למה הקדים דוד את ישראל לה', ואמר "אם עליכם טוב ומן ה' אלוקינו", עיין סוף ידים[45] דאסור לעשות כן. אך נראה לי, דעיין ברש"י (שם[44]) שכתב, דאמר להם דוד: כבר עסקתם בתקנתכם, מעתה תתעסקו בכבוד אלוקים. הרי, דהעצה היתה לעשות דבר בכבוד אלקים, להשיב את הארון לירושלים, על כן לא רצה דוד להתחיל בשם אלקים רק בשמם של ישראל דוקא כדי לעוררם, יען שנוגע לכבוד שמים ראוי שההתעוררות לזה תבא תחילה מהם ולא מלמעלה, ואח"כ יבא להם עזר משמים, ועל כן הקדים "אם עליכם טוב" — דייקא "עליכם" תחילה — אז יסכימו לכם גם מן ה' אלוקיכם. וזה לימוד, דלכל דבר ה' צריך שתחילה המעשה יבא מן האדם, ואח"כ ישיג עזר מן השמים. וכן כתב הגאון עִיר וקדיש הרב הדומה למלאך ה' צבאות כקש"ת מו"ה אליהו אבדק"ק גריידיטץ[46] (במכתב הנדפס בראש שו"ת "נפש חיה" להגאון המובהק מו"ה חיים אלעזר ווקאס[47]) כאשר הבאתיו לעיל[48], וזה לשונו: "וגם בשכל האנושי הוא לעשות לפדות האדמה התחלה מאתנו, ושוב יגמור ה'. ויש לראות גודל התכלית בזה, שהקליפה גובר גם בצדיקים היותר גדולים לבטל הטוב הזה, יען שכל כח הקליפה תלוי בגלות ובביטול הגלות יבוטל הוא, כמאמר הגמ' בסוכה", עכ"ל הקדוש. הא לך דברי קדוש ישראל הנ"ל, אשר הגאון בעל "נפש חיה" מתארהו בשם עִיר וקדיש והרב הדומה למלאך ה' צבאות, האומר בפירוש — שמה שיש צדיקים שמתנגדים לזה הוא מטעם שהקליפה גברה בהם לבטל מאתנו את הדבר הגדול הזה, אשר הקב"ה מתאוה אליו בכל עת ובכל שעה, שנכסוף נכספנו לשוב לאחוזת אבותינו, כאשר אביא אי"ה בפנים[49] מדברי חז"ל בזה באריכות בראיות מוכחות, שהחיוב לכל איש ישראל להשתדל

42 זוהר, ה"א, דף עד א.
43 עפ"י תהלים צ, יז.
44 פס' א-ב.
45 פ"ד מ"ת.
46 עי' לעיל הסכמות הערה 10.
47 עי' לעיל הסכמות הערה 108.
48 עמ' יד-טו.
49 עי' עמ' קיב-קטז.

בזה לשוב לארצנו הקדושה, ובזה נסבב בעזה״י לקרב הגאולה השלימה במהרה בימינו אמן.

ברם, צריך אני להודיע, שדברי ערוכים אל האדם הישראלי אשר רוצה לידע האמת לאמיתו בדרך ויכוח ומשא ומתן של הלכה, כי גם ענין הקץ הוא דבר הלכה, כאשר דרשו חז״ל בשבת (דף קלח[50]) ובתנד״א[51]: ״דבר ה׳ — זו הלכה, דבר ה׳ — זה הקץ״. הורו בזה, כי גם במה שנוגע לקץ הוא כדבר הלכה שצריך ויכוח של חכמים בזה, כאשר גם הגה״צ ר׳ עקיבה יוסף מירושלים[52] כתב כן בפירושו הנפלא בתנד״א[51], ולא יגדע הלכה זו דקץ משאר הלכות התורה שיתווכחו חכמים בזה בהוכחות מתודתינו הקדושה מה לעשות בזה, ולמה יגרע הלכה זו דבנין הארץ משאר הלכות התורה. מה גם הלכה זו, שנוגעת לכבוד ה׳ ולכבוד אומה הקדושה ולכבוד ארצנו הקדושה, וזה בונה וזה סותר עד שיתבררו הדברים כשמלה, וה׳ יתברך יתעלה בכך, כמבואר בתשובות מבי״ט[53] (סי׳ קי״ו). ושם במבי״ט כתב, דגם הסותר צריך להביא ראיות ולא לסתור בפיטומי מילי בעלמא ובלי ראיות. וזה לשון רבנו מהריב״ל[54] בתשובות מבי״ט הנ״ל: ״כל חכם הרוצה להשיג על פסק חכם חבירו שהאריך בכתב להטעים דבריו, א״נו יכול להשיג על פסקו רק אם ג״כ מברר דבריו בטענות צודקות, אבל בפיטומי מילי בעלמא, לומר שאין הדין כפסקו, אין שומעין לו״, עכ״ל, עיי״ש בארוכה. ועל כן, מי שהוא משוחד מעיקרא בדבר, לא יראה האמת ולא יודה לדברינו, ולזה לא יועילו כל ראיות שבעולם, כי הנם מוכים בסנוורים והנגיעה שבקרבם תעוור עיניהם ויכחישו אפילו דברים ברורים כשמש, כי מי לנו גדול ממרגלים אשר הפסוק העיד עליהם שאנשים כשרים היו[55], ואעפ״כ יען שהיתה נגיעת הנשיאות טמונה בקרבם, כמבואר בזהר[56] ובשל״ה[57] בארוכה, שהיו יראים שאם יבואו לארץ ישראל יאבדו נשיאותם, מאסו בארץ חמדה והתעו אחרים עמהם עד שגרמו לנו גלות החל הזה, כמבואר בחז״ל[58], ויהושע וכלב התחילו להתוכח עמהם ולהוכיח להם שמשה אמת ותורתו אמת, ואמרו ״עלה נעלה״[59], והאריכו בטענות והוכחות שיצליחו, כאשר כתב רש״י ז״ל[60], ואעפ״כ לא הועילו בטענתם לנצחם, יען שהמרגלים היו משוחדים בנגיעה שהיתה טמונה בלבם. כמו כן הוא בזמנינו, אפילו רבנים ורביים וחסידים — לזה יש דבנות טובה, ולזה אדמורו״ת טובה, ולזה עסק טוב או פאבריק[61] טוב או משרה טובה ונכבדה עם סיפוק גדול, אשר מורא עולה על ראשם — אם ילכו לארץ ישראל יתרופף

50 עמ׳ כ.
51 פרק טז אות יא, ועיין שם בפירושו של ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר ״תוספות בן יחיאל״.
52 עי׳ לעיל הסכמות הערה 158.
53 עי׳ הקדמה ראשונה הערה 39.
54 רבי יוסף בן לב זצ״ל, נולד — רס״ה בערך, נפטר — ש״מ. הרביץ תורה במדינת תורכיה. מגדולי הפוסקים.
55 במדבר יג, ג. עי׳ רש״י שם.
56 ח״ג, דף קנח א, ד״ה ״וישלח״.
57 ח״ב תורה שבכתב, פרשת שלח, דף ס״ח א, ד״ה ״בענין״.
58 עי׳ להלן עמ׳ קפה ועוד.
59 במדבר יג, ל.
60 שם.
61 בית תרושת.

מצבם. וכעין זה כתב בספר הברית (ח״א, מאמר ט[62]) בהתמרמרו על אריכות הגלות כל כך זמן רב, עיי״ש. ואנשים כאלו המה משוחדים ע״י הנגיעה הזו הטמונה עמוק בלבם, עד שאינם יודעים בעצמם שהנגיעה דוברת מליבם, כאשר הבאתי כן בשם רבנו הקדוש איש אלקים ר׳ ישעיה מושקאט מפראגה[63] בספרי שו״ת ״משנה שכיר״ (חלק ב[64]), בהספד על הגאון ר׳ מאיר שפירא אבדק״ק לובלין[65], שברוב הפעמים אדם משטה עצמו וחושב שמעשיו הם לשם שמים, ובאמת הוא מנוהל ע״י הנגיעה שטמונה עמוק עמוק בקרבו, והוא בעצמו אינו יודע וסובר שדבריו הם לשם שמים. והביא ראיה לזה ממעשה אברהם עם אליעזר. ועיין בספר ״דברי חיים״ לחנוכה, שכתב, דאדם רואה רק מה שרוצה לראות, ועל כן מי שהוא משוחד מאיזה דבר — בטל ממנו כח ההכרעה לשפוט אמת, וזהו הטעם שאסרה התורה לשופט ליקח שוחד, עיי״ש בארוכה.

(עיין עוד ב״דברי חיים״, בהשמטות לפרשת ״ויקהל״, שכתב בזה״ל: ״אך הערב רב, כל חסדים דעבדי — לגרמייהו עבדי, כנראה בעליל שהרבנים וחסידים והבע״ב שבדור המה בעוה״ר רובן מערב רב, ורוצים לשרור על הציבור, וכל מעשיהם רק לגרמייהו לקבל כבוד וממון, ולכן אין להתחבר עמהם רק עם עובדים באמת שמוסרים נפשם לד׳ לא לקבל שום תועלת לעצמם״, עכ״ד. והוא מבהיל כל רעיון. וגם רבנו איש אלקים החת״ס, בחלק ו׳ מהשו״ת סי׳ נ״ט, כתב כיוצא בזה. וזה לשונו: ״וידעת את אשר מרגלא בפומי תמיד — אין יעקב שלא יפגענו לבן, ומעטי לבן שיפגעו בהם יעקב, ושמור זה כי הוא אמת, ובחון הדברים ותראם אמיתיים. ורצוני, כי ברית כרותה — כל תלמיד חכם וצדיק המכונה יעקב יש לו מצירים נגדו המכונים לבן, אמנם מועטים הם הרשעים האלו אשר ימצאו נגדם מי שהוא אחיהם ברמאות, כיעקב נגד לבן. והוי יודע, כי הרבה פעמים הפכתי בהם ומהם ומהמונם ואמרתי להשמר מהם ולעשות העקוב למישור, ואמרתי לברוח מן הקטנה שבתרמיתם ונכשלתי בגדול ממנו. ולא זה בלבד עמי הארץ והמוני עם, אלא לומדי תורה ואפילו רבנים — כל שאין דובר אמת בלבבו ולא היושר והצדק מרכבו, הרחק דרכך ממנו הסר רגלך מנתיבו״ עכ״ל הקדוש. והם כתבו כך בדורם, שהיה באמת עוד דור דעה, מה נאמר בדורינו ואנן מה נענה בתרייהו. עיין בירושלמי גיטין סוף פ״ו[66] שאמרו שם: ״כשם שבין קודש הקודשים לבין חולי חולין, כך בין דורינו לדורו של ר׳ יוסי. אמר ר׳ ישמעאל בן ר׳ יוסי: כשם שבין זהב לעפר, כך בין דורינו לדורו של אבא״, עכ״ל. הרי, דעד כמה הדורות נופלין ומתרחקין בין דור האב לדורו של הבן. א״כ, בכמה היה לנו ליפול ולהתרחק מדורם של הקדושים הנ״ל לדורינו, אעפ״כ כתבו כך על אנשי דורם, על אחת כמה וכמה מה יש לומר על דורינו. ודוק).

62 פרק טז.

63 אב״ד קהילת פראגה (פרבר העיר ורשה).

64 עי׳ להלן פרק שני הערה 161*, מה עלה בגורל הספר.

65 רבי מאיר שפירא מלובלין זצ״ל. נולד — תרמ״ג, נפטר — ז׳ מרחשון תרצ״ד. ראש ״ישיבת חכמי לובלין״. מייסד לימוד ה״דף היומי״. מדברי יהדות פולין, והיה חבר בסיים (פרלמנט) הפולני.

66 דף לז ב.

ולאנשים כאלו, אפילו אם יביאו להם אלפי אלפים ראיות מן התורה לא יועילו כלל להטות לבם אל האמת, וכאשר כבר אירע כן ליהושע וכלב עם המרגלים. על כן, דברי בספר הנוכחי המה מכוונים רק לאדם הרוצה לידע האמת כאשר הוא, והמה יתנו אוזן קשבת למִילַי האמורים פה. ואיני אומר קבלו דעתי, אלא רק במשא ומתן של הלכה באתי פה, ומי שירצה לסתור דברי יסתור, רק בראיות מוכחות מדברי חז״ל כאשר אני הבאתי, ואז אתוכח עמו בזה כאשר יד ה׳ עלי לטובה. אבל אם יבואו אלי בדברים בדויים גרידא בלי ראיות מחז״ל — אין שומעין להם, כמבואר במבי״ט הנ״ל.

ובאמת, תנועה זו דעליה, לעלות ולשוב לארץ ישראל, לאו חדשה היא, וכבר נתעוררו בה גדולי וצדיקי עולם לפני שנים קדמוניות כאשר הבאתי לעיל[67], אך יען שהיתה אז תקופת החירות לישראל, והיו יושבים בארצות הגולה בשלום ובשלוה, לא הטו אוזן לדבריהם הנאמרים בשלהבת יה. ועיין רש״י קידושין (דף סט, ב[68]), דבימי עזרא אלו שישבו בשלוה בגולה לא הלכו עמו, רק העניים והמדוכאים עלו עמו. ועיין בסדר הדורות[69] שהביא בשם רבנו הסמ״ע, שראה בספר ״מעשה נסים״ לרבנו אליעזר מגרמיזא בעל ״הרוקח״, דעזרא שלח אגרות לכל ערי הגולה שיעלו אתו לארץ ישראל, ובא מכתב כזה גם למדינת אשכנז לעיר ווארמס שדרו שם ישראל, והשיבו: שבו אתם בירושלים הגדולה ואנחנו נדור פה בירושלים הקטנה, כי היו חשובים מאד בעיני השרים והערלים, והיו עשירים גדולים וישבו שם בשלום ושלוה. והביא שם בשם הסמ״ע, שעל כן שכיחים גזירות גדולות וקשות בארץ אשכנז ובקהילת ווירמיזא יותר משאר הקהילות, כי בחורבן בית ראשון באו ונתיישבו שם. ואחר כלות ע׳ שנה כתב אליהם עזרא שיבואו ג״כ לשם ולא עלו, עיי״ש. ובאמת, אנו רואים מקורות ימי עמינו, שכל הצרות והגזירות יצאו מארץ אשכנז כמו שהוא בימינו, והכל בא מהחטא שלא רצו לעלות עם עזרא שקרא אותם לעלות אתו, מתוך שהיו יושבים בגולה בשלום ושלוה, וכדברי רש״י הנ״ל. וכן היה תמיד, מתוך שלות ישראל בארצות הגולה לא רצו לשמוע מעֲלָיַת ארץ ישראל.

אך כעת בימינו, שמעצה העמוקה[70] של גדול העצה ונורא עלילות[71], עֲלַת כל העילות וסבת כל הסיבות, סיבב שכל שכינינו הגויים יהיו רודפים אותנו בגזרות קשות שא״א להשאר עוד פה ביניהם, עד שכל אחד מישראל היה מאושר ומוצלת אם היה יכול לשוב לארצנו הקדושה, ובעת הזאת באהבה ובחיבה ישמע לקול קריאת העליה לעלות לארץ ישראל. ונראה, דזה הפירוש במדרש שיר השירים בפסוק ״משכני אחריך נרוצה״[72], ואמרו ע״ז חז״ל במדרש: ״ממה שגֵּרַיתָ בי שכני הרעים — אחריך נרוצה״. רצונם לומר, שזה כמה שנים שחיינו בטובה ובחיבה עם שכינינו הגויים, ובפתאם נהפכו לנו לאויבים ולשכנים

67 עי׳ לעיל הסכמות עמ׳ ו.
68 ד״ה ״ואבינה בעם״.
69 ח״א, ערך ה״א שנת ש״פ.
70 עפ״י ב״ר פרשה פד, אות ה.
71 עפ״י ירמיה לב, יט.
72 שיר השירים א, ד; שיהש״ר פרשה א, פס׳ ד, אות ד.

רעים אשר רודפים אותנו. ואין זה רק שנתגרו עלי מאיזה צד, אלא כל זה נעשה ונסבב מעצה העמוקה מה' יתברך, כדי שאחריך נרוצה לעלות לארץ ישראל, שארץ ישראל הוא תיכף אחר הי"ת, כמבואר בספר הקדוש "צרור המור" למרן חותנו זקינו של רבנו ה"בית יוסף" (בסדר מסעי[73]), וכמו שהבאתי לעיל[74]. וזהו שאמר במדרש: ממה שגרית בי שכיני אני מבין שאחריך נרוצה, רצונו לומר — לארץ ישראל שהוא אחריך. והבן הדברים כי המה אמת לאמיתה של תורה.

ובעת כזאת, בודאי ישמעו כולם לקול קריאתינו לעלות לארץ ישראל, וכמו שכתב רבנו הרא"ש בתשובה (כלל ד סי' י) בזה"ל: "אמר לי לבי, עתה הגיע העת לתקן מה שנתאויתי זה ימים רבים, כי בודאי ישמעו לי בעת צרה כזאת", עכ"ל, עיי"ש בדבר הנוגע לענינו. וכן אני אומר בנוגע לענינו. והנביא חגי (א[75]) צווח: "ועתה כה אמר ה' צבאות, שימו לבבכם על דרכיכם. זרעתם הרבה והבא מעט, אכול ואין לשבעה... לבוש ואין לחום לו, וְהַמִּשְׁתַּכֵּר מִשְׁתַּכֵּר אל צְרוֹר נָקוּב. כה אמר ה' צבאות, שימו לבבכם על דרכיכם". וברש"י שם פירש: "שימו לבבכם על דרכיכם' — על עסקיכם, שאתם רואין שאין במעשה ידיכם ברכה, כמו שהוא אומר 'זרעתם הרבה והבא מעט וְהַמִּשְׁתַּכֵּר מִשְׁתַּכֵּר אל צְרוֹר נָקוּב' — כל רווח שאתם עושים הולך וכלה, כנותן מעותיו בקשר בגד נקוב", עכ"ל. ועל כן צווח הנביא ליתן לב על זה. והכפיל דבריו בזה: "כה אמר ה' שימו לבבכם על דרכיכם", כמזהיר שלא לסגור את העינים מלראות שכל עמלינו הולך לטמיון ביד אויבינו. ובמדרש תנחומא (פרשת "תצוה"[76]) כתב בזה"ל: "את מוצא כשגלו לבבל מה עזרא אומר להם — עלו לארץ ישראל. ולא היו מבקשים. אמר להם עזרא: זרעתם הרבה והבא מעט, אכול ולא לשבעה... לבוש ואין לחום, וְהַמִּשְׁתַּכֵּר מִשְׁתַּכֵּר אל צְרוֹר נָקוּב", עכ"ל. הרי, דכל זה נאמר על הממאנים מלעלות אל ארץ ישראל. ובצפניה נאמר: "ופקדתי על האנשים הקופאים על שמריהם, האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע. והיה חילם למשיסה ובתיהם לשממה, ובנו בתים ולא ישבו, ונטעו כרמים ולא ישתו את יינם", עיי"ש בפרק א[77]. וממש כל זה נתקיים בימינו האלה כמעט בכל מלוכות אירופה, והכל נעשה בשביל ההיסח הדעת שהסיחו מלעלות לארץ ישראל, כמבואר במדרש תנחומא הנ"ל.

וכן התמרמר על זה הגאון יעב"ץ (בהקדמת סידורו, בסולם בית אל[78]), על שהסחנו דעתינו מארץ ישראל לשוב ולדור בתוכה, ובהיותינו בשלוה בחוץ לארץ כמדומה לנו שכבר מצאנו ארץ ישראל וירושלים אחרת, על כן באו עלינו כל הרעות בשֵׁבת ישראל בארץ שפניא[79] וארצות אחרות בשלוה, ושוב נתגרשו ממנה עד שלא נשאר שם שארית לישראל בארץ ההיא. צדיק ה', כי יצא מדעתם לגמרי ענין גלותם, והתערבו בגויים, כל זאת באתנו

73 עי' לעיל הסכמות הערה 126.
74 עי' לעיל עמ' טז.
75 פס' ה-ז.
76 אות יג.
77 פס' יב-יג.
78 דף יג א (מהדורה רגילה).
79 ספרד.

כי ארץ צבי שכחנו לשוב אל ארץ מולדתינו, עיי״ש שהאריך בתוכחה בזה. וזהו נמי הטעם שנעשה בימינו בעמנו בארצות האלו, כי קול דודי דופק[80] לעורר אותנו לחמוד לשוב לארצנו. ואחרי כל הנעשה אתנו בימים הקשים האלו, אין ספק שימצאו דברינו שדה פוריה לעודר בלבות אחינו בני ישראל בגולה לחשוק ולכסוף לשוב לארץ חמדה של אבותינו, וישימו את לבבם על דרכיהם פה בגולה שאין בכל עסקיהם ברכה, שכל עמלם — בא עשיו ונטל מידם, ולא די שגזל ממונם ורכושם מידם, גזל גם את גופם וחייהם מהם, כידוע ממעשה הנעשה עמנו במדינות אירופה, ובעת הזאת בודאי ישמעו לי, וכדברי רבנו הרא״ש הנ״ל.

עוד זאת מצאתי בספר ״הון עשיר״ לרבנו בעל ״משנת חסידים״, שכתב על המשנה דסוף סוטה[81] ״והגליל יחרב״, בזה״ל: ״יחרב מבתים, כדכתיב ׳ועריכם יהיו חָרְבָּה׳[82]. וכאשר זכני השם לעלות לארץ ישראל פה צפת תוב״ב, שהוא ארץ הגליל, בשנת תע״ח, עיני ראו ולא זר איך בעוונותינו הרבים כן היה, כי כלו מלא בתים חרבות. אבל, תהילה לאל, שמחתי כי ראיתי בשתי שנים שנתעכבתי שם, שמדי יום ביום בונים אותם. ואומר אני, שזהו סימן לביאת הגואל במהרה בימינו, שאם היה בא בהיותו חרב, לא היה מקום לדור לגליות הנקבצות. וכן מצינו בביאה ראשונה, שאמרו רז״ל[83] שעכב הקב״ה את ישראל במדבר ארבעים שנה, כדי שבמשך אותו זמן תחזור הארץ לאיתנה מאילנות ובנינים שהרסו ועקרו האמוריים ביציאת מצרים, כי סבורים היו שיכנסו לארץ מיד, כדי שימצאו אותה חרבה, ומשחזרה הארץ לאיתנה — הכניסם לארץ. וכה יהיה בעזה״י בביאת משיחינו שיבא במהרה בימינו, שיתגלה תחילה בארץ הזאת, כדאיתא בזהר״, עכ״ל הקדוש. ועמדתי משתומם על מציאה הזאת, כי ראיתי בה כעין תשובה מן השמים על השאלה שהצגתי בראש דברינו[84] — עד מתי קץ הפלאות שהי״ת מעכב עלינו הגליות — עד בנינה של ארץ ישראל, לדברי הקדוש הנ״ל, שהיה בעל רוח הקודש, והיה לו מדרגת גילוי אליהו כידוע. ופוק חזי מה שכותב עליו רבנו ב״דברי חיים״ (אה״ע סי׳ ק״א), וזה לשונו: ״ודאוי ׳משנת חסידים׳ לסמוך עליו, ובפרט ידוע שדברי ה׳משנת חסידים׳ הוא מהאר״י ותלמידיו, או מדברי גדולי המקובלים הראשונים בבירור בלא טעות, ולכן אל יזוז מדבריו אשר ידוע שכל דבריו המה כסולת ברורה וממנו אין להסיר״, עכ״ד. ודי לנו בעדותו של רבנו הקדוש מצאנו על גדולתו — שכל דבריו הוא כסולת ברורה וממנו אין להסיר. והלא הוא כתב בפירוש, שכה יהיה בביאת משיחנו שיבא במהרה בימינו אמן, היינו — שהקב״ה ימתין עם הגאולה עד בנין ארצנו בבתים ובאילנות, ובעת שרואין שארץ ישראל נבנית והולכת, יש להכיר בו סימן טוב דגאולה. כה הם דבריו של ראש המקובלים האחרונים, אשר כל דבריו ברוח הקודש נאמרו כאמור, ומאן ספין ומאן יהיר בזמנינו לחלוק עליו.

80 עפ״י שיר השירים ה ב.
81 פ״ט מט״ז.
82 ויקרא כו, לג.
83 שמו״ר פרשה כ, אות טז.
84 עמ׳ לג.

וכעת, בימינו בשנים האחרונות, שבאמת נבנה חלק גדול מהארץ במדה גדולה, ונעשה באמת לארץ פוריה, לפי דברי המקובל הקדוש הנ״ל יש להכיר בו סימן דגאולה. ועל כן, טובא יש להפליא על מה שיש קצת מן החרדים על דבר ה׳ שמתנגדים לזה, והדבר כמעט משוקץ ומתועב בעיניהם. ואין זה אלא כדברי הקדוש ר׳ אליהו מגריידיטץ שהבאתי לעיל[85], שהוא מצד הקליפה שגוברת עליהם לעכב בדבר, יען שהיא יודעת שבבנין הארץ יהיה סופה, או שהוא מצד איזה נגיעה שיש להם להשאר פה, על דרך שהיה למרגלים, וכאשר זכרתי למעלה[86].

עכ״פ, הראתי לדעת לכל אחב״י בגולה, שעתה הגיע ביותר העת להשתדל בכל מאמצי כחנו לעזוב את ארץ העמים ולשוב לארצנו הקדושה ולעסוק בבנינה, ובזה נקרב את ביאת משיחנו בב״א.

וקראתי את שם הספר ״אם הבנים שמחה״, עפ״י הירושלמי ברכות (סוף פרק ״היה קורא״[87]), דמכנה את ארץ ישראל בשם אֵם דישראל, וארצות הגולה בשם אם חורגת, עיי״ש. וידוע מאמר חז״ל[88] דאמנו ציון בוכית ומיללת עלינו בהיותינו בגולה, וממתנת לנו שנשוב לחיקה.

ומבשרי אחזה אלוק[89], כאשר בשנת תש״ב, קודם הפסח, יצאה הגזירה האיומה במדינת סלובקיה ע״י הרשעים הארורים, לחטוף בתולות ישראל מגיל שש עשרה ולמעלה ולהובילם לארץ גזירה אל מקום לא נודע, כאשר עד היום לא נודע מה נעשה עם אלפים נשמות טהורות מישראל שהובילו שמה, וה׳ ינקום נקמתינו מהם במהרה. והיתה אז בהלה גדולה במחנה ישראל. וארע מעשה, מאחד שרצה להציל את בנותיו הצעירות שלא יפלו במצודה רעה הנ״ל, ניסה לעבור הגבול עם בנותיו, והיה אז בחוה״מ פסח, והבטיח לאשתו שישלח הודעה טלגרפית מעבר הגבול שהוא עם ילדיו הגיעו נכון למקום חפצם. והאם ישבה בביתה בעינים כלות וצופות על עת בא הבשורה הנעימה, שעברו הגבול בשלום והגיעו למקום בטוח. אבל המעשה היה, שתפסו את האב עם בנותיו עוד טרם עברו את הגבול, והובילו אותם לעיר הסמוכה לגבול ושמו אותם בבית הכלא, וישבו שם בבית האסורים כל חוה״מ וגם הימים האחרונים של פסח, והיו בסכנה גדולה לשלח אותם תיכף אל ארץ גזירה, כי כן היה החוק אצלם בתור עונש על הניסה, כי מי שעושה פליטה[90] ונתפס — נשלח אל ארץ גזירה באופן אכזרי עוד יותר משאר הנשלחים לשם. ובינתים נודע הדבר לאשתו — אם הבנות — ונוכל לשער מהֶרֶגֶשׁ המר שתפס אותה, ונהפך אצלה השמחה על ההַמְלטות לתוגה, והיו״ט נהפך לה לאבל, ר״ל, על בעלה ועל בנותיה, וישבה בוכית

85 עמ׳ טו.
86 עמ׳ לת.
87 ברכות פ״ב ה״ח (יח ב). ועיין להלן עמ׳ רכג-רכד.
88 עי׳ פסיקתא רבתי פרשות כז-לב.
89 עפ״י איוב יט, כו.
90 כלומר — בורח.

בכל היו״ט מאין הפוגות, וממש העולם חשך בעדה, ואין לתאר במלים את מצבה העצוב משעה שנודע לה מה שאירע לבעלה ולבנותיה, כי יודעת מה ממתין להם. ברם, זכור אותו האיש לטוב[91] ה״ה הרב הגאון הצדיק האי עובד ה׳ במסירות נפש ממש במלוא מובן המלה, מה גם בעת הצוק הזה, שהשליך נפשו מנגד בסיכון עצמו, ה״ה הגאון החסיד מו״ה שמואל דוד אונגר שליט״א אבדק״ק נייטרא, שלא נח ולא שקט עד שפדה בממון רב את שלושת השבויים הנ״ל ויצאו לחפשי ולחירות, והיו יכולים לחזור לביתם לשלום בלי שום מכשול. וזה היה ביו״ט האחרון של פסח, והודיעו זאת תיכף בהודעה טלפונית להאשה קשת הרוח — שבעלה ובנותיה יצאו לחירות, וביום המחרת שהוא אסרו חג ישובו לביתם לשלום בלי מכשול. אין צורך לספר מהפעולה שפעלה על נפש האשה האומללה הזאת הבשורה הטובה הלזו — שבעלה ובנותיה יצאו מבין שיני האריות בשלום, ומאותו רגע חיכתה בכליון עינים על עת שוב האב עם הבנות לביתה. ולמחרת, לא עצרה חיל להמתין להם בביתה, אלא ישבה בפתח החצר ובעינים צופיות חכתה לרגע בואם, וברגע שבאו וראתה אותם — פרץ קול בכיתה בשפיכת כל רגש לבבה עד להפליא, ולא יכלה להוציא איזה מלין של הודיה לקב״ה על גודל הנס שנעשה לה ולהם מרוב השתפכות רגשות לבבה. ומי שלא ראה את רגע הפגישה שפגשו וראו שנית האם עם הבנות אחר שובם משבי נורא כזה, ואת הבכיות של האם בשעה שראתה שהבנות שבו לגבולם, ואת השמחה של האם הבנים שְׂמֵחָה בשעה הזאת — לא ראה מימיו רגש של שמחה. ע״כ מה שידעתי מהמאורע הנ״ל שאירע בימינו[92].

כן אני מדמה ומתאר לפני, מהשמחה של אמנו ארץ ישראל, בשעה שנשוב כולנו אל חיקה אחר שבי נורא כזה שעבר עלינו בעתות הללו, ועל השמחה הנפלאה הלזו שתשמח האם עם הבנים, רצוני לומר — ארץ ישראל עמנו ואנו עמה. על כן, קראתי את ספרי בשם ״אם הבנים שמחה״. וה׳ יזכני לפעול עם ספרי להשיב הבנים לגבולם[93] ולחיק אמם, ויקויים בנו במהרה בימינו אמן ״אם הבנים שמחה״[94], ושנעלה לציון ברנה במהרה בימינו אמן, כן יאמר ה׳.

סליק הקדמה שניה, ה׳ לסדר ״וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל״[95], ר״ח שבט,

91 עפ״י שבת יג ב ועוד.

92 ע׳ לעיל עמ׳ ג, שמעשה זה אירע למחבר הספר בעצמו.

93 עפ״י ירמיה ל״א, טז.

94 תהלים קיג, ט.

95 שמות ו, ה. (פרשת ״וארא״).

ביומא דהילולא דרבנו המהר״ם שיק ז״ל[96]*, שנת גשת אל הקודש, פה עיר הבירה בודפסט

ה״ק ישכר שלמה טייכטהאל

---

* ואגב, אזכיר דבר אחד משמא דרבנו ביומא הילולא דיליה, ששמעתי ממו״ח הגה״צ מו״ה יעקב יוסף גינז אבדק״ק בוסערמין, שהיה תלמיד מובהק שלו ששמע מפי קדשו. בפסוק ״וארשתיך לי באמונה וידעת את ה׳״[97] — היינו, שכל קשרינו עם ה׳ הוא באמונה בלי דעת וטעם, אבל ״וידעת את ה׳״ — היינו, התלמיד חכם שנתרבה מ״את ה׳״[98], אם אומר דבר מה שמצינו בדברי חז״ל היפך דבריו, לא צריך להאמין לו באמונה גרידא עד שנדע טעמו ונימוקו עמו אם יעמדו דבריו. עכ״ד. וכן הוא בענינינו שאנו עסוקים בו ודוק.

96 רבי משה שיק זצ״ל. נולד — כ״א אדר תקס״ז, נפטר — ר״ח שבט תרל״ט. תלמיד מובהק של בעל ה״חת״ם סופר״. רבה של חוסט וראש ישיבה שם. מגדולי דורו בהלכה.

97 הושע ב, כב.

98 פסחים כב ב.

פתיחה

תורה וארץ ישראל בדבור אחד נאמרו
והם תרי רעין דלא מתפרשין
בתורה כת׳ב: ״תורה צוה לנו משה מורשה״[1]
בארץ ישראל כתיב: ״ונתתי אותה לכם מודשה״[2]
הרי דנתייחדו ונתכוונו שניהן בלשון אחד ״מודשה מורשה״ לגזרה שוה,
להורות דענינם שוה אצלנו ואינם נפרדים.

תחילה אבאר בעזה״י ענין ״מורשה״ הנאמר בענין התורה, מהו כוונתו. אח״כ אבאר בסייעתא דשמיא ענין ״מורשה״ הנאמר בענין ארץ ישראל. ונראה בעליל, איך שאלו שני המושגים קשורים ואגודים יחד ואינם מתפרדים.

ישעיה הנביא אמר: ״כל כלי יוּצַר עָלַיִךְ לא יצלח, וכל לשון תקום אִתְּךְ למשפט תרשיעי, זאת נחלת עבדי ה׳ וצדקתם מֵאִתִּי נאום ה׳״ (ישעיה נד, יז).

ואדונינו הרמב״ם זי״ע, רבנו האלקי, הפילוסוף הגדול, באגרתו המפורסמת הנקראת ״אגרת תימן״, שכתב לבני עמנו יושבי תימן בעת שצר להם מאד מכח תוקף יד האויבים שגברה עליהם, וצרות רבות ורעות השתרגו עלי צווארים, וגזרו גזירות שמד עליהם לצאת מן הדת, ח״ו, שלח להם רבנו משה איש אלקים דברים הנדברים באש שלהבת־יה לחזק אמונתם ולהעמיד רגלם לבל תמעד, ולסבול צרות השמד התוכפות עליהם, ולשמוח במה שיסבלו וישאו מן הצרות, ואבדת ממון והגלות והפסד כל ענינם, שכל זה לתפארת לנו לנגד בוראנו וכבוד גדול, וכל מה שיפול מאתנו בענין זה הוא חשוב לפניו יתברך כקרבן כליל על גבי מזבח, ויאמר לנו על זה: ״מלאו ידיכם היום לה׳... ולתת עליכם היום ברכה״[3]. ועוד האריך שם בנפלאות לחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות. שם באגרת הנ״ל, הביא הרמב״ם את הפסוק מישעיה הנ״ל ובארו. ויען שהאריך מאד, אעתיק רק את תוכן דבריו הצריכים לענינינו. וכה המה דבריו ז״ל[4]: ״דעו, שזאת התורה שהיא בידינו היא תורת ה׳ האמיתית שנתנה לנו ע״י אדון כל הנביאים... שבתורה הזאת הבדילנו הבורא

1 דברים לג, ד.
2 שמות ו, ח.
3 שמות לב, כט.
4 אגרות הרמב״ם, הוצאת ״מוסד הרב קוק״, עמ׳ קיד.

משאר בני העולם״[5]. ואמיתת תורתנו אין בנוי לא על מופת ולא על אות, רק על ראיה ושמועה ממשית, שבעינינו ראינו את הופעת מלכנו בודאנו על הר סיני, ובאזנינו שמענו ממנו איך שדיבר עם משה ואמר ״אנכי ה׳ אלקיך״[6] וכל הדברות כולן, ומקרא מלא דיבר הכתוב: ״הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם״[7], כי ראינו בעינינו את הי״ת על הר סיני כמו שמשה ראה אותו שם, וגם שמענו דיבורו של הקב״ה כמו ששמע הוא, ובזה האמנו בו אמונה שלימה מקוימת עד עולם, וזה שנאמר: ״וגם בך יאמינו לעולם״[7]. ואנחנו בענין זה עם משה רבֵּנו כמו שני עדים שהעידו שראו שום דבר, שכל אחד מהם יודע בודאי שהוא אמת מה שיעיד חבירו, וכן הדבר בנו אנחנו עדת ישראל, ידענו אמיתת משה רבנו, לפי שראינוהו במעמד הר סיני בשעת הדיבור, לא מפני המופת (שעל המופת יש להסתפק שמא אינו אמת, אבל על ראיה אין להסתפק כמו שאמרו ״גדולה ראיה משמיעה״[8]), וזהו גדלו של המעמד ההוא.[9] ״וראוי לכם אחינו, שתגדלו בניכם על המעמד ההוא הגדול, ותספרו בתוך קהל ועדה גדולתו (הודו) והדרו, שהוא עמוד שהאמונה סובבת עליו, והטענה המביאה לידי אמת״[10]. ודעו אחינו, שהדבר הגדול הזה הוא כמו שאמרתי, כי לא היה זולתינו[11] ״שתשמע אומה אחת בכללה דיבור הקב״ה, ושתראה כבודו עין בעין, ודבר זה היה (כדי) שתתחזק האמונה״[12] בקרבינו חיזוק שלא ישונה לעולם על ידי איזה משנה[13], ויַגִּיעֵנוּ אל האמת כדי להעמיד רגלינו לבל ימעדו בעת שיתגבר יד האנס ויגזור עלינו גזירת שמד וצרות, או אם יפתו אותנו להחליף דתנו הקדושה — אנו אומרים להם: הראונו כמו מעמד הר סיני, שהיה בו מחנה אלקים ומחנה ישראל זה לעומת זה, אז נשוב לעדתכם. ופירש בזה מאמר קרא: ״כי לבעבור נסות אתכם בא האלקים, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו״[14] — [11]״כלומר, שזה שנגלה עליהם בענין (גילוי) זה, (היה) כדי שתעמדו בכל נסיון שיפגע בכם באחרית הימים, שלא יזוז לבבכם ולא תחטאו״[12].

(ובאמת, כדברים האלה בביאור ענין המעמד הנבחר, כתב גם רבנו הסמ״ג בהקדמה לספרו[15], מובא ג״כ בשל״ה בשער האותיות אות א[16], וכן בהקדמה לרבנו בעל ספר ״החינוך״[17]. והוסיף[18] עוד לבאר אמיתת תורתנו הקדושה, דנראה דהוסכם בכל העולם זה מקדם עד עתה — דאם שני בני אדם אומרים על דבר אחד בשוה ובשפה אחת שהוא כן או לא כן, נקח זאת לאמת ברורה בלי ספק. דהא, אם שני עדים אומרים שזה הרג את

5 סוף ציטוט. מכאן — עי״ש עמ׳ קלא תוכן הדברים.
6 שמות כ, ב.
7 שמות יט, ט.
8 עפ״י ראש השנה כה ב.
9 תחילת ציטוט אגרות הרמב״ם הנ״ל הערה 4, עמ׳ קלא.
10 סוף ציטוט.
11 תחילת ציטוט אגרות הרמב״ם הנ״ל הערה 4, עמ׳ קלב.
12 סוף ציטוט.
13 כלומר — שינוי.
14 שמות כ, טו.
15 הקדמה לחלק מצוות עשה.
16 סוף י״ג עקרים (ח״א, דף מג א, מהדורה רגילה).
17 בתחילתה.
18 החינוך.

זה — הורגים על פיהם את מי שהעידו עליו, ואם היה רק ספק שאין עדות פיהם אמת — לא היו שופכים דם האדם על פיהם. אלא על כרחך נקח הדבר לאמת בלי שום ספק כלל. והסברא היא, כיון שאין דעות בני אדם שוות, אילו לא היה האמת כן לא היו מכוונין עדותן כאחת (ותוס׳ בכתובות[19] אמרו, דהיינו טעמא דלא אמרינן ״מגו״ בשני עדים, עיי״ש), ומדכוונו להגיד כאחת — מוכח שהוא אמת. זהו בשני בנ״א, וכל שכן אם שלשה או ארבעה או עשרה או מאה או אלף, וכל שכן הרבה אלפי אנשים ואמרו כאחד ובשפה אחת — אז ברור כזהר הרקיע בלי שמץ ספק כלל דהדבר אמת מה שאמרו, דאילו היה שקר ורק שנדברו ביניהם לומר כך וכך, לא ימלט שאחד מהם לא יכזב הדבר. ועתה, הדור שעמדו במעמד הר סיני, שהיו ששים רבוא אנשים גדולים לבד הנשים והטף, מסרו לדור השני שכך ראו וכך שמעו מפי הקב״ה, ומסרו לדור החדש כולם בשפה אחת וברורה ששמעו את התורה מפי הקב״ה, ואף אחד מהם לא כיזב את הדבר — מזה ראיה ברורה ונכונה על אמיתת הדבר, שהוא ברור כשמש, וברור לנו מציאותו בעולם. זהו דברי רבנו הרא״ה בהקדמתו לספר ״החינוך״ בקצרה).

[20]ומני אז, שקרבנו ה׳ לעבודתו במעמד הנבחר הזה, ויחֵד אותנו לו לעם, והגביה מעלתינו על כל העמים שעל פני האדמה, קנאונו העכו״ם כולם על דתנו קנאה גדולה, כמאמר חז״ל: ״למה נקראת שמה הר סיני — שמשם ירדה שנאה לאוה״ע״[21] עלינו, ויחלצו מלכיהם ואדוניהם בשבילה לעורר עלינו שטנה ואיבה, [22]״ואין לך זמן מאז שנִתְנָה לנו תורה זו עד זמנינו זה, שכל מלך עכו״ם גובר או מכריח או מתגבר או אנס שאין תחילת כוונתו ודתו לסתור תורתנו ולהפוך דתנו באונס בנצחון ובחרב, כמו עמלק וסיסרא וסנחריב ונבוכדנאצר והמן וטיטוס ואדרינוס והרבה כיוצא בהן. וזה הנוע האחד (רצונו לומר — התנועה האחת) משני הנועים (רצונו לומר — משתי התנועות) שהתכוונו בו לנצח החפץ האלקי. אבל הנוע השני הם המחודדים משאר המושלים (רצונו לומר — שבאו עלינו בשכל מחודד יותר משאר המושלים שבאו עלינו בתוקף יד), והחכמים מיתר הלשונות, כמו האדומים והפרסיים והיוונים, שאֵלוּ כמו כן שמו כוונתם לסתור דתנו ולהפר תורתנו, בטענות שטועים עליה ובקושיות שמחברים להקשות עליה, ומגמתם בכל זה להפר התורה ולמחות עקבותיה בחיבוריהם כמו שהתכוונו אלו האנסים במלחמותיהם״[23]. נמצא, שיש לנו שני מיני רודפים, אלה ברכב ובחרב ובחנית, ואלו בשפתי זרה ובחלקלקות לשונם, ולא זה וזה יצליח בידם, שהקב״ה בישר אותנו על ידי ישעיה, שכל אנס או נצחן שיתכוון לסתור תורתנו ולבטל דתנו בכלי זיין — ישבור הבורא כלי מלחמתו ולא יצליחו, וזה על דרך משל, כלומר — שעצתו לא תשלם לעולם. וכמו כן, כל טוען שיתכוון לבטל מה

19 יט ב, ד״ה ״ואם״.

20 אגרות הרמב״ם הנ״ל הערה 4, עיי״ש עמ׳ קט״ז תוכן הדברים.

21 עפ״י שבת פט א.

22 תחילת ציטוט אגרות הרמב״ם הנ״ל הערה 4, עמ׳ קט״ז

23 סוף ציטוט.

שבידינו — יצא מחויב מן הדין בטענתו ויבטל אותה ולא תתקיים. וזהו שאמר: "כל כלי יוצר עָלַיִךְ לא יִצְלָח, וכל לשון תקום אִתָּךְ למשפט תַּרְשִׁיעִי, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מֵאִתִּי נאום ה'"[24] — כלומר, ששני אלו המינים לא יועילו "[25]להרוס יסודי הדת שהוטבעו במעבה נאמן... והבנין יעמוד על חזקתו, והאמת תהתל בהם ותשחק, כלומר — הקב"ה במעבה נאמן... והבנין יעמוד על חזקתו, והאמת תהתל בהם ותשחק, כלומר — הקב"ה שהוא אמת יושב ומהתל ושוחק בהם, על שהם מתכוונים בחלישות שכלם כוונה שאין לה תכלית. ועל זה הענין אמר דוד ע"ה ברוח קדשו, בראותו כוונתם לסתור דת האמת, ובראותו שהקב"ה יושב ומשחק בהם: 'יֶנַּתֵּקָה את מוֹסְרוֹתֵימוֹ וְנַשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבוֹתֵימוֹ. יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו'[26]. ועדיין אנו בְּחוּנִים וּמְנוּסִים בשתי הכיתות האלו מיום מלכותינו וקצת ימי גלותינו". עכ"ד רבנו הרמב"ם באגרתו הקדושה הנ"ל הצריך לענינינו.

ובאגרת תימן שנדפסה בפראג ע"י ר' ישראל לאנדא בן רבנו ה"נודע ביהודה" ז"ל[27], מצאתי הג"ה אחת בגליון, מאד יקרה היא מפנינים, על דברי רבנו הרמב"ם הללו. וזה לשונו: "אמר ישראל בן לא"א הגאון המפורסם מו"ה יחזקאל סג"ל לאנדא נר"ו, בראותי דברי הנשר הגדול הכותב, אמרתי לעשות תפוחי זהב במשכיות כסף[28], מה שאמר אדוני אבי הגאון נר"י בחיבורו 'דורש לציון'[29], וזה לשונו באמצע הדרשה: "באמת אני תמה איך ישלוט שכל האנושי שיש לו קץ וחלוש מאד, להשיג דבר עמוק שאין לו קץ? (ואני הכותב, בעל המחבר ספר הנוכחי "**אם הבנים שמחה**", אראה מקום לדברי הרמב"ם, בתשובה שנדפסה באגרות הרמב"ם[30] שכתב ג"כ כן. וז"ל: "ואני אומר שדעת האדם יש לה קץ, וכל זמן שהנפש בגוף אינה יכולה לידע מה למעלה מן הטבע, ולפי שהיא שורה בטבע אי אפשר לה לחזות ולראות למעלה. הלכך כשתכנס הדעת להסתכל למעלה לא תוכל, כי הדבר גבוה ממנה, אבל כל מה שבטבע יכולה היא לדעת ולהסתכל". עכ"ל שם בתשובה. ובפירושו על המשניות בחגיגה פ"ב[31], על המשנה "וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם", כתב וז"ל[32]: "כי השכל הוא כבוד השם, ומי שלא יחוס ולא יחמול על שכלו, היינו שאינו יודע שיעור זה הדבר שניתן לו, מפני שמבקש לדעת הדבר חוץ מדרכו ועל מה שאינו בטבעו, כי לא ידמה מה למעלה ומה למטה אלא אויל בצורת הנמצאים. וכשירצה האדם הערום מן החכמה לחשוב עוד שיידע מה למעלה מן השמים ומתחת לארץ, בדמיונו הנפסד שהוא מדמה אותו כמו בית ועליה וכו', תוציא אותו

24 ישעיה נד, יג.
25 תחילת ציטוט אגרות הרמב"ם הנ"ל הערה 4, עמ' קיז.
26 תהלים ב, ג-ד.
27 רבי יחזקאל הלוי סג"ל לנדא זצ"ל. נולד — י"ח חשון תע"ד, נפטר — י"ז אייר תקנ"ג. כיהן כרבה של יאמפלא ופראג. נתפרסם ע"ש ספרו שו"ת "נודע ביהודה" שהוא אחד מעמודי התוך בספרות ההלכה.
28 עפ"י משלי כה, יא.
29 לא נמצא. ועי' בספר "אהבת ציון" דרוש שנים עשר, שמדבר בנושא זה.
30 אגרת לרבי חסדאי הלוי. מובא ב"אגרות ותשובות להרמב"ם" הוצאת לוין אפשטיין ירושלים תשכ"ח.
31 משנה א.
32 הנוסח כאן הוא עפ"י פיהמ"ש הנדפס בש"ס וילנא, בשינוי סדר המשפטים, עיי"ש.

זו המחשבה אל השגעון והתמהון, ושאינו יודע שיעור זה שניתן לו בשכל, נשתלח עם תאוותו ונמשל כבהמות". עכ"ד הקדושים. והנה כתיב "ונעלמה מעיני כל חי, ומעוף השמים נסתרה"[33], וחז"ל בשבועות[34] אמרו, דמקרא זה נאמר על התורה, דאפילו ממלאכים דהמה עוף השמים היא נסתרה, כל שכן דנעלמה מעיני כל חי. והבל רותח הוצק בפי הביבליקריטיקער[35] דמלאו לבם לעשות קריטיק[36] על תורתנו הקדושה, עליהם שייך לשון המשנה הנ"ל, וכפירוש רבנו הרמב"ם ז"ל. דנשתלחו עם תאוותם לצאת חוץ לגדר שכלם החלוש, ולטפס ולעלות למעלה מהשגתם, לבחון תורתנו הקדושה שהוא למעלה לא רק מהשגת שכל האנושי אלא אפילו למעלה מן השכלים הנבדלים שהם המלאכים, ונמשלו כבהמות נדמו). ואם אברהם אבינו השיג מעצמו, זה היה עזר אלקי, והוא התחיל לתת לב והקב"ה האיר שכלו חוץ לטבע האנושי. ודי שאנו מקובלים דור אחרי דור משש רבוא שראו בעיניהם וקבלו התורה פה אל פה ושמעו מפי הגבורה "אנכי" ו"לא יהיה לך"[37]. ודוד המלך ע"ה אמר לשלמה: "דע את אלקי אביך"[38] — הזהיר שיידע שהוא אלקי אביו, וכן הוא מאביו דור אחר דור. ואם באמת זכו כמה וכמה לעמוד על שרשי האמונה מדעתם, הנה תחילת הכל הוא האמונה, וזה העיקר, באשר ידבקו בהבורא — אז בורא עולם בחסדו ברחמיו פתח להם צנורי השפעה בשכלם שהשיגו למעלה משכל האנושי וראו במראות אלקים, קצתם במראה נבואה כמו הנביאים, וקצתם ברוח הקודש, וקצתם ברוח חכמה כמו התנאים והאמוראים קדושי עליונים. אבל, השכל האנושי קצר מהשיג, והקבלה היא העיקרית בזה, ובזה אמרתי פירוש הכתוב "כל כלי יוּצַר עָלַיִךְ לא יִצְלָח, וכל לשון תקום אִתְּךְ למשפט תַּרְשִׁיעִי, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מֵאִתִּי נאום ה'"[39]. והנשר הגדול הכותב הרמב"ם ז"ל, אמר[40] פירוש תחילת הפסוק נגד הקמים להלחם עם הדת, קצת בחרב ובחנית כמו נבוכדנצר שהקים צלם ואנס בזרוע את ישראל, וכן המן וכיוצא כמה שמדים שנגזרו בכמה דורות, וקצת בויכוח כמו הפילוסופים והייונים. ואמנם, כל אלה כלו, ואנחנו הדבקים בה' אלקינו ובתורתו ובמצוותיו נשארנו קיימים באמונתנו. ואמר הרמב"ם, שזה כוונת הנביא: "כל כלי יוּצַר" — אלו שנלחמים בך להסירך מהתורה בכלי יוצר שהם כלי זין, ואעפ"כ — "עָלַיִךְ לא יצלח" — שהקב"ה עזרנו על דבר כבוד שמו כמו שעשה לחנניה מישאל ועזריה[41] וחבריהם. "וכל לשון תקום אתך למשפט" — דהיינו דרך ויכוח, "תרשיעי" — שגם הפילוסופים בחקירותיהם לא יועילו נגד תורתנו הקדושה. עד כאן דברי הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל. ואמרתי, סיפא דקרא בא ליתן עצה איך לא יועילו ברוב חקירות וטענות מזויפות: אמר "זאת נחלת עבדי ה'" — כי אמונתנו ותורתנו האמיתית לא מצד השכל קבלנום, שיבא אחד ויאמר שישיב טענות המתקבלות על השכל להיפוך,

33 איוב כח, כא.
34 ה א.
35 בקורת המקרא.
36 בקורת.
37 שמות כ, ב.
38 דבה"י א, כח, ט.
39 ישעיה נה, יז.
40 עי' לעיל הערה 20.
41 עי' דניאל פרק ג.

אלא נחלה מאבותינו היא אמונתנו דור אחר דור למפרע עד דור מתן תורה, שראו מראות אלקים כולם יחד. ואמנם, מה שזכו כמה מאנשי השם לעמוד על זה במופת ומצד השכל ג"כ, זה — "צדקתם מאתי" — זה היה צדקה ממני, שמסייע הבא ליטהר ברוב חסדיו[42], שנותן השפעה לחסידיו למעלה מן השכל". עכ"ד רבנו ה"נודע ביהודה" בהג"ה הנ"ל ודפח"ח.

המורם מדברי אדונינו ורבנו ה"נודע ביהודה" הנ"ל, שאלמלי[43] קבלנו את התורה מכח עצמינו, רצוני לומר שאנו בחקירת שכלינו שחקרנו ודרשנו בה עד שהתאים שכלינו עמה אז הסכמנו לקבלה — אז היה פתחון פה לבעל דין לחלוק ולבוא בטענות להפך שכלינו ולהסיר אותה מאתנו, ח"ו. אבל כעת שהתורה אינה קנין ורכוש עצמינו, רק שהיא ירושה לנו מאבותינו שראו את נותן התורה בעין ממש, ושמעו מפי הקב"ה באוזניהם בחוש כאשר דיבר עמהם כדבר איש אל רעהו, והם הורישו לנו זה, שוב אין בכח שום בעל דין לחלוק על זה. זה תוכן דברי רבנו.

ואני אסביר הדברים: בנוהג שבעולם, אחד שרכש לו שדה וכיוצא בו בדרך קנין שקנה לעצמו, כיון שהגיע לזה בדרך קנין — מוכרח שיתקיימו בקנין כל תנאי הקנין, ואז הקנין הוא כתיקונו. ואם אחד יבא ויערער ויאמר שהיה חסר בקנין אחד מהתנאים שמבטלים הקנין, וגם יביא ראיה או עדים על זה, אז יבטל בזה את הקנין ויעשה כאילו לא היה מעולם. וכל זה בדבר שהוא מעצמו רכש אותו על ידי קנין, אבל בדבר שנודע לכל שהוא בא לו על ידי ירושה שירש אותו מאבותיו, שוב אין מקום לשום אדם לערער עליו, כי אין הדבר קשור לשום תנאי שיוכל המערער לערער שחסר תנאי זה או זה, כי זאת ידוע לכל שזה היה אביו וזה בנו, וגם היה ידוע ומפורסם מאז שנחלה זו של אבותיו היתה, שוב מה יש לערער על ירושתו. וזהו אמת ממנהג העולם והטבע. כן הוא ממש אצל תורתנו הקדושה, שלא אנו הקונים אותה מראש בשכלינו, שיוכל המערער לערער ולהראות שטעינו בשכלינו, אלא היא ירושה לנו מאבותינו, שנתאמת להם אמיתתה על ידי ראיה מפורסמת ע"י ששים רבוא שקבלו אותה בריש גלי מפי הקב"ה בעצמו ובכבודו שנגלה עליהם, והם הורישו לנו אותה מדור דור עד דורינו, ואנו מורישים אותה לבנינו ובנינו לבניהם עד עולם, כדכתיב: "לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת"[44], והכל הוא בתורת ירושה, וכיון שהוא בדרך ירושה — שוב אין בכח שום טוען לטעון עליה. זהו תוכן כוונת רבנו ה"נודע ביהודה" ז"ל בכוונת הפסוק "זאת נחלת עבדי ה'".

עתה אחי ורעי, צאו וראו שכל דברי רבנו ז"ל כלולים בדברי רש"י בפסוק "זה אלי ואנוהו, אלקי אבי וארוממנהו"[45]. שכתב רש"י בזה"ל: "לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי מימי אבותי", עיי"ש. רצונו לומר, מה שאני אומר "זה אלי" — לא תחשוב שאני מייחס אותו לי מכח קנין שלי שקניתי אותו לי מכח שכלי העצמי, אלא

42 עפ"י שבת קד א.
43 אילו כן.
44 דברים כט, כח.
45 שמות טו, ב.

״אלקי אבי״ — מוחזק ומורש הוא לי מימי אבותי. והן ממש דברי רבנו ה״נודע ביהודה״ ז״ל.

הראתי לדעת, שכל קיום תורתנו בידינו הוא מכח שהיא ירושה מאבותינו.
ואחרי הדברים האלה, נבין היטב לשון ״מורשה״ הנאמר בתורה: ״תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב״[46] — רצונו לומר, שקהילות יעקב לא באו אליה מכח קנין של עצמם, שהוא רעוע ביד הקונה, אלא בתורת ירושה באו אליה, וזהו תוקפה של התורה בידינו. וזהו הענין של תיבת ״מורשה״ הנאמר בתורה. ולהורות בא על יסודותיה החזקים, ועל נצחיותה בידינו, וכמו שהוא לשון הרמב״ם שהבאתי למעלה, שהוטבעה במעבה נאמן, ובנין זה לא יכול שום מהרס להרוס, ותעמוד חזק על חזקתה לעד ולעולמי עולמים, וכל הפושט יד עליה יובטל ויאבד מן העולם במוקדם או במאוחר, כמו שנאבדו כל מהרסי התורה וממנה לא נבטל אפילו נקודה קטנה, וכן לא יובטל לעולם מן העולם ועד העולם. זה מה שרציתי לבאר בתיבת ״מורשה״ הנאמר אצל תורה.

ועתה אני בא בעזה״י לבאר תיבת ״מורשה״ הנאמר גבי ארץ ישראל. הנה, כעת שהבורא יתברך שמו ויתעלה ברא את העולם והאדם עליו, וממנו נפרדו גויי הארץ ונעשו לשבעים עמים, מסר הי״ת אותם לשרי מעלה שכל עם יעמוד תחת שר שלו ותחת השפעתו מלמעלה, וכפי עמידת השר למעלה בשמים — כן הוא עמידתו פה עלי ארץ, ובגדול השר למעלה — יגדל העם פה למטה, ובנפול השר למעלה — יפול העם מלמטה, כמאמר הכתוב: ״יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום, ועל מלכי האדמה על האדמה״[47]. וכן חילק את הארץ בין שרי מעלה, ולכל שר יש חלק בארץ, והעם הניתן בידו יושב עליה, כאשר גילו לנו רבותינו ז״ל חכמי אמת כל זאת[48], אשר דבריהם אמת ויציב, כאשר האריך בזה הרמב״ם בהקדמתו לזרעים[49] בנפלאות, ובכל מקום שמזכיר דברי חז״ל כינה אותם בשם ״רבותינו חכמי אמת״. כי הם ברוח קדשם כיוונו בדבריהם אל האמת הברורה, עיי״ש. אך ארץ אחת הניח ה׳ תחת ידו וממשלתו ולא מסרה לידי שום שר, באמרו: זאת הארץ אני מניח לי ולממשלתי, ובעת שאמצא אדם עלי ארץ אשר יהיה כלבבי וכרצוני — אשימנו כחותם על לבי ואושיבנו בארץ הזאת, ויעמוד ישר תחת השגחתי וממשלתי בלי אמצעות איזה שר משרי מעלה, כשאר עמי הארץ אשר מקבלים השפעת הי״ת באמצעות שר שלהם. והנה, זה האדם היה אברהם אבינו ע״ה, כי היה האיש אשר היה כלבב וכרצון הבורא כל עולם במלא מובן המילה, ומקרא מלא דיבר הכתוב: ״אתה הוא... האלקים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם ומצאת את לבבו נאמן לפניך״[50]. ואותו

46 דברים לג, ד.
47 ישעיה כד, כא.
48 עי׳ זהר ח״א דף ס״ט א; ח״ב דף ו ב; יח א; מו ב; נד ב; קעה א; רלב ב. ועי׳ ספר חסידים סי׳ תתשס, וב״מקור חסד״ להגר״ר מרגליות שם.
49. כוונתו להקדמת הרמב״ם לפירוש המשניות.
50 נחמיה ט, ז-ח.

מצא הי״ת להגון וראוי להושיבו בארץ אשר בחר ובירר לחלקו, וכדרך שאמרו חז״ל במדרש תנחומא (פרשת ״ראה״[51]): ״חביבה ארץ ישראל שבחר בה הקב״ה. אתה מוצא כשברא העולם חֵלֶק הארצות לשרי האומות ובחר בארץ ישראל. מנין? — שכן משה אמר ׳בהנחל עליון גויים׳ וגו׳[52]. ובחר לחלקו ישראל, שנאמר: ׳כי חֵלֶק ה׳ עַמּוֹ יעקב חֶבֶל נחלתו׳[53]. אמר הקב״ה: יבואו ישראל שבאו לחלקי, וינחלו את הארץ שבאה לחלקי״. עכ״ד.

אבל, צריך לידע מהו הדבר שהכשיר את אברהם אבינו ע״ה להיות זוכה ליפול לחלקו של הקב״ה — הוא המסירות נפשו לה׳, אשר מסר עצמו לקדש שמו יתברך. וזה העילוי שלו שנתעלה על ידו מכל האדם אשר על פני האדמה, שבחר בו הי״ת, כאשר הכתוב מכריו עליו: ״אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים״[50], וכאומר שזכה לזה שבחרת בו יען שהקדיש את שמך ברבים באור כשדים, והוא היה הנסיון הראשון מעשרה נסיונות שעמד בהם אברהם, כמבואר ברע״ב (בפ״ה ממסכת אבות[54]), ומאז בחר בו הי״ת והגדילו על כל המון גוים. וזהו שאמר הכתוב: ״ושמת שמו אברהם״[50] — בתוספת אות ה׳, שמרמז דשֵׁם אותו לאב המון גוים, וכמו שאמרו חז״ל[55]. וזכה לכל זה, יען שמצא יתברך שמו לבבו נאמן לפניו, וזהו שהכשירו לזכות להיות בחלקו של הי״ת, וגם ליתן לו את הארץ אשר בחר הי״ת לחלקו. וכמו שראיתי בספר הקדוש ״בית אלקים״, לרבנא ומרנא המבי״ט, חבירו ומבית דינו של רבנו הב״י (בשער היסודות פרק לב), שכתב, שאברהם אבינו זכה לארץ ישראל מעת שמסר עצמו למיתה על קידוש שמו יתברך באור כשדים, ואז נדר הי״ת לתת לזרעו את הארץ, כמו שאמר הכתוב: ״אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה״[56]. כי הגם שדיבור זה נאמר לו במעמד בין הבתרים שהיה בן שבעים שנה[57], ובאור כשדים היה בן נ״ב שנים, הרי הודה והודיע לו, כי מאז שהוציאו מאור כשדים היתה הכוונה לתת לו את הארץ, והרי הוא כאילו מאז נדר לו בזכות מה שמסר עצמו על קידוש שמו יתברך. עכ״ד הצריכים לעניננו.

וראה אחי, שתיכף מראש כשנדר הי״ת לתת לאברהם את הארץ, גילה לו דעתו יתברך, שלא רק לו לבדו נותן את הארץ, אלא גם לרשתה — היינו שיהיה הוא מוריש זאת גם לזרעו אחריו, וגם זרעו יוריש זאת לזרעו אחריו, כמו כל ירושה שהולכת מדור לדור בלי הפסק. וכה זכינו אנחנו זרע אברהם יצחק ויעקב לארץ ישראל, שהיא חלקו של הקב״ה, ע״י אברהם אבינו שנפל ג״כ לחלקו של הקב״ה, ומאז שבחר באברהם לחלקו נפלנו ג״כ לחלקו של הקב״ה, כאשר הכתוב אומר ״כי חֵלֶק ה׳ עַמּוֹ יעקב חֶבֶל נחלתו״[58]. ויפה

51 אות ח.
52 דברים לב, ח.
53 שם שם, ט.
54 משנה ג.
55 ע״ ברכות יג א.
56 בראשית טו, ז.
57 ע״ סדר עולם רבה פרק א, ובמקורות שציין שם בפירוש ״סדר זמנים״ ״מסורת״ להרב משה יאיר ווינשטאק.
58 דברים לב, ט.

אמרו חז״ל[59]: ״אמר הקב״ה לישראל: ״ארץ ישראל הוא חלקי כדכתיב ׳ארץ אשר ה׳ דורש אותה תמיד׳[60], ואתם חלקי כדכתיב ׳כי חלק ה׳ עמו׳[58], נאה לחלקי להיות יושב בחלקי״. אבל, כל זאת באתנו רק מחמת ירושת אבותינו, וכמו שחז״ל אמרו[61]: ״ארץ ישראל ירושה היא לנו מאבותינו״, ועל זאת מיוסדת טענתנו על ארץ ישראל, כי טענת ירושה יש לנו עליה, כמו שאמר הכתוב: ״לתת לך את הארץ הזאת לרשתה״[62], ולא טענה אחרת מחמת קנין או מחמת כיבוש, כי טענה מחמת קנין היא רעועה ויש לעדער אחריה, כאשר כתבתי למעלה, וטענה מחמת כיבוש מלחמה ג״כ אינה טענה, כי בא כיבוש אחר ומבטל כיבוש, עיין רמב״ם הלכות בית הבחירה[63] וכסף משנה שם (והבאים אחריהם פלפלו הרבה בזה[64], ואכ״מ לפלפל בזה). אבל, לטענת ירושה יש יתרון, והיא המעולה בכל הטענות שאין להרהר אחריה, וכמו שכתבתי לעיל. והתורה הקדושה היא השטר והראיה שלנו, שמוכח מתוכה שהבורא כל עולם נתנה לאברהם אבינו, ובאופן שלרשתה — שיורישו לנו את הארץ מדור לדור, וראיה זו מהתורה קיימת לעד ומודעת לכל העמים.

ועיין בסה״ק ״נצח ישראל״[65], להחוקר האלקי רבנו מהר״ל מפראג[66], שכתב, שהטבע הוא החזק שבכוחות, ומתגבר על הכל, ועושה את שלו ואינו מניח לשום מונע למנוע אותו מפעולתו הטבעית, ואף אם אירע איזה מניעה שעומד לנגדו לעכב עליו בפעולתו הטבעית ובמרוץ מהלכו, הוא רק לשעה ולא לעולם, כי אח״כ יתגבר מעצמו על המניעה הזאת וינצח אותה ויסיר אותה מדרכו, ויהלך בדרכו כבפעם הראשונה שהטביע בו הקב״ה הבורא עולם. וכן הוא ג״כ בשייכות שלנו לארץ ישראל, אנו יכולים להיות בטוחים שארץ ישראל תשוב אלינו בעזר הבורא, יען כי כן הטביע בורא העולם בטבע העולם שיהיה לכל עם ועם ארץ נושבת לישב ולדור בה, וכולם יהיו נאספים ומקובצים בארצם ולא שיהיו מפוזרים ומפורדים בעולם. וכן היה גם אצלנו, שהי״ת בחר את ארץ ישראל לארץ נושבת שלנו, ומעת שגלינו מארצנו ונתפזרנו ונפרדנו בין העמים, מעמדנו זה הוא שלא כדרך הטבע, א״כ מעמד הגלות הוא מניעה לפעולת הטבע שהטביע הקב״ה בעולמו, שיהיה לכל עם ועם ארץ מיוחדת לישב עליה. על כן, הקב״ה המנהיג עולמו ונותן כח בטבע שיפעול פעולתו בלי מפריע, יגלגל הדבר בכמה גלגולים ובכמה מיני סיבות עד שארצנו הקדושה תשוב אלינו ואנחנו אליה כבראשונה, ותוסר המניעה מניעת הגלות שמנעה אותנו מלישב בארצנו שנתן לנו הקב״ה מראש. וגם הוא מטבע העולם שבן יורש את אביו, א״כ מצד הטבע הוא שאנו נירש את ארצנו הקדושה. ועתה, בהיותינו בגלות ואנו מנועים מלהחזיק בירושתנו, הוא ג״כ דבר העומד נגד פעולת הטבע, על כן לא יעמוד לעד מצב זה, והי״ת יסבב סיבות ויגלגל גלגולים ואופן בתוך אופן, עד שיתגלגלו הדברים

59 ע׳ תנחומא פרשת מסעי אות ו; פרשת ראה אות ח.
60 דברים יא, יב.
61 ע׳ עבודה זרה נג ב.
62 בראשית טו, ז.
63 פרק ו הלכה טז.
64 ע׳ שו״ת ״דבר אברהם״ ח״א ס׳ י-יא ועוד.
65 פרק א.
66 רבי יהודה ליואי מפראג זצ״ל. נולד — רע״ב, נפטר — י״ח אלול שס״ט.

שנחזור לירושתנו ונשוב לארצנו הקדושה. אלה הדברים שדיבר הגאון הקדוש החוקר האלקי רבנו מהר"ל בספרו "נצח ישראל".

על כל פנים, כל טענותינו על ארץ ישראל הוא מפני שהיא לנו ירושה מאבינו הראשון עד עתה. ברם, צריך להודיע, דכמו דמתנת ארץ ישראל לאברהם אבינו היה ממנו יתברך נדר ונדבה לאברהם עבור שמסר עצמו על קידוש שמו יתברך, וכמו שהבאתי לעיל, כמו כן ירושה זו שאנו רוצים להחזיק בה מכח ירושתינו, ג"כ קשורה בתנאי זה, אם אנו אוחזים במעשה אבותינו לילך בדרכיהם כמו שהלכו הם — אזי אנו בניהם וראויים לירושה, אבל אם ח"ו אנו נוטים מדרכיהם — אזי אין לנו חלק בירושה הזאת. והוא מקרא מפורש: "ותרא שרה את בן הגר המצרית... מְצַחֵק"[67], ואמרו חז"ל[68] ומובא ג"כ ברש"י (שם[69]): "שיצא לתרבות רעה". "ותאמר לאברהם גרש את האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק"[70] — הרי בפירוש, יען שיצא ישמעאל לתרבות רעה, אין לו חלק בירושת אביו. וגם הסכימה דעתו של הי"ת לדברי שרה, וכמו שהעיד הפסוק "ויירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו, ויאמר אלקים אל אברהם אל יירע בעיניך על הנער, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, כי ביצחק יִקָּרֵא לך זרע"[71]. ובמדרש[72] אמרו על זה: "א"ר יודן: 'יצחק' אין כתיב כאן, אלא 'ביצחק'... בי"ת תרין — במי שהוא מודה בשני עולמות... כל מי שהוא מודה בשני עולמות יקרא לך זרע, וכל מי שאינו מודה בשני עולמות לא יקרא לך זרע". הרי בפירוש, דמי שאינו מודה בשני עולמות אינו קרוי זרע אברהם, והוא אינו ראוי לירושה הזאת. ובאגרת תימן לרבנו הרמב"ם[73], ראיתי שפירש מקרא זה כך: "כי ביצחק יִקָּרֵא לך זרע"[71] — מלשון "וְיִקָּרֵא בהם שמי ושם אבותי"[74] שאמר יעקב. רצונו לומר, דוקא זרע כזה שאוחזין במעשה אבותיהם, שיתודע האב ותתפרסם חסידותו וצדקתו ע"י בנו ההולך בדרכיו, זהו קרוי בן. ואמר הי"ת לאברהם, דישמעאל לא יהיה חסיד ולא יהיה לו חן בשלימות האנושית כדי שתתפרסם ותתודע בו, שיהיה ראוי להקרא שמך עליו, אבל תתודע חסידותך בזרעך החסיד, והוא זרע הבא מיצחק. וזהו פירוש "יִקָּרֵא", כמו שנאמר "וְיִקָּרֵא בהם שמי ושם אבותי" — כלומר, יתפרסם ויתודע בהם. עכ"ד הקדושים ודפח"ת. ואברהם אבינו עשה כציווי הי"ת, וכמו שאמר הכתוב "וישכם אברהם בבוקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר, שם על שכמה, ואת הילד וישלחה"[75], ואמרו במדרש רבה (פרשת "שמות"[76]): "וכי תעלה על דעתך שאברהם שכתוב בו 'ואברהם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב'[77] היה משלח אשתו ובנו מביתו ריקם

67 בראשית כא, ט.
68 עי' ב"ר פרשה נג אות טו: שמו"ר, פרשה א, אות א.
69 פס' יא.
70 בראשית כא, י.
71 שם שם, יא-יב.
72 ב"ר פרשה נג, אות טו.
73 אגרות הרמב"ם, הוצאת "מוסד הרב קוק", עמ' קמ-קמא.
74 בראשית מח, טו.
75 בראשית כא, יד.
76 פרשה א אות א.
77 בראשית יג, ב.

בלא כסות ובלא מחיה? אלא ללמדך, כיון שיצא לתרבות רעה לא נפנה עליו", וטרדו מביתו, עיי"ש. ובזה מובן סמיכות העקידה למעשה דשרה שאמרה "לא יירש עם בני עם יצחק"[70], להוכיח שיצחק היה כדאי לירושה מפני שקידש ג"כ את שמו יתברך כמו אברהם, וכי הוא בן הגון לירושה. וזה הפשט ב"אחר הדברים האלה"[78] הנאמר בעקדה, דקאי על מעשה דשרה, ודוק.

הרי, כיון דיצא לתרבות רעה לא היה מחשיבו לבנו כלל, ונטרד מירושת אביו. כמו כן אנו, שרוצים לבא לנחלת אבות ולהחזיק בארץ ישראל מכח ירושת אבותינו, מוכרחים אנו לאחוז במעשה אבותינו, שנהיה ראויים שיקרא שמם עלינו, והכל יכירו בנו שאנחנו זרע אברהם יצחק ויעקב, ושתתפרסם חסידותם וצדקתם על ידינו, וכדברי רבנו הרמב"ם הנ"ל, אז בטח שנבוא למטרתנו, כי אז אנו אותו הזרע שהבטיח הקב"ה לאבותינו שיירש את הארץ אחריהם, ויעשה לנו נסים ונפלאות ומופתים שנבוא לנחלתינו, ואז יאמר עלינו הכתוב: "כי יכרית ה' אלקיך את הגויים אשר אתה בא שמה וכו', וירשת... וישבת בארצם"[79], ואמרו במדרש על זה הפסוק[80]: "יבואו ישראל שבאו לחלקי, וינחלו את הארץ שבאה לחלקי, לכך כתיב 'כי יכרית ה' אלקיך את הגויים' ", עכ"ד. רצונו לומר, כשנהיה אוחזין במעשה אבותינו עד שנהיה כדאיים להיות בחלקו של הקב"ה — אז נזכה לירושתנו, ואילו הגויים שיעמדו לפנינו לעכב עלינו — יכרית ה' ולא יוכלו לעכב על ידינו מלבוא לירושתנו.

ומצינו, שכן התנה הקב"ה עם יהושע תיכף בתחילת כיבוש הארץ, דכתיב: "ויהי אחרי מות משה... ויאמר ה' אל־יהושע... ועתה קום עבור את־הירדן אתה וכל־העם הזה אל־הארץ אשר אנכי נותן לבני ישראל... חזק ואמץ כי אתה תנחיל את־העם הזה את־הארץ אשר־נשבעתי לאבותם לתת להם. רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל־התורה אשר צוך משה עבדי, אל־תסור ממנו ימין ושמאל, למען תשכיל בכל אשר תלך. לא־ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם ולילה... ואז תשכיל. הלא צויתיך חזק ואמץ, אל־תערוץ ואל־תֵּחָת, כי עמך ה' אלקיך בכל אשר־תלך. ויצו יהושע את־שוטרי העם וכו', ואתם תעברו חמושים לפני אחיכם כל גבורי החיל" וכו'[81]. הרי, דהי"ת צוה ליהושע שני דברים: א) על חיזוק ואימוץ המלחמה, לזרז ולחלץ גבורי חיל ללחום עם העמים יושבי הארץ, ולכבוש את הארץ מידם, כאשר פתח בזה: "חזק ואמץ כי אתה תנחיל" וכו', וכן סיים בזה כמו שאמר גם לבסוף: "חזק ואמץ אל תערוץ ואל תֵּחָת כי ה' עמך". ב) גילגל באמצע הדברים חיזוק ואימוץ בתורה, לשמור ולעשות ככל אשר צוה משה בתורה הקדושה.

ומצאתי בספר הקדוש "בית אלקים"[82] לרבנו המבי"ט[83] שעמד בזה, וכתב: דבאמת היה

78 בראשית כב, א.
79 דברים יב, כט.
80 תנחומא, פרשת ראה, אות ח.
81 יהושע א, א-טו.
82 שער היסודות פרק לב (דף צו א, מהדורה רגילה).
83 עי' הקדמה ראשונה הערה 39.

נצרך ליהושע לכבוש את הארץ בדרך מלחמה בדרך הטבע (כאשר כתב הרמב״ן כמה פעמים בספרו על התורה, דאין התורה סומכת על הנס, עי׳ פרשת ״במדבר״[84] ובפרשת ״שלח״[85]. וכן כתב רבנו בחיי (שם[86]). וכן איתא ברש״י שבת דף כ״ג ע״ב[87], עיי״ש. וכן איתא בירושלמי יומא (פ״א ה״ד[88]), דלא סמכינן אניסא, עיי״ש. ועיין ב״זרע אברהם״[89] על המד״ר (סוף שיר השירים), שכתב בפירוש המדרש[90] על הפסוק ״וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים״[91], ״מן השטים — שם קלקלו ישראל בזנות״. וקשה, למאי נפקא מינה רמזה התורה זה כאן? וכתב עפ״י דברי הרמב״ן בטעם לשילוח המרגלים[92] — כדי שיראו מאיזה מקום יהיה נח לכבוש את ארץ ישראל, כמו שעושים המלכים כשרוצים לכבוש מדינה שולחים שילחים שיראו מקום שנח לכבוש. וא״כ, אם היה הדור זכאי — לא היו צריכים לזה, כי היה בנס. וכעת, שלא היה זכאי — הוצרך לנס טבעי. עכ״ד), על כן היה הולך עליהם בחיל ובכח. אבל הורה לו הקב״ה, כי עיקר הצלחתו בנצחון ובכיבוש הארץ תלוי בקיום לימוד התורה ומצוותיה, לא בחיל ולא בכח לבד. ולזה אמר: ״חזק ואמץ כי אתה תנחיל״ וגו׳, כלומר ראוי שתתחזק ותתאמץ בחיל ובכח, אבל עיקר ההתחזקות וההתאמצות תהיה לשמור התורה וכו׳, ולזה אמר לגבי התורה: ״רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות״ וגו׳. ובתחילה, לגבי ההתאמצות במלחמה לא אמר תיבת ״רק״, כי אם ״חזק ואמץ״ גרידא, דרצה לומר בזה — החזק והאומץ שאמרתי לך מקודם יהיה מיעוט וטפל לגבי החזק והאומץ שאני מבקש ממך לגבי התורה, כמו שאמר ״רק״ שהוא מיעוט, והחזק והאומץ שאני אומר לך עתה יהיה העיקר, וכמו שאמר לגבי חיזוק התורה ״חזק ואמץ מאד״, ולגבי חיזוק המלחמה לא אמר ״מאד״. וכמו שאנו רואין, כי מיד שזכו ישראל לקבל התורה כולה ביום שמת משה, שאז נשלם ספר התורה, וכמו שכתוב ״לקוח את ספר התורה הזה״[93] — זכו להכנס לארץ, אחר שתמו ימי בכיתו, ע״י יהושע. והיינו דכתיב: ״ויהי אחרי מות משה, ויאמר ה׳ אל יהושע ועתה קום עבור״ וכו׳[94], כי בזכות התורה שעיקר קיומה בארץ יִרָשוּ וינחלו את ארץ ישראל, וכמו שאמר ״כי אז תצליח את דרכיך״ שאתה הולך בהן לכבוש אותה, ״ואז תשכיל״ במה שתעשה בכיבושה. עכ״ד הקדושים.

ולי נראה לומר עוד כוונה אמיתית בהך תיבת ״רק״ שאמר לגבי חיזוק ואימוץ של תורה, מה שלא אמר כן לגבי חיזוק דמלחמה. מלבד דברי רבנו משה מבי״ט הנ״ל שהן כנים ואמיתיים, שצריך חיזוק יתר בקיום התורה ומצוותיה, עוד יש בה כוונה אחרת. דכבר הבאתי למעלה, דלִזְכוּת לירושת ארץ ישראל צריך שנהיה בנים הגונים לאבותינו ולילך

84 פרק א, פס׳ מה.
85 פרק יג, פס׳ ב.
86 פתיחה לפרשת שלח.
87 כנראה צ״ל כב, ב, סד״ה ״ובה היה מסיים״.
88 דף ו, ב עיי״ש בפני משה ד״ה ״על שם לא תנסו״.
89 לרבי אברהם העלין זצ״ל.
90 עי׳ במד״ר פר׳ כ אות כב.
91 יהושע ב, א.
92 במדבר יג, ב.
93 דברים לא, כו.
94 יהושע א, א-ב.

בדרכיהם, כמו שמוכיח כן מעשה דשרה שאמרה על ישמעאל "כי לא יירש עם בני עם יצחק"[95], יען שלא אחז בדרכו של אברהם אבינו ויצא לתרבות רעה. ועתה, כשאנו רוצים לכבוש את הארץ ולהנחילה, תלוי ג"כ בזה — אם נלך בדרכי התורה כאשר הלכו אבותינו, דאם ח"ו אנו נוטים דרכינו מדרכיהם ולא נשמור את התורה ומצוותיה, אז אין לנו חלק ונחלה בנחלת אבותינו כלל, ולא תעשה ידינו תושיה בכיבוש הארץ כי אינה מגיעה לנו. על כן אחר שאמר "חזק ואמץ" למלחמה, אמר עוד "רק חזק ואמץ" בתורה, וכאילו התנה תנאי בדבר ואמר: תדע, כי רק באופן זה מהני לך החזוק והאומץ של המלחמה, אם גם תתחזק ותתאמץ לשמור התורה ומצוותיה, כי זה בלא זה לא יהיה מהני לך. ותיבת "רק" הכא היא תנאי — כלומר, שתצליח במעשה המלחמה רק אם תתאמץ ג"כ בתורה לעשות ולשמור כל דברי התורה הזאת. וזה נכון ואמת בפירוש הדברים.

הרי, דתיכף בתחילת כבוש הארץ היה תלוי הכיבוש בתנאי שמירת התורה ומצוותיה. וכן מצינו בדוד המלך ע"ה שאמר לשלמה בנו "עתה בני יהי ה' עמך והצלחת וגו', אך יתן לך ה' שכל ובינה ויצוך על ישראל, ולשמור את תורת ה' אלקיך, אז תצליח, אם תשמור לעשות את החקים ואת המשפטים אשר צוה ה' את משה על ישראל, חזק ואמץ אל תירא ואל תחת" (דבה"י א, כב[96]). הרי, דגם דוד המלך עשה את קיום התורה ומצוותיה לתנאי הראשי להצלחת שלמה בנו. וכן הוא במלכים א (פרק ב[97]): "למען יקים ה' את דברו אשר דבר עלי לאמר, אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת בכל לבבם ובכל נפשם". ואמרו ע"ז במדרש ילקוט[98]: "שלשה דברים נתנו על תנאי — ארץ ישראל ובית המקדש ומלכות בית דוד". וכן מצינו (בדבה"י ב, פרק כד[99]): "ויעזבו את בית ה' אלקי אבותיהם וכו', ויהי קצף על יהודה וירושלים באשמתם זאת... ורוח אלקים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם, ויאמר להם כה אמר האלקים למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו, כי עזבתם את ה' ויעזוב אתכם". הרי, דהיה מכריז ואומר, יען דעזבו את ה' עזב ה' גם אותם ונמסרו ביד האויב. ויואב, בהלחמו עם בני עמון וארם, אמר: "חזק ונתחזקה בעד עמנו ובעד ערי אלקינו וה' הטוב בעיניו יעשה"[100]. הרי שאמר: "בעד ערי אלקינו" — שיהיה לערים תואר אלקי ע"י שמירת התורה ומצוותיה, ואז ה' יעשה הטוב להם, וכן נצחו במלחמה. ומקרא מלא דבר הכתוב (בדבה"י א, פרק כח[101]): "ויקהל דוד את כל שרי ישראל וכו', ויקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי וכו', ועתה לעיני כל ישראל קהל ה' ובאזני אלקינו שמרו ודרשו כל מצות ה' אלקיכם, למען תרשו את הארץ הטובה והנחלתם לבניכם אחריכם עד עולם", עכ"ד. הרי, דמלכנו הנבחר לנו למלך עד עולם, הודיע מראש לכל קהל ישראל דאי אפשר לנחול את הארץ

95 בראשית כא, י.
96 פס' יא-יג.
97 פס' ד.
98 ילקו"ש ח"ב רמז קע.
99 פס' יח, כ.
100 דבה"י א יט, יג.
101 פס' א-ט.

הטובה בלתי שמירת מצות אלקינו, ובפירוש אמר דכן יהיה גם לבניהם אחריהם עד עולם. וכן עשה עזרא בעלותו בבית שני דכתיב: "כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט"[102]. הרי, דקיום התורה ומצוותיה הוא תנאי ראשון בהצלחת ישראל לכיבוש הארץ ולהתקיים בה, וכל זה הוא מפני שהיא מורשה לנו מראש רק בתנאי זה, אם נהיה בנים הגונים וראויים שיקרא שמם של אבותינו עלינו, וכפירוש רבנו הרמב"ם בהך "כי ביצחק יקרא לך זרע" הנאמר אצל ירושת אבותינו[103].

ואחרי כל מה שהקדמתי לך, תבין את תיבת "מורשה" הנאמרת אצל ארץ ישראל. להורות בא, שזכייתינו לארץ ישראל הוא ענין ירושה, ודוקא אם נהיה בנים הגונים וראויים לירושה, היינו אם נתאמץ שיגיעו מעשינו למעשי אבותינו, וכמאמר התנדב"א: "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי"[104], אז נזכה לנחלת ירושתינו. אבל אם ח"ו נתרשל בזה ונטה דרכינו מדרכי אבותינו, אז ניגע ח"ו לריק, ולא יעלה בידינו לבוא בגבולה, וכמאמר זכריה הכהן: "ולא תצליחו כי עזבתם את ה' ויעזוב אתכם"[105].

ובזה יובנו לנו דברי הירושלמי (בבבא בתרא, פרק ח, סוף הלכה ב[106]): כתיב "והבאתי אתכם אל הארץ וכו', ונתתי אותה לכם מודשה"[107] — "מתיב ר' יוחנן: אם מתנה למה ירושה, ואם ירושה למה מתנה? אלא מאחר שנתנה להם לשום מתנה חזר ונתנה להם לשום ירושה", עכ"ד. ולכאורה אינו מובן, מה נפקא מינה אם הוא ג"כ ירושה או מתנה גרידא? אבל בהנ"ל מובן מאד, דלא תימא דהוא מתנה לנו לחלוטין בכל אופן — ע"ז אמרו בירושלמי, דאחר שנתנה לנו לשום מתנה לא הוי מתנה מוחלטת בכל אופן, אלא שחזר ונתנה לנו לשום ירושה, שקשור נתינתה לנו בתנאי הירושה שנאמר לאברהם אבינו "כי לא יירש עם בני עם יצחק"[108] — דוקא באופן שנהיה אנו כדאיים לירושה כיצחק. ועפי"ז דברי הירושלמי מאירים כספירים, ודוק.

ועפי"ז, נבין היטב את ההשתוות של תורה וארץ ישראל, דנכתב בשתיהן לשון "מורשה". דבשתיהן אנו באין אליהן רק בשביל ירושה שירשנו אותם מאבותינו ולא מכח עצמינו, וכמו שהארכתי לעיל בביאור הדברים הדק היטב. ועפ"י הנ"ל, המה קשורים ואגודים יחד, ועל כן נתייחדו ונתכנו שתיהן בלשון אחת, ואי אפשר להפריד ביניהם. וראיתי בספר הקדוש "בית אלקים"[109] למרן המבי"ט הנ"ל[110], שכתב, שגם ענינם שוה: "ותשכיל זאת ממה שמצינו דבדבר ירושת הארץ מעת שיצא מפי האל יתברך לתת אותה לנו עד ירושתה היה תפ"ח שנים, כמו שיש מהתחלת קבלת התורה עד תשלומה תפ"ח שנים. שכשהיה אברהם בן נ"ב שנים, שנשלמו שני אלפים ליצירה, נחשב כהתחלת קבלת התורה, שאז

102 עזרא ז, י.
103 עי' לעיל עמ' נה-נו.
104 תנא דבי אליהו רבה פרק כב אות ב.
105 דבה"י ב, כד, כ.
106 (דף יח א).
107 שמות ו, ח.
108 בראשית כא, י.
109 שער היסודות פרק לב (דף צו א, מהדורה רגילה).
110 עי' הקדמה ראשונה הערה 39.

השלים אברהם אבינו הכרת הבורא יתברך ונפלאותיו אשר עשה עמו שהצילו מאור כשדים... ואז נדר הקב״ה לתת לזרעו את הארץ, כמו שכתוב: ׳אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה׳[111]... הרי דענינם שוה, על כן נתייחדו ונתכנו גם כן בלשון אחד. והוא מה שכתוב בארץ ישראל ׳ונתתי אותה לכם מורשה׳[112], ובתורה כתיב ׳תורה צוה לנו משה מורשה׳[113], כאילו דומז ומורה לנו בהיותן נאמרות בדיבור אחד שהן מיוחדות בכוונה וענין אחד... שבהיות מורשה לנו תורת משה תהיה לנו ג״כ מורשה ארץ ישראל, וכשנסור ממנה ימין ושמאל שלא תהיה לנו מורשה, ג״כ לא תהיה לנו ארץ ישראל מורשה, כמו שקרה לאבותינו ולנו בעוונותינו. וג״כ אין אנו משיגים אמיתת סודותיה כי אם בארץ ישראל, וכמו שאמרו ׳אוירא דארץ ישראל מחכים׳[114]. וסִפְּרוּ ג״כ במעלת הלומד תורה בארץ ישראל״. עכ״ד הקדושים. ועפי״ז תבין את אשר הצגתי בראש דברינו[115], כי תורה וארץ ישראל בדיבור אחד נאמרו, והם תרי דְעִין דלא מיתפרשין, והא לך לשון משה רבנו איש אלקים מהר״ם קורדובירו[116] בספר ״אור נערב״ (פ״ה[117]), וז״ל: ״נודע כי ארץ ישראל לה קורבה ויחס עם התורה כיחס החיות עם הלב, כי חיים אל העולם הוא התורה, כאומרו ׳וחיי עולם נטע בתוכינו׳[118], ומשכן החיות והנשמה הוא בלב, ושָׁם עיקר הוראותיה ומשם מתפשטת אל שאר הגוף, וכן ענין התורה עיקרה בארץ ישראל״, עכ״ל. וזה מה שרציתי לבאר בעזרת השם יתברך.

אחר כתבי דברים הנ״ל, מצאתי בירושלמי (בבא בתרא, פרק ח, סוף הלכה ב) שמָשְׁלוּ ג״כ מושג ירושת הארץ למושג ירושת התורה, במה שאצל שניהם נאמרה מלת ״מורשה״. בארץ ישראל — ״נתתי לכם מורשה״, בתורה — ״מורשה קהלת יעקב״. ומבאר הירושלמי, דכמו שבתורה — יפול לאדם בתחילת למודו כמה ספיקות וההתחלה קשה עליו, אבל אח״כ כל מה שלומד יותר ימצא יותר מבוקשו ויערב לו בסופו, כן הוא ג״כ בענין ארץ ישראל, ד״מורשה״ לשון ״דיהא״ הוא, פירוש — כהה וספק, כי יהיה לנו כמה ספיקות ועיכובים בתחילתה וההתחלה תהיה קשה לנו מאד, אבל אחר שנתאמץ בה בכל מה שאפשר לנו — יערב לנו בה בסופה ונמצא בה כל מבוקשנו ממש דומיא דתורה. עיין בירושלמי שם, ותמצא שם דברינו אלה, ודוק.

ואחר כל אלה הדברים הנאמרים למעלה, אשא דברתי אל בוני ארצנו הקדושה בדורנו זה, ה׳ עליהם יחיו וחפץ ה׳ יצליח בידם: זה בדור כשמש כי מעשיכם ופעולת ידכם רצויים לפני הקב״ה, בניתם ערים, ומשדה בור עשיתם שדה פוריה, וכל זאת באתה לכם במלאכה

111 בראשית טו, ז.
112 שמות ו, ח.
113 דברים לג, ד.
114 בבא בתרא קנח ב.
115 לעיל עמ׳ מו.
116 ר׳ משה קורדובירו זצ״ל. נולד — רפ״ב בערך, נפטר — ש״ל. חי בצפת. תלמיד רבי יוסף קארו מחבר ה״שלחן ערוך״ ורבי שלמה אלקבץ. הוסמך ע״י מהר״י בי רב. מגדולי חכמי הקבלה. מחבר ספר ״פרדס רמונים״, פירוש על הזהר ועוד ספרים.
117 חלק ד.
118 מתוך הברכה שלאחר קריאת התורה.

ועבודה רבה, וגם בכמה מקומות ממש במסירות נפש באה לכם, לעשות מרקק מים שהיה טמון בתוכו כמה מיני חלאים — העליתם אותו לשדה מובחרת ופוריה, וכי מעשיכם רצויים אל הקב״ה הוכחתי בפנים בכמה ראיות. ואביא כאן רק ראיה אחת מוכרחת שאין עליה תשובה, מסנהדרין (דף קב[119]): ״א״ר יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות — מפני שהוסיף כרך אחת על ארץ ישראל[120]. תנא דבי אליהו: פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש, אמרתי להם, רבותי מה נשתנה עמרי מכל המלכים שלא הושיבו בניהם אחריהם, עד שבא עמרי והושיבו לו שלשה מלכים על כסאו? אמרו לי: לא שמענו. אמרתי להם: רבותי, על שהוסיף עיר גדולה בישראל. וכך חשב עמרי בדעתו — אמר: כשם שירושלים היא למלכי יהודה, כך תהא שומרון למלכי ישראל״. ע״כ בסנהדרין שם, ובילקוט (מלכים א, טז[121]).

וראיתי בספר ״אוצרות יוסף״, להגאון המובהק ר׳ יוסף ענגיל ז״ל[122], המיוסד על קבלה, שהביא בשם המקובלים[123]: דלכאורה קשה, למה נתן לו הקב״ה שכר זה — דוקא מלכות — עבור מעשה הנ״ל ולא שכר אחר? וכתבו המקובלים, דידוע דארץ ישראל הוי בספירת מלכות דלמעלה, ויען דהוא תיקן בחינת מלכות בהוספה דהוסיף עיר אחת בארץ ישראל, על כן זכה למלכות דוקא, עכ״ד הקדושים. הרי דאף דעמרי היה ממלכי הרשעים, ומקרא מלא דיבר הכתוב (במלכים א פרק טז[124]): ״(ויעלה עמרי) וַיִּקֶן את ההר שומרון, וַיִּבֶן את ההר, ויקרא את שם העיר אשר בנה... שומרון. ויעש עמרי הרע בעיני ה׳, וַיָּרַע מכל אשר לפניו. וילך בכל דרך ירבעם בן נבט ובחטאתו אשר החטיא את ישראל״. וגם כרך זה שהעמיד, לא היתה כוונתו לשם שמים אלא לכבודו, וכמו שהבאתי לעיל, שאמר: ״כשם שירושלים למלכי יהודה כך תהא שומרון למלכי ישראל״. ועל כרחך, אף דנבנה בעבירות גדולות ורבות כאלו, קיים בזה מצות עשה דישוב ארץ ישראל, דאל״כ — דליכא מצוה — ליכא שכר. וגם כיון דקיבל שכד מלכות דוקא, על כרחך דתיקן בזה ספירת מלכות עליונה, ועל כן הגיע למלכות כל כך במידה גדולה, שזכה למלכות שלשה דודות כדלעיל. הרי, דקיים את המצוה בכל תיקוניה אף למעלה בעליונים, והרימה והקימה בבנינו דלמטה, אף דלא היתה כוונתו לזה כלל, וגם היה בעבירה, והא ראיה — מקבלת השכר שהגיע על ידי זה בבחינת מדה כנגד מדה. א״כ, יש לך ראיה ברורה שאין עליה תשובה, שאף אם בעל עבירה היותר גדול וכופר בכל התורה כולה, ר״ל, כעמרי שהיה מעובדי עבודה זרה, וכל המודה בה ככופר בכל התורה כולה, אעפ״כ זכה ותיקן בבנין העיר בארץ ישראל לכל התיקונים שיש במצוה זו בעולמות עליונים. א״כ, הא לך ראיה ברורה גם על הנעשה בזמנינו, שבוני הארץ המה בעוה״ר עוזבי התורה, ר״ל, אבל בטח שאינם גרועים מעמרי שהכתוב העיד עליו שהרע בעיני ה׳ מכל אשר לפניו, והלך בדרך

119 עמ׳ ב.
120 ע״כ מהגמ׳ סנהדרין הנ״ל. מכאן — מהילקו״ש, להלן הערה 121.
121 ילקו״ש ח״ב, רמז רז, בשינוי לשון.
122 נולד — תרי״ט, נפטר — א׳ חשון תר״פ. רבה של קראקא. מגדולי דורו בהלכה ובקבלה. חיבר ספרים רבים, אולם רובם נאבדו בשואה.
123 מאמר הלבנה, תחילת אות ו.
124 פס׳ כד-כו.

של ירבעם בן נבט שהחטיא את ישראל, ואעפ״כ בבנינו שבנה ארץ ישראל קיים את המצוה כתיקונה, וגם היחוד נעשה למעלה על ידו. כמו כן נראה ברור, דספירת המלכות למעלה בעולמות עליונים נתקנה ונתגדלה ע״י מעשה הבנין של אלו בוני הארץ דזמנינו, יהיו מה שיהיו אף הפושעים היותר גדולים — מ״מ מעשיהם רצויים לפני הבורא כל עולם, והתיקונים והיחודים נעשו על ידיהם, היינו על ידי הבנינים שבנו והוסיפו והפריחו את הארץ לארץ פוריה, אשר זה עיקר ישוב הארץ, וכמו שכתב רבנו המהרש״א (בברכות דף נח[125]), דעיקר מצות ישוב הארץ הוא ע״י שדות וכרמים, עיי״ש, וכן כתב רבנו החת״ס (בדרוש לשבה״ג, שנת תקנ״ח[126]), דארץ סיחון ועוג לא היתה נקראת ארץ נושבת אף דהיתה מיושבת — משום דלא היתה נזרעת לא מגויים ולא מישראל, על כן לא קראו ארץ נושבת שהיתה שממה ולא זרעו בתוכה, וזה אמת, עכ״ד. הרי, דעיקר ישוב הארץ הוא ע״י זריעתה. ונראה לי ראיה ברורה לדברי רבנו, מקרא דפרשת ״וישלח״: ״אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ״[127], ודרשו בשבת (דף פה[128]), מובא ברש״י (שם[127]): ״שהיו בקיאים בישובה של הארץ, מלא קנה זה לזיתים, מלא קנה זה לגפנים, שהיו טועמים ויודעים איזה נטיעה ראויה לה״, עכ״ל. הרי, דזה הוי עיקר הישוב בארץ. ועיין תשובות הרשב״ש מרבנו בן התשב״ץ (סי׳ א, ב, ג), וכן כתב החת״ס מעצמו (בחידושיו לסוכה דף לו[129]), דהחרישה והזריעה בארץ ישראל הוי כמו שמקיים מצות תפילין או סוכה או לולב, עיי״ש ודוק.

ולא עוד, אלא נראה לי, דהאיש הפשוט הזה שבונה את הארץ בלי שום כונה לשמים רק לטובתו — עושה בזה תיקון יותר גדול בעולמות עליונים ממה שעושה איזה צדיק, יהיה אפילו גדול שבצדיקים, עם תיקון חצות שלו בבכיות וקינות על השכינה והגלות, שבודאי עושה בזה תיקון גדול, אבל עם כל התיקון שעושה לא הגיע לתיקון שגורם איש הפשוט במעשה ידיו במה שנבנה בפועל, אף בלי שום כונה לשם שמים, כאשר הגמרא דסנהדרין הנ״ל מוכיחה על זה. וכן כתב רבנו בהקדמת ספר ״ראשית חכמה״, דעיקר התיקון נעשה במי שעושה בפועל את המצווה, עיי״ש. שוב מצאתי כן ב״ישמח משה״[130] (פרשת ״אמור״[131]), דמעשה המצווה בפועל אף בלי שום כונה מועיל יותר ממצוה בלי פעולה מעשית אף בכונה יתירה, עיי״ש. על כן, דברי המה ברורים ואמיתיים, ולא יחלוק על זה אלא מי שחולק על האמת.

וגם על פי כללי ההלכה הוא כן. דידוע מהפוסקים[132], דמצוה שיש בה מעשה אינה צריכה

125 עמ׳ א, ד״ה ״נתברכו״. וצ״ע, שמשמע מדבריו להיפך, עיי״ש.

126 דרשות חת״ס, סוף הדרשה ד״ה ״דע״.

127 בראשית לו, כ.

128 עמ׳ א.

129 ד״ה ״דומה לכושי״ (עיין להלן עמ׳ רטו, שם מובאים דבריו במלואם).

130 לרבי משה טייטלבוים זצ״ל (האדמו״ר מאוהעל). נולד — תקי״ט. נפטר — כ״ח תמוז תר״א. תלמיד ה״חוזה מלובלין״. מגדולי דורו בהלכה ובקבלה. דרשן נפלא. מנהיג החסידות בהונגריה בתקופתו.

131 ח״ב, דף לג א, עמודה א.

132 עי׳ תר״י סוף פרק ראשון בברכות (דף ו, א

כונה, ומתקיימת המצוה אף בלי כונה. ועיין רשב״א (יבמות דף קג[133]), דמעשה מצוה דאי אפשר למיהדר[134] המעשה — אף מצוה הבאה בעבירה לא מזיק בה, והמצוה היא מצוה אף אם, ח״ו, נעשה ע״י עבירה. והכי נמי כאן, כיון דהישוב נתרבה ונתגדל ע״י מעשיהם, ואי אפשר למיהדר המעשה שנאמר כאילו אינו, דהא אנו נהנים ממעשה ידיהם, אף אם יהיה בעבירה, ח״ו — נתקיימה המצוה בכל תוקף ועוז, בנגלה ובנסתר. ועפי״ז ברור מה שאמרתי, דמעשי בוני הארץ דזמנינו, אפילו, ח״ו, יהיו בעבירה ובבחינת אינם עושים רצונו של מקום בשאר מצוות התורה, מ״מ מעשה הבנין שלהם רצוי לפני המקום ומקובל לפני כסא כבודו באהבה ובחיבה יתירה, וזה אמת וברור. ובפנים הארכתי בעוד ראיות הרבה, וכאן די לי בראיה אחת מוכרחת. בגלל כן, כל בר ישראל אשר לבו נאמן לה׳ באמת ובתמים, ואהבת ה׳ ועמו עומד למעלה אצלו מאהבת עצמו, יוקיר ויעריך את מעשה הבנין שנגמר עד כעת על ידיכם בארצנו הקדושה.

אך תדעו אחי ורעי, ותזכרו מתפילת משה רבנו שאמר והתחנן לפני הקב״ה: ״וְנִפָּלִינוּ אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה״[135]. מהות עמינו לא נבנה על המושג לאומיות לחוד, על הנאציאנאליטאט[136] לחוד, כדרך שאר אומות ע״פ האדמה, כי גוי קדוש אנחנו, והקדושה תלויה בתורה הקדושה שצונו השם, ורק ע״י התורה אנו נעשים לעם, ככתוב: ״היום הזה נהיית לעם״[137], והחכם הערבי[138] כינה אותנו בשם ״עַם הספר״, וחכמי שאר האומות קוראים אותנו בשם ״עַם הרוח״. על כן, טעות הוא ביד אלו המאמינים שדי לנו, ח״ו, במושג הלאומיות לבד, כי מושג זה אין במציאות לנו כלל, וגם כי מוריד עצמו בזה מהמדרגה הגבוהה שהגביהנו ה׳ על שאר האומות, כי גם לשאר העמים יש מושג הלאומיות, ורק ע״י מושג התורה אנו נפלאים מהם. ובמדרש איכה[139] אמרו: אם יאמר לך אדם שיש חכמה באומות העולם — תאמין, יש תורה באומות העולם — אל תאמין. ועיין ״תפארת ישראל״ למרן המהר״ל[140], דהתורה מוציאה אותנו מעולם הטבע ומגביהה אותנו למעלה מהטבע. ואם אנו מחזיקין את עצמינו לעם התורה ומתקנין את דרכינו ברוח התורה — אז התורה מגביהה אותנו למעלה מן הטבע, ומה שאין להשיג מצד הטבע משיגין אנו בזכות התורה. וגם בלי תורה אין לנו קיום החיים כלל, כמשל ר׳ עקיבא בדגי הים במסכת ברכות[141], ואין אנו אומה כלל, וזאת הפלאתינו[142] משאר האומות, דהם אינם קשורים

מדפי הרי״ף); תכמת שלמה סי׳ ס; ערוה״ש סי׳ ס סעי׳ ו, וסי׳ תקפט סעי׳ יג; ועי׳ שד״ח מערכת ״מצוות צריכות כונה״.

133 עי״ש עמ׳ ב ד״ה ״אחד״. ועי׳ שד״ח מערכת המ״מ כלל עז (מצוה הבאה בעבירה) סעי׳ יא.

134 להחזיר.

135 שמות לג, טז.

136 לאומיות.

137 דברים כז, ט.

138 עי׳ מילון ״אבן שושן״ ערך ״עם הספר״ שמציין לדברי הקוראן: ״אהל־אלכתאב״ (-אנשי הספר).

139 איכ״ר פרשה ב, אות יג.

140 פרק א.

141 סא ב.

142 כלומר — הבדלתינו. עפ״י שמות לג, טז.

בדתם ויכולים להיות לאום אף בלי דת, מה שאינו כן אצלינו. וזה שאמר משה: "ונפלינו אני ועמך מכל האדם אשר על פני האדמה"[135].

עוד זאת תדעו, דהנה כל טענתינו על ארץ ישראל היא רק מכח דאנו טוענין דשל אבהתא הוא, דאבותינו ישבו בה מעולם, וכמו שאומרים בל"א "ווער האבען איין היסטאריישעס רעכט אויף ארץ ישראל זיא איזט דאס לאנד אונזערער פאטער"[143]. ושהוא ארץ אבותינו, מפורש בתורה ובנביאים ובכתובים, וגם כל אומות העולם מודים בזאת לנו. ומכח טענה זו, אנו באים אל הממשלות הגדולות המושלות בעולם לתת לנו ארץ ירושתינו בחזרה. וכיון דכל טענתינו בנויה על ירושת אבותינו, צריך שיהיו לנו כל התנאים שיש בירושה זו, והתנאי היה בה — "כי לא יירש עם בני עם יצחק"[144], וכאשר כתבתי לעיל, דמי שאינו הולך בדרך אבותינו אינו בכלל הירושה, ו"כי ביצחק יקרא לך זרע"[145] — בירושה זו. והנה הרשב"א והמהרש"א בעין יעקב[146] הקשו: כיון שיש מודעה רבה לאורייתא קודם ימי מרדכי ואסתר, א"כ למה גלו ישראל ונחרב הבית קודם מרדכי ואסתר? ותירצו, שנתן להם ארץ ישראל בעבור שישמרו את התורה, שארץ ישראל היא מורשה, ועל תנאי נתן האל לנו אותה — שנשמור את תורתו, וכמו שאמר דוד: "ויתן להם ארצות גוים... בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו"[147], וכיון שלא קיימו אבותינו התנאי — המתנה בטלה, עכ"ד.

ואני אוסיף עוד בזה. ירמיה הנביא אמר בקינתו: "אֲבַד וְשִׂבֶר בְּרִיחֶיהָ, מַלְכָּהּ וְשָׂרֶיהָ בגוים אין תורה"[148]. ולכאורה, איזה שייכות יש לזה שמקונן הנביא ומְסַפֵּר דְּטָבְעוּ לארץ שעריה ואיבד ושיבר בריחיה, למה שמספר עוד דמלכה ושריה גלו בגוים ואין תורה בארץ? אבל נראה פשוט, דהנביא מרמז דעיקר הבריחים של הארץ היא התורה, דאם יש תורה בארץ — אז יש לה בריחים המבריחים את הארץ מהקצה אל הקצה ונותנים לה שמירה מעולה שלא יוכלו האויבים להכנס בה, אבל אם אין תורה בארץ — אז נשברו בריחיה ואין לה שמירה. וזה שאמר המקונן: "איבד ושיבר בריחיה" — וע"י מה — מפורש אח"כ שהוא ע"י ש"מלכה ושריה בגוים אין תורה", וכיון דאין תורה בארץ על ידי זה איבד ושיבר בריחיה. וזה אמת וברור. וזהו נמי כוונת המדרש בקרא זה[149], וז"ל: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים — תאמין, יש תורה בגוים — אל תאמין, שנאמר 'מלכה ושריה בגוים אין תורה'", עכ"ל. היינו, שבגוים אין תורה אלא רק בישראל. הרי דהנביא מדבר מתורתנו לחוד, שנתן לנו הקב"ה ע"י משה רבנו בסיני, ורק תורה זו שקבלנו מפי הקב"ה היא בריחיה דארץ ישראל, ולא שארי תורות של העמים, להבדיל.

עוד יש לומר, עפ"י מדרש ילקוט שופטים[150], בפסוק "נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים

143 יש לנו זכות הסטורית אחת על ארץ ישראל — זאת ארץ אבותינו.
144 בראשית כא, י.
145 שם שם, יב.
146 שבת פח א. הרשב"א מובא בפירוש "עץ יוסף" שם.
147 תהלים קה, מד-מה.
148 איכה ב, ט.
149 איכ"ר פרשה ב, אות יג.
150 ילקו"ש, ח"א, רמז תתקיט.

לך״[151], ודרשו במדרש: ״׳כמוני יקים לך׳ — ולא לגויים, ומה אני מקיים ׳נביא לגוים נתתיך״[152] — בנוהגים מנהג גוים״ עכ״ד. הרי, כשנוהגים במנהג גוים — אז המה חשובים נביא של גוים ולא של ישראל. וזה שאמר הנביא בקינות ״מלכה ושריה בגוים אין תורה״[148] — היינו שעזבו את רוח התורה והנהיגו את הארץ ברוח ובחכמות העמים, והיינו דכתיב ״מלכה ושריה בגוים״ — על דרך הגוים, על כן — ״איבד ושיבר בריחיה״. ועל זה רמזו ג״כ חז״ל במדרש הנ״ל, דאם דחכמה יש בגוים אבל תורה אין בגוים, ועיקר הבריחים של המדינה דארץ ישראל הוויין רק התורה שלנו. והדברים כנים ואמיתיים המה. על כך מחויבים אתם וכולנו לראות, דיסוד הבנין ויסוד ההנהלה ויסוד כל החיים יהיה הכל ברוח תורתנו הקדושה, ורק אז נשכיל ונצליח, וכמאמר הכתוב ביהושע שהבאתי לעיל[153], ואז יש לנו טענה וחזקה על הירושה. ואם, ח״ו, אנו נוטים מדרך התורה — נפלה כל הטענה, ואין לנו שום זכות על זה. וכשנפל עוזר — כשל עזור, וכאשר ראינו בעינינו כמה עיקולי ופשורי[154] היה לכם ולכל ישראל בשנים האחרונות מעת שהתחילו לבנות את הארץ, כמה נפשות נפלו מישראל שם בארצנו הקדושה בלא חמס בכפיהם, ואין אשם ואשמה בנפשותם, ע״י קנאת הערבים, והכל היה — מכח שהטענה על ירושתנו לא היתה בשלימות, שאינה לגמרי ברוח תורתנו הקדושה. ואין אני חושדכם שח״ו בעמל רוחכם תעשו זאת, אלא רק מפני שהבאתם עמכם בעלייתכם לארץ את רוח העמים שנקלטה בכם בהיותכם בארצות הגלות, וכמאמר הכתוב: ״ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם״[155], ורק רוח העם הזר מתבוצץ[156] בקרבכם, וזאת היא לכם למכשול ולפוקה. אך ״לו עמי שומע לי... כמעט אויביהם אכניע״[157] — אמר הפסוק: תעזבו את רוח העמים שהבאתם עמכם, ותראו לעשות הכל עפ״י עצת גדולי התורה, שיהיה הכל נעשה ברוח התורה, כי תורתנו הקדושה עשירה בדעת לפתור את כל שאלות החיים המדיניים באופן היותר טוב ומועיל בכל עידן ועידן, באופן שתפרח הארץ בכל פינה ופינה ובכל מדה ומדה, שלא יִשְׁבֹּת הילוך החיים המדיניים בארץ אפילו לרגע, והכל ברוח התורה. וכדאמרו במדרש שיר השירים[158]: ״׳בְּנוֹת ירושלים׳ — רבנן אמרו: אל תקרא ׳בנות׳ אלא ׳בונות ירושלים׳ — זו סנהדרי גדולה שיושבין ומבינין אותה בכל שאלה ומשפט״. היינו, שכל הבנין נחתך על פיהן, וכל שאלות החיים והמדינה נפתרים ע״י פיהם. ואמרו בירושלמי דפאה[159], בפסוק ״כי לא דבר ריק הוא מכם״[160] — שאין בי״ד שנותנים נפשם על דבר, שלא יתקיים בידם. נמצא, שיש כח ביד גדולי התורה לפתור הכל ברוח התורה.

על כן, אחי עמי, כמוני וכמוכם אִוְתָה נפשינו לראות בהצלחת הארץ הקדושה ובהרמת

151 דברים יח, טו.
152 ירמיה א, ה.
153 עמ׳ נג.
154 מצב של עקמומיות וסיבוכים. עפ״י עבודה זרה לד ב. ועי׳ ערוך ערך ״עקל״.
155 תהלים קו, לה.
156 כוונתו כנראה — מבצבץ.
157 תהלים פא, יד-טו.
158 שיהש״ר, פרשה א, פס׳ ה, אות ג.
159 פ״א ה״א (דף ג ב).
160 דברים לב, מז.

דגלה. על כן שמעו לי: אם אתם רוצים לראות סימן ברכה במעשה ידיכם — אז כפו עצמיכם לחכמי גדולי הדור נושאי דגל התורה, ואל תקשו לבבכם שאין אתם צריכים להם, כי אז לא תעשה ידיכם תושיה, כי לא בכח ולא בחיל לבד תבנה הארץ כי אם ברוחי אמר ה' צבאות[161]. כי, כשם שאנו צריכים לכם, כי גם בימי שלמה מצינו שבחר לכל מלאכה ומלאכה מביני דעת, שקורין פאכלייט, לכל דבר ודבר, כך גם בזמנינו יודה כל אחד שבלא פאכלייט אין לבנות הארץ, על כן יודה כל מבין שאנו צריכים לכם ולפעולתכם. אבל, גם אתם תדעו, שגם אתם צריכים לגדולי תורה, שיהיה הכל נעשה ברוח התורה, ואז יהיה קיום לפעולתכם. וכעין זה אמרו בסנהדרין דף מ"ט[162]: "אלמלא דוד שהיה יושב בתורה — לא היה יואב בן צרויה מצליח במלחמה, ואלמלא יואב לוחם מלחמה — לא היה יכול דוד להיות יושב ועוסק בתורה", עיי"ש. וזכות אבותינו הקדושים יעורר רצון העליון לגמור מעשה ידיכם בשלימות, ואין שטן ואין פגע רע, ולא יתייצב איש בפניכם[163], ויתפרדו כל פעלי אָוֶן[164], ובכל אשר נפנה — חפץ ה' יצליח בידינו, והארץ תתן פריה בברכה מרובה, ושפע שלמעלה יבוא לנו ממרום בשופי[165] גדול. וכפירוש רש"י בפסוק "וכימיך דְּבְאֶךָ"[166], וז"ל: "כל הימים אשר אתם עושים רצונו של מקום יהיה 'דְּבְאֶךָ', שכל הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לארץ ישראל, שתהיה מבורכת בפירות וכל הארצות מתפרנסות הימנה וממשיכות לה כספם וזהבם, הכסף והזהב כֻּלָּה מהם שהן מזיבות אותו לארצכם", עכ"ל. ולכל זאת נזכה רק אם הארץ תבנה ברוח התורה, עפ"י עצת גדולי התורה. וכן היה בימי עזרא, שההמון כפו את ראשם לנושאי דגל התורה (עיין מלבי"ם שם), וכך בנו את הארץ. וכך צריך להיות גם בזמנינו. ואז יחזור אליה כל הדרה הראשון, שהיתה יפה נוף ומשוש כל הארץ[167], ויתגדל ויתקדש שם שמים על ידינו, וישתלשלו הדברים עד שתבא הגאולה השלימה בביאת בן דוד משיח צדקנו במהרה בימינו אמן. כן יאמר ה' אמן ואמן.

ובזה נשלמה פתיחת הספר שבח לאל בורא עולם.

161 עפ"י זכריה ד, ו.
162 עמ' א.
163 עפ"י דברים יא, כה.
164 עפ"י תהלים צב, י.
165 ברווח, לא בצמצום.
166 דברים לג, כה.
167 עפ"י תהלים מח, ג

פרק ראשון

הצרות וחבלי משיח — "קול דודי דופק"

ידוע, דאמונת ביאת משיח צדקנו אצלינו, זרע אברהם יצחק ויעקב, תלמידי משה רבנו, עבדי אדונינו המלך דוד — הוא כלל מונח ויסוד מוסד, והוא תקוע בלבֵּנו מגדולינו ועד קטנינו עמוק עמוק, עד שאפילו כל הרוחות שבעולם וכל המהפכות וכל האנדרלמוסיות שבאות לעולם אינם יכולות להזיז אותה מלבֵּנו אפילו זיז כל שהוא. ואף אם יתמהמה, אנו מחכים לו בכל יום שיבא במהרה בימינו אמן, ואין אנו עושים לו זמן ולא סברות מן המקראות להוציא זמן ביאתו, כי הוא מן הדברים הנעלמים והחתומים, סתום וטמון מכל בן חי, וכמאמר רשב"י במדרש שיר השירים[1]: "אם יאמר לך אדם מתי בן דוד בא — אל תאמין לו, כי ליבא לפומא לא גליא", וכאשר האריך בזה גם רבנו הרמב"ם בפירושו למשנה (פי"א דסנהדרין[2]) ובאגרתו הנפלאה והקדושה הנקראת "אגרת תימן"[3], עיי"ש. אך, נבאו לנו נביאינו[4] וגם חכמינו ז"ל בש"ס[5] ובמדרש[6] ובספרי הקבלות[7], מגודל הצרות וההרי־גות והרדיפות שיעשו לעם בני ישראל באחרית הימים קודם ביאת המשיח. מזה לבד יש להכיר זמן התנוצצות אור של משיח, כאשר מבואר בספרינו הקדושים, דקושי הגלות אין מתחיל אלא אחר זמן צמיחת הגאולה (עיין בספר "עבודת עבודה" על מסכת עבודה זרה, לרבנו הגאון מהרש"ק מבראד[8], דף ט ע"א, בביאור מאמר "שני אלפים ימות המשיח"). וכן כתב רש"י (בישעיה כו, יז) בפסוק "כמו הָרָה תַּקְרִיב לָלֶדֶת תָּחִיל תִּזְעַק בַּחֲבָלֶיהָ, כֵּן הָיִינו מִפָּנֶיךָ ה' ", וז"ל: "רואים אנו צרות מתחדשות וסבורים אנו שהם מיני סימני ישועה וגאולה, לפי שאנו מובטחים ליגאל מתוך צרה וצוקה כיולדה זו. 'מפניך' — מפני גזירותיך", עכ"ל. וכל אלו הצרות והגזירות הקשות והשמד הבאים עלינו בעת הזאת, עלינו לישא באהבה ובחיבה ולסבול בכל מאמצי כחינו, כי הם חשובים לנו כקרבן כליל

1 צ"ל: מדרש שו"ט, פרשה ט (אות ב במהדורת בובר), וכן כתוב בקה"ר פרשה יב אות י. עיי"ש שהלשון היא: "ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה, אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה באה — אל תאמין בו, לפי שנאמר 'כי יום נקם בלבי' (ישעיה סג, ד) — ליבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי".

2 פרק "חלק" משנה א.

3 עי' אגרות הרמב"ם, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קנא ואילך.

4 עי' יחזקאל פרקים לח-לט. זכריה יב-יד ועוד.

5 עי' סנהדרין צז א — צט א, ועוד.

6 עי' איכ"ר ועוד.

7 עי' זהר ח"ב דף ז ב; קעב ב; ועוד.

8 רבי שלמה קלוגר זצ"ל. נולד — תקל"ה, נפטר — תרכ"ט. רבה של ברודי במשך עשרות שנים. מגדולי התורה. מספר תשובותיו מגיע לאלפים. חיבר למעלה ממאה ספרים בכל מקצועות התורה, רובם עדיין בכת"י.

ועולה, כאשר הבאתי לעיל בפתיחה[9] בשם רבנו הרמב״ם באגרת תימן, ולא ח״ו ליפול בספק הספיקות, ולומד כאשר ניבא הנביא האחרון על זמן חבלי משיח כאשר יהיו הצרות משונות ורבות: ״אמרתם שָׁוְא עָבֹד אלקים ומה־בֶּצַע כי שמרנו מִשְׁמַרְתּוֹ״[10], הוגעתם ה׳ בדבריכם באמרכם כל עושה רעה טוב בעיני ה׳ ובהם הוא חפץ, או איה אלקי משפט. ״אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וַיִּשְׁמָע וַיִּכָּתֵב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו. והיו לי אמר ה׳ צבאות ליום אשר אני עושה סגולה, וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלקים לאשר לא עבדו״[11], ועיין רש״י שם שפירש: ״׳אז נדברו׳ וגו׳ — אני משיב על דבריכם, ׳אז׳ — בעשות הרשעים רשעה והטובים הלכו קדורנית מפני, ׳נדברו יראי ה׳׳ — שלא לידבק במעשיהם הרעים. ואני, לא נשכחו דבריכם מלפני, ואע״פ שאיני ממהר להשיב גמול, כי הקשבתי ושמעתי וצויתי לכתוב להם ספר זכרון, והיו לי דבריהם מקויימים ׳ליום אשר אני עושה סגולה׳ — אשר אצרתי והנחתי לשלם בו גמולי, ושם אראה אתכם מה בין צדיק לרשע״, עכ״ל הקדוש. הרי, דמַלְאָכִי הנביא האחרון ניבא מה שיקרה אותנו באחרית הימים, מהצרות שישתרגו עלי צווארינו בזמן החבלי משיח, עד שימצאו אנשים שיאמרו: ״שוא עבוד אלקים, ומה בצע כי נשמור תורתו, וכל עושה רעה טוב בעיני ה׳ ובהם הוא חפץ, ואיה אלקי משפט״. והם הם הדברים ששמענו בזמנינו, בימים המרים שהגיעונו כעת.

אך יראי ה׳ והדבקים בה׳ דברו איש אל רעהו שלא לידבק במעשיהם הרעים, וחזקו ואמצו איש את רעהו כדברו של ישעיה (פרק ח[12]): ״וְחִכֵּיתִי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וְקִוֵּיתִי לו״ — היינו, אף שמסתיר פניו מבית יעקב, אעפ״כ אחכה ואקוה לה׳. והקב״ה שומע ומקשיב דברים הללו שדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ביום צרה, וכותב דבריהם בספר זכרון, ואח״כ, בבוא יום הגמול והישועה, יראה הקב״ה את החילוק בין אלו שדבקו בו ובין אלו שסרו ממנו. ונראה לי, דעל צדיקים הללו שנכתבו בספר לזכרון לפניו, כיון דניאל באמרו: ״ובעת ההיא יִמָּלֵט... כל הנמצא כתוב בספר״[13] — היינו, אלו שדבקו בקב״ה אף בעת ההסתר פנים, ונכתבו בספר לזכרון, אלו ימלטו בעת הצרות של חבלי משיח. שוב מצאתי שאחד ממפרשי התנ״ך[14] פירש כן, דדניאל כיון בדבריו על הספר שניבא מלאכי הנ״ל. וכעת, בעת סדרי הדברים לבית הדפוס, אין בידי שום ספר, על כן איני יכול לציין המקום בתנ״ך, על כן, בודאי יחזק עצמו כל איש הישראלי בעתות הקשות האלו, ובל ימעד קרסולו, כי בא יבא העת אשר יתגלה לעיני כל החילוק בין עובד אלקים ללא עבדו, כנבואת הנביא, ויקיים בעצמו מה שאנו אומרים בתפילה ״ובכל זאת שמך לא שכחנו״[15]. כדאי לנו לישא כל עול הגלות בכל חומרותיה עלינו, מפני גודל הגמול

9 עי׳ עמ׳ מו ואילך.
10 מלאכי ג, יד.
11 שם שם, טז-יח.
12 פס׳ יז.
13 דניאל יב, א.
14 עי׳ רס״ג, ראב״ע, מצו״ד, מלבי״ם.
15 תחנון.

שיעשה לנו הקב"ה ליום אשר יעשה הסגולה, לשלם גמול לכל אחד כפי פעלו אשר פעל עם הקב"ה[16].

אולם, לכאורה יפלא הדבר מאד, למה יעשה ה' ככה, להביא לנו משיחו באמצעות צרות גדולות, הכי קצרה ח"ו יד ה' מלהושיענו בלי צרות, הלא היה יכול משיח צדקנו לבא מתוך רוב טובה שהיה משפיע לנו?

אך כבר גילה לנו רבנו ה"אור החיים" הקדוש[17], בפרשת "בהר"[18], ברוח קדשו טעם הדבר בזה. משום, דבאמת יש שתי בחינות בביאת משיחנו: בחינה א' — בחינת רוממות וגדלות, והיא בחינת "זכה" שאמרו חז"ל[19]. ובחינה ב' — מתוך עניות ודחקות, וזהו שרמז הנביא (זכריה ט[20]): "הנה מלכך יבא לך וכו' הוא עני ורוכב על חמור", היינו — בבחינת עני שהוא רוכב על החמור, והוא בחינת "לא זכה". ואלמלי[21] היינו עושים רצונו של מקום ושומרים מצוותיו, אז היתה הגאולה מתוך עשירות וגדולה, אבל בעת שנהיה בבחינת אין עושין רצונו של מקום — תהיה הגאולה מוכרחת להיות מתוך תוקף הצרות ודחקות ועניות, ר"ל, מפני שאלו הצרות ישלימו הזכות שהיתה לנו ע"י שמירת התורה והמצוה. עיי"ש, וכעת אינו לפני. וכן כתב רש"י בסנהדרין (דף צז, ע"ב): "אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים. ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו". ופירש רש"י (בלשון אחר): "דיין לישראל צער גלות, אפילו בלא תשובה נגאלין", עכ"ל.

(ובדרשותי, פירשתי בזה את המדרש על פסוק "אוי מי יחיה מִשָּׂמוֹ אל"[22]. ואמרו במדרש[23]: "'מִשָּׂמוֹ אל' — משמואל, הה"ד 'וסלחת לעוני כי רב הוא'[24]", עכ"ד המדרש. והוא פלא. ונראה עפ"י פלוגתא דרב ושמואל הנ"ל, דרב סובר דהגאולה תלויה בתשובה, ושמואל סובר דדיו לישראל בצער גלות והוא ישלים התשובה. וסובר המדרש, דאין פלוגתא כלל בין רב ושמואל. דבלא גלות — גם שמואל מודה דצריך תשובה, ואם יש צער גלות — גם רב יודה דכבר נסלח לישראל עוונם עם צער הגלות, ונגאלין אף בלא תשובה. וזה שאמר המדרש: "אוי מי יחיה מִשָּׂמוֹ אל — משמואל", היינו, אם תהיה הגאולה באופן שאמר שמואל — ע"י צער גלות — בלי תשובה, דיהיו צרות רבות וגדולות, ועל זה

16 עפ"י ויק"ר פרשה כז, אות ב; תנחומא, פרשת אמור, אות ז: "עתידה בת קול להיות מפרצצת בראשי ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבא ויטול שכרו".

17 רבי חיים בן עטר זצ"ל. נולד במרוקו — תנ"ו, עלה לירושלים בשנת תק"ב ונפטר בה בט"ו בתמוז תק"ג. מן היחידים בגדולי ישראל שנקרא בפי העם "קדוש". חיבר ספרים בנגלה ובנסתר. להערצה מיוחדת בכל בית ישראל זכה פירושו על התורה "אור החיים", אשר משלב בתוכו לימוד הפשט ולימוד הנסתר כאחת. בהרחבה עי' בספר "תולדות רבנו חיים בן עטר" מאת הרב ראובן מרגליות.

18 עי' ויקרא כה, כה-כח.

19 עי' סנהדרין צח א.

20 פס' ט.

21 אילו כן.

22 במדבר כד, כג.

23 המקור לא נמצא על ידינו. ועיין "תורה שלמה" על הפסוק הנ"ל, אות קנט.

24 תהלים כה, יא.

אמרו מגדולי חכמינו ז״ל בש״ס[25]: ״ייתי ולא אחמיניה״[26], ״הה״ד ׳וסלחת לעוני כי רב הוא׳״ — היינו, באופן זה גם רב מודה דכבר נסלח עון ישראל, וגם אליבא דרב הוא, ודוק).

ובספר ״נצח ישראל״[27], לרבנו מהר״ל מפראג, אמר בטעם הצרות — דחבלי משיח הוא בחינת ההעדר קודם ההויה, ולפי גודל ההעדר יש להכיר את גודל ההויה שיעשה לנו הי״ת בעת הגאולה. וכן ראיתי להגאון יעב״ץ[28], בסידור (במעמדות ליום שני[29]), שכתב בזה״ל: ״הגדולה וההצלחה, עפ״י הרוב צומחת אחר היאוש מחמת הנפילה ברע עצום תחילה, כמו שהוא הענין בהויה והמציאות שאחד מארבע סיבותיו הוא ההעדר קודם, וכמו שאמרו חז״ל (תמורה לא[30]): ׳לְכִי גָּבַל מַסְרֵחַ׳, ומזה בא ענין ירידתינו, אנחנו האומה הנבחרת, פלאים בגלות בטרם באנו אל המנוחה והנחלה, והאחרון הכביד מאד לפי ערך הטוב המוחלט המתמיד הצומח אחריו. ולזה אמר[31]: כשהם יורדין יורדין עד לעפר, ומשם עולין, שנאמר: ׳ישפילה עד עפר׳[32], וכתיב ׳כי שְׁחָה לֶעָפָר נפשינו... קומה עֶזְרָתָה לנו׳[33]״, עכ״ד. הרי, לפי דבריהם הוא ענין טבעי, שקודם הוייתינו הגדולה צריך שיהיה העדר גדול, כמו שהוא בטבע בכל המציאות, וכמו שאמרו ״לכי גבל מסרח״[30].

ואני למדתי עוד טעם לזה — למה מסבב הקב״ה לנו צרות ורדיפות נוראות קודם ביאת משיחנו בב״א — מדברי המקובל האלקי בעל ״שערי אורה״ (שהיה מהמקובלים הגדולים בימי קדם, אשר גם רבנו ה״בית יוסף״ מביאו כמה פעמים[34]), מרבנו יוסף גיקטילא, בספרו ״צפנת פענח״ על הגדה של פסח, בפיסקא ״ברוך שומר הבטחתו לישראל״[35], שכתב בזה״ל: ״ואמנם יש לנו לחקור חקירה גדולה ונכונה, והיא טעם הגלות אשר במצרים, הוא לסוד גדול. וזה, כי מאחר שהי״ת בחר בזרע אברהם, אילו לא יתנם בגלות — א״א להם לקבל התורה, כי אִלוּ הרבה אותם והפְרם והשפיעם בלי גלות, והיו מתאחזים בארץ ומצליח עליה, והם מבלי תורה מקובלת מפי הגבורה, האיך היה מכריחם להוציאם למדבר ולאסור עליהם כמה דברים שהיו רגילים בהם, בין במאכלות בין בעריות בין בשאר דברים, ואלו יתעכב לאחד מהם היום לאכול בשר או לשתות יין אנו מצטערים לרוב אחר

25 סנהדרין צח ב.
26 יבא ואל אראה בצרות שקודם בואו.
27 פרק כו.
28 רבי יעקב ישראל עמדין זצ״ל. נולד — ט״ו סיון תנ״ח, נפטר — ר״ח אייר תקל״ו. מגאוני דורו. התמצא והתעניין כענפי תרבות ומדע רבים. כתב חבורים רכים בכל שטחי התורה והדפיסם בבית דפוסו. התפרסם בבקורתו החריפה נגד השבתאות ותופעות שונות בחברה היהודית בת זמנו.
29 ד״ה ״לברך״ (דף תמה א. במהדורה הרגילה).
30 תמורה לא א.
31 עי׳ מגילה טז א.
32 ישעיה כו, ה.
33 תהלים מד, כו-כז.
34 רבי יוסף בן אברהם ג׳יקטילה. חי במאה הראשונה לאלף הששי. תלמידו של רבי אברהם אבולעפיה. מגדולי המקובלים בימי הבינים לפני גילוי ספר הזהר. בעיקר נודע חיבורו לביאור חכמת הקבלה ״שערי אורה״. שהיה לאחד מספרי המפתח בחכמה זו.
35 ״פירוש ההגדה״ דפוס סאלוניקי בדף השלישי באמצע הפיסקה.

שאנו מורגלים בהם, כל שכן באיסור תרי"ג מצוות לדורי דורות, היש דבר קשה ליצרו של אדם יותר מזה. והנה הוצרך יתברך להגלותם במצרים וכו', ולא היו רשאים לצאת ממנה כי כולם תחת שעבוד הגלות היו עומדים וכו', וכששלח הקב"ה למשה רבנו ע"ה, אמר לו: לך אמור להם לישראל, תרי"ג מצוות יש לכם לקבל, אם אתם מקבלים — הנני גואל אתכם, ואם לאו — היו בהיותכם. וכך היתה ההסכמה במצרים, כד"א 'בהוציאך את העם' וגו'[36], והסוד כולו רמוז בפסוק 'זה שמי לעולם'[37]. וא"כ, נמצאת גלות מצרים לקבל התורה סבה לגמול הטוב והגדול הנשפע עלינו מאתו יתברך", עכ"ד הקדושים. למדין אנו מדבריו, שסוד הגלות היה כדי שירצו לצאת למדבר לקבל את התורה, דאלו היו שרויין בטובה היו ממאנין לצאת למדבר שממה ולקבל את התורה ולאסור עליהם מה שהיו רגילים מקודם.

ועפי"ז גם אנו נאמר בטעם הצרות שיהיו לנו קודם ביאת המשיח. דידוע דגאולה זו האחרונה תהיה נצחית ואין אחריה גלות ושעבוד, והקב"ה רוצה דאף נפש אחת ישראלית לא תלך לאיבוד בין העמים, כדכתיב: "ואתם תלוקטו לאחד אחד"[38], "לבלתי ידח ממנו נדח"[39]. ועתה, אם הגאולה היתה מתוך טובה ושלוה והשקט בין העמים, היו נמצאים הרבה הרבה מאחינו בני ישראל שלא היו רוצים לצאת, כי מה חסר להם פה בגלות, המה עשירים וחשובים ושרים בין העמים, כמו הראטהשילדס[40] והבאראנען[41] מישראל שהשיגו גדולה וכבוד ונתרוממו לשרים וחורי ארץ[42], מה להם ולמשיח ולארץ ישראל, להם יש פה משיח וירושלים ואינם צריכים למשיח יותר טוב ממה שיש להם פה. וכאשר עשו באמת כן עשירי ישראל שהיו יושבין בשלוה בבבל בימי עזרא, כאשר כתב רש"י בקידושין (דף סט, ע"ב[43]), דאפילו כשרים שהיו יושבין בשלוה ובעשירות בגלות לא עלו עמו, רק העניים והמדוכאים הלכו אתו, עיי"ש. וכן הביא בסדר הדורות (ה' אלפים ש"פ, בהשמטה בשם ספר "מעשה נסים" סי' ט') בזה"ל: "ר' יוזפא שמש, בבחרותו למד בישיבת הגאון מו"ה פינחס סג"ל כשהיה אב"ד בק"ק פולדא, והיה אז שנת ש"פ, ואמר בשם רבו הג"מ ולאק בעל מחבר סמ"ע: מה ששכיחין גזירות בק"ק ווירמשא[44] יותר משאר קהילות ומדינות — כי בחורבן בית ראשון באו ונתיישבו בק"ק ווירמז[44], ואחר כלות ע' שנים גלות בבל חזרו הגולים לירושלים וארץ ישראל, ואלו אשר היו בווירמיז לא חזרו לארץ ישראל. וכתבו אנשי ירושלים לאנשי ק"ק ווירמיז שיבואו גם המה לישב בארץ ישראל, כדי שיהיו יכולין בשלשת הרגלים לילך לירושלים שהוא רחוק מאד מהם, ולא השגיחו על זה וכתבו תשובה: שבו אתם בירושלים הגדולה, ואנחנו נדור פה ירושלים הקטנה, כי

36 שמות ג, יב.
37 שם שם, טו.
38 ישעיה כז, יב.
39 שמואל ב יד, יד.
40 משפחת רוטשילד.
41 (-רחנים) כגון הברון הירש, הברון גינזבורג ועוד.
42 שרים ונכבדים. עפ"י נחמיה ג, יז: "חורי יהודה".
43 ד"ה "ואבינה בעם".
44 ווירמייזא (בימינו — וורמס).

באותו הפעם[45] היו חשובים מאד בעיני השר והנכרים והיו עשירים גדולים. ובענין זה נתחדש עליהם גזירות יותר משאר הקהילות והמדינות", עכ"ל. ונראה לי להוסיף, דאולי מטעם זה היתה תמיד ארץ אשכנז יתד תקועה לרעה לישראל, כי כל הצרות והגזירות יצאו תחילה משם, כאשר נודע מקורות ימי חיי ישראל מימי הבינים עד עתה בדורנו[46]. עכ"פ, אנו רואים שמפני שהחזיקו עצמם לבטוחים במדינתם, על כן באו עליהם הצרות והגזירות והגלות. וכן הוא מהאי טעמא בכל ארצות הגולה, יען שהסיחו דעתם מלישב ולשוב לארץ ישראל, על כן מעצה העמוקה[47] של גדול העצה[48] מסובב עליהם תמיד גלות ושעבוד קשה, כדי שירצו לשוב לארץ ישראל. וכן ראיתי ביעב"ץ (בהקדמת "סולם בית אל"[49]), כתב ג"כ כן, דעל היסח הדעת מארץ ישראל באים מיד הגזירות הקשות על ישראל. וזה אמת וברור, והוא סוד הגלות, וכמו שכתב רבנו המקובל הנ"ל.

ועתה, בא ברוך ה'[50], וראה כי דברינו מפורשים במדרש חז"ל בפסוק "וישלח את היונה"[51] — "יונה הוא סימן לישראל. כשם שלא מצאה היונה מנוח לכף רגלה, כך ישראל לא יהיה להם מנוחה בגלות, שנאמר 'ולא יהיה מנוח לְכַף־רַגְלָהּ'[52], וכשם שהיונה שבה אל התיבה, כך ישראל עתידים לשוב לארצם מן הגלות מפני עול הגוים שנמשלו למים, שנאמר 'הוי המון עמים רבים כַּהֲמוֹת יַמִּים יֶהֱמָיוּן'" (ישעיה יז[53]), עכ"ד המדרש באגדת נח (סי' ח[54]). הדי מפורש במדרש, שהגלות תדחקם לארצם. וכן נשנו הדברים במדרש

45 הזמן.

46 תקופת מסעי הצלב = ד' תתנ"ו (1096) — ד' תתקפ"ט (1229); ד' תתנ"ו (1096) — קידוש ה' המוני ומשבר קהילות אשכנז. ד' תתקמ"א (1181) — פרעות ביהודי וינה. ד' תתקנ"ה (1195) — פרעות ביהודי שפירא. ד' תתקפ"א (1221) — פרעות ביהודי ארפורט. ד' תתקפ"ה (1225) — פרעות ביהודי מקלנבורג. ה' א' (1241) — פרעות ביהודי פרנקפורט דמיין. ה' נ"ח (1298) — גזירת רינדפילש על קהילות פרנקוניה בווארייה ואוסטריה. ה' פ"א (1321) — גזירת המצורעים. ה' ק"ח-ק"ט (1348-9) — המגיפה השתורה, פרעות בקהילות רבות. ה' קמ"א (1381) — גירוש יהודי שטרסבורג. ה' קמ"ט (1389) — גזירת פראג. ה' קנ"ט (1399) — עלילת דם בפוזנא. ה' ק"פ (1420) — גזירת וינה. ה' קפ"ו-רי"ג (1426-1453) — גזירות גירוש בקהילות קולוניא (קלן), אוגסבורג, בווארייה, ברסלא.
אלה קצת דוגמאות לגזירות ופרעות באשכנז בימי הבינים, וקצר המצע מהשתרע, לדאבון לבנו, להעלות על הכתב את כל שהתרחש מאז ועד השואה האחרונה. נציין רק, שתנועת שנאת ישראל בעת החדשה — הן באידיאולוגיה הגזענית האנטי יהודית (כגון — פרידריך ריס, קארל דידינג, ריכארד ואגנר, צ'מברליין, רוזנברג) והן במעשים התואמים אותה (כגון — אדולף שטקר, קארל ליגר, היטלר ותבר מדעיו ימ"ש) — הורתה ולידתה בטומאת אשכנז היא.
על האנטישמיות הגרמנית עיין בספרים: "מלכות הגזע והרשע" מאת יוסף טננבוים (ירושלים תשכ"א); "שואת יהודי אירופה", מבחר מאמרים (ירושלים תשל"ג) ועוד.

47 עפ"י ב"ד פרשה פד, אות יג.

48 ירמיה לב, יט.

49 דף יג א (מהדורה רגילה).

50 עפ"י בראשית כד, לא.

51 בראשית ח, ח.

52 דברים כח, סה.

53 פס' יב.

54 מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה, הוצאת בובר, וינא תרנ"ד, פרשת נח, פרשה ח, אות יא.

איכה (א[55]) בפסוק "היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח"[56] — "רבי שמעון בן לקיש אומר: אם מצאה מנוח לא היתה חוזרת". וכן הוא בב"ר (פרשה לג[57]): "ולא מצאה היונה מנוח"[58] — "יהודה בר נחמן בשם ר"ש אמר: אילו מצאה מנוח לא היתה חוזרת. ודכוותה: 'היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח'[56] — אילו מצאה מנוח לא היו חוזרים. ודכוותיה: 'ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לְכַף־רַגְלֶךָ'[52] — הא אילו מצאו מנוח לא היו חוזרים", עכ"ל. וכתב על זה בספר "תורה תמימה"[59] בזה"ל: "והכי פירושו — היא ישבה בנפש חפצה בגוים, ולא היתה נותנת לב לשוב ולחזור לארץ ישראל, אלא שלא עלתה בידה, לפי שלא מצאה מנוח. **והנה, הדרשה הזאת יקרה היא מאד בהשקפתה הבהירה, והד קולה ישמע בכל דור ודור, עד היום הזה**", עכ"ל. עכ"פ, נודע לנו מדברי חז"ל הנזכרים לעיל, סוד הגלות וקושי הגזירות שבאות עלינו תמיד מימים ימימה, כדי לעורר אותנו משינת הגלות. והקול קול דודנו — זה הקב"ה — דופק[60] על פתח לִבֵּנוּ לעורר בנו החשק והכסיפה לשוב לארצנו הקדושה, אשר כבר הסחנו דעתנו ממנה זה כמעט אלפים שנים, והתפשרנו עם שלוה קטנה ומעטה לישב בגוים, בהכחשת כבוד ה' וכבוד אומתנו וכבוד ארצנו הקדושה, ומכרנו את בכורתו של ישראל עבור נזיד עדשים של ארץ העמים.

ועל זה בוכה הי"ת, כמבואר בחגיגה[61], על גאונם של ישראל שניטל מהם וניתן לגויים (וכעת אין הגמ' לפני לציין את הדף ואת הלשון, כי אני כותב בלי ספרים). וראיתי לאחד מן הגדולים הקדמונים שפירש דבריהם ז"ל, דהקב"ה בוכה על מה שניטל כל גאון ויקר מישראל, שנאבד מהם הרגש של גאון שיש לכל אומה ואומה שמתגאה באומתה, וישראל אינם מרגישים שום יקר וכבוד על שהם עם ישראל (ער האט פערלאָרען דעם זעלבסט־בעוואוסטען שטאָלץ פיר זיינע הייליגע נאטיאָן[62]), עד שמכר כל גאונו וגדולתו עבור נזיד עדשים שמושיטין לו בארצות הגלות. ועל כן, מוכרח הקב"ה לבא בקול דודי דופק[60] — אלו הגזירות הקשות שמתחדשות עלינו בכל עת, כדי לעורר בנו הרצון לשוב לארצנו ולכבודינו.

ובזה נראה לפרש מאמר הכתוב: "כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחוזה, ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם"[63]. וכבר עמדו חז"ל על לשון "ונתתי" — דמשמע בשורה טובה (עיין הוריות דף י'[64]). אבל בהנ"ל יובן. דהכונה, דהי"ת מבשר לנו, דבעת שכבר נטמעו בגוים כל כך עד שחושבים ישיבתם בארצות הגולה כאילו יושבים בארץ אחוזתם, והסיחו דעתם מלשוב לארץ ישראל, אז יתן הי"ת נגע צרעת בבית ארץ אחוזתם,

55 פרשה א, אות כט.
56 איכה א, ג.
57 אות ח.
58 בראשית ח, ט.
59 איכה פרק א, אות סב.
60 עפ"י שיר השירים ה, ב.
61 ה, ב
62 הוא איבד את הכבוד האחרון של אומתו הקדושה.
63 ויקרא יד, לד.
64 עמ' א.

היינו בארצות הגולה דחשבינהו לארץ אחוזה שלהם יתן הי״ת כמה מיני נגע צרעת, עד שיפקחו עיניהם וידעו כי מי לך פה ומה לך פה[65], ויתנו לבם לשוב אל אחוזת אבותינו. וכאשר אנו רואים בימינו, שאחר כל הצרות שהגיעונו, כל אחד ואחד מישראל כוסף וחומד אל ארץ אבותינו, ומה מאד היה מאושר ומוצלח[66] אם היו מניחים אותו לשוב אליה. וכל זה מעצה עמוקה[67] של אלקינו ואלקי אבותינו שחושב עלינו מחשבות טובות, שלא נטמע בארצות הגוים, רק נשוב אל ארץ שנשבע לאבותינו לתת להם ולזרעם אחריהם. ועיין תנד״א (פרק יח[68]), שאין בעלי בתים נעקרים מן העולם ויורדים לארץ (היינו, שיורדים מנכסיהן וממצבם) אלא בשביל שאוכלין ושותין ומבעטין מתוך טובה, ואינם עוסקים בדרך ארץ ודברי תורה (כי טוב תורה עם דרך ארץ[69]), ועליהם אמר הכתוב: ״תחת שלש רגזה הארץ וכו׳, וְנָבָל כי ישבע לחם״[70], עכ״ל. ונתקיים מאמר זה באחב״י שבמדינות בעהמען, מעהרן ואשכנז[71], שישבו בעשירות גדולה ובעטו כל כך עד שנשכח מאתם שהמה זרע ישראל, עד שהוכרח לשלוח אחד שיזכירם שהמה בני אברהם יצחק ויעקב.

והנה, בפסוק ״ושב ה׳ אלקיך את שבותך״[72], פירש רש״י: ״שגדול יום קיבוץ גלויות ובקושי כאילו הוא עצמו צריך להיות אוחז בידיו ממש איש איש ממקומו, כענין שנאמר ׳ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל׳[73]״, עכ״ל. בביאור דברי רבנו נראה לי עפ״י מה שראיתי בספר הקדוש ״אוהב ישראל״, לרבנו מאפטא זי״ע[74] (בליקוטים לפסח[75]), בביאור תהלים בפסוק ״מארצות קבצם״[76], שכתב המדרש[77] וז״ל: ״כשם שהציפור נתונה ביד הצייד, כך היו ישראל משוקעים במצרים, שנאמר ׳וארד להצילו׳[78]. אמר רבי אבהו ב״ר אחא בשם רבנו: כך היו ישראל נתונים בתוך מצרים — כעוּבָּר שהוא נתון בתוך מעיה של בהמה. וכשם שהרועה נותן ידו בתוך מעיה ושומטו, כך עשה הקב״ה, שנאמר ׳לבא לקחת לו גוי מקרב גוי׳[79]. א״ר אייבו בשם ריב״ז: כשם שהזהבי הזה פושט ידו ונוטל הזהב מהכור, כך הוציא הקב״ה את ישראל ממצרים, שנאמר ׳ואתכם לקח ה׳... מכור הברזל ממצרים׳[80]״, עכ״ל המדרש. ולהבין ענין שלש דיעות אלו וטעמם והחילוק שיש

65 עפ״י ישעיה כב, טז.
66 כלומר — היתה לו הצלחה.
67 עפ״י ב׳׳ר פרשה פד, אות יג.
68 אות מט.
69 אבות פרק ב משנה ב.
70 משלי ל, כא-כב.
71 בוהמיה, מוראביה (צ׳כוסלובקיה), גרמניה.
72 דברים ל, ג.
73 ישעיה כז, יב.
74 רבי אברהם יהושע השיל, האדמו״ר מאפטא, זצ״ל. נולד — תקט״ו, נפטר — ה׳ ניסן תקפ״ה. תלמיד רבי אלימלך מליז׳נסק. בימי זקנותו נחשב למנהיג החסידות בפולין וגליציה. התפרסם ע״ש ספרו ״אוהב ישראל״.
75 ד״ה ״בכל דור ודור חייב אדם״.
76 תהלים קז, ג.
77 שו״ט פרשה קז (אות ד׳ מהדורת בובר), בשינוי לשון. וע״ מכילתא, פרשת בשלח, פרשה ו, בפס׳ ״ויושע ה׳ ביום ההוא״.
78 שמות ג, ח.
79 דברים ד, לד.
80 שם שם, כ.

ביניהם (במשל, שכל אחד המשיל משל אחר) — נראה, כי חז"ל דברו בכאן נגד ג' כיתות שיש בישראל, צדיקים, בינונים, רשעים. ומי שממשיל את ישראל לצפור — דיבר בצדיקים גמורים, והיינו, כמו שהצפור ביד הצייד אין לה שום שייכות וחיבור עמו כלל, כי היא בריה בפני עצמה, אלא שהיא כלואה בידו, וכשהצייד פותח ידו מיד בורחת הצפור ולא תשוב אליו עוד, כמו כן היו הצדיקים בגלות מצרים, שלא היתה להם שום שייכות אל הקליפות אלא שלא היו יכולים לצאת משם, ובחסדי הי"ת ירד להצילם והוציאם מבלי שום קושי. ומי שממשילם לעוֹבֵר במעי בהמה — מדבר בבינונים, היינו — כמו שעוֹבֵר יש לו שייכות קצת עם הבהמה, מצד שהיא אמו גם הוא נגרר אחריה, כמו כן היו הם במצרים, שהיתה להם שייכות קצת עם הקליפות, אבל לא כל כך, ח"ו, כי אעפ"כ ניכר העובר שהוא בריה בפ"ע. ומי שממשילם לזהב שבכור — מדבר ברשעים, ולכך מדמה אותם לזהב שבכור, המעורב עם הפסולת, שהזהב עם הפסולת הוא אחד ואינו ניכר בפני עצמו, כך היו הם במצרים, שהיתה להם התחברות גדולה עם הקליפות, ר"ל, וגם אותם הוציא הקב"ה", עכ"ד רבנו.

ונראה לי, שעל המדרגה השלישית מרמז לנו הפסוק הנ"ל, שצריך להיות אוחז בידיו ממש איש איש ממקומו, כדכתיב "ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל"[81], היינו — לרשעים שיהיו קשורים ואגודים ומחוברים בעומק הקליפות כל כך, עד שהקב"ה יצטרך לאחוז בידם ולהוציאם מעומק שקיעתם בגלות בהתחברותם עם הגוים בכל דרכיהם. משא"כ בבינונים, וכש"כ בצדיקים, לא יצטרך הי"ת לשום קושי, כי מיד שיפתחו שערי הגלות ירוצו הם מצד עצמם מבלי שיצטדך הי"ת לאחוז בידם ולהוציאם, וזה אמת וברור. וממש נתקיים זאת בימינו, שהרבה מבני עמנו כבר נטמעו ונשקעו בין העמים, וחשבו עצמם ללא בני עמנו וללא בני אל חי, בא אותו רשע ועשה הגזירה של הראססען־גיזעטץ[82], ובחיפוש אחר חיפוש אחר מקור האבות משלשה דורות מלפנים[83], עד שהמציא אותם לזרע אברהם יצחק ויעקב, ונתקיים בהם נבואת הנביא: "והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי"[84], היינו, שהגיעו למקום ודרגה שחשבו כולם עליהם שאינם עמי, יחשוב הקב"ה מחשבה טובה שיאמר להם בני אל חי. ועל אלו קאמר הנביא "ואתם תלוקטו לאחד אחד"[81], וכדברי רבנו מאפטא, שאפילו הרשעים הגמורים יתבררו, ויוציאם הקב"ה מעמקי הקליפות, "לבלתי ידח ממנו נדח"[85] כתיב.

וכן ראיתי בספר "מלבושי יו"ט" להקדוש מזידיטשוב זצ"ל[86], שהביא[87] בשם הר' ר'

81 ישעיה כז, יב.

82 חוקי הגזע.

83 עי' בספר "השואה בתיעוד" (יד ושם תשל"ח) עמ' 75 — "תקנה ראשונה לחוק אזרחות הרייך מיום 14 בנובמבר 1935".

84 הושע ב, א.

85 שמואל ב, יד, יד.

86 הכונה לספר "מלבוש לשבת ויו"ט" לרבי יששכר בעריש (דב) אייכנשטיין מזידיטשוב זצ"ל. נכד רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב (עי' הערה 94). נפטר בשביעי של פסח תרפ"ד.

87 בפירושו להגדה של פסח ד"ה "בארבעה בנים" (מהדורת מונקאטש תרפ"ז, דף נא ב).

מנדלי מרימינוב זי״ע[88], שאמר: שגם הבן השני שבהגדה יהיה לו תיקון בגאולה האחרונה. והקדוש הנ״ל, מרוב אהבתו לישראל לא רצה להזכירו בשם ״רשע״, על כן אמר רק ״בן השני״. פוק חזי עד כמה צריכה להיות אהבת ישראל (וזה יהיה למוסר השכל לכמה וכמה שאוחזים קנה המדה בידם למדוד את אחרים לכנותם בשם ״רשע״), דאפילו לרשע גמור — כבן השני שבהגדה — לא היה רוצה קדוש ישראל הנ״ל לקרוא בשם ״רשע״. וכן מצאתי בספר ״בני יששכר״[89] בשבע נחמתות[90], שהביא בשם המקובלים כן, דבגאולה האחרונה יהיה תיקון אפילו לרשעים הגמורים, וכולם יגאלו. אח״כ מצאתי כן בפירוש בפסיקתא רבתי (פיסקא ״קומי אורי״) שהקב״ה אומר למשיח: ״ובעוונותיהם של אלו עתיד לשונך״ וכו׳, אמר לפניו: ״רבונו של עולם, בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי (היינו, לסבול כל אותן הצרות שאמר לו הקב״ה) שלא יאבד אחד מישראל״. וכן הוא עוד בפיסקא ״גילי מאד״, ושם אמר משיח: דאפילו על אלו ששחקו עליו ולא האמינו בביאתו — הוא מכפר עליהן ושלא יאבדו, עיי״ש[90].

הרי מכל זה, עד כמה יקר בעיני המשיח ובעיני הקב״ה אף נפש גרועה מישראל, ומשיח מקבל עליו לסבול כמה וכמה צרות רק שלא תאבד אף נפש היותר גרועה מישראל, כי כולם המה זרע אברהם יצחק ויעקב. ובזהר הקדוש[91] ראיתי (וכעת א״א לציין מקומו כי

88 רבי מנחם מנדל מרימנוב זצ״ל. נפטר — י״ט איר תקע״ה. תלמיד רבי אלימלך מליז׳נסק. בשנת תקס״ח השתקע ברימנוב והנהיג עדה חסידית. היה משלשת מנהיגי חסידות פולין וגליציה.

89 לרבי צבי אלימלך שפירא מדינוב זצ״ל. נולד — תקמ״ג, נפטר — ח״י טבת תר״א. בן אחותו של ר׳ אלימלך מליז׳נסק שעל שמו הוא נקרא. למד ושימש את ארבעת גדולי החסידות בפולין וגליציה — ר׳ מנדלי מרימנוב, ר׳ יעקב יצחק ה״חוזה״ מלובלין, ר׳ ישראל המגיד מקוזניץ ור׳ אברהם יהושע השיל מאפטא. התפרסם ע״ש ספרו ״בני יששכר״ שנעשה מספרי היסוד בתורת החסידות.

90 מאמרי ז׳ נחמתות, מאמר ה, נחמה א, אות א.

90* זה לשון הפסיקתא (פרשה לז, פיסקא ״קומי אורי״, אות א): ״התחיל הקב״ה מתנה עמו (= עם משיח) ואומר, הללו שגנוזים הם אצלך, עוונותיהם עתידים להכניסך בעול ברזל ועושים אותך כעגל הזה שכהו עיניו, ומשנקים (= צער הנפש וצרת הרוח) את רוחך בעול, ובעוונותיהם של אלו (= עוונות ישראל) עתיד לשונך לידבק בחיכך. רצונך בכך? אמר משיח לפני הקב״ה: שמא אותו צער שנים רבות הסז אמר לו הקב״ה: חייך וחיי ראשי שבוע אחד שגזרתי עליך, אם נפשך עצבה אני טורדן מעכשיו. אמר לפניו: רבון העולמים, בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי, שלא יאבד אחד מישראל...״. ושם (פרשה לה, פיסקא ״גילי מאד״, אות ב) כתב וז״ל: ״צדיק ונושע — הוא משיח, שמצדיק דינו על ישראל (= שמצדיק ומקבל עליו סורים לכפר על עוונות ישראל), כששחקו עליו כשיושב בבית האסורים, והוא נקרא ׳צדיק׳. למה נקרא ׳נושע׳? אלא שמצדיק עליהם את הדין. אמר להם: כולכם בני אל אתם, אלא תיושעו כולכם ברחמיו של הקב״ה. ׳עני ורוכב על חמור׳ — זה משיח. ולמה נקרא שמו עניי? שנתענה כל אותם השנים בבית האסורים, ושחקו עליו פושעי ישראל מפני שרוכב על חמור, מפני הרשעים שאין להם זכות (= כלומר שהם עם הדומה לחמור)...״.

91 עי׳ ח״ג דף לו ב — לז א ועוד.

אני כותב בלי ספרים), דאפילו הפושעים שבישראל נאחזים בימין ונשרשים בקדושה, על כן אסור לזלזלם וכש"כ לקללם, ואדרבא מצוה לאהוב אותם ולקרבם. עיין בספר "ליקוטי בית אפרים" להגאון רבי נפתלי סופר[92], אשר בסופו נדפסו חידושים מרבו מרן החת"ס, ושם ראיתי דבר נפלא. וזה לשון רבנו ה"חתם סופר": "בחידושי אגדות אמרתי, הא דאמרינן בפרק 'במה מדליקין'[93] דבית שמאי היה קפדן ובית הלל היה אוהב שלום ורודף שלום ומקרב בריות לתורה, לא שבית שמאי היה קפדן שלא מן הדין, ח"ו, אלא בית שמאי היה מרחק אלו שהיה בדין לדחק, רק בית הלל היה ענוותן יותר שלא מן הדין וקירב בריות שלא מן הדין, היינו — שהיה בדין לרחק אותם והוא קירב, והלכה כבית הלל", עכ"ל. הרי, דרבנו החת"ס פסק בפירוש, דהלכה כבית הלל לקרב אפילו אותם שהיה מן הדין לרחק, צריך לקרבן כמו שעשו בית הלל. וכן מצאתי בספר "נתיב מצוותיך", לרבנו המקובל ר' אייזיקל מקומרנא[94] (בנתיב אמונה, שביל ששי, אות י), אחר שהביא מספר החזיונות לרבנו חיים ויטאל[95] ששאל לרבו האר"י ז"ל[96], איך אמר עליו שנפשו יש לה מעלה כל כך, והרי הקטן שבדורות הראשונים היה צדיק וחסיד שהוא אינו מגיע לעקבו. והשיב לו האר"י ז"ל, וז"ל: "דע, כי גדלות הנפש אינה תלויה כפי מעשה האדם הנראה לעינים, כי בוחן לבות וכליות השם יתברך, וכפי הזמן והדור ההוא מעשה קטן מאד בדור הזה שקול ככמה מצוות בדורות הראשונים היה צדיק וחסיד שהוא אינו מגיע לעקבו. והשיב לו האר"י ז"ל, וז"ל: "דע, כי גדלות הנפש אינה תלויה כפי מעשה האדם הנראה לעינים, כי בוחן לבות וכליות השם יתברך, וכפי הזמן והדור ההוא מעשה קטן מאד בדור הזה שקול ככמה מצוות בדורות הראשונים. כי בדורות האלו הקליפה והרע גובדת מאד ומאד עד אין קץ ועד אין שיעור, מה שאין כן בדורות הראשונים, ואלו הייתי אני חי באותן הדורות היה מעשי וחכמתי נפלאות ועילה מכמה צדיקים הראשונים תנאים ואמוראים", ע"כ בספר החזיונות הנ"ל. וכתב על זה הקדוש הנ"ל, וזה לשונו: "ומעתה, בין תבין אחי, אם בימי מרן האר"י היתה התגברות הקליפות כל כך, מה נאמר ומה נדבר בזמן הזה המר, בודאי יש לְנַשֵּׁק לכל מי שבשם ישראל יכונה ולעורר עליו אהבה וזכות, כי כל מה שעושה הכל הוא מחמת התגברות הרע ומחמת הצרות והיסורים, עד שנסתלק דעת כל אחד מהם, וכל הרשעים שבמדינה זאת[97] ובפרט מדינת אשכנז נשבע אני בחיי

92 נולד בשנת תקע"א, נפטר תרנ"ט. בסוף ספר זה של בנו ישנם חידושים שלו. חבר ספרים נוספים: "מטה נפתלי", "בית נפתלי" ו"שער נפתלי".

93 עי' שבת ל ב — לא א.

94 רבי יצחק אייזיק סאפרין זצ"ל. נולד — תקס"ו, נפטר — י' אייר תרל"ד. למד ושימש צדיקים רבים בדורו, אך רבו המובהק היה דודו האדמו"ר רבי צבי הירש מזידיטשוב. התפרסם כגאון בהלכה, בחסידות ובקבלה. חיבר ספרים רבים בכל מקצועות התורה. ביחוד נודע פירושו על ספר הזהר — "זוהר חי".

95 רבי חיים ויטאל זצ"ל. נולד — ש"ג, נפטר — ש"פ. תלמידם של גדולי ארץ ישראל, מהר"ם אלשיך ועוד. ביחוד התפרסם כתלמידו העיקרי של האר"י הקדוש, וכל כתביו הם מסירת דברי מורו האר"י זצ"ל.

96 רבי יצחק לוריא אשכנזי זצ"ל. נולד בירושלים — רצ"ד, נפטר בצפת — ה' מנחם אב של"ב. האר"י הקדוש התפרסם בעיקר בשנתים האחרונות לחייו כמייסד שיטה חדשה בהסברת חכמת הקבלה. שיטתו נפוצה בכל קהילות ישראל והשפיעה השפעה מכרעת על הלך הרוח ותכני הלימוד הן בין גדולי הלומדים והן בשכבות העם הרחבות.

97 גליציה (אוסטריה).

עולם שכולם אנוסים כתינוק שנשבה לבין הנכרים ובלי דעת ידברו, וכולם מוכנים ברגע אחת לשפוך דמם כמים על קדושת השם הגדול באהבה ובשמחה ובלב שמח במחולות וריקודין", עכ"ד הקדושים. וכן הוא האמת, שמוכן הוא לפי השגתו עד כמה שמשיג מן היהדות למסור נפשו עליה, ואלו השיג יותר היה עושה יותר. עכ"פ תראה אחי, שהקדוש איש אלקי הנ"ל, אמר בפירוש שיש לנשק כל אותם אשר בשם ישראל יכונו, וסובלים עם הכלל עבור שגם הם נקראו ישראל, ומצוה לעורר זכות עליהם ולקרבם בכל מיני חיבה, עד שנשבע בחיי עולם שכל הרשעים שבישראל בזמנינו המה אנוסים על הכל כתינוק שנשבה לבין העכו"ם. דוק והעמק בדבריו, כי היה מפורסם לבעל רוח הקודש.

עכ"פ זה ברור, ששום אחד מישראל אפילו היותר גרוע, לא יִדָּחֶה בעת הגאולה, וישובו כולם לגבולם, והי"ת יקבלם באהבה וחיבה. וכבר היה כן בימי עזרא, דכתיב: "הבאים מֵהַשְּׁבִי בני הגולה הקריבו עולות לאלקי ישראל פרים שְׁנֵים עשר"[98], ועיין בהוריות (דף ו[99]) ובתמורה (דף טו[100]), דר' יהודה אומר, דעל עבודת כוכבים שעשו בימי צדקיהו הביאום. ופריך בגמ': "והא מזידין היו" (עיי"ש בגמ', שדורו של צדקיהו שעבדו ע"ז היו עדיין בחיים והם ששבו מהגולה), ופירש רש"י: ש"דורו של צדקיהו מזידין היו, ובני קטלא נינהו, ולא בני קרבן נינהו, והיכא מתכפרין בהנך קרבנות?" ומתרצת הגמרא: "הוראת שעה היתה", ופירש"י: "דאע"ג דהיו מזידין — היו מתכפרין". ורבנו גרשם מאור הגולה פירש (בתמורה[101]) על תירוץ הש"ס — דהוראת שעה היתה — וז"ל: "לפנים משורת הדין", עיי"ש. (ונראה לי, דהוא כנהוג ביום שמחה למלך לחלק "אמנעסטיען"[102] לעוברי עבירה. וכבר כתב השל"ה[103] בספרו הקדוש, דכל המדות שנמצאות עתה במלך בשר ודם נשתלשלו מן הקדושה, עיי"ש. וכן גנבו הם מדה זו — לחלק אמנעסטיען ביום שמחתן — מן הקב"ה, שעשה אז כן ביום שמחת הגאולה בימי עזרא, ליתן אמנעסטיא לאלו שעבדו ע"ז במזיד שיתכפרו בקרבן כשוגג אף שהיו מזידין, כדי שלא ידחו משמחת הגאולה).

עכ"פ הנך רואה, שאפילו לאלו הכופרים הגמורים, עובדי ע"ז, שאין לך דבר יותר חמור מזה, כמבואר בשבועות (דף יג, ע"א), אעפ"כ לא דחה אותם הקב"ה משמחת הגאולה. בגלל כן ברור לי, שגם עתה בעת שנזכה לגאולה בב"א, בודאי לא תדחה שום נפש מישראל, אפילו מן הפושעים והמורדים היותר גדולים הנמצאים בזמנינו, מה גם שבימינו

98 עזרא ח, לה.
99 עמ' א.
100 עמ' ב.
101 שם ד"ה "הוראת שעה היתה".
102 חנינה.
103 ר' ישעיהו הלוי הורוויץ זצ"ל. נולד — שכ"ה, עלה לארץ ישראל — שפ"א. נפטר בטבריה — ש"צ. נקרא כפי העם "השל"ה הקדוש" ע"ש חיבורו הגדול בנגלה ובנסתר "שני לוחות הברית". הספר זכה לתפוצה רבה בקרב כל קהילות ישראל, והשפעתו ניכרת בתנועות הרוחניות שנוסדו אח"כ, כגון תנועת החסידות ותנועת המוסר. עלייתו לארץ ישראל נחשבת לאחד מציוני הדרך בהרחבת ישוב יהודי אשכנז בארץ ישראל.

כמעט אינם נמצאים כאלו שיהיו בבחינת יודעים את רבונם ומכוונים למרוד בו, ח"ו, רק המה כתינוק שנשבה בין העכו"ם אשר אינם יודעים ולא נתגדלו על רוח התורה, והמה אנוסים על הכל, וכדברי הקדוש איש אלקי מקאמרנא הנ"ל ודאי דמצוה לקרבם, וכדברי הרמב"ם בהלכות ממרים[104] — שהבנים של הפורשים מהציבור, כמו של הקראים, דבניהם כבר נתגדלו שלא ברוח התורה — אינם בכלל ההרחקה, אדרבה מצוה לקרבם, עיי"ש. על כן, דורנו זה ודאי דחביבים לגבי הקב"ה, ויתקרבו בעת הגאולה בב"א. וכן אנו איננו רשאים לרחקם, אדרבה מחויבים אנו לקרבם כעת אחר כל אלו הצרות שהגיעונו מתוקף הגלות שעברה עלינו בשנים הללו, וגם רשעי ישראל לא פלטו מהגלות, וגם הם סבלו בעד שכונו בשם ישראל, וכבר נתרכך לבבם והכירו כי שקר הנחילו להם אבותם בהרעפאָרעם[105] שהנהיגו להם אבותיהם מדורות שלפנינו, ומאד היו שבים אלינו בכל לבבם אלא שאבדו הדרך, שכבר נתנכרו מאתנו, בודאי מחויבים אנו ליתן ידינו להם, לקרבם בכל מיני קריבות ובאהבות של אחים, והם הם בכלל דברי הרמב"ם הנ"ל שהבאתי לעיל, שהבנים של הפורשים מדרכי התורה מצוה לקרבם, שהמה בכלל תינוק שנשבה לבין העכו"ם.

והלום ראיתי בספר הקדוש "אזור אליהו", לבעל "שבט מוסר"[106], (סי' קמ), שהביא ילקוט תהלים[107], וז"ל: "'גַּעֲרַתְּ גוים'[108] — זה עמלק, 'אִבַּדְתָּ רשע' — זה עשו. יכול אף יעקב במשמע, 'רשעים' לא נאמר אלא 'רשע'", עכ"ל. וכתב על זה: "והנה מאמר זה תמוה, באומרו "יכול אף יעקב במשמע'. אמנם נראה, בשנקדים לדקדק שלא אמר 'אף ישראל במשמע' רק אמר 'יעקב במשמע', והיינו — מי שאינו הגון, כדברי חז"ל[109], והיה משמע שגם רשעי ישראל, ח"ו, נאבדים בחטאם, כשם שנאבד עשו ברשעו, גם המכונה בְּנוּ "יעקב' — שהוא רשע — יהא נאבד כמוהו, לזה אמר "יכול אף יעקב במשמע' — שהוא רשע, ולא אמר "ישראל', לזה השיב 'רשעים לא נאמר אלא רשע', לרמוז — דוקא עשו וזרעו נאבדים. אמנם, אם היה אומר 'רשעים' היה משמע כל מין רשע בין ישראל בין מאומות העולם, אמנם 'רשע' מרמז על מין אחד — שהוא עשו, אבל רשעי ישראל אינן נאבדים, וח"ו שיאבד אפילו פרסה מישראל, כי אפשר להם בתיקון יסורים וכדומה, ואין רשע שבישראל שאינו מהרהר בתשובה", עכ"ל.

ואגב, אומר דבר פלא שראיתי במהרי"ל (הלכות עשי"ת[110]), שכתב: "דלימות המשיח אין מקבלין בתשובה, ודוגמת זה אין מקבלין גרים אז, דהמתגייר אז אין עושה מאהבת הי"ת רק לשמוח בשמחת ישראל, ומאחר דאנו מצפין לישועה בכל יום — מי שאינו שב

104 פרק ג הלכה ג.
105 הכוונה לתנועת הרפורמה ביהדות.
106 לרבי אליהו הכהן האתמרי זצ"ל, מרבני העיר איזמיר שבתורכיה.
107 ילקו"ש ח"ב, רמז תרמג.
108 תהלים ט, ו.
109 עי' במד"ר פרשה כ, אות כב. ועי' של"ה, ח"א, דף יד ב (מהדורה רגילה).
110 ד"ה "הפטרת".

ויבא משיח במהרה בימינו שוב לא מצי שב[111] וישאר בחטאו, ח״ר״, עכ״ל. והוא דבר פלא, דלא יועיל אז תשובה, ח״ו. ובמדרש שיר השירים (פרשה ז[112]) מצינו להיפך. וזה לשון המדרש על הפסוק (זכריה ט[113]) ״משא דבר ה׳ בארץ חַדְרָךְ״: ״חַדְרָךְ״ — זה מלך המשיח, שעתיד להדריך כל באי עולם בתשובה לפני הקב״ה״. (עיין פירוש ״מתנות כהונה״, שם, דהיינו ע״י חילוף חי״ת בה״א כמשפט אהח״ע). וכן הוא בתנד״א[114] (סוף פרק כב), וז״ל: ״אבי שבשמים, יהיה שמך מבורך לעולם ולעולמי עולמים, ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקום מושבותיהם, על מה שאמרת שאתה מקבל את פושעי ישראל בתשובה, שאפילו הגדיל אדם עבירות זו למעלה מזו ועשה תשובה — הריני עמו ברחמים ואקבל את תשובתו. ואפילו עומד ומחרף ומגדף כלפי מעלה ויחזור ויעשה תשובה — אתה הקב״ה מוחל לו על כולם. שנאמר: ׳אז תִּפָּקַחְנָה עיני עִוְרִים, ואזני חֵרְשִׁים תִּפָּתַחְנָה. אז יְדַלֵּג כְּאַיָּל פִּסֵּחַ וְתָרֹן לשון אִלֵּם׳[115] וגו׳, ואין עור וחרש ופסח ואלם אלא מי שהוא חסר דעת בדברי תורה וחסר מעשים טובים, שהרי נאמר: ׳כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה׳[115]״, עכ״ל. ופירש המפרש[116]: ״דרצונו לומר, דאם אלם וחרש כפשטיה — מה נתינת טעם הוא זה ׳כי נבקעו׳ וגו׳, אבל אם נדרש בדברי תורה — אתי שפיר, לכך תפקחנה עיני העורים — לפי שנבקעו במדבר מים, רצונו לומר — כי מלאה הארץ דעה[117]״, עכ״ל. הרי, דהקרא מדבר מימות המשיח, דאז תמלא הארץ דעה[117], ואעפ״כ תהיה מועילה אז תשובה למחרף ומגדף כלפי מעלה, ח״ו. וכן כתב רש״י (שם בישעיה[115]) בפסוק זה ״אז תִּפָּקַחְנָה עיני עִוְרִים״, וז״ל: ״אותם שהיו עד הנה עורים מהכיר את מוראו עליהם, ואזני חרשים שלא היו שומעים לקול נביאים עד הנה, תפקחנה ותפתחנה, כי אתן להם רוח נכון ליראה אותי״, עיי״ש בכל הפרק שמדבר מעת הגאולה. וכן היה בימי עזרא שנתקבלו בקרבן, וכמו שהבאתי לעיל. א״כ, דברי רבנו המהרי״ל הם פלא לכאורה.

וליישב את דבריו, נראה לי דכוונתו היתה רק לאיים על השומעים לעשות תשובה תיכף ומיד, עוד טרם ביאת משיח צדקנו, כי בודאי יותר במעלה היא תשובה כזו, כידוע מאמר חז״ל[118]. אבל, באמת גם רבנו המהרי״ל יודה לדברי רבותינו בעלי מדרש הנ״ל, דמשיח יקבל בתשובה לכל אחד מישראל. עיין מלכים ב (יד[119]): ״כי ראה ה׳ את עֳנִי ישראל מֵרָה מְאֹד, ואפס עָצוּר ואפס עָזוּב ואין עוזר לישראל. ולא דיבר ה׳ למחות את שם ישראל מתחת השמים, ויושיעם ביד ירבעם בן יואש״. ובתנחומא[120] אמרו על זה הפסוק: ״ולא דיבר ה׳ למחות את שם ישראל״ — ״אין הקב״ה מבקש שימות אחד מישראל. ראה מה

111 כלומר — לשוב.
112 פס׳ ה.
113 פס׳ א.
114 רבה.
115 ישעיה לה, ה־ו.
116 פירוש ״ישועות יעקב״ אות טז.
117 עפ״י ישעיה יא, ט.
118 עי׳ סנהדרין צ״ז ב; במ״ר, פרשה ז, אות י; תנדא״ר, פרק טז אות ז.
119 פס׳ כו-כז.
120 פרשת במדבר, אות כה, בשינוי לשון.

כתיב: 'ואל יאמר בן הנֵכָר... הבדל יבדילני'[121], ואם על בן הנכר לא אמרתי לפסלו, על בני על אחת כמה וכמה", עכ"ל.

וכדברים האלה יצאו מפי רבנו, איש אלקים קדוש, מרנא ר' ישכר דוב מבעלז זצוק"ל זי"ע[122], בשנת תרע"ד, כשפרצה המלחמה שנקראת מלחמת העולם הראשונה, והוא ברח ממשכן כבודו ונמלט לעיר ראצפערט אשר בארץ הגר[123], ובעת הזאת היתה עוד ישיבתי בק"ק בוסערמין[124] אשר היא עיר קרובה לראצפערט, וכמעט כל משך התגוררותו של רבנו ז"ל שם הייתי סוכך באברתו[125], והייתי מקורב אצלו ואצל בני ביתו, והייתי נכנס ויוצא בביתו, (ובעיר בוסערמין השכנתי קצת מקרוביו, והרבה פעמים השתדלתי עבורם אצל הממשלה דשם), ומכל המדינות נהרו אליו לקבל פני קדשו. ופעם אחת היה אצלו קיבוץ גדול מחכמי המדינה, שהיתה אז עוד מדינה גדולה עם גדולי תורה גאוני דור וזקני הדור, גדולי המדינה קדושי עליונים היו יושבים לפניו, ובראשם היה האי סבא קדישא שלשלת היוחסין מו"ה משה דוד טייטלבוים אבדק"ק מאדיאר־לאפוש בזיעבענבירגען[126], נכד ותלמיד מובהק למרן בעל "ייטב לב" ז"ל[127] (והוא הדפיס שו"ת "השיב משה" לזקינו רבן של ישראל בעל "ישמח משה"[128], וכל ספרי זקינו בעל "ייטב לב"), והיה דברן ודרשן נפלא, וערך וטען לפני רבנו מבעלז: היות שעם בני ישראל שרויין בצער כמעט בכל העולם, והצרות תקיפות ותכופות הרבה מאד, ואין תרופה למכות ישראל זולת אם יתעוררו כולם יחד כל כלל ישראל לתשובה, והיה מן הראוי שתנועה זו על התעוררות התשובה תצא מידי צדיק הדור כמותו, שהכתירו אותו בדור הזה לצדיק הדור, ואם ההתעוררות לזה תצא ממנו — בודאי תפעל על הדור להשיב את לבם לאבינו שבשמים, ובזה ישיגו את הישועה שממתינים לה כל כך כל כלל ישראל. כה טען לפניו כמעט שעה שלמה, והטעים את דבריו בטעמים מתוקים ונפלאים, שרק עליו מוטל חוב זה. וכאשר השלים את דבריו, פתח רבנו פיו קדשו וענה לו רק תשובה קצרה וחדה בזה הלשון: **לאפושר רב, זענט איהר שאן פארטיג מיט איירע טענות? אז משיח וועט קומען וועלין יודען תשובה. טון דער עיקר איז דאס יודען זאלין זיך ליב האבן איינער דעם אנדערן[129] וצריך לאהוב אפילו לאיש היותר גרוע שבישראל כנפשו, ולאחד הלבבות, ולרחק כל דבר הגורם פירוד לבבות, ובזה תלויה**

121 ישעיה נו, ג.

122 רבי יששכר דב רוקח, האדמו"ר מבלז, זצ"ל. נולד — תרי"ד, נפטר — כד חשון תרפ"ז. ממנהיגי חסידות גליציה.

123 הונגריה.

124 עי' במכוא לספר "משנה שכיר" ח"א, ירושלים תשל"ד.

125 עפ"י תהלים צא, ד.

126 עיירה בטרנסילבניה (טרגרל — לאפוש ברומנית) שוכנת ליד נהר לאפוש בקרבת העיר דעש.

127 רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים. נולד תקס"ח, נפטר תרמ"ג. נכדו של רבי משה טייטלבוים, בעל "ישמח משה". מלא את מקומו בהנהגת העדה.

128 עי' בפתיחה הערה 130.

129 תרגום: הרב מלאפוש. האם כבר סיימת את טענותיך? כאשר המשיח יבוא היהודים יעשו תשובה. עכשיו, העיקר שהיהודים יאהבו זה את זה.

ישועתן של ישראל בעת צרה. עכ״ד הקדושים אשר יצאו בחרדת קודש מעמקי לבבו. וכל מה שהבאתי למעלה ממדרש ומש״ס ומחנד״א ומספר ״נתיב מצוותיך״ ומרבנו החת״ס — נכללים בדבריו הקצרים הנ״ל, אשר חותכין כל לב בר ישראל אשר מרגיש בצער הדור, ויש לו הרגשה אמיתית באהבת ישראל. ודע והבן כל זאת, ואל תהי חסיד שוטה ומבוהל לקטרג על ישראל, ולעשות פירוד בין הדבקים, מה גם בעת שמידת הדין מתוחה על כלל ישראל, ועת צרה ליעקב, רחמנא ליצלן.

והלום מצאתי בפירוש כן, כדברי רבנו הקדוש מבעלז, בספר הקדוש ״דברי אמת״ לרבנו איש אלקים מלובלין[130], זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, בפרשת ״קרח״[131], שכתב בזה הלשון: ״הנה יש שמתפללין רק על חשובה לדור, אבל לא זה הוא האמת, כי מעורר דין, ח״ו. ודרך הנכון הוא, להמשיך נסים ונפלאות לטובת ישראל, וישובו מאהבת הנס, כמו בימי מרדכי ואסתר ׳קימו מה שקבלו כבר׳[132]. וכן פירשנו על ׳כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות׳[133]״, עכ״ד הצריך לענינינו. הרי דכתב, דאם מתפללין על תשובה לדור — עוד מעוררים דין, ח״ו, אלא צריך לבקש על נסים, ואז ישובו כולם לעבודתו. וכן הוא האמת, כאשר אמרה אשה אחת גבירה ועשירה, מעיר טרענטשין, בעתות הצרה שהיגיעונו, ר״ל, בזה״ל: ״אָ וואן דער ליעבער גאָטט העטטע נור איין וואונדער געצייגט ווערדען וויר זיך אונס אללע בעקאהרען צו איהם״[134]. ומדרגת עיר טרענטשין בדת יהודית ידועה לכל, ואעפ״כ אמרה כן. ודברי רבנו מלובלין אינם צריכים חיזוק, רק הבאתי מעשה רב, וד״ל. ועיין רש״י (ישעיה סג, ח) על הפסוק ״ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו, וַיְהִי להם למושיע״, ופירש״י וזה לשונו: ״׳אך עמי המה׳ — אע״פ שגלוי לפני שיבגדו בי מ״מ עמי הם, והרי הם לפני כבנים אשר לא ישקרו״, עכ״ל הקדוש. ועיין רש״י בפסוק ״ויהי העם כמתאוננים״[135], שכתב: ״אין ׳העם׳ אלא רשעים... וכשהם כשרים קרויים ׳עמי׳״, עיי״ש. הרי בפירוש, שאע״פ שרשעי ישראל הם בוגדים, ח״ו, אעפ״כ לא פסקו מלהיות בנים למקום. וקראם בלשון ״עמי״ כאילו הם כשרים, וממילא שמצוה לאהוב אותם ולקרבם, ולהיות בחיבה עמהם, ועי״ז נשיג הישועה. וזה שסיים הפסוק ״וַיְהִי להם למושיע״[136] — היינו, שאז נשיג הישועה אשר אנו מחכים לה בכליון עינים, וכדברי רבנו מבעלז זצ״ל. ועיין ילקוט הושע[137]: ״אמר הקב״ה להושע: חטאו ישראל... אמר לפניו: רבש״ע, כל העולם שלך, העבירם באומה אחרת. אמר הקב״ה: מה אעשה לזקן זה וכו׳, אני שישראל הם בָּנַי בְּחִירַי, בני אברהם יצחק ויעקב, והם אחד משלשה קנינים שקניתי בעולמי, תורה ארץ ישראל וישראל, ואתה אומר לי העבירם באומה אחרת״,

130 רבי יעקב יצחק ה״חוזה״ מלובלין. עי׳ לעיל בהסכמות הערה 198.

131 לפס׳ ״וינח משה את המטות״ ד״ה ״ועתד״ (דף כח ב. מהדורת ורשא תרמ״ג).

132 שבת פח א.

133 מיכה ז, טו.

134 תרגום: לו רק אבינו שבשמים היה עושה לנו מופת אחד, היינו כולם שבים אליו.

135 במדבר יא, א.

136 ישעיה סג, ח.

137 ילקו״ש, ח״ב, רמז תקטו. ועי׳ פסחים פז א — פז ב.

עכ"ל. הרי, שישראל הם תמיד קנין הקב"ה, אפילו בשעה שחטאו, ואיך רשאי לזלזל בקנין של הקב"ה. ואדרבה, חובה עלינו ללמד זכות על ישראל אף בשעה שאינם הגונים, כמבואר במדרש תנחומא (פרשת "שופטים"[138]) בפסוק "ושפטו את העם משפט צדק"[139] — "שיהיו מטין את העם לכף צדק. א"ר יהודה בר שלום: שיהיו מטין ומלמדין עליהם זכות לפני הקב"ה. ממי אתה למד — מגדעון בן יואש, שבימיו היו ישראל בצרה, והיה הקב"ה מבקש אדם שילמד עליהם זכות ולא היה מוצא, שהיה הדור דל במצוות ובמעשים. כיון שנמצא זכות בגדעון שלמד עליהם זכות, מיד נגלה עליו המלאך, שנאמר: 'ויבא אליו מלאך ה', ויאמר לו: לך בכחך זה'[140] — בכח זכות שלמדת על בני. הוי 'ושפטו את העם משפט צדק' — שיהיו מלמדין זכות על הדור", עכ"ל המדרש. ומזה יהיה מוסר השכל, לאלו המצפצפין ומהגין ומדברים סרה על ישראל אפילו יהיו מהיותר גרועים שבישראל — אסור ללמד עליהם חובה, ח"ו, כי המה זרע בחונים, בני אברהם יצחק ויעקב, ומושרשים בקדושה כאשר הבאתי לעיל מהזהר[141]. ושמור וזכור זה, ואל תשכח. שלא תפול ברשת השטן המשיאך לקטרג על ישראל.

ועיין עוד בגודל הענין ללמד זכות על ישראל אף בשעה שאינם ראויים — במדרש שיר השירים (פרשה א[142]): "ר' סימון פתח" וכו', ובויקרא רבה (פרשה י[143]): "מצינו בגדעון"

138 אות ד.

139 דברים טו, יח.

140 שופטים ו, יד. ושם כתוב: "ויפן אליו ה' ויאמר" וכו'.

141 לעיל עמ' עב.

142 פס' ו אות א: "'אל תראוני שאני שחרחורת' — רבי סימון פתח: 'אל תלשן עבד אל אדוניו', ישראל נקראו עבדים שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים', ונקראו הנביאים עבדים שנאמר 'כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים'. כך אמרה כנסת ישראל לנביאים: אל תראוני בשחרחורתי, אין לך שמח בבני יותר ממשה, ועל ידי שאמר 'שמעו נא המורים' נגזר עליו שלא יכנס לארץ. דבר אחר, אין לך שמח בבני יותר מישעיהו, ועל ידי שאמר 'ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב' אמר לו הקדוש ברוך הוא: ישעיה, בנפשך את רשאי לומר, 'כי איש טמא שפתים אנכי' ניחא, שמא 'ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב' אתמהא. תא חמי מה כתיב תמן 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רִצָּפָה', אמר רב שמואל: 'רצפה' — רוץ פה, רצוץ פה למי שאמר דלטוריא (= לשון הרע) על בני. וכתיב באליהו, שנאמר 'ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי ישראל, כי עזבו בריתך בני ישראל' — אמר לו הקדוש ברוך הוא: בריתי שמא בריתך: 'את מזבחותיך הרסו' — אמר לו מזבחותי שמא מזבחותיך: 'ואת נביאיך הרגו בחרב' — אמר לו נביאי, ואת מה איכפת לך. אמר לו: 'ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה'. תא חמי, מה כתיב תמן: 'ויבט והנה מראשותיו עוגות רצפים' — מה הוא 'רצפים', אמר רבי שמואל בר נחמן: רוץ פה, רצוץ פיות בכל מי שאמר דילטורייא על בני...

רבי אבהו וריש לקיש הוו עללין לחדא מדינתא דקיסרין. אמר ליה רבי אבהו לרבי שמעון בן לקיש: מהו כן עלינן למדינתא דחירופיא וגידופיא (= מהו זה שנכנס לעיר של חירופים וגידופים - "מתנות כהונה"). נחת ליה ריש לקיש מן חמריה, וספא חלא ויהב בפומיה (= ירד ריש לקיש מעל חמורו ואסף חול ונתן לתוך פיו של רבי אבהו - "מתנות כהונה"). אמר ליה: מהו כן? אמר לו: אין הקדוש ברוך הוא רוצה במי שאומר דילטוריא על ישראל".

143 לא נמצא וצ"ע. ועיי"ש אותיות א-ג.

וכו', וברש"י ספר שופטים (פרק ו פסוק יד), ובפסחים (דף פז[144]), ובמדרש הנעלם (פרשת "נח"[145]), ובאוה"ח הקדוש (פרשת "חקת"[146]), וברש"י ורד"ק מלכים א (פרק יט[147]), ובשבת (דף קיז[148]), ובתנד"א (פרק טז[149]), ורמב"ם הלכות דעות (פרק ה[150]), ובספר "דבש לפי" (מערכת ת[151], וכן מערכת כ[152]). ודוק בכל המקומות שציינתי ותראה עד היכן מגיע דבר זה ללמד זכות על ישראל בשעה שנתונים בצרה, והחוב לאהוב ממש באהבת נפש אף היותר גרוע שבישראל בדבקות נפלאה, ובזכות זה יפעלו שירחם ה' עליהם ויחלצם מצרה. ועל זה כיון רבנו מבעלז שאמר: "דער עיקר איז דאס מען זאלל זיך ליב האָבען איינער דען אנדערן אין דעם זכות וועט דער אייבישטער העלפין"[153].

ולכאורה, דברי רבן של ישראל מבעלז הנ"ל, שהשיב בפשיטות "אז משיח וועט קימען וועלין יודען תשובה טון"[154], דמשמע מדבריו דמשיח יבא קודם תשובת ישראל, צריכים ביאור. דהלא מהרמב"ם (הלכות תשובה[155]) משמע דתלוי בתשובה של ישראל תחילה, שכתב: "שאין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה התורה שסופן של ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן, ומיד נגאלין". אך לכאורה, גוף דברי רבנו הרמב"ם קשין. הלא בסנהדרין (דף צז[156]), ובירושלמי (פרק ראשון במסכת תענית[157]), גבי פלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע אם ישראל נגאלין בלא תשובה, מבואר — דר' אליעזר לבסוף הודה לר' יהושע דאף בלא תשובה נגאלין. ונראה בכוונת הרמב"ם דבר אמת, דעיין ילקוט (סוף תרי עשר[158]), וז"ל: "ר' יהודה אומר: אם אין ישראל עושים תשובה אין נגאלים, ואין עושים תשובה אלא מתוך צער וטלטול ומתוך שאין להם מחיה, ואין עושים תשובה עד שיבא אליהו, שנאמר: 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא'[159], מה כתיב אחריו — 'והשיב לב אבות על בנים'[160]", עכ"ל. הרי, דתרתי צריך להיות — קודם כל תוקף הצרות,

144 עמ' א-ב: "אמר לו הקב"ה להושע: בניך חטאו, והיה לו לומר בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהן. לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: רבונו של עולם, כל העולם שלך הוא, העבירם באומה אחרת. אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה, אומר לו לך וקח אשה זונה והוליד לך בנים זנונים, ואחר כך אומר לו שלחה מעל פניך. אם הוא יכול לשלוח אף אני אשלח את ישראל...".

145 מהדורת הרב ראובן מרגליות (מוסד הרב קוק), זהר חדש, דף כג א, עמודה ב.

146 עי' במדבר כ, א.

147 פס' טז, על מה שאמר הקב"ה לאליהו: "ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך" אומרים רש"י ורד"ק: "אי אפשי בנבואתך, מאחר שאתה מלמד קטיגודי"א על בני".

148 צ"ע מהי כוונתו.

149 תנדא"ר פרק טז אות ו-ח.

150 פרק ו, הלכה ג-ה.

151 אות יז.

152 אות יח.

153 תרגום: העיקר שיאהבו זה את זה, ובזכות זה הקב"ה יעזור.

154 תרגום: כאשר יבוא המשיח אז יעשו היהודים תשובה.

155 פרק ז הלכה ה.

156 עמ' ב.

157 הלכה א (ב ב).

158 ילקו"ש ח"ב רמז תקצה בסופו.

159 מלאכי ג, כג.

160 שם שם, כד.

ואח"כ ביאת אליהו, והוא יעורר את לבבם לתשובה. ואולם, בלי הצרות שיבואו קודם, שעל ידיהם יתרככו הלבבות — אף אליהו הנביא לא היה יכול לעוררם לתשובה. ועל יסוד זה דברי הרמב"ם אמורים, שאין נגאלין בלא תשובה, כדברי ר' יהודה בילקוט הנ"ל, אבל האמצעי לזה יהיה ע"י שתי סיבות — ע"י הצרות וע"י ביאת אליהו, ואז יעשו תשובה ומיד נגאלין. וזה היה הבטחת התשובה שכתב הרמב"ם — שסופן של ישראל לעשות תשובה ומיד הן נגאלין, היינו, ע"י ביאת אליהו ככתוב במפורש בילקוט, אבל אליהו יבא אלינו אף טרם שיעשו ישראל תשובה והוא יחזירנו למוטב. וזה נמי כוונת רבנו מבעלז הנ"ל, שאמר: "אז משיח וועט קומען" — היינו, משיח ומי שיתלוה עמו, זה אליהו כידוע. ועיין אוה"ח הקדוש בפסוק "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו כי אל רחום ה' אלקיך"[161]. וכתב האוה"ח הק': "שהכתוב מדבר בהבטחת הגאולה, כי בצר לעם ישראל שהוא זמן הגלות (והם חבלי משיח, ולא יהיה להם כל הצרות אלא באחרית הימים)... ומבטיחם שיעורר ה' לבבם אז לשוב בתשובה. והוא אומרו 'ושבת עד ה' אלקיך', ונתן טעם להבטחה זו 'כי אל רחום ה' אלקיך לא ירפך', ויחזק לבך לשוב. ואולי שזה הוא טענת מיכאל לפני ה', שהביא בזהר חדש[161*], שהרי באו אחרית הימים ומצאו אותם כל הדברים, ולמה לא יעורר ה' לבבם לשוב. ופירשתי המאמר במקום אחר. ועינינו לה' צופות, לפתוח אוצר רוח טהרה, לפקוח עינים עוורות ולהטות לבבות עם ה', להכיר נעימות עריבות ידידתו", עכ"ל הקדוש. הרי דהבטיחה התורה, דאחר שיבואו על ישראל כל אותן הצרות, יתעורר לבבם לעשות תשובה ואח"כ תהיה הגאולה. ונראה לי, דאותה ההתעוררות תהיה ע"י אליהו הנביא, כמבואר במדרש ילקוט הנ"ל.

אך עדיין יש לשאול, הלא אנו בדורנו זה שמצאונו באמת כל הדברים האלה במדה גדושה מאד, וגם אנו באחרית הימים בסוף אלף הששי, ואעפ"כ עוד אין אנו רואים איזה רוח טהרה שיערה ה' עלינו ממרום, וגם לא ביאת אליהו שיעורר לבבנו לתשובה, אע"פ שכבר אנו מוכנים לזה מתוך תוקף הצרות שעברו עלינו בימים הללו, וכבר נתרכך כל לבב איש מבני ישראל.

אך התירוץ לזה — מצינו בתוה"ק בפרשת "נצבים": "והביאך ה' אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירישתה וכו', ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך"[162]. עיין אוה"ח (שם) שכתב, כי אחר שמל לבו לאהבה את ה' בכל לבו ובכל נפשו — אין לך תשובה גדולה מזו. הרי שתלה הכתוב בביאתינו לארץ תחילה, ולאחוז בירושת אבותינו, ואז ימול ה' את לבבנו ויערה עלינו רוח טהרה ממרום להטות לבבנו אליו. וא"כ, כל זמן שאנו בארץ נכריה, מעוכב הוא האי רוח טהרה שיבא אלינו. על כן, נכון וחוב קדוש לכולנו, להתאמץ לבא לארצנו הקדושה, היינו —

161 דברים ד, ל.

161* עיין להלן עמ' קיט, הערה 215.

162 דברים ל, ה-ו.

ע״י הסיבות שסיבב לנו עֵלַת כל העילות וסיבת כל הסיבות ע״י שלוחיו להביאינו אל ארצנו הקדושה. וזה שאמר ״והביאך״ וכו׳, היינו — ע״י שלוחיו וסיבות שסיבב לנו. ואז יקיים הקב״ה הבטחתו לשלוח עלינו ממרום רוח טהרה ולמול את לבבנו, ולשוב אליו בכל לבבנו ובכל נפשינו. אבל, כל זמן שאנו באויר ארץ העמים, אין מבוא לבוא לידי הבטחה זו, כי טומאת ארץ העמים מסוככת עלינו, וכמו דקיימא לן במו״ק[163] שאין השכינה שורה בחו״ל כמו כן אין יכול רוח הטהרה ממרום לבא עלינו, וזה אמת וברור. ונראה לי, דזה נמי כוונת הרמב״ם בהלכות תשובה הנ״ל[164], שכתב: ד״אין ישראל נגאלין בלא תשובה, וכבר הבטיחה התורה שסופם של ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין״ — דהרמב״ם לשיטתו בפרק קמא דסנהדרין[165], דקודם ביאת המשיח יכוון ה׳ את ליבות ישראל, ויתן בהם רוח טהרה, ויסמכו זקנים, עיי״ש. וזה בחינת מילת הלב, שאין לך תשובה גדולה מזו, וכדברי האוה״ח הנ״ל. וזה יהיה בארץ ישראל, וכדברי הרמב״ם בסנהדרין, וכמו שכתב החת״ס בדרשותיו[166], דמשמע מדברי הרמב״ם האלו, דאף קודם ביאת המשיח יתקבצו ישראל בארץ ישראל בלי בית המקדש, וממילא יבא אח״כ משיח כיוון דכבר עשו תשובה. אבל, לכל זה יזכו דוקא אם יתקבצו תחילה ישראל בארץ ישראל, ואתי שפיר דברי הרמב״ם. עכ״פ, משמע מדברי כולן, דחוב קדוש לכולנו לשוב לארצנו, ואז נשיג בעזר ה׳ כל ההבטחות הגדולות שנבאו עלינו נביאינו הקדושים. ודוק.

ועתה, בא ברוך ה׳[167] ותראה, כי מה שכתבתי שהרוח טהרה יערה ה׳ עלינו דוקא בשובנו ובהיותינו בארץ ישראל ולא בהיותינו יושבים בארץ העמים, מפורש בדברי הנביא ביחזקאל (פרק לו[168]), דאמר: ״ולקחתי אתכם מן הגויים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם. וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם וכו׳. ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר. ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם. וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים״, עכ״ל. הרי מקרא מפורש, דרק אחרי בואינו לארץ אבותינו נזכה שימול ה׳ את לבנו לאהבה אותו ולעבדו בכל לבנו ובכל נפשנו. ועיין בדרשות רבנו החת״ס (לפרשת פרה[169]), שכתב: דכל פרשה זו ביחזקאל מדברת מקודם הגאולה השלימה, כשאנו עדיין בתוך הגולה, ואעפ״כ ירחם ה׳ עלינו אחר תוקף הצרות שיעברו עלינו להביאינו לארצנו. ואז יערה ה׳ עלינו שם רוח טהרה, ויתן לנו לב חדש לשמור חקיו ומשפטיו. ואעתיק את לשון רבנו שם, בפסוק האמור שם ביחזקאל בנבואה הזאת: ״ואמרו, הארץ הַלָּזוּ הַנְּשַׁמָּה היתה כגן עדן, והערים הֶחֳרבוֹת וְהַנְּשַׁמּוֹת וְהַנֶּהֱרָסוֹת בְּצוּרוֹת יָשָׁבוּ. וידעו הגוים וכו׳, כי אני ה׳ בניתי הנהרסות נטעתי

163 כה א. ועי׳ זהר ח״א דף קמא א.
164 עי׳ לעיל עמ׳ פד.
165 משנה ג.
166 דרשה לכ״ז אלול תק״פ.
167 עפ״י בראשית כד, לא.
168 פס׳ כד-כח.
169 שנת תקס״ח.

הַנְּשָׁמָה, אני ה' דברתי ועשיתי"[170]. וכתב רבנו בזה"ל: "שהיתה גן עדן שהוא התענוג היותר גדול, ומ"מ אין אדם זוכה לזה אלא ע"י יסורים תחילה (כדאמרו בברכות דף ה'[171], דארץ ישראל נקנית דוקא ע"י יסורין תחילה), הכי נמי אחר שסבלנו צרות יושיענו ה'. ואם תהיה כזאת בשעת גאולה שלימה אין חידוש כ"כ, אבל 'ואני בתוך הגולה'[172] — ומ"מ — ירומם ה' קרן עמו. וזהו השגחה נפלאה מאת ה' לטוב. וזהו 'הארץ הַנְּשָׁמָה היתה כגן עדן' — אחר שסבלו יסורים הושיעם ה', והיתה זה בשעה שהערים בצורות ישבו, כי בעת הגאולה השלימה כתיב בזכריה (ב, ח) 'פְּרָזוֹת תשב ירושלים', אמנם עתה בהיותם עוד בגלות בין העמים — הם בבחינת בצורות. ומ"מ 'היתה כגן עדן'. מזה יבינו וידעו, כי ה' יתברך הוא המושיע לעמו מכל צרותם, הוא המסיר יגונם ואנחותם, ונפשות עגומים ישמח לטובה, אמן". עכ"ד הקדושים. הרי, דמשה ספרא רבה אומר כן, דנבואה זו מדברת מקודם הגאולה, שהקב"ה יביא אותנו לארץ ישראל בהשגחתו הנפלאה ע"י שלוחיו וסיבותיו שיסבב לנו אחר הצרות שיעברו עלינו, ונעשה מארץ ישראל גן עדן, ובהיותינו שמה יזרוק עלינו רוח טהרה לעבדו בלבב שלם. הרי, שכיוונתי אל האמת בדברים שכתבתי לעיל, דישיבתינו פה באויר ארץ העמים מעכבת עלינו לקבל הרוח טהרה ממרום.

והלום ראיתי באוה"ח הקדוש (פרשת צַו), שכתב ג"כ ממש כדברי רבנו החת"ס, דאחר תוקף הצרות שיעברו עלינו — יביא אותנו לארץ הקדושה. וזה לשונו (שם) בפסוק "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים, והוציא וכו' אל מקום טהור"[173] — "להיות שבגדים הראשונים הם לעשות משפט בעושי רעתנו, ועכשיו בא להיטיב להוציאנו מגלות ולהטיב אותנו, לזה ילבש בגדי בחינת ההטבה, כי לא יעכב קיבוץ גליות (עד כלות עושי רשעה) אלא תיכף ומיד יקבץ נפוצותינו, יוציא אותנו (ממחנה האנשים הרשעים) אל מקום טהור היא ארץ ישראל הטהורה, כי ארץ העכו"ם היא טמאה היא ועפרה ואפילו אוירה, ואין לך מקום שיקרא טהור זולת ארץ הקדושה", עכ"ל הקדוש. ומדיהיה מוכרח להקב"ה למהר להוציא אותנו מידי הרשעים הללו טרם יעשה כלה בעושי רשעה, מוכח דמיירי מקודם הגאולה השלימה. דבביאת הגואל בב"א "לא יֵרֵעוּ ולא ישחיתו" כידוע[174]. עכ"פ, שני נביאים כרבותינו האוה"ח והחת"ס מתנבאים בסגנון אחד — דאחר תוקף הצרות יביאינו ה' בהשגחתו הנפלאה לארץ ישראל. ופשוט וברור דעל דורנו זה נאמרה נבואה הזאת, וזה אמת וברור.

ואגב, אומר עוד מה שראיתי שם ב"אור החיים" הקדוש, שמדבר שם מיסורי הגלות שיארעו לנו בגלות הזאת. כתב בזה"ל: "ואומרו 'והרים את הדשן'[175] — כנגד מה שהריעו בבחינת היסורים והעינויים אשר צררו אותנו. ואם באת לראות הוא יותר מגלות מצרים,

170 יחזקאל לו, לה-לו.
171 עמ' א.
172 עפ"י יחזקאל א, א.
173 ויקרא ו, ד.
174 ישעיה יא, ט; שם סה, כה. ועי' זהר, ח"ב, דף קלח א; רמב"ם הלכות מלכים פי"ב הלכה ה.
175 ויקרא ו, ג.

כי גלות מצרים היו משעבדים אותם ומאכילים אותם ומלבישים אותם. צא ולמד ממה שאמרו ז"ל בפירוש 'זכרנו את' וגו'[176] — 'חנם היו אוכלים הכל'[177]. והן גלות ישמעאלים — אשרי מי שלא ראה משעבדים וממררים חיי ישראל, ולא די שלא יתנו שכר, אלא עוד שואלים ממנו מדוד והבא. ועוד, אדם נגזל ממה שיש לו, והם תובעים ממנו מה שאין לו, וכוס זה ישקוהו עד שימות", עכ"ל הקדוש. ממש כל זה נעשה עמנו בימינו עוד במדה גדולה מזו. אבל, פלא לי על רבנו, שמדבריו נראה שהוא רק השערת עצמו להגדיל גלותנו שעתה על גלות מצרים מכח השערה הנ"ל, ואיך לא העלה על שפתיו הקדושות שהוא ירושלמי מפורש בסוכה (בפרק "הַיְשָׁן"[178]): "קשה שעבודן של גליות משעבוד מצרים — דמשעבוד מצרים ראה משה אח המרכבה בבחינת 'לבינה', כדכתיב 'ותחת רגליו כמעשה לִבְנַת הַסַּפִּיר"[179], ויחזקאל ראה המרכבה כמראה 'אבן ספיר'[180], ואבן קשה מלבינה", עיי"ש. הרי, שכבר רבותינו בעלי הש"ס הרגישו בקושי הגליות יותר מגלות מצרים, עיי"ש דקאמר הירושלמי — דהקב"ה רושם לפניו במרכבה כל צער ויסורים של גלות, אף מן הקטנה שבקטנות, אף השפלות שעושים לנו — בפרוטרוט נרשם לפניו, ויתבע עלבון ישראל מהם. וכן הוא במד"ר (פרשת "אחרי"[181]). ואין דבר נעלם ממנו יתברך ממה שעושין לנו, ודוק.

ונחזור לראשונות, למה שכתבתי למעלה, שכל המכות שלקינו הוא רק לעורר אותנו לשוב לארצנו הקדושה. ושמעתי בזה דבר נאה משמו של רבנו איש אלקים, הגאון הקדוש ר' בונים מפשיסחא[182], בפסוק "משכני אחריך נרוצה"[183], דביארו כך: דהנה בקניית בהמה יש שני מיני משיכה[184], האחד — קורא אותה והיא הולכת אחריו, והשני — הכישה במקל ורצה לפניו. בכל אחד מאלו שני המינים הוא קונה אותה במשיכה. רק החילוק באלו שני המינים הוא, דבמין הראשון — דהמשיכה היא בדרך קריאה — הבעל בית הולך לפנים והבהמה אחריו, ובמין השני — דהמשיכה היא בהכשת מקל — אז הבהמה הולכת לפנים והבעל הבית הוא מאחריה. ואיזה משיכה עדיפה לבהמה — ודאי המשיכה בדרך קריאה, דאין לבהמה שום כאב, משא"כ המשיכה דהיא דרך הכאה — כואב לה וסובלת יסורי ההכאה. כן אנחנו לפני הקב"ה בענין קריאתנו לשוב לארץ ישראל. דאם נשמע לקול הקורא אותנו בשם הקב"ה לשוב לארץ ישראל, אז נהיה בבחינת משיכה דקורא אותה

176 במדבר יא, ה.
177 ספרי שם.
178 צ"ל פרק "לולב וערבה", הלכה ג (יז ב), בשינוי לשון.
179 שמות כד, י.
180 עי' יחזקאל א, כו; י, א.
181 עי' ויק"ר פרשה כג.
182 רבי שמחה בונים מפשיסחה זצ"ל. נולד — תקכ"ה בערך, נפטר — י"ב אלול תקפ"ז. תלמידם המובהק של ר' יעקב יצחק ה"חוזה" מלובלין ור' יעקב יצחק ה"יהודי הקדוש" מפשיסחה. היה ידוע בידיעותיו הרחבות בחכמות העולם (למד רוקחות ואף שמש רוקח בפועל) ובעמקות הגותו. רבם המובהק של מאורי החסידות בפולין: רבי מנחם מנדל מקוצק, רבי יצחק מאיר מגור ועוד.
183 שיר השירים א, ד.
184 עי' קידושין כב ב.

והולכת אחריו, ולא נסבול שום צער ושום הכאות אלא נלך מרצונינו הטוב בלי איזה הכרח מבחוץ, והי"ת ילך לפנינו ואנו אחריו. משא"כ אם לא נשום לבנו לשוב לארצנו מעצמינו, אלא נמתין עד שיבא המקל ויכה אותנו, אז תהיה המשיכה בבחינת הכישה במקל ודצה לפניו, ונסבול כאבים ויסורים של המקל מאויבינו, עד שהם יכריחו אותנו לדוץ לפניו יתברך לארץ ישראל. וזה שאנו אומרים לפני הי"ת "משכני, אחריך נרוצה"[183] — היינו, שקְנֵה אותנו בקנין משיכה כזה ש"אחריך נרוצה", בבחינת קורא לה והיא הולכת אחריו, שתן בלבנו להִמָּשֵׁךְ אחריך לשוב לארצנו הקדושה ע"י קריאתך לתוד, שאתה קורא אותנו ע"י צדיקי הדור שקוראים אותנו בשמך לשוב לאחוזת אבותינו, ולא תקנה אותנו במשיכת המקל — שלא יהיה ברצונינו לשוב ורק המקל יכריחינו לשוב, דאז צריך ריצה לפניו, שאנחנו נהיה לפניך ואתה אחרינו. עכ"ד, ודפח"ח.

ואחזק את דברי רבנו עם דברי המדרש תהלים (פרק יז[185]), דכל ההכאות באות על ישראל משום שאין מבקשים את ארץ ישראל. אבל אחר ההכאות, המה כבד רצים לארץ ישראל, וכאשר מעשים דזמנינו מוכיחים, דכולם היו רצים לארץ ישראל אם היו יכולים, אם היו מניחים אותם לילך, אף אלו שהתנגדו מעולם לתנועת העליה. אך, הליכה כזו היא בבחינת הכישה במקל והיא רצה לפניו. אבל אם היו מצייתים לקול הקריאה של הצדיקים אשר התעוררו לזה, היו נמשכים אחריהם בבחינת "משכני, אחריך נרוצה", ולא היו צריכים לכל אלו ההכאות שלקינו בעתות האחרונות הללו. ובזה נראה לבאר המדרש (בפתיחתא דאיכה[186]): "אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה 'תביאמו ותיטעמו בהר נחלתך'[187], ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים 'תבא כל רעתם לפניך'[188]", ע"כ. הכונה: דאילו זכיתם, היתה העליה לארץ ישראל בדרך משכנו ואחריך נרוצה, היינו בבחינת קורא לה והולכת אחריו, והיינו "תביאמו" — כמו מי שמוליך ומביא לאחר שהוא הולך בראש והוא נמשך אחריו. ועכשיו שלא זכיתם, שלא רציתם להִמָּשֵׁךְ אחר קול הקריאה של הצדיקים, מוכרח היה להיות בדרך השניה, בבחינת הכישה במקל ורצה לפניו. כמו כן כאן, היה מוכרח להיות ע"י הכאה וצרות רבות ורעות, וזהו שתצעק "תבא כל רעתם לפניך" — היינו, ע"י הרעות שהשיגוך אתה רצת לפניו יתברך. ו"תבא כל רעתם לפניך" — היינו, שהרעות הביאוך להיות בבחינת "לפניך", כמו רצה לפניו, וכמו שאנו רואים בזמנינו, שהכל רצים לארץ ישראל ע"י ההכאות שהשיגום. והענין נכון מאד ואמת. וה"כפות תמרים"[189] (ברה"ש דף ל[190]) בפסוק "ציון היא דורש אין לה"[191], כתב, דפירוש הפסוק הוא: "דישראל היו מתרעמים על צרותיהם. על כן שלח ה' דברו ואמר: מה אתם מתרעמים, הן לא קצרה ידי מלהושיע, אבל מה אעשה דעוונותיכם גרמו, דציון דורש אין לה והיא צועקת לפני שאין

185 הוצאת בובר, אות ד בסופה.
186 אות יא.
187 שמות טו, יז.
188 איכה א, כב.
189 בספרו "יום תרועה" על מסכת "ראש השנה".
190 עמ' א ד"ה "גמרא".
191 ירמיה ל, יז.

אתם זוכרים אותה, א״כ איפה איך אזכור אתכם לגאלכם״, עכ״ל. הרי, דאם אנו זוכרים את ציון לדרוש בשלומה, אז יפסקו הצרות.

והנה, איתא בתיקוני זהר חדש (הנספח לזהר חדש, דף פ, ע״ב) על פסוק ״אני ה׳ בעתה אחישנה״[192] — ״והא אוקמוה: אם זכו — אחישנה, ואם לא זכו — בעתה. בעת ה׳ — צריך למינדע מהי עת ה׳, והא אית עת ואית עת, ובגין דא אמר קהלת ׳עת לבכות ועת לשחוק׳[193]. ורזא דמלה, מיד דייתי עת דבכיה, עת דדחקו לישראל, מיד יהא לון פורקנא, הה״ד ׳ועת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשֵׁעַ׳[194]. ופריך בזהר: והא סגיאין הוו עתין דעאקו, מאן יכול למינדע ההוא עת בינייהו? — אלא, עת דבכיה איהו, ורזא דמלה ׳בבכי יבואו׳[195] — בבכי דדלות, דכך סליק חושבן ׳בבכי׳ כחושבן ׳דל׳. וכיון דחזא משה ההיא דוחקא דדלות לישראל, איתמא ביה ׳והנה נער בכה׳[196], מיד מה כתיב בתר בכיה — ׳ותחמול עליו׳[196] בפורקנא״. עכ״ל[197]. הרי, דהזהר באר לנו מתי יהיה העת ד״בעתה״, והיינו כמו שאמר קהלת ״עת לבכות״, היינו — בעת שיהיה עת דבכיה אז עת דפורקנא. על כן, בלי ספק שהיגענו לעת הזאת, דיש לשמוע קולות של בכיה בימינו בכל פינה ופינה של בתי ישראל, כי בבית ישראל יש לראות שערוריה גדולה, ר״ל, ואין צריך לדבר מה שנעשה עם אחב״י בפולין ובמדינת סלובקיה ושאר מדינות אירופה. כי מפורסם לכל החורבן שעשו שם, ההריגות והרציחות, וכמה מיני אכזריות מן עולל ויונק עד שיבה, וחורבן הקהילות, קהילות גדולות, שהיו מלאים עם תלמידי חכמים וסופרים, עם פרחי ילדים שהיו פורחים בתורה וביראת שמים, כי כלה גרש נתגרשו לארץ גזירה בעירום ובחוסר כל, ולבי לבי על חלליהם ומעי מעי על חלליהם, וכי צריך לעת דבכיה יותר מזה? וגם לפי מה שאמר הזהר, דהבכיה מרמזת על הדחקות והדלות, ג״כ נתקיים בימינו — דממון של ישראל הלך לטמיון, ואוי לעינים שכך רואות — איך משכו הבוזזים ממון של ישראל בחוצות במדינת סלובקיה, שלקחו את כל אשר לישראל, מלבושים וכלי בית וכל המטלטלין שיש לאדם בבית נטלו מהם, וגזרו שכל נכרי אשר רואה איזה חפץ אצל ישראל מותר לו לומר תנה אותו לי והיהודי מחויב ליתן לו, וכה נשארו היהודים בעירום ובחוסר כל, ונתקיים ממש בנו ״עתה אקום יאמר ה׳ משוד עניים ואנקת אביונים״[198]. אבל, עוד לא זכינו לזה. וכה עשו הני עכברי רשיעי עם המטלטלין שלנו, מה גם עם הנכסים שאינם מטלטלין כמו עם הבתים והשדות, הכל לקחו מאתנו בעודינו שם שרויים ביניהם. ואח״כ גזלו מאתנו גם את החיים, שגרשו אותנו, ולא לילך כאשר תאוה נפשינו אלא לארץ גזירה, ושם המגורשים גוועים ברעב. כל זאת מה שחשבתי פה הוא כטפה מן הים מן האכזריות שעשו לנו בלא אשם בכפינו, רק מה שאנו זרע אברהם יצחק ויעקב,

192 ישעיה ס, כב.
193 קהלת ג, ד.
194 ירמיה ל, ז.
195 שם לא ח.
196 שמות ב, ו.
197 עי׳ עוד בזהר, ח״א, דף קמו ב; ח״ב, דף יב ב; ח״ג, דף רעח ב. ותיקוני זהר, תיקון יא, דף כו ב.
198 תהלים יב, ו. בשינוי סדר המלים.

ונשבר כל מטה לנו ולאחב"י כל יושבי מלוכות אירופה. וכי יש לך דחקות ודלות גדולה מזה? ממש נתקיים בנו מאמר הנביא בצפניה: "והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'"[199]. וגם מאמר הכתוב בשמואל (ב, כב[200]): "ואת עם עני תושיע". וכמו שכתוב בזהר (פרשת "בהעלותך", דף קנג ע"א) מענין גלות בתראה, דיהיה עניות, ר"ל, כדכתיב "והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'"[199], לקיים "ואת עם עני תושיע". והעשירים שיהיו לא ירצו למיעבד טיבו, ויאמרו שמחמת כובד המס שעליהם לא עבדין טיבו, והוא שקר, ויטמרו כספם וממונם בתוך ביתם. עיי"ש בזהר, שכתב דאלו שהם רחמנים מארי חִנָּא וחסדא לא יצטרכו לצירוף קשה (של חבלי משיח) לאדכאה לון במים פושרים כבינונים, כל שכן בחמי חמין דבהון מתדכאין רשעים גמורים, ועלייהו איתמר "כל אשר יבא באש תעבירו באש"[201], עכ"ל[202]. וכן הוא באמת. דיש כעת כמה וכמה עשירים שהיו יכולים להחיות נפש האומללים מאחיהם, ואינם עושים כלום, ולבסוף נאבד ממונם והלך לטמיון ביד עשיו הרשע, כמו שראינו כזאת בסלובקיה, ואצלם נתקיימו דברי הזהר: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש — שבאו באש הגלות.

ובואו ונחזיק טובה לאחב"י ממדינת אמריקה, כי לולי תמיכת הג'וינט שלהם, בעוד שהיו יכולים לשלוח לכאן תמיכתם קודם שפרצה המלחמה, היינו גוועים ברעב, כאשר באמת מעת שפסקה תמיכתם ע"י המלחמה כמה מאחב"י סובלים חרפת רעב, וגם כעת כמה וכמה מתו ברעב במדינת פולין. אבל הם מוכנים לשלוח תמיכתם גם כעת ואין עיכוב מצידם, יזכור ה' זאת להם לטובה, ובזכות זה ינצלו מכל צרה וצוקה, ועליהם אמר "בצדקה תכוננו"[203], ו"גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה"[204]. ועיין בספר "תפילה למשה", לרבנו בעל "השיב משה"[205], (תהלים קו), שהביא מדרש[206]: "לעתיד לבא באים כל שרי מעלה, ואומרים: וכי משוא פנים יש לפניך, הללו מגלים עריות ושופכים דמים והללו וכו', מה נשתנו אלו מאלו? אמר הקב"ה למיכאל: אמור להם תשובה. נשתתק מיכאל. הה"ד 'ובעת ההיא יעמוד מיכאל'[207] — אין עמידה אלא שתיקה, שנאמר וכו'. אמר הקב"ה למיכאל: נשתתקת, אני מחזיר להם תשובה — בזכות הצדקה שהיו ישראל עושים אלו עם אלו, הה"ד 'אני מדבר בצדקה רב להושיע'[208]", עכ"ל המדרש. בטוח אני, שעל אחב"י יושבי מדינת אמריקה כיוון הי"ת בתשובתו "אני מדבר בצדקה", ובזכות זה יָחֻשוּ ויזכו לראות בישועתן של ישראל, וינצלו מן חומר דחבלי משיח, ככתוב בזהר שהבאתי, דאלו שהן

199 צפניה ג, יב.
200 פס' כח.
201 במדבר לא, כג.
202 (פירוש, אלו שהם רחמנים, בעלי חן וחסד, לא יצטרכו בשביל הצירוף של חבלי משיח להטהר במים פושרים כבינונים. וכל שכן בחמי חמין שבהם מטהרים הרשעים הגמורים, ועליהם נאמר "כל אשר יבא באש תעבירו באש").
203 ישעיה נד, יד.
204 בבא בתרא י א.
205 רבי משה טייטלבוים מאוהעל זצ"ל, עי' לעיל בפתיחה, הערה 130.
206 עי' ילקו"ש ח"ב רמז תקו; פתיחתא דרות רבה, אות א, בשינוי לשון.
207 דניאל יב, א.
208 ישעיה סג, א.

בעלי חֶנא וחַסדא ובעלי רחמים לרחם על עניים ואביונים — סַגִי להו בהגעלה קלה בלבד, כמו דבר שבא בצונן סַגִי במים צוננין בלבד. כמו כן, לאנשי אמריקה שעושים צדקות גדולות אין לשער — יצאו מן צירוף דחבלי משיח בצירוף קל בלבד, כדברי הזהר הנ״ל.

ואם תאמר, הלא אחינו בני ישראל שבארצות הברית ואנגליה יושבים במנוחה ובהשקט ובכבוד כמקדם, ואף צירוף קל לא בא עליהם, והצירוף של חבלי משיח צריך שיבא לכלל כל ישראל כולו קודם ישועת הגאולה, ככתוב בדניאל ״וְיִתְבָּרְרוּ וְיִתְלַבְּנוּ וְיִצָּרְפוּ רַבִּים״[209], עיי״ש בזהר שהבאתי לעיל[210], והצרות שבאו עלינו לא הגיעו להם כלל. ואיך יהיו בכלל הצירוף ואף צירוף קל אין להם?

אשיב לך, דבאמת צרתנו זו שאנו בה הגיעה גם אליהם, ואם לא במדה שאנו בה עכ״פ בבחינת מה הגיע גם אליהם, וכאשר אבאר בעזה״י. ואקדים את דברי רבנו מהר״ל מפראג ז״ל, בספר ״גבורות ה׳״[211], שהביא מדרש[212] על הפס׳ ״ויושע ה׳ ביום ההוא״[213] — דעוזא שר של מצרים קטרג על ישראל, כי ארבע מאות שנה נגזר עליהם גלות ולא שלמו. והשיב הי״ת, שמיכאל השר ישיב תשובה על זה, ולא ידע להשיב. ואמר הי״ת: אני אשיב, כי לא אמרתי ״בארץ מצרים״ אלא ״בארץ לא להם״[214], וחשבינן מלידת יצחק, ע״כ המדרש. וצריך להבין, למה מלאך מיכאל לא היה יכול להשיב תשובה זו, הלא נרמז בקרא בהדיא? וביאר הגאון האלקי הנ״ל, כי באמת בחינת הגלות והגרות של אברהם אבינו לא יבחן לשום מלאך, כי אברהם אבינו היה עשיר גדול ונכבד ורם בעיני כל, וכמו שאמרו לו ״נשיא אלקים אתה בתוכינו״[215]. ובמדרש אמרו[216], שרצו לקבלו עליהם למלך ולאלוק והוא לא רצה לקבל, כי אמר שלא חסר העולם מלכותו ולא אלוקותו. הרי דהיה אברהם גדול ונכבד מאוד, ואיך שייך לקרותו גר, ואיך שייך לומר עליו שהוא בגלות. ועל כן, באמת לא היה נבחן בעיני האדם גלותו וגרותו, ואפילו מלאכים לא בחנו בחינת גלותו וגרותו, רק הי״ת בעצמו היה מרגיש בין בחינת הגרות והגלות דקה מן הדקה, ועל כן לא היה השר מיכאל יכול להשיב רק הי״ת בכבודו ובעצמו. אלו דברי רבנו מהר״ל ז״ל, ודפח״ת. והגאון מהרי״ם פאדווה אבדק״ק בריסק[217], בספר ״נחלי מים״[218], פירש בזה מה שנאמר בהגדה: ״ברוך השם, שהקב״ה חישב את הקץ לעשות״ — היינו, שהוא בעצמו ולבדו היה יכול לעשות את חשבון הקץ ולא אחר, עכ״ד.

עכ״פ, אנו רואים שהרבה בחינות יש בבחינת הגלות. וכמו כן אני אומר על אחב״י יושבי ארצות הברית ושאר מדינות, שאם אמנם צרותינו אלו שבאו עלינו לא הגיעו להם ממש, אבל בבחינת מה ובמדה קלה הגיע גם להם. והם משותפים בצרותינו, והם בוכים ומבכים

209 דניאל יב, י׳.
210 זהר ח״ג דף קנג א.
211 פרק מז.
212 ילקו״ש ח״א, רמז רמא.
213 שמות יד, ל.
214 בראשית טו, יג.
215 שם כג, ו.
216 ב״ר, פרשה נח, אות ז.
217 רבי יעקב מאיר פדובה זצ״ל, נולד — תקל״ז, נפטר — תרט״ו.
218 דרוש ט לשבת הגדול (דף ל ב. ורשה תרמ״ג).

עמנו, כי כבודם נלקה עמנו בין שכיניהם הגוים. כי הגע בעצמך, בעת ששכיניהם הגוים קוראים בעתונות או שומעים ברדיו מכל אלו ההשפלות שנעשו אתנו פה, הכי אין כבוד עצמם נשפל גם כן בעיני שכיניהם שם, באמרם ראו מה שעושים עם אחיהם שם ושם, ועל ידי זה גם המה נשפלים ונבזים בערך מה בעיניהם. וגם המה משתתפים בפעל עמנו בתמיכתם לנו. רק כל זה הוא במדה קלה בערך מה שנעשה לנו, עכ"פ לצידוף קל שפיר יחשב, ולגלות דקה יחשב להם. נמצא, דגם המה בצירוף דחבלי משיח, ויצאו ידי חובתם ככתוב לעיל, והקב"ה יודע לחשב את הקץ לעשות גם בשבילם. עכ"פ, זה ודאי שכבר היגענו לעת הגאולה לדברי הזהר הנ"ל, ועלינו לעשות רק התעוררות תחילה וה' יגמור בעדנו לטובה*. והעיקר שנתעורר לשוב לארצנו הקדושה, אשר רק בעבור זה באו עלינו

---

* ובספר הקדוש "זכרון זאת", לרבנו איש אלקים מלובלין ז"ל[219], ראיתי שכתב"[220] בביאור הריכוח[221] שיש בין כנסת ישראל לקב"ה, כנסת ישראל אומרת: "השיבנו"[222], והקב"ה אומר: "שובו אלי"[223], וכביכול עומד בדעתו וממתין על התחלתינו תחילה. ואמר הקדוש, שהקב"ה מכוון בזה לטובתינו. דהנה ידוע, דגאולות הראשונות נמשלות לנקבה, דמה נקבה שיש לה צער חבלי לידה וכשנולד הולד נגאלת מצרתה, אבל שוב נופלת בצער זה פעם שניה, כך היו גאולות הראשונות — אף שנגאלו חזרו ונשתעבדו. אבל גאולה העתידה דומה לזכר, דאינו נופל בצער חבלי לידה בשום פעם, כך מבואר במדרש[224]. והנה, אמרו חז"ל בפסוק "אשה כי תזריע וילדה זכר"[225] — איש מזריע תחילה יולדת נקבה, אשה מזדעת תחילה יולדת זכר[226]. א"כ, ממילא אם אנו רוצים שהקב"ה יעשה לנו גאולה בבחינת זכר, מוכרח שתבא ההתחלה מאתנו, שנהיה בבחינת אשה מזדעת תחילה ואז ילדה זכר. משא"כ אם הקב"ה יעשה ההתחלה, א"כ יהיה בבחינת איש מזריע תחילה, ותהיה הגאולה בבחינת נקבה שלא תהיה נצחית. והיינו טעמא דגאולות הראשונות שלא היו נצחיות, מפני שהיו בלי ההתעוררות של ישראל תחילה, רק מההתעוררות של הקב"ה בעצמו. ועל כן, עתה שהקב"ה שוחר טובתינו שלא נהיה חוזרין ומשתעבדים עוד, והגאולה תהיה נצחית, הוא ממתין על התעודרותינו מתחילה, כדי שנהיה בבחינת "אשה כי תזריע וילדה זכר". עכ"ד הקדושים שכתב כמה פעמים בספרו הנ"ל, ודפח"ח. ואחד שנדע זאת מפי בעל דוח הקודש כרבנו מלובלין, שוב אין לנו להתמהמה עוד בזה, אלא לעשות ההתחלה מאתנו לשוב לארצנו הקדושה, וה' יגמור עלינו לטובה בדבר ישועה ורחמים, אמן כן יהי רצון.

219 רבי יעקב יצחק ה"תוזה" מלובלין.
220 פרשת תצוה ד"ה "מדרש". וכן בתידושים למסכת ברכות (עמ' קנג, מהדורת גרמניה תש"ז).
221 עי' איכ"ר פרשה ה, אות כא.
222 איכה ה, כא.
223 מלאכי ג, ז.
224 מכילתא, פרשת בשלח, פרשת השירה, פרשה א.
225 ויקרא יב, ב.
226 ברכות ס ב.

כל אלה שהגיעונו כאשר הארכתי לעיל, ואז יתקיים בנו מאמר הכתוב ״ובני ישראל יוצאים ביד רמה״[227]. אמן כן יאמר ה׳.

סליק פרק ראשון, וה׳ ישמור אותנו כאישון, ונזכה לבנות ציון וירושלים שנקרא ״ראשון״[228], ב׳ לסדר ״ובני ישראל יוצאים ביד רמה״[229], שנת גש״ת אל הקודש לפ״ק, פה עיר הבירה בודפסט יצ״ו.

227 שמות יד, ח.

228 שמו״ר פרשה טו, אות א.

229 פרשת בשלח.

פרק שני

הפדות והגאולה

א. במלכים (ב, יד[1]) כתיב: "כי ראה ה' את עֳנִי ישראל מֵרָה מְאֹד, ואפס עָצוּר ואפס עָזוּב ואין עוזר לישראל. ולא דִבֶּר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים, ויושיעם ביד ירבעם בן יואש". ובמדרש תנחומא[2] אמרו על פסוק זה: "ולא דִבֶּר ה'" וכו' — "וכי מה טיבו של ירבעם הכא, והרי עובד עבודה זרה היה? אלא מפני שלא קיבל לשון הרע על עמוס. באותה שעה היה דור עובד ע"ז וראש הדור עובד ע"ז, אעפ"כ הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב לזרעך אתננה[3] — תנו אותה בידו, זה שלא קיבל לשון הרע. אמרו, מה שלא מסר ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל, מסרוהו בידו, שנאמר[4] 'ויושיעם ביד ירבעם בן יואש'", עכ"ל המדרש. הרי, כשעולה ברצון העליון יתברך להושיע את ישראל בשעה שהשעה דחוקה להם מאד, מושיע אותם אפילו ביד הרשע היותר גדול, כעובד ע"ז, רק כשמוצא בו מדה אנושית טובה של אהבה ואחדות, שהיסוד לזה הוא שלא לקבל לשון הרע. ומה שלא מסרו לצדיקים היותר גדולים כיהושע בן נון ודוד המלך, מסרו בידו אף שלא היה זכאי וכדאי בעצמו, וגם הדור לא היה זכאי וכדאי, כאמור במדרש הנ"ל.

ונראה לי, שהטעם לזה הוא ככתוב בספורנו (פרשת "וישלח") בפסוק "פרה ורבה"[5], וז"ל: "ולא תדאג שיכלה זרעך (ביד גוים), גם כשיהיה הזרע בלתי הגון, וזה כי בהיותי אל שדי בלתי צריך לנושא מוכן, אעשה מה שאמרתי על כל פנים, גם בלתי נושא מוכן", עכ"ל. היינו, שאינו צריך לשום סיבה, על כן יעשה מה שאמר, אף שלא יהיה לו יתברך שום סיבה לזה מצד הגינותם של ישראל. וראיתי בספר "משפטי יעקב" על סוגיות הש"ס, לגאון אחד מליטא[6] (בעל בית סוחר קמח, תלמיד הגאון מרנא יצחק אלחנן ז"ל. ובקיץ תרצ"ז, בהיותי בקובנה, נתכבדתי על ידו בספר נפלא זה. והוא גאון עולם נהנה מיגיע כפו, מה שלא נמצא כזה במדינות אלו, וזכות תורתו תעמוד לו בצוק העיתים[7] הזה), בהקדמה, שפירש מאמר הנביא "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש"[8] — יען כי חסד ה' אינו תלוי בשום סיבה אחרת אשר בהעדר הסיבה יבוטל

1 פס' כו-כז.
2 לא נמצא. ונמצא בילקו"ש ח"ב, רמז רלב.
3 עפ"י שמות לג, א; דברים לד, ד.
4 בילקו"ש הגירסא: "שנאמר 'הוא השיב את גבול ישראל'" (מלכים ב יד, כה).
5 בראשית לא, יא.
6 רבי יעקב אריה ליב קעסטין (קובנא תרצ"ב).
7 עפ"י דניאל ט, כה (מלשון צוקה וצרה, שעת תרום, ימים טרופים).
8 ישעיה נד, י.

המסובב, כמו ההרים והגבעות שתלויים ביסוד הארץ אשר אם תנתק הארץ ממקומה — יפלו ההרים והגבעות, כמו שנשמע ממעשה הטבע, שכמה הרים נטבעו בתחתית הארץ ע״י העתקת הארץ ממקומה, וזה מפני שההרים והגבעות תלויים בסיבה אחרת ובביטול הסיבה יבוטל המסובב, אבל חסד ה׳ היא סיבה אשר אינה תלויה בסיבה אחרת — על כן לעולם לא תמוש. וזה שאמר הכתוב ״כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש״. עכ״ד, ודפח״ח, והוא מתאים עם דברי הספורנו הנ״ל.

וכן כתב רבנו המהר״ל ב״נצח ישראל״[9], שכל ההבטחות ויעודי ישראל שהבטיח אותנו הקב״ה ע״י נביאיו, אינם תלויים ואינם קשורים בשום תנאי ובשום ענין, ואף אם אנו, ח״ו איננו עושים רצונו — יקיים אותם בנו, והאריך בזה נפלאות. וכתב רבנו הרמב״ם באגרת תימן[10], וז״ל: ״וכמו כן בְּשָׂרָנוּ וְהֶאֱמִין אותנו יתברך שמו שנמנע אצלו למאוס אותנו בכללינו, ואע״פ שנכעיסהו ונעבור על מצוותיו, שכן כתוב (ירמיה לא[11]) ׳כה אמר ה׳ אם יִמַּדּוּ שָׁמַיִם מלמעלה וְיֵחָקְרוּ מוסדי ארץ למטה, גם אני אֶמְאַס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאם ה׳״, עכ״ל הקדוש. ורבנו[12] בספר ״נעם אלימלך״ (בפרשת ״דברים״[13]), כתב ג״כ כדברי הרמב״ם, וז״ל: ״כי הַכְּלָלוּת ישראל הם הצדיקים, כמו שכתוב ׳וְעַמֵּךְ כולם צדיקים׳[14], וא״כ, אף שהפרטים חוטאים לפעמים, אבל הכללות הם תמיד קיימים בקדושתם, ואין שטן ואין פגע רע בהם חלילה, ותמיד צורתם חקוקה למעלה״, עכ״ל. ונראה, דמה שמדמה הנביא כללות ישראל למדידת שמים מלמעלה, מרמז על דברי רבנו בעל ה״נעם אלימלך״, דכתב שכללות ישראל היא שלימה בלי פגם וחקוקה צורתם למעלה. על כן אמר, דכמו שאי אפשר למדוד שמים מלמעלה כן אי אפשר למדוד את ערך ישראל דעומדים בכסא הכבוד מלמעלה, וכן אי אפשר לחקור אותם מלמטה שהם הם מוסדי הארץ למטה, אף בשעה דח״ו אינם עושים רצונו של מקום. וכיון שכן, אנו יכולים להיות בטוחים שהי״ת יאמת דברו בכל אופן במה שהבטיחנו בתורה ובנביאים ובכתובים שיגאלינו מגלות הַחֵל[15] והמרה האחרונה הזו, וכמו שאנו מברכים בראש השנה בקידוש ובתפילה ״ודברך אמת וקיים לעד״, וכתב ה״בית יוסף״[16], בחד פירוש, דקאי על הבטחת הגאולה שהי״ת יאמת דברו בזה לגאול אותנו בקרוב בב״א.

ב. אך אופן הגאולה, איך תהיה — אם בנס נגלה ומפורסם או בנס מלובש בטבע, זה תלוי במעשינו ובהתנהגותינו, אם ננהיג עצמינו בדרכי התורה, לקיים מצוותיו בכל הכתוב בתורה הקדושה, אז נזכה לגאולה בריש גלי, בנס נגלה ומפורסם למעלה מן הטבע. אבל אם, ח״ו, נהיה בבחינת אין עושין רצונו של מקום, אזי תהיה הגאולה ע״י נס המלובש

9 פרק יא.
10 הוצאת מוסד הרב קוק עמ׳ קכט.
11 פס׳ לו.
12 רבי אלימלך מליז׳נסק זצ״ל.
13 דף פח, א (הוצאת מוסד הרב קוק, ח״ב, עמ׳ תעב).
14 ישעיה ס, כא.
15 עפ״י עובדיה א, כ. כינוי מליצי לחיי הגלות המרים.
16 תאו״ח, סוף סימן תקפב, ד״ה ״ודברך״.

בטבע, ותהיה נעשית ע״י השתלשלות הטבע. ודבר זה מפורש בש״ס (סנהדרין דף צח[17]): ״א״ר אלכסנדרי: ריב״ל רמי — כתיב ׳וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שָׁמַיָּא כְּבַר אֱנָשׁ אָתֵה׳[18], וכתיב ׳עני ורוכב על חמור׳[19]? זכו — ׳עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא׳, לא זכו — ׳עני ורוכב על חמור׳״. עכ״ל הגמ׳. רצונו לומר, אם נהיה בבחינת זכו — אזי תבוא הגאולה בבחינת ענני שמיא, שהוא נס מפורסם. לא זכו — אז יהיה בטבע, וזהו ״עני ורוכב על חמור״, על חמריות הטבע ובבחינת עניות ולא בגדלות, ככתוב ב״אור החיים״ הקדוש (בפרשת ״בהר״[20]). וכן כתב עוד (בפרשת ״בלק״[21]), דמה שכתוב בזהר[22] שיהיה בנס מפורסם, זה דוקא אם נהיה בבחינת זכו. אבל בלא זכו — אזי יבוא לנו בטבע (וכעת אינו לפני להעתיק לשונו הקדוש[23]). ובהגדה ״מראה יחזקאל״, ראיתי לבנו הגאון בעל שו״ת ״שערי צדק״[24], שכתב בזה״ל[25]: ״בגאולה העתידה העיקר דתהיה בנסים נגלים. כמו שכתוב ׳כימי צאתך׳ וכו׳[26]. אבל יש אומרים שיהיה עפ״י התנהגות הטבעיות (עיי״ש שהביא זה בשם הקדמונים[27]). ויש לומר, דתליא אם זכו או לא זכו. והנה, מה שבא בדרך הטבע, אינו בפעם אחת רק מזמן לזמן, מתהפך פושט צורה ולובש צורה. למשל, גידולי פירות באילן שנוטעין, צריך זמן והתהפכות עד שנעשה פרי. אבל במטה אהרן היה הכל ברגע אחד, והיינו ׳זכו — אחישנה׳[28], היינו בנסים נגלים שבא מהר. אבל, לא זכו, ג״כ תהיה הגאולה, אבל בדרך הטבע, ולזה צריך זמן להתהפכות, והיינו ׳לא זכו — בעתה׳[28], דיצטרך לעת השתלשלות הטבע״, עכ״ד.

וממילא, עפי״ז תבין מה שאמרו חז״ל במדרש שוחר טוב (פרק יח[29]): ״כתוב אחד אומר ׳מגדול׳[30], וכתוב אחד אומר ׳מגדיל׳[31] — א״ר יודן: לפי שאין הגאולה של אומה זו באה

17 עמ׳ א.
18 דניאל ז, יג.
19 זכריה ט, ט.
20 ויקרא כה, כו. ועי׳ אוה״ח הק׳ לבראשית מט, יא.
21 במדבר כד, יז.
22 עי׳ בשערי זהר להגר״ד מרגליות זצ״ל, סנהדרין צח א, ד״ה ״זכו אחישנה״.
23 וז״ל: ״...וְכָפֶל הענין ושינוי הלשון יתבאר עפ״י דבריהם ז״ל, שאמרו שאם תהיה הגאולה באמצעות זכות ישראל, יהיה הדבר מופלא במעלה ויתגלה הגואל ישראל מן השמים במופת ואות, כאמור בספר הזהר. משא״כ כשתהיה הגאולה מצד הקץ ואין ישראל ראויים לה, תהיה באופן אחר, ועליה נאמר שהגואל יבא עני ורוכב על חמור. והוא מה שאמר כאן כנגד גאולת אחישנה שהיא באמצעות זכות ישראל שרמז במאמר ׳אראנו ולא עתה׳ — אמר ׳דרך כוכב׳ שיזדרח הגואל מן השמים. גם רמז לכוכב היוצא באמצע השמים לנס מופלא, כאמור בספר הזהר. וכנגד גאולת בעתה שרמז במאמר ׳אשורנו ולא קרוב׳ — אמר ׳וקם שבט מישראל׳, פירוש שיקום שבט אחד מישראל כדרך הקמים בעולם דרך טבע, על דרך אומרו ׳ושפל אנשים יקום עליה׳, שיבא עני ורוכב על חמור ויקום וימלוך ויעשה מה שנאמר בסמוך״.
24 רבי מנחם מנדל פאנעט זצ״ל.
25 דף כה, א (פרעמישלא תרנ״ד).
26 מיכה ז, טו.
27 בשם היעב״ץ בתחילת ספרו ״אור החיים״, ובשם רבנו סעדיה גאון.
28 סנהדרין צח א.
29 סוף הפרשה (מהדורת בובר אות לו).
30 שמואל ב כב, נא.
31 תהלים יח, נא.

בבת אחת אלא קימעא קימעא, ומהו 'מגדיל' — שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל, לפי שהם עכשיו שרויין בצרות גדולות, ואם תבא הגאולה בבת אחת אינם יכולים לסבול ישועה גדולה שהיא באה מתוך צרות גדולות, לכך היא באה קימעא קימעא ומתגדלת והולכת, ולכן היא משולה הגאולה כשחר, שנאמר 'אז יבקע בשחר אורך'[32]. ולמה נמשלה כשחר — שאין לך אפילה גדולה מאותה שעה הסמוכה לבוקר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה כל הבריות נלכדין, אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחילה, ואח"כ גלגל חמה עולה ומאיר ואין בריה נלכדת, שנאמר 'ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום'[33]". עכ"ד. המדרש מדבר על הגאולה שתהיה בדרך הטבע, אז צריך שתהיה קימעא קימעא, כדי שלא תזיק להם, דומיא דהארת השמש עלי ארץ דבא בהדרגת הטבע. אבל כשתהיה עפ"י נס — תהיה בפעם אחת שלא בהדרגת הטבע. ויען שהצרות באו ע"י עוונותיהן, שאלמלי[34] היו בבחינת זכו, שעושין רצונו של מקום, לא היו בצרות גדולות והיו יכולין לסבול האור הגדול של הגאולה, והיתה יכולה להיות בבת אחת. אבל בעת שיהיו בבחינת לא זכו, אזי מוכרחים להיות חבלי משיח וצרות גדולות, כמבואר ב"אור החיים" הקדוש (פרשת "בהר"[35]) וברש"י (סנהדרין דף צז[36]), אזי אינם יכולים לסבול אור גדול הבא בבת אחת, על כן מוכרחת לבא הישועה והגאולה קימעא קימעא, בבחינת הטבע שבא קימעא קימעא, וזה אמת וברור.

וכן אמרו בירושלמי דיומא (פ"ג ה"ב[37]) ובירושלמי דברכות (פ"א ה"א[38]), וז"ל: "ר' חייא רבה ור"ש בן חלפתא היו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה[39], וראו אילת השחר שבקע אורה. א"ר חייא רבה לר"ש בן חלפתא: בי רבי, כך היא גאולתן של ישראל, בתחילת קימעא קימעא, כל מה שהיא מהלכת היא רבה והולכת. מאי טעמא — 'כי אשב בחושך ה' אור לי'[40]. כך בתחילה — 'ומרדכי יושב בשער המלך'[41], ואח"כ 'ויקח המן את הלבוש'[42] וכו', ואח"כ 'וישב מרדכי'[43], ואח"כ 'ומרדכי יצא מלפני המלך'[44], ואח"כ 'ליהודים היתה אורה'[45]", ע"כ. וכן הוא במדרש רבה (שיר השירים[46]), על הפסוק "מי זאת הנשקפה כמו שחר" וכו'[47] — "כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת, בתחילה היא באה קימעא קימעא" וכו', עיין שם. וכן נמצא בזהר (פרשת "וישלח"[48]) בפסוק "שלחני כי עלה השחר"[49] — "רבי יהודה פתח ואמר: 'מי זאת הנשקפה כמו שחר, יפה כלבנה, ברה כחמה, איומה כנדגלות'[47], האי קרא אוקמוה ואתמר, אבל מי זאת הנשקפה — אילין

32 ישעיה נח, ח.
33 משלי ד, יח.
34 שאילו כן.
35 ויקרא כה, כז.
36 ע"ב ד"ה "דיו לאבל שיעמוד באבלו".
37 ג א.
38 ד ב.
39 "בהשכמה, קודם שהאיר היום" (פני משה).
40 מיכה ז, ח.
41 אסתר ב, כא.
42 שם ו, יא.
43 שם שם, יב.
44 שם ח, טו.
45 שם שם, טז.
46 פרשה ו פס' י.
47 שיר השירים ו, י.
48 ח"א, דף קע, א.
49 בראשית לב, כו.

אינון ישראל, בזמנא דקב״ה יוקים לון ויפיק מן גלותא, כדין יפתח לון פתחא דנהורא דקיק זעיר, ולבתר פתחא אחרינא דאיהו רב מיניה, עד דקב״ה יפתח לון תרעין עלאין, פתיחן לארבע רוחי עלמא וכו׳. לבר נש דאיתיהב בחשוכא, ודיוריה הוה בחשוכא תדיר, כד יבעון לאנהרא ליה, בעיין לאתפתחא ליה נהורא זעירתא כעינא דמחטא, ולבתר רב מיניה וכו׳. כך אינון ישראל, כד״א ׳מעט מעט אגרשנו׳ וכו׳[50], אבל ישראל נהורא דילהון זעיר זעיר, עד דיתתקפון וינהיר להון קב״ה לעלמין, וכלהו שאלו ואמרו ׳מי זאת הנשקפה כמו שחר׳ — איהו קדרותא דצפרא, ודא איהו נהורא דקיק. ולבתר ׳יפה כלבנה׳ — בגין דסהרא נהורא דיליה נהיר יתיר משחר. ולבתר ׳ברה כחמה׳ — בגין דנהורא תקיף ונהיר יתיר מסיהרא. ולבתר ׳איומה כנדגלות׳ — תקיפה בנהורא תקיף כדקא יאות. תא חזי, בעוד דאתחשך יממא ואתכסיא נהורא ואתי צפרא, יתנהר בקדמיתא זעיר זעיר, עד דיתרבי נהורא כדקא יאות, דהא כיון דהקב״ה יתער לאנהרא לה לכנסת ישראל, ותנהיר בקדמיתא כמו שחר — דאיהו אוכמא, ולבתר — יפה כלבנה, ולבתר — ברה כחמה, ולבתר — איומה כנדגלות״, עכ״ל הזהר הקדוש[51].

בפיוט לשבת שניה אחר הפסח[52] אמר: ״קץ השלישי לדניאל נעטר וקץ הרביעי מכל עין נסתר״. וכן הוא בספרי זוטא[53], מובא בילקוט (פרשת ״נשא״ סי׳ תשיז). הרי דיהיה קץ שלישי ורביעי, וקץ שלישי יהיה באופן הזה שאנו עסוקין בו ברשיון המלכים וזה יהיה הכנה לקץ הרביעי הנעלם מעין כל. וכן הוא בזהר (פרשת ״פנחס״ דף רנב[54]): ״ארבע גאולות עתידין למהוי לקבל ארבע כוסות דפסח״[55], עכ״ל. וכן הוא בזהר (פרשת ״ויקהל״ דף ריו[56]) עיי״ש. ובמדרש תנחומא (פרשת ״דברים״[57]): ״ללמדך שבשעה שמגלה הקב״ה

50 שמות כג, ל.

51 תרגום פירוש ״הסולם״: ״מקרא זה בארוהו ולמדנו. אבל, ׳מי זאת הנשקפה׳ — אלו הם ישראל, בזמן שהקב״ה יקים אותם ויוציאם מן הגלות, אז יפתח להם פתח אור דק מדק וקטן מאד, ואז יפתח להם פתח אחר גדול הימנו עד שהקב״ה יפתח להם את השערים העליונים הפתוחים לארבע רוחות העולם וכו׳. בדומה לאדם הנתון בחושך, ותמיד בחושך היה מַשְׁכְּנוֹ, שִׂבְעַת שרוצים להאיר לו, צריכים לפתוח לו תחילה אור קטן כפתחו של מחט, ואח״כ מעט גדול ממנו וכו׳. כך הם ישראל כמו שאמר הכתוב ׳מעט מעט אגרשנו מפניך׳ וגו׳, וכו׳. אבל ישראל האור שלהם הולך ואור מעט מעט, עד שיתחזקו ויאיר להם הקב״ה לעולם. והכל שואלים עליהם ואומרים ׳מי זאת הנשקפה כמו שחר׳ — שחר הוא שחרית הבוקר, דהיינו החשיכה המתחזקת שמטרם אור הבוקר, וזהו אור הדק מדק. ואח״כ ׳יפה כלבנה׳ — כי הלבנה אורה מרובה יותר משחר. ואח״כ ׳ברה כחמה׳ — אשר אורה חזק ומאיר יותר מלבנה. ואח״כ ׳איומה כנדגלות׳ — שפירושה, חזקה באור חזק כראוי. בוא וראה, בעוד שחשך היום והאור מכוסה, והבוקר בא להאיר, ׳איר מתחילה מעט מעט עד שמתרבה האור כראוי, כן כאשר הקב״ה יתעורר להאיר לכנסת ישראל, יאיר מתחילה כמו שחר — שהוא שחור, ואח״כ יפה כלבנה, ואח״כ ברה כחמה, ואח״כ איומה כנדגלות״.

52 ד״ה ״שנותינו״ בסופו. (סדור ״אוצר התפילות״, ח״ב, דף קל ב).

53 במדבר, פרק ז, פס׳ פד.

54 עמ׳ א.

55 ארבע גאולות עתידין להיות כנגד ארבע כוסות של פסח. (פירוש ״הסולם״).

56 עמ׳ ב.

57 אות א, בשינוי לשון.

שכינתו על ישראל, אינו נגלה בפעם אחת, שאם יגלה להם טובתו כאחת ימותו כולם, שאין יכולין לעמוד בטובה, על כן מתגלה להם קימעא קימעא". ובזהר הקדוש (פרשת "בשלח"[58]) אמרו: "וכד תתהדר כנסת ישראל לאתרה, כדין יתוב מלכא קדישא לאתרא לציון"[59]. עיי"ש. הרי, דתחילה צריך דתתהדר כנס"י לאתרה ואח"כ יתוב גם מלכא קדישא לציון. וה"כלי פז"[60] ובעל "שתי ידות"[61] ודבנו בתי"[62] כתבו על פסוק "ועצת מלאכיו ישלים"[63] — שלא יהיה הוא יתברך המתחיל, כי אם ישראל בשובם אל הארץ אז הוא יתברך ישלים, וזה שאמר הכתוב "ועצת מלאכיו" — הם הם סיבות הטבעיים, שהם מלאכיו, כמו שכתב ה"מנורת המאור" בדרוש לשבועות[64], אז הוא ישלים פעולתם. כן הוא דעת שלשה מקובלים הנ"ל, ודוק.

הרי, דביארו לנו חכמינו האמיתיים במקומות הנ"ל, שלא כמו שרבים מבני עמנו מדמים ועולה על לבם שהמשיח יבא לישראל פתאום, כנהר שוטף מאפילה לאור גדול, בפעם אחת, כי אם עלייתם תהיה מעט מעט, ממדרגה למדרגה אשר למעלה הימנה, ואחר שיתרגלו לאותה מדרגה יעלו למדרגה שלמעלה ממנה, עד שיעלו ויבואו למדרגה היותר גבוהה ע"י שכבר הורגלו במדרגות העולות סולם בית אל מעט מעט. כי העליה כמו רגע מקצה האחרון אל קצה העליון, מלבד שהיא רחוקה מהמציאות, אף גם זאת הן עם בני ישראל לא יוכלו לסבול רוב טובה, כמו שלא יוכל הנרפא ממחלתו הקשה והמסוכנת לקבל תיכף ריבוי המאכלים ותענוגות בני אדם לרוב חולשתו. וכמו למאן דגני[65] בבית אפל, אם פתאם ירווהו אור גדול, לא יוכל ליהנות מזיו אורו, וכמו שאמרו זה המשל בירושלמי ובזהר הנ"ל. כמו כן הוא אצל גאולתן של ישראל, שתבא אלינו רק במדרגה ולא בבת אחת. והטעם לזה, נראה לי, כמו שאמרו במדרש רבה (שמות, פרשה טו[66]): "אמר הקב"ה: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל — אינם נגאלים לעולם. אלא למי אני מסתכל — לאבותיהם הקדושים", עכ"ל. וכן כתב הגאון רבנו מוילנא[67] בספרו "אבן שלמה"[68], שהגאולה לא תהיה ע"י תשובה אלא בזכות אבות, כמו שאנו אומרים בתפילת "שמונה עשרה": "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם". וכיון שמצד מעשינו לא נהיה כדאיים לזה, לא תהיה בנס נגלה אלא בנס המלובש בטבע. על כן לא תוכל להיות בבת אחת אלא מעט מעט, וכמו שכתבתי לעיל.

ונראה לי, דמשום זה כינו בנביאים את משיח צדקינו בשם "צמח", כדכתיב "הנני מביא

58 ח"ב, דף נה ב.
59 תרגום פירוש "הסולם": "וכשתחזור כנסת ישראל למקומה, אז ישוב המלך הקדוש לציון, למקומו".
60 לא נמצא על ידינו.
61 לא נמצא על ידינו.
62 עי' כד הקמח, אות נ — נחמו, המדבר מענין זה, אך אינו מביא את הפס' הנ"ל.
63 ישעיה מד, כו.
64 נר שלישי, כלל ד, חלק ה, פרק א (הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' 310).
65 שִׁשָּׁן.
66 אות ד.
67 הגאון רבי אליהו מוילנא זצ"ל. נולד — טו ניסן ת"פ, נפטר — יט תשרי תקנ"ת.
68 פרק יא, אות ט.

את עבדי צמח״ (זכריה ג[69]), ״איש צמח שמו ומתחתיו יצמח״[70], ״והקימותי לדוד צמח צדיק״ (ירמיה כג[71]). וכן אנו אומרים בתפילתינו ״את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח״. והוא על דרך שכתב הגאון בספר ״עזרת כהנים״ (במדות, פרק ג[72]) בשם השלטי גבורים, דעל כן נקרא זרובבל ״צמח״ (בפסוק[69, 70]): ״כי מעלתו תהיה כמו צמח האדמה שגודל מעט מעט, כן מעלתו תעלה מעט מעט עד שתגדל מאד״, עכ״ל. ועל כן משיח נקרא ג״כ צמח, שכן תעלה מעלתו ומעלת ישראל מעט מעט עד שתגדל מאד, כמו צמח האדמה. ממילא מוכח מכל זה, דישועתינו שלעתיד תצמח בדרך הטבע, רצוני לומר בנס המלובש בטבע, ועל כן יצטרך לזה עת השתלשלות הטבע, שבא במעט מעט ולא בבת אחת. וכן מוכח ג״כ ממה שהבאתי לעיל בפרק ראשון[73] מרבנו המהר״ל ומרבנו היעב״ץ, בטעם הצרות דחבלי משיח, דהוא בבחינת העדר קודם הויה. והיעב״ץ הביא סמוכין לזה מש״ס תמורה[74] דאמרו גבי ביצה — דכי קא מסרח קא גביל[75]. הרי דדימו הווית גאולתינו להווית הביצה שבא בטבע, כמו כן גאולתינו תבא בטבע. ודוק, כי כל מה שהקדמתי עד כה המה הקדמות אמיתיות, נובעות ממקור מעין טהור של רבותינו בעלי הש״ס וזהר וירושלמי ומדרש, וגדולי חכמינו כמהר״ל ויעב״ץ, שהיו בעלי רוח הקודש.

ג. ואחר שבארתי בעזה״י שגאולתינו שאנו מצפים לה כל כך תהיה לאט לאט ממדרגה למדרגה, נבין מה שהביא החת״ס בדרשותיו שנדפסו מקרוב (בדרוש אלול תק״פ[76]), שנראה מדברי הרמב״ם (בסנהדרין פרק א[77]) שיתקבצו ישראל תחילה יחדיו לארץ ישראל קודם ביאת המשיח, ואף בלי בנין בית המקדש, עיי״ש. וכן מצאתי בספר ״שבילי אמונה״, לנכד רבנו הרא״ש[78] (נתיב עשירי, פרק א), שכתב בשם המדרש[79], שקודם הגאולה יתנדבו הרבה מישראל לדור בארץ ישראל ולהתיישב שם מארבע פינות העולם, וכאשר יתיישבו שם הרבה וירבו להתפלל בהר הקודש ישמע הבורא יתברך ויקרב קץ הגאולה, עיי״ש. והגאון הצדיק רבנו ר׳ הלל מקאלאמייא[80] בתשובות ״בית הלל״ (סי׳ לא) הביאו, ועי״ז התלהב לבו שם מאד במכתב אל הגאון ר׳ זלמן שפיצר מוינה, שידבר עם הברון רוטשילד שיכניס עצמו בזה ויתמוך זאת בכספו ובזהבו, כי לדבר כזה צריך לעשירי עם בני ישראל (כאשר הובא מעשה כזה במדרש רבה פרשת ״תולדות״[81], שבימי ר״י בן חנניא נתן המלך רשות לעלות לארץ ישראל ולבנות בית המקדש, הושיב ר״י בן חנניא שני עשירים

69 פס׳ ח.
70 זכריה ו, יב.
71 פס׳ ה.
72 משנה ח, ח״ב עמ׳ 80 צד ב, ד״ה ״העטרות״.
73 עמ׳ סו.
74 לא א.
75 לאחר שהביצה הסריחה יוצא האפרוח.
76 דרוש לכז אלול תק״פ.
77 משנה ג.
78 רבי מאיר אלדבי זצ״ל.
79 כוונתו למה שנאמר בילקו״ש ח״ב רמז תתפח ובתנחומא פרשת נח אות יא: ״מסורת אגדה היא — שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגלויות וכו׳״, ועי׳ ״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות זצ״ל תנחומא שם.
80 עי׳ לעיל הסכמות הערה 155.
81 פרשה סד, אות י.

גדולים מישראל שיתנו הוצאות על זה, עיי״ש). והגה״צ כתב שם, כי מי הוא מישראל עם ה׳ אשר לא יתאוה להיות לו חלק במצוה זו.

ורב גדול אחד עוררני מרש״י (תהלים, תחילת פרק ע) שכתב על הפסוקים ״כי אלקים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה, וְיָשְׁבוּ שם וִירֵשׁוּהָ. וְזֶרַע עבדיו ינחלוה, ואוהבי שמו ישכנו בה. למנצח לדוד להזכיר״[82], וז״ל רש״י: ״׳לדוד להזכיר׳ — לשון תפילה הוא וכו׳. ובמדרש תהלים[83] ראיתי: משל למלך שכעס על צאנו וסתר את הדיר והוציא את הצאן ואת הרועה, אחר זמן החזיר את הצאן ובנה את הדיר ולא הזכיר את הרועה. אמר הרועה, הרי הצאן מוחזר והדיר בנוי ואני איני נזכר. כך, למעלה מן הענין נאמר ׳כי אלקים יושיע ציון וגו׳ ואוהבי שמו ישכנו בה׳ — הרי הדיר בנויה והצאן כנוס והרועה לא נזכר, לכך נאמר ׳לדוד להזכיר׳״, עכ״ל. היינו שדוד התפלל שגם הוא יחזור לישראל למקומו. הרי מפורש ברש״י כאן, דתחילה יחזרו ישראל לארץ ישראל ויבנו אותה, עוד טרם ביאת בן דוד, עד שדוד יבקש מהי״ת, אחר שישראל כבר חזרו, שגם הוא רוצה לחזור אליהם. והוא ראיה נפלאה לדברי רבנו הרמב״ם הנ״ל.

ונראה לי הטעם, עפ״י דברי החת״ס בעצמו (בדרוש למגילת רות[84]), שכתב ד״תכלית רעתינו הוא הפיזור והגלות, כי אפילו היה נחרב בית המקדש והיינו נשארים בארץ ישראל, לא היה רע כל כך, כמו שכתב הרמב״ם (בהלכות תענית[85]), בהריגת גדליה בן אחיקם נכבה גחלת ישראל ונתפזרו בעוה״ר בגליות״, עיי״ש. והנה, כבר הבאתי[86] בשם חז״ל בזהר ובמדרש וירושלמי, דהגאולה תהיה קימעא קימעא ולא בבת אחת, על כן יצטרך להיות קיבוץ ישראל בארץ ישראל קודם הגאולה האמיתית, כדי לצאת תחילה מתכלית הרעה — שהוא הפיזור והגלות — לרע אמצעי שהוא רק חורבן בית המקדש, אבל ישראל המה במקומם, ואח״כ כשנהיה מקובצים בארץ ישראל יש תקוה לאחריתינו, וכמו שכתב החת״ס (שם), דהיינו שאחריתם יהיה שלום ביניהם והוא תקוה ואחרית טובה להם. וע״י השלום שיהיה ביניהם, ישובו בנים לגבולם, ויבנה בית המקדש, ולא תהיה שנאה ביניהם כבזמן חורבן בית שני. עיי״ש, שהאריך בנעם אמירותיו.

ונראה לי להוסיף על דבריו הקדושים, ולבאר איך יגרום הקיבוץ שיהיה נעשה תחילה בארץ ישראל, אף בלי בנין בית המקדש, למעט פיזור הגליות. אף דאי אפשר בתחילה לקבץ את כל האומה בכללה בארץ ישראל, עד שנזכה שהארץ תתפשט עורה לאסוף עליה את כל בניה, כמו שאמרו ז״ל[87], שארץ ישראל דומה לצבי כידוע, ועל כרחך ישארו עוד ישראל בארצות הגוים עד עת בא דברו לקבץ בתוכה כלל כל ישראל. וכמו שכתב הרמב״ן[88] על דברי ישעיה שאמר ״נאם ה׳ אלקים מקבץ נדחי ישראל, עוד אקבץ עליו

82 תהלים פרק סט, לו-לז, פרק ע, א.
83 פרשה ע (הוצאת בובר אות א).
84 דרשות חת״ס, חלק ג, עמ׳ רצט ד״ה ״והנה בכל״.
85 פרק ה, הלכה ב.
86 פרק זה אות ב.
87 כתובות קיב א.
88 פירוש שיר השירים המיוחס לרמב״ן, פרק ח פס׳ יג (כתבי רמב״ן, הוצאת מוסד הרב קוק, ח״ב עמ׳ תקטו).

לנקבציו״[89] — פירוש, שמתחילה יקבץ רבים מנדחי ישראל ולא כולם, ואחר מלחמות גוג אמר ״עוד אקבץ עליו לנקבציו״, שיתקבצו שנית על הנקבצים שנקבצו כבר. נראה לי, דבזה שיעשה קיבוץ ישראל בתוככי ירושלים וארץ ישראל, יהיה נעשה ע״י זה מרכז כללי לישראל בכלל, עד שאפילו אלו שישארו בגולה יהיו עיניהם ולבם שם, ויהיו אגודים וקשורים בכל נימי נשמותיהם למרכז הכללי שנתיסד בארץ ישראל, עד שזה יהיה מאחד ומאגד אותם יחד אף בגולה, ולא יהיה פיזורם נחשב לפיזור כלל, כי כולנו אגודים ומאוחדים יחד למרכז אשר בארץ ישראל. משא״כ עתה, שֶׁה פזורה ישראל[90], וכשֶׂה אובד בין העמים, ואין לאף אחד שותפות עם חבירו ישראל, והמה כאברים המדולדלים בכל מקומות מושבותיהם מבלי איגוד ואיחוד עם הפרט, וכל שכן עם הכלל. על כן, הוא פיזור באמת ובתכלית הרע, רחמנא ליצלן, כי כולנו ממש הפקר כדגי הים, כמו שראינו בשנים הקשות האחרונות — שכל פחות וגרוע כפר ידו בנו, ועשה עמנו מה שלבו חפץ מהשפלות והרציחות מבלי גבול ומבלי שום קבלת אחריות על מעשיו שעשה עמנו, כי אין לבן בליעל הזה למי לתת דין וחשבון על מעשיו שעושה עמנו. משא״כ אם נייסד בעזר ה׳ מרכז כללי בארץ ישראל, ותתרומם קרנינו בכבוד נגד כל עמי הארץ, ונחשב לאומה יקרה וחשובה בכלל, וכדאיתא במדרש (שיר השירים[91]) על פסוק ״הבו לה׳ משפחות עמים, הבו לה׳ כבוד ועוז״[92] — כשתהיו מביאין אותן לא תביאו דרך בזיון אלא בכבוד ועוז, עיי״ש. אז, אף הפרט שישאר בגולה — לא יהיה הפקר מבלי אחריות. כי כל הרוצה לעשות איזה דבר חמס בנו, ידע שיהיה מי שיבקש ממנו דין וחשבון על מעשיו, ויקבל אחריות על פעולותיו, על כן יהיה בשב ואל תעשה[93], ולא יעשה דבר שאינו הגון עמנו. נמצא, דע״י הקיבוץ שיהיה נעשה בארץ, נצא מתכלית הרע אף בגולה, וזה אמת וברור. וגם יגרום קיבוץ לבבות כל ישראל אף בגולה, ויהיה שלום בינינו, ונשיג האחרית והתקוה הטובה לבוא על ידה לגאולה שלימה בב״א.

ד. ועוד נראה לומר, דאם יסכים רצון העליון, ע״י שלוחיו שלמטה, לעשות קיבוץ ישראל בארץ ישראל, וכמו שכתב האברבנאל בספר ״משמיע ישועה״ (דף כה) וז״ל: ״וע״י הגוים עצמם יהיה הנס הזה״, עכ״ל. וכן כתב מהריב״ח (בהקדמה לעין יעקב), שהי״ת יתן בלב המלכים להכיר האמת, עיי״ש. אז — אף קודם בנין בית המקדש תוכל הארץ לאסוף בתוכה את כל בניה, אם ירצו לעלות אליה, ושלא תשאר אף פרסה בארצות הגולה.

ואקדים את דברי רבנו הרמ״ע מפאנו[94] (בתשובה סי׳ עג), שנשאל על מה שאמרו

89 ישעיה נו, ח.
90 ירמיה נ, יז.
91 ילקו״ש, ח״ב רמז תתלת.
92 תהלים צו, ז.
93 עפ״י ברכות יט ב.
94 רבי מנחם עזריה מפאנו זצ״ל, נולד — ש״ח, נפטר — ד אב ש״פ. ראש וראשון לחכמי איטליה בזמנו. תלמיד רבי ישמעאל חנינא מוואלמנטו בתלמוד, רבי עזרא מפאנו בקבלה לפי שיטת הרמ״ק, מפי רבי ישראל סרוק

בגמרא[95] שדברו חכמים בלשון הבאי. וקשה, דאמר מר[96] אפילו שיחתן צריכה לימוד, ומהו הלימוד בלשון הבאי? תשובה: "לא חכמים בלבד אמרו, אלא דברה תורה בלשון הבאי — 'ערים גדולות ובצורות בשמים'[97], דברו נביאים בלשון הבאי — 'ותבקע הארץ לקולם'[98] בשעה שנמשח שלמה. וכבר פירשו מרא דאגדתא[99], כי 'ערים גדולות ובצורות בשמים' הוא כמשמעו — שהן בצורות במרום, שאין שבעים שרים של מעלה נכנסים באוירה של ארץ ישראל. אף אנו נאמר, 'ותבקע הארץ לקולם' — שארץ ישראל שהיא פעמים מתקפלת כטעם 'הארץ אשר אתה שוכב עליה'[100], פעמים מתרחבת כטעם 'ורחבה ונסבה למעלה'[101], כי על כן נקראת 'ארץ הצבי'[102], אף במלכות שלמה בקעה ורחבה כל האפשר בחק מציאתה של אותה שעה, כיון שהיה עתיד לישב על כסא ה'". וכן הוא בדברי חז"ל, עיי"ש שביאר כל מקום שאמרו "דברו חכמים בלשון הבאי" — שאין בדבריהם דבר בטל, ויש בהם ענין לשבח — "הנה ברכו את ה' ר"ת הבאי, שאין בהם דבר בטל, וודאי שיחתן והיינו הבאי שלהם צריכה לימוד בלי ספק", עכ"ד הקדושים. ויש לי להוסיף על דבריו הקדושים, דכתיב "ויהי בימי שלמה ישראל כחול הים"[103], על כן היה נחוץ אז שתתרחב ארץ ישראל ותבקע לארכה ולרחבה.

הרי, דיען שנתקבצו ישראל לרב — נתרחבה הארץ ונבקעה לארכה ולרחבה אף טרם בנין בית המקדש, דזה היה בשעת משיחת שלמה, שעוד לא נבנה בית המקדש. כי תמיד הוא ממדת ארץ ישראל, פעמים מתקפלת ופעמים מתרחבת, והכל לפי הצורך של ישראל עליה, בכל עת ובכל זמן. ועיין בהגהות ר' יוסף שאול במשניות אבות, במשנה "ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שֶׁאָלִין בירושלים"[104], דהכונה — "הא דאמרו על ארץ ישראל 'ארץ צבי כתוב בה'[105], הכונה, כמו שאדם עושה לתינוק בגד ומכפיל אותו ועושה לו קמט, כאשר יגדל יתרחב הבגד, כמו כן הארץ — שאם אין ישראל עליה היא מקומטת. וזה סימן שארץ ישראל שייכת לישראל. וגם בישיבתה, היתה ג"כ לפי ערך האנשים שדרו בה, וכשהיו באין לרגל היתה מתרחבת יותר, ולא היה צר לאדם שילין בה, וזה היה נס גדול", עכ"ד.

ובאמת, דברי הגאונים הללו מפורשים במדרש רבה (פרשת "ראה"[106]), בפסוק "כי ירחיב

בשיטת האר"י ז"ל. חיבר ספרים רבים בהלכה שו"ת ובקבלה. לא שמש ברבנות באופן רשמי, אך שמו הלך לפניו בכל ארץ איטליה ואף מחוצה לה. הצטיין בידיעות רחבות בחכמות העולם כדרכם של רבני איטליה.

95 תמיד כט א.
96 עבודה זרה יט ב.
97 דברים א, כח.
98 מלכים א א, מ.
99 עי' כעין זה ברמב"ן, ויקרא יח, כה. ועי' זהר ח"ב, דף קל א, וניצוצי זהר שם אות ו.
100 בראשית כח, יג.
101 יחזקאל מא, ז.
102 דניאל יא, טז; יחזקאל כ, ו. ועי' כתובות קיב א.
103 עפ"י מלכים א, ד, כ.
104 פרק ה משנה ה.
105 כתובות קיב א.
106 פרשה ד, אות יא.

ה' אלקיך"[107] — "אפשר שהקב"ה מרחיב את ארץ ישראל? אמר ר' יצחק: המגילה הזאת אין אדם יודע כמה ארכה וכמה רחבה, וכשהיא נפתחת היא מודעת כמה היא. כך ארץ ישראל, כל רובה הרים וגבעות שנאמר 'והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים וגבעות... ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלקיך בה' וכו'[108], כשישרה אותה[109] הקב"ה מנין, שנאמר 'כל גיא יִנָּשֵׂא וכל הר וגבעה יִשָּׁפְלוּ והיה הֶעָקֹב למישור והָרְכָסִים לְבִקְעָה'[110], אותה שעה היא מודעת מה היא", עכ"ל. הרי, דכל דבריהם של רבותינו הגאונים הנ"ל, כלולים בדברי המדרש, דכששורים ישראל עליה — מודעת כמה היא גדולה בלי גבול ומדה, והכל לפי הישוב שישראל יושבים עליה היא מתפשטת ומתרחבת בכל עת ובכל זמן. וא"כ, קטנותה של ארצנו בעת הזאת לא יהיה עיכוב על קיבוצינו הכללי בתוכה ברצות ה'. כי אז תפתח כמגילה, ותתפשט לארכה ולרחבה כפי הצורך לישיבתינו, ולא תהיה צרה לכל העולים עליה, וכדברי רבותינו חכמי האמת הנ"ל. ועיין תשב"ץ (חלק ג, סוף סימן רא) דגם בזמנו נראה נס זה, בבואם שם בחג השבועות כל סביבותיהם ולא צר להם, עיי"ש, וכחת"ס (יו"ד סי' רלד), ודוק.

ה. נחזור לראשונות, למה שהוכחתי שכשהגאולה תעשה בבחינת לא זכו אז היא תעשה בדרך הטבע, וכל הבא בדרך הטבע אינו בבת אחת אלא תלוי בעת ובזמן, ומתהפך מעת לעת, מענין לענין, עד שבא לגומרו של דבר. וכפירוש הגאון ר' מענדעלע ז"ל מדעש, מה שאמרו ז"ל "לא זכו — בעתה"[111] — היינו בעתה הקבוע לכל פועל טבעי עד שתוגמר הפעולה בשלימות.

עכשיו נזכרתי, דיש ראיה לדבריו מדברי רש"י בגמרא שהבאתי לעיל[112] (סנהדרין, דף צח[111]): "ריב"ל רמי — כתיב 'בְּעִתָּהּ'[113] וכתיב 'אחישנה'[113], זכו — אחישנה, לא זכו — בְּעִתָּהּ. אמר ר' אלכסנדרי: ריב"ל רמי — כתיב 'וְאָרוּ עִם עֲנְנֵי שָׁמַיָּא' וכתיב 'עני ורוכב על חמור', זכו — עִם עֲנְנֵי שָׁמַיָּא, לא זכו — עני ורוכב על חמור". ורש"י שם פירש: "עִם עֲנְנֵי שָׁמַיָּא — במהירות. לא זכו רוכב על החמור — כעני הבא על חמורו בעצלות", עיי"ש. והיינו כנ"ל, דאם זכו — יהיה עפ"י נס נגלה ובמהירות בבת אחת, וזהו שיבא "עִם עֲנְנֵי שָׁמַיָּא" — שמוֹרֶה על כח שמים, וממילא שיהיה במהירות כפעם אחת. לא זכו — אז יבא ע"י חומריות הטבע, וזהו "רוכב על החמור", וממילא שיבא בעצלות, כי קשור בהשתלשלות העת שתתהפך מענין לענין עד שתוגמר. וכמו שהיה באמת בימי עזרא, וכמו שאמרו חז"ל[114]: מלמד שראוי היה להעשות להם נס, אלא שגרם החטא. רצונם לומר בימי עזרא, יען שגרם החטא שלא היו בבחינת זכו — מוכרח היה להיות מלובש בטבע,

107 דברים יב, כ.
108 שם יא, יא-יב.
109 "פירוש: לכשיעשה אותה ישרה מהרים ובקעות" (עץ יוסף).
110 ישעיה מ, ד.
111 סנהדרין צח א.
112 עמ' צז.
113 ישעיה ס, כב: "אני ה' בְּעִתָּהּ אֲחִישֶׁנָּהּ"
114 ברכות ד א.

ברשיון המלכות, על כן לא באה הישועה בבת אחת אלא מזמן לזמן, קימעא קימעא — מתחילה עלו ואחר י״ח שנים שהיו שם בנו המקדש, ואח״כ בנה נחמיה חומת העיר. הרי דהיה לאט לאט, והכל היה מחמת שהיה בבחינת הטבע, שלא היו ראויים שיעשה בנס נגלה שאז היה הכל בבת אחת, וכמו שכתבתי. וכמו כן בגאולה האחרונה, שבעוה״ר אנו בבחינת לא זכו, כאשר הבאתי[115] ממדרש[116], שאמר הקב״ה: שאם אסתכל במעשיהם — לא יגאלו לעולם, על כן מוכרח להיות בדרך הטבע, ועל כן יבא לאט לאט, וכאשר הבאתי למעלה.

ומזה תשובה גלויה לכל צעקת אדונינו ורבנו, הגאון הקדוש, בעל ״מנחת אלעזר״ ז״ל ממונקאטש[117], על ענין התעסקות בישוב ובנין הארץ, שגם אנכי הייתי מבני היכלא דיליה. וידעתי, שכל טעמו היה מפני שהכל יעשה בנסים ובנפלאות, וכל העושה דבר בזה הוא כופר בגאולה שתהיה בדרך נס, כאשר כל ספריו מלאים מזה[118], ועל כן צעק ככרוכיא על זה. אבל כבודו במקומו מונח, הוא במדרגתו הגדולה שפט שכל העולם הוא בבחינת ״זכה״, כמוהו. אבל, באמת, הדור האחרון הוא, בעוה״ר, בבחינת לא זכה, ואז תבא הגאולה בנס מלובש בטבע. וכמו שהבאתי[119] בשם ה״אור חיים״ הקדוש (בפרשת ״בלק״), שכתב בפירוש כן, דאם לא זכו — יהיה בטבע. וכל מה שהבאתי בזה מרבותינו חז״ל, במדרש בזהר ובירושלמי, מוכיח כן — דיבא קימעא קימעא, ככל דבר הבא בטבע, בא יבא קימעא קימעא, וכאשר בארתי הדברים לעיל בארוכה. על כן, בודאי החיוב עלינו להתעניין בזה בכל מאמצי כוחנו, כאשר אבאר בארוכה בעזה״י להלן, ואז יגמור ה׳ בעדינו לטובה, ונזכה לגאולה שלימה בב״א.

וכעת נראה להוסיף, שאילו היה רבנו בעל ״מנחת אלעזר״ בחיים אתנו, וְרָאָה את כל אשר הגיע לנו מהגזירות הנוראות ומהריגות שעשו בנו, ר״ל, גם הוא היה מודה שנעזוב את ארצות הגלות ונלך לארץ ישראל שנתנו לנו מלכי ארץ, ולא נמתין עד קריאת המשיח. כי עיין ב״זית רענן״, לרבנו בעל ״מגן אברהם״[120], בילקוט (יתרו, רמז רצב), על מה שאמר ר׳ נתן[121] בפסוק ״לאוהבי ולשומרי מצוותי״[122] — ״אלו שהן יושבים בארץ ישראל ונותנים נפשם על כל המצוות״. וכתב רבנו ה״מגן אברהם״ על זה, וז״ל: ״אלו שהן יושבים בארץ ישראל׳ — שבארץ ישראל היו גזירות קשות, והיו יכולים לברוח לחו״ל, ואפילו הכי מסרו עצמם על ישיבת ארץ ישראל. משא״כ היושב בחו״ל, במקום הגזירות

115 עמ׳ ק.

116 שמו״ר, פרשה טו, אות ד.

117 רבי חיים אליעזר שפירא זצ״ל. נולד — תרל״ב, נפטר — תרצ״ז. מחשובי אדמור״י הונגריה. נודע בספריו ״מנחת אלעזר״ — שו״ת בהלכה ופירוש על ספר הזוהר. היה מן המתנגדים החריפים ביותר לתנועת הציונות ולבנין הארץ בימינו.

118 ע׳ חוברת ״דברי האגרת״ (ירושלים תרצ״ב); שו״ת ״מנחת אלעזר״ חלק ה סי׳ יב.

119 עמ׳ צז.

120 רבי אברהם אבלי גומבינר זצ״ל. נולד — שצ״ד, נפטר — תמ״ד. התפרסם ע״ש ספרו ״מגן אברהם״ שהוא פירוש ל״שלחן ערוך״ חלק אורח חיים.

121 שם.

122 שמות כ, ו; דברים ה, י.

הקשות — מתחייב בנפשו דלא אזיל למדינה אחרת", עכ"ל רבנו בעל "זית רענן". ומעתה, אחר כל אלו הגזירות הקשות שנעשו לנו פה בארצות הגולה, ויש לנו מקום לנוס לארץ ישראל, שנתנו לנו מלכי ארץ רשות ליכנס לשם, הכי יש הוא־אמינא לומר דרבנו הנ"ל[123] לא היה מסכים לזה. והוא לא צווח אלא לשעתו, שהיתה מנוחה פה, ויכלו להמתין עד שיקרא לנו הנביא משיח ה', וזה ברוד ואמת. ועיין רמב"ן (פרשת "ראה") בפסוק "לשכנו תדרשו",[124] מביא ספרי: "יכול תמתין עד שיאמר לך נביא, תלמוד לומר 'לשכנו תדרשו ובאת שמה' — דרוש ומצא ואח"כ יאמר לך נביא, וכן את מוצא בדוד", עכ"ל הזהב. הרי, דהזהיר לבל נמתין עד שיאמר נביא לנו: עלו, אלא אנחנו נעלה ונדרוש כאשר לאל ידינו, ואח"כ יזכינו וישלח לנו נביא. ונתחייבנו להשתדל בכל עוז ותעצומות עד מקום שידינו מגעת, כל שכן בעת צרה כזו. ועיין ב"אהבת יונתן" (פרשת "עקב"[125]), שכתב שבאחרית הימים יבואו גזירות על ישראל, וע"י כך יתנדבו לבם לילך לארץ ישראל, עיי"ש.

וזה לשון הכוזרי (בחתימת ספרו): "אך האדם נאשם כאשר איננו מביא אל המעשה הטוב, ולא די במחשבה לחוד, לכסוף אל ארץ הקדושה, וכאשר יהיה המעשה והכונה שלימה יהיה עליהם הגמול וכו', ובהערת בני אדם והתעוררות אל אהבת המקום הקדוש ינחינו הענין המיוחל שכר גדול וגמול רב, כנאמר 'עתה תקום תרחם ציון כי עת לְחֶנְנָהּ כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'[126] — רצונו לומר, כי ירושלים אמנם תבנה כשיכספו ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה", עכ"ד החוקר אלקי הקדמון. עוד כתב שם (במאמר שני[127]), אחר שהביא מאמרי חז"ל בשבח הדר בארץ ישראל כתב בזה"ל: "אם כן, אתה מקצר חובת בוראך, שאין אתה משים מגמתך אל המקום הזה, אתה אומר 'רחם על ציון כי היא בית חיינו'[128], ותאמין כי השכינה שבה אליה, והיה מן הדין שתכסופנה הנפשות היקרות לחזור בה, וכבר היו אבותינו הראשונים בוחרים לדור בה יותר ממה שהיו אזרחים במקומותם, הגם שלא היה בעת ההיא נראית השכינה בה, אבל היתה מלאה זמה, ועם כל זה לא היה להם תאוה כי אם לעמוד בה", עכ"ל. הרי, דאיש אלקי זה אומר בפירוש, דאף אם תהיה, ח"ו, ארץ ישראל מלאה בזמה, מוטב לדור בה מלדור בזולתה. וזה יהיה מוסר השכל לאלו המתחסדים בזמנינו, ומוציאים דבה על ישיבת הארץ מטעם שאין די כשר להם, וד"ל.

123 בעל "מנחת אלעזר".

124 דברים יב, ה.

125 על הפס' בהפטרה "כי חָרְבֹתַיִךְ וְשֹׁמְמֹתַיִךְ וְאֶרֶץ הַרְסָתֵךְ" (ישעיה מט, יט): "יאמר, דלעתיד כשיגיע עת דודים, יגזור מלכות גזירות על ישראל, ויתנדבו ליבם לילך ולדור בארץ ישראל, ובעת ההיא נהיתה עת צרה ליעקב, וישמע ה' את צעקתם וירחם עליהם, וישלח לפניהם משיחו הולך תמים וישיב את שבות ציון כבתחילה. וזהו 'כִּי חָרְבֹתַיִךְ וכו' — רצונו לומר בגלות בימי החורבן, 'כי עתה תֵּצְרִי מֵיוֹשֵׁב' — רצונו לומר יהיה לך צר מהאומות כנ"ל, 'עוד יאמרו בְּאָזְנֶיךָ... צר לי המקום', ואולם אחר כך יבוא הגואל צדק ויתענגו בטוב ימיהם", עכ"ל.

126 תהלים קב, יד-טו.

127 אות כג.

128 ברכה שניה מברכות ההפטרה.

ו. מצאתי בספר ישן נושן על סדר מועד, המיוסד על דרך פרד״ס, באגדות חז״ל (והואיל דחסר דף הראשון, אינני יודע ממי לקדושים הוא, ואינני יכול לכנותו, אבל ניכר מספרו שהיה אדם גדול ומקובל מגאוני וקדושי קדמאי) בברכות (פרק ראשון), שכתב בטעם שגאולתינו לא תהיה בשלימות הכל מיד, אלא קימעא קימעא — ״כי גאולה שלימה אין לנו עד שיהיה תיקון שלם בכל העולמות, וזה אין אנו יכולין עכשיו, רק סמיכא מעט לאתחלתא דגאולה, שיפתח לנו שערי התפילה, ולבטל מחיצה של ברזל[129], ותהיה מתחילה הגאולה קימעא, ואז נשוב בתשובה שלימה מאהבה. וע״י כך, כל תפילתינו ותשובתינו משנים קדמוניות יבואו לחשבון גדול, לעשות מהם תיקון גדול בכל יום יותר, ואז תהיה גאולה שלימה, עד שיקוים בנו ׳ואולך אתכם קוממיות׳[130]״, עכ״ל. הרי, שכתב שע״י התחלת הגאולה של קימעא תבוטל מחיצה של ברזל המפסקת בינינו לאבינו שבשמים, ובזה יפתחו לנו שערי תפילה, ונוכל לשוב בתשובה שלימה לפניו יתברך, ויצטרפו לנו אז כל תפילותינו שהתפללנו בגלות, ויעשה תקון שלם, ואז תהיה הגאולה שלימה. אבל לכל זה צריך לנו הגאולה של קימעא תחילה, כדי לבטל חומת ברזל מעלינו, שלא תהיה מפסיקה בינינו לאבינו שבשמים.

ז. והנה ראיתי בספר הברית (ח״א, מאמר ט[130*]), שהתמרמר מאד על אריכות הגלות כל כך זמן רב, ועוד לא נראה אות לטובה. והאריך שם בנפלאות, כי כל אשמתינו היא שאין תפילתינו בצדק לכוון לפדות קודשא בריך הוא ושכינתיה מהגלות, וגם מעשינו בגלות אינם באמונה לכוון לתקן קומת השכינה ולמהר את הקץ. וכתב שם, כי לא נקוה לאיש, ולא נייחל לבני אדם גדולים שהמה בזכותם ותפילתם יביאו לנו הגואל, כי הרואה ללבב הוא יודע מי גדול, לא הנראה לעינים. וכתב עוד שם, גם כי ביאת המשיח רגיל על לשונינו תמיד, אך משֶׁפֶה ולחוץ לא בלב שלם, כי חפץ לגמור הבנין שהוא בונה, וכן לגמור המשא ומתן שיש לו על ארבע וחמש שנים אשר קשר בכתב מן השררה או מן המלכות, וכדומה מן התועליות שיש לו פה בחו״ל, וזה טעם אריכת הגלות. והעיקר, שכל איש יהודי, אפילו אינו בעל תורה, במצוות אשר עושה יכוין רק למיפרק קודשא בריך הוא ושכינתיה מגלותא, ואז נזכה לגאולה, אבל זולת זה לא, עכ״ד בקצרה. והוא האריך שם בהתמרמרות גדולה וביראת שמים עזה בהתלהבות גדולה. ומי יתן שישמעו מליו אל עם בני ישראל, שכל אחד ואחד יעשה מצוות ויכוין למיפרק קודשא בריך הוא ושכינתיה מגלותא, שהרי בעל ספר הברית גזר ואומר כן, שאין לנו לסמוך על יחידים הגדולים והמפורסמים, כי אין לידע אם באמת המה גדולים כי האדם יראה לעינים, אלא כל אחד יעשה וילחם בעד השכינה במצוות ובמעשים טובים, אז יבא משיח ולא זולת זה, ח״ו. כן יוצא מדבריו הנאמרים שם, והלואי שנזכה לראות שיהיה כן בישראל, כי אז נהיה כולנו זכאים ובמדרגת בעלי תשובה גמורה, ובבחינת זכו ואחישנה שאמרו חז״ל, אם כל אחד

129 עפ״י ברכות לב ב.

130 ויקרא כו, יג.

130* פר׳ טז.

ואחד מישראל יעשה מצוות ויכוין למיפרק השכינתא מגלותא, וכי צריך לבחינת זכו יותר מזה? ונחשב בטח ל"כולו זכאי" שאמרו חז"ל[131], ויצטרך לזה להיות אחישנה.

אבל לדאבון לבי, מוכרח אני לומר על הפסק שפסק בעל ספר הברית, שאם לא נעשה כן לא יבא משיח — ח"ו מלומר כן, ולא ניחא ליה למאריה יתברך מלומר כן, דְהַלְהֵן תְשַׁבְּרֵנָה וְהַלְהֵן תְעַגְּנָה[131*] עד שיהיה כן, שכל אחד מישראל יעשה כזאת, דא"כ תנעל דלת להמחכים על ביאת המשיח ואין תקוה לגאולתינו, ח"ו. וכל ספרי גדולינו מלאים, דאפילו אם לא יעשו ישראל תשובה — הם נגאלים. עיין רבנו בחיי (בפרשת "בהר"[132]), וכן הוא בירושלמי (פרק ראשון דתענית[133]), וכן הוא ברש"י (סנהדרין דף צז[134]) וכן כתב הגר"א בספר "אבן שלמה"[135], וכן שאר גדולי חכמינו, וכמו שהבאתי דבריהם בראש פרק זה.

ומצאתי שכבר ישב על מדוכה זו של אריכות הגלות, הגאון רבן של ישראל, מרן המבי"ט (חברו של הב"י), בספר "בית אלקים" (שער התפילה, פרק יז). והתפלא מאד: "בהיות תפילה בציבור נשמעת תמיד, צריך לבאר ענין תפילת ביאת הגואל, שאנו מתפללין אותה מזמן החורבן שלש פעמים בכל יום ואין אנו נענים. ובהיות שתפילה זו נאמרת בכל יום ג' פעמים מפי כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ואי אפשר שלא תהא נאמרת בכונה בקהל אחד מן הקהילות ומפי צדיקים וישרים, וכן אמרו[136] 'כל המתאבל על ירושלים זוכה וְרואה בשמחתה', כמה וכמה צדיקים וחסידים התאבלו ולא זכו לראות עדיין בנחמתה".

וכתב בישוב הדבר: "שענין קבלת תפילה זו, שהיא כוללת לכל ישראל, אינה תלויה בכוונת קהל מן הקהילות בתפילה, אלא שהיה צריך כונת רוב כל ישראל בה, כיון שהיא כוללת לכולם. ואף בכוונם בה, צריכים לעשות תשובה שלימה כדי שיענו, וכמו שנאמר 'היום אם בקולו תשמעו'[137], ומבלי זה אין תפילתם מקובלת, גם כי תהיה בכונה ביום מן הימים מן רוב ישראל. כי הוא כמו גזר דין שיש עמו שבועה, דלא מיקרע אפילו לציבור עד אשר יבא עִתָּה, כדכתיב 'בְּעִתָּה אחישנה', 'זכו — אחישנה, לא זכו — בְּעִתָּה'[138]. ונראה, כי על ענין נפלא כזה, שהוא גאולתן של ישראל, גאולה נצחית שאין אחריה גלות — צריך להרבות בתפילה דורות ראשונים ואחרונים, ומועילה תפילת הראשונים לתפילת האחרונים. ויותר נקל הוא לאחרונים, הקרובים יותר לזמן הגאולה, שתתקבל תפילתם, מהראשונים, משני טעמים: הטעם הראשון — כי הרחוקים מן זמן הגאולה הם צריכים הפצר והעתר יותר שתקובל תפילתם לדבר רחוק אלף שנים מהזמן, מאותם שהם רחוקים רק ת"ק שנה, ואותם שאינם רחוקים מזמן הגאולה אלא כמאה שנים יותר נקל להם שתקובל תפילתם בהיות תפילתם שוה. וכן הקרוב קרוב, קרובה תפילתו להיות נשמעת.

131 סנהדרין צח א.
131* עפ"י רות א, יג.
132 ויקרא כה, מז.
133 הלכה א (ב ב)
134 עמ' ב, ד"ה "דיו" וד"ה "לא בכסף".
135 פרק יא אות ט.
136 תענית ל ב.
137 תהלים צה, ז.
138 סנהדרין צח א.

דמיון העומד רחוק מן המדינה, שלא תקפוץ לו הדרך כל כך מהרה, כמו העומד קרוב מן המדינה. טעם ב׳ — כי להיות הענין גדול הערך, צריך ריבוי התפילות דור אחר דור, כדי שתקובל תפילת הגאולה. ובהיות נשלמות תפילות הצריכות וידועות לו יתברך, אז בדור ההוא תקובל תפילתם, גם כי בזמנים הקודמים לא היתה מקובלת, ובעת שנשלם סכום התפילות הצריכות — תקובל התפילה, לא בשביל תפילה זו לבד, כי אם בהצטרף אותה עם התפילות הקודמות, באופן שכל התפילות הקודמות הן מועילות גם כן. וכשתתקבל תפילה זו לדור אחרון, כשתצטרף עם הקודמות, הרי הוא כאילו נתקבלה תפילת הראשונים, כיון שהיתה סעד לקבלת תפילה זו״. והאריך עוד בזה שם, וכתב, דעל שני טעמים אלו רמז ישעיה הנביא באומרו ״דרשו ה׳ בְּהִמָּצְאוֹ, קראוהו בהיותו קרוב״[139] — ״לרמוז על שני הטעמים שכתבתי. כי ׳בְּהִמָּצְאוֹ׳ — מורה על הטעם השני, כי לפי ריבוי התפילות שמימי עולם ושנים קדמוניות יהיה נמצא אלינו. ו׳קראוהו בהיותו קרוב׳ — כפי הטעם הראשון, שקרובה היא שתתקבל תפילת האחרונים מן הראשונים.

עוד כתב לתרץ קושיא הנ״ל, מדוע לא נתקבלה תפילת הגאולה שבכל דור ודור, וכתב בזה״ל: ״ומלבד כל זה נשמעת תפילת כל ישראל בכל דור ודור בענין הגאולה, שגואלם הוא יתברך ונותנם לחסד בעיני כל שוביהם למעלה ולכבוד, ומתקיימים בהם קצת הבטחות הגאולה וכמו שאמרו[140] על הונא בר נתן שנתקיים בו ׳והיו מלכים אֹמְנֶיךָ׳[141], ואין לך דור מן הדורות שאין עליו איזה צרה והוא יתברך מושיע אותם וגואלם מיד חזק מהם. ואף בלי צרה, להעמיד אותם ולקיימם בין כל האומות הוא מצד תפילתם על הגאולה, כי הוא יתברך רואה ומשגיח בעֲנִיָּנָם, וטרם יקראו — עונה אותם[142], וטרם מכה — ציץ רפואה יפרח. ואם כן, הרי הוא כעין גאולה בכל דור ודור, וכמו שכתוב ׳ואף גם זאת׳[143] וגו׳״, עכ״ד הקדושים.

הרי, שגם רבנו נדחק בתירוץ הקושיא הגדולה של ספר הברית הנ״ל, מדוע מתארכת הגלות ולא נתקבלה עוד תפילת הדורות על הגאולה, שבודאי נתפללה ע״י כמה וכמה צדיקים בכונה שלימה. והנה, מה שכתב רבנו בסוף דבריו, דאם לא הועילה לגאולה שלימה מן הגלות, הועילה עכ״פ לקצת גאולה — לגאול אותנו מן הצרות המזדמנות בכל דור, והי״ת גואל אותנו תמיד מהם, על זה יש לעורר מדברי רש״י (מגילה, דף יז ע״ב[144]), שכתב, דעל הגאולה מן הצרות שבכל דור ודור, נתייסדה ברכה בפני עצמה, דהיינו ברכת ״גואל ישראל״ באה על זאת, ואינה תפילה על גאולה מן הגלות, כי תפילה על הגלות המה הברכות ״ולירושלים עירך״ וכו׳, ״את צמח דוד״ וכו׳. א״כ, לדברי רש״י אין התירוץ הזה האחרון מספיק. אולם, בהקדמה לסמ״ג (חלק מצוות עשה), משמע, דאינו

139 ישעיה נה, ו.
140 זבחים יט א.
141 ישעיה מט, כג.
142 עפ״י ישעיה סה, כד.
143 ויקרא כו, מד: ״ואף גם־זאת בהיותם בארץ אויביהם לא־מאסתים ולא־געלתים לכלותם להפר בריתי אתם, כי אני ה׳ אלהיהם״.
144 ד״ה ״אתחלתא דגאולה היא״.

סובר בזה כרש״י, אלא שגם ברכת ״גואל ישראל״ — על הגאולה מן הגלות נתייסדה, עיי״ש. ולפי דבריו, יש מקום לדברי רבנו.

והנה, אנו רואים בדברי רבנו, דעיקר תירוצו בקושיא זו הוא, דלענין גדול כזה, שנוגע לכללות ישראל, לא סגי בכוונת קהל מן הקהילות בתפילה, אלא שצריך לזה כוונת רוב כל ישראל, כיון דהיא כוללת לכולם. גם אפילו תהיה כוונת רוב כל ישראל, לא סגי עוד בזה, כי צריך עוד לזה תשובה שלימה כדי שיענו, כי הוא גזר דין שיש עמו שבועה, דלא מהני אפילו לציבור, עד אשר יבא עֵתָה, כמאמר חז״ל: ״לא זכו — בְּעִתָּהּ״[145]. עוד כתב, דלענין גאולה נצחית שאין אחריה גלות, צריך ריבוי תפילה מדורות ראשונים ואחרונים, ובצירוף כל התפילות מכל הדורות נזכה לגאולה שלימה, ועי״ז יהיה נקל לדורות האחרונים מן הראשונים משני הטעמים הנ״ל. זה תוכן דבריו.

וארשה לי לעורר קצת על דברי רבנו ז״ל. תחילה — מה שאומר, דלא סגי בזה התפילה והתשובה מקהל מן הקהילות, אלא שצריך לזה רוב כל ישראל — יש לעורר מדברי זהר חדש (בפרשת ״בראשית״[146]), דאפילו כנופיא חדא, אם יתפללו בכוונה שלימה ובתשובה, יוכלו לעורר הגאולה. גם מה שאמר, שצריך לזה ריבוי תפילות, סכום ידוע לו יתברך, וכשיכלה הסכום תהיה הגאולה — הנה, אם כי אנחנו לא נדע כמה יהיה סכום זה של ריבוי התפילות, כי אפשר שהוא מכלל ״לבא לפומא לא גליא״[147], אך אולי יש ללמוד זאת ממשה רבנו שהיה כללות ישראל[148], שנתאמץ מאד לבא לארץ ישראל, ואלמלי[149] היה בא לא היתה גלות, והיה תיקון שלם ונצחי, כנודע[150]. והרבה בתפילות על זה, עד שאמרו חז״ל[151] שרצה להתפלל תקט״ו תפילות, וכשהגיע לתפילה האחרונה, שהתפלל תקי״ד תפילות ורצה להתפלל עוד תפילה אחת, להשלים הסך של תקט״ו תפילות, אמר לו הי״ת: ״רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה״[152], היינו שעיכב עליו להתפלל עוד תפילה זו, להשלים הסך, דאז כביכול היה מוכרח ליענות לו. הרי שלך לפניך, שמספר תקט״ו תפילות די לרצות פני אבינו שבשמים להכנס לארצנו הקדושה ולקיום הנצחי בתוכה. כי, אם היה משה בא לארץ, לא היה נחרב הבית כידוע[153]. הרי, דדי לזה רק סך תקט״ו תפילות, ואולי גם לנו די בכמו סך זה. ואם כנים דברי, הרי תפילות כל הדורות כבר עלו למעלה מסך תקט״ו תפילות.

גם מה שאמר, שיען שהוא גזר דין שיש עמו שבועה — צריך להמתין עד ״בְּעִתָּהּ״. הנה, אנו שעומדים כעת בשנת תש״ג לאלף הששי, בודאי כבר הגענו לזמן של ״בְּעִתָּהּ״, לא מיבעיא לדעת רבנו האר״י ז״ל — התחיל הזמן של ״בְּעִתָּהּ״ משנת של״ה, כמבואר

145 סנהדרין צח א.
146 צ״ל: פרשת נח, דף כג, ב. ועיי״ש בניצוצי זהר אות ט.
147 קה״ר פרשה יב, אות י, ועוד.
148 זהר ח״ג דף ט, א, ועוד.
149 אילו כן.
150 עי׳ אוה״ח הקדוש במדבר כ, ח (בסופו); דברים ג, כה.
151 ילקו״ש ח״א, רמז תתקמ.
152 דברים ג, כו.
153 עי׳ לעיל הערה 150.

בזהר חי, ולדעת ה״אור החיים״ הקדוש[154] — משנת ת״ק, ועיין שו״ת חת״ס (ח״ו, סוף סי׳ סא) ובספר דרשותיו (דרוש לפסח תק״ס) שגם הוא כתב דמשנת ת״ק מתחיל זמן של משיח. אבל לכל הדיעות, לנו שכבר עברו עלינו שני שליש מאלף הששי, בודאי הוא כבר ״בְּעִתָּהּ״. ועיין מהרש״א (תענית דף טו ע״א[155]), שביאר מה שאמר דוד ״ימי כצל נטוי״[156] — ״שהם צללי ערב, ורצה לומר שעת וזמן הגאולה הגיע, כמו שנאמר ״והיה לעת ערב יהיה אור״[157], דהיינו כשיהיו בתכלית השפלות, כמו שנאמר ״כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב״[158], עיי״ש. והמהרש״א כתב כן בזמנו, שהיה בשליש ראשון של האלף הששי, היה מוכרח לפרש ד״ערב״ — הכונה לשפלות. אבל, אנו שחיים בסוף שליש שני של האלף הששי, הפירוש ״ערב״ הוא כפשוטו — שהוא כבר ערב ממש. עיין פיוט שחרית של יום שני דראש השנה[159], שאמר שאחר שני שליש היום יהיה מה שנאמר בפסוק ״והיה לעת עדב יהיה אור״[157], וממש על זמנינו הוא מתאים, דאנו עומדים כבר בשני שליש היום. ועיין מועד קטן (דף יט ע״ב) בתוס׳[160] ובריטב״א[161], דמשמעות ״ערב״ הוא מבעוד יום (ועיין מה שכתבתי בזה להלכה ולמעשה, בספרי ״משנה שכיר״, ח״ב סי׳ י, והוא עודנו בבית הדפוס עצור תחת יד המדפיס נ״י בטירנא, ה׳ יזכני להוציאו מתחת ידו[161*]) ולא לילה. ומה גם, שגם שפלות לא חסר בזמנינו, די והותר, כידוע לכל. א״כ, כבר כלו כל הקצין של ״בְּעִתָּהּ״ ועדיין בן דוד לא בא. ועל כרחך, שיש בזה איזה דבר המונע ומעכב עלינו, וכדברי ספר הברית הנ״ל[162], וצריך לחקור ולהבחין מהו הדבר המעכב עלינו.

ואחר היגיעה, האיר ה׳ את עיני למצוא פשד דבר זה, על אריכות הגלות אף שכבר הגיע זמנה של ״בְּעִתָּהּ״. דהנה, הושע הנביא אומר: ״אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלקיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה׳ ואל טובו באחרית הימים״[163]. ואמרו חז״ל על פסוק זה[164]: ״לא גלו ישראל אלא משום שמאסו בני ישראל בשלשה דברים, במלכות שמים ובמלכות דוד ובבית המקדש. א״ר שמעון בן מנסיא: אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן, כמו שנאמר ׳אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה״ — זו מלכות שמים, ׳ואת דוד מלכם׳ — כמשמעו, ׳ופחדו אל ה׳ ואל טובו׳ — זה בית המקדש, כד״א ׳ההר הטוב הזה׳״, עכ״ד. כן הוא באגדת שמואל (פרק יג סי׳ ד), ורש״י (שם[166]) מביאו.

154 ויקרא ו, ב; במדבר כו, יט.
155 באמצע ד״ה ״בא״י מרחם על הארץ״.
156 תהלים קב, יב.
157 זכריה יד, ז.
158 דברים לב, לו.
159 ד״ה ״אשר מי יעשה כמעשיך״, מחזור רבא, נוסח ספרד, עמ׳ 304 בראשו.
160 ד״ה ״שאסור״.
161 תחילת העמוד.
161* כל הספרים הושמדו על ידי הצוררים ימ״ש בעודם בבית־הדפוס, ורק עותק אחד שהיה שמור בידי הרב המחבר ניצל בין יתר כתבי היד, ונדפס תצלומו בשנת תשנ״ד.
162 לעיל עמ׳ קח.
163 הושע ג, ה.
164 ילקו״ש ח״ב, רמז קו בשינוי לשון.
165 דברים ג, כה.
166 הושע ג, ה.

וכן אמרו בילקוט[167]: "לא גלו ישראל אלא על שמאסו בארץ ישראל, שנאמר 'וימאסו בארץ חמדה'[168]". ונראה לי, שהילקוט מתאים עם דברי המדרש שמואל ורש"י, דכל שלשה הדברים הנ"ל כלולים בארץ ישראל, דאי אפשר להגיע לשלשת הדברים הנ"ל אלא בארץ ישראל, ד"כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה"[169], כידוע, ומלכות בית דוד הוא בארץ ישראל, ובית המקדש הוא ודאי רק בארץ ישראל. ועפי"ז לא יזכו להגאל עד שיבקשו את ארץ ישראל, ואז ישיגו את כל שלשת הדברים הנ"ל. ועיין בשוחר טוב (פרק יז[170]), דהמגפה בימי דוד היתה רק על שלא בקשו בית המקדש, וכבר הבאתיו לעיל בהקדמה[171], ועשה המדרש ק"ו — מה בימי דוד שעוד לא היה להם בית המקדש נענשו על שלא בקשו זאת, אנו שכבר היה לנו ונחרב על אחת כמה וכמה שנענש על שאין אנו מבקשים על זאת, לפיכך תקנו להתפלל על בנית ירושלים שלש פעמים בכל יום, עיי"ש.

ועתה, קמה וגם נצבה קושית גדולי עולם הנ"ל — הלא אנו מתפללים על זה כמה וכמה שנים, מזמן החורבן עד עתה, א"כ, כבר נתקיים בנו המקרא "ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם"[163] ואת ביהמ"ק, דבתפילותינו נכללו כל שלשה דברים הנ"ל, ומדוע אנחנו עדיין לא נענים, ועדיין לא באנו אל הנחלה ואל המנוחה, ועדיין אין אנו רואים איזה סימן טוב. ור' שמעון בן מנסיא אמר: "אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן"[164], הלא אנו עושין כן שלש פעמים בכל יום, ועדיין לא הראו לנו איזה סימן טוב של הטבה, והיא פליאה נשגבה לכאורה.

אך התירוץ על זה הוא כך בעזה"י. ואקדים ש"ס דנדה (דף ע ע"ב): "מה יעשה אדם ויחכם — ירבה בישיבה... אמרו, הרבה עשו כן ולא הועיל להם. אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר 'כי ה' יתן חכמה מפיו'[172]... מאי קמ"ל — דהא בלא הא לא סגיא. מה יעשה אדם ויתעשר — ירבה בסחורה... אמרו לו: הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקש רחמים ממי שהעושר שלו, שנאמר 'לי הכסף ולי הזהב'[173]. מאי קמ"ל — דהא בלא הא לא סגי. מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים — אמר להם: ישא אשה ההוגנת לו... אמרו, הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקש רחמים ממי שהבנים שלו, שנאמר 'הנה נחלת ה' בנים'[174]. מאי קמ"ל — דהא בלא הא לא סגי", עכ"ל הגמ'. הרי שבשלשה דברים מחולקים, שחייו העקריים של האדם תלויים בהם, הודיעונו חז"ל דהא בלא הא לא מהני. היינו, דתפילה בלא עסק, ועסק בלא תפילה — לא מהני. ומזה אתה דן לכל עניני האדם ולכל ענינים שבעולם — לא סגי בהא בלא הא, היינו שיתפלל על דבר להשיגו ולא יתעסק בו כלל, אלא יסתפק בתפילה לחוד — לא ישיגנו לעולם. ומה

167 לא נמצא על ידינו.
168 תהלים קו, כד.
169 כתובות קי ב.
170 מהדורת בובר אות ד.
171 עמ' לג.
172 משלי ב, ו.
173 חגי ב, ח.
174 תהלים קכז, ג.

שאמרתי, דהואיל שחז״ל השמיעונו זאת בשלשה דברים הנ״ל, שהם עיקר באדם, אתה דן מזה לכל העניינים, למדתי זאת ממרן ה״בית יוסף״ (באו״ח סי׳ שמג[175]), בשם המזרחי, דהתורה גילתה בשלשה מקומות דאסור להאכיל לקטן דבר איסור ומזה אתה דן לכל התורה כולה. וממילא גם בדברי חז״ל כן, דגילו לנו בשלשה דברים העקריים בחיים, דתפילה בלא התעסקות והתעסקות בלא תפילה — לא מהני. ממילא הוי כן בכל העניינים הצדיכים לנו בחיים.

ובלמדי גמרא הנ״ל, מה יעשה אדם שיהיו לו בנים זכרים — ישא אשה, נזכרתי מהמעשה שסיפר לי זקן אחד, מחסידי הרבי ר׳ אליעזרל מקומרנא ז״ל[176]. שלדב הקדוש הזה היה משמש, בחור זקן שלא נשא אשה ולא היה שלם בדעתו, אך היה ירא שמים והיה נקרא בשמו ״פרץ גבאי״, שאלו אותו: פרץ, למה אין אתה נושא אשה? השיב: למה לי אשה, מה חסר לי אצל הרבי? אמרו לו: הלא אדם צריך בנים. ענה על זה: בנים, אתן פתקה אל הרבי ויהיו לי בנים (איך וועל געבין א קוויטל צום רבי וועל איך האבין קינדער[177]). וכשהגידו דברי פרץ אל הרבי, צחק ואמר: א פנים ווער עס פערלאזט זיך אין גאנצען אופין רבין האט א פנים וויא פרץ[178]. והן הן דברי הגמרא הנ״ל, מה יעשה האדם שיהיו לו בנים — ישא אשה, וקמ״ל דהא בלא הא לא סגי. דתפילה בלא נשיאת אשה — לא סגי, ולא כפרץ גבאי שסמך עצמו על התפילה לחוד, שיתפלל בעדו הרבי והוא לא ישא אשה. עכ״פ נלמד מן הש״ס הנ״ל, דמי שסומך עצמו לגמרי על התפילה לחוד ואינו מתעסק כלל בדבר, יש לו פנים כמו פרץ גבאי הנ״ל.

והנה ראיתי באיזה ספר לגדול מן הגדולים (וכעת אי אפשר לי לציין שם הספר, והמקום שאני כותב כעת בלי ספרים, מחמת גלותי שברחתי מחדר הורתי מחמת המציק), שביאר הכתוב שאמר דוד ״אחת שאלתי מאת ה׳ אותה אבקש, שבתי בבית ה׳ כל ימי חיי״[179], שעמדו כל המפרשים[180] על כפל הלשון ״שאלתי״ ו״אותה אבקש״, מהו שאלה ומהו בקשה, הלא אחת הוא. וכתב לבאר, עפ״י הגמרא דנדה הנ״ל, דהא בלא הא לא מהני, ואם אדם מתפלל על איזה דבר, לא סגי בתפילה לחוד, אפילו תהיה בכונה היותר גדולה, עד שיתעסק בה ג״כ בפועל ויעשה את שלו — אז תועיל התפילה לשמים להשיג חפצו. ונקח דמיון[181] — אחד יבקש מהי״ת שיהיה תלמיד חכם ולא ישב כלל בבית המדרש ללמוד, אלא רק יטייל בחוצות ובשוקים. אדם כזה, אפילו יתפלל כל היום בבכיות לא ישיג שאלתו לעולם, מפני שהוא מצידו לא עשה בשביל זה הדבר כלום. אבל, אם הוא יעשה את שלו, היינו שילך לבית המדרש ויתאמץ בכל כחו ללמוד, וגם יתפלל להי״ת

175 ד״ה ״והנה״.

176 רבי אליעזר צבי סאפרין זצ״ל. נולד — תק״צ, נפטר — כד אייר תרנ״ח. בנו וממלא מקומו של רבי יצחק אייזיק האדמו״ר מקומרנא זצ״ל (ע׳ לעיל פרק ראשון הערה 94). חיבר הרבה ספרים בקבלה, והנודע שבהם הוא פירושו ״דמשק אליעזר״ לזוהר.

177 כלומר, אתן פתקה לרבי ויהיו לי בנים.

178 מי שסומך לגמרי על הרבי, נראה כמו פרץ.

179 תהלים כז, ד.

180 עי׳ רד״ק, מלבי״ם ועוד.

181 כלומר, משל.

לפתוח לו שערי החכמה, אז ימלא ה' משאלתו בטח. והנה, החילוק בין שאלה ובקשה הוא כך, שאלה — היא תפילה ששואל מהי"ת משאלות לבבו, מה שמתאוה בלבו. בקשה — היא בפועל ובמעשה, הוא מבקש ומחפש אחר דבר שחפץ להשיג, שקורין בל"א "זוכען" וויא איינער זוכט נאך איינער זאכט[182], כמו שכתוב "אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחובות, אבקשה את שאהבה נפשי"[183], שהוא הולך בחוצות ומבקש בפועל למצוא את שאהבה נפשו. וכמו "בַּקֵּשׁ שלום ורדפהו"[184], שהוא רודף אחרי השלום בפועל ובמעשה, אבער וואן ער ווירד ניכט זוכען ווירד ער ניכט פינדען[185]. וזה שאמר דוד "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שבתי בבית ה' כל ימי חיי"[179], היינו, שזאת אשר אני שואל מאת ה' — שבתי בבית ה' כל ימי חיי — גם אותה אבקש בפועל ובמעשה. רצונו לומר, שאני עושה גם מצדי בכל מה שבכוחי לעשות להשיג חפצי זה להיות יושב בבית ה', היינו שאני הולך לבית המדרש ללמוד ולישב שם לעסוק בתורה. אלא שאלתי היא ג"כ מהי"ת שיעזרני לזה, ואזכה שיהיה שבתי בבית ה' כל ימי חיי, שלא תטרידני שום מניעה מזה, איך זוכע אונד ארבייטע אויף דעם דאס איך זאָלל קאנען זיצען אין בית המדרש כל ימי חיי[186], דאם לא אבקש גם בפועל שאוכל לישב בבית ה', אז לשוא שאלתי מאת ה' על זה. וזוהי המשמעות של כפילות הלשון הנ"ל, ע"כ דברי הגאון הנ"ל.

ועפי"ז יובן ג"כ דברי הכתוב הנ"ל "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' ואת דוד מלכם"[187] — היינו, לא בתפילה לחוד, אלא בקשו, רצונו לומר בפועל ידם יבקשו אחר זאת. ויתורגם בל"א זיא ווערדען זוכען בפועל דיא וועגע וויא צוריק צו קאָממען נאך ארץ ישראל[188], היינו שיעשו פעולות לזה ולא יסמכו על התפילה לחוד, כי הא בלא הא לא מהני רק התפילה בלבד, אלא עוד יבקשו בפועל ובמעשה לזה — אז יהיו מראין להם סימן לטובה. וזה שאמר ר' שמעון בן מנסיא דאין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו[189], דייקא "ויבקשו" ולא אמר "שישאלו", כי שאלה מורה על תפילה ובתפילה לחוד לא סגי, אלא יבקשו בפועל ובמעשים, שיעשו גם פעולות לזה, לחזור לארצנו ולמלכות שמים ולמלכות בית דוד, ויבקשו את שלשתן בפועל ויעשו מצדם כל מה שביכולתם לעשות, וגם יתפללו על זה — אז חפץ ה' יצליח בידם[189*]. אבל אם לא יעשו דבר במעשה בזה, אלא יסמכו על התפילה לחוד — לעולם לא ישיגו חפצם.

ועפי"ז מתורצת הקושיא הגדולה הנ"ל[190] — דכיון דלא התעסקו בזה כלל לשוב לארצנו הקדושה, על כן לא היתה תועלת בתפילתינו לחוד שהתפללנו עד כה, ועל כן עוד לא ראינו איזה סימן לטובה. אבל אם אנו נעשה את שלנו גם בפעולות ובמעשים, אז יבא

182 לחפש, כמי שמחפש דבר מה.
183 שיר השירים ג, ב.
184 תהלים לד, טו.
185 אבל אם לא יחפש לא ימצא.
186 אני משתדל ועושה למען זה, שאוכל לשבת בבית המדרש כל ימי חיי.
187 הושע ג, ה.
188 הם יחפשו בפועל את הדרכים איך לשוב לארץ ישראל.
189 ילקו"ש ח"ב, רמז קו, בשינוי לשון.
189* עפ"י ישעיה נג, י.
190 לעיל עמ' קיב-קיג.

לנו עזר מן השמים ע״י התפילות שאנו מתפללים ג״כ לשוב לארצנו הקדושה, ונשיג חפץ לבבינו לבא לנחלת אבותינו בב״א. וכן הביא רש״י (בפרשת ״במדבר״[191]) דאמר לו הקב״ה למשה: עשה אתה שלך ואני אעשה שלי, עיי״ש גבי מנין הלויים. והוא כלל גדול לכל העניינים, דתחילה נעשה אנו שלנו, ואז יעשה הקב״ה את שלו. וז״ל החבר בספר הכוזרי[192]: ״העון הזה (רצונו לומר, מה שאמר לעיל מזה, שאין רבים נכספים לשוב בפועל לארץ ישראל) מנענו מהשלמת מה שידענו בו בבית שני, כי כבר היה ראוי הענין האלקי לחול כאשר בתחילה (רצונו לומר, כמו שאמרו חז״ל[193] שראויה היתה גאולה שניה להיות גאולה נצחית אלא שגרם החטא. וביאר המהרש״א, ביומא דף ט״[194], דזה היה החטא — דלא שבו כולם, עיי״ש, ממש כדברי האלקי בכוזרי הזה), אלו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפיצה. אבל שבו מקצתם, ונשארו רובם בבבל. כי הענין האלקי אינו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, ואם היינו מזדמנים לקראת אלקי אבותינו בלבב שלם ובנפש חפיצה, היינו פוגעים[195] ממנו כאשר היה לאבותינו במצרים[196], ואין דיבורנו ׳המחזיר שכינתו לציון׳ ׳והשתחוו להר קדשו׳ אלא כצפצוף הזרזיר, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה״, עכ״ל הזהב. וכן הוא עד היום, אנו אומרים בפינו ובלשוננו, ולבנו אין עמנו להתעורר כוסף נפשינו בפעולת ארץ נושבת, להרבות שמה החזרת עם בני ישראל ולחזק הישוב, ודין גרמא[197] לכל הצרות שהגיעונו.

ח. ויש להביא ראיה ברורה לדברינו דלעיל, מדברי חז״ל (בפרק ״גיד הנשה״[198], וברש״י פרשת ״ויצא״[199]), דאמר הקב״ה לגבי יעקב: ״צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, ונעקר הר המוריה ובא עד בית אל. וזה שאמר הכתוב ׳ויפגע במקום׳[200].

191 במדבר ג, טז.

192 מאמר שני, אות כד.

193 יומא ט ב: ״אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא — נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו״.

194 עמ׳ ב ד״ה ״כחומה״: ״נראה לפרש, לפי מה שמפורש בקרא שהיו צריכים חומה בירושלים בימי עזרא מפני שלא עלו כולם, והיו בה אנשים מעט להשמר מפני אויבים בלי חומה כדכתיב ׳ונבנה חומת ירושלים׳ וגו׳ וכתיב ׳הבונים בחומה׳ וגו׳ באחת ידו עשה במלאכה׳ וגו׳. וזהו שאמר ׳אם עשיתם עצמכם כחומה׳ — דהיינו שהייתם עולים כולכם ולא הייתם צריכים חומה, אז נמשלתם ככסף שאין רקב וכו׳, דהיינו שהיתה הנבואה נשאר ביניכם, עכשיו שלא עליתם כולכם וצריכים חומה להשמר מפני האויבים, והמיעוט שעלו עשיתם עצמכם כדלתות דהיינו לשמור רק פתחי העיר, נמשלתם כארז וכו׳ שהנבואה נסתלקה מכם. ועל זה אמרו בפרק חלק ופרק אלו נאמרין: ׳עד יעבור עמך ה״ — זו ביאה ראשונה, ׳עד יעבור עם זו קנית׳ — זו ביאה שניה, מכאן שהיו ראויים ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא אלא שגרם החטא, היינו נס שיהיו נשמרים בלא חומה, אלא שגרם וכו׳ היינו שלא עלו כולם״.

195 כלומר, הקב״ה היה מזדמן לנו ומושיענו כאשר הושיע את אבותינו ממצרים.

196 עי׳ ברכות ד א: ״ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא״.

197 וזה הגורם.

198 חולין צא ב.

199 בראשית כח, יז.

200 שם כח, יא.

ואם תאמר, וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבוהו שם? — איהו לא יהיב ליביה[201] להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו? איהו עד חרן אזיל, כי מטא לחרן אמר[201*]: אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למיהדר[202], וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ", עכ"ד חז"ל שם.

וראיתי בספר הקדוש "בית אלקים", למרן המבי"ט (חבירו ומבית דינו של רבנו ה"בית יוסף"), בשער התפילה (פרק יח), שחשב כל מיני תפילות שנמצאות בתורה שהתפללו כל הצדיקים והצדקניות, וביאר אותם. ובהגיעו לתפילת יעקב, כתב בזה"ל: "תפילת יעקב, כדכתיב 'ויפגע במקום'[200] 'ואין פגיעה אלא תפילה, מכאן למדו שתיקן יעקב אבינו תפילת ערבית'[203]. ותפילת ערבית היא רשות[204], כיון שלא היתה כוונתו להתפלל, אלא אח"כ נתן אל לבו ואמר: 'אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי, חזר שם והתפלל'[198], ולכך אמרו שהיא רשות. וענין כונת תפילת יעקב אבינו בזה המקום — הוא תפילה על גלותינו זה האחרון, כי גלות מצרים וגאולתן היה מצד אברהם אבינו, וגלות בבל וגאולתן מצד יצחק, וגלות זה וגאולתינו מצד יעקב, וכמו שכתבתי באגרת 'גאולת עולם' שחברתי בענין הקץ החתום (צר לי שלא זכיתי לספרו זה). וזה שאמר יעקב: אפשר שעברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי, והמקום הזה הוא בית אל והוא ירושלים. וכמו שהם התפללו על בנין ירושלים ובית המקדש ונתקבלה תפילתם בבית ראשון ובבית שני, רצה הוא להתפלל על בנין ירושלים ובית המקדש העתיד. ולזה היתה תפילתו זאת קרובה לביאת השמש, שהוא רמז לגלות הארוך הזה", עכ"ד הקדושים. הרי, דכל מעשה יעקב אבינו במקום הזה — רמז על בנין ארצנו הקדושה ובנין בית המקדש. ויעקב אבינו התפלל על זה בסוף היום, שהוא רמז על סוף אריכות הגלות, שכבר הגיע זמנה של "בְּעִתָּהּ". ואעפ"כ, אם איהו לא היה יהב דעתו ולבו על זה מעצמו לחזור, לא היו עושין התעוררות על זה מן השמים, רק אחר שהוא עשה מעצמו ונתעורר מעצמו לחזור, וגם עשה פעולה בזה, שחזר מחרן עד בית אל. והיינו, חוץ מהתעוררות הרצון לחזור, המתינו בשמים גם על פעולתו בזה לעשות מעשה בפועל, וזה שאמרו "וחזר עד בית אל" — דייקא, אחר שגם חזר מחרן עד בית אל אז באה גם הסייעתא דשמיא שקפצה לו הארץ ולא מקודם, אף שכבר יהב דעתיה בחרן לחזור, ואעפ"כ לא קפצה לו הארץ אז תיכף בחרן, אלא המתינו גם על פעולתו שפעל וחזר עד בית אל, רק אז באה הסייעתא דשמיא וקפצה לו הארץ. הרי נראה בעליל, דבשמים לא סגי ברצון טוב לחוד, אלא ממתינים גם על פעולת ידינו בצירוף רצונינו הטוב.

וכל זה מרמז על זמנינו זה, שאנו עומדים בסוף הגלות, כדברי מרן הנ"ל, שלא די ברצונינו לחוד לחזור לארץ אבותינו ונצפה על התעוררות דשמיא לחוד, אלא אנו צריכים למיהב

201 הוא לא נתן לבו.
201* הוא הלך עד חרן, כשהגיע לחרן אמר.
202 נתן דעתו לחזור.
203 ברכות כו ב.
204 שם כז ב.

דעתינו למיהדר לארצנו, וגם צריכים להתחיל בחזרה בפועל ובמעשה, כמו שעשה יעקב אבינו, אז תבא הסייעתא משמיא ותקפוץ לנו הארץ לקראתינו, היינו שאז חפץ ה' יצליח בידינו. אבל אם רק נחכה לניסים ונפלאות לחוד, ואנו מצדנו לא נעשה בזה דבר, אז לשוא הוחלנו. כי מן השמים ממתינים שאנו נעשה ההתחלה בזה, כמו שהיה אצל יעקב אבינו ע"ה, וזאת אשר הראה לנו יעקב אבינו בתפילתו ובחזרתו אל מקום המקדש, כדי שממנו נלמד וכן נעשה, כי כל ענינו הוא מרמז על ענינינו בסוף הגלות כנ"ל. וזה אמת וברור.

עוד נראה לומר בטעמא דמילתא דלא קפצה לו הארץ בחרן, אלא בשובו לבית אל. דעיין במדרש תהלים[205] בפסוק 'למנצח לבני קרח מזמור. רצית ה' אַרְצֶךָ'[206] — "אמרו בני קרח לקב"ה: עד מתי אתה אומר 'שובו בנים שובבים'[207] והן אומרים לך שוב אתה תחילה, שנאמר 'שובה ה' עד מתי'[208], ואתה אומר לא כי אלא ישראל תחילה, לא אתה תשוב לעצמך ולא אנו נשוב לעצמינו, אלא שניהם כאחת[209]", עכ"ל. הרי, דבני קרח עשו השואה ביניהם למקום, דשניהם כאחת ישובו זה לזה, ובאופן זה יהיה ריצוי הארץ, כמו שהתחיל המדרש בפסוק "רצית ה' אַרְצֶךָ" — דלא זה תחילה ולא זה תחילה, אלא שניהם כאחת. וראיתי בספר הקדוש "עבודת הגרשוני"[210], לחבירו של רבנו הש"ך, שכתב, דעם כל זה מוכרח לנו לעשות ההתחלה בזה, דאילו אם יעשה הקב"ה אין אנו יודעים לכוון הרגע להתחיל עם הקב"ה בשוה, משא"כ אם נעשה אנו תחילה, אז יכוון הקב"ה הרגע ויתחיל עמנו יחד בפעם אחת. דהנה, בית אל היה באמצע בין חרן להר המוריה, ובאותו רגע שהתחיל יעקב בחרן לחזור, התחיל ג"כ הר המוריה לצאת נגדו, שהיא השכינה, והלכו שוה בשוה צעד בעד צעד, כדי שלא להקדים אחד את חבירו, מפני שכך היתה ההשוואה של בני קרח — שילכו שניהם כאחת. ומה שעשה יעקב אז, היה סימן למה שיעשה כעת עמנו באחרית הימים, וכמו שהבאתי בשם רבנו המבי"ט, על כן לא היה יכול להעשות הקפיצה של הר המוריה אלא באופן הנ"ל, וכשנפגש יעקב עם השכינה, שהיה זה בהר המוריה, היה ממש באמצע הדרך שהוא בית אל. נמצא, דאז נעשתה ההשבה זה לזה ממש, שניהם כאחת. כן נראה לי בביאור זה, והוא נפלא בעיני הפלא ופלא, וברוך ה' שהאיר עיני בענין נפלא כזה. עכ"פ, זו ג"כ דאיה שעלינו לעשות ההשבה לארצנו תחילה, דאז יבא ה' לקראתינו, ונשובה זה לזה כאחת. משא"כ אם, ח"ו, לא נעשה דבר אלא נצפה לנס משמים, זה אי אפשר להיות, וכפי ההשוואה של בני קרח.

ועיין "אהבת יונתן" (הפטרת "בלק"[211]), שכתב, דזה גופה שאנו חוזרים לארץ ישראל זה גופה לתשובה תחשב, וזה עיקר התשובה. וכה לשונו שם: "כאשר יעברו עליהם כמה

205 שו"ט, פרשה פה (אות ג במהדורת בובר).
206 תהלים פה, א-ב.
207 ירמיה ג, יד.
208 תהלים צ, יג.
209 הגירסא במדרש: "שנינו כאחד".
210 עי' לעיל עמ' ח. (צ"ל "תפארת הגרשוני").
211 ד"ה "והיה ביום ההוא... והאבדתי מרכבותיך".

וכמה צרות, ואפילו הכי לא יעזבו את ה׳ ואת נחלתם ארץ הקדושה תוב״ב, וזהו יהיה עיקר תשובתם. כי התשובה צריכה להיות באותו מקום ובאותו מעשה, ועיקר חטאם בזמן הבית הוא היה ירידתם למצרים, כמו שאמר הכתוב ׳הוי היורדים מצרים׳[212], ונשתרבב מזה חטאים גדולים. ולכך תהיה תשובתם לעתיד — שלא ינטשו את נחלתם״, עכ״ל. והנה, כעת בזמנינו, אחר שנתנו לבם אפילו היותר גרועים לשוב לנחלתינו, ומוסרים נפשם על זאת, ואינם רוצים בארץ אחרת, בודאי לתשובה תחשב בעיני הקב״ה. ומה שאינם מקיימים את מצוות התורה, הוא מפני שלא נתגדלו ולא נתחנכו בזה, והמה בזה כתינוק שנשבה בין העכו״ם, וכדברי רבנו הרמב״ם (בהלכות ממרים[213]), אבל גוף העליה ודאי לתשובה תחשב, ומקיימים בזה מצות עשה דתשובה, וזה עיקר התשובה, וכדברי רבנו יהונתן הנ״ל.

עיין מדרש תלפיות (בערך גלות[214]), שמביא זהר חדש[215], ש״מיכאל שר הגדול אפוטרופא של ישראל אומר: רבש״ע, אימתי יפקון ישראל מגלותא דאדום, שהרי כתבת, כאשר יסבלון צרות רבות יגאלו מן הגלות. אמר הקב״ה: יבא ס״מ אפוטרופא דאדום לידון עמך. אתא וטען ס״מ: אתה אמרת שיהיו ישראל בגלות עד שיעשו תשובה, ועתה הם רשעים וכו׳. אמר ליה הקב״ה למיכאל: היה לך לראות תחילת הפסוק ׳ושבת עד ה׳ אלקיך׳[216] ואח״כ ׳כי אל רחום׳[217] וכו׳. א״ל מיכאל: מרי דעלמא, וכי בחנם נקראת אל רחום, שתרחם אע״פ שאינם ראויים. א״ל הקב״ה: כבר נשבעתי שלא אפדם עד שישובו לפני אפילו כחודה של מחט, אני אפתח להם פתח גדול״, עכ״ד. הרי, דלהקב״ה סגי להגאולה אף בתשובה כל שהיא כחודה של מחט. ולדברי הגאון רבנו יהונתן, שעיקר התשובה היא החזרה וההשבה לארץ ישראל, נמצא דבזה מקיימין כל הני שנטו מדרכי התורה והמצוות בעוה״ר את התשובה שמצפה הי״ת לתשובה כחודה של מחט, שעכ״פ תחשב חזרתם לארץ לתשובה כחודה של מחט, ואח״כ יפתח הקב״ה את לבם בפתח גדול, ויטה את לבבם אליו לאהבה אותו ולעבדו בכל לבב. וזה ברור ואמת בעזה״י. ובודאי שיקויים בהם עי״ז מצוה גודרת מצוה[218], שה׳ יעיר את לבם לעבודתו ולירא‌תו, וכמו שאביא להלן[219] אי״ה מדברי הרמב״ם ו״אהבת יונתן״ ואוה״ח הקדוש. עכ״פ, כיון דהם עושים מצוה בזה, ומעשיהם רצויים קמי קודשא בריך הוא, וכמו שהוכחתי בפתיחת הספר, וכן אוכיח עוד בפרק הבא בעזה״י, בודאי דמחויב כל בר ישראל לעוזרם ולסייעם ולהשתתף עמהם בפעולה זו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע[220], ולא יצמח עי״ז שום דבר רע ח״ו, אלא אדרבה יתגדל ויתקדש שמיה רבה ע״י זה, וזה אמת ובדור. עכ״פ, הוכחתי מיעקב אבינו

212 ישעיה לא, א.
213 פרק ג, הלכה ג.
214 ענף גלות מצרים (דף קכח, א, ד״ה ״ענין גלות אדום״).
215 דף כג, ב. הלשון היא עפ״י המתורגם במדרש תלפיות הנ״ל.
216 דברים ד, ל.
217 שם שם, לא.
218 אבות פרק ד משנה ב.
219 אות ט בפרק זה.
220 קהלת ח, ה.

ומההשוואה של בני קדח ומש״ס דנדה, שהכל תלוי במה שנעשה תחילה בפועל ידינו מצדינו, ואז נוכל לחשוב גם על הסייעתא משמיא שיגמור בעדינו לטובה, וכדברי הזהר בפרשת ״נח״[221] (שהבאתי בהקדמה שניה[222]), דגם בבנין שלמה היה כן, שהוא התחיל במלאכה תחילה, ואז סייעו לו משמים שנגמר מאליו, והמתינו מן השמים על מעשה ידיו תחילה. והיינו נמי טעמא דמילתא דגאולתינו שלעתיד נקראת ״צמח״, וכמו שהבאתי למעלה[223], לרמז דכמו שאי אפשר לאדם שיצפה שתצמח תבואה בשדהו טרם שיעשה הוא תחילה מידי[224] בזה, היינו לחרוש ולזרוע ולהכין את השדה שתצמיח תבואה, דאם לא יזרע — אפילו יתפלל כל היום וכל הלילה — לא ישיג חפצו ולא יעלה כלום בידו, דק אחר שיעשה את שלו, שיחרוש ויזרע, אז יוכל להתפלל להי״ת שיראה ברכה במעשי ידיו. כמו כן הוא בגאולה, אחר שנֶהֱב[225] דעתינו לחזור לארצנו, וגם נעשה ההתחלה בזה בפועל ידינו, אז יגמור הקב״ה בעדינו לטובה, וזה אמת וברוד, וברוך ה׳ שהאיר עיני בזה.

ט. ועתה בזמנינו, שנעשתה התעודות לשוב לארץ אבותינו, וגם חזרו בפועל ועושין מעשה בבנין הארץ, בודאי נתקיים בזה נבואת הושע ״ואחד ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלקיהם ואת דוד מלכם״[226] — היינו בקשו ממש, וכמו שביארתי לעיל[227] משמעות תיבת ״בקשו״ — בפועל ובמעשה ידיהם.

ואם תאמר, הא בפסוק נאמר ״ובקשו את ה׳ אלקיהם ואת דוד מלכם״, והלא בעוה״ד אלו הבונים אין זכר אצלם לבקש את מלכות שמים ואת דוד המלך, וגם התנהגותם מורה על זה. על זה אשיב לך עפ״י מה שמבואר במדרש (שיר השירים[228]): ״אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש״[229]: ״אמרה כנסת ישראל לנביאים: אל תראוני בשחדורותי״ ולהגיד דלטודי[230] על ישראל, ששזפתני האומות, היינו שאין שחרורותי בפנימיותי אלא דק שזפתני השמש, היינו האומות, שנתגדלתי בין האומות וקלטה חיצוניותי את סיגיהם, אבל בפנימיותי אני לבנה ונקיה. היינו שאין חידוש באלפי השנים שנתגדלתי בין הגוים שלמדתי ממעשיהם הרעים, כדכתיב ״ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם״[231]. אבל הנפש הישראלית, זרע אברהם יצחק ויעקב, המה טהורים בפנימיותם, ומשתוקקים לחזור למקורם, אלא שאינם יודעים את הדרך לשוב אל הטהרה, מפני שהורגלו בגידול הגוים. ואינו דומה לעת שהיו בארצם, ודאו וידעו את דרכי התורה ע״י הסנהדרין, יושבי כסאות למשפט[232] התורה והירא, ומאסו בם ובתורת ה׳, ולא שמעו לקול נביאיהם, על כן התחייבו לילך

221 עי׳ זהר ח״א דף עד, א.
222 לעיל עמ׳ לז.
223 עמ׳ ק-קא.
224 משהו.
225 שנתן.
226 הושע ג, ה.
227 עמ׳ קמו.
228 פרשה א, פס׳ ו, ע״ש.
229 שיר השירים א, ו.
230 מלשינות, הוצאת דיבה.
231 תהלים קו, לה.
232 עפ״י תהלים קכב, ה.

בגלות. אבל עתה, דור של גליות שנתערבו בם ונולדו בגוים, ולא ראו ולא שמעו, ואין חזון למו בכבוד ה', אין ראיה ממה שאין הולכים בדרך התורה, דמשום מיאוס הוא, אלא שנשחרו[233] ממעשי הגוים. וכבר הבאתי[234] בשם רבנו המקובל מקאמארנא, דנשבע בחיי עולם, דהמה כתינוק שנשבה בין העכו"ם, דאנוסין על הכל ושוגגין על הכל. ובאמת גם הרמב"ם (בהלכות ממרים[235]) כתב כן, על אלו שכבר נתגדלו במנהג הגוים, שמצוה לקרבם, כי המה כתינוק שנשבה בין העכו"ם, אבל המה זרע אברהם יצחק ויעקב, ומצוה לאהוב אותם. על כן, אלו בודאי אינם נמאסים בעיני הקב"ה. ועיין מדרש (ילקוט איכה[236]) שאמר בפסוק "בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה"[237] — "אמר הקב"ה: הלואי יהון בָּנַי עמי בארץ ישראל, אע"פ שמטמאין אותה", עכ"ל. היינו נמי עפ"י כונה זו, שכעת ששהו כל כך זמן רב בין הגוים, המה כלא יודעים מחומר האיסור ואנוסין על הכל, ואינו דומה למעשה החוטאים בזמן הבית.

וזהו מלבד שמחבבין את הארץ ואינם רוצים בארץ אחרת אלא בארץ אבותינו, ומוסרים נפשם עליה, כידוע דכמה וכמה מתו עבור הארץ, כמו ששמענו בזמן הפרעות של הערבים, וכמה מן בני ישראל שעמדו לנגדם ומתו על ידיהם אמרו קודם יציאת נשמתם בזה הלשון: אין דבר טוב למות בעד ארצנו[238]. ועיין חת"ס בתשובה[239], שהביא הגמ' דסנהדרין[240], דישראל שנהרג ע"י עכו"ם, אפילו היה רשע וגרוע נקרא קדוש. וכל שכן אלו, שהערו[241] נפשם למות בעד ארצנו (עיין ספרי זוטא (פרשת "בהעלותך", סי' לג[242]): "ר' שמעון אומר: בא וראה חיבתה של ארץ ישראל, כמה היא חביבה, שכל מי שהולך למלחמה הרי הוא רץ והולך, כשהוא מגיע למלחמה הרי דגליו משתברות. אבל ישראל אינם כן, אלא כשהיו קרובים לארץ ישראל היו רגליהם נושאות אותם, ואומרים אלו לאלו: אילו אנו נכנסים לארץ ישראל ומתים מיד, אין אנו כדאי שאנו נכנסים אל המקום אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו", עכ"ל. וממש כן עשו אלו הקדושים שנהרגו במלחמות עם הערבים, כדברי ר' שמעון הנ"ל) הכי יש ספק שבני עולם הבא המה?! והכי, לא עדות ברורה הוא, דאע"ג דאיהו לא חזי, אבל נפשם — נפש הישראלית שבקרבם — חזי, ומשתוקקת לחזור למקורה. וכבר אמרו[243]: "כל הדר בארץ ישראל דומה שיש לו אלוק", היינו אפילו אינו יודע ומבין לבקש בפיו את אלקים, אבל נפשו בקרבו מרגישה הצורך לזה. ועל זה רמזו בתיבה "דומה" שאמרו, היינו, אף שלפי הנהגתו אינו כן. ועל כן, כיון שמבקשים את

233 נהיו שחורים.
234 לעיל עמ' עז-עח.
235 פרק ג, הלכה א.
236 ילקו"ש ח"ב, רמז תתרלח.
237 יחזקאל לו, יז.
238 הכוונה ליוסף טרומפלדור הי"ד. עי' אנציקלופדיה עברית ערך "טרומפלדור", כרך י"ח עמ' 931.
239 יו"ד סי' שלג.
240 דף מז א, בענין הרוגי מלכות והרוגי בית דין.
241 גילו נפשם לסכנת המות. כלומר, חרפו נפשם למות.
242 במדבר פרק י, פס' לג.
243 כתובות קי ב.

ארץ ישראל, הוי ג״כ בכלל ״ובקשו את ה׳ אלקיהם ואת דוד מלכם״, כי זה יביא את זה לכונן מלכות בית דוד ולבנות בית המקדש אחר ההזדככות ברוב ימים. ותקוים בנו נבואת הנביא ״וּמַשְׁתִּי את עון ישראל ביום אחד״[244].

וגם, כבר כתב האלשיך, והר״ן (בדרשותיו[245]) דבצירוף כל כלל ישראל, זה עושה מצוה זאת וזה מצוה אחרת, נתכללו כולם יחד בכל המצוות. והלא יש בכלל ישראל באמת אנשים בעלי השגות, שיודעין ומבינים בפירוש לבקש שלשתן, ובין כללות ישראל אם יצטרפו כולם יחד, תקוים היטב נבואת הנביא בזאת ״ואחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלקיהם״ וכו׳. ואם גם יעשו כולם בפועל יחד פעולות לזה, וכמו שבארתי לעיל[246], אז יבא הסיוע מן השמים, כמו שהיה אצל יעקב אבינו, ונראה סימן לטובה, עד שנזכה לגאולה שלימה בב״א. וזהו מה שרציתי לבאר בזה, כי עיקר הכל הוא שכולנו יחד נשתוקק לחזור לארצנו, וגם נעשה לזה פעולות מצדנו כל מה שבכוחנו, אז יגמור ה׳ בעדנו, ויביאנו ויטענו בהר נחלתנו.

ועיין רמב״ם (בפירוש המשניות, פרק א דסנהדרין[247]), שכתב, ״דהקב״ה יעד שישיבו שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה, ואח״כ יקרא לך עיר הצדק[248], וזה יהיה בלי ספק כשיכין הבורא יתברך לבות בני אדם ותרבה זכותם ותשוקתם להי״ת ולתורה, ותגדל תומתם לפני בא המשיח, כמו שיתבאר זה בפסוקים הרבה במקרא״, עכ״ל הק׳. הרי, דכתב רבנו הרמב״ם, דהקב״ה יכין את לבות בני אדם עוד קודם ביאת המשיח, שיהיו כוספים וחומדים לעשות רצונו ולקיים תורתו, וזה יהיה אחר שיתקבצו לארצו, וכמו שהבאתי לעיל[249] בשם החת״ס, שכתב, דמשמע מהרמב״ם (בפרק א דסנהדרין) דעוד קודם ביאת בן דוד יהיה קיבוץ ישראל בארץ ישראל, ואחר שיהיו בארצם יתן ה׳ בלבם רוח טהרה לטהר לבבם מטומאת אויר העמים, שיכספו וישתוקקו לידבק בו יתברך, ולעשות רצונו, ולקיים כל מה שכתב בתורה, והוא על דרך שהבאתי למעלה[250] בשם האוה״ח הק׳, דענין מילת הלב שיעדה התורה תהיה אחר שישובו לארצם הקדושה. ואחר כל זה, אין להתחכם כלל בזה, אלא אנו נעשה את שלנו לשוב ולחזור לארצנו, ולהשתתף עם כל כלל ישראל החוזרים להתיישב בארץ אחוזתינו יהיו מי שיהיו, וכמו שעשו בעלית הגולה בימי עזרא, והי״ת יעשה את שלו, שיכין את לבינו לאהבו ולעבדו ולעשות רצונו בלבב שלם.

ורבנו החת״ס (בדרשותיו לימי הספירה[251]), כתב בביאור פסוק ״תעיתי כְּשֶׂה אובד בַּקֵּשׁ עבדך, כי מצותיך לא שכחתי״[252], עפ״י מה דקיי״ל (בב״ק דף קיח[253]), דבגונב שֶׂה מהעדר והתזירה — לא יצא ידי מצות עשה דהשבה, עד שיודיע לבעלים, אף שלא היתה לבעלים

244 זכריה ג, ט.
245 כנראה כוונתו לדרוש א, עיי״ש.
246 עמ׳ קיב-קטז.
247 משנה ג, ד״ה ״סמיכת זקנים״.
248 עפ״י ישעיה א, כו.
249 עמ׳ פו.
250 עמ׳ פו.
251 דרשות חת״ס, ח״ג, עמ׳ 560, צד א.
252 תהלים קיט, קעו.
253 עמ׳ א.

ידיעה מהגניבה לא סגי בהשבה עד שיודיע להם שהחזיר את השֶׂה. ומפרש רב חסדא הטעם, משום דאנקטה לה נגרי ברייתא. ופירש רש״י[254] — משום שהרגילה לצאת מהעדר והבעלים לא ידעו מזה, ולא יזהרו לשומרה יותר משֶׂה אחר שלא יצאה מעולם מהעדר. וכן קיי״ל בשו״ע (חו״מ[255]) להלכה. ומפורש בירושלמי[256], ״[257]דאם יש בעדרו תיש זקן ההולך לפני הצאן, או פנדורא[258] וכדומה, באופן שהטלה הנגנב מכיר עדרו — אז מועילה השבה כל שהיא, דאע״ג דכבר נקיט ליה נגרי ברייתא, מ״מ בקל חוזר לקדמותו להרגיל עם עדרו ע״י סימנים הללו, עיי״ש. והכא נמי, אע״פ שחטאו ישראל ע״י שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות, ונקטו להו נגרי ברייתא לצאת חוץ מדרכי התורה ותעו כשֶׂה אובד, מ״מ חלילה לומר שהחזרה קשה לנו, כי ׳מצותיך לא שכחתי׳, וברמז קל שירמז לנו — עדיין אנו זוכרים, וחוזרים לימי נעורינו, מתרפקת על דודה יתברך שמו״. עכ״ד ודפח״ח, ודברי אלקים חיים המה. והיינו כדברינו הנ״ל, שבקל ישובו אל ה׳ ותורתו בהכנת לבבם לטובה, וכדברי רבנו הרמב״ם הנ״ל, אמן כן יאמר ה׳, אחר שנשוב כולנו לארצנו הקדושה.

עיין ברכות (פרק ראשון[259]), לגבי ישעיה הנביא, דאמר לחזקיה המלך: ״צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה״[260] — ״כי מת אתה בעולם הזה, ולא תחיה לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי ברוח הקודש דנפקי מינאי בְּנִין דלא מעלי[261]. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמיפקדת איבעי לך למיעבד, ומאי דניחא קמי קודשא בריך הוא ליעבד[262]״, עיי״ש. וכן בנידון דידן, כיון דכל ישראל מיפקדו במצוה זו, לעלות לארץ ישראל ולבנות את ארצנו הקדושה, יאמר כל אחד לעצמו — מה שאני מיפקיד מהקב״ה אנא עביד, ומאי דניחא ליה לקב״ה ליעבד. וכמו שלא נפטר חזקיה ממצות עשה דפריה ורביה בטעם שחזה שנפקי ממנו בְּנִין דלא מעלי, כמו כן אין שום בר ישראל יכול לפטור עצמו ממצות עשה דבנין הארץ מכח הטענה שהוא ירא מבְּנִין דלא מעלי, ח״ו, דהוא עושה ציווי הבורא בזה. ובאמת, מצוה גודרת מצוה[263], ותעמוד לו זכות מצות ישוב הארץ — שגדולה מכל מצוות התורה, כמבואר בספרי[264] — שיזכה גם לבְּנִין מעלי, דהי״ת יכין את לבות בני עמנו. עיין תנד״א (פרק ח[265]), שהביא ג״כ מעשה זה דישעיה עם חזקיה, וסיים בזה״ל: ״לכן ישא אדם אשה כדי שיהיו לו בנים, וילמוד מחזקיה, אע״פ שידע בדעתו ברוה״ק שלא יהיו לו בנים הגונים ולפיכך נתן דיחויים לפני המקום, אפילו הכי היה נענש בעוה״ב אם לא היה נושא אשה״,

254 שם עמ׳ ב, ד״ה ״ואנקטה נגרי ברייתא״.
255 סי׳ שנה סעי׳ ב.
256 בבא קמא פרק י׳, הלכה ח (לג א).
257 תחילת ציטוט דברי החת״ס.
258 ״תוף בלשון יונית... זוג המקשקש לפני העדר והולכין אחריו״ — פני משה.
259 דף י א.
260 מלכים ב כ, א; ישעיה לח, א.
261 כלומר, משום שראיתי ברוה״ק שיצאו ממני בנים שאינם מעולים.
262 כלומר, בסתרים של הקב״ה (רש״י) למה לך? מה שנצטוית יש לך לעשות, ומה שנח לפני הקב״ה הוא יעשה.
263 אבות פרק ד, משנה ב.
264 פרשת ראה פ״סקא כח (לדברים יב, כט).
265 תנדא״ר, פרק ח, אות ג-ד.

עכ״ל. וכמו כן גבי בִּנְיַן הארץ, הוא יעשה את חיובו לפני המקום, ושום דיחויים וטעמים אינם יכולים לפטרו מחיוב זה, ואם יתרשל בזה לא יפטר מעונש, ח״ו, כמעשה דחזקיה.

וכן כתב הגאון הצדיק, הקנאי היותר גדול, מו״ה עקיבה יוסף ז״ל, בעל ״לב העבדי״[266], חתן הגאון הצדיק רבנו הלל מקאלאמייא, בספרו ״תוספת בן יחיאל״ על התנד״א, ספר נפלא מאד. וזה לשונו (בפרק כט[267]) על התנד״א שכתב: ״ברוך המקום ברוך הוא וברוך שמו, שאין לפניו משא פנים, בשביל אותה בכיה של חנם שבכו ישראל, נקבע להם בכיה לדורות״. וכתב הנ״ל בזה״ל: ״אמנם, אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה׳[268], אם גם כל סברות וחכמות שלהם כנגד ארץ ישראל, הכל כעצת המרגלים — הם בטל ומבוטל. כי אנו אין לנו כי אם לעשות רצון בוראנו כמצוותיו לבד, אחרי כי בחר ה׳ בציון[269] — טובה הארץ מאד מאד[270], הן בגשמיות הן ברוחניות, ושומר מצוה לא ידע דבר רע[271] אחרי כי נכנס לשם, כאשר צוני ה׳ אלקי אני פי מלך מלכי המלכים הקב״ה אשמור״[272], וכח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים[273], כלומר — מסר לעמו הכח לתת להם נחלת גוים. והם צדיכים להשתדל עליו, כי ״גדולים מעשיהם של צדיקים (כפירוש רש״י כתובות דף ה) יותר ממעשה שמים וארץ״[274], כי כאשר נעשה מן בורא עולם אין זה תפארתם, כמו עם מעשה ידינו כוננה עלינו. וכל סדר גאולה הכתוב ביחזקאל (לד-לו) יוכיח לך כן, לברך את מעשי ידיך[274]״, עכ״ל.

266 עי׳ לעיל הסכמות הערה 158.

267 תנדא״ר, פרק כט. אות ה.

268 עפ״י משלי כא, ל.

269 תהלים קלב, יג.

270 במדבר יד, ז.

271 קהלת ח, ה.

272 ע״כ ציטוט מ״תוספות בן יחיאל״, מכאן תוכן הדברים נמצא ב״תוספות בן יחיאל״ לפרק ו סוף אות ב.

273 תהלים קיא, ו.

274 כתובות ה א.

274* כדי להבהיר יותר את הדברים נביא בהרחבה את דבריו של ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר על דברי תנא דבי אליהו (שם פרק ו אות ב): ״...ועל שנאמר כך ׳אל צדיק ומושיע אין זולתי׳ [ישעיה מה, כא], הִשְׂרֵיתָ את שמך הגדול בשם ישראל, ואת שם ישראל שתפת בשמך הגדול. על אותה שעה הוא אומר [שיה״ש ה, ב]: ׳אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי׳, ומה כתיב למעלה ממנו ׳באתי לגני אחותי כלה, אריתי מורי עם בשמי, אכלתי יערי עם דבשי, שתיתי ייני עם חלבי, אכלו רעים שתו ושכרו דודים׳ [שם פס׳ א]. לכך נאמר ׳נגילה ונשמחה בך׳ [שם א, ד]״ — ...אך הענין דיש שפע מלמעלה... ויש שפע מלמטה העולה על ידי מעשים טובים ואתערותא דלתתא. והנה, בתחילה, ממצרים אשר גאלנו בחסד עליון, ככתוב (יחזקאל טז, ז) ׳ואת ערום ועריה׳ וגו׳, והביאנו עד קבלת התורה לבחינת גדלות, עד שנעשו בה שותפים להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית ובהלכותיהם, כמו שהוא בגמ׳ [שבת דף י א]. ולא עוד אלא שנתעלו למעלה, עד אשר מכריעים בהלכה כלפי מעלה, לאמר ׳לא בשמים היא׳ כמו [בבא מציעא נט ב], לא רק שִׁתפת וגם הִשָּׂרֵית. כן בתורה, וגם בעבודה ׳ותגזור אומר ויקום׳ (איוב כב, כח), ומי מושל בי — צדיק וכו׳ כנ״ל ככתוב (עי׳ שמואל ב כג, ב: ״אמר אלוקי ישראל לי דִּבֶּר צור ישראל, מושל בָּאָדָם צדיק מושל יראת אלהים״, וע״ז אומר רבי אבהו שפירוש הפסוק: ״אני מושל באדם, מי מושל בי — צדיק...״). מצורף ומשותף שמו הגדול בישראל ממש, ככתוב

ועיין בספר אהבת יונתן (בהפטרת "בלק"[275]), בפסוק "והיה שארית יעקב בקרב עמים

'כי שרית עם אלקים' וגו' (בראשית לב, כט). ולא עוד, כי רק באתערותא דלתתא אתער לעילא, ובלא אתערותא דלתתא לא אתער לעילא [זוהר ע"ג]. מעתה היות הגעת למדרגה כזאת — אני ישנה, כמשל למלך אשר הלך לישן בחדרי חדריו כי נמסר בינתים ממשלתו לבנו, כבתוב בירושלמי פ"ק דראש השנה: משל למלך שהיה לו אורלוגין, כיון שגדל בנו מסרו לו, מעתה הכל מונח על בנו לבדו, כי אני ישנה ועליך הדבר. ועל כן קול דודי דופק פתחי לי, כי כבר מסרתי בידך הממשלה... אתה עשה בכחך כל אשר בידך עשה, ושוב ככתוב 'וייקץ כישן אדני' וגו' (תהלים עח, סה), וכדרז"ל 'פתחו לי פתח כמחט ואני אפתח פתח כפתחו של אולם' (מדרש רבה שיה"ש שם). וזה על אותה שעה — שכבר הגעת לגדלות. כמו ילד כל זמן אשר הוא קטן נושאים אותו על כתפיו, עד אחר שנתגדל מוכרח לילך בעצמו. ועל זה מביא דוגמתו באתי לגני — בזמן בית שני, כפירש"י, כאשר אז הלכתי בעצמי לארץ ישראל עם נחמיה, אכלתי יערי עם דבשי — כל הכנות היו במעשה בשר ודם, יערי דבשי — אני שתלתי ביגיע כפי לעלות לארץ ישראל ולעשות לו מקדש ולהקריב. ועליו נאמר 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא', 'וגדול הנהנה מיגיע כפו יותר מן ירא שמים' (ברכות ח א), אשר סומך עצמו על נסים ולהטריח כלפי מעלה ורואה לשמים למען בכוח צדקתו יעשו לו נסים, אך שמא לא יעשו לו נס, ואם עושין מנכין לו מזכויותיו... כן אריתי מורי — עשיתי לי אחת לאחת עד הגעתי אל גדול יהיה כבוד בית אחרון מן הראשון (חגי ב, ט), ועד כי קדושה ראשונה קדשו לשעתו ולא קדשו לעתיד לבוא וקדושה שניה קדשו לשעתו וקדשו לעתיד לבוא (רמב"ם הל' תרומות א, ה), כי קדושתה עומדת לעד על ידי כי במעשה ידינו היתה, וגדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ [כתובות ה א]. ושוב 'נגילה ונשמחה בך' (שיה"ש א, ד) כתב במדרש בך ולא בישועתך (עי' שיה"ש רבה א, ד), פירוש, אם לשמוח בישועה בולם שמחים בישועה, לא כן אני, שמחתי בך אם גם ישועתי לפי הנראה היתה לי מעצמי. משל לבן אשר היה לו אב עשיר אשר מחזיקו, אם שמח לקראתו לא נודע שמחתו עם אביו או אם בממונו. לא כן בן עשיר אשר לו אב עני, אם שמח לקראתו אז נחשב כיבוד אב ממש. כמו בן 'ככבד ה' מהנך' וגו' (משלי ג, ט), עם 'מעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו' (תהלים צ, יז). ועל כזה נאמר "ישראל אשר בך אתפאר' (ישעיה מט, ג), אם גם נדמה כמו 'כוחי ועוצם ידי עשה את החיל' (דברים ח, יז) 'ולא תצא אלקים בצבאותינו' וגו' (תהלים קח, יב), בכל זאת נגילה ונשמחה בך אם גם לא בישועתך, כי אם אשר יתעלה כבוד שמים על ידינו. ועל דרך זה הוא "ישראל נושע בה' מגן עזרך' (דברים לג, כט), וכי תאמר 'ואשר חרב' — למה צריך היה אז לנו חרב שלנו לכבוש ארץ ישראל בראשונה? — זה רק גאותך לקרוא על שמך, כמו עשית, אשר 'ואתה על במותימו תדרך' — לכבודך הוא... עיקר שבח ושמחה להקב"ה אשר נעשה במעשה צדיקים, ולא את אשר הוא כביכול עשה, אשר אין בזה כבודו כל כך לכבד אב מן של אב. ורק צריכין לדעת השכל וידוע אותו, כי לא כוחו ועוצם ידו עושה כי אם בעזרתו יתברך. כך יהא אדם זוכר ומשבח להקב"ה, הַמֶּלֶךְ בקונך תחילה, ולבקש ממנו עזרו למען יהיה ה' עמנו כאשר היה עם אבותינו, ובסוף יהא דרכו לפני הקב"ה. אחר כך ילך לדרכו על פי הליכתו בדרך הטבע. בכל זה 'על פי ה' יחנו על פי ה' יסעו', ו'בכל דרכך דעהו' וגו', כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בו ולא ימתינו עד שינטלם וינשאם כי אם ילכו בו, ופושעים יכשלו בם לאמר כוחי ועוצם ידי עשה את החיל. לא כן אני, 'כוס ישועות אשא' מן היין אשר עשיתי בכרמי, 'ובשם ה' אקרא' לברכו עליו".

275 תחילת הפטרת בלק.

רבים כטל מאת ה׳״[276], והאריך בביאור פסוק זה. ותורף דבריו הם, דישעיה הבטיח לנו בנבואתו ״והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה׳ בסוסים וברכב ובַצַבִּים ובַפְּרָדִים ובַכַּרְכָּרוֹת על הר קדשי ירושלים אמר ה׳ וכו׳. וגם מהם אקח לכהנים ללויים אמר ה׳״[277], [278]״ופירש האברבנאל[279], דזה קאי על היהודים האנוסים במדינת ספרד ופורטוגל, ואף כי נטמעו בין הגויים — גם מהם יקח הקב״ה לעתיד לכהנים וללויים, ויכניסם תחת כנפי השכינה. ואף שאֵלוּ היהודים אין להם התעוררות מלמטה כלל, כי כבר נטמעו וגם נתערבו בגויים ולמדו ממעשיהם, אעפ״כ יעורר הקב״ה מלמעלה, ליתן יראתו בלבם לאהבה וליראה אותו״[280]. והנה, ההפרש בין טל ומטר הוא, שאין טפה של גשמים יורדת מלמעלה שאין כנגדה עולה מלמטה, כמו שאמר הכתוב ״ואד יעלה מן הארץ״[281], וא״כ צריך התעוררות התהום בתחילה. משא״כ הטל הבא מאת ה׳, בלתי התעוררות מלמטה. וא״כ, לעתיד יהיה דוגמת הטל, שיתן ה׳ רוח טהרה בלבם, בלי התעוררות מלמטה תחילה. וזה שאמר הנביא ״והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים״[276], רצונו לומר — אלו היהודים שנטמעו בקרב עמים רבים ואין להם התעוררות לשוב לה׳ מצד עצמם, יהיו כטל הבא מאת ה׳ בלי שום התעוררות מלמטה כלל, עכ״ד. וזה ממש כדברי רבנו הרמב״ם הנ״ל, שה׳ יכין את ליבות בני אדם אף קודם ביאת המשיח, אחר שיתקבצו לארץ ישראל שיהיו כוספים וחומדים לעשות רצונו יתברך, וד״ל.

ו. עיין ב״גבורות ה׳״ למהר״ל (פרק ל), בענין שתי הפקידות שהיו בגאולת מצרים — ״שאמר ׳פקד פקדתי׳[282], וכן לעתיד שג״כ נגאלים בצדי״ק כפולה, כדכתיב ׳איש צמח שמו ומתחתיו יצמח׳[283], (וכמבואר בפרקי דר׳ אליעזר[284], דאותיות הכפולות באו על הגאולות, וצ״ץ בא על הגאולה העתידה, ויוצא מקרא ״איש צמח שמו ומתחתיו יצמח״) יש כאן שתי צמיחות. וכל זה להעלות הגאולה, שא״א שתבא הגאולה שהיא מעלה עליונה בפעם אחת״. וביאר בזה המדרש[285] ״דומה דודי לצבי״[286] — ״מה צבי זה נגלה וחוזר ונתכסה, כך גואל ראשון נגלה וחוזר ונתכסה״. והוא נגד שתי הפקידות שאמר ״פקד פקדתי״ שלא היה בבת אחת, וכן לעתיד לא יהיה בבת אחת, מטעם שדבר גדול אינו יכול להיות בבת אחת אלא לאט לאט, עיי״ש. וב״ה, כיוונתי לזה מעצמי, שלענין גדול מוכרח להכין את העולם לאט לאט, ואי אפשר להביאו לעילא ולעילא, פתאום ובפעם אחת, מבלי להכינו לאט לאט מקודם.

ולמדתי זאת מדברי רבנו הרמב״ם, באגרת תימן[287], שביאר ענין מה שנאמר במתן תורה

276 מיכה ה, ו.
277 ישעיה סו, כ-כא.
278 תחילת ציטוט ״אהבת יונתן״.
279 ישעיה שם.
280 סוף ציטוט ״אהבת יונתן״, מכאן תוכן דבריו.
281 בראשית ב, ו.
282 שמות ג, טז.
283 זכריה ו, יב.
284 פרק מח.
285 שיהש״ר פרשה ב, פס׳ ט.
286 שיר השירים ב, ט.
287 הוצאת מוסד הרב קוק, עמ׳ קמב-קמג.

"הופיע מהר פארן",[288] וז"ל: "וביאור הדבר, שהוא מְסַפֵּר מעמד הר סיני, ואומר, כשנגלה על הר סיני לא נגלה מן השמים על הר סיני כרדת אבני אלגביש (רצונו לומר, שבא ישר מן השמים על הר סיני כמו שנופלים אבני אלגביש ישר מלמעלה למטה), אלא נגלה לאט, מעט מעט מראשי ההרים, מראש הר לראש הר, עד שירד על הר סיני. ואמר, 'ה' מסיני בא וזרח משעיר לָמוֹ הופיע מהר פארן ואתא מרבבות קודש מימינו אש דת למו'".[288] בְּחַן אָמְרוֹ 'לָמוֹ', רצונו לומר: לישראל. והבן, איך דייק, שפארן שהוא יותר רחוק נאמר בו 'הופיע' (ובדברי הרמב"ם ז"ל שכתב דתיבת הופיע הוא על מקום רחוק, פירשתי מה שאנו אומרים בשבת בקדושה[289] "ממקומך מלכנו תופיע", היינו, אף שאנו ע"י מעשינו רחוקים ממך, מ"מ תופיע עלינו ברחמים, ודוק) ושעיר שהוא יותר קרוב אמר 'וזרח', וסיני שעליו היתה הכונה ובו שכן הכבוד, כמו שנאמר 'וישכון כבוד ה' על הר סיני",[290] אמר בו 'מסיני בא'. וכענין זה ספרה דבורה, כשספרה מעמד הר סיני, שהכבוד נגלה לאט לאט מהר להר, שכן כתוב (שופטים ה, ד) 'ה' בצאתך מִשֵּׂעִיר בְּצַעְדְּךָ משדה אדום, ארץ רעשה גם שמים נָטְפוּ' וגו'", עכ"ל. שוב מצאתי, שגם רש"י (בפרשת "וזאת הברכה")[291] כתב כן, שהופעתו יתברך על הר סיני היתה לאט לאט, ולא נגלה פתאום, אלא הכינם קודם לאט לאט, עיי"ש.

עכ"פ נלמד מכאן, שענין גדול מגודל המעלה, לא יוכל לבוא פתאום, מבלי שיכינו את העולם לזה מקודם לאט לאט. א"כ, כל שכן ענין גדול כזה כגאולתינו האחרונה אשר כל בריאת העולם תלויה בה, כדרשת חז"ל[292]: "'שמח' לא נאמר אלא 'ישמח'[293] — לעתיד לבא", שבודאי לא תבוא בפעם אחת אלא בהכנה דרבה[294], לאט לאט מקודם. כה אמרתי מעצמי, ואחר שמצאתי את דברי רבנו החוקר האלקי הנ"ל שכתב ג"כ כך, שאי אפשר לגאולה שהיא במעלה עליונה לבוא בפעם אחת, נהניתי מאד שזכיתי לכוון בזה אליו.

ונראה לי, שדברים אלו מפורשים בנביא, במלאכי (ג[295]) שאמר: "הנני שולח מַלְאָכִי וּפִנָּה דרך לְפָנָי, ופתאום יבוא אל הֵיכָלוֹ האדון אשר אתם מבקשים, ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא, אמר ה' צבאות", עכ"ל. היינו, אחר שכבר הכינו ופינו הדרך לפני ה'. היינו בהכנות מוקדמות לאט לאט, להכין את העולם על הגאולה השלימה, היינו בבנין ובישוב הארץ, ובהשגת רשיון מן המלכיות על זה, לבוא לארצנו ולשכללה ולכוננה עליון, ויתנו לנו חירות להיות ברשות עצמנו בארצנו, אז אחר שכבר היה לנו בזה הכנה לגאולה, כי הכינו בזה את העולם לאט לאט — אז יגלה האדון המשיח, ויבא האדון אשר אנו מבקשים, ומלאך הברית אשר אנו חפצים. ומה שאמר "פתאום יבוא אל היכלו האדון", אף שהיתה לזה הכנה מקודם, ואיך שייך לומר על זה "פתאום"? יפה ביאר זאת רבנו

288 דברים לג, ב.
289 בשחרית.
290 שמות כד, טז.
291 כנראה כוונתו לרש"י בפרשת "האזינו", דברים לב, יא.
292 ויק"ר פרשה כ, אות ב.
293 תהלים קמט, ב: "ישמח ישראל בעושיו, בני־ציון יגילו במלכם".
294 עפ"י ביצה ב ב.
295 פס' א.

הרמב״ם באגרת תימן[296], שכתב וז״ל: ״ודע שלא תדע עמידתו (של משיח) קודם היותה, עד שיֵאָמֵר עליו שהוא בן פלוני וממשפחה פלונית, אבל יעמוד איש שלא נודע קודם הראותו, והאותות והמופתים שיראו על ידו — הן הן הראיות על אמיתות יחוסו, שכן אמר הקב״ה כשספר לנו ענין זה: 'הנה איש צמח שמו, ומתחתיו יצמח'[297]. ואמר ישעיה כמו כן, כשיראה מבלי שיודע לו אב ואם ומשפחה״, עכ״ל רבנו הרמב״ם. הרי דתיבת 'פתאום' קאי על משיח עצמו, שיתגלה פתאום מבלי שנודע לנו מקודם ממנו דבר. וכן מבואר בחת״ס (חלק ו[298]), וחידוש שלא הביא את אגרת תימן, ודוק. אבל ודאי שתהיה הכנה מצַדֵנו על ביאתו, ואדרבה אמר הנביא ״הנני שולח מלאכי ופנה הדרך לפני״[299], משמע שיכינו את הדרך לפני בא משיח ה׳, וההכנה היא מה שנעשה בזמנינו, שמכינים את הארץ להיותה ראויה לקבל בניה בתוכה, וכמו שהבאתי בהקדמה שניה[300] בשם רבנו הקדוש בעל ״משנת חסידים״. שכשבונים את הארץ זה סימן הגאולה כדי להכין אותה שתוכל לקבל בתוכה את העולים מן הגלות, והן הנה הבונים את הארץ, והמלכים שנתנו הרשות לזה, המה המלאכים שאמר הנביא ״הנני שולח מלאכי ופנה הדרך לפני״. ועיין ״מנורת המאור״ (לחג השבועות[301]), שכתב בזה״ל: ״כי כל הפוֹעֵל שום דבר, אפילו כפי טבעו, נקרא מלאך, כדכתיב 'עושה מלאכיו רוחות'[302]״, עכ״ל. על כן, אלו המכינים ובונים את הארץ, המה שלוחי ה׳. עיין ״גבורות ה׳״ לרבנו המהר״ל שכתב בזה״ל: ״אין דבר במקרה, כמו שאמרנו בכמה מקומות שאין לומר כי היה דבר אחד במקרה מן הגאולה, כל שכן סדר השתלשלות, רק הכל על פי ה׳״[303], עכ״ל. א״כ, עפי״ז, כל אלו שנעשתה הכנת הגאולה על ידיהם, המה מלאכי ה׳, ועליהם נאמר ״הנני שולח מלאכי ופנה הדרך לפני״. ואז, כאשר נעשה הכנה ראויה, ובקיבוץ רוב ישראל בארץ ישראל, וכדברי רבנו הרמב״ם ורש״י (בתהלים) שהבאתי לעיל[303*], שקודם ביאת בן דוד יהיה קיבוץ ישראל בארץ ישראל, אז יתגלה פתאום האדון המשיח אשר אנו מבקשים. הרי לך שכל זה נרמז בדבדי הנביא הנ״ל, ודוק.

וי״א. רבנו המהר״ל בספריו הנפלאים, כשרוצה להדגיש רעיון מופלא, ולעורר את האדם לשום מבטו ולבו על זה, כותב בזה הלשון: ״אין ספק שדברים גדולים אינם באים במקרה, רק באים בהשגחה מרצון העליון יתברך״[304]. כן כופל ושונה הרבה פעמים, ונודע למי שבקי בספריו הקדושים. לזאת נתתי אל לבי לתור ולחקור על הדבר הנפלא במינו, כי מי שמביט על קורות ימי חיינו בימי גלותינו, רואה שתמיד לא מצאנו מנוח לכף רגלינו.

296 הוצאת מוסד הרב קוק, עמ׳ קפ-קפא.
297 זכריה ו, יב.
298 סי׳ צח, ד״ה ״הריני נזיר״.
299 מלאכי ג, א.
300 לעיל עמ׳ מכ.
301 נר ג, כלל ה, חלק ה, פרק א (הוצאת מוסד הרב קוק עמ׳ 310).
302 תהלים קד, ד.
303 עי׳ להלן הערה 304 כעין זה.
303* עמ׳ קב.
304 עי׳ גבורות ה׳ פרק יט (בהתחלה) ופרק כב (בהתחלה) ועוד.

אף אם ישבנו במקום אחד בהשקט ובשלוה, לא ארך לנו הזמן, כי מיד גברה השנאה והקנאה משכנינו הגויים לנו, וגדלה כל כך עד שלקחו ממונינו וכל רכושינו וכל אשר לנו, והכריחו אותנו לעזוב את הארץ בעירום ובחוסר כל. וכה הלכנו מגוי אל גוי ומדחי אל דחי, ותמיד היה אתנו כן בכל משך ימי גלותינו. וכמו שנעשה באמת אתנו כן גם היום ובזמן הזה בכל מלוכות אירופה, באמצעות אכזריות גדולה אשר יראה הפה לספר והעט לכותבה. וכמו שאמר רשב״ג (בשבת, דף יג[305]): ״אם באנו לכתוב הצרות אין אנו מספיקין״. ומה שנעשה אתנו היום אין זה דבר חדש, אלא המעשה הוא חוזר חלילה (כמו שאומרים בל״א, איינע וויעדערהאָלונג דער געשכטע[306]). ואעפ״כ, לא עלה על דעתינו, בימי קדם, בעת שהיה מוכרח לנו לעזוב איזה מקום חנייתינו, לרכוש לנו מקום קיבוץ וישוב חדש בארצנו הקדושה, עד זה מקרוב בעשרות השנים האחרונות שהתעוררה התנועה לקנות שדות ואדמה ונחלאות בארץ ישראל ולהַפְריא[307] אותם, ולבנות בתים ופרדסאות. ומחלקי אדמה, אשר אלפים שנה היו פנויים וריקים מכל פרי, ולא היו מוצלחים לכלום, כי היו רקקי מים וטיט, ונישא בם הרבה מיני חלאים — נעשה היום ראוי לישוב, להתיישב שם בכל תנאי החיים. ומאז שהתחילה התנועה, למרות כל העיכובים והמניעות שהיו למתחילים מכל צד ופנה, נעשתה היום ארץ ישראל לארץ פוריה וארץ סוחרת, ולתל תלפיות[308] אשר אלפים ורבבות מכל פינות העולם פונים אליה, ונעשתה ל״יפה נוף משוש כל הארץ״[309]. ולמה לא חשבו לעשות כן בשנים הקודמות, ולמה לא עלה על דעת קדמונינו בכמה וכמה גירושים שהיו בימי קדם, והיו ביניהם גדולי ארץ כמו האברבנאל וכדומה, איך לא נפל בליבם ובדעתם עצה זו, לעשות כן, לקנות את ארץ ישראל ולעשות ממנה ישוב חדש. וראה זה במכתב השר דון יצחק אברבנאל[310] אל הגאון הנשיא מפיסה (שנדפס מכת״י שהיה מונח בבריטיש מוזאום ונדפס מחדש[311]), איך שקובל לפניו על גורל עם ישראל המר, וזה לשונו: ״שר וגדול, אף לזאת פקח עיניך וראה, כי למן היום חרבה עירנו ושמם מקדשנו ויגל יהודה מעל אדמתו, לא שָׁלַוְנוּ ולא שקטנו ולא נחנו להתגולל עלינו תמיד. כל ילכו במועצותיהם אדום וישמעאלים מואב וְהַגְרים[312], ואם יום או יומים נעמוד[313] בשובה ונחת, קול פחדים באזנינו ושמועות יבהלונו ממזרח וממערב ומצפון וּמִיָּם, אשר אכלו שארית ישראל וְעוֹרָם מעליהם הפשיטו״, עכ״ל באמצע האגרת (שם). והוא עודנו היה עומד שם בפורטוגל במצבו במלכות, ולמה לא טיכס עצה עם השר הגדול הזה, לעשות פעלים לקנות את ארץ ישראל ולבנותה מחדש, כדי שיתקבצו שמה אנשי הגולה הנדחים והנרדפים ממקום למקום, ולא דברו כלל מדוגמא כמו זה, הכי היו חסרים להם

305 עמ׳ ב.
306 ההסטוריה חוזרת.
307 להפריח ולתת פירות.
308 עפ״י ברכות ל א: ״תל שכל פיות פונים בו״.
309 תהלים מח, ג.
310 נולד — קצ״ז, נפטר — רס״ח. מגדולי חכמי ספרד בדור הגרוש.
311 עי׳ ב״ספר העצמים״ שנערך ע״י ר׳ מנשה גרוסברג (לונדון תרס״א).
312 עפ״י תהלים פג, ז.
313 עפ״י שמות כא, כא.

האמצעים החומריים לזה? הלא היו עומדים עוד ברום המעלה והעושר. וכן מזמן האברבנאל עד זמנינו, לא יעץ כך שום איש, והוא באמת פליאה נשגבה. וכעת, אחר זמן ארוך מימי גלותינו, נתעודר הרעיון אצל כל בני הגולה, ודוח חיים נפח בקרבם בשאיפה חדשה לבנות את הארץ מחדש, ולהכינה שתהיה מוכשרת לקבל בניה בתוכה, בבניית בתים ובקנין שדות ובעבודת האדמה ובגנות ואילנות, להיותה ראויה לישב בתוכה, הכי זה מקרה בעלמא, ח״ו?

אמת, שלפני שלש מאות שנה[314], התחיל השר דון יוסף הנשיא[315], שהיה יושב בחצר המלך השולטן[315], לעסוק בזה — לבנות את ארץ ישראל ולעשות ממנה ישוב וקיבוץ ישראל, ברשות השולטן. ושלח פועלים וכל עושי מלאכה, וגם הוא בעצמו הלך כפעם בפעם לראות בעושי המלאכה. אבל, לא עלתה בידו, כי עלתה קנאת הערביים השכנים עד למעלה, עד שהפריעו המלאכה ונתבטל הדבר. (אודות השר דון יוסף הנשיא הנ״ל, מה שהיה לו עם נאמן ביתו, שהגביהו משפל מצבו ונעשה בביתו לשר וגדול, ולבסוף מסרו במסירה קשה נגד המלכות, בשקר ועלילה, וכל חכמי הדור החרימו אותו, עיין בתשובת אליהו ז׳ חיים, סי׳ נד)[315*]. אבל בימינו, שפעולת בנין הארץ מתגדלת והולכת מיום ליום, כן ירבה וכן יפרוץ[316], למדות קנאת הערביים, וכל המניעות והעיכובים שעשו בזה לא יכלו להשבית את עושי המלאכה ממלאכתם, ובכל יום מתווספת ומתגדלת הארץ בבנין בתים ובאילנות ובשדות ובכרמים ובפרדסאות, ודאי לאו דבר פשוט הוא, וודאי לאו מקרה ממקרי הטבע הוא.

אבל, האיד ה׳ עיני, ומצאתי להגאון המקובל בעל ״משנת חסידים״, בספרו ״הן עשיר״ (בסוף פרק בתרא דסוטה) על המשנה ״והגליל יחרב מבתים״[317], וז״ל: ״וכאשר זכני ה׳ לעלות לארץ ישראל, פה צפת תוב״ב, עיני ראו ולא זר איך בעוונותינו הרבים כן היה, כי כולו מלא בתים חרבות. אבל, תהילה לאל, שמחתי, כי ראיתי בשתי שנים שנתעכבתי שם, שמידי יום ביום בונים אותם. ואומר אני שזהו סימן טוב לביאת הגואל ב״ב, שאם היה בא בהיותו חרב, לא היה מקום לדור לגליות הנקבצות. וכן מצינו בביאה ראשונה, שאמרו רז״ל: שעיכב הקב״ה את ישראל במדבר ארבעים שנה, כדי שבמשך אותו זמן תחזור הארץ לאיתנה מאילנות ובנינים שהרסו ועקרו האמוריים ביציאת מצרים, כי סבורים היו שיכנסו לארץ תיכף ומיד, כדי שימצאו אותה חרבה (והוא במדרש רבה פרשת

314 בשנת שכ״ג (1563).

315 נולד בשנת רפ״ח (1524) בפורטוגל, במשפחת אנוסים. ברח משם להולנד ומשם לתורכיה. שמר על יהדותו בגלוי והיה לאחד מבכירי השרים בחצר המלך. בעבור שרותו קבל זכיון לטבריה ועשה נסיון לבנות תשתית כלכלית להרחבת הישוב היהודי שם. אך המפעל לא נחל הצלחה רבה. במשך כל ימי חייו פרש חסותו על ישיבות ותלמידי חכמים. נפטר בשנת של״ט (1579).

315* כוונתו לשו״ת ״מים עמוקים״ סי׳ נד.

316 עפ״י שמות א, יב.

317 פרק ט, משנה טו.

"בשלח"[318], ובמכילתא שם[319], וברש"י תהלים מ[320]). ומשחזר הארץ לאיתנה הכניסם לארץ. וכה יהיה בעזה"י בביאת משיחנו שיבא במהרה בימינו", עכ"ד הקדושים. הרי לך, שקודם ביאת המשיח יצטרך שתבנה הארץ בבתים ובאילנות, כי זולת זה תתעכב ביאת ישראל לארץ ישראל ותתעכב הגאולה, ח"ו. ואם הארץ נבנית — זה סימן טוב לקרבת הגאולה. ופוק חזי מאן קאמר זאת, אחד מבעלי הקבלה האחרונים, היותר גדול ויותר קדוש ונורא, אשר היה לו גילוי אליהו זכור לטוב, ואשר כל דבריו ברוח הקודש נאמרו. ופוק חזי מאן גברא רבה קמסהיד[321] עליו, ה"ה רבנו איש אלקים מצאנז[322] (בשו"ת "דברי חיים"[323]) כאשר הבאתיו בהקדמה שניה[324], עיי"ש. ומאן ספין בדורינו לחלוק עליו.

א"כ, בזה נמצא פשר לפליאה הנ"ל, שכעת שאנו עומדים בסוף הגלות, כאשר הארכתי לעיל[325], וקרוב לגאולה, העיר ה' בליבות בני אדם הישראלים ליתן ליבם לבנין הארץ, ולעשות אותה לישוב, כדי להכין המקום לבני העליה שיוכלו להתקבץ שמה בשעת הגאולה. עכ"פ, בנית הארץ היא סימן טוב לגאולה, ואתחלתא דגאולה, לדברי רבנו בעל "משנת חסידים".

וכעת, נזכרתי להביא ראיה ברורה לדברי רבנו בעל "משנת חסידים" ז"ל, דגאולתינו העתידה תלויה בבנין הארץ, ממדרש חז"ל שהביא בתשובת מהרלב"ח (בריש קונטרס הסמיכה[326]), כי בשני מקומות נתחלפו האותיות מ"ם פתוחה עם מ"ם סתומה, כי בתיבת "לְמַרְבֶּה הַמִּשְׂרָה" (האמור בישעיה[327]) כתיב מ"ם סתומה באמצע התיבה[328], ובפסוק "חומות ירושלים אשר הם פרוצים" (האמור בנחמיה[329]) כתיב מ"ם פתוחה בסוף התיבה[330], [331]"ואמרו חז"ל[332] שבא לרמז — שכל זמן שחומות ירושלים הם פרוצים כמו מ"ם פתוחה, המשרה היא סתומה ונטולה ממנו (מישראל) בעוונותינו"[333], עכ"ד המדרש. הרי דשררותן של ישראל תלויה בבנין עֲרֵנוּ וארצנו הקדושה, וד"ל.

והלום נזכרתי, שדברי המקובל הנ"ל הם גמרא מפורשת בסנהדרין (דף צח ע"א). וזה לשון הש"ס שם: "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר 'ואתם הרי ישראל, עֲנַפְכֶם תִּתֵּנוּ וּפִרְיְכֶם תִּשְׂאוּ לעמי ישראל כי קֵרְבוּ לבוא' (יחזקאל לו[334])". ופירש רש"י (ד"ה "מגולה מזה"): "כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה — אז יקרב הקץ, ואין לך

318 שמו"ר פרשה כ, אות טז.
319 תחילת הפרשה ד"ה "דרך ארץ פלישתים".
320 פס' ו.
321 מעיד.
322 רבי חיים הלברשטם זצ"ל. נולד — תקנ"ד, נפטר — תרל"ו. תלמיד רבי נפתלי מרופשיץ זצ"ל. ספריו הרבים בהלכה ובחסידות נקראים "דברי חיים".
323 חלק אה"ע סי' קא.
324 עמ' מב.
325 עמ' קיא-קיב.
326 סוף הקונטרס הראשון. מובא בספרו של הרי"ל מימון זצ"ל "חידוש הסנהדרין במדינתינו המחודשת", עמ' פב.
327 ט, ו.
328 "למרבה המשרה"
329 ב, יג.
330 "... אשר המ פרוצים".
331 **תחילת ציטוט** דברי מהרלב"ח.
332 עי' רד"ק ישעיה ט, ו.
333 סוף ציטוט מהרלב"ח.
334 פס' ח.

קץ מגולה יותר״, עכ״ל. והן ממש דברי רבנו הקדוש הנ״ל, שקודם הקץ תבנה הארץ והאדמה תתן פריה בעין יפה, וזה אות וסימן על קרבת הגאולה. ונזכרתי עוד, שהוא ג״כ גמרא ערוכה במגילה (דף יז ע״ב): ״ומה ראו לומר קיבוץ גליות לאחר ברכת השנים? דכתיב ׳ואתם הרי ישראל עַנְפְּכֶם תִּתֵּנוּ וּפִרְיְכֶם תִּשְׂאוּ לעמי ישראל כי קֵרְבוּ לבוא׳[335]״, ופירש רש״י[336]: ״אלמא, קיבוץ גליות בעת ברכת השנים הוא״, עכ״ל. רצו לומר בזה, דעל כן תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה ברכת ״תקע בשופר גדול לחרותינו ושא נס לקבץ גליותינו״, אחר ברכת השנים שהוא ״ברך עלינו וכו׳ ואת כל מיני תבואתה לטובה״ — מפני שכך יהיה לעתיד בעת ביאת הגואל בב״א, שההרים והגבעות שהיו שוממים בכל משך ימי הגלות, כשתהיה הגאולה קרובה לבוא — אז יתנו פרים, וזה יהיה סימן שקרבה עת הקץ לבוא. הרי, דאנשי כנסת הגדולה, שהיו מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים, שהם תקנו ה״שמונה עשרה״ ברכות על הסדר, כדאמרו שם במגילה, הסכימו לרעיון זה, שקודם קיבוץ גליות יִפְרוּ את השדות ואת הארץ כדי שיהיו ראויים לישוב, ואח״כ יהיה קיבוץ גליות, ממש כדברי רבנו בעל ״משנת חסידים״.

ובימינו, שנעשה באמת כן ע״י הרבה מאחינו בני ישראל שהקדימו לעלות לארץ ובנו ערים ונחלות וכפרים וגנות ופרדסים, וחלקים גדולים מהארץ שהיו רקקי טיט בעלמא ועלולים להביא כמה מיני חלאים, ר״ל, עשו אותם לאדמה יבשה ולשדה פוריה ומבורכת, ממש בסכנה ובמסירות נפש עבור בנין הארץ, שתהיה ראויה להתיישב בה, הכי יש אפילו צל של ספק בזה שמעשה ה׳ כי נורא הוא[336*], ויש בזה סימן ואות על כי קרובה ישועתינו לבא, ובלי ספק שאתחלתא דגאולה היא. ונתקיים בנו בזה מאמר ר׳ שמעון בן מנסיא שהבאתי לעיל[337], שאין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו את שלשתן וכו׳, וכאשר בארתי לעיל דבריו — שישתדלו בפועל לחזר אחריהן ולא בתפילה לחוד, וכאשר חלק מאחינו בני ישראל חזרו ממש לארצנו בעמל גדול ובהשתדלות גדולה, למרות כל העיכובים שעמדו נגדם על אם דרכם, חפץ ה׳ הצליח בידם ונתן ברכה במעשה ידיהם, עד שעלה בידם להפריא[338] ולהבריא את הארץ, מה שלא היה כן מימי החורבן עד עתה. וזהו בעצמו סימן טוב לנו, כי קרבה הישועה לבא, וכדברי רבנו איש אלקים בעל ״משנת חסידים״ הנ״ל, וזה אמת וברור, ולא יחלוק על זה אלא מי שהוכה בסימת עין ורוצה לעקב את המישור בשאט נפש.

יב. וידעתי בני ידעתי, כי תוקשה לך קושיא גדולה על דברינו. אם כן הוא, שהבנין שנעשה בימינו בארץ הקדושה הוא סימן ואות על הקץ שקרב לבוא, ואתחלתא דגאולה, איך יתכן שרוב בוני הארץ המה לדאבונינו מחללי שבתות ועוברי עבירה, ר״ל,

335 יחזקאל לו, ח.
336 ד״ה ״ופריכם תשאו״.
336* עפ״י שמות לד, י.
337 עמ׳ קיב.
338 להפריח ולתת פירות.

וכמעט אשר כגויי הארץ המה בעוה״ד, ואיך יתכן שהבורא כל עולמים יעשה אתחלתא דגאולה ואות וסימן על ידיהם, הלא קיי״ל[339] מגלגלין זכות ע״י זכאי?

אהובי, בני, קושיתך עצומה לכאורה, אבל הסכת ושמע לדברי. דע בני, כי מי יעמוד על מפעלות תמים דעים[340], והנה זה אלקי עולם בורא הכל, ומאתו כל אשר נעשה בארץ, ועמקו מחשבותיו, מסבב סיבות וגלגולים, וקושר נימא בנימא, עד שיתקיימו גזירותיו למטה בעולם התחתון — הוא יודע ומבין למה בחר דוקא באלו לעשות אתחלתא דגאולה, ואות וסימן לטובה על ידיהם. ולרווחא דמילתא, בא ואראך דוגמא, גמרא מפורשת בחולין (דף סג[341]), לגבי עופות טמאים. שאומרת הגמרא: ״רחם — זו שרקרק. א״ד יוחנן: למה נקרא שמו ׳רחם׳ — כיון שבא רחם באו רחמים לעולם (ופירש רש״י: ״רחמים — מטר״). אמר רב ביבי בר אביי: והוא דיתיב אמידי ועביד שרקרק (ופידש רש״י: ״כשהוא מצפצף נשמע כאומר שרקרק״). וגמירי, דאי יתיב אארעא ושריק — אתא משיחא, שנאמר ׳אשרקה להם ואקבצם׳[342]״, עיי״ש. ובזכריה (י[342]) פירש רש״י: ״׳אשרקה להם׳ — כדרך השורקים לסימן ואות לבוא אליו הטועין בדרך. ׳ואקבצם׳ — לעת קץ לעתיד״, עכ״ד. ולפום ריהטא, עמדתי משתומם כשעה חדא על דברי חז״ל בזה. דעפ״י דבריהם הבטיח הנביא, שלעת קץ העתיד ינתן לנו האות והסימן של הגאולה ע״י עוף טמא, וכן אמרה הגמרא בפירוש: ״גמירי, דאי יתיב אארעא — אתי משיחא״, וכאומר — דבא להם בקבלה, דעוף זה יבשר לנו את הבשורה של הגאולה, וכפירוש רש״י (שם בחולין) דסימן בשורה הוא, עיי״ש. הרי, דבשורת הגאולה דלעתיד תהיה ע״י עופות טמאים. ומה תאמר בני על זאת, ותקשה ג״כ ככה קושיא לאלקינו, למה יעשה כזאת לבשר לנו את הבשורה היותר גדולה שאנו מצפין אליה בכליון עינים ובכל אַוַת נפשינו ע״י עופות טמאים דוקא, הלא יותר היה מן הראוי לעשות זאת ע״י עופות טהורים, לגלגל זכות כזאת ע״י זכאי[339] וטהור ולא ע״י טמא. אלא האמת היא כאשר כבר אמר איוב: ״הַחֵקֶר אֱלוֹק תִּמְצָא״[343], מי יחקור פעולותיו ומי יעמוד על דרכיו, אלקים הבין דרכו[344] למה דוקא עושה שליחותו בבריה זו, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך[345].

עכ״פ, הראתיך לדעת בני, דוגמא לנידון שלפנינו, אשר מזה תבין שאין לאדם להקשות קושיות כמו אלה על מעשה אלקינו, כי גבהו דרכיו מדרכינו ולא מחשבותיו מחשבותינו[346]. והעיקר, כי האמת עד לעצמו, כי המה שלוחי דרחמנא, ושתוק ואל תקשה קושיא לאלקינו, ודי לחכימא ברמיזא.

ואם תרצה, אראך ביתר ביאור דבוני הארץ האלה — אשר הם בעיניך כרשעי ישראל, ח״ו — הם הם מבשרי הגאולה, ועליהם רומז הש״ס דחולין הנ״ל למבשרי הגאולה.

339 שבת לב א.
340 עפ״י איוב לז, טז.
341 עמ׳ א.
342 זכריה י׳, ח.
343 איוב יא, ז.
344 עפ״י איוב כח, כג.
345 ברכות י א.
346 עפ״י ישעיה נה, ח-ט.

דרבנו הקדוש[347], בספר הקדוש "נועם אלימלך"[348], מכנה את רשעי ישראל בשם עופות טמאים, וכתב עפ"י הקבלה דהמה העופות הטמאים הנזכרים בתורה (עי' "בכור שור" בבבא קמא[349], ו"תורת חיים" בפרק חלק[350], שג"כ כתבו כן עפ"י הקבלה. ויען שאני כותב כעת בלי ספרים במחיצתי, כי אני בגלות פה עיר הבירה וטמון בירכתי הבית במקום מוצנע, א"א לי לציין המקומות בספרים הנ"ל). ועפי"ז, הענין מבואר בהדיא, שחכמי הש"ס גילו לנו שסימן הגאולה יבא לנו ע"י עופות טמאים, ורשעי ישראל המה העופות הטמאים עפ"י הקבלה. א"כ, הרי לך בני, דכך באה בקבלה, וכמו שאמרו בש"ס "גמירי", ועל הקבלה אין להקשות מידי, וכמו שאמרו בש"ס הרבה פעמים "אם הלכה נקבל"[351], ואין להקשות מידי. והבן, כי זה ברורא דמילתא, ואקוה בני שתנוח דעתך בזה, וד"ל.

(ואגב, אומר על מה שהקפידה הגמרא דוקא "דאי יתיב אארעא — אתי משיחא". שזה מרמז על מה שאמר במד"ר (שמות[352]) בפסוק "ועלה מן הארץ"[353] — "כל זמן שישראל ביריד התחתונה הם עולים, ראה מה כתיב 'ועלה מן הארץ'. אמר דוד: 'כי שָׁחָה לעפר נפשנו, דבקה לארץ בטננו'[354], אותה שעה 'קומה עזרתה לנו, ופְדֵנוּ למען חסדך'[355]", עכ"ד המדרש. ועל זה מרמז הש"ס "והוא דיתיב אארעא" — היינו, כשקרן ישראל נגדעה ונשפלה עד לארעא — אז אתי משיחא. כן נראה לי).

וג. אך בני, חוץ ממה שכתבתי למעלה להניח דעתך בתמיהתך הגדולה, שאיך יתכן שהקב"ה יתחיל הגאולה ע"י עוברי רצונו וע"י אנשים שאין ניכר בהם שום לחלוחית של יהדות, ח"ו, העיר ה' את לבי לתת טעם לשבח בזה, אף לדעתינו הקצרה. ואקדים לך גמרא דסנהדרין (דף צז ע"ב) על הפסוק "אם יתמהמה חכה לו"[356] — "שמא תאמר אנו מחכין והוא אינו מחכה, תלמוד לומר 'לכן יחכה ה' לַחֲנַנְכֶם ולכן ירום לְרַחֲמְכֶם'[357] (ופירש רש"י: "'יחכה ה'' — הוא עצמו מחכה ומתאוה שיבוא משיח"). וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה מי מעכב? — מדת הדין מעכבת", עכ"ל הש"ס הנצרך לענינינו. הרי לך, שהי"ת מחכה ואנו מחכים לגאולה, ורק מדת הדין עומדת ומעכבת.

והנה, מבואר בספרי המקובלים, שבעת שהי"ת רוצה לעשות איזה דבר גדול בעולם שנוגע לעליונים בשמי שמים ולתחתונים בארץ, אז הי"ת מעטף דבר זה בכמה מיני עיטופים, ואפילו באמצעים שאינם נאים ועוד הם כעורים, כדי שלא ירגישו בזה הדינים

347 רבי אלימלך מליז'נסק זצ"ל.

348 פרשת ויקרא, דף נד עמ' ד (הוצאת מוסד הרב קוק, ח"ב עמ' רצא).

349 דף צב ב. נמצא בסוף ספר "תבואות שור" מהדורת צילום, לוין אפשטיין, ירושלים תשכ"ץ.

350 לא נמצא שם (אע"פ שבספר "בכור שור" הנ"ל הוא כותב: "ע"פ מה שביארתי בס"ד אמ"ש בסנהדרין דף קח" וכו').

351 יבמות עו ב ועוד.

352 פרשה א, אות י.

353 שמות א, י.

354 תהלים מד, כו.

355 שם שם, כז.

356 חבקוק ב, ג.

357 ישעיה ל, יח.

והמקטרגים. ואלמלי[358] היה נעשה בפומבי, תיכף היה עולה המקטרג לקטרג, ומדת הדין היתה מעכבת בדבר. וזה לשון הש"ך[359] (על התורה בפרשת "וישב"[360]): "שמעתי בשם הר' יעקב ארי"ז ז"ל, שקיבל מרבותיו, למה היחס והשררה והמלכות של ישראל יהיה על זה הדרך, שהרואה יראה שח"ו יהיה צד ממזרות?", עיי"ש שחשב כל ההשתלשלות של משיח, שהיתה על דרך מכוערת ופריצות. "אלא, שעשה הקב"ה כן, כדי להביא מלך המשיח בהיסח הדעת, כדי שלא יקטרג המקטרג, כמו שאמר בזהר[361]... ולזה רמזו ז"ל[362] נחש, מציאה, משיח — באין בהיסח הדעת של מקטרג... ועשה הקב"ה כן, כדי שיסיח השטן דעתו ויאמר: השרדה והמשיח לא יבואו אלא מהיחס והקדושה, ולא יבוא על זה הדרך", עיי"ש שהאריך בזה.

ועיין ג"כ בספר הקדוש "מגיד מישרים" (בפרשת "ויגש"[363]), דהמלאך גילה לדבנו הב"י הטעם שאיצטריך דוד ומלכא משיחא דייתו[364] מרות המואביה, משום דע"י כך "אית לה תוקפא לאתקפא על ההוא סטרא", עכ"ל.

וכן כתב בספר הקדוש "נועם אלימלך" (בפרשת "וישב"[365]), "שכל דבר שאדם רוצה לשבר כוחו, צריך לשבר בדוגמא מיניה וביה", עיי"ש. והן הן ממש כדברי ה"מגיד מישרים" הנ"ל. ועיין עוד ב"נועם אלימלך" (פרשת "קרח"[366]) על מדרש[367]: "'מצאתי דוד עבדי'[368] — היכן מצאו בסדום", וכתב: "דנראה שהוא על דרך דאיתא בספרי המקובלים[369] טעם למה יצא אברהם מתרח, וכן כמה צדיקים הקדושים יצאו מאבות הטומאה? ופירשו, מחמת שהמקטרגים החיצונים בראותם הנשמה העליונה וגבוהה — אינם מניחים לה לצאת לעולם. ועושים כל התחבולות לעכבה. מה עושה הקב"ה, נותן אותה בגדף טמא ואז מניחין אותה, ועי"ז באתה הנשמה בעולם, כי גם הם בראותם שיורדת למקום טמא סוברים שבודאי אי אפשר שתעלה במעלות קדושים (ומניחים לה לצאת)". עכ"ד הקדושים.

וכן הוא ב"אלשיך" (על דות[370]), וב"אגרת שמואל" (על רות[371]), דאי אפשר לדבר גדול בקדושה להשתלשל אלא ע"י עבירה. עיין בדבריהם.

358 אילו כן.

359 ספר "שפתי כהן" לרבי מרדכי הכהן, מתלמידי הגאון רבי ישראל די קוריאל זצ"ל (מ"גורי האר"י" זצ"ל). מתושבי הגליל העליון, צפת תובב"א, אשר אור תורתו האיר והזריח בארם צובה (לשון שער הספר).

360 מהדורת ורשה תרמ"ג, דף נג, א.

361 עיי"ש בש"ך.

362 סנהדרין צז א. ושם הגירסא עקרב.

363 מהדורא קמא.

364 שיבואו.

365 דף כב, עמ' ג (הוצאת מוסד הרב קוק, ח"א עמ' קיז).

366 דף עח, עמ' ג (הוצאת מוסד הרב קוק, ח"ב עמ' תכ).

367 ב"ר פרשה נ, אות י'.

368 תהלים פט, כא.

369 עי' במהדורת מוסד הרב קוק, הערה 30, שציין: שער הגלגולים, הקדמה טו, הקדמה כז, סוף הקדמה לח; שער הפסוקים, איוב סי' א: ליקוטי תורה להא"ר ז"ל, איוב א, ד"ה "ענין איוב".

370 עי' באריכות בפרק ג, ובסוף הספר.

371 לפרק ג (מהדורת זאלקווא, דף מג, א, ד"ה "לכן אני אומר").

(ודע, דבמה שהבאתי בפנים בשם גדולי המקובלים, דאורו של משיח, יען שגָבה מאד, לא היה יכול להשתלשל למטה אלא ע״י עיטופים מכוערים, כדי להתגנב מפני המקטרגים, תתיישב מאד תמיהת רש״י (בדברי הימים א, פרק ב פס׳ ד) בפסוק ״ותמר כלתו ילדה לו את פרץ ואת זרח״. וז״ל: ״תמיה אני, האיך מזכיר גנות זקנתו של דוד״, עכ״ל הקדוש. ונראה לתרץ תמיהת רש״י ז״ל, דבתחילת הספר[372] כתב רבנו ז״ל, דעזרא כתב היחס הזה ע״י חגי זכריה ומלאכי, והכל בשביל יחס דוד המלך. ולפיכך יחסם מאדם עד אברהם ומאברהם עד דוד. ובשביל שכל היחוס נכתב בשביל דוד, השגיח הכתוב על כבודו של דוד בכל סדר היחוס, וכמו שכתב רש״י (שם) בפסוק ״בני יצחק עשו וישראל״[373], וז״ל: ״מפני כבודו של דוד אמר ׳ישראל׳ ולא ׳יעקב׳״. ועתה, אחר זה, תגדל התימה של רש״י, למה כתב הפסוק ״ותמר כלתו״ וכו׳, האיך מזכיר גנות זקנתו של דוד, והיא תימה גדולה. ובודאי, שתמיהת רבנו היא, שלא היה לו להזכיר תיבת ״כלתו״, אלא לכתוב סתם ״ותמר ילדה לו את פרץ ואת זרח״. דאם שלא לכתוב כלל מלידת פרץ וזרח ליהודה — זה אי אפשר, כיון שהם עיקר יחוסו של דוד, שבא מהם. אלא ודאי, דכוונתו היתה, שלא היה להכותב להזכיר תיבת ״כלתו״, דבתיבת ״כלתו״ היא גנות לזקנתו של דוד. וזה ברור בכוונתו של רבנו רש״י.

ונראה, דבמה שהבאתי בשם המקובלים, שהיה מוכרח לעטוף לידת המשיח במעטה מכוער, כמו מעשה לוט ותמר ואינך, א״כ, עיקר ביאת אורו של אדונינו דוד לעוה״ז היתה ע״י שתמר היתה כלתו של דוד[374], שלולי זה לא היה בכוחה להוליד את פרץ ואת זרח, וגם היתה מתעכבת ביאת דוד לעוה״ז. וכיון דהעיקר בסדר היחס הזה הוא להודיענו איך היתה ביאתו לעולם, והך סיפור כלתו — הוא העיקר בסיפור ביאת דוד לעוה״ז, על כן לא היה הכותב חושש על הגנות שיש בתיבה זו, כיון שהוא הוא העיקר בסיפור היחס של ביאת אדונינו אלינו. ועוד יותר, יש לומר דלא הוי גנות כלל, דמתוך גנותו בא לידי שבחו, דיען שאורו גדול כל כך, לעילא ולעילא עד גבהי מרומים, מוכרח היה להעליטו[375] במכסה לא יפה. נמצא, דזה באמת שבחו הגמור, ואין כאן גנות כלל וכלל. ומיושב היטב תמיהת רבנו רש״י. והדברים כנים ואמיתיים, ודוק).

וכן עיין בספר ״גבורות ה׳״ לרבנו מהר״ל מפראג (פרק יח), ואעתיק את לשונו הקדוש, כי דבריו הקדושים מפיצים אור על הנעשה בזמנינו בארץ ישראל, הגם שנעשה ע״י פועלים בעלי החומר במדה גדולה מאד, ובגשמיות רבה, אעפ״כ יהיו מביאים למדרגות אלקיות גדולות, וח״ו לרחקם ולמנעם במפעלם, אלא אדרבה לקרב אותם בכל מה שאפשר, ולהיות בסיעתם, כי זה הרצון האלקי להעשות דוקא כן, ותכליתו ויסודתו בהררי קודש להשתלשל מאלו הפועלים ענין נורא ונשגב מאד, אשר הוא תכלית עתידינו הגדול והרמת הקרן של האומה הקדושה אשר עליה נבאו כל נביאינו הקדושים. וזה לשון רבנו ז״ל:

372 דבה״י א א, א.
373 שם שם, לד.
374 צ״ל ״יהודה״.
375 מלשון חושך ואפילה.

"ועוד יש לך להבין... כי מלכות ישראל הקדושה, שיש לה מדרגה אלקית פנימית, היא צומחת מתוך מלכות בלתי קדושה, שכך ראוי למלכות שיש לה מעלה אלקית, מעלה פנימית. והכל רמזו במה שאמר 'ואוציא אש מתוכך'[376], כי יציאת הקדושה הנמשלת לאש, לדקות האש, תצא מתוך דבר חול ושורף את הכל. וכן תמצא, שהפרי כאשר הוא בלתי נשלם, הוא בתוך הקליפה, עד שהפרי גדול ועומד על שלימותו, ואז כאשר הפרי גדול — נפסדה הקליפה מכח גידול הפרי. שכל דבר שיש לו מדרגה פנימית, הוא יוצא מתוך דבר שהוא חיצון לו, ולכך היה גדל משה רבנו ע"ה בבית פרעה, להיות יוצאת המדרגה הקדושה האלקית שהיתה למשה מתוך דבר החמרי, דאל"כ — לא היה אל הנבדל מדרגה פנימית. והבן הדבר כי הוא עמוק מאד, והוא ידוע למי שיודע בענין דברים הנבדלים היוצאים ומתעלים מתוך דברים החומריים. וכן משיח יושב במדינת אדום", עכ"ד האלקיים.

הרי כל דברי רבותינו גדולי עולם הנ"ל, עולים בקנה אחד, שכל דבר גדול צריך לצאת מדברי חול, ואז עולה ונתעלה למעלה ולמעלה, והכל הוא להתגנב מן המקטרגים, שיבוא להם בהיסח הדעת.

והנה כבר הבאתי למעלה[377], דגאולתינו העתידה תהיה קימעא קימעא, ותחילתה נתקבץ עליה ונעשה ממנה ישוב, ויהיה זה ברשיון המלכיות, כמבואר ברמב"ן (בשיר השירים[378]) וברד"ק (תהלים פרק קמו[379]), וכן הוא בירושלמי[380], מובא בתוס' יו"ט[381] ובשל"ה[382], כאשר אביא זה באריכות אי"ה בפרק הבא[383] (ועיין "צרור המור", לחמיו זקינו של מרן הב"י, בסוף פרשת "וישלח"[384], שג"כ כתב כן). ועתה נראה, כבר הבאתי מש"ס דסנהדרין[385], דהקב"ה רוצה ואנו רוצים, ורק מדת הדין מעכבת. מזה אנו רואים, שהשטן עומד ואורב עלינו תמיד לעכב את הגאולה, ובשעה שבונים את הארץ להקים השכינה מעפרה הוא הריסה וירידה לסט"א, כידוע. והנה, אם ההתחלה של הבנין היתה נעשית תיכף מאנשים חרדים ויראי ה', והיה נגלה לעיני כל כי יבנה שם עיר ה', ונקח לדמיון — אם היו הראשונים בתנועה של הבנין לבנות ולהפריא את הארץ[386] כמו רבותינו מבעלז ומשינאווא ומגור וממונקאטש ומשאר צדיקי הדור, הכי היה אפשר להתגנב ממדת הדין ומצד הסט"א שבאנו לעשות להם קץ ותכלה ולשבר כוחם לעולם ועד? והלא בודאי היו מדת הדין וכל הסט"א יודעים ומבינים מה שרוצים לעשות צדיקים אלו בתנועה זו של בנין הארץ, ותיכף היתה עולה מדת הדין לקטרג, והיתה מעכבת על ידיהם. וכמו שהיה באמת בימי ר"י בן חנניא, כמבואר במדרש רבה (פרשת "תולדות"[387]), דבימיו נתן המלך רשות לעלות לארץ ישראל ולבנות ירושלים ובית המקדש, וריב"ח בירר שני עשירים

376 יחזקאל כח, יח.
377 עמ' קכו-קכח.
378 ח, יג.
379 פס' ג.
380 מעשר שני פרק ה, הלכה ב.
381 שם ד"ה "ותנאי".
382 ח"א בית דוד (דף יח, א, טור ב).
383 עי' להלן בפרק זה, עמ' קמג.
384 ד"ה "ולכן התחילה".
385 צז ב.
386 כלומר, להפריח ולהוציא פירות.
387 פרשה סד, אות י.

ליתן המעות לזה, והתחילו במלאכה, ולבסוף נתבטלה ע״י קנאת הגויים, עיי״ש. ובודאי, יען שריב״ח היה עומד בראש, והסט״א הכידו בו את מתנגדם הגדול, על כן קטרגו ועכבו בדבר. ואפשר, שזה היה ג״כ הגודם בימי דון יוסף הנשיא, שהזכרתי לעיל[388], שהיה צדיק מפורסם וגדול הדור בתורה ובצדקות, על כן קטרגו עליו הסט״א וכת דילה, עד שבטלו את הדבר.

וכן עתה בזמנינו. אלמלי[389] היתה ההתחלה יוצאת מכת של צדיקים — אז לא היה יכול להיות בהיסח הדעת של המקטרג, ועי״ז היה בטל כל הדבר, ולא היו יכולים להתחיל כלל, אפילו לדבר, מאיזו תנועה של בנין הארץ, כי תיכף היה כמו נֶפֶל, בל חזי שֶׁמֶשׁ[390], והבודא כל עולמים שהיה רוצה באמת שתהיה אתחלתא דגאולה, והתנאי הראשון לגאולה הוא לבנות את הארץ, וכמו שכתבתי למעלה[391], ושיעשו עכ״פ ההתחלה בזה, ואח״כ כשכבר תעשה ההתחלה — תהיה הגאולה מתנוצצת והולכת, ושוב לא תהיה מדת הדין יכולה לעכב עלינו, וכמו שכתב בעל ה״עקידה״, שעיקר בכל דבר — היא ההתחלה, ואם נעשית ההתחלה — שוב אין יכולים לעכב (עיין בפסוק ״ושבת עד ה׳ אלקיך״[392]). ועל כן, מעצה העמוקה[393] של גדול העצה[394], יעץ והעלה איש אחד שיבוא עם הפְּרוֹיֶקְט[395] הזה, לקנות את הארץ הקדושה ולבנותה, איש אשר לא ידע מהיהדות בין ימינו ושמאלו, וכל העוזרים שלו היו אנשים כערכו וכמותו. וכשראו מדת הדין והסט״א כל התנועה הזאת, ממי יוצאת ומי המסייעים ומי המה הבונים — לא היתה להם חרדה כלל מפניהם, בחושבם כי המה מְכַּת דילם[396], ומה יוכלו לעשות בארץ, ולנו המה ולא לצרינו. כן היו חושבים מדת הדין והסט״א, על כן לא עכבו הדבר, והוא על דרך שכתב לעיל[397] דבנו ה״נועם אלימלך״. וההתחלה נעשתה, ושוב אין בכוחם לבטל, והפקודה תהיה מתגדלת והולכת, וכל זה נעשה מעצה עמוקה של הי״ת. וכמו שאודו של משיח מעיקרא נשתלשל בכמו זה, בעיטופים מכוערים ומיניה וביה, כמו כן עתה בעקבתא של משיח, שבא זמנו של משיח לבוא, אלא שצריך לזה הכנות של בנין הארץ, וכמו שכתבתי לעיל[391], היה מוכרח ג״כ לעשות כן, להתגנב מפני הסט״א, ומיניה וביה לשבור כוחם מכח של עצמם. על כן נבחרו לזה אנשים בכמו אלה, והכל הוא ממפעלות תמים דעים[398], וגם זה אמת וברור.

(ובדברים שכתבתי בפנים, תתיישב תמיהת כנסת ישראל המובאת במדרש שיר השירים (פרשה ה[399]) בפסוק ״דודי שלח ידו מן החור״[400] (ופירש ב״מתנות כהונה״: ״שלח ידו

388 עמ׳ קל.
389 אילו כן.
390 לא ראה שמש, כלומר, לא בא לעולם.
391 עמ׳ קלא והלאה.
392 דברים ל, ב. ספר עקידת יצחק שער המאה.
393 עפ״י ב״ר פרשה פד, אות יג.
394 ירמ׳ה לב. יט.
395 הצעה, תכנית מעובדת של מפעל וכדו׳.
396 שלהם.
397 עמ׳ קלה.
398 עפ״י איוב לז, טז.
399 פס׳ ג.
400 פרק ה, פס׳ ד.

מן החור — לעשות לי נסים ע״י כורש״) — ״אמר ר׳ אבא בר כהנא: וכי מה טיבו של חור זה, להיות מגדל שרצים. אלא, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע, כל נסים שעשית לי ע״י כורש לא היה מוטב לעשותן לי ע״י דניאל וע״י אדם צדיק, אעפ״כ — ׳ומֵעַי המו עליו,[400]. אמר ר׳ עזריה: אמר הקב״ה: גזר טב אנא, אתון אמרין ׳ומֵעַי המו עליו׳, גם אני אמרתי ׳מֵעַי מֵעַי אוחילה׳[401]״, עכ״ל המדרש.

ולכאורה, באמת הוא פלא. למה סיבב הקב״ה כן לבנות ירושלים ובית המקדש ע״י גוי, ולא ע״י אדם צדיק, כפליאת כנסת ישראל. אך לפי מה שהבאתי בפנים, דבעת שיש קטרוג והקב״ה רוצה בעמו לעשות להם טובה וישועה, מוכרח הוא, כביכול, להסתיר הדבר לפני המקטרגים כדי שלא יקטרגו, ולהסיח דעתם מזאת הטובה. על כן, אז בדור של עזרא, שלא היו ראויים לנס, כמבואר בברכות (פרק ראשון[402]) שראוי היה בימי עזרא לעשות להם נס, אלא שגרם החטא, על כן מוכרח היה להעלים הדבר מפני המקטרגים. ואילו היו הבונים אנשים צדיקים, היה הדבר גלוי לעיני המקטרגים מה שרוצים לעשות בבנין הזה. על כן, סיבב הקב״ה שיבנה ע״י גוי, וממילא היה בזה היסח הדעת למקטרגים, מפני שאמרו — אם כורש בונה אותה, שהוא מכת דידן[403], בודאי לא תהיה בזה איזו קדושה, ועל כן שתקו ולא קטרגו ולא עכבו מלבנות. ואחר שכבר נבנתה העיר ובית המקדש, שוב לא היו יכולין לעכב. ונראה לי עוד, דהיינו טעמא של עזרא, שלא התחיל להחזיר את העולים למוטב תיכף בתחילת העליה, אלא אחר עשרים שנה שכבר היה הכל נבנה ומתוקן על מקומו — עמד וטיהר אותם והפריש אותם מנשים נכריות, כמבואר בנחמיה[404], ולמה לא עשה כן תיכף בתחילת העליה? והכל מטעם הנ״ל, כדי להעלים מפני המקטרגים. דאילו עשה כן תיכף, היה נראה בעליל להמקטרגים שרוצים להתקדש בארץ והיו עולים ומקטרגים, והיו מעכבים על כל הבנין. משא״כ עתה, שעלו אנשים בעלי עבירות ועוד החזיקו במעשיהם — לא היו הסט״א וכת דיליה מתייראין מפניהם, מפני שאמרו: אלו הן מכת דילן[403], ולא היו מעכבין בדבר. ואחר שכבר היה נבנה, עמד עזרא להפריש אותם ממעשיהם הרעים.

וזה המכוון במדרש הנ״ל: ״אמר הקב״ה: גזר טב אנא״ — היינו, במה שגזרתי שיבנה ע״י כורש — בזה נתתי לכם גזירה טובה, כדי למנוע הקטרוג, ״ואתון אמרין ׳ומעי המו עליו׳. גם אני אמרתי ׳מעי מעי אוחילה׳״ — היינו, שגם לי היה כואב לעשות הבנין ע״י גוי, אבל מה אעשה שלא יכולתי לעשות באופן אחר ע״י צדיק, מפני הקטרוג. עכ״פ, מדרש זה הוא ראיה ברורה למה שנעשה בזמנינו, ואלקים אמת יודע האמת איך לסבב הדברים, ודוק).

ודע, דכל מה שכתבתי על בוני הארץ וכיניתי אותם בשם רשעים, ח״ו, כל זה כתבתי לפי דעת הקנאים שמכנים אותם כן, מפאת שבוני הארץ אינם נראים בעיניהם שהם שלוחי

401 ירמיה ד, יט.
402 ד א.
403 שלנו.
404 עזרא פרק ט; נחמיה פרק יג בסופו.

דרחמנא ויסודתם בהררי קודש, וכמו שהוכחתי בכל מה שכתבתי עד כה. אבל לי עצמי, אין נראה כן ואין דעתי מסכמת אתם, שבעיני המה אינם רשעים אלא זרע אמת, זרע אברהם יצחק ויעקב, זרע בְּחוּנִים. ורק הם כתינוק שנשבה בין העכו״ם, וכמו שהבאתי לעיל[405], ומצוה לאהוב אותם ולקרבם, כמו שכתב רבנו הרמב״ם[406]. ופוק חזי שרבנו הר׳ מנדלי מרימנוב לא רצה לכנות את הבן השני שבהגדה בשם ״רשע״ ואמר רק ״הבן השני״, וכמו שכתבתי לעיל[407], וזה יהיה למוסר השכל לכמה וכמה שבנקל עושים את האדם הישראלי לרשע, וקודאים לו רשע. וח״ו לעשות כן, כי כולם הם זרע אהובים למקום ב״ה, וה׳ יערה עליהם רוח טהרה ממרום לטהר לבבם, ויקרבם לעבודתו יתברך, בזכות מצות הישוב שמוסרים נפשם עליה, אמן כן יהי רצון.

לעיל[408] הבאתי דברי הש״ס דסנהדרין, דהי״ת מחכה ואנו מחכין, ורק מדת הדין מעכבת את הגאולה. עיין ״זית רענן״, לרבנו בעל מג״א, על הילקוט (סוף פרשת ״נשא״[409]), שכתב בפירוש התו״כ[410] בפסוק ״אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי״[411] — ״כשישוב אפי יבואון אל מנוחתי״, עכ״ל התו״כ, ופירש בזה: ״דהקב״ה מתחרט על השבועה כדאיתא בפ״ק דחגיגה[412], ואמר, כל זמן שהאף עומד לנגדי, היינו המקטרג, אי אפשר להם לבוא אל המנוחה. אבל כשישוב האף, יבואון אל המנוחה. א״כ שמע מינה, שנתן רשות למקטרג עד שיבוטל המבטל״, עכ״ד. ועל כן, יען שיש להם רשות לקטרג, מוכרח להעלים מהם, וכמו שכתבתי.

יד. ועוד נראה ראיה לדברינו הנ״ל, דמהקב״ה נסבב הדבר בכונה מיוחדת, למנוע לעשות הבנין ע״י הצדיקים תיכף מתחילה, כדי למנוע הקטרוג. ממדרש שיר השירים (שם[413]): ״אמר ריש לקיש: מקודש הבית שלא עלה עזרא באותה שעה, שאילו עלה עזרא באותה שעה היה לשטן לקטרג ולומר — מוטב שישמש עזרא בכהונה גדולה מלשמש יהושע בן יהוצדק כהן גדול. ויהושע בן יהוצדק היה כהן גדול בן כהן גדול, אבל עזרא, ע״י שהיה אדם צדיק, לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו. א״ר סימון: קשה הוא שלשלת יוחסין לפני הקב״ה להעקר ממקומה״, עכ״ל המדרש. ופירש ב״מתנות כהונה״: ״׳מקודש הבית׳ — כלומר, אשרי וטובה וקדושה היתה זאת אל הבית. ׳שלא עלה עזרא באותה שעה׳ — לא היה ראוי שישמש יהושע כהן גדול באותה שעה כמו עזרא. ׳קשה היא׳ וכו׳ — שאע״פ שהיה עזרא יותר ראוי לכהונה גדולה מיהושע, היתה נסבה מה׳ שלא יעלה עזרא, כדי שלא יעקור יהושע כהן גדול ממקומו״, עכ״ד. ולכאורה, קשה להבין, במה שאמר ריש לקיש ״מקודש הבית שלא עלה עזרא״, וכפירוש

405 עמ׳ עט ועוד.
406 הלכות ממרים פ״ג, ה״ג.
407 עמ׳ עג.
408 עמ׳ קלד.
409 דיבור המתחיל האחרון של הפרשה.
410 מהדורת ר״א וייס, וינא תרכ״ב דף ג, א.
411 תהלים צה, יא.
412 ע״ז דף ה ב.
413 פרשה ה, פס׳ ה.

ה״מתנות כהונה״ ש״אשרי וטובה וקדושה היתה לבית״ במה שלא עלה עזרא. דמה טובה וקדושה היתה לבית בשביל זה, הלא אדרבה, אם היה משמש בה אדם גדול וצדיק יותר מיהושע בן יהוצדק — היתה לה קדושה עודפת. ועוד יותר קשה, במה שאמר המדרש דאלו עלה עזרא היה השטן מקטרג לָשׂוּם מִשְׂרַת העבודה ביד אדם צדיק וגדול מיהושע. הלא לא זו הדרך של השטן, להדר אחר שלימות העבודה טפי. אדרבה, מדתו היא לקלקל ולהשחית את עבודת השם.

אבל נראה, דהכונה בזה, דאלמלי[414] עלה עזרא באותה שעה, היה השטן יכול לעשות איזה קטב מריר[415], ולעורר מחלוקת ופירוד לבבות, הגורם סילוק השכינה מישראל ומבית ה׳. שהיה מעמיד אנשים שיאמרו, שהכהונה הגדולה שייכת לעזרא, מפני שהוא צדיק יותר, ואין ראוי לכהן גדול חוץ ממנו. ואחרים היו אומרים, שהכהונה הגדולה שייכת ליהושע, מכיון שהוא כהן גדול בן כהן גדול. והיה נעשה בזה חילוקי דיעות ופירוד לבבות, וביני לביני היתה השכינה מסתלקת מהבית. על כן, מנע הקב״ה עליית עזרא, כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג. ושפיר אמר המדרש: ״מקודש הבית שלא עלה עזרא באותה שעה״, וכפירוש ה״מתנות כהונה״, ד״אשרי וטובה וקדושה היתה בזה אל הבית״. והבן הדברים, כי המה אמת לפע״ד.

עכ״פ, מזה תבין, דהרבה פעמים מעכב הקב״ה עליית הצדיקים, כדי למנוע הקטרוג. על כן, גם בנידון שלפנינו, בבנין שנעשה בזמנינו, יש לומר כן, שמנע הקב״ה מתחילה עליית הצדיקים, כדי למנוע הקטרוג מעלינו, וכמו שכתבתי בפנים. והי״ת יאיר עינינו לראות את האמת, ודוק.

ראיתי לנכון להביא לזה את דברי הגאון הצדיק המקובל, מו״ה עקיבה יוסף שלזינגר זצ״ל, מספרו על התדב״א (פרק ו[416]), על מה שאמר בתדב״א (שם): ״אמר הקב״ה... יעקב, לא עשיתי לו נסים מעולם וכל ימיו היה ישר לפני, שנאמר ׳ויעקב איש תם׳[417]... וכשהקב״ה זוכרו — טופח שתי ידיו זו על גב זו, שנאמר ׳וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב׳[418]״, עכ״ל. ופירש הנ״ל: ״׳ויעקב לא עשיתי לו נסים׳ — כי אם היה רועה צאן ביגיע כפו והיה תם מן העבירה... ובכן ׳ויבא יעקב שלם... ויקן את חלקת השדה׳[419]. ובזה הדרך בחר הקב״ה (בישראל), ככתוב ׳כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו׳[420], וכמו שנאמר ׳וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ׳ וגו׳. וזכור אלו יעקב... עד ׳כי פדה ה׳ את יעקב׳[421] (רצונו לומר, לעשות כיעקב על דרך הטבע, ולא לסמוך על נסים, כיעקב

414 אילו כן.
415 עפ״י דברים לב, כד.
416 תנדא״ר פרק ו, אות ד, בפירושו ״תוספות בן יחיאל״. (מה שבסוגריים עגולות הוא הוספות בעל ״אם הבנים שמחה״).
417 בראשית כה, כז.
418 דברים לג, כח. (״כעין הברכה שברכם יעקב, וכתיב בתריה ׳אשריך ישראל׳, הרי שהקדוש ברוך הוא משבח הכשרים והצדיקים״ — פירוש ״ישועות יעקב״ לתנדא״ש שם).
419 בראשית לג, יח-יט.
420 תהלים קלה, ד.
421 ירמיה לא, י.

שלא סמך על נס. ועיין רמב״ן, פרשת ״וישלח״[422], כי יעקב עשה הכל בטבע ולא סמך על נס, וידוע שמעשי יעקב הם סימן לבניו, על עת שיבוא יעקב שעירה, עיי״ש). ועל דא, יעקב נקרא ׳איש תם׳ [זעיר אנפין], כי נסים הם בחינת מוחין דגדלות [חב״ד], משא״כ בדרך הטבע הוא [זעיר אנפין] בשכל אנושי, אשר אין עליו כ״כ קטרוג כ״כ בדרך הטבע. (כי) אז (אם בדרך הטבע) למה נגרע מכל עם ולשון, וכאשר אומרים בשם הרב האר״י הקדוש, בפייט [׳דבי מלכא בגילופין׳], כי בו מלובש הטב״ע, גימטריא אלקי״ם, כי יד אלקים בטבע מלובש בו, ואין בעל נס מכיר בניסו, וע״י כך לית דינין דתקיפין — אין למדת הדין מקום לקטרג כמו (שקטרג) בקריעת ים-סוף ׳הללו עובדי לע״ז׳ וכו׳[423], אחרי כי בדרך המלך נעלה ברשותם (ברשות המלכיות) וביגיע כפם, ובזה יסכר פיהם של כל המקטרגים כי לא (נלך) בגדולות ובנפלאות (רצונו לומר — בנסים) ממנו, כי אם כמו ׳במסילה נעלה וגו׳ ונתתי מכרם, רק אין דבר ברגלי אעבורה׳ וגו׳[424], אם הרשות נתונה (ממלכי ארץ), ואיזהו פתחון פה יש על זה לקטרג עליו לא למעלה ולא למטה. על כן, בזה הדרך ׳וישכון ישראל׳ — שכונה עולמית, ׳בטח בדד עין יעקב׳ — כמו שמפורש כאן מפי אליהו ז״ל, אשר עליו נבאו הנביאים כי הוא יורה לנו את הדרך נלך בו קודם ביאת המשיח, ככתוב ׳הנה אנכי שולח לכם את אליהו׳ וגו׳[425]. על כן, בדרכי הגאולה הוא הנבחר והמיועד למורה דרך למבקשי ה׳ לאמיתו. על כן, בסעודה שלישית (בשבת), שהיא כנגד יעקב, להנצל מחבלי משיח, ע״פ דרכו (שעשה הכל בטבע ולא סמך על נסים) אנו אומרים בפייט ׳דבי מלכא בגילופין׳[426], כי הקב״ה מלובש בו בטבע — ׳קריבו לי חזו חילי דלית דינין דתקיפין׳ (רצונו לומר, קריבו לי כל עמא ישראל, חזו חילי — חזו כוחי, בדרכי אשר אני הולך בדרך הטבע, דלית בזה דינים ומקטרגים) — דעל מעשה נסים יש מקטרגים לנכות לו מזכויותיו, אך אם בדרך הטבע — אין מקום לקטרג כן, ולמה נגרע מן כל אומה ולשון, אטו[427] הם יותר טובים ממנו? על כן, ׳לבר נטלין ולא אעלין הנו כלבין דחציפין׳, אשר מקטרגים על ישראל (כי יסתם פיהם)״, עכ״ד. הרי לך, כי מדת יעקב היתה שלא לסמוך על נסים, אלא לעשות הכל בטבע, כדי שלא ליתן מקום למדת הדין לקטרג. ועל אופן זה הורה לנו יעקב אבינו, לעשות בעת שישכון ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש[428], היינו, לעשות תחילה ישוב בארץ, ועי״ז תתקרב הגאולה, כי לא תוכל אז מדת הדין לעכב עלינו, ועל הקב״ה לעשות כחפצינו ולזכות לגאולה. וזה אמת וברור.

422 פתיחה לפרשת וישלח.

423 ילקוט ראובני פרשת בשלח, פס׳ ״חיל פרעה״, ועי׳ שו״ט פרשה טו (אות ה מהדורת כובר).

424 כמדבר כ, יט.

425 מלאכי ג, כג.

426 פיוט ״אתקינו סעודתא״ לסעודה שלישית.

427 וכי.

428 עפ״י דברים לג, כח.

טו. בתנדב״א (פרק א[429]): ״׳לשמור את דרך׳[430] — זו דרך ארץ. ׳עץ החיים׳ — מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים, ואין ׳עץ החיים׳ אלא תורה, שנאמר ׳עץ חיים היא למחזיקים בה׳[431]״. וכתב הרב הגה״צ הנ״ל[432], בפירושו, וז״ל: ״׳מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים׳ — וצריך ביאור, איזהו דרך ארץ מכוון בזה? ולפי המבואר בילקוט ׳כי נגרשו מן הארץ — זה ארץ ישראל׳[433], אפשר לומר דקמ״ל לאפוקי... מן דעת המרגלים אשר מאסו הארץ, ואמרו תורה מוקדם לארץ ישראל, על כן בקשו שלא ליכנס לארץ ישראל, כי אם להיות נשאר במדבר ללמוד תורה מפי משה רבנו ע״ה, שלא נתנה תורה אלא לאוכלי המן[434]. על כן בא לומר לנו כי דרך ארץ... זה הדרך המביא לארץ הוא מוקדם לתורה, כמו שכתוב בספרי[435] ׳מלמד שישיבת ארץ ישראל מכריע את כל התורה׳״, עכ״ד. עוד כתב שם[436], כי הסבה אשר נכשלו המרגלים כאשר לא רצו ליכנס לארץ ישראל — ״כי יראו מן החטא שבה, שהוא חמור ביותר מן בחוץ לארץ. וחטאו בזה, כי בזה נדמו כמו אוה״ע שלא רצו לקבל על ידי כך את עול התורה, אך ישראל אמרו ׳נעשה ונשמע׳[437], כי אמונתם רבה בו, והבא ליטהר מסייעין לו[438]״, עכ״ל. הרי דאין לירא שמא, ח״ו, נחטא בישיבתינו בה, כי הבא ליטהר מסייעין אותו מן השמים.

טז. ואחר שביררתי לך מדברי חז״ל בכמה מקומות, שגאולתינו העתידה תבא לנו קימעא קימעא ולא בפעם אחת, וגם בנסים מלובשים בטבע העולם ולא בנס נגלה ומפורסם אלא בהשתלשלות דברים טבעיים, יובן לנו מה שמבואר בירושלמי (מעשר שני, פרק ה הלכה ב[439]): ״אמר רב אחא: זאת אומרת שביהמ״ק עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד״. ועיין שם ב״פני משה״ שכתב ״דהטובות על ישראל אינם באים אלא במדרגה... שמתחילה יבנה בית המקדש, ואח״כ יצמח ויעלה מלכות בית דוד, ותהיה ישועה גמורה במהרה בימינו אמן״, עכ״ד. ותוס׳ יו״ט מביא ירושלמי הלז (במעשר שני, פרק ה משנה ב), וז״ל התיו״ט: ״׳ותנאי היה בדבר׳ וכו׳ — שהתקנה היתה שלא להעלות, כדי שלא לעטר שוקי ירושלים הנתונה ביד האויבים. ואף אם יתבטל זה הטעם, שיבנה בית המקדש, ולא יהיה בי״ד שבאותו הדור רשאין לבטל, כי אולי לא יהיו גדולים מזה הבי״ד, כי בנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד, כדאיתא בירושלמי, שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד, ונמצא שעד מלכות בית דוד יהיה לאויבים קצת ממשלה עלינו,

429 אות כ.
430 בראשית ג, כד.
431 משלי ג, יח.
432 רבי עקיבא יוסף שלזינגר זצ״ל בפירושו ״תוספות בן יחיאל״.
433 לא נמצא וצ״ע. ואולי צ״ל ״ואגרשנו מן הארץ״, וע״ז אומרים חז״ל (במ״ר, פרשה כ, אות ז: ילקו״ש, ח״א, רמז תשסה): ״לא היה מבקש אלא לגרשם שלא יכנסו לארץ״.
434 מכילתא, פרשת בשלח, פרשת ״ויסע״, פרשה כ, ד״ה ״דבר יום ביומו״: תנחומא, בשלח, אות כ.
435 פרשת ראה פיסקא כח (לדברים יב, כט).
436 פרק א, אות א, ד״ה ״ויגרש״ בסופו.
437 שמות כד, ז.
438 שבת קד א.
439 (כא ב).

וכמו שהיה בתחילת בית שני. ובשלוט האויבים ויהיו בירושלים, לא נתבטל הטעם לגמרי״. עכ״ל. הרי, דיהיה נבנה ברשיון המלכות.

וכן הביא ירושלמי זה, רבנו השל״ה (בבית דוד[440]). וגם רבנו הרמב״ן (בשיר השירים[441]), בפסוק ״האלף לך שלמה״, כתב כן, וז״ל: ״ראשית הגאולה העתידה תהיה עפ״י רשיון המלכיות ויהיה קצת קיבוץ גליות, ואח״כ יוסיף הי״ת שנית ידו, כדכתיב ׳ושב את שבותך׳[442] ואח״כ ׳ושב וקבצך מכל העמים׳[442]״, עכ״ד. וכן כתב הרד״ק בתהלים (קמו[443]), וז״ל: ״כי לה׳ לבדו התשועה והוא יסובבנה ע״י בני אדם, כמו שסיבב תשועת גלות בבל ע״י כורש. וכן לעתיד יסבב גאולת ישראל ע״י מלכי הגוים, שיעורר את רוחם לשלחם״, עכ״ל. וכן כתב ברבנו בחיי (פרשת ״שמיני״[444]): ״׳למה נקראת אומה זו (אדום) ׳חזיר׳, שעתיד להחזיר עטרה ליושנה[445]׳. והענין, כי שני המקדשים נבנו ע״י ישראל, מקדש ראשון בנה שלמה... בית שני זרובבל... ברשות כורש. אבל הבית השלישי, עתידה אומה זו לבנותו, וזה שאמרו: ׳עתיד להחזיר העטרה ליושנה׳ לפי שהוא החריבו וכו׳, ולעתיד ישוב עם שאר כל הכוחות לעזור ולתמוך לישראל, כי ירבה השלום״, עכ״ל.

ואני מצאתי עוד, בפסיקתא (פיסקא ״קומי אורי״) וז״ל: ״ת״ר, בשעה שמלך המשיח נגלה, בא ועומד על גג של בית המקדש. והיה משמיע להם לישראל ואומר להם: ענוים, הגיע זמן גאולתכם״. וכתב שם בביאור לרבנו ר׳ זלמן מרגליות, וז״ל: ״׳עומד על גג בית המקדש׳ — בירושלמי דמע״ש, הובא בתיו״ט שם, דבנין בית המקדש יהיה ארבעים שנה קודם לביאת המשיח. לפי״ז אתי שפיר ׳עומד על גג בית המקדש׳ בפשיטות״ עכ״ל. והיינו דיהיה נבנה תחילה ברשיון המלכות.

והלום מצאתי להגאון מהרש״ק[446], בסידור יעב״ץ, בתפילת מוסף לשלש רגלים, ״בנה ביתך כבתחילה וכונן מקדשך על מכונו, והראינו בבנינו ושמחינו בתיקונו״[447] — וכתב: ״כי לכאורה הוא כפל לשון, ובפרט מה שאמר ׳בנה ביתך כבתחילה׳, הרי לא יהיה כבתחילה. רק יהיה של אש... אך נראה, דכאן מרמז מה שכתב התיו״ט במסכת מע״ש[448], דתחילה יהיה נבנה ביהמ״ק ע״י מלכות ואח״כ יהיה בנין שלו יתברך באש. ולכך, מדויק זה היטב בנוסח התפילה. דתחילה אנו מבקשים, ׳בנה ביתך כבתחילה׳ — ע״י אדם, ואח״כ ׳וכונן מקדשך על מכונו׳ — שיהיה ע״י הקב״ה״, עכ״ד.

ובאמת, גם בתלמודנו הבבלי אמרו (במגילה[449]) בסדר הברכות מאנשי כנסת הגדולה: ״וכיון שנבנית ירושלים — בא דוד, שנאמר ׳אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלקיהם ואת דוד מלכם׳[450]״. עיי״ש. וממילא, דעד ביאת משיחנו בב״א, יעשה כל זה ברשות

440 ח״א, דף יח, א, טור ב.
441 ח, י״ב.
442 דברים ל, ג.
443 פס׳ ג.
444 ויקרא י״א, ד-ז.
445 ויק״ר סוף פרשה י״ג.
446 רבי שלמה קלוגר זצ״ל.
447 סידור ״בית יעקב״, דף רנו, ב. ב״ירושת שלמה״.
448 פרק ה, משנה ב.
449 יז ב — יח א.
450 הושע ג, ה.

והסכמת המלכיות. וכן כתב האברבנאל, בספר ״משמיע ישועה״ (דף כה), דע״י הגוים עצמם יהיה הנס הזה, עכ״ל. וכן כתב מהריב״ח, אביו של מהרלב״ח, בהקדמה לעין יעקב, שהי״ת יתן בלב המלכים להכיר האמת, עיי״ש.

ונראה, שיש סמך לכל דברי חז״ל הנ״ל, מדברי הנביא ישעיה (פרק מד[451]), שאמר: ״מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל, משיב חכמים אחור ודעתם יְסַכֵּל. מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, האומר לירושלים תּוּשָׁב ולערי יהודה תִּבָּנֶינָה וחרבותיה אֲקוֹמֵם... האומר לכורש רֹעִי וכל־חֶפְצִי יַשְׁלִים, וְלֵאמֹר לירושלים תִּבָּנֶה והיכל תִּוָּסֵד. כה אמר ה׳ למשיחו לכורש אשר החזקתי בְּיִמִינוֹ״ וגו׳. (ורש״י פירש ״למשיחו — כל שם גדולה קרויה משיחה״). וראיתי לרבנו הרמב״ם באגרת תימן[452], שכתב, שנבואה זו של ״מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים, משיב חכמים אחור ודעתם יְסַכֵּל, מֵקִים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, האומר לירושלים תּוּשָׁב ולערי יהודה תִּבָּנֶינָה וחורבותיה אֲקוֹמֵם״ — מדברת מימות המשיח מהרה יתגלה. לפי שחשבו העכו״ם ״[453]שאומה זו לא תהיה לה לעולם ממשלה ולא יגאלו מן השעבוד שהם בו, וכל החכמים כולם פה אחד בעצה זאת... יפר הקב״ה מחשבותם ואמונותיהם השקריות ואז יתגלה המשיח. שכן אמר ישעיה בביאור ענין זה ׳מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל, משיב חכמים אחור ודעתם יְסַכֵּל. מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, האומר לירושלים תּוּשָׁב ולערי יהודה תִּבָּנֶינָה וחרבותיה אֲקוֹמֵם[454]״, עכ״ל.

הרי, דרבנו הרמב״ם כתב, דנבואה זו על גאולה שלעתיד נאמרה. ועתה נדרוש סמוכין. כיון שהנביא הסמיך נבואה זו לנבואה דכורש: ״האומר לכורש רֹעִי (ופירש רש״י: ״רֹעִי — מלך שלי״) וכל חֶפְצִי יַשְׁלֵם, ולאמור לירושלים תִּבָּנֶה והיכל תִּוָּסֵד. כה אמר ה׳ למשיחו לכורש אשר החזקתי בְּיִמִינוֹ״[455], משמע דגם נבואת ישעיה על גאולתנו תהיה באופן זה, דתחילה תבנה ירושלים על ידי רשיון המלכות, שיתנו רשות לשוב לארץ ישראל ולבנותה, ויבנו בית המקדש, ואח״כ תשתלשל משיבה זו גאולה אמיתית, כמו שאמרו חז״ל[456], דבאמת ראוי היה גם מכורש להשתלשל גאולה אמיתית ושלימה, אלא שגרם החטא. אבל משיבה זו של עתה, ודאי תשתלשל גאולה שלימה. אבל בתחילתה תהיה על אופן שהיה בימי כורש, והיינו שסמכן הנביא להדדי. עיין רש״י (עזרא א, ב): ״כה אמר כֹּרֶשׁ מלך פרס, כל ממלכות הארץ נתן לי ה׳ אלקי השמים, והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים״ — ופירש — ״׳צוה עלי׳ — על ידי ישעיה הנביא, כמו שאמר בספר ישעיה (מד[457]): ׳האומר לכורש רֹעִי ולאמור לירושלים תבנה. כה אמר למשיחו לכורש אשר החזקתי בְּיִמִינוֹ׳, וכבר נאמר נבואה זו ע״י ישעיה״, עכ״ל. הרי, שזה מדבר מבית שני, ולמה הוצרך להסמיך למה שניבא ישעיה תחילה מבנין ירושלים שלעתיד? אלא, על כרחך

451 מד, כה — מה, א.
452 הוצאת מוסד הרב קוק, עמ׳ קנט-קס.
453 תחילת ציטוט אגרת תימן.
454 ישעיה מד, כה-כו.
455 ישעיה מד, כח — מה, א.
456 ברכות ד א.
457 פס׳ כח — מה, א.

להורות על מה שאמרו רבותינו חז״ל[458], שגם בנין ירושלים שלעתיד ובית המקדש שבה, יהיה בתחילה על אופן של כורש, שיבנה ברשות וברשיון המלכות, ״ועצת מלאכיו ישלים״ קאי על המלכים שנתנו רשות לזה, וכמו שכתבתי לעיל דהמה מלאכיו בזה.

ובאמת ראיתי ג״כ בספר ״האמונות והדעות״, לרבנו סעדיה גאון[459], כן — דתחילה יהיה נבנה ברשות מלכי אדום, וזה יהיה הכנה לבית המקדש של מעלה, יעוי״ש. וגם האברבנאל, בפסוק ״בונה ירושלים ה׳״[460], כתב, ״שיוכל להיות כי הגאולה תהיה כאשר יעלה ברצון המלכים שתחזור ארץ הקדושה לישראל, ומי שיחפוץ לעלות יעלה, כמו שהיתה בגלות בבל. ואח״כ, כאשר נבנה ירושלים ועיר הקודש, אז יעלו כולם יחד״, עכ״ל. וכן כתב המלבי״ם, במיכה (ד[461]), וקיצור דבריו: שהגליות יתחילו להתקבץ ויהיה להם קצת ממשלה והנהגה. ואח״כ יהיה להם מלכות קבוע שהוא מלכות בית דוד, שאח״כ ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה. ומלכות בית דוד תתגלה במדרגה, בתחילה לא יהיה רק שופט, ויתעלה לאט לאט עד שיהיה לה׳ המלוכה, עכ״ל.

ואני מצאתי עוד, בפסיקתא ״שוש אשיש״[462]: ״כנסת ישראל, בשעה שעלתה מבבל במוצאי שבעים — היתה טעונה חסד בפני כל מלכיות״. ופירש ר׳ אפרים זלמן מרגליות, וז״ל: ״שִׁבְעִת פקודת בבל היו מפוזרים בעולם והיו כפופים למלכי האומות ונשאו חסד בעיניהם״. ונראה, דדריש ליה מסיפא דקרא: ״כי כארץ וגו׳, כן ה׳ אלקים יצמיח צדקה ותהילה נגד כל הגוים״[463] — כלומר, שישא חן בעיניהם. וכן הוא אומר בצפניה[464]: ״כי אתן אתכם לשם ולתהילה בכל שמי הארץ בשובי את שבותכם״, עיי״ש. הרי דגם בעתיד יהיה תלוי בחן וחסד של אומות העולם, ועל כרחך תהיה תחילתה באופן של כורש. ולפלא, שכל אלו הגדולים הנ״ל, לא הרגישו שכל זה מרומז בנבואה דישעיה הנ״ל, כאשר כתבתי, ואולי מקום הניחו לי להתגדר בעזה״ר[464*].

458 עי׳ לעיל עמ׳ קמג ואילך.

459 מאמר שמיני פרק ה.

460 תהלים קמז, ב.

461 פס׳ ת, וז״ל: ״...זה יהיה בשלוש מדרגות, תחילה ׳בַּת־צִיּוֹן עָדַיִךְ תֵּאתָה׳ — שהגלויות יתחילו להתקבץ, וגלות יהודה ובנימין שהם בת ציון שגלו מציון בחורבן בית שני יתקבצו אליך, ואחר כך ׳וּבָאָה הַמֶּמְשָׁלָה הָרִאשֹׁנָה׳ — תבוא ממשלה קטנה, שיהיה להם קצת ממשלה והנהגה, כמו שהיו לישראל בימים הראשונים לפני מְלֹךְ מֶלֶךְ לבני ישראל, שהיה להם שופטים מנהיגים אותם, ואחר כך תבוא ׳מַמְלֶכֶת לְבַת־יְרוּשָׁלִָם׳ — יהיה להם מלכות קבוע שהוא מלכות בית דוד, שאחר כך ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה, וכן התבאר... שמלכות בית דוד תתגלה בהדרגה, ותחילה לא יהיה רק במדרגה שופט, ויתעלה לאט לאט עד שיהיה לה׳ המלוכה״.

462 על הפס׳ ״וככלה תעדה כליה״.

463 ישעיה סא, יא.

464 ג, כ.

464* ראינו לנכון להביא כאן מאמר נפלא בשם רבי ישראל מרוז׳ין, המחוק את דברי הרב המחבר (מובא ב״נר ישראל״, לקט דברי תורה מרבי ישראל מרוזין. נלקט ע״י ר׳ חיים דוד שטרן, בני ברק תשמ״ז. עיי״ש בעמ׳ קפ — ״קץ הימין״, וכאן הדברים מחורגמים מאידיש): ״הרה״ק ר׳ יהושע השל, נכד הרה״ק רבי פינחס מקוריץ זי״ע, הוציא תעודה מאמתחת כתביו בימי מלחמת העולם הראשונה, בעת שהיתה התעוררות בין ראשי אומות העולם להבטיח לאחינו בני ישראל לשוב ולהתיישב בארצנו

יז * כתב הרמב״ם באגרת תימן[465], וזה לשונו: ״מה שזכרת מדבר הקצים... תחילה מה שיש עליך לדעת, שהקץ על דרך האמת, לא יתכן לשום אדם לדעת אותו לעולם, כמו שביאר דניאל ואמר ׳כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ׳[466]״. והאריך שם, וכתב[467]: ״ק״ץ, מה הקץ של מצרים שנודע זמנו ד׳ מאות שנה, ככתוב בקרא[468] והתבאר — לא ידעוהו עד שהיה. דאחר שיצאו ידעו דנחשב משנולד יצחק... כל שכן הקץ הזה הארוך, שפחדו הנביאים וחרדו מרב אריכותו, עד שאמר הנביא על דרך התימה: ׳הלעולם תאנף בנו, תמשוך אפך לדור ודור׳[469]. ואמר ישעיה (פרק כד[470]), כשסיפר אריכות הגלות הזאת: ׳וְאֻסְּפוּ אֲסִפָה אַסִיר עַל בור וְסָגְרוּ עַל מַסְגֵּר, וּמֵרב ימים יפקדו׳. וביאר לנו דניאל[466], עמק ידיעת הקץ והיותו סתום ונעלם, ולפיכך מנענו חכמים מלחשוב הקצים לביאת המשיח — לפי שיכשלו בהם ההמון, ושמא יטעו בראותם שבאו הקצים ולא בא.

הקדושה (הצהרת בלפור והחלטת חבר הלאומים בסאן רמו). התעודה הזאת רשם לו רבי יהושע השל הנ״ל מה ששמע בז׳יטומיר בשנת תרנ״ט מחסיד ישיש בשם רבי יחיאל מבארדיטשוב ששמע מפי קדשו של מרן מרוז׳ין בשנת תר״י, ביום אחרון של פסח (שנת פטירתו של הרב מרוז׳ין): רבנו מרוז׳ין דיבר אז הרבה מענין הגאולה העתידה, ולבסוף הוציא אנחה עמוקה ואמר בזה הלשון (מכאן בתרגום חופשי): חוששני שהדורות שלנו כבר לא יזכו לגאולה בניסים ונפלאות כמו ביציאת מצרים. ברם, רואני שיצטרך להיות באופן כמו גאולת עזרא, בדרך הטבע, והניסים והנפלאות יסתתרו בדרך הטבע. וכשם שבימי עזרא לא זכו לנימים גלויים אלא מוסתרים בדרך הטבע לא משום שעזרא לא היה ראוי לכך, אלא מפני שהם לא היו ראויים לכך, מפני שלחלק מהם היו נשים נוכריות, לכן זה היה צריך להיות באמצעות הכרזת כורש, אולם לאחר שעזרא בא ובנו את הבית השני, חזרו בתשובה בהשפעת עזרא ושילחו את הנשים הנוכריות.

ולכן חוששני שמאחר שבדורנו יש פגם גדול יותר, שאינם נזהרים בטהרת המשפחה ח״ו, כל־כך הרבה חייבי כריתות, לכן אינם יכולים להשיג גאולה רוחנית ע״י ניסים ונפלאות אלא זה יצטרך להיות מוסתר בדרך הטבע. מה הכוונה בדרך הטבע? פתאום יתיישבו אומות העולם ויחליטו להחזיר ליהודים את ארץ ישראל, ויהודים יבואו ויבנו, וגם יהיו ניסים גדולים אלא שיהיו מוסתרים בדרך הטבע. ולאחר מכן יקויימו דברי הנביא (יחזקאל כ, לח): ׳וּבָרוֹתִי מכם המורדים והפושעים בי, מארץ מגורותיהם אוציא אותם ואל־אדמת ישראל לא יבוא׳. ולאחר מכן יזכו למשיח. ושוב הוציא רבנו אנחה עמוקה ואמר בלשונו הטהור: בודאי אין זה הולם אותנו שהגאולה תתחיל באופן כזה, אבל אין לנו כבר כוח להמתין. שזה יהיה כבר באופן כזה, ובלבד שזה יהיה״, עכ״ד.

דברים אלה בשעתם בודאי היו מופלאים ובלתי מובנים, ובתקופתנו נתבהרו כעין דברי נבואה — חכם עדיף מנביא.

הערה זו נמסרה לנו ע״י הרב חיים מנחם טייכטל לזכות אאמו״ר זצוק״ל הי״ד.

* במהדורה המקורית של הספר שיצאה לאור ע״י הרב המחבר זצ״ל הי״ד חלה טעות ושם סומנו הקטעים הבאים באותיות יח, יט, כ, כא, כא. כלומר האות יז דולגה בטעות ובמקומה יש פעמים אות כא. במהדורה זו תיקנו את הטעות.

465 הוצאת מוסד הרב קוק, עמ׳ קנא.
466 דניאל יב, ט.
467 הנ״ל הערה 465, עמ׳ קנג-קנה.
468 בראשית טו, יג.
469 תהלים פה, ו.
470 פס׳ כב.

וכן אמרו חכמים ז״ל: ׳תפח רוחם של מחשבי קצים׳[471], לפי שהם תקלה לעם, לפיכך התפללו עליהם חכמים שתפח דעתם וישחת חשבונם״. עכ״ד הקדושים.

ונראה לי, שכמו שהקץ סתום ונעלם ואין חזון, כמו כן אופן הוויתו ואיכות הגאולה — איך תתחיל ואיך תשתלשל — הוא סתום ונעלם. וכמו שכתב הר״ן בדרשותיו (סוף דרוש יא), וזה לשונו: ״והנה אנו רואים בגאולה זו של מצרים, שבאותו עת בעצמו שהיתה הגאולה ממשמשת ובאה היו רואים עצמם נגאלים, ועם כל זה היו רואים פעלים ומעשים שהם סיבת גאולתם, ואעפ״כ היו נלאים לעמוד על סיבתם, עד שגלה ה׳ יתברך ענינם. כל שכן אנחנו, שראוי שנהיה סכלים יותר בגאולה העתידה, מפני זה כתב הרמב״ם ז״ל, שלא יודעו הדברים ההם איך יהיו עד שיהיו״, עכ״ל הק׳. עכ״פ, אין לנו ידיעה ברורה באופן הווית הגאולה עד שתהיה, וכן כתב הרמב״ם בעצמו, שם באגרת תימן[472], וז״ל: ״אבל איכות עמידתו דע שלא תדע עמידתו קודם היותה״, עכ״ל.

א״כ, אין לנו לדחות שום ענין שיש לומר שהוא התנוצצות הגאולה, דשמא רצון העליון הוא כך, שיהיה נעשה דוקא באופן זה. מה גם שחז״ל חכמי אמת, הגידו שיהיה נעשה באופן זה שאמרנו — היינו ברשיון המלכיות. ואפשר, שהוא מפורש כן בנבואת ישעיה, וכמו שאמרתי. ודבנו בעל ״ישמח משה״, ראיתי בספריו[473], שכתב בביאור הפסוק ״בשובי את שבותכם לעיניכם אמר ה׳״[474] — שהכונה, שבאמת כתוב מפורש אופן הגאולה וזמן הגאולה, רק עינינו סגורות ואין אנו יודעים פירוש הדברים. אבל, אחר שישיב ה׳ את שבותינו, אז נדע הפירוש במה שכתוב, ויהיה נגלה לעינינו שאמר ה׳ זמן הגאולה ואופן הוויתה. וזה שאמר הכתוב: ״בשובי את שבותכם לעיניכם אמר ה׳״. ואולי אח״כ נבין נבואת ישעיה הנ״ל, שבאמת היתה כוונתו לדמות גאולה העתידה למעשה דכורש. עכ״פ, כמו שלא נוכל לומר בבירור שכן הוא כך, לא נוכל לדחות ולומר לא כן הוא, אלא צריך לקבל כל המדות והאמצעים ועת הנכונה הבאה לידינו בענין זה, כי אולי רצון הבורא לעשות דוקא באופן הזה. וכל הרוצה באמת — יודה לי בזה, ודוק.

יח. בתחילת החורף הזה, ביום ד׳ לפרשת ״וישב״, בשנת תש״ג, בימי גלותי, השליכו אותי הסיבות לק״ק בוסערמין, מקום מושבי מלפנים. ובקרתי שם את כבוד תלמידי (מנוער, בימי חורפי בהיותי סמוך על שלחן חותני הגאון הצדיק מו״ה יעקב יוסף גינז ז״ל, אב״ד דשם, בא אלי בכל יום ללמוד שיעור קבוע בגמרא ותוספות) חביבי מאז, המופלג בתורה, הגביר המפורסם, ותיק וחסיד, מו״ה אביש ראטמאן נ״י, אבן יקר בקהילתו, אחד מיוחד שבאדוקי החסידים של הרב הגאון הגדול, שר התורה, בוצינא קדישא, אור עולם, שר בית הזהר, רוחו פי שנים בנגלה ובנסתר, כק״ש מרן ר׳ אהרן ישעיה פיש

471 סנהדרין צז ב.

472 הנ״ל הערה 465, עמ׳ קה.

473 עי׳ ״ישמח משה״, ח״א, דף קכט, ב, ד״ה ״ובזה״.

474 צפניה ג, כ.

זצוק״ל, אבדק״ק האדעס[475], שהיה מגדולי התלמידים של רבנו מקאמארנא ז״ל, שהיה מסמיך אותו לרבי. וזכיתי להכיר אותו ולהשתעשע ולהתבסם מאור תורתו בימי חורפי, בהיות שבתי בק״ק בוסערמין, והיה רגיל לבוא בכל שנה ושנה לשָבָּת אחת לעיר הנ״ל, לשכון כבוד בין חסידיו ומעריציו. ואי אפשר לי לתאר את צדקתו ותומתו, עוד יותר מגדולת תורתו, וחכמת אדם תאיר פניו[475*]. והיה חכם עתיק, מבין ויודע להבחין בין דבר לדבר, בין אמת לשקר, ממש אדם גדול בענקים. והדפסתי ממנו בספרי שו״ת ״משנה שכיר״ (ח״א סי׳ פו) תשובה שהשיב לי בפלפול ההלכה שהיה לי עמו בענין — אם מותר לשמוט האימום מהסנדל בשבת, עיי״ש. ההוא, כבוד אביש הנ״ל, הגיד לי שיחה אחת ששמע מפי קדשו, בענין התנועה הציונית שהתעוררה אז בימיו מחדש לילך ולבנות את ארץ ישראל, שרבים מגדולי הדור רגמו אותם באבנים. והוא אמר בזה הלשון: ״הנח להם, באשר אין אנו יודעים האמת איך יהיה השתלשלות הגאולה, כי במקום אחד בזהר[476] איתא, שקודם תבנה ירושלים וקיבוץ גלויות, ובמקום אחר בזהר[477] אמרו, שתהיה הגאולה בלי סיוע מאתנו. על כן, לא נדע איך הוא רצון הבורא כל העולמים. ואם אנו רואים שרבים מתאוים לבנותה, אפילו יהיה ע״י מי שיהיה, אפילו ע״י הגרועים שבישראל — מאן מפיס[478] ומאן יהיר להפריע אותם מעבודתם, אולי הוא רצון הי״ת לבנות ע״י אנשים כאלה דוקא, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך[479], עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות יודע איך לסבב הדברים, והנח להם״, עכ״ד הקדושים. ודע לך ממי יצאו הדברים, מאדם שהיה ממש יחיד במינו בדורו במדינה זו, נגלה ונסתר וחכמה עליונה היו מאוחדים אצלו. והן הן ממש הדברים שכתבתי לעיל באות הקודמת.

והלום שמעתי מפי מגיד אמת, ששמע מפה קדוש, איש אלקים, הגאון הגדול בנגלה ובנסתר, האדמו״ר מוויזניצא, מרנא ורבנא, כ״ק מרן ר׳ ישראל, שהיה גר בגראסווארדיין, זצוק״ל[480], שאמר, שלא רצה להשתתף ולאסור הציונסטען[481], מפני שלדעתו הוא סיבה מן השמים שתבנה הארץ על ידיהם, מפני שהבריונים החריבו את ארצנו ואת בית מקדשינו, על כן הם הם יבנו ארצנו כעת, ובזה יתקנו את אשר קלקלו, עכ״ד הקדושים. ועיין לעיל[482], ברבנו בחיי שהבאתי, שכתב כעין זה. ועתה, ראה והתבונן, איך שתרי גברי רברבא כאלו, הביטו בעין חודרת במעשה ידיהם של אלו הבונים, והכירו בם את הרצון העליון.

475 נפטר בשנת תרפ״ח. הנהיג עדה בעיירה האדעס, מחבר ספר ״קדושת אהרן״.

475* עפ״י קהלת ח, א.

476 עי׳ זהר ח״א, דף קלט, א, במדרש הנעלם ועוד. ועי׳ שערי זהר לברכות מט א, ותנחומא פרשת נח אות יא.

477 עי׳ זהר ח״ג, דף רכא, א.

478 מי יעיז.

479 ברכות י׳, א.

480 רבי ישראל הגר. נולד בשנת תר״כ. נפטר — תרצ״ו. הנהיג עדה בעיירה ויזניץ. התיחס בחיוב לעליה לארץ ולבניינה בזמנו.

481 הציונים.

482 עמ׳ קמד.

יט. כתיב בדניאל: "ואתה דניאל, סתם הדברים וחתם הספר עד עת קץ, ישוטטו רבים ותרבה הדעת"[483], עכ"ל הקרא. עיין מלבי"ם (שם) שפירש, שדוקא עד עת קץ יהיו הדברים סתומים. "אבל בעת קץ יוסר הספק, וכל שיתקרב הזמן יהיה הספק יותר מועט. כי זאת ידענו[484], שהגאולה מוכרחת לבוא קודם האלף השביעי, וא"כ בזמן הקודם היה הודאי (שהוא זמן שכבר עבר שידענו בודאי שהוא לא היה הזמן המיועד) מועט, והספק (שהוא הזמן העתיד עד אלף השביעי) היה מרובה. אבל, כל שיתקרב הזמן לאלף השביעי, יהיה הודאי מרובה יותר והספק יתמעט יותר, ועל ידי כך תרבה הדעת", עכ"ד. מבואר מדבריו, דבעת קץ — יוסר הספק ותרבה הדעת לידע כי הזמן של הגאולה בא. ואם כי כתב כן סתם, כאילו אמר זאת מעצמו, אבל מצאתי כדבריו ממש ב"כסא המלך", בתיקוני זהר (תיקון כא, אות ד[485]). וזה לשונו: "והגם דמליבא לפומא לא גליא, הנה כשיהיה זמנו קרוב יתגלה לעליונים ותחתונים. ואפילו רובא דעלמא יודעין הקץ, וכמו שכתוב בזהר (פרשת "וירא"[486]): 'ובההוא זמנא אתגלייא' וכו'". עכ"ל. ועפי"ז, הגאון המלבי"ם כיון לאמת בפירושו הנ"ל.

כ. ומקום אתי להציג פה סיפור נפלא, ששמעתי מעמיתי, איש ברית, ה"ה הגאון המובהק בהוראה, כקש"ת מו"ה ישראל וועלץ שליט"א, דומ"ץ דקהל יראים דפה עיר הבירה. שבעת שהדפיס המלבי"ם את ספרו על דניאל, ויצא לאור, תפסו עליו גדולי הדור במה שחישב את הקץ, בסוף ספרו שם. וכתבו לו אגרת תוכחה, הלא חז"ל אמרו "תיפח רוחם של מחשבי קיצין"[487], ואיך מלאו לבו לעשות נגד דבריהם ז"ל ולפרסם זאת בעולם. ויען כי רבו מכתבים כאלה מכל צד, הדפיס קול קורא, בהתנצלו שם — יען כי רבים השואלים, אינו יכול להשיב לכל אחד במיוחד, אלא יתן תשובתו אליהם בקול קורא. (והקול קורא הזה מונח משומר במוזיאון דק"ק פראג). וכה תשובתו: "אספר לכם, מודי ורבותי, מעשה שאירע בגליל בוקרשט, השייך לדגל הרבנות שלי. שאחד עשיר, שהיה סוחר עורות והנהיג מסחר גדול בזה, והיה לו בן יחיד שנעשה בר מצוה. ואמר בבר מצוה פשטל[488] טוב וחריף. וכדי לעשות לבן האהוב שלו נייחא נפש[489], עבור טוב לימודו ועבור הפשטל הטוב שאמר בפני רבים, והנאהו בזה מאד, אמר לבנו: תידע בני, שאחשוב כעת לעשות נסיעה גדולה וקשה לרגלי מסחרי לשוק לייפציג, אקח אותך אתי עמי בנסיעה זו, כדי להנאותך בזה, כמו שהנאתני בפשטל שאמרת. והבן הזה, שמח מאד על דברי אביו האלה. ואמו והמשרתים עשו הכנות לנסיעה גדולה כזו, אשר בימים ההם היתה קשה מאד, וארוכה ערך ג' ד' שבועות, והדרך היתה מסוכנת, על הרים וגבעות

483 דניאל יב, ד.
484 עי' עבודה זרה דף ט א; זהר ח"א, דף קטז, ב; קיז, א; קיט, א ועוד. ועי' שערי זהר לסנהדרין צז א.
485 עי' דף נ, כ.
486 זהר ח"א, דף קית, א. ועי"ש בניצוצי זהר אות א.
487 סנהדרין צז ב.
488 פלפול.
489 נחת רוח.

כמובן. וכשהגיע הזמן ליסע, הבעל והבן לקחו פרידה מאשתו ומאמו בדמעות, ובברכות שבודאי לא יארע להם שום אסון על הדרך, והי״ת יעזרם לבוא בחזרה בלי מכשול ובלי צרה. והאב והבן ישבו על העגלה והתחילו ליסע בדרך הארוכה הזו. וכשנסעו דרך שתי שעות, שאל הבן את אביו: אבא, כמה שעות יש עוד להגיע ללייפציג? והאב, כששמע שאלה זו מבנו נתמלא בחרי אף, והביט עליו במר פנים מאד, ונשאר בשתיקה ולא השיב מאומה. וגם הבן שתק ולא שאל עוד כזאת מאביו. ואחר ג׳ או ד׳ שבועות של הנסיעה, שאל האב את בעל העגלה: משה, אמור כמה ישהה עוד הדרך עד לייפציג? השיב לו הבעל עגלה: כעוד שעה וחצי נבוא העירה, אי״ה. והבן, בשמעו את שאלת האב לבעל העגלה, נשתומם ופתח פיו ואמר לאביו: אבא, איני מבין את הדבר. מדוע כששאלתיך שאלה כזו — כמה ישהה עוד הדרך ללייפציג — התרגזת עלי והבטת עלי בפנים של קצף, וכעת אני שומע שאתה בעצמך שאלת שאלה זאת? השיב לו אביו בפנים של צחוק: בני, לא מחכמה שאלת, לא אז ולא עתה. אז היינו עומדים בתחילת הנסיעה, ולא נסענו עוד רק שעות אחדות, והיה לך לידע מההכנות שעשו על הדרך, ומהבכיות שבכינו בעת הפרידה מאמך, שלא על נסיעה של דרך שתי שעות נעשה כזאת, אלא ודאי שהיא נסיעה ארוכה וקשה, על כן, מה לשאול אחר שתי שעות כמה הדרך ללייפציג, ועל כן שפיר קצפתי עליך על שאלתך. אבל כעת, שאנו עומדים כבר תחת לייפציג, הגיע העת לדרוש ולחקור, כמה ישהה עוד הדרך ללייפציג. עד כאן המעשה. רבותי! כזה ממש אירע לנו בדרך הארוכה של הגלות המר הזה, זה אלפים שנה, דודאי בתחילת הגלות אסרו חז״ל לחשוב קיצים, דמגודל הבכיות ומגודל ההכנות של גלות היה להכיר שאין זה על יום או יומים. הלא יעקב אבינו בראותו החורבן והגלות, היה נרעש ונפחד על זה, כמבואר במדרש[490]. על כן לא היה מקום לחשוב קיצים. ואדרבה, כי היו רואים אז שכל כך יהיה מאריך, ומי יסבול כח לסבול כל זאת. והלא רשב״י כשראה אריכות הגלות, בכה ואמר: ׳וי דגלותא יתמשך, מי יסבול דא׳, כמבואר בזהר[491]. אבל כעת, שאנו עומדים כבר תחת לייפציג. שפיר מותר וראוי לשאול שאלות כאלו, כמה ישהה עוד הדרך ללייפציג?״. עכ״ד תשובתו בקול קורא הנ״ל. ודפח״ח.

ונראה לי, דהיינו טעמא דזהר הנ״ל שהבאתי, כשיהיה הזמן קרוב יתגלה אפילו לרובא דעלמא, משום שכבר אנו עומדים תחת לייפציג, ואז שרי לידע כמה ישהה עוד הדרך ללייפציג, ודי לחכימא.

כא. במדרש[492], בפסוק ״פָּרַשׂ רֶשֶׁת לְרַגְלָי״[493] — ״א״ר אבא בר כהנא: אם ראית ספסלים מלאים בבליים מונחים בארץ ישראל — צפה לרגליו של משיח. מאי טעמא? — דכתיב ׳פָּרַשׂ רֶשֶׁת לְרַגְלָי״׳, עכ״ל המדרש. וראיתי בתורה תמימה[494]. שכתכ

490 עי׳ זהר ח״א, דף כג, ב.
491 זהר חדש דף נה, ב.
492 איכ״ר פרשה א, אות מא.
493 איכה א, יג.
494 איכה פרק א, אות קמו.

וז״ל: ״דרש ׳פרש׳ כמו ׳פרס׳ (בחילוף אותיות זסשר״ץ), ובבליים היינו פרסיים (ולא דוקא הני, אלא מפני שהיו פרס ובבל ידועות למקום גלותינו). ו׳לרגלי׳ — רמז למשיח, על שם הכתוב ׳מה נאוו על ההרים רגלי מבשר׳[495]. ו׳אם ראית ספסלים מלאים בבליים בארץ ישראל׳, רצונו לומר — אם תראה ריבוי בני הגולה עולים מבבל לארץ ישראל, סימן הוא שהקב״ה חשב את הקץ. ונתן סימן ורמז לדבר, ׳פרש — רשת לרגלי׳. ויתכן עוד, דרומז למה שאמרו בכתובות (קיא ע״ב) ׳כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר ׳השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה (לעלות לארץ ישראל) עד שתחפץ׳[496], כלומר — עד שיעלה רצון מהקב״ה. וא״כ, כשנעשה התעוררות כללית לעלות, אות הוא כי הגיעה השעה הרצויה מהקב״ה. וזהו ׳אם ראית ספסלים מלאים בבליים מונחים בארץ ישראל׳ — כלומר ריבוי העולים — ׳צפה לרגליו של משיח׳ — רצונו לומר, אות הוא כי כבר עומדות רגלי מבשר בשערי ירושלים. ויתכן לומר עוד, כי דריש ׳רשת׳ — מלשון ירושה, רצונו לומר שהירושה תבוא לרגלי משיח״, עכ״ל.

וכעת בימינו, שזה שנים האחרונות שרבים מאחינו בני ישראל נהרו לארץ ישראל מכל פינות הגולה לאלפים ורבבות, ודאי אות וסימן הוא לאתחלתא דגאולה. וכן המלחמות שנעשו בימינו, משנת תרע״ד שפרצה מלחמת העולם, לא שבתו עד כה, שתמיד היתה בְּעֵרֶה פעם כה ופעם כה, ומה גם כעת שחזרה והתלהבה בעולם עוד במדה גדולה ויתירה מאז. וכבר אמרו במגילה[497]: מלחמה — אתחלתא דגאולה. ובמד״ר (פרשת ״לך לך״[498]) אמרו: ״אם ראית שהמלכיות מתגרות זו בזו — צפה לרגליו של משיח. מנלן, מאברהם, שהיתה מלחמה בין המלכים ולאברהם נעשתה גאולה״. עיי״ש (וכעת אין המדרש לפני). ועיין בספר ״ברית מנוחה״, מהמקובל הגדול והנורא שהיה מאה שנים לפני האר״י ז״ל[499], והוא העיד עליו שכל קבלתו הוא רוח הקודש, שכתב (בדף כא מדפי הספר[499]*): ״דבזמן הגאולה כתיב ׳וסכסכתי מצרים במצרים... עיר בעיר ממלכה בממלכה׳[500] ואח״כ יהיה שלום ושלוה ומנוחה והשקט, אשר לא נחשבו דורות ראשונים לדורו של משיח, לא דוד המזבר ולא דורו של שלמה המלך ע״ה וכו׳. ומלחמה גדולה יעור בשמים, אין תכלית למלחמה ההיא, וכנגד אותה מלחמה תהיה למטה עליונים ותחתונים אלו עם אלו...[500]* כדי שיודעו אלה הדברים לישראל, מהקמת ג׳ המאורות המעותדים לקבץ את ישראל מארץ אויביהם, ומלאכי משחיתים נסים לקראתם ונוטלים כוחות המשחית ומתפשט ממשלתו ומתאמצים להגביר הגלות, ויהיה בלבול גדול, ורבים יחשבו להנצל עצמם ע״י שיצאו מן הדת, ר״ל, וצריך להחזיק עצמו בתומתו. וכן היה במצרים, שם עמדו ישראל בצרה

495 ישעיה נב, ז.
496 שיר השירים ב, ז.
497 יז ב.
498 ב״ר פרשה מב, אות ד, בשינוי לשון.
499 רבי אברהם מרימון הספרדי זצ״ל.
499* עמ׳ ב, צד א.
500 ישעיה יט, ב.
500* סוף ציטוט. מכאן תוכן דבריו שם עמ׳ א, צד ב.

צרורה מפני כוחות המשחית והחבלה שירדו להשחית את ישראל ולאבד זכרם. ושם נתאמצו ישראל ועמדו קיימים באמונה והחזיקו בתומת אבותם, [500]"ועל כן נקרא המקום הזה "איתם"[501], וכתיב "בין מגדול ובין הים"[502], ונקרא "מגדול" — כי שם נתגברו ישראל בגבורה ושם ראו כל גדולתם אשר יבוא אליהם. וראו עוד, כי גדולתו מגיע למקום שנקרא "ים החכמה", הה"ד "בין מגדול ובין הים". עכ"ד בקצרה.

ונראה, דעל זה ועל מה שנעשה בימינו, מרמזת נבואת חגי (ב[503]): "כי כה אמר ה' צבאות, עוד אחת מעט היא, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת חֶחָרָבָה. והרעשתי את כל הגוים ובאו חֶמְדַּת כל הגוים, ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה' צבאות". עכ"ל. הכל כאשר כתב המקובל הנ"ל שיהיה בזמן הגאולה. והכל ממש נעשה בזמנינו. על כן, סימן גדול הוא שאנו קרובים לגאולה. הרי תראה שכל זאת נעשה בימינו, מהמלחמה שנעשית בימינו, ומהבלבול שנעשה בעולם, ומהרבים הנוהרים לארץ ישראל. מכל זה יש לראות שאנו כבר עומדים תחת לייפציג[504], והי"ת ימהר לנו ישועתינו ופדות נפשינו במהרה בימינו אמן.

סיימתי פרק זה בכ"א אותיות, וסימנא מילתא לטבא — א"ך טוב לישראל, במהרה בימינו אמן, היום יום ד' לסדר משפטים פה עיר הבירה בשנת גשת אל הקודש בב"א.

500** לא נמצא שם.
501 שמות יג, כ.
502 שם יד, ב.
503 פס' ו-ז.
504 עי' לעיל עמ' קנ-קנא.

פרק שלישי

הישוב והבנין

טרם עסקי בעזה״י במצות עשה של ישוב ובנין הארץ אקדים לפרק

פתיחה

א. זה לשון הגאון בעל ״עזרת כהנים״ על מסכת מדות (בהקדמה): ״נשא נא לבבינו ונשים עצה ונחקורה, אולי כל המאורעות הקשים הפוגעים בנו, מרעין בישין פגעין בישין וכיוצא בהן, הן הן הדופקים כפטיש על דלתי שערי לבבינו, ומקיצין ומעוררין אותנו משינת ההתרשלות. והן הנה חלף ניב שפתי הנביאים בזמן המוקדם זה שנים קדמוניות, וכמאמר חז״ל בספרים הקדושים — דשליחות התוכחה אשר היתה בפי הנביאים בימי קדם עת הנבואה פרצה בישראל, נמסרה כהיום בידי יסורים וחולאים רעים, כמדומה הוא בזוה״ק. (ואני הכותב, מחבר הספר הזה, מצאתי בפירוש כן במד״ר, פרשת ״וארא״, פרשה י[1], וז״ל המדרש: ״א״ל הקב״ה לנביאים: מה אתם סבורים אם אין אתם הולכים בשליחותי, וכי אין לי שליח? ׳וְיִתְּדוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הֵיא[1]׳, אני עושה שליחותי אפילו ע״י נחש, אפילו ע״י עקרב ואפילו ע״י צפרדע. תדע לך שכן, שאילולא הצרעה היאך היה הקב״ה פורע מן האמוריים[2], ואילולא הצפרדע היאך היה פורע מן המצריים, הה״ד ׳הנה אנכי נוגף׳ וכו׳[2*] — מהו ׳הנה אנכי נוגף׳ — אמר הקב״ה: הריני דוחק עליך את המכות, כמה דתימא ׳וכי יגוף שור (את) איש[3]׳, עכ״ל. הרי בפירוש, שכל פגעין ומרעין בישין המה חלף ניב שפתים של הנביאים).

ואעיד עדים על בירור ואמיתות דברינו בזה בעליל אמיץ בדברי חוזינו הקדושים, הלא ראו נא איך בכמו אלה עוררו ג״כ נביאינו הקדושים את לב אבותינו, בימי התחלת בנין בית שני. ואמרו להם בשם ה׳ בעת היותם דוממים ובטלים ממלאכת הבנין, בעצת השוטנים מִצָּרֵי יהודה וירושלים, אשר בכח וְאֶדְרָע וְחֵיל בַּטְּלוּ הֵמּוֹ[3]׳. ויעוררו אותם הנביאים בשם ה׳ ואמרו להם: ׳הַעֵת לכם אַתֶּם לָשֶׁבֶת בבתיכם ספונים, והבית הזה חרב... שימו לבבכם על־דרכיכם. זְרַעְתֶּם הַרְבֵּה וְהָבֵא מעט אָכוֹל ואין־לְשָׂבְעָה וגו׳, יען מֶה נאום ה׳ צבאות, יען ביתי אשר־הוא חָרֵב ואתם רצים איש לביתו. על־כן עליכם כָּלְאוּ שָׁמַיִם מִטָּל והארץ

1 אות א-כ.

1* קהלת ה, ח.

2 שמות כג, כח: ״ושלחתי את הצרעה לפניך, וגרשה את־החוי״ וכו׳ ורש״י שם.

2* שמות ז, כז.

3 שם כא, לא.

3* עפ״י עזרא ד, כג. כלומר בטלו אותם ממלאכתם בזרוע ובכח.

כְּלָאָה יבולה וְאֶקְרָא חורב על הארץ"[4], יעוין שם ברש"י. ואחר התעוררם לבנות המקדש אמר להם הנביא: 'ועתה שימו־נא לבבכם מן היום הזה ומעלה, מְטֶרֶם שׂוּם אֶבֶן על אֶבֶן בהיכל ה'. מֵהֵיוֹתָם בָּא אל־עֲרֵמַת עֶשְׂרִים וגו', מן היום הזה אֲבָרֵךְ' וגו'[5] — כאומר ראו נא החילוק וההפרש בין המוקדם ובין ההוה. ותראו, כי בזכות בנותכם את הבית יהפכו היסורים והצער לברכה. ובאמת, אז לא לבד בגופניות לבד נתברכו, אלא גם בנפשיות, כי נתגדלו אז גם במדרגות גבוהות להפוך כל מרע לטוב, כידוע[5]. והגם, כי בתחילת ביאתם לארץ ישראל היו במדרגה קטנה, כי עיקר 'הֶחָרֵשׁ וְהַמַּסְגֵּר'[6] נשארו בבבל (ואני, מחבר הספר הזה, אוסיף עוד על דברי הגאון בעל "עזרת כהנים", כי לא בלבד שהיו הבאים במדרגה קטנה, כאשר כתב הגאון ז"ל, אלא שהיו במדרגה פחותה מאד וגרועים ביותר. כאשר כתב הרד"ק (ריש מלאכי[7]) וזה לשונו: "כי הדור העולה מבבל, היו רובם מחזיקים במעשים שאינם טובים. שהיו נושאים נשים נכריות, כמו שהוכיחם עזרא בזה[8]. וכן מלאכי הוכיחם בזה, כמו שאמר 'ובעל בת אל נכר'[9]. וכן בחילול שבתות לא היו נזהרים, ובדברים אחרים, כמו שכתוב בספר עזרא[10]", עכ"ל. ומקרא מלא דיבר הכתוב בעזרא (ט[11]): "נגשו אלי השרים לאמור, לא נבדל העם ישראל והכהנים והלווים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני" וגו'. ופירש במצודות: "רצה לומר, עודם עושים כתועבותיהם של הכנענים", עיי"ש. עיין קידושין (דף ע, ע"א) על הפסוק "ואלה העולים מתל מֶלַח וכו' ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם" (כאמור בעזרא[12]) — "'תל מלח' — אלו בני אדם שדומים מעשיהם למעשה סדום שנהפכה לתל מלח". ופירש רש"י: " 'מעשה סדום' — שהיו מגלי עריות, דכתיב 'רעים וחטאים'[13] — רעים בגופם וחטאים בממונם". עכ"ל. הרי מזה יש לראות עד כמה היו גרועים. ועיין ספורנו (שיר השירים) בפסוק "אל גינת אגוז ירדתי"[14] — שהקב"ה התרעם אל חגי זכריה ומלאכי על אלה שנשארו בבבל ולא עלו לארץ ישראל, שהקב"ה אמר להם: יען שאנשי מעשה נשארו בבבל, ולא עלו רק הגרועים, אין יכול להשרות שכינתו בתוכם, וביקש מהם להשתדל אצל אנשי מעשה שיעלו ג"כ לארץ ישראל, ואז ישרה שכינתו שם, עיי"ש בספורנו. ועיין בספר העקרים למהר"י אלבו (פרק כב, מאמר ג) שכתב: "לא עלו עמו (רצונו לומר עם עזרא) אלא מתי מספר, והגדולים שבישראל והחכמים והמיוחסים כולם נשארו בבבל",

4 חגי א, ד-יא.
5 שם ב, טו-יט.
5* עיין יומא סט, ב בענין ביטול יצר עבודה זרה וכו'.
6 עי' מלכים ב כד, טז, וגיטין פח א, כלומר: רוב חכמי התורה גלו לבבל בגלות יכניה, ונתכנו בכתוב בשם "הֶחָרֵשׁ וְהַמַּסְגֵּר", "חָרֵשׁ — שבשעה שפותחין נעשו הכל כחרשין, מַסְגֵּר — כיון שסוגרין שוב אין פותחין" ("הלכה שהם סגורים בה, שאינם יודעים להשיב לשואליהם, שוב אין לה פותחין אחרים" — רש"י).
7 א, א.
8 עזרא פרק ט.
9 מלאכי ב, יא.
10 עזרא פרקים ט-י; נחמיה פרק יג, יד-לא.
11 פס' א.
12 ב, נט.
13 בראשית יג, יג.
14 שיר השירים ו, יא.

עכ״ל. ולשון רש״י (כתובות כה, ריש ע״ב): ״רובן נשארו בבבל״, עיי״ש. והיינו רוב בכמות ורוב באיכות), אכן, אח״כ אחר איזה שנים, אדרבה נהפך הדבר, ורק מציון שאלו תורה, כל זה קדושת המקדש סבב, עיין בספר ״פרקי היכלות״[15] מגודל מדרגתם. עוד מצינו בדברי חז״ל[16], דאנשי בית שמש נענשו עונש גדול על התרשלותם מלחזר אחר הארון שהיה שבוי בידי פלישתים שבעה חדשים. וכדאיתא ב״יפה תואר״ הקצר (מד״ר במדבר פרשה ה), שכתב, שהיה עונשם על שלא היו מחזרים על הארון להשיבו, לפי שהם היו קרובים יותר לפלישתים מכל ערי ישראל. ואמרו שם במדרש (פרשה נד[17]) וז״ל: ״אמר הקב״ה: אִלוּ תרנגולתו של אחד מהם אבדה — היה מחזר עליה כמה פתחים להביאה. וארוני וכו׳ — אני אשגיח עליו״, ע״כ. וכל זה היה רק על בקשת הארון לבד ומבלי הלוחות, וכמו שיבואר לקמן, מכל שכן על בית המקדש כולו, עם הלוחות וכל כלי הקודש, על אחת כמה וכמה מחויב לדרשו. עיי״ש שהאריך בזה בנפלאות, ואיך החיוב מכל ישראל להשתדל לבוא לארץ ישראל כדי לזכות לבנות בית המקדש. וכתב, דכבר נרמז בששת ימי בראשית, שזה עיקר בקשת ישראל וציפייתם, וכמאמר חז״ל (בב״ר פרשה יג[18]) על מה שאמר הכתוב ״וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ״[19], וז״ל ״כל תפילתן של ישראל אינה אלא בית המקדש — מתי יתבני בית מקדשא״. עוד אמרו חז״ל (בב״ר פרשה נו[20]) שהקב״ה בעצמו, מאז ימי אברהם, וודאי גם קודם לזה, היה מתפלל על בנין בית המקדש. ובעיקר הבנין, ודאי על כל ישראל, בצירוף כאחד, הוטל המשא. ואדרבה, יד כולם שוה בזה, ואינו כשר עפ״י יחיד, ואך מלאכת דבים היא והכל חייבים בה, וכדברי הרמב״ם (בהלכות בית הבחירה[21]) שכתב: ״והכל חייבים לבנות ולסעד בעצמם ובממונם, אנשים ונשים״, עיי״ש. וכדמצינו בדוד המלך, שגבה הכסף מכל שבטי ישראל לקנות מקום המקדש, והיתה הקפדה בזה שתהא יסוד הבנין דוקא מכל ישראל ביחד. ועיקר היא הקרקע, דכיון שהקרקע היא של כולם — כל הבנין נגדר אחריו, עיי״ש שהאריך מאד בזה. והוכיח ממדרש, שאנחנו בעצמינו נבנה הבית המקדש דלעתיד. וכתב, דהיה לו בזה הצעת דברים לפני כבוד קדושת הגאון, הרב הקדוש, בוצינא קדישא חסידא פרישא, אדמו״ר שליט״א, ואמר לו בפירוש, בפיו הקדוש, שאנחנו בעצמינו נבנה בית המקדש, ואח״כ בעת התיקון הגמור, היינו בביאת המשיח, יבנה מאליו מהשמים בנין יחזקאל, עיי״ש דכן שמע מפי האדמו״ר מהר״י מראדזין זצוק״ל. עכ״ל הגאון בעל ״עזרת כהנים״, שהדפיס ספרו בשנת תרל״ב.

15 של התנאים ר׳ ישמעאל כה״ג ור׳ עקיבא. ירושלים תרמ״א, עיי״ש פרק כט-לא (ונדפס בספר ״בתי מדרשות״ ח״א).

16 סוטה לה א-ב: במד״ר פרשה ה אות ט.

17 ב״ר פרשה נד, אות ד.

18 אות ב.

19 בראשית ב, ה.

20 אות י׳.

21 פרק א, הלכה יב.

ב. הנה, מה שהביא בשם האדמו"ר מראדזין ז"ל, דתחילה נבנה אנחנו בית המקדש עוד קודם ביאת המשיח, בפנים[22] אאריך בזה אי"ה, ואביא שגם בספר "אספקלריא המאירה", על הזהר (בפרשת "שופטים"), כתב כן.

אבל, פלא על כל הני גדולים, איך לא זכרו שבפירוש מבואר כן בתיקוני זהר (תיקון כא[23]), דתחילה יבנה ע"י אדם, היינו על ידנו, ואח"כ כשיהיה גמר התיקון, יבוא מן השמים וינוח על בנין שנעשה על ידנו, וכן כתב בספר "האמונות והדעות" לרבנו סעדיה גאון[24], דתחילה נבנה בית המקדש ברשיון המלכות, וזה יהיה הכנה לבנין שיבוא מן השמים, עיי"ש. וכן הוא בפסיקתא[25], עיי"ש בביאור הגאון ר' זלמן מרגליות. וכן הוא בירושלמי וכמו שהבאתי כבר לעיל בפ"ב[26].

וכפי קט שכלי אסביר הדברים, למה יצטרך להיות כך, שנבנה אנחנו תחילה בית המקדש, ואח"כ ירד מלמעלה בית המקדש העליון על בית המקדש שלמטה, עפ"י דברי רבנו השל"ה (בדרוש לפרשת "תצוה"[27]), שכתב בזה הלשון: "ומתחילה אקדים הקדמה אחת. והיא, זאת ידוע דביקות הקב"ה בנו ואנחנו בו. ואנחנו הגורמים הדביקות הגדול שיהיה לו עמנו, מכח התעוררות מלמטה — אז מתעורר השפע הרב מלמעלה. ובזה מתורץ מה שכתב רש"י (בפרשת "משפטים") בפסוק 'ולהביאך אל המקום אשר הכינותי'[28], וז"ל: 'כבר מקומו ניכר כנגדו, וזה אחד מן המקומות שאומרים שבית המקדש שלמעלה מכוון נגד בית המקדש שלמטה'. וקשה, מי נתלה במי, הלא הקטן נתלה בגדול, והיה לו לומר 'ביהמ"ק שלמטה מכוון נגד שלמעלה'. עוד קשה רישא לסיפא, שאמר 'כבר מקומו ניכר' — נמצא המקדש למעלה קדם, ואח"כ אמר 'מכוון נגד שלמטה' — משמע, כאילו היה שלמטה קודם, ח"ו. אלא הענין הוא, שמקדש שלמעלה כבר הוא קדמון, והי"ת צוה לעשות מקדש שלמטה בסודותיו של מקדש שלמעלה, שמכח עבודת המקדש שלמטה, מוכן לקבל ההשפעה מהמקדש שלמעלה. וזו ההשפעה אינה יורדת מלמעלה עד שתעלה מלמטה התעוררות מהכנה שלמטה. ולענין ירידת השפעה זו, מכוון של מעלה נגד של מטה, כי צריך לעלות מתחילה התעוררות מלמטה, דהיינו כשלמטה כסא והכנה שתשרה עליו ההשפעה מהמקדש שלמעלה. ועל זה רמזו רז"ל — 'אע"פ שהאש יורדת מלמעלה, צריך להביא מן ההדיוט'[29], כי בהבאת אש מלמטה מעורר האש הרוחנית למעלה", עכ"ד הקדושים הצריכים לענייננו.

הרי, דאם אנו רוצים לזכות להשפע שמלמעלה, צריך שתבוא התעוררות מצדנו, פה למטה, תחילה, ולתכלית זו צוה לנו הי"ת לבנות בית מקדשא למטה. ועפי"ז אתי שפיר, דודאי קודם גמר התיקון של ביאת המשיח, לא זכינו ע"י בית המקדש שבנינו פה למטה אלא

22 מאמר "מקדש ה'", להלן עמ' שיב ואילך.
23 דף ס, ב. ועי' להלן עמ' שיג ואילך.
24 מאמר שמיני פרק ה-ו.
25 פיסקא "קומי אורי".
26 עמ' קמג.
27 של"ה, ח"ב, דף מת, עמ' ב, צד א.
28 שמות כג, כ.
29 יומא כא ב.

להשפעה של הבית המקדש שלמעלה, דע״י התעוררותינו פה למטה נמשך לנו השפעה רוחנית מבית המקדש שלמעלה. אבל כשנזכה לתיקון הגמור, נזכה שגוף בית המקדש שלמעלה ירד למטה וינוח על בית המקדש שלמטה. ולא רק השפעתו לבד, כמו שהיה בשני הבתים שבתחילה, אלא הוא בעצמו יבוא למטה. והוא, שיניח הבורא כל עולמים את העליונים, ויעשה משכנו בתחתונים, דעל זה היתה תכלית כל הבריאה. אבל לזכות לזה, צריך שתבוא התעוררות תחילה מלמטה, ככתוב בספר רבנו השל״ה, דכך הוא דביקות הבורא אלינו, דההתעוררות תבוא מצדנו תחילה, ועל כן יצטרך שנבנה אנחנו תחילה בית המקדש, ואח״כ יניח הקב״ה בית המקדש שלמעלה על בית המקדש שלמטה. כן נראה לי הפעוט בהסבר הדברים. ועפ״י דברי רבנו השל״ה הדברים כנים ואמיתיים, ודוק.

ג. ובזה יובן ג״כ, מה שהבאתי לעיל[30] בשם המדרש, דהקב״ה מתפלל על בנין בית המקדש. דלכאורה, מה מקום מצידו יתברך להתפלל על זה, הא בו תלוי הדבר להורידו למטה, ומתי שירצה יוכל להורידו? אבל בהנ״ל, דהכל תלוי בהתעוררותינו דלמטה, שפיר מתפלל הי״ת, מתי תבוא אליו התעוררותינו דלמטה, היינו שיבנה תחילה בית המקדש דלמטה, כדי שיוכל להוריד אח״כ את בית המקדש דלמעלה עליו. ואתי שפיר בהבנת הדברים בס״ד. וידוע, דקודם בנין בית המקדש, צריך שיתקבצו ישראל שם תחילה, וכמו שהבאתי לעיל בשם ש״ס ורמב״ם. על כן, ודאי דהעונש על התרשלות שהבאתי לעיל בשם ה״עזרת כהנים״[31], שהקב״ה קוצף על זה, הוא ודאי על ההתרשלות של הקיבוץ, שמתרשלים לעשות קיבוץ ישראל שם בארץ ישראל. וכל קיבוץ שיתקבץ שם, חשוב מאד בעיני הי״ת, ואינו רשאי להקטין אותו, כמאמר הנביא (זכריה ד[32]) ״מי בַז ליום קְטַנּוֹת״, עיין אבן עזרא — שמבזה לישועות קטנות, שמחזיק זאת לדבר קטן, ״ישמחו וראו״ וגו׳. ״והיה כאשר הייתם קללה בגוים, בית יהודה ובית ישראל, כן אושיע אתכם והייתם ברכה אל תיראו תחזקנה ידיכם״[33] — עיין ב״מצודת דוד״ — ״אל תיראו מדברי המקטינים כבוד הבית והפקידה, ותחזקנה ידיכם לאחוז בבנין ולהשלימו״, ״אלה הדברים תעשו״, יעו״ש. ואחר שיהיה שם קיבוץ ויבנו את הארץ, יהיה הבנין ע״י מי שהתברכו בגופניות וברוחניות, וכדברי העזרת כהנים הנ״ל, כי הקב״ה ישגיח עליו בעין פקיחא. והנביא אומר כן בפירוש (זכריה ג[34]): ״על אבן אחת שבעה עינים״ — ״רצונו לומר, שמירה תהיה מאת המקום ב״ה על הבנין ההוא״. ״הנני מפתח פיתוחה נאום ה׳ צבאות״ — ״המקום בעצמו יחקוק צורות על האבנים ליפותם, רצונו לומר, ה׳ יתן כח ועזר על המלאכה״. ״ומַשְׁתִי את עון הארץ ההיא ביום אחד״ — ״רצונו לומר, בפעם אחת אסיר את עון הארץ, כי אחדש בקרבם רוח נכון ולא יחטאו ולא ימצאו עוד עון״, עיי״ש

30 עמ׳ קנו.
31 עמ׳ קנד-קנה.
32 פס׳ י.
33 זכריה ח, יג.
34 פס׳ ט. הפירוש הוא לשון ה״מצודת דוד״.

במפרשים. וכוונת הנביא בזה בולטת, לומר, שלא לקטרג על הבנין — שבוני הארץ המה לא טובים ומלאים עון וע״י כך לא ירצו להשתתף עמם, על זה אומר הנביא, שה׳ הבטיח שימוש את עון הארץ ביום אחד, רצונו לומר, שפתאום ביום אחד (כמו שאומרים בל״א אין איינעם מארגען מאן ווירד אויף וואכען פאם שלאפפע[35]) ימצאו את לבבם שנהפך לטובה, ולא ימצאו עוד עון, ורוח חדש בקרב לבבם, לעשות רצונו של מקום.

ואל תתמה, איך אפשר שדור כזה אשר מלא חטאים ועוונות יטיבו מעשיהם? משום שזה יהיה בכוחו של הקב״ה, שיחדש כליותם לעשות רצונו יתברך. ועל זאת באה ההבטחה הנ״ל, של ״ומַשְׁתִּי את עון הארץ ההיא ביום אחד״. וגדולה מזו כתב הרשב״ם (סוף פרשת ״ואתחנן״[36]), שאפשר שיעברו תשע מאות דורות שיכעיסו את המקום ב״ה, ודור האלף יהיה תמים, עיי״ש.

ואחר שכן הבטיח הנביא בשם הי״ת, אין לנו להתחכם ולומר כי בוני הארץ אינם נראים לנו, ואיננו רוצים להשתתף עמהם, כי המה עוברים על רצונו יתברך. תדע, כי זה הוא מסימת עינים של הס״ם, ר״ל, לעכב עלינו מלעשות הבנין בהסכמת כולנו, או להיות בכלל מרובים העושים את המצוה, כי אינו דומה מועטים העושים את המצוה למרובים העושים את המצוה[37]. כי עלינו לעשות את שלנו, שלא להתרשל בזה, ולהשתתף עם כל הבונים אותה, והי״ת יעשה את שלו לקיים ״ומַשְׁתִּי את עון הארץ ביום אחד״. וזה אמת וברור לאמיתה של תורה. וכל המתרשל בזה, יפול בעונש הגדול שהבאתי לעיל בשם ה״עזרת כהנים״[38]. ודין גרמא[39] לכל הצרות שהגיעונו כעת, על שהסחנו דעתנו מארץ ישראל, שעיני ה׳ אלקינו בה[40] מעולם עד עולם. וגם עוד זרקנו בוז וקלון על הבונים אותה. וכל זמן שלא נשוב מדעתינו זו, ח״ו, עוד יתגברו עלינו הצרות, ח״ו. ואלו הצרות ופגעים בישין שארעו לנו, הם חלף ניב שפתים של הנביאים שיבואו להוכיח על פנינו, והם המדברים אלינו ומוכיחים לנו, ומעוררים את לבבינו שנקום משינת עצלותינו, ושניתן לבבינו לשוב לארצנו הקדושה. וכמו שהבאתי לעיל[41] בשם המדרש, שהצרות והמכות המה שלוחי ה׳ תחת הנביאים, וכמו שכתב ג״כ ה״עזרת כהנים״ כן בשם הזהר הקדוש.

וכן מצינו במדרש תנחומא (פרשת ״בהר״, אות ג), בענין אלימלך ובניו, על הפסוק ״וישבו שם כעשר שנים״[42] — ״כל עשר שנים הללו היה הקב״ה מתרה בהם שמא יחזרו בתשובה וישובו לארץ ישראל. כיון שלא עשו תשובה — התחיל לפשוט ידו במקניהם ובגמליהם. כיון שלא הרגישו לעשות תשובה — מיד ׳וימותו׳[43] וכו׳״, עיי״ש. הרי, דכל ההתראה שהתרה בהם הקב״ה, לא היתה ע״י נביאים, דלא מצינו שנשלחו להם לשם

35 בקר אחד יתעוררו משנתם.
36 דברים ז, י, עיי״ש.
37 תו״כ לויקרא כו, ח.
38 עמ׳ קנד-קנו.
39 וזה הגורם.
40 עפ״י דברים יא, יב.
41 עמ׳ קנד.
42 רות א, ד.
43 שם שם, ה.

נביאים. אלא הפגעים והמרעין שאירעו להם, הן הן היו תחת הנביאים, והם היו המעוררים אותם לעשות תשובה. ומה היתה אצלם התשובה — רק לשוב לארץ ישראל, כמפורש במדרש. וכיון שלא עשו תשובה זו, וגם לא הרגישו לעשות תשובה זו, בא העונש של אבידת הונם, ואח"כ המיתה, ר"ל. וכן אמרו עוד במדרש, לגבי יעקב אבינו ע"ה, שלא הרגיש כמה פעמים באיזה חטא הוא לוקה, שהוא מפני שלא נזדרז לשוב לארץ אבותיו. וידוע[44], שכל המאורעות של יעקב אבינו הם סימן לבניו על אחרית הימים. על כן, עלינו כיונו חז"ל בדבריהם הנ"ל, שאנו איננו מרגישים באיזה חטא אנחנו לוקים כל כך הרבה פעמים, וזהו מפני שאין אנחנו מזרזים עצמינו לשוב לארץ אבותינו.

ד. כתב הרמב"ן (בפרשת "כי תבא"[45]) על מה דכתיב בתוכחות "זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף" וכו'[46], וזה לשונו: "כי כל אלו התוכחות הוא רק בהיותם בארץ, כי כן יאמר 'וְנִסַּחְתֶּם מעל האדמה'[47] — שהוא הגלות... אבל אחד היותינו בגלות, בארצות אויבינו, לא נתקללו מעשינו ולא אֱלֹפֵינו ועשתרות צאנינו, ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה. אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי האדץ ההיא, או בטוב מהם, שרחמיו עלינו. כי ישיבתנו בגלות היא ההבטחה שאמר לנו 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם, כי אני ה' אלקיהם'[48]. וכבר פידשתי בסדר בחוקותי[49] סוד הברית הזאת, וכי הוא על זמן גלותינו היום, ביד החיה הרביעית, ואח"כ יבטיח על הגאולה ממנו". עכ"ל.

הרי, דהקב"ה הבטיח לנו וכרת עמנו ברית מיוחדת על זמן היותינו בגלות, שנשב בשלוה ובפרנסה מרווחת בארצות הגוים, כשאר יושבי הארץ, ואולי עוד בטובה מהם. וכהיום, שגזלו מאתנו כל זכות החיים ונטלו מאתנו כל מעמד ומצב פרנסתנו, ושברו לנו כל מטה לחם[50], נראה בעליל שהקב"ה נטל מאתנו הבטחת הגלות הנ"ל, וכאילו אמר לנו בפירוש: בני, מעתה אין אני רוצה שתתעכבו עוד בארצות הגלות, על כן משכתי את ידי מכם מלהבטיח עוד את ישיבתכם בגולה, אלא תקומו ותלכו אל חיק אמכם, ותשובו אל ארץ אבותיכם.

עיין בספר תועליות הרלב"ג (לבן בתו של הרמב"ן, והשל"ה הקדוש מביאו הרבה פעמים בספרו ושבחו מאד), בפרשת "לך לך", בפסוק "ויהי רעב בארץ, וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ"[51], שכתב בזה"ל: "ראוי להִתְחָרֵץ על בקשת ההכרח לאדם, להעמדת גופו והמזונות וממה שידמה להם. הלא תדאה, שאברהם שכבר הבטיחו ה' יתעלה בהצלחת קנינו, התעורר מפני הרעב שהיה בארץ כנען ללכת לארץ מצרים,

44 עי' ב"ר פרשה ע, אות ו. ועי' רמב"ן ריש פרשת וישלח.
45 דברים כח, מב.
46 שם שם, לח.
47 שם שם, סג.
48 ויקרא כו, מד.
49 שם שם, טז.
50 עפ"י ויקרא כו, כו.
51 בראשית יב, י.

ולא נמנע מההליכה שם מפני שצוהו השם יתברך שישב בארץ כנען. כי אין מצות השם יתברך כי אם להטיב לאדם, לא שיחיה בצער, ידע אברהם — שרצון הי״ת היה שיסור לשם לבקשת הטרף. ועוד, שהכונה היתה בהליכת אברהם לארץ כנען — כדי שיהיה מוכן שידבק בו השפע אלקי, וזה לא יתכן עם הרעב וחסרון מזונות. ולזה היה יותר טוב לו לילך משם אל המקום אשר ימצא שם מזונות, עד שיכלה הרעב״, עכ״ד.

הרי, אף שצוה השם לאברהם לילך לארץ כנען, עם כל זה, מתנאי החיים הקשים שנעשו אז בארץ, ובמצרים היתה רווחה, דן מזה — שזה רצון השם, שיעזוב אז את הארץ וילך למצרים, כאשר היה באמת כן רצון הבורא, כמבואר במדרש[52], שאמר לו הקב״ה במצות ״לך לך״ — ״צא וכבוש הדרך לפני בניך״, וזה סימן לבניו על העתיד. עכ״פ, הקב״ה לא אמר לו בפירוש לירד למצרים, אלא מהסיבות שנסבבו לו הבין כוונת הבורא.

כן עתה בימינו, שנסבב דבר דוחק הגלות בארצות הגולה, והגירושים שנתגרשו מהם, עד שאי אפשר עוד להשאר פה, ולעומת זה נפתחו לנו השערים לשוב לארצנו ארץ ירושתנו, ומזקנים נתבונן, היינו מזקנינו אברהם, ובדרך ק״ו — ומה אצלו, שבא לו הציווי מהשם לילך לארץ ישראל, וגם כבר היה שם, אעפ״כ מכח תנאי החיים הקשים שנתהוו אז בארץ, שפט בנפשו שרצון הבורא הוא לעזוב את הארץ ולילך למצרים, כי שם ימצא מחייתו, וכן עשה, והלך מארץ ישראל לחו״ל. על אחת כמה וכמה לנו, שאנו בחו״ל ותנאי החיים נעשים לנו פה קשים מבלי נשוא, ופתחו לנו השערים לילך לארץ ישראל, על אחת כמה וכמה שדי לנו ברמז זה לידע שרצון הבורא הוא שנעזוב את ארצות הגולה ונלך ונשוב לארץ ישראל. ונעשה בזה כמו שעשה אבינו הזקן אברהם ע״ה, ורק בשינוי למעליותא — הוא דן מתנאי החיים הקשים לילך מארץ ישראל לחוץ לארץ וגם עשה כן, ואנו נלך מחו״ל לארץ ישראל, אשר בודאי שיהיה חביב מעשנו זה לאבינו שבשמים. וזה אמת וברור לאמיתה של תורה, בלי שום צל ספק, ח״ו.

ד. ומצאתי בהקדמת ספר ״עדך דל״ על ערכין, להגאון החסיד מו״ה מרדכי אליעזר וועבער זצ״ל, שהיה אבדק״ק אדא, מגדולי חסידי צאנז, ורבנו ז״ל כינה אותו מרוב חביבותיה בשם ״רב אדא בר אהבה״, ועלה לארץ ישראל בשנת תרל״ד. שם ביאר[53] מאמר חז״ל ״ג׳ מתנות טובות באים ע״י יסורים — תורה, ארץ ישראל ועולם הבא״. ובגמרא[54] ובמדרש[55] מביא על כל אחד ואחד פסוק מיוחד. והקשה הרי״ף ב״עין יעקב״, למה לן ג׳ פסוקים מיוחדים לכל אחד, דהא יש למילף כולן מפסוק אחד? ותירץ הרב הנ״ל, וז״ל: ״ונלע״ד, דיש סימנים לכל השלשה מיני יסורים, שמהם יוכל האדם להבין ולהכיר את אצבע אלקים, לאן מטהו ללכת, ולאיזה מהשלשה המנויין מרמזין לו להתעורר. אשר מן השמים מעוררין אותו לארץ הקדושה — (אז) היסורין באים בענין

52 ב״ר פרשה מ, אות ו.
53 תחילת ההקדמה הנקראת ״מדבר קדמות״ ד״ה ״אמר״. מה שבסוגריים הוא הוספות בעל ״אם הבנים שמחה״.
54 ברכות ה א.
55 שמו״ר פרשה א, אות א ועוד.

מקום מושבו, ודומה לו שאי אפשר לו להתקיים במדינה אשר הוא יושב בה. ויש להסתייע לזה מדברי הרמב"ן על התורה, שפירש על הפסוק שהביאו בש"ס (להורות כי ארץ ישראל בא ע"י יסורין, שנאמר 'כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מייסרך'[56], וכתיב בתריה 'כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה'[57], ופירש הרמב"ן בפרשת "עקב"[56]), וזה לשונו הקדוש: "'כי כאשר ייסר איש את בנו כן ה' אלקיך מייסרך' — מתחילה בעינויי המדבר ונסיון המן, שתערב לנפשך טובת הארץ ופירותיה. על כן אמר לך אחריו 'כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה'[57]", עכ"ל (הרמב"ן). מלמדנו (רבנו בזה), שיש להכיר ממהות ותוכן היסורים שמורין לו באצבע לעלות לארץ הקודש, וכן אינך. ולכן הביאו בש"ס אלו ג' פסוקים (מיוחדים), להבינינו סימני היסורים, להכיר על ידם (רצון הבורא). וזה אמרם 'קורות ביתו מעידין בו'[58], דהיינו הקורות והמקרים והיסורים, מעידין בו ומתרין בו ומראין לו הדרך אשר ילך, ואל אשר יחפצו מן השמים יטינו ללכת", עכ"ל הגאון החסיד ז"ל, והם דפח"ת, ודברי אלקים חיים אמת.

ומעתה, אחרי הדברים האלה, הכי צריך לנו עתה בזמנינו להוראה יתירה מן השמים, אחר כל מה שנעשה לנו בעתות הללו, בארצות גלותינו — שרצון מלכנו מלך מלכי המלכים הקב"ה הוא שנשוב לארץ הקדושה, ועל כן עשה לנו כל זאת, שלא תהיה יכולת להתקיים עוד בין העמים, ומשך מאתנו הבטחת הגלות הנ"ל[59], מפני שזה רצונו יתברך, שלא נשב עוד פה בגלות, אלא נקומה ונתעודד לחזור ולשכון כבוד בארצנו.

ו. ובהיות כן, בין תבין את אשר כתב רבנו בספר "אהבת יונתן" (בהפטרת "ואתחנן"), על הפסוק "השבעתי אתכם"[60] — דכנסת ישראל צווחא באלה ובשבועה שלא ילכו לארץ ישראל, אף שהאומות יסכימו, כי הקץ סתום, עיי"ש. ועל דברי "אהבת יונתן" אלו, בנו וסמכו כל המתנגדים את דברי התנגדותם לרעיון הנשגב והקדוש הזה, של בנין הארץ. ועל פי הדברים הקודמים שערכתי לפניך, תבין, דדברי ה"אהבת יונתן" צדקו כשאין אות מן השמים שרצונו יתברך הוא שנעזוב את ארצות הגלות, והיינו כששלוה ומנוחה שוררת בעולם הישראלי, והבטחת הגלות שכתב רבנו הרמב"ן הנ"ל[59] עודנה מתקיימת אצלם, ויכלו לשבת פה במנוחה ובפרנסה, כמו שהיה בימיו בשנות הקדם, אז באמת צדקו דבריו שלא לשוב, אפילו אם האומות יתנו לנו רשות, מטעם שכתב שם. אבל לא כן בזמנינו, שנתקיימו בנו דברי הנביא "והיה שארית יעקב בגוים... כאריה בבהמות יער ככפיר בעדרי צאן, אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל"[61], ולעומת זה, המלכיות נתנו לנו רשות לשוב לארצנו הקדושה, הכי יש עוד ספק, שזהו רצון הי"ת שנשוב לארץ ישראל. ובטוח אני, שאלמלי[62] רבנו בעל "אהבת יונתן" היה חי עמנו עתה

56 דברים ח, ה.
57 שם שם, ז.
58 תענית י"א א.
59 עי' לעיל עמ' קס.
60 שיר השירים ב, ז.
61 מיכה ה, ז.
62 אילו.

בגלות, וראה את מעמדינו היום בגלות המר שעברה עלינו, שגם הוא בעצמו היה אומר לנו: אחינו בני ישראל, הגיע השעה שנעלה לציון ולארץ אבותינו, שזה הוא רצון השם, שלא במקרה נעשה לנו מה שנעשה עמנו פה בגלות, אלא אצבע אלקים היא המורה לנו לעלות מן הגולה לירושת אבות־נו.

וכן מה שכתב רבנו החת״ס (בהפטרת ״שופטים״[63]), דכמה פעמים היה אפשר שתהיה גאולה שאינה שלימה, או כמו גאולת בית שני וכדומה, אבל אין חפץ בזה, וטוב לישראל לסבול אורך הגלות, כדי שתהיה בסוף גאולה שלימה, עכ״ד. ג״כ מדבר בשעה שאין אות על זה משמים, ויש לנו מבוא לישב בגלות ולעסוק בתורה ובמצוות מתוך פרנסה ומנוחה, כמו שאנו רואים מספרי רבנו החת״ס, שכתב, דמהאי טעמא לא עלו גדולי חכמי ישראל לארץ ישראל, משום שכל העולם כולו כדאי להם, היינו שיש להם מנוחה פה לישב על התורה ועבודה, ובכל מקום מוקטר ומוגש לשמי[64], ויש להם פה קדושת ארץ ישראל, עיין חידושי חת״ס לגיטין (דף מד[65]), וב״ליקוטי חבר בן חיים״ (ח״ד, דף כז).

וכן מה שכתב רבנו הקדוש משינאווע ז״ל[66], בסוף ספרו ״דברי יחזקאל״[67] (וכעת אין ספרו בידי להעתיק דבריו), ג״כ מדבר משעתו שהיה לישראל פה בגלות מנוחה. אבל לא כן עתה בזמנינו, שניטל מאתנו כל חיותינו ממש, גם רבנו החת״ס, ובעל ״אהבת יונתן״, ורבנו משינאווע יודו, שזו הוראה מן השמים שנעזוב את ארצות הגלות, ונקומה ונלכה אל ארץ אשר ה׳ אלקינו דורש אותה[68], ושזה רצונו כעת.

עיין ירושלמי (ברכות, סוף פרק ״היה קורא״[69]), דרב כהנא שאל לר׳ יוחנן: ״מאן דאימיה מבסרא ליה (רצונו לומר — מבזה אותו), ואיתת אבוה מייקרא ליה, להן ייזל? אמר ליה: ייזל להן דמוקרא ליה״, עכ״ד. (מובא ברש״י, בבבא קמא דף קי״ז[70], ובסולם בית אל לרבנו יעב״ץ[71]). והפירוש בזה — דשאל: מי שאמו מבזה אותו, ואשת אביו שהיא אם חורגתו מכבדת אותו, להיכן ילך? השיב לו: דילך אל אמו חורגתו, שמכבדת אותו. ולרב כהנא היה יותר נוח בחוץ לארץ מבארץ ישראל, כמבואר שם בירושלמי, על כן הסכים לו רבי יוחנן שילך לחו״ל. וזה ג״כ היה הטעם של רבותינו, בעל ״אהבת יונתן״, החת״ס ובעל ״דברי יחזקאל״. אבל כעת, בזמנינו, דאיתת אבוה — היינו חו״ל — לא מייקרא לן, אדרבה, מבסרא לן, ונתנה למשיסה יעקב[72] ועול ברזל על צואריגו, כו״ע מודים דילך לאמו, היינו לארץ ישראל.

כה אמרתי וחלקתי מעצמי, בין הזמנים של רבותינו בעל ״אהבת יונתן״ והחת״ס, שהיתה

63 בספרו ״תורת משה״ על התורה (מהדורת תרס״ץ, ח״ב, דף קסא, א, ד״ה ״בהפטרה״).
64 עפ״י מלאכי א, י׳א.
65 עמ׳ א, ד״ה ״חוץ ממלאכתו״.
66 רבי יחזקאל הלברשטאם. נולד — תקע״ה. נפטר — תרנ״ט. התנגד בחריפות לתנועה הציונית.
67 עי׳ לקמן עמ׳ שכט.
68 עפ״י דברים י״א, י׳ב.
69 פ״ב ה״ח (יח ב).
70 עמ׳ ב, ד״ה ״ואי לא הואיל וחליף שעתא״.
71 סידור ״בית יעקב״ דף י״ג, ב, צד א.
72 עפ״י ישעיה מב, כד.

אז מנוחה לישראל בגולה, ובין זמנינו שתכפו עלינו הצרות והגזירות. ועתה, נתעוררתי לראות, כי כן כתב רבנו ב״אהבת יונתן״ בעצמו (בהפטרת ״עקב״[73]), וז״ל: ״או יאמר, דלעתיד כשיגיע עת דודים, יגזור מלכות גזירות על ישראל, ויתנדבו לבם לילך ולדור בארץ ישראל, ובעת ההוא נהיתה עת צרה ליעקב וישמע ה׳ את צעקתם וירחם עליהם, וישלח לפניהם משיחו הולך תמים[74], וישוב את שבות ציון כבתחילה[75]״, עכ״ד. ולכאורה הוא סתירה גלויה למה שכתב בהפטרת ואתחנן, דאפילו אם יתנו האומות רשות לילך לארץ ישראל — לא ילכו. וכאן כתב, דמחמת הגזירות יתנדבו לילך ולדור. ועל כרחך — דעתות גזירות שאני. ומה שכתב, דה׳ ירחם עליהם וישלח לפניהם משיחו, אין המשמעות שישלח לפניהם משיח דוקא תיכף, ובלא זה לא ילכו, דהא מחמת הגזירות לא יוכלו להשאר פה, אלא שמחמת הגזירות יתנדבו לבם לילך לארץ ישראל, ואם יזכו — ודאי שיבוא תיכף משיח צדקנו. ואם, ח״ו, לא יזכו תיכף לזה, עכ״פ יתנדבו לילך לארץ ישראל בכל אופן, עד עת שנזכה לביאת משיח צדקנו. ויהיה בעלייתם לארץ ישראל הכנה לביאת בן דוד בב״א, וכמו שהארכתי לעיל[76].

עכ״פ, אמר רבנו בפירוש, דכשתהיה עת דודים, יגזרו גזירות על ישראל, כדי שיתנדבו לבם לילך ולדור בארץ ישראל. א״כ, ממילא עתה שבאו עלינו כל אלו גזירות רעות, צריך להתבונן ולהכיר בזה שהגיע העת דודים שאמר רבנו הנ״ל, וכל אדם הישראלי יתנדב לבו לילך ולדור בארץ ישראל, ושלא להשאר עוד בגלות אף אם יתרצו האומות. ובזכות זה נזכה שה׳ ירחם עלינו, וישלח לנו תיכף משיחו הולך תמים, וישיב את שבותינו כבתחילה, אמן כן יהי רצון. וזה מה שרציתי לבאר, שעתה בזמנינו החיוב על כל בר ישראל להתנדב לבו לעזוב את ארץ העמים, ולדור בארץ ישראל. וכן כתב רבנו החת״ס בעצמו, וכמו שאביא דבריו להלן.

סליק דברי הפתיחה.

ז. ועתה, אחל בעזה״י לדון, אם גם בזמן הגלות יש חיוב ומצוה לעסוק בבנין ובישוב הארץ.

ידוע מדברי הרמב״ן (בספר המצוות[77]), שהוא מצות עשה מן התורה גם בזמן הזה לירש את הארץ — ״ולא נעזבנה ביד זולתינו מן האומות״. ויוצא מן הפסוק (במדבר לג[78]) ״והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה. והתנחלתם את הארץ״. עיי״ש, שהאריך והוכיח שהוא מצות עשה לדורות. א״כ, לדעת הרמב״ן הוא מצות עשה מן התורה ואחד מתרי״ג מצוות.

73 על הפס׳ ״כִּי חָרַבְתֶּיךָ וְשַׁמְמֹתֶיךָ וְאֶרֶץ הֲרִסֻתֶךָ״. ועי׳ לעיל עמ׳ קו.
74 עפ״י ״הרחמן״ להברית מילה.
75 עפ״י ירמיה לג יא.
76 עמ׳ קיג ועוד.
77 השמטות לספר המצוות להרמב״ם, מצות עשה ד.
78 פס׳ נג-נד.

וה״מגילת אסתר״ (שם) רוצה לומר, דדעת הרמב״ם שלא מנה מצוה זו בין התרי״ג מצוות — דסובר, שמצוה זו לא הוי לדורות, אלא בזמן שבית המקדש קיים, וכל זמן שלא גלו מארצם. אבל אחר שגלו מעל אדמתם, אין מצוה זו נוהגת לדורות, עד עת בוא המשיח. והביא סמוכין לזה, מדברי תוס׳ (כתובות[79]), שכתבו בשם רבנו חיים, שבזה״ז לא הוי מצוה. עכ״ד ה״מגילת אסתר״.

אמנם, כל הבאים אחרי התוס׳, דחו את דברי רבנו חיים מההלכה. עיין של״ה (בשער האותיות[80]), שכתב, דהם דברי יחיד, וגם לא מסתבר טעמיה, על כן אין להשגיח בדבריו. וגם המהרי״ט (ח״ב, סי׳ כח), האריך והוכיח להלכה כהרמב״ן הנ״ל. וכן כל גדולי הפוסקים[81] הבאים אחרי ה״מגילת אסתר״ הנ״ל, דחו דבריו, שאין להם שורש וקיום. והדברים עתיקים, אין לי צורך להאריך בהם.

ובשנת תרנ״ח, נדפס בוילנא קונטרס ״מצות ישיבת ארץ ישראל״, מגדול אחד מדווינסק[82] (דינאבורג), חיבור נפלא הפלא ופלא. וכל הספר מיוסד לבחון ולבקר את דברי ה״מגילת אסתר״, אם יש להם קיום, בהסבר דעת הרמב״ם — על מה שלא מנה מצוה זו בתרי״ג מצוות, משום דלדידיה לא הוי מצוה לדורות. וסתר כל דבריו מרישא לסיפא, בדברים צודקים והוכחות אמיתיות, מש״ס ורמב״ם גופא. ולדידיה, גם להרמב״ם הוא מצוה מן התורה גם בזמן הזה, והוי מצוה לדורות. ומה שלא מנאה במנין התרי״ג, הוא מפני שאינו מתאים לארבעה עשר כללים שהניח הרמב״ם ליסוד איזה מצוה מן מצוות התורה שיבוא לכלל מספר התרי״ג. וישנם כמה מצוות בתורה, שהם מן התורה, ואפילו הכי לא באו לכלל מספר, מפני שאין בהם תנאים של הי״ד שרשים שהניח הרמב״ם בזה, והוי גם מצות הישוב כאחד מהם. עיי״ש, שירד לעומקה של הלכה זו. ונדפס בהסכמת גדולי דורו, וכולם שבחו דבריו שקולעים אל מטרת האמת. ואין לי להאריך בזה, שכבר האריכו בזה רבים וגדולים אשר לפני, וכולם דחו את דברי בעל ״מגילת אסתר״ הנ״ל.

ואני אוסיף עליהם רק שתי הערות. הערה אחת מצאתי בספר קונטרס ״ישיבת ארץ ישראל״ הנ״ל, שקדמני בזה, והערה השניה היא דבר חדש, אשר גם בעל הקונטרס הנ״ל לא קדמני, על אף שהרחיב והעמיק הדיבור בזה טובא. והוא, דעיין ברמב״ן (סוף ספר המצוות[83]), לגבי מצות ״אל תצר את מואב״[84], ובבני עמון ״אל תצורם״[85], ובשעיר ״אל תתגרו בם״[86], שכתב הרמב״ם[87] שמצוה זו היא לשעה ולא לדורות. והקשה הרמב״ן: ״שהרי כתיב ׳אל תצר את מואב וגו׳, כי לא אתן לך מארצו ירושה כי לבני לוט נתתי את ער ירושה״[84], וכתיב ׳כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר׳[86]. והדבר ידוע, שלא תקרא

79 קי ב, ד״ה ״הוא״.
80 ח״א, דף עה, ב, צד ב.
81 עי׳ ״פתחי תשובה״, שו״ע חלק אבן העזר, סי עה, ס״ק ו.
82 הרב יונה דב בלומברג זצ״ל.
83 מצוות לא תעשה לדעת הרמב״ן בסוף דבריו.
84 דברים ב, ט.
85 שם שם, יט.
86 שם שם, ה.
87 בשורש השלישי של מנין המצוות.

'ירושה' אלא דבר הניתן לדורות, כמו שאמר בארצנו 'כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו'[88]. וכן הרב עצמו הביא[89] מלשון 'מורשה קהילת יעקב'[90] שהוא לדורות, ולשון חכמים "ירושה אין לה הפסק"[91], וכן אמרו 'מנוחה — זו שילה, נחלה — זו ירושלים'[92] לפי שהוא בית עולמים. ודרשו לענין מעשר: 'הקישו הכתוב לנחלה, מה נחלה אין לה הפסק אף מעשר אין לו הפסק'[93]. ומאחר שהוא יתעלה ביאר טעם המניעה שמנענו ממלחמות אלו האומות — מפני שניתן להם הארץ ירושה, א"כ המניעה ג"כ לדורות הוא, שלא נגזול נחלתן ואת אשר הוריש ה' אותם ירשו לעולם". עי"ש ברמב"ן שהאריך עוד בזה. וה"מגילת אסתר" (שם), תירץ את דברי הרמב"ם, וכתב בזה"ל: "שהנכון כדברי הרב, שכתב בהם שהם מצות שעה. ומה שאמר הרמב"ן, שהרי נאמר בהם לשון 'ירושה' — דמשמע לעולם, נראה לי שבתחילה נתנה להם הקב"ה לדורות עולם, אמנם אחרי התנהגותם עם ישראל דרך אכזריות — התיר ארצם וגופם, וכתב עליהם 'לא תדרוש שלומם'[94], דבזה התיר להם מה שאסר בתחילה", עי"ש. עכ"פ, גם הוא מודה לרמב"ן, דלשון 'ירושה' מורה על דורות עולם, ושאין לה הפסק בזמן מן הזמנים. אלא דשאני לגבי אומות הנ"ל, שהתורה התירה אח"כ מה שאסרה בתחילה.

וכיון שכן, תמה אני על הגאון בעל "מגילת אסתר", איך כתב דמצות ירושת הארץ "וישבת בה", לא הוי אלא בימי משה ויהושע ודוד, כל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מאדמתם — אין מצוה זו נוהגת לדורות, עד עת בוא משיח. א"כ, הוי בה הפסק, ולשון 'ירושה' מורה על שאין לה הפסק, כמו שאמרו חז"ל הנ"ל. ולא מצינו בתורה, שום רמז רמיזא, בשום מקום, שיתיר ויפסיק אח"כ את החיוב של "והורשתם וישבתם בה" שאמר בתחילה, לעשותן מצוה של שעה, כמו לגבי מצות "אל תצר" ו"אל תתגר" של אומות הנ"ל. וגם כי הרמב"ם עצמו, כתב לגבי "מורשה קהילת יעקב"[90] — שהוא לדורות, מפני שנאמר בו לשון מורשה. והלא גם לגבי הארץ כתיב "ונתתי אותה לכם מורשה"[95]. א"כ, מוכח להדיא, דלדעת הרמב"ם שסובר שמורשה באה על לדורות, א"כ גם לגבי הארץ, דכתיב ג"כ "מורשה" — נמי לדורות הוא.

ואפשר לפרש בזה דברי הירושלמי (בבא בתרא, פ"ח סוף הלכה ב'[96]), על הפסוק "והבאתי אתכם אל הארץ וגו', ונתתי אותה לכם מורשה"[95]. ומקשה: "אם מתנה למה ירושה, ואם ירושה למה מתנה? אלא, מאחר שנתנה להם לשום מתנה חזר ונתנה להם לשום ירושה", עכ"ד. ובהנ"ל, מבואר היטב כוונת חז"ל, דאילו נשאר רק במתנה לבד, לא היה משמע שיהיה לדורות בלי הפסק, דהיה אפשר רק לזמן, כמו "ואחריך לפלוני"[97]. אבל כשחזר ונתנה לשום ירושה, משמע שיהיה לדורות בלי הפסק. עכ"פ, לפי הנ"ל יוקשה מאד על

88 דברים ב, יב.
89 בשורש שלישי של מנין המצוות.
90 דברים לג, ד.
91 בבא בתרא קכט ב.
92 מגילה י א.
93 ראש השנה יב ב.
94 דברים כג, ז.
95 שמות ו, ח.
96 (יח א).
97 בבא בתרא קכט ב.

ה״מגילת אסתר״, וצע״ג מאד עליו, שהוא כסותר דברי עצמו. והוא הערה חדשה, מה שלא העירו בזה שום אחד מהגדולים שפלפלו בדבריו, ודוק.

ח. שנית, אני תמה על הגאון בעל ״מגילת אסתר״, שחושב בדעת רבנו הרמב״ם, שס״ל שעתה בזמן הגלות אין מצוה כלל לעסוק בהתיישבות הארץ. ולא רק שאין מצוה בזה, אלא עוד יש איסור בזה, וכמו שכתב שם בדבריו. תמה תמה אקרא עליו ועל דבריו. האיך אפשר לומר כן בדעת רבנו הרמב״ם? צא ולמד ממה שכתב הרמב״ם (בספר המצוות) במצות עשה דקידוש החודש (מצוה קנג), שאין חשבוננו בארצות הגולה כלום, אלא אנו סומכין על חשבון דארץ ישראל, וחשבוננו הוא רק גילוי מילתא בעלמא. כתב בזה״ל: ״ואני מוסיף לך ביאור, אלו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת. כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל, ולא יהיה שם בי״ד, ולא יהיה בחו״ל בי״ד שנסמך בארץ — הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום בשום פנים, לפי שאין לנו לחשב חדשים ולעבר השנים בחו״ל אלא בתנאים הנזכרים, כמו שבארנו ׳כי מציון תצא תורה׳[98]״, עכ״ל הקדוש. והעתקתי כל לשונו בזה, כי ממנו נקח השגה שלימה להשיג מהי דעתו, איך הוא סובר וחושב לעיקר גדול עסק הישוב בארץ הקדושה. כי מלשון רבנו יש ללמוד איך קשורים חיי האומה הקדושה בכללה לישוב הארץ, עד שאם היתה האפשרות שיעדרו, ח״ו, ישראל מארץ ישראל — היתה נמחית האומה בכללותה. וכן כתב בשמו, המפרש, בפרק ה מהלכות קידוש החודש הלכה יג, וזה לשונו: ״ונאמר, שאם יאבדו, ח״ו, ישראל מארץ ישראל, יתברך השם על זה שהבטיחנו בתורה שלא תכלה האומה הזו כלל״, עכ״ל. הרי, דגם הוא הבין בדעת רבנו, שאם לא ישבו ישראל בארץ ישראל, הרי הוא כליית האומה, ח״ו. והם דברים המבהילים כל רעיון האדם.

והטעם הוא לדעתי, כי ארץ ישראל היא לב האומה, כמבואר בספר הקדוש ״אור נערב״[99], לרבנו איש אלקים מקודדובירו, וכמו שהבאתי לעיל. וכבר כתב ה״חכם צבי״ בתשובה[100], דבלא לב אי אפשר לשום בריה לחיות. וממילא, כשלא יהיו ישראל בארץ ישראל, הוי כניטל הלב ובטלה כל החיות. ועוד יש להסביר הדבר, על פי דברי חז״ל במדרש תנחומא (פרשת ״ראה״[101]), דאמר הקב״ה: ישראל הם חלקי, דכתיב ׳כי חלק ה׳ עמו׳[102], וארץ ישראל היא חלקי, דכתיב ׳ארץ אשר ה׳ אלקיך דורש אותה תמיד׳[103] — יבא חלקי וישרה בחלקי. היינו דכל התקשרותם של ישראל עם הקב״ה, היא דוקא ע״י ארץ ישראל שנפלה לחלקו של הקב״ה. ומה גם לפי דברי בעל ״צרור המור״, לחמיו זקינו של רבנו ה״בית יוסף״ (בפרשת ״מטות״[104]), דארץ ישראל באה תיכף אחר הי״ת בעצמו, ועל כן אמרה

98 ישעיה ב, ג.
99 פרק ה, חלק ד.
100 סי׳ עד.
101 אות ח, בשינוי לשון.
102 דברים לב, ט.
103 שם יא, יב.
104 ד״ה ״אח״כ אמר ומקנה״ וכו׳.

התורה לגבי כלב "וימלא אחרי"[105] — אחרי ממש, עיי"ש, על כרחך כל קשר של ישראל עם הקב"ה הוא דוקא ארץ ישראל. ועל כן אמרו ז"ל[106]: "כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוק". והבן הדברים כי המה מיוסדים על אדני האמת. על כן, שפיר מובן למה ארץ ישראל היא לב האומה הישראלית, אשר שמה היא מקור חיותם. ועפי"ז תבין היטב, את דברי מאור עינינו הרמב"ם, שכתב, שכל נימי חיי העם הישראלי קשורים בארץ ישראל, עד שאם יעדרו, ח"ו, ישראל מארץ ישראל, הרי היא, ח"ו, כמחיית האומה בכללה, מפני שהוא כבריה בלא לב, דבטלה כל החיות. וממילא, יש לדון, שבוחיזוק הישוב בארץ ישראל — יחוזק ליבן של ישראל, ויסגי ויפרה לעילא ולעילא.

ועתה, אחרי שרבנו הרמב"ם מגדיל כל כך את ענין הישוב בארץ ישראל, עד שעושהו לנשמה של האומה הישראלית, וכמו שכתב שאם, ח"ו, יעדרו משם בני ישראל הוי כנמחה מכל וכל, איך יש לצייר כלל בדעת אדם בר שכל, שלדעתו אין חיוב בזמן הזה לעסוק בהתיישבות הארץ, ולא עוד, אלא שיש עוד איסור בדבר.

חי נפשי שאני הרגשתי בזה מעצמי, זה כמה, מעת עסקי בזה. ועתה, אחרי בואי לכאן עיר הבירה, הזמין ה' לידי ספר נפלא הפלא ופלא[107], מגדול אחד מדינאבורג (דווינסק), מו"ה יונה דוב בלומבערג, שעשה וחיבר ספרו עוד בשנת תר"ן. שם העמיק והרחיב הדיבור להסיר השגת ה"מגילת אסתר" מעל הרמב"ן. וכל גאוני מדינתו הפליאו את דבריו, שקולעין אל מטרת האמת. שם ראיתי שקדמני בזה, וכתב שם[108] בזה"ל: "מפני שכל מיתרי חיי האומה קשורים ואחוזים בארץ הזאת דוקא, כמו שכתב רבנו במצות קידוש החודש[109], וז"ל שם: 'ואני אוסיף לך באור, אלו הנחנו דרך משל, שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה הישראלית מכל וכל, ח"ו, ולא יהיה שם בי"ד וכו', הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום' וכו'. המעיין בדבריו יראה כי המלים ממילת 'חלילה' עד 'מכל וכל' הם אינם שייכים כלל לעצם הענין שמדבר ממנו, והיה די בכתבו 'אלו הנחנו דרך משל, שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל ולא יהיה שם בי"ד, הנה חשבוננו זה לא יועילינו כלום'. והמילות הנ"ל, המה רק מאמר מוסגר בדברי רבנו, רק מפני שהוציא מתחת עטו הקדוש המלים 'יעדרו מארץ ישראל' — נסוג כמעט אחור מדבריו, מפני יראת ה' החופפת על צדיקו של עולם זה. והִשְׁתָּעֵר ממורא ומפחד ה', כמו מי שמזכיר לתכלית דבריו איזה ענין נורא או מלה נוראה, ותוך כדי דיבור יסוג אחור מדבריו ויאמר: ח"ו שכך יהיה. כן הוא ממש כאן לכל מי שיעיין היטב, הלא שֵׁעָר תאחוז כל איש הוגה דעה ישרה, האיך התחלחל והזדעזע הרמב"ם למלים נוראים בעיניו כאלה "יעדרו בני ארץ ישראל מארץ ישראל', עד ששב וכתב וסגר בדבורו מאמר מיוחד 'חלילה וכו' שלא ימחה אותות האומה' וכו'. ונשער נא

105 במדבר יד, כד.
106 כתובות קי ב.
107 הוא קונטרס "ישיבת ארץ ישראל" הנ"ל בעמ' קסה.
108 עי' דף נו, א, צד ב, ועמ' 138, צד א.
109 עשה קנג.

בנפשינו, האיך הרמב״ם אחזתו שָׂעַר, ואנחנו לא נזדעזע כלל ולא איכפת לן כלל אם יהיו ישראל בארץ ישראל או להיפך, ח״ו, ודי לחכימא.

הרי, דמשל ההעדר של ישראל מארץ ישראל בכל העתים, הוא בציור דעת קדשו של רבנו ז״ל כמו מחיית האומה הישראלית מכל וכל, ח״ו. וא״כ, כל יסוד קיום האומה אך בה תלוי, ואין מבלעדה לצייד כלל תקומת האומה הישראלית בכל העתים והזמנים. והגאון הנ״ל פירש בזה את המדרש (רות[110]): ״פסוק אחד אומר ׳כי לא יטוש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול׳[111], וכתוב אחד אומר ׳כי לא יטוש ה׳ את עמו ונחלתו לא יעזוב׳[112]... — כאן בחו״ל וכאן בארץ ישראל. בחו״ל — הוא עושה בשביל שמו, ובארץ ישראל — הוא עושה בשביל עמו ונחלתו״, ע״כ המדרש והוא כדברי הרמב״ם הנ״ל, שבארץ ישראל הוא עושה בעבור עמו ונחלתו, שלא ימחה, ח״ו, האומה, ע״י שיעזוב את ישראל שם בארץ ישראל. יען כי עיקר יחס מעמד הלאום והעם הישראלי הוא בהוייתם בארץ ישראל — די לו להקב״ה לעשות בארץ ישראל בגלל אומתו זו לבדה. משא״כ בחו״ל, שאין תלוי קיום העם בם — הוא עושה רק בעבור שמו הגדול. ודפח״ח.

ועיי״ש, שבזה תירץ דעת הרמב״ם שלא מנה מצות עשה דישוב ארץ ישראל בתרי״ג מצוות, אף דגם לדידיה הוי מן התורה, והוא עפ״י הכלל שהשריש בשורש הרביעי מספר המצוות — שלא למנות ציווים הכוללים כל התורה כולה. וא״כ, כיון דישוב ארץ ישראל היא מצוה יקרה כל כך, שהיא כלולה מכל המצוות, וכוללת כל התורה וכל קביעת המועדים ור״ח וכל מצוותיה תלויין בה, וכמו שכתב הרמב״ם (שם) על זה: ׳כי מציון תצא תורה׳[113] (עיין באור החיים הק׳, בפרשת ״נצבים״[114], שכתב ג״כ שישיבת הארץ היא מצוה שכוללת כל התורה כולה, עיי״ש), וכן כל חיות האומה תלויה בה — א״כ היא מצוה כוללת ולא פרטית, על כן אינה באה בחשבון המצוות, שבאו לחשבון רק מצוות פרטיות. והוא דומה למה שכתב הרמב״ן (במצוה ח[115]) על מצות ״תמים תהיה״, בטעם הרמב״ם — מדוע לא חשבה במנין המצוות, משום שהיא מצוה כוללת ולא פרטית. כמו כן הוא במצות עשה דישוב לדעת הרמב״ם, שהגדילה כל כך, וכנ״ל, על כן היא מצוה כוללת דאינה באה בחשבון המצוות״. עכ״ד הנוגעים לענינינו.

והאריך שם נפלאות בדברים אמיתיים, ומצוה לכל בר ישראל לעבור על ספרו בדיוק, ויאיר עיניו ושכלו במצוה גדולה זו, ולבבו יבין שלא לזלזל מהיום והלאה במצות ישוב ארץ ישראל. ואז תעמוד לנו זכותה של ארץ ישראל לחלצינו ממיצר, וכמו שהבאתי בהקדמה ראשונה[116] בשם רבנו בעל ה״תניא״ ז״ל. עכ״פ, זכיתי לכוון לדעת הגדול בראי״ה הנפלאה הנ״ל, מרבנו הרמב״ם הנ״ל בהלכות קידוש החודש, ואכפול הדברים — שאין

110 רו״ר פרשה ב, אות יא, בשינוי לשון.
111 שמואל א, יב, כב.
112 תהלים צד, יד.
113 ישעיה ב, ג.
114 דברים ל, כ, ד״ה ״ואומרו לשבת״.
115 השמטות הרמב״ן לספר המצוות להרמב״ם.
116 עמ׳ כו.

נוכל לצייר כלל ולומר כדברי ה״מגילת אסתר״ הנ״ל בדעת הרמב״ם שאין להתעסק עתה בישוב הארץ ובבנינה, כיון שכל חיי האומה תלויים בה, אתמהה!

ט. ועתה אוסיף עוד לחזק דברים הנ״ל, מדברי רבנו החת״ס (באו״ח, סי׳ רג[117]), שהביא ג״כ דברי הרמב״ם בהלכות קידוש החודש הנ״ל, וביאר דבריו: ״דאם שהֵלֵל וחבידיו קדשו כל החדשים והשנים עד ביאת הגואל, מ״מ זה לא יועיל אלא אם כן יושב שום ישראל בארץ ישראל, ולדידיה הוקדשו המה עפ״י חשבונות של הסמוכים האחרונים הלל וחבידיו, ומשם קדושה יוצא לכל ישראל. אבל אי, ח״ו, היתה בטילה ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה, בטל גם הקידוש ההוא, ורוב המצוות יבטלו, חלילה. על כן עלינו לקיים הספקת ישיבתם בכל מאמצי כוחינו״, עכ״ל.

והגאון ב״שדי חמד״ (במערכת ארץ ישראל[118]), הביא דברי חת״ס אלו, וכתב בזה״ל: ״ומ״ש חת״ס שכתב, שיש עלינו חוב להחזיק ישיבת ארץ ישראל, לא בשביל לסייעם למצות ישיבת ארץ ישראל, אלא בשביל עצמינו לקיים את דברי התורה. כי לולא ישיבת ישראל שם, תפוג תורה, ח״ו, כמו שמתבאר מדברי הרמב״ם (סוף פרק ה מהלכות קידוש החודש)... וכדבריו כתב ג״כ מרן החיד״א, בספר ״יוסף אומץ״ (סימן יט) וז״ל:... ׳ועוד אמרתי אגלה, דכתב הרמב״ם סוף פרק ה מקידוש החודש, דמה שאנו חושבים ר״ח ומועדים בחו״ל, אנו סומכים על חשבון בני ארץ ישראל וקביעתם וכו׳. והוסיף בספר המצוות (עשין קנג), שאם יעדרו, ח״ו, בני ישראל — חשבונם לא יועיל כלום... וא״כ, חיובא רמיא על כל בני הגולה (חו״ל), להשתדל שיהיו ישראל בארץ ישראל, דאי לאו, ח״ו, יהיו בני גולה ר״ח ומועדים שב מידיעתם״, עכ״ל. הרי, שכתבו כל אלו גדולי עולם, דאי לאו ישיבת ישראל בארץ ישראל בכל עת וזמן, היה בזה ביטול התורה, ח״ו. א״כ, צדקו בזה דברי הגאון דליטא הנ״ל, דמצוה זו של ישוב ארץ ישראל הוי מצוה כוללת ולא פרטית. וכבר הבאתי לעיל, דגם רבנו ״אור החיים״, חשב מצות עשה דישוב ארץ ישראל למצוה כוללת כל התורה כולה. ואילו ראה זאת הגאון הנ״ל, היה שמח מאד למצוא בו תגא דמסייע לו, ועפ״י שורש הרביעי מי״ד שרשים שהשריש הרמב״ם, מצוה כוללת אינה באה בחשבון המצוות אף שהיא מן התורה. וגם מן הסברא הוא כן, כיון דלדעת הרמב״ם רוב מצוות התורה תלויים בה, כנ״ל. על כן, ודאי דהחיוב מן התורה להחזיק בישובה של הארץ, כדי שנוכל לקיים שאר מצוות התורה, וזה ברור ואמת בדעת הרמב״ם, בלי שום ספק כלל.

ועפי״ז, משלשה פנים אנו מחויבים לחזק הישוב בארץ ישראל לדעת הרמב״ם: א) בשביל קיום האומה הישראלית, כי מבלעדה אין לצייר כלל תקומת האומה, וכמו שדייק הרמב״ם בספר המצוות במה שכתב ״אילו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל (ולא יהיה

117 בתשובותיו. 118 אסיפת דינים, עמ׳ תרפ, אות ד.

שם בי״ד)...״, שאין לו שייכות כלל אל הענין, דשם הוא רק מאמר מוסגר לחוד, וזהו רק משום שלא מצא רבנו עוז בנפשו הטהורה להוציא מתחת עטו הקדוש דברי רעיון כזה שבני ישראל יעדרו מארץ ישראל חזר ואמר חלילה וכו׳. מפני שחשב רבנו, דההעדר של ישראל מארץ ישראל הוא בגדר מחיית האומה מכל וכל, ח״ו, בכל העתים ובכל הזמנים. ובודאי שֶׁגְּבָהּ דעת רבנו מדעתינו, לידע מאין מקוד לזה שחיי האומה הישראלית תלויים בישיבת ישראל בארץ ישראל דוקא. וא״כ, ממילא, כל מה שיתחזק הישוב בארץ ישראל, יתחזק קיום האומה בכללה בכל מקומות מושבותיהם. וגם מסברא אנושית הוא כן, וכמו שהארכתי לעיל בפרקים הקודמים.

ב) מפאת קיום התורה, וכמו שכתבו רבותינו הגדולים החת״ס והשד״ח והחיד״א ב״יוסף אומץ״, וכנ״ל. והחת״ס (ביו״ד סי׳ רלד[117]) הביא ג״כ את דברי הרמב״ם הנ״ל, וביאר בהתלהבות יתירה שאז ח״ו בטלה כל התורה כולה, ואין כאן אומה ישראלית עיי״ש.

ג) מטעם מצות עשה דישוב עצמה, דג״כ להרמב״ם הוי מדאורייתא, ומה שלא מנאה בחשבון המצוות הוא משום שהיא מצוה כוללת, וכנ״ל. שוב עיינתי בחת״ס (יו״ד סי׳ רלד[117]), וראיתי שכתב ג״כ כהגאון דליטא הנ״ל, וז״ל[119]: ״וגם הרמב״ם דלא מנה למצות עשה ישיבת ארץ ישראל, כמו שחשב הרמב״ן במנין המצוות, מ״מ מודה ביתר שאת בקדושתה בזמן הזה״[120]. ומפני כן כתב (במ״ע קנג) גבי קידוש החודש, דאם יאבדו בני ישראל מארץ ישראל וכו׳, לא יועיל חשבוננו כלום וכו׳. עיי״ש שכתב, דמהאי טעמא קיי״ל[121] דמקדימים יושבי ארץ ישראל, מפני שישיבתה מצוה מפני קדושה שבה, וראוי להקדים עושה מצוה, עיי״ש. הרי שכתב ג״כ, דגם להרמב״ם יש מצוה בישוב ארץ ישראל בכל הזמנים, מפני שקדושת ארץ ישראל היא מימות עולם עד סוף כל העולם, לא נשתנה ולא ישתנה. ״ולא תליא כלל בקיום המצוות, אלא הארץ עצמה קדושה״. עכ״ד רבנו החת״ס.

נמצא, דאדרבה, לרמב״ם חיוב הישוב עוד בכפילא יתידה, מלדעת הרמב״ן, דלדידיה הוי החיוב דק מפנים אחת, מטעם מצוה ממצוות התורה, ולרמב״ם הוא משלשה פנים הנ״ל.

והנה, בא לידי העתק מתשובת ״מנחת אלעזר״ (חלק ה[122] שבכת״י), ודראיתי שם שהשיג על ה״אבני נזר״ (ח״ב[123]) שהחזיק במצות עשה דישוב ארץ ישראל, עיי״ש באריכות (וספר זה אינו תחת ידי, וחפשתיו פה עיר הבירה ולא השגתיו). והגאון הקדוש ממונקאטש זצ״ל[124], הביא מהרמב״ם שלא מנה זה למצוה, וכמו שכתב ה״מגילת אסתר״ בטעמו — משום שאינו נוהג לדורות. ועיי״ש שהשיג על האבני נזר, שהשיג על ה״מגילת

119 באמצע דיבור המתחיל ״היוצא מדברינו״.
120 סוף ציטוט החת״ס, מכאן תוכן דבריו.
121 עי׳ ספרי פרשת ראה, פיסקא סג (לדברים טו, ז); שו״ע יו״ד, סי׳ רנא, סעי׳ ג. ועי׳ ״דרישת ציון״ עמ׳ עו-עז.
122 סי׳ יב.
123 ״אבני נזר״ חיו״ד, סי׳ תנד.
124 הרב חיים אלעזר שפירא זצ״ל, בעל שו״ת ״מנחת אלעזר״ הנ״ל.

אסתר״, והוא קיימו. וכן מסיק, דלדעת הרמב״ם אין בזמן הזה שום מצוה להחזיק בהתיישבות הארץ, ואינו מצוה לדורות אלא לשעה, עיי״ש.

וכמה דבריו פליאים, ואין להם מקום כלל במחילת כבוד גאונו. וכמו שהבאתי[125] גם מרבותינו החת״ס והשד״ח והחיד״א, כמה גדול החיוב, אליבא דהרמב״ם, להתאמץ להחזיק בישוב הארץ, מפני שבה תלוי קיום כל התורה והאומה. וגם, הלא כל הבאים אחר ה״מגילת אסתר״ דחו דבריו, עיין גם בשו״ת ״בית יהודה״, לחכם ספרדי מרן ר׳ יהודה עאייש, ח״ב, סי׳ קכד, (שהיה בזמן ה״יד מלאכי״, ורבנו בעל ״אור החיים״ הקדוש, ונדפסו שם בספרו כמה תשובות מהם שהחליף אתם), שכתב שהלכה כרמב״ן, ודחה את דברי ה״מגילת אסתר״. וכן הגאון ר׳ יוסף שאול (ב״יוסף דעת״ סי׳ שעב), השיג על ה״מגילת אסתר״, והוכיח מכמה מקומות כהרמב״ן, וכה סיים בלשונו שם: ״ועל כן, ברור כהרמב״ן, וה׳ יזכנו לקיים מצוה הלז״, עכ״ד. וכן הגאון בספר ״פאת השלחן״, לתלמיד הגר״א[126], מסיק להלכה כרמב״ן[127]. וגם גאונים קדמאי, כמהרי״ט[128] ומבי״ט[129], הלכו בשיטה זו, ודחו שיטת התוס׳ בכתובות[130], ואין מהצורך להביא דבריהם כי מבוארים הם ב״פאת השלחן״ שם.

וגם מה שהביא ה״מגילת אסתר״ מרב יהודה בכתובות[131]: ״כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה״, השיגו עליו גדולי עולם — היעב״ץ בסידור[132], שזה היה רק הסלקא דעתך דהש״ס, אבל למסקנה מסיקה הגמרא דבכלי שרת הוא דכתיב. וכן כתב בספר ״קונטרס ישיבת ׳ארץ ישראל׳״[133] הנ״ל, להגאון מדינאבורג.

כללו של דבר, אין מקום כלל לדברי הגאון הקדוש, בעל ״מנחת אלעזר״, בהשגתו על ״אבני נזר״, והחזיק בדעה יחידית שנדחית כמעט מכל גאוני דור ודור הבאים אחרי ה״מגילת אסתר״. ומכל פלפולו שם בתשובה זו, הרגיש הגאון דליטא הנ״ל, ודחה אותם בטוב טעם ודעת, ואין כאן מקום להאריך בפלפולים, כי לא לפלפולא קאתינא הכא.

גם מה שהביא מתשב״ץ קטן[134], שכתב בענין מצוה ללכת לארץ ישראל: ״ובלבד שיהיה פרוש מכאן ולהבא, ויזהר מכל עון, ויקיים כל מצוות הנוהגים בה, שאם יחטא יענש יותר וכו׳, ואינו דומה המורד במלכות בפלטין למורד לחוץ לפלטין, והיינו ׳ארץ אוכלת יושביה׳[135] וכו׳. ואותם שהולכים לשם ונוהגים קלות ראש, ובפחזותם להתקוטט שם, קורא אני עליהם ׳ותבואו ותטמאו את ארצי׳[136], ו׳מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי׳[137]״, עכ״ל התשב״ץ. ומכח דברים אלו קרא בחיל, שלא ליתן יד אל בוני הארץ דזמן הזה בכל שום וחניכא

125 עמ׳ קע.
126 דבי ישראל משקלוב זצ״ל.
127 הלכות ארץ ישראל, סי׳ א, סעי׳ ג.
128 ח״ב סי׳ כת.
129 ח״א סי׳ קלט.
130 קי ב, ד״ה ״הוא״.
131 קי ב.
132 בית יעקב דף יג, א, טור ב.
133 מענה יג, אות ד-ה ובהערה ז שם.
134 סי׳ תקנט.
135 במדבר יג, לב.
136 ירמיה ב, ז.
137 ישעיה א, יב.

דאית להו, דהצד השוה שבהם — שאין בהם רוח חיים של תורת הקודש והאמונה הקדושה בביאת גואל צדק בב״א. גם הביא שם דברי ״אהבת יונתן״ הידועים[138], ומסיק שם, דאין להשתתף עמהם כלל בשום ענין של בנין הארץ. זה תוכ״ד.

תמהני עליו ז״ל בזה, הלא רבנו השל״ה (בשער האותיות[139]) הביא דברי רבנו חיים שבתוס׳ כתובות[140], שכתב שעכשיו אין מצוה לדור בארץ ישראל, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשים באים על זה, ואין אנו יכולים ליזהר בהם ולעמוד עליהם. וכתב עליו בזה: ״דדברי רבנו חיים הם דברי יחיד (ועיי׳ מהרי״ט, ח״ב סי׳ כח, שכתב על דברי התוס׳ הללו, דלאו מדברי תוס׳ הם, אלא מאיזה תלמיד טועה, ודחאו מההלכה. וכן כל הבאים אחריו כתבו כן), וגם לא מסתבר טעמיה, דעל זה נאמר ׳צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם׳[141], דודאי מי שדר בארץ ישראל ואינו מקיים מה שמחויב לקיים אז הוא פושע, אבל המקדש עצמו ומקיים... כפי מה אשר מחויב, אז אשריו. ומה שאמר שאין אנו יכולים ליזהר בהן — זה הדבר אין מובן אצלי, דלמה אין יכולים להזהר, ומי הוא המונע, על כן אין להשגיח בדבריו״, עכ״ל. ודברי רבנו השל״ה, סובבים ושייכים גם על דברי רבנו התשב״ץ הנ״ל.

וגם, כבר הבאתי לעיל בפתיחת הספר[142], את דברי הגאון הקדוש ר׳ יושעלע קוטנער בשו״ת ״ישועות מלכו״ (יו״ד, סי׳ סו), שכתב על דברי התשב״ץ הללו, בשם המהר״ם מרוטנבורג, בזה״ל: ״ומה שחשש מהר״ם מרוטנבורג הוא מחמת חשש דברים וחסרון פרנסה, גם מפני המחלוקת שהיתה אז, כידוע שבזמן המהר״ם מרוטנבורג היה... משה תיקי, שנתעורר עוד הפעם המחלוקת אודות הספר ׳מורה נבוכים׳... וא״כ בזמן הזה שנשתנה בעזה״י לטובה, הן בסכנת דרכים והן מצד טבעיית, ודאי הוא מצוה גדולה״, עכ״ל.

יא. ועוד אני תמה על הגאון הקדוש בעל ״מנחת אלעזר״ ז״ל, שלדידיה פשיטא כל כך, שיען שבוני הארץ דזמנינו אינם מתנהגים בעוה״ר בדרכי התורה, אין להשתתף עמהם כלל בשום ענין של בנין הארץ. והיינו, דסברתו היא, דמוטב שנעזוב את הארץ בידם לבד שיעשו בה כחפצם וכרוחם, ממה שנשתתף עמהם בפועל ידינו ורוחינו. גם כן זאת לא אוכל להבין, אמאי לא? בשלמא אם היה מקום לומר שאם אנו נמשוך ידנו מהבנין גם הם ימשכו ידיהם ממנו — אזי היה מקום לומר כדבריו, דמוטב להיות בשב ואל תעשה מלבנות ח״ו בעבירה. (אם כי לפע״ד, לא ברור כ״כ לומר כן, כי מוכח מש״ס דסנהדרין שהבאתי לעיל בפתיחה[143], דניחא ליה להקב״ה בנין הארץ הקדושה אף אם הוא בעבירה, ח״ו. וא״כ, יש לדון, אם היה לפנינו ענין שאפשר לקיים מצות עשה דישוב רק בעבירה, ח״ו, ואם לא העבירה לא היה נבנה, אולי נדון לומר — דמוטב לבנותה,

138 עי׳ לעיל עמ׳ קסב.
139 ח״א, דף עב, ב, צד ב.
140 קי ב, ד״ה ״הנא״.
141 הגשע יד, י. ועי׳ בבא בתרא פט ב.
142 עמ׳ טז-יז.
143 עמ׳ סא.

וידֻחֶה העשה דבנין ששקול נגד כל התורה, כמבואר בחז״ל[144], את העבירה. ומה גם, דכל קיום האומה הקדושה תלוי בישוב הארץ, וכמו שהבאתי בספרי זה[145] מחז״ל בהרבה מקומות. וכבר ידוע מכללי הש״ס[146], דעשה גדול וחשוב דוחה עשה ולא תעשה, וגם לא צריך בעידנא, ודוק). אבל כעת שהם לא ימשכו ידיהם מהבנין אף זולתינו, וכמו שהיה באמת כן, שהם עסקו בבנין מזה שנים אף בלי השתתפות היראים, א״כ, מנא לן זה שעדיף לסלק ידינו מהם לגמרי. ושלא לערב כוחנו ורוחנו בפעולת ידם, שיהיה עכ״פ קצת רוח התורה ורוח הקדושה במעשה הבנין, כפי שכותנו מגיע להשפיע עליהם. ואולי, ע״י ההשתתפות של היראים, יעלה בידם בעזרת השם לפעול שיהיה לגמרי עפ״י רוח התורה. אבל כשיעמדו היראים לגמרי מבחוץ, והכל נעזב בידם לחוד, א״כ יהיה ברור נגד רוח התורה. וכמו שהמעשה רב מוכיח על זה, דע״י שהחרדים נסוגו לאחור מהתנועה של הבנין מאז שנתעוררה התנועה של הציונות. והם עשו את שלהם אף זולתינו, באמת יש לקונן שדוח של אי התורה, בעוה״ר, שוררת שם. ועתה, מה תקנו בזה החרדים במה שמשכו ידם מהמפעל הקדוש הזה, הכי לא היה עדיף אז להשתתף עם הבונים, יהיו מי שיהיו, כדי ליתן גם כוחם ורוחם הקדוש במפעל הזה, ואז היה לתואר הארץ תואר אחר לגמרי, תואר של קדושה ורוח טהרה? כי כבד ידוע, שאור קטן אחד דוחה חושך של חדר גדול. על כן אינני מבין כלל סברתו של הגאון הקדוש הנ״ל.

יב. ואחי הקורא, אל תחשוב שכל מה שאמרתי לדחות סברתו של בעל ״מנחת אלעזר״, מלבי אני אומר כן. לא כן בני, אלא תדע כי היא סברתו של רבנו החת״ס ותלמידו רבנו המהר״ם שיק (כאשר הוא בשו״ת מהר״ם שיק, או״ח סי׳ ע), בביאור דברי חז״ל (בבא בתרא, סוף פרק ״חזקת הבתים״[147]): ״מיום שחרב בית המקדש וכו׳, ומיום שפשטה מלכות שגוזרת עלינו גזירות קשות וכו׳, דין הוא שנגזור עלינו שלא לישא אשה ולהוליד בנים, ונמצא שזרעו של אברהם אבינו כלה מאליו. אלא, הנח להם לישראל״, עיי״ש. ולשון ״ונמצא שזרעו של אברהם אבינו כלה מאליו״ תמוה מאד, דנראה כאילו זה היה חפצם ומַאוִים של חז״ל שבאותו הדור, שזרעו של אברהם אבינו יכלה, ח״ו. וביאר רבנו החת״ס, עפ״י המדרש (בפרשת ״שמות״[148]): ״כשגזר פרעה גזירת ׳כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו׳[149], עמד עמרם וגירש את אשתו. עמדו כל הצדיקים וגרשו את נשותיהם. אמרה לו מרים: גזירתך קשה משל פרעה״. ואמר מרן ז״ל בביאור המדרש: ״דהנה, הקב״ה כרת ברית עם אבותינו לקיים זרעם אחריהם, ולתת להם נחלת ארץ ישראל. והנה, אם ישראל יגזרו על עצמם שלא להוליד בנים, ודור הולך ואין דור אחר בא, ויש לחוש שח״ו

144 ספרי פרשת ראה, פיסקא כח (לדברים יב. כט).
145 עמ׳ קסז ואילך.
146 עי׳ פסחים נט א, תוד״ה ״אתי״, וב״שדי חמד״ חלק ז, מערכת עין, כלל לה, וכלל מב ד״ה ״וכתב בישרי לב״.
147 דף ס ב.
148 שמו״ר פרשה א, אות יז, עיי״ש.
149 שמות א, כב.

יכלה זרעו של אברהם אבינו — יהיה מוכרח הי״ת תיכף להושיע את ישראל ולהשיב בנים לגבולם (כיון שלא יהיה דור אחר אחריהם ויכלה זרעו של אברהם אבינו, ולא יהיה להי״ת במי לקיים בריתו שכרת עם האבות. ועפי״ז, תהיה הישועה תיכף). אלא, שכל זה אם כל הקהל יעשו כן, אבל אם רק הצדיקים והכשרים יעשו כן, והרשעים ישאו להם נשים — א״כ, שוב אין הקב״ה מוכרח לעשות תיכף הישועה, כיון שגם הרשעים המה זרע אברהם. וא״כ, יהיה מזה פועל יוצא, דרק הצדיקים יכלו ויתמו, וזרע הרשעים ישארו ויעמדו. ואז יהיה הרע בכפליים (— הישועה לא באה, וגם הצדיקים יכלו וישארו רק הרשעים). וזו כונת הגמרא ׳דין הוא שנגזור על עצמינו שלא לישא נשים, וא״כ זרעו של אברהם כלה מאליו׳ — ויהיה הקב״ה מוכרח להושיע אותנו תיכף, ׳אלא הנח להם לישראל׳ וכו׳ — משום שהרשעים והקלים לא ישמעו לנו, וישאר זרע ישראל מהם, והצדיקים יהיו חסרים בעולם. וזו היתה ג״כ כונת עמרם, כשגירש את אשתו, כדי שכולם יגרשו את נשותיהם (וא״כ יכלה זרעו של אברהם אבינו), וממילא תהיה הגאולה תיכף. אמנם, רק הצדיקים גרשו, ושאר דלת העם קיימו נשותיהם. לזה אמרה מרים: ׳גזירתך קשה משל פרעה׳ — כיון שרק הצדיקים עשו כן, ויכלה, ח״ו, זרע צדיקים, ורשעים יתרבו. א״כ, הרע בכפליים. ולכך צעקה: ׳גזירתך קשה משל פרעה׳״. עכ״ד רבנו החת״ס, ודפח״ח.

ומזה למד תלמידו המהר״ם שיק, לכל ענין וענין בחיי היהדות — אם הצדיקים ימשכו ידיהם מדבר מן הדברים שיש בהם צורך לכלל, והקלים לא ימשכו ידיהם ממנו, אז יהיה הרע בכפליים, וכדברי מורו רבנו החת״ס ז״ל, שהדבר יהיה לגמרי ברוח הקלים, ח״ו, ועל כן מוטב שהכשרים לא ימשכו ידיהם מזה, עיי״ש. ועיין לעיל בסוף ההסכמות[150] מה שהבאתי מהחת״ס, בחידושיו לנדה, כיוצא בזה.

וכמו כן הוא בנידון בנין ארצנו הקדושה. דמאז שהתעוררה התנועה הזאת, היראים והחרדים סלקו עצמם מזה והתנגדו לזה, וקלי הדעת לקחו הדבר בידם, והתאמצו יותר ויותר להשיג מטרתם במעשה הבנין. וחפץ ה׳ הצליח בידם, טרחו ועמלו עד שעשו חיל. וכיון שהיראים עמדו והתייצבו הלאה מכל הפעולה, א״כ מה חידוש הוא שהבנין נעשה ברוח חפשית? ובטוח הדבר, שאלמלי[151] היינו כולנו משותפים בפעולה הזאת תיכף מתחילה, היתה שוררת שם רוח התורה ורוח היראה במדה גדולה. וממילא, עתה כשכבר יש ישוב נאה, והוא פועל יוצא ממעשי קלי הדעת — הם הם אדוני הארץ, כי הוא פרי מעלליהם. ונתאמתו דברי רבנו החת״ס הנ״ל.

עכ״פ, אנו רואים, דשיטת רבנו החת״ס ושיטת תלמידו רבנו המהר״ם שיק ז״ל, אינו כשיטת הגה״ק בעל ״מנחת אלעזר״ הנ״ל, והלכה בכל מקום כהחת״ס ומהר״ם שיק, דאסור להיראים והחרדים לסלק ידיהם ממעשה הבנין, אלא אדרבה חוב קדוש מוטל עליהם, ליתן ידם למפעל קדוש זה מכאן ולהבא, ולאחד הכוחות כולם, ולילך עם הראשונים יחד שלובי זרוע בפעולה הנשגבה הלזו, להגדילה יותר ויותר. וכמו שאמרו במדרש ״שוחר

150 עמ׳ כה.

151 אילו כן.

טוב״ (פרק יח[152]): ״כתוב אחד אומר ׳מגדיל׳[153], וכתוב אחד אומר ׳מגדול׳[154] — א״ר יודן: לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קימעא קימעא. ומהו ׳מגדיל׳ — שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל״. וכשידאו אלו קלי הדעת, שהחרדים אינם מרחקים אותם ורוצים להשתתף עמהם, אז גם המה יתקרבו אליהם. וישנו את רעתם מרעה לטובה. כי סוף כל סוף, גם המה זרע אברהם יצחק ויעקב, ונשרשים בקדושה. עיין בהקדמה לספר התניא, לרבנו בעל השו״ע[155], שכתב, שאפילו היותר גרועים שבישראל נאחזים ונשרשים באותיות התורה, והתורה מקשרתם להי״ת, עי״ש, ונפשם מתגעגעת לשוב למקורה, וכמו שכתבתי למעלה[156]. ואז נלך לבטח בדרכינו בגמרו של הבנין, ויתקדש שם שמים על ידינו.

עיין ״נוצר חסד״, לרבנו איש אלקים מקומרנא[157], בפירושו לאבות על המאמר ״הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע״[158], שאמר: ״שאין התנא אומר ׳הרחק מרשע׳, כמו שאומר בשכן רע, רק ׳אל תתחבר׳ — היינו, שח״ו לרחק עצמו מרשע, אלא אדרבא מצוה לקרב עצמו אליו, כי בזה שאתה מקרבו תפעול עליו להמשיכו לטוב. רק אל תתחבר אליו, רצונו לומר בפנימיות לבך, אבל ודאי אל תרחיקהו ממך, וכן אתה לא תרחק ממנו״, עי״ש. וכן הוא בנידון שלפנינו.

ואגב, אעלה את אשר סח לי אתמול, ביום ב׳ לסדר אמור שנת תש״ג, פה עיר הבירה, כשבקרתי את הגאון הגדול בו״ק[159] כקש״ת מו״ה דוד מייזלס, אבדק״ק אוהעל, בעה״מ ספר שו״ת ״בנין דוד״. שהוא פה בבית החולים ווארוש מאיאר, ה׳ ירפאהו ויחלימהו במהרה, ויהיה בריא אולם[160] לעבודתו הקדושה עד ביאת משיחנו בב״א. והנה, בשבת חוהמ״פ שעבר, נתכבדתי לדרוש בביהכ״נ של החברת ש״ס של היראים דפה, והיה קיבוץ רב. והכנסתי בתוך הדרשה ענין בנית ארצנו, שהוא חוב על כולנו עתה אחד כל מה שעבר עלינו, ואין לנו אפשרות אחרת אלא ארצנו שתהיה נבנית על תילה מכולנו. ודברתי מהענין בהתלהבות גדולה, ורבים התרעמו עלי. והגיע גם לאוזניו של הגאון הנ״ל, והוא אמר: ״שבאמת, האט זיך הערויס געשטעללט דאס מיר האבען נישט רעכט געהאבט מיט דעם וואס מיר. האבין זיך צוריק געהאלטען פאָן תנועת בנין הארץ״[161], עכ״ד הגאון גדול הדור הנ״ל. ואמר עוד, שהרבה והרבה מאחינו בני ישראל היו ניצולים אם היינו כולנו עוסקים בבנין ארצנו מאז, ולא היו לנו חילוקי דעות בזה. וגנח מליבו, שגם מבניו נלכדו בסלובקיה בפח יוקשם.

152 בסופו (מהדורת בובר אות לו).
153 תהלים יח, נא.
154 שמואל ב, כב, נא.
155 רבי שניאור זלמן מלאדי זצ״ל.
156 ע״י עמ׳ קכ-קכא ועוד.
157 רבי יצחק אייזיק מקומרנא זצ״ל.
158 פרק א, משנה ז.
159 בוצינא קדישא.
160 עפ״י תהלים עג, ד. כלומר — בריא וחזק, איתן.
161 תרגום: ״שבאמת יצא שלא צדקנו בכך שהיינו מאחור בענין תנועת בנין הארץ״.

יג. עוד אני אומר, שכעת אחר המהומה והמבוכה שאחינו בני ישראל נפלו בתוכה, שפּוֹר התפוררה הארץ תחת רגלינו, ומליונים מאחינו בני ישראל פה במלוכות אירופה, מהם שנשפך דמם כמים, ר״ל, ומהם שנשארו כתורן בראש הספינה בלא מכסה ובלא צל מעל לראשיהם ולא קרקע תחת כף רגלם, והם כאניה בודדה בתוך גלי ים הצרות, ואינם יודעים אנה יִסַּבּוּ בלכתם ולאן פניהם מועדות — פשוט וברור שאין הלכה כהני[162] קדושי עליונים שהיו נגד הישוב, אלא הלכה כגדולים שהיו בעד הישוב והבנין. וכאשר אומר ואקדים דברי רבנו ה״קדושת לוי״ (בליקוטים[163]), ענין נפלא, בהא שאמרו חז״ל הרבה פעמים בש״ס[164] על איבעיא דלא איפשיטא: ״תיק״ו״, שהוא ראשי תיבות ״תשבי יתרץ קושיות ובעיות״[165]: ״ובהשקפה ראשונה יש לדקדק, הא זה יהיה אחר ביאת הגואל בב״א, ולמה יתרץ אליהו הקושיות והאבעיות, הא יעמוד משה רבנו ע״ה שנתן לנו התורה והמצוות, ולמה לא יתרץ הוא כל הקושיות שיש לנו בתורה הקדושה? אך פשר דבר בזה, דהנה כתב בסדר הדורות[166], בפלוגתא דרש״י ור״ת בענין התפילין, דרש״י ז״ל היה משה רבנו בסיעתו, ור״ת לא השגיח על זה, ואמר לו, שכבר נתן לנו התורה ובידנו להורות כפי הוראת שכלינו בתורה הקדושה. ונראה להבין זאת, ונבאר זאת בקיצור, דהיינו לגבי פלוגתתם דב״ש וב״ה אמרינן ׳אלו ואלו דברי אלקים חיים׳[167]. דהנה, יש בחינה שאדם לומד הפשט בתורה הקדושה כפי הבחינה שלו, אם הוא מעולם החסד — אז הכל טהור ומותר וכשר כפי הוראת שכלו בתורה הקדושה. וכן להיפך, כשהוא ממדת הגבורה — אז הוא להיפך. והנה, בית הלל — מדתם היתה מדת החסד, ולכך ב״ה לקולא. ובית שמאי — שהיה ממדת הגבורה, לכך ב״ש לחומרא. אבל, באמת כל אחד לפי מדרגתו דברי אלקים חיים. וזהו ׳אלו ואלו דברי אלקים חיים׳. (אמר הכותב, עיין רש״י כתובות דף נז[168] בענין זה). והנה, חז״ל שהיו אחר הדור של ב״ש וב״ה, וראו שהעולם צריך להתנהג בחסד — קבעו הלכה כב״ה בכל מקום לקולא. והנה, מי יכול להבחין בזאת, באיזו מדה צריך זה העולם להתנהג, שיופסק הלכה כמותו? מי שהוא בחיים והוא בזה העולם, הוא יודע באיזה מדה צריך זה העולם להתנהג. אבל מי שאינו חי, אינו יודע כלל באיזו מדה צריכה לזה העולם להתנהג בה. והנה, אליהו הוא חי וקיים ולא טעם טעם מיתה[169], והוא תמיד בזה העולם, ולכך הוא יפשוט הקושיות ואיבעיות, כי הוא יודע באיזה מדה צריך העולם להתנהג בה. ובזה יובן מה שאמר ר״ת למשה רבנו ע״ה שכבר נתן לנו התורה ובידינו להורות״, עכ״ל דבנו בעל ״קדושת לוי״. וכוונתו היתה, יען שמשה

162 כאֵלֶה.
163 הוצאת המוסד להוצאת ספרי מוסר וחסידות, ירושלים תשי״ח, ליקוטים לחלק א, עמ׳ שטז.
164 ברכות ח א; כה ב; שבת ה א, ועוד.
165 עי׳ תוס׳ יו״ט סוף מסכת עדויות.
166 חלק א, דף קד ב. ושם מדובר במחלוקת ר״ת ור״א לגבי הקשר של תפילין של ראש, עיי״ש.
167 עירובין יג ב.
168 עמ׳ א ד״ה ״הא קמ״ל״.
169 עפ״י הזמר למוצ״ש ״אליהו הנביא״.

רבנו אינו בזה העולם, אינו יכול להכריע כעת ההלכה, כפי צורך העולם בעת הזאת. והדברים ראויים לאיש אלקי כמותו.

והאיר ה' עיני, למצוא חבר לרבנו בזה, אחד מגדולי הפוסקים, אשר בכל יומא שמעתיה מבדרין בכל בי מדרשא, ה"ה רבנו הגדול מרן משה מבי"ט, חברו ומבית דינו של רבנו הב"י. בספרו "בית אלקים"[170] כתב ממש כדברי רבנו ה"קדושת לוי", בטעם שתשבי יתרץ קושיות ובעיות ולא משה רבנו. וממש שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד[171]. ואעתיק אות באות את לשונו, כי דברי אלקים חיים הנה, וז"ל: "ואליהו ז"ל, ימצא בפרסום בזמן ההוא (רצונו לומר בזמן התחיה), אשר הוא תשבי יתרץ קושיות והויות, והוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם[172] בכל הדברים, ובפרט בקבלת התורה. ובכל הענינים שהיו נסתרים בעוה"ז, הכל יתגלה ע"י אליהו הנביא. כי שאר הנביאים והשופטים והחכמים אשר היו בדורות העוברים, וגם האבות והשבטים וממשה רבנו עד ימי התחיה, כשיחיו — לא ידעו מעניני העוה"ז ממה שקרה אחרי מותם, כי היו בגן עדן התחתון והעליון, מובדלים מעניני העוה"ז הגשמי. אבל, אליהו ז"ל, אשר חיה מימות משה רבנו עד ימי יהורם, ידע כל מה שהיה בימיו. ואחר הסתלקותו בגוף ונפש, נזדכך גופו כאחד מן הגרמים השמימיים, או יותר. והכינו האל יתברך, להמצא בעת צרת ישראל להצילם על ידו ובזכותו, בכל הדורות אשר הם צריכים לו. ומתגלה ג"כ לחכמי ישראל, לגלות להם סודות התורה, כפי הכנת כל דור ודור. מלבד מה שמקובל אצלנו היותו מצוי במצות ברית מילה, אשר קנא עליה, ואנחנו מכינים בפועל כסא לכבודו. ולא לבד בדברים אלו, אלא גם בעניני העולם הנסתרים ומכוסים מבני אדם, באמרם "יהא מונח עד שיבוא אליהו"[173], הוא משיג כל דברי העוה"ז, ואין נסתר מחכמתו. וזה, מפני אריכות ימיו בנבואה, ונתדמה למשה רבנו בכמה דברים שאמרו ז"ל. והשגות אלו לא נתנו אפילו למשה רבנו ע"ה, כיון דנפרד נפשו מגופו אינו יכול להשיג עניני עוה"ז. ואפילו המלאכים אינם משיגים בעניני עוה"ז, אלא במה שהם שלוחים מאתו יתברך לעשות בעולם, ואין מלאך אחד עושה שתי שליחות[174]. אבל, אליהו ז"ל קיימו האל יתברך בגוף זך ונפש דקה, ובחר בו האל יתברך משאר נביאים, שידע בו איזו הכנה טובה יותר מאחרים להשגות אלו... ובהיות הדבר כן. הוא מוכן לדעת כל הדברים העליונים המתחדשים בעולם העליון — מצד דקות נפשו, וידיעת כל הדברים ההווים בעוה"ז — מצד זכות גופו. כי עם היותו דק וזך, יש בו מעט מן הכמות והאיכות הגשמי, בלתי נרגש בענינים ובתנועות, שהוא מעופף בעולם... ובזמן התחיה, גם כי הוא חי על הדרך שבארנו, יהיה לו כעין תחיה, שיתגשם ויתעבה מעט זכות גופו, להיותו נראה לכל בני הגאולה והתחיה, ולהיותו מתמיד ויושב עמהם ומתנהג בהנהגתם, כמו שיתנהגו האבות והנביאים, ומשה רבנו ע"ה בראשם, בזמן ההוא.

170 שער היסודות פרק ס בסופו.
171 עפ"י סנהדרין פט א.
172 עפ"י מלאכי ג, כד.
173 בבא מציעא ג א, ובמקבילות.
174 ב"ר פרשה נ, אות ב.

ובידיעת כל דברי העוה״ז הנסתרים, ישיג יותר מכולם, לסיבת אריכות ימיו בעוה״ז עד הסתלקותו ועלותו בסערה השמימה, ומאז עד זמן הגאולה והתחיה שהוא משוטט בעוה״ז בין הצדיקים והחסידים, והצלת ישראל מצרותיהם על ידו, כמו שנזכר. כי בזה הוא משיג בכל דור ודור, לדעת כל עניני העולם השפל, לברר וללבן כל הדברים שנסתפקו בהם חכמי הדורות, ושאר הדברים הנסתרים ממנו. ובזה תגמר לימוד התורה בבירור על ידו, בלי שום ספק. כי אפילו משה רבנו שנתנה התורה על ידו, אינו יכול לברר ספיקות התורה, אף כי הם ברורות אצלו, לסיבת שנפרדה נשמתו מגופו, ועתה החייהו האל יתברך, ודבורו יהיה כמדבר מן השמים, והכתוב אומר ׳לא בשמים היא׳[175], ׳ואין משגיחין בבת קול׳[176]... ומה שנקבל מאליהו, הוא כדמות זה, שהוא היה לעולם קיים בגוף ונפש, כנזכר, ולו נאה בירור ספיקות התורה וסודותיה״, עכ״ד בזה.

הרי לך לפניך, שהם דברים שדיבר רבנו בעל ״קדושת לוי״ ז״ל, שיען שאליהו לא נפסק חיותו מזה העולם, ויודע ענינינו תמיד בכל דור ודור, יכול לקבוע ההלכה לפי ענין הדור בכל עת המצטרך. משא״כ צדיק שכבר נסתלק מזה העולם, ואינו יודע מצב הדור, אינו יכול להכריע ההלכה כפי אותו הדור. ומזה יש להכיר גדולת שכלו של רבנו בעל ״קדושת לוי״, שזכה לכוון למרנא המבי״ט, שהיה בזמן הב״י. ומאד היה שמח, אילו היה רואה ספרו הנ״ל, למצוא חבר כמותו.

המורם מדברי רבותינו הנ״ל, שצדיק אחד שפסק איזה פסק ואח״כ עלה לשמים, ונשתנו הענינים וסדר העולם, ולפי מעמד הדור כאשר הוא עתה יוקשה מאד לאחוז בשיטת ההלכה של הצדיק ההוא שהחמיר בעודו בחיים חיותו, ואילו אם נאחוז בשיטת שאר הצדיקים, יצמח מזה איזה טובה אל הדור — אז, כפי דעת שני גדולי עולם הנ״ל, יען שהצדיק אשר החמיר אינו עוד בעוה״ז, והוא אינו יודע כעת ענינים הנצרכים אל העולם, כי נפרד מאתנו, אז אין הלכה כמותו. א״כ, לפי״ז, בזמנינו שנעשתה השערוריה הגדולה בישראל, ואין מקום עוד להשאר בגולה — פשיטא דאין לחוש לדברי הגדולים שהיו נגד הישוב, אלא ההלכה כאֵלוּ הגדולים שהיו בעד הישוב, כי השעה צריכה לכך. ואולי אם היו בחיים אתנו, והיו רואים מצבנו עתה, גם הם בעצמם היו מסכימים לכך, ודוק.

יד. הנה, כבר כתבתי בפרק הקודם[176*], שכל טעמיה דמרן הגה״ק בעל ״מנחת אלעזר״, שהיה מתנגד לכל תנועת הבנין, כאשר אנו רואים בכל ספריו הקדושים, משום דדעתיה שהגאולה השלישית תהיה בנס ולא בטבע, וכל מי שמצפה לענין טבעי בזה, הוא כופר בביאת משיח, ח״ו, וכל ספריו מלאים בזה. ומלבד מה שהבאתי בפרק הקודם[177], מחז״ל בש״ס ובמדרש, ומדברי האוה״ח הקדוש ומשאר קדושים, דזה תלוי בשתי בחינות הגאולה אם נהיה בכלל ״זכה״, או ח״ו בבחינת ״לא זכה״, שאם נהיה בבחינת ״לא זכה״ — אז מוכרח שיבוא בנס מלובש בטבע, עוד אוסיף, ממה שמצינו שהיתה שנאה

175 דברים ל, יב.
176 בבא מציעא נט ב.
176* עמ׳ קו.
177 עמ׳ צו ואילך.

כבושה לבני ארץ ישראל על בני בבל, על מה שלא עלו כולם עם עזרא לארץ ישראל, דאלמלי[178] עלו כולם — היתה גאולה נצחית. ושנאה זו היתה נמשכת והולכת, מזמן הבנין עד אחר החורבן, עיין תוס׳ (מנחות דף ק[179]) ותוס׳ יו״ט (שם[180]), דתלמידי חכמים דארץ ישראל היו שונאין את בני בבל, על כן היו קוראים אותם בשם גנאי — בבליים, והיו אומרים עליהם ״הבבליים אוכלים אותו כשהוא חי״, וזה היה בזמן שבית המקדש היה קיים. ואחר החורבן מצינו ביומא (דף ט[181]), דא״ל דיש לקיש לדבב״ח: ״אלקא, סנינא לכו (ופירש רש״י: ״׳סנינא לכו׳ — לכל בני בבל שלא עלו בימי עזרא, ומנעו שכינה מלבוא מלשוב לשרות בבית שני״), דכתיב ׳אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת היא נָצוּר עליה לוח ארז׳[182] — אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, וגם היתה גאולה שלימה. עכשיו, שעליתם כדלתות, נמשלתם כארז שהרקב שולט בו״. הכונה — שנחרב הבנין.

ועיין בהקדמת סידור יעב״ץ[183], מה שפירש בדברי ר׳ חייא (בפרק ״הפועלים״[184]). דאידמי ליה כדובא דנודא — ״דהוא המקטרג נגד הבבליים מבני ישראל שלא עלו ברשיון כורש מלך פרס. שאלמלי עלו כחומה באותה פקידה — לא היה רקב שולט בהם, והיתה גאולה שלימה... ולכן היה מקום לקטרג, לפי שהבבליים היו סיבה להאריך זמן הגלות״, עיי״ש. הרי, דגם בזמן ר׳ חייא, שהיה אחר החורבן, קטרג המקטרג על זה שלא עלו כולם בזמן רשיון כורש.

עיין ג״כ במדרש (שיר השירים, פרשה ח[185]) בפס׳ ״אם חומה היא״[186] — ״אילו ישראל העלו חומה מבבל, לא חרב ביהמ״ק פעם שנית. ר׳ זעירא נפק לשוקא למיזבן מקמא (עיין ״מתנות כהונה״ שפירש ״מקמא״ — ״לקנות מלאכת דבר מה. ׳במלאכת רעהו׳[187] — תרגם יונתן ׳מקמתא דחבריה׳״)... א״ל: לית את אזיל מהכא, בבליי די חרבון אבהתיה (ופירש ב״מתנות כהונה״, דא״ל המוכר: ״אין אתה הולך מכאן, אתה בבלי שהחריבו אבותיך בית המקדש״). א״ד זעירא: לית אבהתי כאבהתון דהדין (רצונו לומר — ר׳ זעירא היה מתמה: וכי אין אבותי כאבותיו של זה?). על לבי וועדא (רצונו לומר — נכנס לבית המדרש) ושמע קליה דר׳ שילה, יתיב ודדיש: ׳אם חומה היא׳ — אילו ישראל עלו חומה מן הגולה, לא חרב בית המקדש פעם שנית. אמר (ר׳ זעירא לעצמו): יפה למדני עם הארץ״, עכ״ל המדרש.

עיין תשובות ״חות יאיר״ (סי׳ קנב), דר׳ זירא קרא לבבלאי — ״בבלאי טפשאי״, מכח חביבותיה דארץ ישראל, נמי על כונה זו נאמרה, עיי״ש.

178 אילו כן.
179 עמ׳ א, ד״ה ״ששונאין״.
180 פרק יא, משנה ז, ד״ה ״הבבליים״.
181 עמ׳ ב.
182 שיר השירים ח, ט.
183 סידור ״בית יעקב״, סולם בית אל, דף יד, ב, טור א.
184 בבא מציעא פה ב.
185 פס׳ ט, אות ג.
186 פרק ח, פס׳ ט.
187 שמות כב, ז.

הרי, דהשנאה עבור שלא עלו כולם בימי עזרא, היתה נמשכת והולכת מדור דור, ולא היו יכולים למחול להם על שלא עלו כולם בימי רשיון כורש, עד שאפילו עם הארץ פשוט לא רצה למכור דבר לבן בבל, ואמר לו שאבותיו החריבו עירנו ושממו בית מקדשנו. ועיין מהרש"א (יומא, דף ט[188]) על מאמר חז"ל: "ראוי היה בימי עזרא ליעשות להם נס, אלא שגרם החטא" — היינו החטא שלא עלו כולם, עיי"ש.

והשתא, לשיטת הגה"ק הנ"ל[189], שהגאולה העתידה תבוא דוקא ע"י נס נגלה ולא ברשיון המלכים, מה היה חטאם של דורו של עזרא ומה מקום יש לשנוא אותם על כך בשנאה כבושה ארוכה כל כך, הלא בני בבל לא רצו בגאולה כזו ע"י כורש, אלא בגאולה של הקב"ה בעצמו, ובנס נגלה ומפורסם? אלא, על כרחך, שבהדי כבשי דרחמנא למה לך[190], דִלְמָא היה רצון הקב"ה שתבוא דוקא באופן זה. וא"כ, מזה אתה דן גם למה שלפנינו — באופן שאם המלכים נותנים רשיון על ביאתינו לארצנו, זהו רצון הבורא, ומזה ישתלשל מה שהיה מוכן להשתלשל בימי כורש, אלמלי[191] היתה ביאת כולם. ודק עלינו לראות, שתהיה ביאת כולם, ואז נשיג חפץ נפשינו להיות גאולה שלימה בעזה"י, וזו ראיה שאין עליה תשובה.

וזה היה נמי טעמו של ר"י בן חנניה, כמובא במד"ר (פרשת "תולדות"[192]), שהבאתי לעיל בפרק ב'[193], שבימיו נתן המלך רשות לעלות לארץ ישראל ולבנות בית המקדש, וקבלה ר"י בן חנניה אף שידע דיותר מגאולה שלישית לא יהיה, ועל כרחך שמזה תשתלשל הגאולה השלימה. ועיין כתובות (דף קיא[194]), שאחת מן השבועות שהשביע הקב"ה את כנסת ישראל — שלא ירחקו את הקץ, ופירש רש"י: "שלא ירחקו את הקץ — בעוונם. לישנא אחרינא 'שלא ידחקו' גרסינן — לשון דוחק, שלא ידבו בתחנונים על כך יותר מדי". (עיין בחת"ס, ח"ו סי' פו, שפירש כוונת רש"י במה שאמר "יותר מדי" — "היינו, כמו יוסף דילי דיינא[194]* וכדומה. אבל להתפלל בכל יום — חובה עלינו". וכן מצאתי ב"ישמח משה" החדשים[195], על שיר השירים[196], שפירש ג"כ כן. שניהם לדבר אחד נתכוונו). ועיין פיוט לשחרית של יום א' דפסח[197], שאמר "רחוק דחוק השבעתי אתכם". נראה, דהפייטן נקט שתי הגירסאות לאמת, שעל שניהם נשבעו. והפייטן בעצמו (שם באות ל) כותב במפורש, שלא לדחוק את הקץ, רצונו לומר — שלא לצאת קודם זמנן, כבני אפרים[198], ולא כפידוש רש"י הנ"ל. עכ"פ, מבואר מהפיוט, שהגירסא "שלא ירחקו

188 עמ' ב, ד"ה "כחומה", הובאו דבריו לעיל פרק ב הערה 188.
189 בעל "מנחת אלעזר".
190 עפ"י ברכות י' א.
191 אילו כן.
192 ב"ר פרשה סד, אות י'.
193 עמ' קלז.
194 עמ' א.
194* חי בתקופת גירוש ספרד. דמותו ההיסטורית לוטה בערפל. התפרסם בעיקר בתקופות יותר מאוחרות כמי שניסה לקרב הגאולה על ידי קבלה מעשית.
195 על הנביאים והמגילות.
196 לפרק ב, פס' ז, דף פא, עמ' א.
197 ד"ה "אור ישע" וכו'.
198 עי' סנהדרין צב ב, ורש"י שם; שמו"ר פרשה כ, אות י'.

את הקץ", ג"כ אמת. ומה שפירש רש"י "שלא ירחקו בעוונם" — קשה לכאורה. דאם כוונתו על סתם עוונות, למה על זה שבועה חדשה, הלא כבר מושבעים ועומדים על זה מהר סיני[199] שלא לחטוא? וגם כתיב "לא תעשון כן לה' אלקיכם"[200], ופירש רש"י: "אמר רבי ישמעאל: וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין את המזבחות? אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עוונותם למקדש שיתחרב", עכ"ל. וידוע, מהירושלמי (פ"ק דיומא[201]): "כל דור שלא נבנה בימיו — כאילו נחרב בימיו". א"כ, כבר נשבענו על זה שלא להרחיק את הקץ בעוונינו מפסוק זה "לא תעשון". א"כ, דברי רש"י הנ"ל צריכים ביאור.

ונראה בכוונת רש"י, דלא על סתם עון קאי, אלא על עון שנוגע בקץ עצמו, וכמו שכתב המהרש"א (ביומא דף ט[202]), בפירוש דברי חז"ל: "ראוי היה ליעשות נס בימי עזרא, אלא שגרם החטא" — היינו, ראויה היתה הגאולה דעזרא להיות גאולה נצחית, אלא שגרם החטא, היינו, החטא שלא עלו כולם. וכן הבאתי לעיל בפרק ב'[203] בשם הכוזרי שאמר כן. וע"י זה נתרחק הקץ האמיתי, ועל זה באה השבועה הנ"ל — שלא ירחקו את הקץ בעוונם, שאם תמצא להם שעת הכושר לעלות ע"י רשיון המלכים, יקבלו רשיון זה ויעלו כולם, כדי שתשתלשל מזה גאולה נצחית, ולא יעשו כמו שעשו בימי עזרא, שרחקו את הקץ בעוונם, שלא עלו כולם. ומכל שכן, אם לא ירצו כלל לקבל את הפקידה, ח"ו, שירחקו בזה את הקץ. וזה אמת בביאור דברי רש"י הנ"ל, ודוק.

טו. ובזה נראה לי לפרש, מה שמצינו בדברי הימים (א, פרק כט[204]), אצל דוד המלך ע"ה, באמרו לפני הי"ת (בעת שאסף נדבות לבנין בית המקדש): "וְעַתָּה עַמְּךָ הַנִּמְצְאוּ־פֹה רָאִיתִי בְשִׂמְחָה לְהִתְנַדֵּב לָךְ", ופירש רש"י: "הַנִּמְצְאוּ־פֹה — הנמצאים כאן, הם הכתובים למעלה (פרק כח[205]), 'ויקהל דוד את כל שרי ישראל' וגו', אבל עשירי ישראל כולם אשר בכל עיר ועיר, לא נמצאו פה, ועל כן רבש"ע נתמעטה הנדבה, שאילו היו שאר כל ישראל כאן אז התרבתה הנדבה", עכ"ל. וזה גנאי לעשירי עַמְּנוּ, שתמיד המה מושכין ידיהם מלהתנדב, אף לדבר היותר גדול כבנין בית המקדש. וכן הוא עד היום הזה. ועל זה היה מתרעם דוד, על שעשירי ישראל ישבו בביתם ולא באו להתנדב, א"כ, ממילא לא כל ישראל נטלו חלק בו. על כן, לא היה לבית המקדש קיום, ולא היה "ככסף שאין רקב שולט בו"[206], ודוק. וכן מצאתי בתוספתא (עבודה זרה, פרק ה'[207]), כמה גדול כוחה של העליה בזמן שהיא מכל כלל ישראל. וזה לשון התוספתא שם: "ואומר, 'כי נתן

199 עפ"י נדרים ח א.
200 דברים יב, ד.
201 הלכה א (ד ב).
202 עמ' ב, ד"ה "כחומה", הובאו דבריו לעיל פרק ב הערה 188.
203 עמ' קטז.
204 פס' יז.
205 פס' א.
206 עפ"י יומא ט ב.
207 הלכה ב.

בידי את יושבי הארץ' וגו'[208] — וכי עלתה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום? אלא, כל זמן שהם עליה כולה — נכבשת, אינו עליה כולה — אינה נכבשת", עכ"ל.

טז. הנה, באלו בעלי התנועה שהתנועעו בראשונה לעלות לארצנו הקדושה ולהתיישב בה, ואחוזת מריעיהם[209] שעומדים, בעוה"ר, ברגל חלושה מאד בדת תורתנו הקדושה, וכמעט נתקו כל קשר עמה. ואעפ"כ אנו רואים שלא רצו לבחור איזו אדמה מחלקי האדמה ולעשות ממנה ישוב להתיישב בה, אלא בחרו בארץ אבותינו, בארץ הקדושה, ומוסרין נפשם עליה, כאשר מעשה רב מוכיח על זה שכמה וכמה מן קלי הדעת הערו נפשם[210] למות בעדה, ואין מספר לקורבנות שהקריבו נפשם על מזבח האדמה הקדושה, וזכרה להם אלוק לטובה על זאת. והוא פלא, לכאורה — כיון שאין מחזיקים בתורת אלקינו, מה להם ולארץ ישראל שהיא מקודשת רק ע"י קדושת התורה, דעיקר התורה היא רק בארץ ישראל, וכמו שהבאתי לעיל[211] בשם האיש האלוקי מהר"ם קורדובירו. וגם משה רבנו, נתאוה ליכנס בה רק בשביל קדושת התורה, כידע מאמר חז"ל[212]. וכן אברהם אבינו נתאוה אליה[213], רק כדי להתחכם בחכמת התורה, דאין תורה כתורת ארץ ישראל, כמאמר חז"ל[214]. וכיון שאלו בעלי התנועה אינם מחזיקים, בעוה"ר, בתורת ה', מה להם ולארץ ישראל? והוא פלא לכאורה.

אך פשר דבר זה, למדתי מדברי האלוקי ב"מגיד מישרים" (פרשת "שלח"[215]). שביאר שם המלאך לרבנו הב"י את כל ענין שילוח המרגלים שהיה בימי משה. וזה לשון המגיד מישרים (שם): "אור ליום שבת, כ"ג לסיון, ה' עמך גיבור חיל[216] וכו'. והנה, בפרשתא דא איכא למידק, אמאי איכתיב 'שלח לך אנשים'[217] דמחזי כתפקידתא דקב"ה הוא ולא אתערותא דישראל, ואילו במשנה תורה כתיב 'ותקרבון אלי כלכם' וגו'[218]. ותו, אמאי הוה צריך לאללא ארעא כגוונא דסדר להו משה רבנו ע"ה 'השמינה היא אם רזה' וגו'[219], דמשמע דאי לא הות שמינה ולא טובה לא הוו סלקין. ותו, דהוה מיתחזי דעייל משה רבנו ע"ה טעותא בלבהון דלא להימנו לקב"ה, דאבטח להו 'אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה'[220], ואיהו אמר להו 'הַשְּׁמֶנָה היא אם רזה'[219]?

אבל, ברירו דמילתא כמה דאימא, ובהכי יתייתיבון כמה ספיקי דאקשו המפרשים. הלא לך למינדע, דישראל משום דנסיאו כמה נסיוני קמיה דקב"ה, אתחייבו דלא למיעל בארעא. אלא, דברוב רחמיו וחסדיו, הכניס בליבם דיבקשו לשלוח אנשים לרגל את הארץ, ואי

208 עפ"י יהושע ב, כד.
209 עפ"י בראשית כו, כו.
210 עפ"י ישעיה נג, יב. כלומר, גילו נפשם לסכנת מות, חרפו נפשם למות.
211 עמ' ס, קסז.
212 סוטה יד א.
213 ע' שו"ט פרשה א (מהדורת בובר אות יג).
214 ב"ר פרשה טז, אות ד.
215 תחילת הפרשה.
216 עפ"י שופטים ו, יב.
217 במדבר יג, ב.
218 דברים א, כב.
219 במדבר יג, כ.
220 עפ"י שמות ג, יז.

הוו זכאין בההוא שליחותא כדקא יאות, הוו מעייל להו לאדעא בההוא זכות, ולבתר הכי הוה מתפרע מינייהו חובייהו קדמאי זעיר זעיד. וכדי למידמז דהקב״ה איהו דעיול בלבייהו למיתבע האי שאילתא, משום הכי לא כתב קרא הכא דקרבו אליו כולם, כדכתב במשנה תורה, ופקיד דישלח כל נשיא בהם, כלומר כל רברבי חכימאי די בהון, ויהושע יוכיח כי הוה רבא באורייתא, ודוגמת כן הוו כולהו. ואמר להם משה, דיחזון ׳הַשְּׁמֶנָה היא׳ וגו׳, ומשום דידוע דודאי היא שְׁמֶנָה וטובה ויש בה עץ, ורמז רמיז להו, דיספרון בשבח דארץ ישראל, כי היכא דיכספון ישראל למיעל בה, וע״י כך יזכון למיעל בה״[220], עכ״ל הצדיך לענינינו, ועוד האריך שם.

הרי, לפי דברי המלאך הקדוש הנ״ל, שכל דבריו הם דברי אלקים חיים, יען שישראל שבאותו דור מפני עוונותיהם לא היו כדאיים להכנס לארץ, והי״ת, אעפ״כ היה רוצה להביאם שמה כדי לקיים השבועה שנשבע לאבותינו לתת לזרעם את ארץ נחלתם, הכניס בליבם שישאלו ממשה שאלה זו על שילוח מרגלים. ומשה רבנו, הסכימה דעתו לדעת הקב״ה, ושלח וסידד להם סדר, על מה לרגל, ״השמינה היא אם רזה״. ויען שידע שבאמת טובה ושמינה היא, עורר דעתם שבבואם בחזרה יספרו בשבח ארץ ישראל ומגודל השמינות שיש בארץ, וע״י זה יעודדו חשק ותמדה בליבות בני ישראל, ובזכות החשק והכסיפה, יהיו ישראל דאויים להכנס בה. זה תוכן דברי רבנו המגיד שם, בביאור ענין המרגלים.

ויש ללמוד מזה, דבזכות הכוסף והחמדה אל הארץ בלבד, כדאיים ישראל לירש אותה.

עוד כתב שם ה״מגיד מישרים״, דמשום זה בחר רק בגדולי תורה ולא בנשיאים של חנוכת המזבח, משום חשש שימעלו בשליחותם. ואעפ״כ לא הועיל משה בזה, ואף שהיו

220* תרגום: הנה, בפרשה זו יש לדייק, מדוע נכתב ״שלח לך אנשים״ — שנראה כמצווה של הקב״ה ולא התעוררות של ישראל, ואילו במשנה תורה כתוב ״ותקרבון אלי כולכם״ וגו׳. ועוד, מדוע היה צריך לרגל את הארץ באופן שסדר להם משה רבנו ע״ה ״השמינה היא אם רזה״ וגו׳, שמשמע שאם לא היתה שמינה ולא טובה לא היו עולים. ועוד, שהיה נראה שהכניס משה רבנו ע״ה טעות בליבם שלא יאמינו לקב״ה, שהבטיח להם ״אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה״, והוא (משה) אמר להם ״הַשְּׁמֶנָה היא אם רזה״? אבל, ברור הדברים כמו שאמרנו, ובכך יתישבו כמה ספיקות שהקשו המפרשים. הלא לך לדעת, שישראל, משום שניסו כמה נסיונות לפני הקב״ה התחייבו (= קבלו עונש) שלא להכנס לארץ. אלא (הקב״ה) ברוב רחמיו וחסדיו, הכניס בליבם שיבקשו לשלוח אנשים לרגל את הארץ, ואילו היו זכאים באותה שליחות כיאות, היה מכניס אותם לארץ בזכות זו, ולאחר מכן היה נפרע מהם את חובם הקדום מעט מעט. וכדי לרמוז שהקב״ה הוא שהכניס בליבם לתבוע את השאלה הזאת, משום כך לא נכתב כאן בפסוק שקרבו אליו כולם, כפי שנכתב במשנה תורה, וצוה שישלח כל נשיא בהם, כלומר כל גדולי החכמים שבהם, ויהושע יוכיח שהיה גדול בתורה, ודוגמתו היו כולם. ואמר להם משה שיראו ״הַשְּׁמֶנָה היא״ וגו׳, ומשום שידוע שודאי היא שְׁמֶנָה וטובה ויש בה עץ — רָמַז רָמַז להם שיספרו בשבח ארץ ישראל, כדי שיכספו ישראל להכנס לתוכה, ועל ידי כך יזכו להכנס לתוכה״.

הגדולים ביותר בתורה — מעלו בשליחותם, וכמבואר בזהר הקדוש[221] ובשל״ה[222] — משום נגיעת עצמם, שהיו יראים ואמרו: במדבר ראויין הם להיות נשיאים, וכשיכנסו לארץ — יעשו נשיאים אחרים, עיי״ש. וזה יהיה למוסר השכל, דאף היותר גדול בתורה ובצדקות לא יאמין לעצמו כשמתנגד לתנועת בנין הארץ, שרק לשם שמים הוא מתכוון, כי ודאי אינו יותר גדול בתורה ובצדקות מהנשיאים ששלח משה, ואעפ״כ מעלו בשליחותם מנגיעת עצמם. ודוק והפוך בזה, ותראה כי האמת כך, וד״ל.

עכ״פ, אנו רואים כי הי״ת הכניס בליבם של ישראל לשלוח אנשים לארץ ישראל לטובתן של ישראל, כדי לעורר בהם הכוסף והחשק לארץ הטובה, ובזכות זה יהיו המה כדאיים להכנס ולירש אותה. ועפי״ד תבין גם את הנידון שלפנינו, כי אין ספק שרק הקב״ה שחושב עלינו תמיד מחשבות טובות, וכדי שלא ידח ממנו נדח[223] הכניס החשק הזה בליבות אחינו בני ישראל, אשר מכח ההתערבות בגוים באריכות הגלות הַחֵל הזה למדו מעשיהם, שיחשקו ויכספו דוקא לארץ אבותינו, וימסרו נפשם על זה. ומשום זה בעצמו, כדאיים המה לירש אותה ולהתיישב בה, ובודאי שמצוה גוררת מצוה[224] — שברבות הימים, אחר שיתיישבו בה הרבה מישראל, יטהר הקב״ה את לבבם, ויחזרו לעבודתו יתברך. וכאשר הבאתי לעיל[225] מרבנו האוה״ח הק׳, ומרבנו החת״ס, זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל. וזה ברורא דהך מילתא בעזה״י.

יז. הנה, הרמב״ם בהלכות תשובה[226] כתב: ״ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין״, עכ״ד. נראה ביאור דברי רמב״ם אלו, עפ״י מה שראיתי בספר ״מנחת יהודה״[227], מחכם ספרדי הרב יהודה אלקלעי, תלמיד הקדוש בעל ״פלא יועץ״ ז״ל (שנדפס בשנת תר״ג, לפני מאה שנה, ובהשגחה מן השמים בא לידי, כי הוא יקר המציאות, וכל הספר מדבר על גאולתן של ישראל). שהביא מהרמב״ם שכתב[228] שבעשיית מצוה אחת כתיקונה — יזכה לעולם הבא. וכן דעת הרא״ש. והר״ן (בדרשותיו, דרוש הששי[229]) הביא דעת הרמב״ם בזה, והוסיף דצריך שתהיה מצוה זו מצוה של ערך גדול, שתהיה שקולה כנגד כמה מצוות. והוסיף הרב הנ״ל, דכן הוא ג״כ לענין תשובה, דבעשיית מצוה אחת בשלימות — יהיה בעל תשובה גמור. וכן הביא בשם מורו, בעל ״פלא יועץ״, שאמר כן[230] בשם המקובל האלקי מרן ר׳ שלום שרעבי. ואם כך אמרו בתשובת היחיד, כל שכן בתשובת הרבים — ודאי שבקבלת מצוה אחת נקראים בעלי תשובה גמורה. ועפי״ז כתב הרב הנ״ל, דבעשות

221 חלק ג, דף קנח, א ד״ה ״וישלח״.
222 חלק ב, תושב״כ פרשת שלח, דף סח, א, ד״ה ״בענין שלוח״.
223 עפ״י שמואל ב יד, יד.
224 אבות, פרק ד, משנה ב.
225 עמ׳ פו-פז.
226 פרק ו, הלכה ה.
227 כתבי רבי יהודה אלקלעי, הוצאת מוסד הרב קוק, חלק א, עמ׳ 213 ואילך.
228 פיהמ״ש למסכת מכות, פרק ג, משנה טז.
229 תחילת הדרשה.
230 בספרו ״אלף המגן״, פרשת כי תבוא.

הרבים מצוה אחת בשלימות — נקראים בעלי תשובה ויזכו לגאולה על ידה. וכן אמרו בפרק ראשון בקידושין[231]: "כל העושה מצוה אחת — מטיבין לו ומאריכין לו ימיו, ונוחל את הארץ". ואם ביחיד הוא כן, כל שכן ברבים העושים את המצוה, שידוע שאינו דומה מועטין העושים לרבים העושים, כמפורש ברש"י (פרשת "בחוקותי"[232]). והביא (שם[233]) את דברי רש"י (בהושע, ג[234]) על פסוק "אַחַר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם, ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים", ופירש רש"י: "אחר ימי הגולה ישובו ישראל. תנא[235] משום רשב"י: בשלשה דברים מאסו בני ישראל, במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבית המקדש. א"ר שמעון בן מנסיא: אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן, שנאמר 'אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם' — זו מלכות שמים, 'ואת דוד מלכם' — כמשמעו, 'ופחדו אל ה' ואל טובו' — זה בית המקדש, כד"א 'ההר הטוב הזה והלבנון'[236]", עכ"ל רש"י. וכתב הרב הנ"ל[237]: "כיון דאמר דאפילו סימן טוב לא יראו ישראל עד שיבקשו שלשתן, ודאי חיוב גדול הוא לשום לב אליהם. 'אחר ישובו בני ישראל ובקשו את אלקיהם — זה מלכות שמים'. איתא בזוה"ק ריש פרשת תצא[238] — אין הקב"ה נקרא מלך אלא בארץ ישראל. רצונו לומר, התשובה הראשונה שיעשו ישראל באחרית הימים, היא שיבקשו מלכות שמים, דהיינו לשוב לארץ ישראל, כדי שיקרא הקב"ה מלך. וזהו 'ובקשו את ה' אלקיהם', כי 'הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק'[239]. ושמעתי מפי קדוש, הרב הגדול מעוז ומגדול, הר"ר יהודה ביבאס נר"ץ[240], שזהו שנאמר במלאכי 'שובו אלי ואשובה אליכם'[241] — רצונו לומר, שישובו ישראל להסתופף בצילו בארץ ישראל, ואח"כ ישרה שכינתו בינינו... וכן איתא בזהר פרשת שמות[242]: 'א"ר חייא: לית שולטנו לאומין עלייהו דישראל אלא יומא חדא, דהוא יומו של הקב"ה, והוא אלף שנים, הה"ד 'נתנני שוממה כל היום דָּוֶה'[243] — יומא חדא ולא יתיר. א"ר יוסי: אי יתיר ישתעבדון, לא על פום גזירת מלכא הוא, אלא על דלא בעיין למיהדר לקבליה'[244] (עכ"ל הזהר). ומילת 'לקבליה' — נראה שרומז שישובו לארץ ישראל, כדברי מהר"י ביבאס נר"ו, שלא אמר 'למיהדר בתיובתא' כדרכם ז"ל"

231 דף לט ב.
232 ויקרא כו, ח.
233 אות יז (מהדורה הנ"ל הערה 227, עמ' 237).
234 פס' ה.
235 ילקו"ש ח"ב, רמז קו, בשינוי לשון.
236 דברים ג, כה.
237 שם אות יח (מהדורה הנ"ל הערה 227, עמ' 237).
238 זהר ח"ג, דף רעו, א.
239 כתובות קי ב.
240 עי' מהדורה הנ"ל הערה 227, עמ' 20 הערה 226.
241 מלאכי ג, ז.
242 חלק ב, דף יז, א.
243 איכה א, יג.
244 תרגום: אמר ר' חייא: אין שלטון לאומות על ישראל אלא יום אחד, שהוא יומו של הקב"ה, והוא אלף שנים. כפי שכתוב "נתנני שוממה כל היום דָּוֶה" — יום אחד ולא יותר. אמר רבי יוסי: אם ישתעבדו יותר, הרי זה לא על פי גזירת המלך (הקב"ה), אלא על כך שלא רוצים לשוב ולקבלו.

(בזהר[245], אלא 'לקבליה' — היינו, שישובו לארץ ישראל ששם הקב"ה תמיד אפילו בחורבנה, וילכו לנגדו). אלו דברי הרב חכם ספרדי הנ"ל.

והנה, ידוע מהספרי[246], דגדולה מצות ישיבת הארץ ושקולה נגד כל התורה כולה. והשתא, דכעת כולם עולים לארץ ישראל, ובאה מצוה זו אליהם ביגיעה ובמסירות נפש ממש, כידוע לכל, וכיון שבמצוה אחת מהמצוות גדולות הערך נקראים בעלי תשובה וזוכין על ידה לגאולה — שפיר נתקיימו דברי הרמב"ם דאין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה התורה שסופן של ישראל לעשות תשובה ומיד הם נגאלים. היינו, שזה גופא שמשתוקקין לחזור לארץ ישראל, שהוא מצוה גדולת הערך — זה גופא היא תשובתן. וכמו שהבאתי מספר "מנחת יהודה" הנ"ל ומהקדוש מהר"י ביבאס, שבזה מקיימין הפסוק "שובו אלי", וכמו שמוכח בזהר הנ"ל. ומשום זה יזכו לגאולה שלימה, בעזר השם. ועצם ההשתוקקות שיש להם לזה, זהו מהבטחת הי"ת, שהבטיח שיעורר ליבם לעשות תשובה בסוף גלותם. וכמו שכתבתי לעיל בענין זה, דהקב"ה יכניס בליבם חשק וחמדה וכוסף, לכסוף לשוב לארץ ישראל, וזו גופא תהיה תשובתן, וכמו שאמר הנביא בהושע[247]: "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם" — "זו מלכות שמים", לשוב לארץ ישראל, כדי שיהיה הקב"ה נקרא מלך, וכמו שכתבתי לעיל, ושפיר נתקיימו דברי רבנו הרמב"ם הנ"ל, ודוק.

יח. ובמה שכתבתי, שבקיום מצוה אחת יוכלו לזכות לגאולה, נראה לי ביאור מדרש פלא על הפסוק "מנחה היא שלוחה לאדוני"[248], ואמרו במדרש: "נשר שלח לו" (עיין ילקוט הראובני[249]), והוא פלא. ונראה, דהנה אמרו לרבקה "ורב יעבוד צעיר"[250], הרי שתיכף מתחילת יצירתם נקבע עשו להיות עבד יעקב, ורק יצחק בברכתו אמר לו "והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צואריך"[251]. אך לא ידענו ביאור ענין "תריד", כמה הוא, דהנה יש לנו תרי"ג מצוות לקיים? ויש לומר בשני אופנים — אם דוקא כשיקיים יעקב כל התרי"ג מצוות ולא תחסר לו אפילו אחת מהן, אז לא נקרא "כאשר תריד". משא"כ אם תחסר לו מצוה אחת, שוב חשוב "כאשר תריד", ופטור עשו מעולו של יעקב, ואדרבה אז ישתעבד הוא עמו. זה אופן אחד. ואופן השני הוא — שכל זמן שיקיים יעקב אפילו רק מצוה אחת מתרי"ג מצוות, ואף ששאר המצוות לא יקיים, לא הוי עוד בכך בכלל "אשר תריד". והנה, לכאורה ממה ששלח יעקב לעשו "עם לבן גרתי"[252] — ודרשו חז"ל — "תרי"ג מצוות שמרתי"[253], לכאורה משמע מזה כאופן הראשון, שצריך לקיים

245 עי' "שערי זהר" להגר"ר מרגליות זצ"ל, לסנהדרין צז ב, ד"ה "כלו כל הקיצין".
246 ספרי פרשת ראה, פיסקא כח (לדברים יב, כט).
247 ג, ה.
248 בראשית לב, יח.
249 תחילת פרשת וישלח, על הפס' "ויקח מן הבא בידו מנחה" וגו'.
250 בראשית כה, כג.
251 שם כז, מ.
252 שם לב, ה.
253 רש"י על אתר.

כל התרי״ג מצוות. אך יעקב דאג בשביל בניו, ושלח לו נשר, להודיעו שלא יקח ראיה ממנו שצריך לקיים כל התרי״ג מצוות כדי שלא להיות בכלל ״כאשר תריד״, זה אינו, דמנשר מוכח דכל זמן שיש לנו אפילו רק מצוה אחת אין אנו בכלל ״כאשר תריד״. והוא דאמרו בחולין (בסוגיא דנשר[254]), דעוף הבא לפנינו בסימן אחד — טהור. מנא לן? מנשר, דנשר דכתב לן רחמנא למה? אלא להורות דדוקא כנשר שאין לו אפילו סימן אחד טהור — הוא טמא, אבל אם יש אפילו רק סימן אחד טהור — הוא טהור. עיי״ש בכל הסוגיא. א״כ, מוכח מנשר, דאפילו בסימן אחד הוא טהור, א״כ, די לנו ג״כ אפילו מצוה אחת בלבד שלא נהיה בכלל ״כאשר תריד״. ומה שאני נזהרתי לקיים כל התרי״ג מצוות, מצוה למצוה, מן המובחר עשיתי כן, אבל לענין ״כאשר תריד״ די אפילו רק מצוה אחת גרידא שלא תשעבד אותנו, ודוק.

יט. הנה, עוד כתב שם, בספר ״מנחת יהודה״ הנ״ל[255], דהך ״ובקשו את ה׳ אלקיהם״ שאמר הנביא[256], אין משמע בקשה בתפילה לבד, אלא ״הדבר הגדול הזה צריך בקשה מאת מלכי ארץ... והקב״ה יתן בלבבם ויקראו לנו דרור לשוב אל אחוזתינו ואל נחלת אבותינו... ואין מראין סימן טוב לישראל עד שיבקשו ויפתחו פתח כחודה של מחט והקב״ה יפתח כפתחו של אולם[257]. וכן הבטיחה התורה ׳ובקשתם משם את ה׳ אלקיך ומצאת׳[258]. וכן כתב הרב ׳יפה תואר׳ (ב״ר פרשה צח, אגדה יד[259]): ׳דאין ביאת משיח לקבץ הגליות, דלזה אין צורך לו, כי ׳ה׳ מְזַרֶה ישראל יְקַבְּצֵנּוּ׳[260] באומרו ׳וְנַשָּׂא נס לגוים וְאָסַף נדחי ישראל׳[261], וכן ׳והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה׳ ׳ וכו׳[262], וה׳ יעשה הדברים בדרך ארץ׳, עכ״ל. ולפי טבע הזמן, הדרך ארץ הוא לבקש חנינה מאת מלכי ארץ... וכן רמז יעקב אבינו בשובו מגלותו — ׳וַיִּחַן את פני העיר׳[263] — אמרו חז״ל (ב״ר פרשה עח[264]): ׳ויחן את פני העיר — חנן את הפנים שבעיר, התחיל משלח להם דורונות׳. וכן כתב הרד״ק בתהלים (קמו[265]): ׳בבן אדם שאין לו תשועה׳ — ׳כי לה׳ לבדו התשועה והוא יסובבנה ע״י אדם, כמו שסבב תשועת גלות בבל ע״י כורש, וכן לעתיד יסבב גאולת ישראל ע״י מלכי הגוים שיעור את רוחם לשלחם׳ וכו׳. וכן איתא בשהש״ר, פסוק ׳אתי מלבנון כלה׳[266]. ׳הבו לה׳ משפחות עמים הבו לה׳ כבוד ועוז׳[267] (ואמרו במדרש[268]) — ׳כשתהיו מביאין אותם לא תביאו דרך בזיון, אלא בכבוד ועוז׳. וכן כתב

254 תולין סא א-ב.
255 שם אות יט (מהדורה הנ״ל הערה 227, עמ׳ 238).
256 הושע ג, ה.
257 שיהש״ר פרשה ה, פס׳ ב.
258 דברים ד, כט.
259 שם, אות ט, ד״ה ״א״כ למה מלך המשית בא״.
260 ירמיה לא, ט.
261 ישעיה יא, יב.
262 שם סו, כ.
263 בראשית לג, יח.
264 צ״ל: פרשה עט, אות ו.
265 פס׳ ג.
266 שיר השירים ד, ח.
267 תהלים צו, ז.
268 שו״ט פרשה פז (מהדורת בובר אות ו).

האברבנאל ב׳משמיע ישועה׳ (דף כא[269]) וז״ל: ׳ולפי שציון תתפלא על שיבת בניה לתוכה, לכן אמר הנביא הנה הדבר הזה יהיה בכח גבורתי, וע״י הגוים עצמם יהיה הנס הזה, והוא אומרו ׳הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי׳[270], עכ״ל. וזה אומרו ׳והיו מלכים אֹמְנַיִךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתַיִךְ׳[271], רצונו לומר — כמו שבגאולת מצרים צוה ה׳ את משה ׳שָׂאֵהוּ בחיקך כאשר ישא האומן את היונק׳[272], כך בגאולה האחרונה יהיו מלכים אומניך. רצונו לומר — כמו שבגאולת מצרים יחנו ויסעו עפ״י ה׳ ביד משה, כך בגאולה אחרונה יסעו עפ״י ה׳ ביד מלכי ארץ. וזהו אומרו ׳והיו מלכים אֹמְנַיִךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתַיִךְ׳... רצונו לומר, כי השררות כולם כאחד יסכימו לדבר זה, שמן היושר הוא להחזיר העטרה לבעליה, כדאיתא בויקרא רבה (סוף פרשת שמיני[273]). וזה שאמר הכתוב (יחזקאל כ[274]) ׳והבאתי אתכם אל מִדְבַּר העמים׳ — מדבר הוא לשון דיבור, כדאיתא בשמות רבה (פרשה כ[275]): ׳אין מדבר אלא דיבור שנאמר ׳וּמִדְבָּרֵךְ נָאוֶה׳[276], רצונו לומר — אביא אתכם אל דיבור העמים שיהיו נדונים ונדברים ביניהם על אורך גלותינו, כאשר שמעתי אומרים, שהכהן הגדול במדינת הונגארן[277] הנקרא בלשונם ׳פרימאס׳ יר״ה, פיו פתח בחכמה לפני מלך ושרים, ואמר: לא שמענו ולא ראינו שיהיה חבוש בבית האסורים שמונה עשר מאות שנה, כאשר היהודים האומללים האלה דוויים וסחופים תחת יד מלך ושרים, ואעפ״כ הם מתנהגים כהוגן וכשורה, דפח״ח. (אמר הכותב[278]: עתה בזמנינו, אנו רואים עד כמה נתאמתו דברי הרב החכם הספרדי הנ״ל בביאורו לפסוק ״והבאתי אתכם אל מדבר העמים״ — שהוא לשון דיבור, שהעמים יהיו נידונים ומדברים ביניהם אודותינו, איך לעשות סוף וקץ לשיעבודינו, בהחזיר עטרה ליושנה, ולתת לנו ארצנו הקדושה. שעתה היא באמת שאלה בכל בתי המחוקקים שלהם, ומתאמצים לפותרה. ובזמן החכם הנ״ל, שהוא לפני מאה שנה, לא היתה שאלה זו בין שאלות החיים בבתי המחוקקים, אלא רק כהן של חסד אחד סיפר בשבח עם ישראל, שלמרות אורך גלותינו אנו מתנהגים כהוגן וכשורה. אבל בזמנינו היא שאלה פתוחה כשאר שאלות היום־יום בבתי המחוקקים שלהם, ונותנים ליבם לפתור אותה באופן שיהיה לנו טוב כל הימים. והכל הוא מעצה עמוקה[279] של הבורא כל עולם. עכ״פ, מזה אנו רואים, שהחכם הספרדי הנ״ל, כיון אל האמת בדבריו, וכמעט נבואה נזרקה בו. ומזה אתה דן לכל שאר דבריו שכתב, שהמה אמיתיים ודברי אלקים חיים)... וזהו אומרו ׳וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתַיִךְ׳, רצונו לומר — כי כל השררות יסכימו ויניקו אותנו בדבש וחלב תחת לשונם[280]. כמו שנאמר ׳וְיָנַקְתָּ חֶלֶב גוים וְשַׁד מלכים תִּינָקִי׳[281], ׳אַפַּיִם ארץ יִשְׁתַּחֲוּו

269 עמ׳ ב.
270 ישעיה מט, כב.
271 שם שם, כג.
272 במדבר יא, יב.
273 ויק״ר פרשה יג, אות ה.
274 פס׳ לה.
275 צ״ל: פרשה ב, אות ד.
276 שיר השירים ד, ג.
277 הונגריה.
278 היינו מחבר ספר ״אם הבנים שמחה״.
279 עפ״י ב״ר פרשה פד, אות י.
280 עפ״י שיר השירים ד, יא.
281 ישעיה ס, טז.

לְךָ"[282], רצונו לומר — כי הקב"ה יעשה הדברים בדרך ארץ וכבוד, וכדרך חכמת הפוליטיק. 'ועפר רַגְלַיִךְ יְלַחֲכוּ'[282], רצונו לומר — כי גם מהגוים ילוו אל ה' ביום ההוא, ויבואו לארץ ישראל לדור ולסחור באהבה ואחוה ורעות. 'וְיָדַעַתְּ כי אני ה' אשר לא יבושו קֹוָי'[282]". עכ"ל החכם הנ"ל, שם בספרו אות י"ט.

אהובי הקורא, ראה והתבונן במחשבתך בדברים שהבאתי לך באות הקודמת, מהחכם הספרדי הנ"ל, שהיה אדם גדול וצדיק, ותלמיד של אדם גדול וצדיק ה"ה מרן בעל "פלא יועץ" שנתקבל ספרו בכל תפוצות העולם, ואשר הביא בשם ה"יפה תואר" שהיה מן החכמים הגדולים הראשונים, ומשאר גדולי עולם — שהחזרת ארצנו תהיה בדרך ארץ ובדרך הטבע וע"י חכמת הפוליטיק, ע"י שתעשה פראבלעם[283] בין העמים. והוא כתב זאת בעת שעוד לא היה שום זכר בעולם ושום שאלה בעולם בבתי המחוקקים שלהם, איך לפתור את היודען פראבלעם[284], כי לא היה בימיו פראבלעם כזה כלל. וכעת שהגענו לתקופה כזאת, שבאמת שאלת היהודים נוקבת ויורדת בכל בתי העמים, הכי אתה יכול לעבור על זאת מבלי משים לב על זה? ועל כרחך, מי שיש לו מח בקדקודו מוכרח להודות, שעתה היא העת והתקופה שעליה נבאו נביאינו שהגיעה עת פקידתינו, ע"י הסיבות שיסבב לנו עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות.

כ. ומאד צדק המחבר החכם הנ"ל, בפתיחת ספרו הנ"ל[285], שכתב בענין המאורעות של הגאולה, שלא להרחיק שום מאורע בזה ולומר שאינו הוא. יען, שענין הגאולה הוא סתום מאד, כמאמר של הקב"ה: "ליבא לפומא לא גליא"[286]. וכן חז"ל, שיש בהם מדעת קונם, לא פירשו לנו דבר ברור כי אם ברמז ומשל, כמו שכתב הרמב"ם (סוף הלכות מלכים[287]). על כן, כל שעת הכושר לזה, מחויבים גדולי ורועי ישראל לקבלו באהבה ולעשות פעלים להביאו לידי גמר. ולהם המצוה הזאת, לרחם על פלטתינו, ובחכמתם יקבצו פזורינו מארבע כנפות הארץ, להיות בעצה אחת. והם ישובו ויבקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם, וכל אשר יעשו ה' יצליח בידם[288]. ומה שיעשה על ידם הוא יהיה עשוי, ומטעם זה "לבא לפומא לא גליא"[286], לפי שהדבר מסור ביד אדירי ישראל ורועי ישראל שהם יעשו לפי ראות עיניהם. והביא דמיון לזה, ממה שדרשו חז"ל לגבי קביעת המועדים:

282 שם מט, כג.
283 בעיה, שאלה.
284 השאלה היהודית.
285 הנקראת בשם "מזמור לתודה" (מהדורה הנ"ל הערה 227, עמ' 204).
286 קה"ר פרשה יב, אות י; שו"ט פרשה ט (מהדורת בובר אות ב).
287 פרק יב, הלכה א: "וכימות המלך המשיח יִוָּדַע לכל לאי זה דבר היה משל, ומה ענין רמזו בהן". ושם הלכה ב: "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן, לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים...".
288 עפ"י בראשית לט, ג.

"אשר תקראו אֹתם במועדם"[289] — "אתם אפילו שוגגים ואפילו מזידין"[290], והסביר הראב"ע (בהקדמתו לתורה[291]) דבר זה, כי לא פורש בתורה קביעות החודשים, אף שנוכל לבוא לידי איסור כרת ע"י קביעות החודש שלא כהוגן, כמו אכילת חמץ בפסח ואכילה ביום הכיפורים. וכמה דברים בתורה, שהם לאדם פרטי ולא בכל מקום ולא בכל זמן, באו מבוארים כל משפטיו כלליו ופרטיו. אלא ודאי וברור ואמת, שהדבר מסור לבי"ד אפילו שוגגים ומזידין, וע"כ סתמה לנו זאת התורה, עכ"ד הראב"ע. כך העיקר הגדול הזה של הגאולה, לא פירש מה יעשה, ג"כ מפני שהדבר מסור לגדולי ישראל שהם יעשו לפי ראות עיניהם, לפי המקום ולפי הזמן. ולכן כתוב לגבי הגאולה והצומות: "יהיו לבית יהודה למועדים טובים"[292], להודיע שהגאולה מסורה לבי"ד כקביעת המועדים. עכ"ד בהקדמת ספרו שם.

וממילא, מזה תבין את אשר לפניך, ואל תבהל ברוחך לדון ולפסוק שאין לנו לעשות דבר בענין הגאולה אלא נהיה בשב ואל תעשה ונמתין עד שיבוא המשיח והוא ישא אותנו על כנפי נשרים לארצנו ונחלתנו, כאשר רבים מבני עמנו ואפילו רבנים וגדולי תורה חושבים ומתארים לעצמם כך בענין גאולתינו, וכאשר רב גדול אחד דרש ברבים כן — שאין לעשות דבר בזה אפילו בנין וישוב הארץ, אלא להמתין עד ביאת המשיח שיפרח לנו ע"י עֹב וישא אותנו בעֲבים לארץ ישראל. וגרם לו זאת, יען שלא ירד לעומקה של הלכה זו, שהיא אחת מן ההלכות העמוקות והעמומות, וכמו שהבאתי בהקדמה שניה[293] מש"ס ותנד"א, ומי שלא העמיק בה אין לו שום השגה בזה.

ואביא לך לדברי, תנא דמסייע לי, ה"ה הצדיק המקובל, החכם הספרדי הנ"ל (שם, אות לד[294]), מה שכתב בזה, וז"ל: "ולא תעלה על דעתך, שהקץ והגאולה... וביאת משיחנו אחד הוא, ויבוא הכל בבת אחת וביום אחד. כי באמת שני דברים המה (עיין בתחילת הספר[295], בהסכמת הגאון, קדוש עליון, חכם ספרדי, מקובל וראשון לציון, שכתב ג"כ כך), ויש לכל אחד עת וגבול וזמן לכל חפץ[296], וכמו שאנו אומרים בסליחה 'קרב לנו קץ הגאולה', כי ראשיתה (היא) דבר מועט שאינו מורגש, כדאיתא בירושלמי (ברכות, פרק א, אגדה ג[297]): 'ר' חייא ור' שמעון ברבי היו מהלכין בקריצתא (שם מקום), וראו איילת השחר שבקע אורה. א"ר חייא לר' שמעון: כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת. מאי טעמא — 'כי אשב בחושך ה' אור לי'[298]. וכן אמרו במגילה (פרק ב[299]): 'וכיון דנקבצו גליות — נעשה דין ברשעים (היינו רשעי הגוים שהרשיעו לישראל. וזה ראיה לדברי האוה"ח הק' בפרשת צו, שהבאתי

289 ויקרא כג, ד.
290 ראש השנה כה א.
291 וכן בפירושו לתורה, שמות יב, ב.
292 זכריה ח, יט.
293 לעיל עמ' לח-לט.
294 מהדורה הנ"ל הערה 227 עמ' 254.
295 עמ' ט ואילך.
296 עפ"י קהלת ג, א.
297 ברכות פרק א, הלכה א (ד ב).
298 מיכה ז, ח.
299 יז ב.

לעיל בפרק ב[300], שהקב״ה לא ימתין בקיבוץ ישראל לארץ ישראל עד שיעניש את הרשעים שהרעו לישראל בגלות, כי עוד קודם שיענשם יקח את ישראל מידם לארץ ישראל, עיי״ש. והיא גמרא מפורשת פה), וכיון דנעשה דין בדשעים — כלו המינים (רצונו לומר, שיראו הכל השגחת הי״ת, וע״י כך יטו כולם לבבם להי״ת ויאמינו בו, ויתוקנו כל המינים שבישראל, וכמו שהבאתי לעיל בשם גדולי רבותינו ז״ל, שעתה בגאולה הבאה בב״א, ישיגו תיקון אפילו הכופרים שבישראל, וכמו שהארכתי לעיל), וכיון שכלו המינים — מתרוממת קרן הצדיקים. והיכן מתרוממת קרנם — בירושלים, שנאמר ׳שאלו שלום ירושלים׳[301]. וכיון שנבנית ירושלים — בא דוד. וכיון שבא דוד — באת תפילה. וכיון שבאת תפילה — באת עבודה. וכיון שבאת עבודה — באת הודאה׳. האריך בעל המאמר, ואמר בכל החלוקות ׳וכיון׳ וכו׳, להודיע שיש עת וזמן מוגבל לכל חפץ, וביאת משיחנו הוא היעוד האחרון והמופלא שבכולם קודם תחיית המתים, כנ״ל שבית המקדש עתיד להבנות קודם מלכות ביד דוד (כמבואר בירושלמי מסכת מעשר שני[302]). ולכן נקרא מלכות בית דוד ׳שמש׳, (כדכתיב) ׳וכסאו כַּשֶּׁמֶשׁ נגדי׳[303], כי הגאולה היא כמו ׳השחר עלה׳[304], וכל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת, ומלכות בית דוד יהיה מאוחר אליה כצאת השמש בגבורתו[305]. והאומר, שראשית הגאולה תהיה ע״י משיח בן דוד כמו שמְקַוִּים דַּלַּת עמי הארץ, הוא כמי שאומר שקודם אור הבוקר יזרח השמש, שהם דברים בטלים ומבוטלים. והרעה הגדולה הנמשכת מן הרעה הנפסדת הזאת, הוא דבר מורגש, והנסיון יוכיח. והדבר הזה, מצוה לאומרו בפני עמי הארץ. וברוך המקדש שמו ברבים[306]. ולפי דעתי, המסתיר את הדבר הזה, הוא מחלל שם שמים בסתר, כי בעוה״ר כמה קלי הדעת פערו פיהם לבלי חוק[307], שהיו עיניהם נשואות לשנת ת״ר, וַיַּחְפְּאוּ דברים אשר לא כן[308] על ה׳ ועל משיחו[309], והיעוד הנפלא הזה שנתאוו אליו אבותינו הקדושים והבטיחו עליו כל הנביאים שב לחוכא ואיטלולא[310] (בעיני ההמון), אוי לאזנים שכך שמעו. וח״ו, הדבר הרע הזה מעיני העדה נעשתה לשגגה[311], שאם אפילו באה האזהרה מפי הגבורה שאין לדבר ביעוד הגאולה מטוב עד רע, (אבל) כתיב ׳עת לעשות לה׳ הפרו תורתך׳[312], ואם הקב״ה חס על כבודם של צדיקים יותר מכבודו[313], ק״ו לצדיקים שחייבים לחוס על כבוד קונם יותר מכבודם, מבלי הביט אל הריקים ואל הפוחזים המקדימים פיהם לאזנם. לה׳ אלקינו הרחמים

300 עמ׳ פז.
301 תהלים קכב, ו.
302 פרק ה, הלכה ב (כא ב).
303 תהלים פט, לז.
304 בראשית יט, טו.
305 עפ״י שופטים ה, לא.
306 ברכות השחר.
307 עפ״י ישעיה ה, יד.
308 עפ״י מלכים ב יז, ט, כלומר: בדו דברים, אמרו בסתר על ה׳ דברים שאינם ראויים לאמרן, כי כחשו בידיעתו והשגחתו (רש״י ומצו״ד שם).
309 עפ״י תהלים ב, ב.
310 עפ״י עירובין סח ב.
311 עפ״י במדבר טו, כד.
312 תהלים קיט, קכו.
313 תנחומא פרשת תולדות, אות יב.

והסליחות[314], כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה[315]. ואם יבוא איש אשר קנא לשם האל, ויסכר פי דוברי שקר[316] אפילו בדברי הבאי — ברוך הוא לה'. וכל ישראל מצווים על קידוש השם[317], אבל מקובלים אנו ומורגל בפי כל ישראל, שמשיח בן יוסף קודם למשיח בן דוד, והגאולה קודמת גם אליו, שהיא ההצלה מהגזירות והרעות המתרגשות לבוא (לישראל)... ואופן הגאולה הזאת ומהותה לבא לפומא לא גלי[318], כי הרבה פתחים למקום, ואין מעצור לה' להושיע[319], ולא בחרב ובחנית יושיע ה'[320] (רק ע"י שלוחיו הנאמנים וכמו שבארתי לעיל באות י"ט שעלינו לבקש חסד וחנינא מאת מלכי ארץ. והן הן הדברים שהבאתי לעיל בשמו באות י"ט). כי עפ"י הדברים האלה תשכיל... כי הם דברים אשר לא יערכנה זהב וזכוכית[321], וכל חפצים לא ישוו בה[322]. כל שכן בהצטרף עדות האדירים הנזכרים, הרד"ק ומהר"י אברבנאל ומהר"ש יפה ז"ל (בעל "יפה מראה" הנ"ל), ועפ"י שלשה עדים נאמנים האלה — יקום הדבר הזה[323], כי לא נעלם מאתנו מאמרי רז"ל, אך הם ידעו שלא על ראשית הגאולה נאמרו, כיון שראשיתה דבר מועט כמו עלות השחר (וזאת תולה בנו להשיגו ע"י שלוחי הי"ת)", עכ"ד. ועוד האריך בענין זה בנפלאות, ואין אני יכול להעתיק כל דבר, כי צריך לזה ספר בפני עצמו.

הרי לך תנא דמסייע לי לכל מה שכתבתי לעיל, ודלא כרב הנ"ל שדרש שאין לנו לעשות דבר אלא להמתין עד ביאת המשיח שיבוא פורח באויר על רכב וסוסי אש והוא ישא אותנו לארץ ישראל. וראה אחי, כי החכם המקובל הנ"ל כתב על דעה כזו כי היא דעה נפסדת וחילול השם, וכל השותק ומסתיר דבריו ואינו מודיע לרבים שאינו כן, הוא מחלל שם שמים בסתר. ומצוה לפרסם ברבים שאנו מחויבים לעשות את שלנו בכל מאמצי כוחינו, ולבקש ממלכי חסד שיתנו לנו חנינה בזה, והי"ת יגמור בעדינו לטובה, וחפץ ה' יצליח בידינו. ודוק, כי הדברים כנים ואמיתיים בעזה"י.

כא. ואביא ראיה גם מרבנו הרמב"ם, שאין לנו לסמוך על נסים גרידא, אלא לעשות כל מה שבידינו לעשות בטבע, ואח"כ יבוא לנו הסיוע מן השמים, ממה שכתב באגרותיו לחכמי מרשילא[324] אודות חכמת החוזים בכוכבים, מה דעתו בזה. ואחר שכתב שאין ממש בספרים אלו שמדברים בזה, ואין בהם חכמה כלל אלא טפשות, ואין בלימוד בספרים הללו אלא איבוד זמן בלבד בלי שום תועלת כלל, כתב בזה"ל: "וזאת היא שאבדה מלכותנו והחריבה בית מקדשנו והאריכה גלותינו, והגיעתנו עד הלום שאבותינו

314 דניאל ט, ט.
315 עפ"י שמואל א א, טז.
316 עפ"י תהלים סג, יב.
317 רמב"ם הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה א.
318 קה"ר פרשה יב, אות י.
319 עפ"י שמואל א יד, ו.
320 שם יז, מז.
321 איוב כח, יז.
322 משלי ח, יא.
323 עפ"י דברים יט, טו.
324 אגרות ותשובות לרמב"ם, הוצאת לוין אפשטיין, ירושלים תשכ"ח, אגרות שונות עמ' כא.

חטאו ואינם, לפי שמצאו ספרים רבים באלה הדברים של דברי החוזים בכוכבים וטעו ונהו אחריהם, ודימו שהם חכמות מפוארות ויש בהם תועלת גדולה, ולא נתעסקו בלמידת המלחמה ולא בכיבוש ארצות, אלא דימו אותם יועילו להם. ולפיכך קראו אותם הנביאים סכלים ואוילים, ודאי סכלים ואוילים היו, ואחרי התוהו אשר לא יועילו ולא יצילו כי תוהו המה הלכו", עכ"ל הקדוש.

הרי שאדונינו הרמב"ם האשים את אבותינו על חורבן ארצנו ומקדשנו, על שלא התעסקו בלמידת המלחמה ובכיבוש ארצות, אלא בילו ימיהם בתוהו ובוהו וסמכו על זה. ולמה לא האשים אותם על שלא התעסקו בתורה ובעבודה כדבעי למיהוי? ועל כרחך, דזה לחוד לא מהני, וכדברי הרמב"ן בכמה מקומות (בפירושו על התורה[325]), דאין לסמוך על נסים, אלא צריך לעשות הכל מה שבטבע לעשות, ואז יבוא הסיוע מן השמים. וכן כתב הרשב"א בתשובה (סי' תיט). וכפירוש המדרש (בפרשת פקודי[326]), על הפסוק "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו"[327] — שאין הכונה שהאדם לא יעשה כלל אלא יסמוך על הי"ת שהוא לבדו יבנה, אלא הכונה, שבְּעת שהאדם עושה ועמל, לא יסמוך על מעשי ידיו לחוד — שאז שוא עמלו בוניו בו — אלא יסמוך על הסיוע מן השמים שיסייעו לו. וזה מדויק בפסוק "שוא עמלו בוניו בו" — היינו שיש מי שעמל ובונה, אלא שלא יסמוך על עמלו בלבד אלא ישים מבטחו על ה'.

ובאמת, מבואר בירושלמי (פרק ראשון דיומא[328]), שבבית שני היו עוסקים בתורה ובמצוות, ולא בשביל שהיתה חסרה להם זכות התורה והמצוות נחרבו הארץ והבית. ועל כרחך כדברי הרמב"ם, שסמכו על תוהו ובוהו ולא עסקו בדברים הטבעיים שהיו נצרכים לקיום הארץ, כמו למידת מלחמה וכיבוש ארצות — זה גרם אבידת הארץ וחורבן בית המקדש. וגם כתב רבנו הרמב"ם, שזו ג"כ סיבת אריכות גלותינו והגעתינו עד הלום, ובלי ספק שאין כוונתו שעתה בגלות היה לנו ללמוד ללחום מלחמה ולכבוש ארצות, דזה אין ביכולתינו כעת מחמת חולשתינו מכח פיזורינו בין האומות, וזה היה שייך בהיותינו יחד בארצנו. וגם, אנו מושבעים על זה — שלא נעלה בחומה[329]. וברור דכוונתו בזה היא, דיש לנו להשתמש באמצעים הטבעיים שיבואו לידינו, כמו לבקש את המלכים שיטו חסד עלינו להשבית את הגלות מעלינו, ולכבוש את הארץ בקניית כסף (וכמו שהאריך הגאון הצדיק מו"ה צבי קאלישער ז"ל בספרו "דרישת ציון"[330], ועוד גאונים האריכו והביאו ראיה מירושלמי מו"ק פ"ב ה"ד[331], שקניית קרקע מידם הוי כמו כיבוש, וזה מצוה עלינו לפדות הארץ מידם, וכמו שכתב ג"כ הריב"ש בסי' קא, וכמו שהבאתי לעיל[332] בהסכמה. ועיין בזה באריכות בקונטרס "ישיבת ארץ ישראל", להגאון הגדול מו"ה יונה דוב

325 ויקרא כא, יז; במדבר א, מה; יג, ב.
326 תנחומא בובר, פקודי אות ח.
327 תהלים קכז, א.
328 הלכה א (ד ב).
329 כתובות קיא א.
330 לא נמצא.
331 (דף ז ב).
332 עמ' י.

בלומבערג, מק״ק דווינסק, שנדפס בוילנא שנת תרנ״ח[333]), וכיוצא בזה מן ההשתדלות הטבעית, ולא לסמוך על נסים גרידא. ואז יבוא לנו העזר מן השמים, ויביאינו לארצנו וישים קץ לגלותינו. אבל, בלא שנעשה דבר מה בזה, אז עלינו יסובבו דברי רבנו הרמב״ם שכתב: ״וזאת האריכה גלותינו והגיעתנו עד הלום״, היינו — שנוכל להאשים רק את עצמינו על אריכות הגלות ועל מה שהגענו עד הלום, שאנו עתה הפקר כדגי הים, וכל מאן דהו עושה עמנו מה שליבו חפץ, ודמנו נשפך כמים בעוה״ר. וה׳ יתן בלבנו להכיר את האמת, ויעורר את לב כל ישראל לשוב ולחמוד לחיק אמנו, ולעשות פעלים לזה. ויפקח את עיני העוורים אשר הס״מ, ר״ל, מסמא את עיניהם בטענות בדויות, אשר אין להם שורש ועיקר, ואדרבה מבואר בחז״ל היפך דבריהם, וד״ל.

כב. כתב הגאון המקובל, איש אלקים, מו״ה דוד לידא, בספר ״עיד מקלט״[334], בפסוק ״והארץ לא תמכר לצמיתות״[335], וז״ל: ״מוהרמ״ש כתב, שבגאולת הארץ תלוי גאולתינו. ובשעבודה תלוי שעבודינו״, עכ״ל. וגם הרמב״ן (בספר המצוות מצוה רכז[336]) הביא ירושלמי (דמאי[337]), דעלינו החיוב שלא נצמית ארצנו ביד הגוים, וסיים דבריו בזה״ל[338]: ״והנראה מדברים אלו, שהיא מניעה שלא נצמית הארץ ביד הגוים ולא נעזבנה להם. והענין הוא, כי כאשר נצטווינו בגופותינו הנמכרים לגוים — שנוציא אותם מידם, ופירש הכתוב הטעם: ׳כי לי בני ישראל עבדים׳[339], וכן הוזהרנו בנחלת הארץ, ולא נניח אותה בידם, ונתן בה הטעם כטעם הנזכר בגופות, לפי שהארץ שלו יתעלה... ולא יחפוץ להושיב בה אחרים זולתינו... ואלינו תחזור״, עכ״ל הק׳ של הרמב״ן. (וב״דרישת ציון״[340] ביאר, דעיקר הכיבוש כעת הוא בקנין כסף, כתוס׳ קידושין דף כו[341], עיי״ש).

ובדברי הרמב״ן הללו, יובנו היטב דברי ה״עיר מקלט״ הנ״ל, שכתב שגאולתינו תלויה בגאולת הארץ, ובשיעבודה תלוי שיעבודינו. דלכאורה, צריך להבין למה תלויים זה בזה? אבל בהנ״ל יובן מאד — דכבר כתב הרמב״ן, דהי״ת הקפיד שלא נצמית הארץ ביד הגוים, כמו שנצטווינו בגופותיהם של ישראל שנוציא אותם מידם. והשתא, שאין אנו חשים להוציא את הארץ מידם, בא העונש מידה כנגד מידה שגם גופינו משועבד בידם. אבל, באם נשתדל להוציא את הארץ מידם, בזכות זה נזכה שגם גופינו יצא לחירות מידם. והוא טעם אמת ובדור בעזה״י.

כג. והלום מצאתי עוד ראיה מש״ס, שבישוב ארץ ישראל — רצוני לומר, בפדיית הארץ מידם ובעסק בנינה ובישובה — תליא גאולתינו העתידה בעזה״י. במסכת תענית (פרק ב[342]) תנן התם: ״סדר תעניות כיצד וכו׳, עמדו בתפילה וכו׳, ואומד עשרים

333 מענה ט.
334 דף לח, א, מצוה שלד.
335 ויקרא כה, כג.
336 חלק לא תעשה.
337 פ״ה ה״ט (יט ב).
338 בשינוי לשון.
339 ויקרא כה, נה.
340 לא נמצא.
341 עמ׳ א, ד״ה ״אמר״.
342 טו א.

וארבע בדכות, י״ח שבכל יום ומוסיף עליהם עוד שש, ואלו הן וכו׳. ואומר חותמיהן — על הראשונה הוא אומר: מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם... בא״י גואל ישראל. על השניה הוא אומר: מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם... בא״י זוכר הנשכחות. על השלישית הוא אומר: מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם... בא״י שומע תרועה. על הרביעית הוא אומר: מי שענה לשמואל במצפה הוא יענה אתכם... בא״י שומע צעקה. על החמישית הוא אומר: מי שענה לאליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם... בא״י שומע תפילה. על הששית הוא אומר: מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם... בא״י העונה בעת צרה. על השביעית הוא אומר: מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם... בא״י המרחם על הארץ׳. (ובפירוש ברכה זו — ״בא״י המרחם על הארץ״ — פירשו רש״י[343] ותוס׳[344] ומהרש״א שם[345], שהם התפללו על ישוב ארץ ישראל, כמו שמבואר במזמור ״תפילה לעני״[346], שנתייסד זה המזמור על תפילת בני הגלות ומתפללין לקרב הגאולה. ועיי״ש במהרש״א, שהאריך לבאר את כל הפרק ״תפילת לעני״, שמדבר מצרות הגלות ומהגאולה). ובדף יז (עמ׳ א), בד״ה ״על השביעית הוא אומר: מי שענה את דוד ואת שלמה בנו״, קפריך הש״ס: ״מכדי יונה בתר דוד ושלמה הוה, מאי טעמא מקדים ליה ברישא?״, ומשני הש״ס: ״משום דבעי למיחתם ׳מרחם על הארץ׳. תנא משום סומכוס אמרו: ברוך משפיל הרמים״, עכ״ל הש״ס. ורש״י פירש, דלסומכוס במקום ׳מרחם על הארץ׳ היו אומרים ׳ברוך משפיל הרמים׳, עיי״ש.

והנה, המהרש״א שם[347] עמד על פירכת הש״ס — דמה הטעם הקדים יונה לדוד ושלמה — מפני מה לא פריך הש״ס גם מאליהו, שגם כן בתר דוד ושלמה הוה. דבשלמא למאן דאמר[348] שאליהו זה פנחס, ניחא. מיהו, בכמה מדרשים[349] מוכח דלאו כהן הוה, כמו שכתבו תוס׳ (בפרק ״המקבל״[350]). א״כ, קשה מאי טעמא לא פריך הש״ס מאליהו? וכתב ליישב, דגבי אליהו ניחא ליה, דרמז רמיז דאליהו יבוא קודם משיח בן דוד, עכ״ד. הרי שכל תפילות שבסדר תענית, נתקנו ונסדרו על דרך ביאת משיח צדקנו בב״א. ובהכי ניחא לי להבין תירוץ הש״ס על הפירכא ״מכדי יונה בתר דוד ושלמה הוה, מאי טעמא מקדים ליה ברישא? ומשני: משום דבעי למיחתם ברוך מרחם על הארץ״. ולכאורה קשה, מאי טעמא עשה התנא דמתניתין לעיקר גדול כל כך למיחתם ״ברוך מרחם על הארץ״, עד שבשביל זה שינה מסדר הזמן להקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם? אבל בהנ״ל, דרמזו בזה מענין ביאת המשיח, ניחא הכל. דבכוונה מיוחדת חתמו ב״ברוך מרחם על

343 שם ד״ה ״ושלמה״.
344 שם דף טז ב, ד״ה ״ברוך״.
345 שם דף טו א, ד״ה ״בא״י מרחם״ וכו׳.
346 תהלים קב.
347 דף יז א ד״ה ״מכדי״.
348 בבא מציעא קיד ב: ״לא כהן הוא מר״, ורש״י שם: ילקו״ש ריש פרשת פנחס. ועי׳ עוד ב״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות זצ״ל לבבא מציעא שם.
349 ב״ר פרשה עא, אות יב: שם פרשה צט, אות יב: שמו״ר פרשה מ, אות ד ועוד.
350 בבא מציעא קיד ב, ד״ה ״אמר״.

הארץ״, דמירי מישוב ארץ ישראל שדוד ושלמה התפללו עליה, כמו שהבאתי בשם רש״י ותוס׳ ומהרש״א. ולא לבד התפללו עליה, אלא גם עסקו בבנינה ובישובה. ומה שנקט הש״ס תפילתם, כדי להורות על מה שהבאתי לעיל (בפרק ב[351]) בשם הש״ס דנדה, שהא בלא הא — העסק בלא תפילה — לא מהני. והם עסקו וגם התפללו על ישוב הארץ, ועל כן חתמו דוקא בברכה זו, להורות שהכל הולך אחר החיתום.

וזהו העיקר בביאת משיח צדקנו, לעסוק בישוב ארץ ישראל, כמו דוד ושלמה, ובזה יקרבו ביאת המשיח. וכדברי המקובל האלקי, בעל ״משנת חסידים״, שהבאתי לעיל (בפרק ב[352]), שהי״ת ממתין בביאת המשיח עד שתבנה הארץ תחילה. ועל כן היתה קפידא אצל חכמי הש״ס לחתום ב״מרחם על הארץ״, להורות דאם אנו מרחמים על הארץ בבנינו אותה, ונעסוק בכל כוחנו בישובה, וגם נתפלל על זה, כמו דוד ושלמה שעשו שתיהם, אז נקרב בזה ביאת משיחנו בב״א. שבזה אנו מראים להי״ת, שאנו מצפין ומתאוין וחומדין אל ארצנו הקדושה, ובזה נקרב זמן ביאת המועד לגאול אותנו מגלות החל והמר הזה. וכמו שכתב רבנו המהרש״א (שם[353]), בביאור הכתובים בפרק ״תפילה לעני״ הנ״ל: ״אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו״[354], וזה לשונו: ״כי בא מועד שאמר דניאל ׳עד עת מועד׳[355]... כי כבר רצו עבדיך בגלות המר את אבניה, ואת עפרה הוסיפו לחננה, לא כדור המדבר שמאסו בה — שעל כן נגזר עליהם הגלות ממנה (אבל עתה שנתייסרו בגלות, כבר שבו לחמוד את ארצה. וממילא, כדאיים המה שתרחם עליהם)״, עכ״ד הקדושים. ונראה לי להוסיף ביאור על דברי רבנו המהרש״א, שלמה נקט בפסוק דוקא ״אבניה ועפרה״, הוה ליה למימר ״כי רצו עבדיך את ארצה״? אבל ברור, דלהורות בא — דייקא על אבניה ועפרה שהמה חלקי הבנין לבנות עמהם בית וחומה. ולהורות, שבני הגלות חומדין ומתאוין לבנות את הארץ, ובזה המה מרוצים לפניו יתברך שמו ויתעלה לנצח. והדברים ברורים ומאירים כשמש, ובשביל זה יזכו לקרב את עת מועד שאמר דניאל בב״א.

ועפי״ז נראה לומר, דמה שהביאה הגמרא הברייתא דסומכוס, דלדידיה היו חותמין ״ברוך משפיל הרמים״, דרש״י פירש שהוא חולק על תנא קמא שאמר שהיו חותמים ״ברוך מרחם על הארץ״, ולולי פירוש רש״י היה נראה לי, דסומכוס אינו פליג על ת״ק, אלא בא להוסיף על המשנה, ולדידיה, בתרוויהו היו חותמין ״ברוך מרחם על הארץ ומשפיל הרמים״ (כדמצינו בשאר דוכתי בש״ס כן, שאמרו ״הלכך נימרו תרוויהו״, עיין מגילה ובברכות[356], ודוק). וכוונתו היתה בהוספה זו, ג״כ לרמז על גאולתינו בב״א, דאם נהיה מרחמים על הארץ לשכללה ולבנותה, אז זכות ישוב ארץ ישראל תועיל לנו להשפיל

351 עמ׳ קיג-קטו.
352 עמ׳ קל-קלא.
353 תענית טו א, ד״ה ״בא״י מרחם״ וכו׳.
354 תהלים קב, יד-טו.
355 עי׳ דניאל ח, יט: יב, ז ועוד.
356 מגילה כא ב: ברכות יא ב. ועי׳ סוטה מ א, ובגליון הש״ס שם.

רמים, כל העומד לנגדינו — אף אם יהיה כגובה ארזים גובהו וחסון כאלונים — יהיה נשפל ונגדע נגדינו, כי ה' אתנו. וכאשר כתב דבנו יעב"ץ (בסולם בית אל אות ב[357]), וז"ל: "וכל חפצי שמים הנעשים בלב שלם — מצליחים, כמו שאמר הכתוב 'בחזקיה 'ובכל־מעשה אשר־הֵחֵל בעבודת בית־האלקים... בכל־לבבו עשה והצליח' (דבה"י ב, סוף פרק לא[358])", כן יהיה גם אצלינו. ועל זאת כיוון סומכוס בהוספה שלו, שהי"ת ישפיל הרמים שירצו לעכב עלינו, ומעשה ידינו כוננה עלינו[359], אמן כן יאמר ה' בב"א. הרי בפירוש, דבזכות ישוב ארץ ישראל — אנו מקרבין את הגאולה.

כד. וכן כתב עוד המהרש"א (בברכות דף ו[360]) על מה שאמר הש"ס (שם) לגבי מצות שמחת חתן וכלה: "רב נחמן בר יצחק אמר: כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שנאמר: 'כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה'[361]". כתב שם המהרש"א (בחידושי אגדות): "שהוא קיומו וישובו של ארץ ישראל". והיינו, שאם מקיימים ומיישבים את ארץ ישראל, אז אמר ה' שישיב את שבות הארץ כבראשונה, ודוק.

כה. וגם זכות אבות אינה עומדת לנו אלא כשאנו מחבבים את הארץ, כמו שאוכיח בעזה"י. ואקדים את המדרש (בפרשת "בחוקותי"[362]), וז"ל: "ולמה הוא מזכיר זכות אבות ומזכיר זכות הארץ עמהם? אמר ר"ל: משל למלך שהיו לו שלשה בנים, ושפחה אחת משלו מגדלתן. כל זמן שהיה המלך שואל בשלום בניו היה אומר: שאלו לי בשלום המגדלת. כך, כל זמן שהקב"ה מזכיר אבות מזכיר הארץ עמהם, הה"ד 'וזכרתי את בריתי יעקב וכו' והארץ אזכור'[363]", עכ"ד המדרש.

ונראה לי ביאור מדרש זה עפ"י דברי הרמב"ן (בפרשת "שלח"), בתפילת משה על ישראל בעוון המרגלים אמר: "ועתה יגדל נא כח אדוני וכו', סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכו', ויאמר ה' סלחתי כדברך"[364]. וכתב הרמב"ן[365] וזה לשונו: "ולא הזכיר נוצר חסד לאלפים, כי לא בזכות אבות התפלל משה עכשיו, ולא הזכיר בתפילה הזאת לאברהם ליצחק וליעקב כלל. והטעם, בעבור שהארץ נתנה לאבות ומהם ירשוה, והם מורדים באבותם ולא היו חפצים במתנה שלהם אשר האבות היו בוחרים בה מאד. והאיך יאמר 'אשר נשבעת להם בך, וכל הארץ הזאת אתן לזרעכם' והם אומרים אי אפשינו במתנה זו", עכ"ל הקדוש. וגם כבר הבאתי לעיל מדרש תנחומא (פרשת "ראה"[366]), על מה שאמר ירמיה הנביא[367] "ואתן לך ארץ חמדה" — "ארץ שחמדוה אבות העולם, אברהם נתאוה לה, יצחק נתאוה לה ויעקב נתאוה לה", וכמו שהביא שם הוכחות מפסוקים על

357 סידור "בית יעקב" דף ו, ראש עמ' כ.
358 פס' כא.
359 עפ"י תהלים צ, יז.
360 עמ' כ, ד"ה "עובר בחמשה קולות".
361 ירמיה לג, יא.
362 ויק"ר פרשה לו, אות ה.
363 ויקרא כו, מב.
364 במדבר יד, יז-כ.
365 שם שם, יז.
366 אות ח.
367 ירמיה ג, יט.

זה. ועתה יש לומר, דזה כוונת הפסוק והמדרש, דהתורה גלתה שדוקא אז יזכור לנו הי״ת זכות אבות, אם אנו נאחוז במדתם לחמוד ולחבב את הארץ, כמו שהם חבבו וחמדו ונתאוו אל הארץ כמו כן נעשה אנו — אז יזכור לנו הי״ת את זכותם. וזהו שאמר הכתוב ״וזכרתי את בריתי יעקב״ וכו׳, אבל רק בתנאי ״והארץ אזכור״ — איך היא חיבתכם לארץ. וזה ג״כ מה שאמר המדרש: ״כל זמן שהקב״ה מזכיר אבות, מזכיר הארץ עמהם״. ודוק, כי הוא ברור ואמת. ולפי מדת החיבה שתהיה לנו אל ארצנו הקדושה, כמדה זו תגדל זכות האבות עלינו. וד״ל.

כו. ובספר ״אוצרות יוסף״, להגאון רבן של ישראל, מרן ר׳ יוסף ענגיל זצ״ל[368] (שהוא אחד מספרי הקבלה שחיבר, ועד כעת לא נדפס ממנו על חכמת הנסתר אלא ספר זה בלבד, והשאר עודם בכת״י. והוא מבהיל כל רעיון, על גודל חכמתו בחכמת האמת, וכמו שהיה עילוי וגאון עולם בנגלה, כמו כן היה בחכמת הנסתר), במאמר דוד (אות ד), הביא המדרש הנ״ל, וביאר — דנודע בחכמה כי יחוד מלכות עם תפארת נחשב ליחוד המלכות עם השלש מדות חסד גבורה תפארת, כי התפארת כולל שלשתן כנודע. וזאת אתה רואה בדברי המדרש, כי כל זמן שהקב״ה מזכיר ג׳ אבות, מזכיר הארץ עמהם. וכבר ידעת, כי ארץ היא בחינת מלכות, וא״כ תבין כי ענין הזכרת ארץ ישראל עם האבות הוא סוד יחוד המלכות עם חסד גבורה תפארת, דהם ג׳ אבהן אברהם יצחק ויעקב. וזה טעם הכתוב ׳אל אלקים ה׳ דיבר ויקרא ארץ׳ וכו׳[369], כי השמות ׳אל אלקים ה״ הם כסדרן — חסד, גבורה, תפארת. ואלה השלשה מתיחדים עם הארץ, כאמור.

והנה תראה דבר מפליא, כי כמו שאמרו במדרש הנ״ל שכל מקום שהקב״ה מזכיר האבות מזכיר הארץ עמהם, כן תמצא בצוואת ר׳ אליעזר הגדול[370], אמר בזה הלשון: ״ותפילת ערבית שים ראשונה לכל התפילות, כי יעקב אבינו תיקן אותה[371], והכתוב עשאו ראשונה לכל האבות, שנאמר ׳והנה ה׳ נצב עליו ויאמר אני ה׳ אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק הארץ׳[372]״, עכ״ל. והנה תיבת ׳הארץ׳ שהביא כאן ר׳ אליעזר הגדול, אין לה שום ביאור[373]. ולשון הפסוק בפרשת ויצא הוא כך: ׳והנה ה׳ נצב עליו ויאמר אני ה׳ אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק, הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך׳, ועל כן נכתבה שם בפסוק תיבת ׳הארץ׳ אחר האבות. אבל לענין שהיה ר׳ אליעזר עסוק בה, לא נצרכה כלל, ולמה הביא תיבה זו לכאן? ועל כרחך, דע והבן, כי כמו שאמרו חז״ל: בכל מקום שנזכרו האבות נזכרה הארץ עמהם, וזה לסוד יחוד המלכות עם ג׳ האבהן, ועל כן גם כאן אחרי הזכרות

368 נולד בשנת תרי״ט, נפטר בתר״פ. מגדולי דורו. ראב״ד בעיר קרקא. חבר ספרים רבים בהלכה וקבלה. אחדים נדפסו וכשלשים ושלושה עדיין לא יצאו לאור.

369 תהלים נ, א.

370 צוואת רבי אליעזר הגדול הנקראת גם ״אורחות חיים״, סי׳ ד.

371 ברכות כו ב.

372 בראשית כח, יג.

373 עי׳ בפירוש ״דמשק אליעזר״, לרבי אברהם מרדכי בן יואל זיסל, הביא שבספר ״שבט מוסר״ תיקן ומחק מילת ״הארץ״.

האבות — דהרי 'והנה ה' נצב עליו' — הרי יעקב, 'אלקי אברהם אביך' — הרי אברהם, 'ואלקי יצחק' — הרי יצחק, — נאמר אחרי זה במקרא תיכף 'הארץ' וכו', והיה כוונת הפסוק להסמיך הזכרת הארץ לאבות. והנה, ככה כיוון גם התנא ר' אליעזר הגדול, שלא רצה להפריד היחוד אפילו בדיבור בעלמא, על כן הואיל והוצרך ר' אליעזר לאתויי הקרא ד'והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק'. לכן הזכיר ג"כ תיבת 'הארץ' בתרייהו, כדי שלא להפריד בדיבורו היחוד הקדוש הנרמז במקרא, וכמובן למשכיל.
עכ"ד גאון עולם, רבן של כל בני הגולה הנ"ל, ודפח"ח וראויים אליו.
הרי מזה תראה ותבין את גודל ההתקשרות שיש לאבות עם הארץ, עד שאפילו בדיבור גרידא אין להפריד ביניהם. ושעל זה הקפידה התורה, וגם התנא הגדול רבי אליעזר. על כן תדע מזה, שמה שכתבתי לעיל בביאור המדרש, עפ"י דברי הרמב"ן הנ"ל, שאין אנו יכולים להזכיר זכות אבות זולת אם אנו נהיה מחבבין את הארץ ג"כ, כמו שהם היו מחבבין ומחמדין את הארץ, דזה אמת גם עפ"י חכמת הנסתר. שכיון שהארץ והאבות המה אגודין זה בזה, וע"י שניהם יחד נעשה היחוד השלם, על כן איך אנו יכולים לעורר זכות אבות עלינו כשאין חיבת הארץ תמה בלבנו, כיון שהאבות עם הארץ המה כתרי רעין דלא מתפרשין. על כן, עלינו לחבב ארצנו בכל מאמצי כוחנו, במחשבה בדיבור ובמעשה, ואז ממילא תתעורר עלינו זכות אבותינו, כיון שהם מושגים האגודים זה בזה, ודוק.
ועפי"ז תבין ג"כ, שהגאולה תלויה רק בחיבה שאנו מחבבין ארצנו הקדושה. ולפי החיבה שאנו מחבבין אותה, ככה תתקרב הגאולה לנו. כי עיין בספר "אבן שלמה"[374], לרבנו הגאון מוילנא ז"ל, שכתב שהגאולה העתידה אינה תלויה בתשובתינו, אלא תהיה בזכות אבות. כמו שאנו אומרים שלש פעמים בכל יום "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם"[375], הרי שתלוי בזכות אבות. וזכות אבות תלויה כפי המידה שאנו מחבבין את הארץ. א"כ, יפה אמרתי שהכל תלוי בחיבת הארץ. והי"ת ישים בלבנו, למסור לבנו ונפשנו על קדושת ארצנו ולבנותה על תילה, למען כבוד שמו יתברך ויתעלה, ונזכה לגאולה שלימה בב"א.

כז. במדרש רבה (פרשת "מסעי"[376]) איתא: "אמר הקב"ה: חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל. למה? שאני תרתי אותה... להודיעך שאין חביבות כארץ ישראל. אמר לו הקב"ה למשה: הן הארץ חביבה עלי, שנאמר 'ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד'[377], וישראל חביבין עלי, שנאמר 'כי מאהבת ה' אתכם'[378], אמר הקב"ה: אני אכניס ישראל שהן חביבין עלי לארץ ישראל שחביבה עלי, שנאמר 'כי אתם באים אל הארץ

374 פרק יא, אות ט.
375 תפילת "שמונה עשרה", ברכה ראשונה.
376 במד"ר פרשה כג, אות ז.
377 דברים יא, יב.
378 שם ז, ח.

כנען[379]״, עכ״ל. והנה, כבר האריך המהר״ל בספריו[380], שאהבת ה׳ את ישראל אינה קשורה בשום דבר, ובין עושים רצונו או לא עושים, ח״ו, לעולם לא סרה אהבתו מהם. וכן כתב בפירוש גם רבנו הרמב״ם באגרת תימן[381], וגם רבנו בעל ״נועם אלימלך״ (בפרשת ״דברים״[382]). א״כ, עפי״ז, תמיד רוצה הי״ת שבניו החביבים יכנסו לארץ, משום שתמיד המה חביבים עליו. אלא שאם המה טובים — אז יכניסם בנס נגלה, ואם, ח״ו, אינם כדאיים — אזי תהיה הכניסה עפ״י אמצעים טבעיים, וכמו שהארכתי לעיל (בפרק ב[383]), וזה ברור.

כח. עוד שם במדרש[384], בפסוק ״זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה״[385] — ״מהו ׳לכם׳ — לכם היא ראויה. משל למלך שהיו לו עבדים ושפחות, והיה משיא לעבדיו שפחות מן אוסיא[386] אחרת, ולשפחותיו עבדים מן אוסיא אחרת. עמד המלך וחשב בדעתו, אמר: העבדים שלי והשפחות שלי, מוטב שאשיא עבדי לשפחותי, שלי לשלי. כך כביכול אמר הקב״ה: הארץ שלי, שנאמר ׳לה׳ הארץ׳[387], ואומר ׳כי לי הארץ׳[388], וישראל שלי הם שנאמר ׳כי לי בני ישראל עבדים׳[389] — מוטב שאנחיל ארצי לעבדי, שלי לשלי, לכן נאמר ׳זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה׳[385]״, עכ״ד המדרש.

ויש להקשות — מה צורך היה לחז״ל במשל הנ״ל, הוי להו למימר בסתם: בארץ ישראל כתיב ״לי״, ובישראל כתיב ״לי״ וכו׳. גם קשה, למה הביא המדרש פסוק ״כי לי בני ישראל עבדים״, הוי להו להביא את הפסוק שנאמר במתן תורה ״ואתם תהיו לי״ וכו׳[390], למה הזכירו כאן את הפסוק הנאמר בישראל בעת שהמה בבחינת עבדים?

ויש לפרש, דקשה היה למדרש, למה כתיב ״אשר תפול לכם בנחלה״, שיחס הכתוב הנחלה לארץ, שהיא מעצמה תפול לכם. ״ואת הארץ אשר תנחלו״ הוי ליה למימר, שהנחלה באה מצד ישראל ולא מצד הארץ? ועל זה הביא את המשל הנ״ל לתרץ את הכל. דנחזי אנן במלך שיש לו בנים, ודאי שלא על דעתו כלל להשיא בניו לעבדים ושפחות דעלמא, אלא ישיא אותם בדומה לו. אבל עבדיו ושפחותיו לא יקפיד מלהשיאם לעבדים ולשפחות דעלמא. אבל התיישב אח״כ, דגם בעבדיו ושפחותיו מוטב להשיאן שלו משלו ולא מדעלמא, דעכ״פ מוטב לעשות כן, דעל זה יורה לשון מוטב, היינו — אף דגם זאת טוב אבל זאת מוטב קצת יותר. וכבר ידענו ממאמר חז״ל[391], דבזמן שעושין רצונו של מקום אנו בנים למקום, ובזמן שח״ו אין עושים רצונו הויין עבדים. ועפי״ז,

379 במדבר לד, ב.
380 נצח ישראל פרק יא.
381 הוצאת מוסד הרב קוק עמ׳ קכט.
382 דף פח, א. הוצאת מוסד הרב קוק ח״ב עמ׳ תעב.
383 עמ׳ צו ואילך.
384 במד״ר פרשה כג, אות יא.
385 במדבר לד, ב.
386 פירוש ״מתנות כהונה״: ״משפחה ויחוס״.
387 תהלים כד, א.
388 ויקרא כה, כג.
389 שם שם, נה.
390 שמות יט, ו.
391 בבא בתרא י א. ועי׳ קידושין לו א, וב״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות זצ״ל שם.

אתי שפיר הכל. דודאי בזמן שישראל עושים רצונו של מקום ונוהגים כשורה וכראוי והויין בנים למקום — אז לא היתה שום הוא אמינא שלא להם תהיה הארץ, דאז השידוך הוא ענבי הגפן בענבי הגפן[392]. אבל כשח״ו אין עושים רצונו של מקום והויין בבחינת עבדים — אז היו יכולים לחשוב, כיון שישראלים הויין רק עבדים אולי ישיא הקב״ה את הארץ לעבדים דעלמא, המה אומות העולם. על זה הביא המדרש משל הנ״ל, שגם אפילו בעת שישראל הויין רק בבחינת עבדים, היינו שאין עושים רצונו של מקום — מוטב להשיא את הארץ שלי בשלי. ועפי״ז, אתי שפיר במשל שהביאו לרמז דגם בעת שיהיו ישראל בבחינת עבדים, היינו שאין עושין רצונו, ח״ו — אפילו בעת הזאת רוצה הי״ת בשידוך של ישראל עם ארץ ישראל. ועל כן דייק המדרש והביא הפסוק ״כי לי בני ישראל עבדים״ — לרמז על זה, על עת שהמה בבחינת עבדים. ולא הביא את הפסוק של מתן תורה, דאז מיירי בעת ששומעין בקולו, כמו שנאמר שם ״ועתה אם שמוע תשמעו בקולי״[393]. ואתי נמי שפיר מה שנאמר ״אשר תפול לכם בנחלה״ ולא כתיב ״אשר תנחלו״, משום שאז הוי משמע ״אשר תנחלו״ — מצד עצמכם הייתם ראויים לכך, ושייך יחוס הנחלה לישראל שהיו ראויים לזה, והיה מיירי דוקא בזמן שעושים רצונו יתברך. על כן כתבה התורה ״אשר תפול לכם״ — היינו, שהארץ תפול לכם מצד רצון הארץ ולא מצד כשרות מעשיכם, אלא מצד יחס הארץ שאמרה: מוטב ליפול לכם מלעבדים אחרים, וכמשל הנ״ל. ואתי שפיר הכל בפירוש דברי המדרש הנ״ל, והדברים מתוקים בס״ד.

עכ״פ, מבואר בחז״ל ובתורה, שלעולם הוא רצון הבורא שישראל ישכנו בה בארצנו הקדושה, אפילו בעת שח״ו המה בבחינת אין עושין רצונו של מקום ואינם ראויים מצד עצמם לכך.

שוב מצאתי בפירוש כן, במדרש איכה[394] בפסוק ״זכור תזכור״[395], שאמר הקב״ה: ״הלואי יהון בני עַמי אע״פ שמקניטין אותי, הה״ד ׳מי יתנני במדבר מלון אורחים׳[396] — אמר הקב״ה: הלואי יהון בני עַמי כמו שהיו במדבר שהיו מלינין עלי״, ודוק.

כט. עוד אמרו שם[397] וז״ל: ״׳בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה׳[398] — אמר הקב״ה: הלואי יהון בני עמי בארץ ישראל אע״פ שמטמאין אותה״, עכ״ל. וזה המדרש הוא מופלא מאד, איך יצפה הקב״ה על זה — שיהיו בניו עימו בארץ ישראל אע״פ שיהיו מטמאין אותה — הלא אין הארץ סובלת אותם בשעה שהם מטמאים אותה, כאשר הכתוב אומר ״ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה״[399], והוא פלא גדול. ובתחילה חשבתי אולי אין הלכה כמדרש זה בעבור פליאתו הגדולה. אבל אח״כ מצאתי בספר הקדמון ״כפתור ופרח״ (בפרק י) שמביא את דברי המדרש הזה. הרי לך, שאחד מרבותינו

392 עפ״י פסחים מט א.
393 שמות יט, ה.
394 איכ״ר פרשה ג, אות ז, בשינוי לשון.
395 איכה ג, ז.
396 ירמיה ט, א.
397 איכ״ד שם, עיי״ש.
398 יחזקאל לו, יז.
399 ויקרא יח, כח.

בעלי התוספות הביא והסכים לדברי המדרש הנ״ל. וידוע, שבעל ״כפתור ופרח״ היה אחד מבעלי התוספות. ועיין תשובות רבנו בצלאל אשכנזי, בעל ״שיטה מקובצת״ (דף מט), שכינה אותו בשם חכם וחסיד, עיי״ש.

והאיר ה׳ עיני להסיר פליאה הנ״ל ולהבין כוונת חכמי אמת רבותינו בעלי מדרש הנ״ל (כאשר רגיל רבנו הרמב״ם באגרותיו[400] על לשונו, בכל עת שמזכיר את דברי חז״ל מכנה אותם בלשון הזו: ״חכמי אמת רבותינו ז״ל״. רצה לומר בזה, שהם הם חכמי אמת, ושכל דבריהם המה מאה אחוזים אמת, וכאשר האריך בזה בהקדמה לזרעים[401], מפני שכל דבריהם נאמרים בכח אלקי שאין בו טעות כלל, ולא בכח אנושי אשר תפול בו טעות. ובזה יש יתרון לחכמינו ז״ל משאר חכמי העולם, עיי״ש ויתלהב לבך עד כמה להאמין בדברי חז״ל. ופוק חזי מי הוא המעיד על אמיתות דברי חז״ל, הלא זה אדם גדול, אדונינו הרמב״ם, אשר מלאה כל העולם תהילתו, כאשר היינו רואים זה לפני שנים שהיה שמונה מאות שנה ליום הולדתו[402], שכל חכמי האומות חגגו את יום הולדתו לאות ההכרה על גודל חכמתו. ואדם גדול המעלה הזה מדבר ביראת כבוד כזו על דברי חז״ל, ומעיד על גודל אמיתותן, ושאין להסתפק בהם כלל וכלל. וזכור ואל תשכח ואל ילוזו מעיניך), ולא יוקשה לנו כלל על המדרש הנ״ל.

ואקדים את דברי רבנו ה״אור החיים״ הקדוש (פרשת ״אחרי״[403]), שהעלה ענין נפלא מאד, ובאמת, לא כל אדם יוכל להעלות דבר כזה, רק אדם קדוש כמוהו, אשר העיד על עצמו בהקדמת ספרו ״פרי תואר״ שלא חידש דבר בתורה עד שתחילה קשר עצמו ונפשו בקב״ה נותן התורה, עיי״ש ויפול עליך פחד מפני גודל קדושתו ז״ל. הוא אמר שם (בפירושו על התורה), שלא כל החטאים גורמים שתקיא הארץ את ישראל, אלא חטא אחד לבדו דוקא גורם, בעשות את החטא הזה, להקיא אותם מארץ ישראל. ויען שהתורה הקדושה סתמה ולא גלתה איזהו אותו החטא, אסור לן לעשות כל החטאים. ואין לומר שיתבטל אותו החטא ברובא, זה אינו, כיון שיש אחד ביניהם — הוי קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי[404] ואסור מן התורה, כדין כל קבוע שהוא מן התורה. (אמר המחבר, מכאן תהיה ראיה לשיטת הב״ח, ביו״ד סי׳ קי[405], דקבוע שאינו ניכר הוא מן התורה). ואין לומר, דהא פירש מן הקבוע מותר, מטעם דכל דפריש מרובא פריש[406], זה אינו, דכאן שיש לפנינו תרי״ג מצוות והוא לוקח אחת מהן ועובר עליה, הוי כלוקח מן הקבוע, שדין קבוע עליו[407]. על כן אסר לן לעשות אף אחד ממעשי הגוים, ויכול לגרום את ההקאה,

400 עי׳ מהדורה הנ״ל הערה 324, אגרות לחכמי מרשיליא עמ׳ כז.

401 היינו הקדמתו לפירוש המשנה.

402 בשנת תרצ״ה.

403 ויקרא יח, כד.

404 כתובות טו א.

405 ועי׳ שו״ע יו״ד, סי׳ קי, סעי׳ ד בהג״ה ובנו״כ שם.

406 עי׳ כתובות טו א, ושו״ע יו״ד, סי׳ קי, סעי׳ ג.

407 עי׳ שו״ע שם.

מטעם דכל קבוע כמחצה על מחצה דמי. אלה דבריו ז״ל, והם דברים אלקיים וראויים אליו, ודוק.

והנה, בדין לקח מן הקבוע שהוא כקבוע, מבואר בפוסקים[408] שדוקא בלקח אותו אדם בן דעת שיודע מהענין ומכיר את הספק אשר יש בקבוע הזה — אז נמשכת עליו הקביעות, אף שפירש מהמקום הראשון. אבל בלקחו משם אדם שוטה, שאין בו דעת, אז פשוט לכל הפוסקים דדין ״פדיש״ יש לו, ובטיל ברובא ומותר.

ועפ״י הקדמה זו יאירו לנו דברי חז״ל במדרש הנ״ל כאור הבהיר, בלי שום קושיא ופליאה על דבריהם. שודאי בעת שישבו ישראל על אדמתם, והיתה לנו סנהדרין גדולה וקטנה, ובכל עיר ועיר היו יושבין בי״ד, כמבואר בסנהדרין[409] שהיו מורין ומלמדין את ישראל, וכל בני ישראל נתגדלו ברוח התורה והיו יודעים את דיני התורה ואת משפטיה, ואז אם אחד עבר על מצות השם — ידע והכיר את הלאו שיש בזו העשיה, והוי עליו דין ״לקח מן הקבוע״. אבל אחד שהלכו בגולה ונתפזרו בין העמים, שאין לנו מורה ולא נביא, ״ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם״[410], ולדוב אחינו בני ישראל, בעוה״ד, אין בגלות הכרה אמיתית בערך מצוות התודה. ומה גם באלו שנתגדלו ונתחנכו בבתי חכמי העמים, שיצא מהם כל זיק ולחלוחית התורה, ויש מדינות ומחוזות ששכחו לגמרי כל דרכי התורה, בעוה״ר. ופשוט, דלאנשים כאלה — דין תינוק שנשבה בין העכו״ם יש עליהם, ככתוב ברמב״ם (הלכות ממרים[411]), וכאשר האריך בזה ולימד עליהם זכות, המקובל האלקי מרנא ר׳ אייזיקל מקומרנא, שהבאתי לעיל (בפרק א[412]). הנה אנשים כאלו נחשבו כשוטה וכטיפש שאין להם דעת, שלגבי לקח מן הקבוע הוי דין ״פירש״ עלייהו. כמו כן לענין שלפנינו, באנשים כאלו דין ״פירש״ עלייהו, וכל דפריש מרובא פריש. על כן, שפיר בטלה מצוה זאת בשאר תרי״ג מצוות התודה, ואין כאן דין ההקאה שתקיא אותם הארץ, וכחידושו של רבנו האוה״ח הקדוש — דלולי דין קבוע היתה בטלה עבירה זו שגורמת את ההקאה בתרי״ג מצוות שהם הרוב לגבי מצוה זו. והשתא, לגבי אנשים הללו שבטל בהם דין קבוע מטעם שכתבתי, אין כאן דין ההקאה כלל, על כן שפיר אמרו חז״ל במדרש בשמו של הקב״ה, שהוא יתברך מתאוה שיהיו בניו בארץ ישראל אע״פ שמטמאין אותה, ח״ו. מפני שהמדרש מדבר בעת הגלות, שנתפזרו בניו של הקב״ה בגלות בין הגוים, שבטלה מהם הכרת התורה ומצוותיה, וכדאמרו בחגיגה (בפרק ראשון[413]): ״כיון שגלו ישראל ממקומן — אין לך ביטול תורה גדול מזה״. ובאופן זה, אף אם יהיו בארץ ישראל ויעשו, ח״ו, כמעשה הגוים — לא שייך דין ההקאה עליהם, מפני שאין לקיחתן בדעת, והוי עלייהו דין ״פירש״ שבטל במרובה. א״כ, ממילא אין כאן דין ההקאה שתקיא אותם

408 עי׳ שו״ע יו״ד סי׳ קי, סעי׳ ג ובדרכי תשובה אות נה.
409 טז ב ועוד.
410 תהלים קו, לה.
411 פרק ג, הלכה ג.
412 עמ׳ עז.
413 ה ב.

הארץ, ואע״פ שמטמאין אותה, ח״ו, הארץ מחבבת אותם, יען שעושים זאת מבלי הכרה ודעת, והארץ מחכה עד שתתרבה להם הדעת להכיר את ערך תורתינו הקדושה, ע״י שה׳ ישפיע עליהם רוח טהרה ממרום, ויסיר מהם את לב האבן[414], וכמו שהארכתי לעיל (בפרק א[415]), שאחר שיתקבצו ישראל בארץ ישראל, יעורר ה׳ את לבות בני ישראל לעובדו בלבב שלם, ורוח טהרה יערה עליהם ממרום, ואז תהיה מילת הלב שהבטיחנו בתורה ״ומל ה׳ את לבבך״ וכו׳[416], ואז גם מהם תמלא הארץ דעה[417], ויקיימו את התורה ומצוותיה בעזה״י. ואתי שפיר דברי המדרש הנ״ל, ולא קשה מידי, ודוק, כי הוא ענין אמת לדעתי, וב״ה שהאיר עיני בזה.

ואל תשיבני, א״כ למה הקיאה הארץ את הגוים, שג״כ אין להם דעת והכרה, א״כ גם אצלם הוי לן למימר דהוי כפריש שבטל במרובה. על זה אשיב לך כמה תשובות. חדא — דכבר ידוע מהפוסקים האחרונים[418] שלגבי גוים לא שייך דין ביטול ברוב, א״כ גם ״מרובא פריש״ לא שייך אצלם. ב) לגבי גוים ״אזהרתן זו מיתתן״[419], א״כ גם בזה לא הקיל עליהם. ג) עיין ילקוט (סוף קדושים[420]) בפסוק ״הארץ אשר אני מביא אתכם שמה לשבת בה״[421] — ״איני מביא אתכם שמה אלא על מנת לירש ולשבת בה, לא ככנענים שהיו שומרי המקום... וכן כתיב ׳ואני אתננה לכם לרשת אותה׳״[422] — עתיד אני שאתננה לכם ירושת עולם. שמא תאמרו: אין לך שתתן לנו, מפני ששל אחרים היא. והלא שלכם היא, אינה אלא חלקו של שם ואתם בנים של שם והם אינם אלא בני חם, מה טיבן בתוכה, אלא שהם שומרים אותה עד שתבואו״, עכ״ד המדרש. ועתה, כיון שאין הארץ שלהם, בסיבה מועטת מקיאה אותם. ואתי שפיר, ולא קשיא מידי, ודוק.

וידי״נ, הרב הגאון מו״ה **ישראל וועלץ** נ״י, דיינא דפה קהילת היראים, אמר, שיש ראיה למדרש הנ״ל מהפסוק ״השוכן אתם בתוך טומאותם״[423]. הרי בפירוש, דהי״ת רוצה לשכון אתם אף בשעה שח״ו מטמאין את הארץ, עכ״ד. אבל, אכתי צריכין אנו למודעי הנ״ל, לחילוק שחלקתי בין אם מטמאין אותה מדעת או שלא מדעת. דאל״כ, יקשה על הקרא גופא, איך ישכון אתם בתוך טומאתן, הלא הארץ תקיא אותם? ועל כרחך כמו שחלקתי.

ואפשר, שלחילוק זה כיוון המקובל בעל ״חסד לאברהם״, שהבאתי בפתיחת ספרי[424], דאפילו ברואים, ח״ו, שאינם מתנהגים כשורה — אסור לזלזל בהם, דכיון שאין הארץ מקיאה אותם מכלל שהם צדיקים. והיינו כמו שכתבתי, דכיון שמה שהם עושים, שלא

414 עפ״י יחזקאל לו, כו.
415 עמ׳ פה-פח.
416 דברים ל, ו.
417 עפ״י ישעיה יא, ט.
418 ע׳ שדי חמד ח״ב עמ׳ 11 אות כ.
419 סנהדרין נח ב.
420 ח״א רמז תרכו.
421 ויקרא כ, כב.
422 שם שם, כד.
423 שם טז, טז.
424 עמ׳ כג.

מדעת עושים — כמעט לא נחשב להם לעון, דהם אנוסים על הכל, כיון שלא נתגדלו על רוח התורה, וכמו שכתב הקדוש מקומרנא ז״ל.

ועוד יש לומר, עפ״י דברי הרמב״ם (בהלכות תשובה[425]), דאין הקב״ה שוקל הזכויות לפי דעתינו, אלא לפי אֵל דעות ה׳, והוא יתברך יודע לשקול זכות אחת המכריעה הרבה רעות. ועתה, אלו העוסקים בישובה של הארץ הקדושה, ששקולה נגד כל התורה כולה, כמו שמבואר בספרי (פרשת ״ראה״[426]), יכול להיות שזכות זו תכריע הרבה עבירות. ומה גם, שבא להם זאת הרבה פעמים ממש במסירות נפש, ואינו דומה לעת שהיו יושבין על אדמתן והרעו לעשות כמעשה הגוים, אז קטרג עליהם חטא זה עד שהקיא אותם. אבל, כעת שהארץ בידי טמאים, והם מוסרים נפשם עליה לפדותה מידם ולבנותה, זכות גדולה נחשבת להם, עד שמכריעה את החטאים שעושים עליה, מה גם שהוא בלא דעת וכמו שכתבתי. והארץ מחבבת אותם ומחכה להם, ואומרת: מוטב שאשיא עצמי להם ממה שאשיא לעבדים ולשפחות דעלמא. וכמו שהבאתי לעיל[427] בשם המדרש. וזה אמת לדעתי.

ואך למותר להודיע, שכל מה שכתבתי פה הוא רק לעורר זכות עליהם ולא, ח״ו, כמסכים, על ידם, ורק גליתי את דעתי שלא לרחקם מטעם הנ״ל. אבל הנני מצפה לשעה, שרוח טהרה תבוא בליבותם, לאהבה את ה׳ בכל לבבם ובכל נפשם, אמן כן יהי רצון.

לו. כבר הוכחתי בפתיחת הספר[428], שבנין הארץ מאד רצוי והגון לפניו יתברך, יהיה ע״י מי שיהיה, והעיקר הוא רק שיהיה נבנה והולך כדי שיהיה ראוי להתיישב בה. וכעת נראה לי להוסיף עוד ראיה לזה ממדרש רבה (פרשת ״ויצא״[429]): ״א״ר יוסי בר חנינא: ארבע מידות נאמרו בשמות — יש ששמותיהם נאים ומעשיהם נאים, יש ששמותיהם כעורים ומעשיהם כעורים, יש ששמותיהם כעורים ומעשיהם נאים ויש ששמותיהם נאים ומעשיהם כעורים וכו׳. שמותיהם כעורים ומעשיהם נאים — אלו בני הגולה: בני בקבוק, בני חקופא, בני חרחור״[430], וזכו ועלו ובנו בית המקדש״. ונשנו דברי המדרש הללו בפרשת שלח[431], וזה לשונם שם: ״שמותיהם כעורים ומעשיהם נאים — אלו עולי הגולה: בני בַּרְקוֹס, בני סיסרא, בני תָּמַח[432]״ (ובמדרש שם איתא: ״בני ברק״, וזה טעות סופר, כי בפסוק כתיב ״בני ברקוס״). ובעזרא כתיב ׳ואלה העולים מתל מֶלַח תֵּל חַרְשָׁא כְּרוּב אַדָּן[433]. ואמר עוד ׳ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם׳[433]. ופירש רש״י: ״לפי שאבדו יחס שלהם ולא ידעו אם מישראל הם״, עכ״ל. הרי, דרבותינו בעלי המדרש אמרו על עולי הגולה בימי עזרא, ששמותיהם כעורים ומעשיהם נאים. שמותיהם כעורים — דהיו שמות של גוים, כמו שידענו מ״סיסרא״ שהוא שם של גוי, וילמד סתום מן

425 פרק ג, הלכה ב.
426 פיסקא כח (לדברים יב, כט).
427 עמ׳ רא.
428 עמ׳ סא-סב.
429 ב״ר פרשה עא, אות ג.
430 עזרא ב, נא; נחמיה ז, נג.
431 במד״ר פרשה טז, אות י.
432 עזרא ב, נג; נחמיה ז, נה.
433 עזרא ב, נט; נחמיה ז, סא.

המפורש שגם שאר השמות היו שמות של גוים, ועל כן היו כעורים. והנה, כמה מהם היו הנ״ל.

עוד יש להכיר את דלות מצבם הרוחני משמות הגוים הנזכרים בפסוק. ואסביר הדברים מן החיים שלנו, שאנו חיים בגלות. ואקדים את דברי הרא״ש בגיטין[434], שכתב, דכבר נהוג בגלות, שמלבד שם הקודש שמקבל בר ישראל במחנה העברים, עוד יש לו שם של גוים שמשתמש בו בשעה שעומד בקישור עמהם, כגון במשא ומתן עמהם וכדומה, בעת שעומד בשייכות עמהם, עיי״ש. אך כשהוא בינו ובין ישראל, משתמש רק בשם הקודש, ומכל שכן בשייכות לדבר שבקדושה כמו בעלית התורה בבית הכנסת ובשמחת תורה בהקפות וכדומה בסעודת מצוה ולכל דבר שבקדושה קורין אותו רק בשם הקודש, ושם של גוי לא יזכר ולא יפקד שם. ואדרבה עוד לחרפה יהיה לו, אם יכנו אותו שם בחבורת ישראל, ומכל שכן אם יהיה בחברת צדיק ומה גם אצל צדיק הדור, בשם של גוי, ויהיה לו זה לכלימה היותר גדולה. ונקח דמיון — אם צדיק רבן של ישראל, כמו הצדיק מבעלז, או משאר צדיקי הדור, יעשו אסיפה לצורך ענין הנוגע לכלל ישראל, אשר יתנהל עפ״י צדיק הדור הזה בעצמו. וכל אחד מן הנאספים צדיך להתקרב אל הצדיק, כדי להגיד שמו אליו, כדי שיידע מי ומי ההולכים ומשתתפים אתו. כשיתקרבו אחד אחד וישאלו על שמו, כל אחד יאמר: אני שמעון בן משה, אני יעקב בן לוי וכדומה וכדומה. והיה, אם אחד על השאלה: מה שמך? יאמר: ״הערר ראבייגער, איך בין פראנץ הייניריך אדאלף״[435], וכדומה מן השמות הגויים, יהיה לצחוק ולחוכא ואטלולא בין הנאספים. כי נגד צדיק הדור הייסט ער ניכט פראנץ, ניכט הייניריך, אויך ניכט אדאלף, נור משה, שמעון, אברהם[436] וכדומה מן שמות ישראל. כן הוא הדרך אצל ישראלים שנתגדלו במקומות החרדים והיראים, המה יודעים, שבינו ובין ישראל אין לקרוא רק בשם הקודש, ומכל שכן נגד צדיק מפורסם — לחרפה יהיה לו להזכיר עצמו בשם של גוי. אבל, אם יבוא אחד, שנתגדל במקומות שכבר שכחו את היהדות, ר״ל, ונתגדלו לגמרי ברוח העמים, כמו בבוהמיה ומוריביה וכדומה מן המקומות שכבר נשכח שם החינוך היהודי, איש כזה אינו יודע משם הקודש כלל, ורק שם הגוי לבד ידוע לו בכל דרכי החיים שלו. אם איש כזה, יבוא בתוך הבאים לפני צדיק הדור הזה, אשר ידרוש אַחַר כל שם שנאספו שמה, וכשיגיע התור אליו להגיד שמו לפני הרבי מבעלז, וישאלו הרבי: איה אפוא שמך? ישיבהו לפי תומו: רבי, שמי הוא פראנץ, או אדולף וכדומה. ואם כי העומדים סביבו יצחקו ממנו, וגם הרבי בעצמו יעביר צחוק קל על שפתיו, אבל האיש התם הזה לא יבין ולא יידע מה מקום לצחוק הזה, הלא רק שמו הגיד לפני הרבי, ומה לצחוק על זה? ומה אָוֶן פעלתי בזה? עכ״פ, אנו רואים שהגשת שם

434 פרק א, סי׳ י (לדף יא, ב) עיי״ש.

435 תרגום: ״אדוני הרב אני פראנץ, הינריך, אדולף״.

436 תרגום: כי נגד צדיק הדור לא קוראים לו לא פראנץ, ולא הייניריך, וגם לא אדולף, אלא משה, שמעון, אברהם.

של גוי לפני צדיק הדור בשעה שדורש וחוקר על שמו, אם כי הוא פִּתּוֹם לבבו, עכ״ז הוא עדות על שפל מצבו הרוחני, וכי הוא גרוע מאד. כן היה ממש בעולי הגולה בזמן בית שני, דכתיב ״ואלה בני המדינה העולים מִשִּׁבְי הגולה וכו׳, אשר באו עם זרובבל יֵשׁוּעַ נחמיה שְׂרָיָה רְעֶלָיָה מרדכי בִּלְשָׁן״ וכו׳[437]. הם הם היו צדיקי הדור, אשר כולם נאספו תחת דגלם לעלות לארץ ישראל. והם אשר שאלו לכל אחד אחר שמו, כדי לרשום שמם עלי גליון, לידע שמות העולים עמהם. ובטח כל אחד אמר את שם הקודש שקיבל ולא שם של גוים, כי לא לכבוד יהיה לו להשתמש בשם של גוי לפני צדיקים כאלו. אבל היו ביניהם ג״כ אנשים כאלו, שעמדו כל כך בשפל המצב ברוחניות, עד שלא הבינו כלל שאין מן הכבוד להשתמש בשם של גוי לפני צדיק. על כן, כששאלו אותו מה שמך? השיב: בַּרְקוֹס, סיסרא, תָּמָח וכדומה. ולא היה בוש כלל בפניהם של הצדיקים בשם זה. כי כל כך נטמעו והתבוללו בין הגוים עד שלא ידעו ולא היה להם מושג כלל מחיי היהדות. ועל כן, סיים הכתוב על זה: ״ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מזרע ישראל המה״, וכאשר רש״י כתב: שאבדו יחס שלהם ולא ידעו אם מישראל הם. ונראה פשוט, דהכתוב רוצה לרמוז לנו את כל מה שכתבתי, איך לא התבוששו מלבוא בשמות הגוים לפני צדיקי הדור? על זה תירץ הכתוב, כי כל כך התבוללו בין הגוים, כי לא ידעו אם מזרע ישראל המה, ולא הבינו כלל שיהיה זה שלא מן הכבוד, וזה אמת וברור בביאור הכתוב בעזה״י. עכ״פ, שפיר כתבתי, דזאת לבד, היינו הגדת שם הגוים לפני צדיקים הנ״ל, תעיד על שפלות הדור ההוא של העולים בבית שני. ואעפ״כ, על אנשים כאלו העידו חבמינו ז״ל במדרש, דאף ששמותיהם כעורים, אבל מעשיהם היו נאים לפני הבורא כל עולמים.

ועתה, תתפלא מאד כל עין הרואה את דברי חז״ל הנ״ל, איך אפשר לומר על אנשים כאלו שמעשיהם נאים, הלא ידוע שעולי הגולה בימי עזרא היו מעשיהם רעים וחטאים מאד. עיין רד״ק (ריש מלאכי[438]), שכתב בזה״ל: ״כי הדור העולה מבבל, היו רובם מחזיקים במעשים שאינם טובים, שהיו נושאים נשים נכריות, כמו שהוכיחם עזרא בזה, וכן מלאכי הוכיחם בזה כמו שאמר ׳ובעל בת אל נכר׳[439], וכן בחילול שבתות לא היו נזהרים ובדברים אחרים, כמו שכתוב בספר עזרא״, עכ״ל. ומקרא מלא דיבר הכתוב (בעזרא ט[440]): ״נגשו אלי השרים לאמור לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות, כתועבותיהם לכנעני וכו׳ (ופירש במצודות: ״רצה לומר עודם עושים כתועבותיהם של הכנענים״) ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה״ (ופירש במצודות: ״מהם למדו יתר העם״). ובנחמיה (ט[441]) כתיב: ״ולא שבו ממעלליהם הרעים״. ובעזרא (ט[442]) כתיב: ״הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנִדת עמי הארצות, בתועבותיהם אשר מלאוה מִפֶּה אֶל פֶּה בטומאתם״. ובנחמיה (יג[443]) כתיב: ״וָאָרִיבָה את חֹרֵי יהודה וָאֹמְרָה להם מה הדבר

437 עזרא ב, א-ב.
438 מלאכי א, א.
439 שם ב, יא.
440 פס׳ א-ב.
441 פס׳ לה.
442 פס׳ יא.
443 פס׳ יז-יח.

הרע הזה אשר אתם עושים ומחללים את יום השבת. הלא כה עשו אבותיכם וַיָּבֵא אלקינו עלינו את כל הרעה הזאת ועל העיר הזאת, ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת״. ועיין עוד בקידושין (דף ע עמ׳ א), שדרשו חז״ל על הפסוק שהבאתי לעיל ״ואלה העולים מתל מלח״ — שהיו מעשיהם דומים למעשה סדום שנהפכה לתל מלח, שהיו רעים וחטאים לה׳ בגזל ובעריות (עיי״ש בפירוש רש״י). ועיין עוד בספודנו (שיר השירים) בפסוק ״אל גינת אגוז ירדתי״[444], שהקב״ה התרעם על הצדיקים ואנשי מעשה שנשארו בבבל למה לא עלו עם העולים לארץ ישראל, כי אין לו שם למי שישרה שכינתו בתוכם, עיי״ש. ואחרי כל זאת, איך אפשר לומר על עולים כאלו שהיו מעשיהם נאים ורק שמותיהם בלבד היו כעורים, עד שחז״ל נקטו אותם לדוגמא ״דיש ששמותיהם כעורים ומעשיהם נאים — אלו עולי הגולה״, ואיך אפשר לומר על הדור של העליה, שהיה דור דע כזה מלאים במעשה תעתועים, שמעשיהם נאים, ואיה איפה נאותם? והיא פליאה עצומה מאד, הפלא ופלא!

ועל כרחך, מוכרח לן לומר, דזו היתה נאותם — במעשה העליה גופא, ובמעשה הבנין שבנו את הארץ ואח״כ את בית המקדש, בזה היתה יפיפותם ונאותם, והיתה רצויה מאד לפניו יתברך, אף שמלבד זה היו עוברים כמעט על כל התורה כולה, ר״ל, מ״מ בזה היו מעשיהם רצויים ונאים לפניו יתברך, ומשום זה בלבד היו כדאיים להקרא נאים ולנקוט אותם לדוגמא לומר עליהם ״יש ששמותיהם כעודים ומעשיהם נאים״. ואולי מפני, כמו שאמרו בספרי[445], שגדולה מצות ישיבת ארץ ישראל ששקולה כנגד כל התורה כולה. ואחר שהם עסקו בזה, היתה מכריעה זכות זו כל כך. עד שיש לומר עליהם שמעשיהם נאים, וכמו שכתבתי לעיל. עכ״פ, אנו רואים שמעשה הבנין של הארץ הקדושה כמה חביב אל הקב״ה, יהיה ממי שיהיה, אפילו מן היותר גרועים, ח״ו, מישראל, עד שהיו נקראים עי״ז בלבד ״מעשיהם נאים״. וזו ראיה שאין עליה תשובה. ועיין רש״י (שיר השירים) בפסוק ״יָפָה אַתְּ רעיתי כתרצה נאוה כירושלים״[446] שפירש, דזה קאי על בוני ירושלים והמקדש בימי עזרא. הרי, דהקב״ה בעצמו כינה את עולי הגולה בשם זה ״יָפָה ונאים״. א״כ, צדקו חז״ל שכתבו על עולי הגולה שמעשיהם נאים, שבשביל מעשה העליה והבנין לבד — כדאיים לזה להקרא נאים. וגם מצינו בעזרא[447] שעשרים שנה אחר הבניין לקח עצמו להרחיקם מהנשים הזרות, וצעק ומרט שערותיו וקילל ועשה מה שעשה, עד שעלה בידו לטהרם ולנקותם מהעבירות החמורות שבידם. אבל בתחילה, בשעת העליה, לא עשה דבר מזה, רק אסף וקיבץ את כל מי שבא, יהיה מי שיהיה, ולא שאל על מעשיו, אם כי ידע היטב את מעשיהם הרעים, אעפ״כ לא הרחיקם וקבלם בשתי ידים. משום שידע שמעשה הבנין והישוב צריך לאנשים רבים, וכל מה שישתתפו בזה רבים יותר,

444 שיר השירים ו, יא.
445 פרשת ראה, פיסקא כח (לדברים יב, כט).
446 שיר השירים ו, ד.
447 פרק ט.

יושלם ביותר. ואולי ידע ברוח הקודש, שמעשיהם נאים ורצויים לפני הי״ת, על כן לא שאל על מעשה איש הבא לסייעו בזה*.

ועתה מאן ספין ומאן יהיר בזמנינו, לכנות את העולים שבזמנינו בשם ״כעודים״, וח״ו בשם ״רשעים״, ולגנות את מעשיהם שעלה בידם לבנות ולהפריח את הארץ ממש במסירות נפש, ולדבר עליהם בוז וקלון. אשר הם קיימו בזה, אף בלי ידיעתם, מצות עשה הגדולה ד״וירשתה וישבת בה״[451], בכל התיקונים שיש בזה בנגלה ובנסתר. וכמו שהוכחתי

---

* אמרו בגמרא (עבודה זרה, דף כו עמ׳ א): ״תא חזי מה בין גנבי בבל לליסטים דארץ ישראל״, עיין פירוש רש״י[447]. והגאון רבנו שלמה קלוגר ז״ל, בספרו ״עבודת עבודה״ (שם) הביא את הכתוב ״ולציון יֵאָמַר איש ואיש יֻלַּד בה והוא יְכוֹנְנֶהָ עליון״[448], ותוכן דבריו, שחילוק יש בין חוץ לארץ לארץ ישראל. שבארץ ישראל — אף מהרשעים שישנם שם, גם מהם תמשך טובה והנאה לכבודו יתברך. ובזה יתפרש פסוק הנ״ל, שהמשורר אמר ההפרש והחילוק שיש בין ארץ ישראל לחו״ל. ואמר ״נכבדות מדובר בָּךְ עיר האלקים סלה״[449], דהנה בחו״ל לא נחשב לו יתברך אלא אלו המכירים אותו יתברך. אבל אלו שאין מכירים אותו והם רשעים, אין לו בהם כבוד והנאה. וזה שאמר: בא וראה החילוק בין ארץ ישראל לחו״ל — הנה ״אזכיר רַהַב וּבָבֶל (רק) לְיֹדְעָי״[450], אלו שמכירים אותי ויודעים אותי עבורם אזכיר מקומם. ״הנה פְלֶשֶׁת וְצוֹר עִם כּוּשׁ״[450] אינם חשובים בעיני רק מכח ש״זה יֻלַּד שם״ — כלומר שזה היודע אותי זה יֻלַּד שם, אבל עבור מי שאינו יודע אותי, אין המקומות חשובים לפני לכלום. אבל ״ולציון יאמר איש ואיש״[448] — הן הצדיק והן הרשע, עבור שניהם המקום חשוב לפני, שכולם נולדו בה. והנה מזה הוי סימן, שעתיד הקב״ה לחדשה שנית כבראשונה. אם ראינו גם בהיותינו עתה בגלות וארץ ישראל חרבה, אף בכל זאת אין הרשעים שבארץ ישראל ורשעים שבחו״ל שוין, מזה מוכח, דעדיין יש קדושה בארץ ולא נפקעה קדושתה ממנה. ומזה מוכח דעתידה להתחדש כבראשונה. וזה שאמר ״ולציון יאמר איש ואיש יֻלַּד בה״ — הן צדיק והן רשע, מכולם ניכר כבודו יתברך, שנולדו בארץ ישראל, ואין דומים לרשעי חו״ל, זה סימן שהוא יכוננה עליון אח״כ מחדש ולא פקעה קדושתה לגמרי. עכ״ד הקדושים. וזה ראיה למה שכתבתי שאין לזלזל בהם, ח״ו, כי כבודו יתברך יתקלס גם מהם, ומעשיהם רצויים לפניו יתברך, ויתעלו בשלימות העליונה, אמן כן יהי רצון.

447* ״גנבי דבבל — שפגעו ברב מנשי, נתפקרו לחרף אדם גדול. ולסטין דארץ ישראל — שפגעו בתלמידי רבי עקיבא, ספרו בשבחו. ואף על פי שסתם ליסטין פרוצים מגנבים, להודיעך שבחה של ארץ ישראל״.

448 תהלים פז, ה.

449 שם שם, ג.

450 שם שם, ד.

451 רמב״ן, תוספות ל״ספר המצוות לרמב״ם״, עשה ד.

בפתיחת ספרי זה[452], (עיין לעיל עמ' יז[453] מה שהבאתי בשם המהר"ם חאגיז ו"חסד לאברהם" בעונש המדברים על יושבי ארץ ישראל). ובפה מלא אני אומר, שמעשיהם נאים לפני הקב"ה ושכרם גדול מאד, והלואי שיהא חלקי בזה עמהם. ורק צריך לבקש מהם, שמהיום והלאה ילכו בדרך ה', בדרכי התורה והיראה, והכל יהיה נעשה ברוח התורה ועפ"י ציווי גדולי הדור וחכמי התורה. וזאת נשיג בעזה"י, אם נקרב אותם באהבה ובחיבה ובכבוד אליהם, ודברי חכמים בנחת — ישמעו[454], ולא ברעש ולא בקול צעקה עליהם, אז המה יכופו עצמם אל רוח התורה והיראה, ויעלה בידינו לטהרם, כמו שעלה ביד עזרא לקרב אותם אל התורה והקדושה אחר שראו שקרבם ולא ריחקם מעליו. וזה אמת וברור לכל הרוצה לראות את האמת.

ועיין רש"י (שיר השירים) בפסוק "הדודאים נתנו ריח"[455], כתב בזה"ל: "הדודאים נתנו ריח — דודאי התאנים הטובות והרעות, כענין שנאמר 'הראני ה' שני דודאי תאנים... הַדוּד אחד תאנים טובות והדוד אחד תאנים רעות מאד"[456] — אלו פושעי ישראל, עכשיו שניהם נתנו ריח — כולם מבקשים פניך", עכ"ל. וכל זה מרמז על מעשה העליה והבנין של בית שני, וכן שייך זה על מעשה העליה והבנין שבזמנינו, ודוק.

עוד ראיה לדברינו, ממה שהבאתי לעיל (באות יד) שהיתה שנאה כבושה לבני ארץ ישראל אל בני הגולה על שלא עלו בימי עזרא. והשתא מה מקום לשנאה זו, דילמא משום שרוב העולים לא היו אינשי דבני מעלי[457] אלא אנשים גרועים וחוטאים גדולים, כמבואר בקידושין (דף ע עמ' א) שהבאתי לעיל[458], ועל כן לא היו רוצים להשתתף עמהם. ועל כרחך דלא יפה עשו בזה, משום שבכך שהם לא עלו גרמו שלא נעשתה גאולה שלימה, ואלמלי[459] היו עולים היו מופיעים קדושה וטהרה בכל עם בני ישראל, שגם הגרועים היו נעשים טובים, והיה הכל בשלימות. וכמו כן שייך כל זה בזמנינו, שאלמלי[459] ישתתפו כולם בזה תהיה קדושת הארץ בשלימות, וכמו שהבאתי לעיל[460] בשם החת"ס ומהר"ם שיק, וכן כתב רבנו הקדוש מגור שליט"א, וכמו שאביא אי"ה להלן[461], ודוק.

לא. הנביא אמר "הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים וכו', אמרי לערי יהודה הנה אלקיכם"[462], עכ"ל הפסוק. והך "אמרי לערי יהודה הנה אלקיכם" אינו מובן כלל, והרי זה מקרא קצר, דמשמע כאילו היה רוצה לומר איזה ענין שיעשה אלקיכם לערי יהודה. וגם תיבת "הנה" מורה על דבר חדש שנתחדש, כידוע מכללי התיבות, ולבסוף הפסיק הפסוק ולא אמר מידי.

452 עמ' סב-סג.
453 ובהוצאה זו עמ' כג.
454 עפ"י קהלת ט, יז.
455 שיר השירים ז, יד.
456 ירמיה כד, א-ב.
457 אנשים בני מעלה.
458 עמ' רט.
459 אילו כן.
460 עמ' קעד-קעה.
461 עמ' רכא.
462 ישעיה מ, ט.

ונראה נזה דבר נכון ואמת בביאור פסוק זה בעזה"י. ואקדים את דברי רבנו ה"אור החיים" בפסוק "ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום"[463], הידועים. שביאר עפ"י דברי הרמב"ם (בפרק ו מהלכות יסודי התורה[464]) לגבי שבע שמות שאינם נמחקים, שפסק, כל הנטפל לה' מלפניו — מותר למחקו, מלאחריו — כגון "ך" של אלקיך", "כם" של "אלקיכם" — אינם נמחקים, והרי הם כשאר אותיות של השם, שהשם מקדשם. עכ"ד הרמב"ם. "וזה מה שנתכוון לומד להם במאמר "הדבקים בה'" — פירוש, לפי ששם זה המיוחד, שם הוי"ה ב"ה, אין אות נדבקת ונסמכת לו מלאחריו אלא מלפניו, כגון לה' או בה', ואותיות אלו אין בהם קדושה ומותר למוחקם, וא"כ, תהיה דביקות ישראל בה' בדרך זו שאין השם מקדשם. לזה גמד אומר "אלקיכם" — פירוש, דביקות זו שאתם דבקים בה' אינה כדביקות אותיות שלפניו, אלא כאותיות שלאחריו, שהם "כם" של "אלקיכם", שהם קדושים כשאר אותיות של השם". וכתב עוד שם, דעל כן נקט הפסוק ג"כ "בה'" ולא "אלקיכם" לחוד, כדי להורות שדביקות ישראל הוא בשם המיוחד עצמו. עיי"ש, כי דבריו נפלאים ואמיתיים ודברי אלקים חיים. המורם מדברי רבנו הקדוש בעל "אור החיים", דשם "אלקיכם" מורה על דביקות ישראל בשם הקדוש, שנטפל לקדושת השם ומקודש כשם עצמו.

והנה ראיתי דבר נפלא בספר הקדוש "צרור המור", לחמיו זקינו של רבנו ה"בית יוסף", מרנא ר' אברהם סבא, שהיה ממגורשי ספרד, (בפרשת "מטות"[465]), שכתב, שקדושת ארץ ישראל היא תיכף אחרי הקב"ה בעצמו. והיינו, דקודם הוא הקב"ה, ואחריו תיכף באה ארץ ישראל. וזה שאמר הכתוב לגבי כלב בן יפונה: "יען אשר מלא אַחֲרָי"[466] — היינו, אַחֲרַי ממש, שארץ ישראל היא אַחֲרַי הי"ת, עיי"ש. נמצא דארץ ישראל היא נטפלת מאחוריו של השם, א"כ נתקדשה כמו אותיות השם בעצמו, וכמו "כם" של "אלקיכם". ועפי"ז, מובנת שפיר כוונת דברי הנביא במאמרו שאמר "אִמרי לערי יהודה הנה אלקיכם", היינו, דזאת יאמרו ויודיעו לערי יהודה, שהם ממש השם של אלקיכם, דכמו שאותיות הנטפלות לאחורי השם המה כאותיות השם בעצמו ונתקדשו בקדושת השם, כמו כן הוא בערי יהודה שנטפלים אל השם מאחוריו, א"כ הן המה "אלקיכם" ממש. וזה החידוש שהשמיענו הנביא במאמרו הנ"ל, ועל זה החידוש מורה תיבת "הנה" שהשתמש בו כאן. ואין כאן מקרא קצר כלל, דזה גופא בא להשמיענו, שערי יהודה המה "אלקיכם". והפירוש הוא, ב"ה, נפלא ואמת, וברוך השם שהאיר עיני בזה, ודוק.

ומה שאמר הנביא "ערי יהודה" ולא "ארץ ישראל" סתם, נראה ברור דעיקר חביבות ארץ ישראל היא כדי שישָׁכְנוּ עליה וישבו בה, כדאמרו במדרש תנחומא (פרשת "ראה"[467]): "חביבה ארץ ישראל שבחר בה הקב"ה. אתה מוצא כשברא (הקב"ה) את העולם, חלק

463 דברים ד, ד.
464 הלכה ג.
465 ד"ה "אח"כ אמר ומקנה" וכו'.
466 דברים א, לו.
467 אות ח.

הארצות לשרי האומות ובחר בארץ ישראל... ובחר לחלקו ישראל שנאמר 'כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו'[468] — אמר הקב"ה: יבואו ישראל שבאו לחלקי, וינחלו את הארץ שבאה לחלקי". ועיי"ש במדרש[469], שמזה הטעם עיכב הקב"ה את ישראל במדבר ארבעים שנה, מפני האומות, שכששמעו שישראל יכנסו לארץ ישראל — החריבו ושממו את הכל, והקב"ה רצה שיבואו ישראל לארץ כשהיא בבנינה ועל מכונה בבתים ושדות ואילנות וגנות. ואחר שחזרו והתקינו את הכל, אמר הקב"ה למשה שיכניסם, עיי"ש. הרי, שכל חביבות ארץ ישראל לקב"ה, הוא כשראויה לישיבה לישראל, אבל לא כשהיא שממה מבלי יכולת לישב בה. נמצא, כשהיא שממה בלי בנין — אינה ראויה להיות נטפלת לקב"ה, ואז, באינה ראויה להיות נטפלת — אין השם מקדש. וכמו שפסק הט"ז (יו"ד, סי' רעו[470]), שכשכתב אותיות שאין להם משמעות להשם, אין השם מקדשם, עיי"ש. כמו כן בארץ ישראל, כשהיא שממה מבלי יושב אינה ראויה להיות נטפלת לקב"ה, וא"כ לא נתקדשה בקדושת אלקיכם. על כן אמר הנביא: "אמרי לערי יהודה", דייקא "לערי" יהודה — היינו ערים בנויות שהן ראויות לישיבה. וכמו שמצינו לגבי בני גד ובני ראובן שאמרו "נבנה ערים לטפינו"[471], הרי ששם "ערים" מורה שהם ראויות לישיבה, ואז המה ראויות להיות נטפלות לקב"ה, ואז באמת השם מקדשם בקדושת השם. ועל כן אמר הנביא "אמרי לערי יהודה הנה אלקיכם" — כשהם ערים בנויות ראויות לישיבה, אז המה בקדושת אלקיכם, ודוק.

ובדברינו הנ"ל, יובנו ג"כ דברי המדרש רבה (בפרשת "קדושים"[472]): "ר"י ב"ר סימון פתח: 'אחרי ה' אלקיכם תלכו'[473], וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחרי הקב"ה וכו'? אלא מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה, הה"ד 'ויטע ה' אלקים גן בעדן'[474]. אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הה"ד 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם'[475]", עכ"ד המדרש. ואם כי דברי המדרש מובנים גם בפשיטות, שהכוונה ב"אחרי ה' תלכו" — להדמות אליו יתברך במעשים, דכמו שהוא התעסק תחילה בנטיעה ובמטע, כמו כן בבואינו לארץ יהיה תחילת מעשינו להתעסק בנטיעת הארץ. אבל עפ"י דברינו שלמעלה, יש להעמיס עוד כוונה נאותה בדבריהם ז"ל, ובפסוק "אחרי ה' תלכו" שדרשו חז"ל פסוק זה על ביאת הארץ ונטיעתה, כי למדו זאת מהפסוק גופא. כי כבר הבאתי[476] מהמקובל בעל "צרור המור" שארץ ישראל היא תיכף אחרי הי"ת בעצמו. א"כ, זהו המכוון בפסוק הנ"ל "אחרי ה' אלקיכם תלכו" — היינו, שילכו לארץ ישראל שהיא אחרי ה' ויבנו אותה, שתהיה ראויה להתקדש בקדושת "אלקיכם". וזה יהיה ע"י שתיכף בבואכם לשם תתעסקו במטע תחילה, לבנותה ולשכללה שתהיה ראויה לישוב,

468 דברים לב, ט.
469 שם, אות ז.
470 ס"ק ה, ד"ה "הדרך השני" בסוף.
471 במדבר לב, טז.
472 ויק"ר פרשה כה, אות ג.
473 דברים יג, ה.
474 בראשית ב, ח.
475 ויקרא יט, כג.
476 לעיל עמ' ריב.

ולהושיב את בני ישראל בתוכה. ואז תהיה ראויה להיות נטפלת לקדושת השם ולהיות בבחינת "אלקיכם". והדברים מתוקים כדבש, ומאירים כאור הבהיר בס"ד.

היוצא מדברינו הנ"ל, שבשעה שאיש הישראלי בא לארצנו הקדושה, ועובד את אדמתה הקדושה בנטיעת אילנות וצמחים ובבנין בתים, וכדומה מן הדברים הנחוצים לישוב הארץ, מתקדשת הארץ על ידו בקדושת השם הקדוש, ואפילו לא התכוון לזה כלל. וכדפסק הש"ך (ביו"ד סי' רעו[477]), דכל שם אפילו נכתב שלא בכוונה — אסור למחוק, עיי"ש. וכן נקטו להלכה כל גדולי האחרונים בתשובותיהם[478]. כמו כן, הוא ברור בקדושת ארץ ישראל, שג"כ נטפלת לאחורי הי"ת, ונתקדשה בקדושת השם, וכנ"ל, וכל זה נעשה ממילא, אפילו בלי שום כוונה. וכל הבונה אותה מקיים בזה הפסוק "אחרי ה' אלקיכם תלכו ובו תדבקון"[473] כמשמעו וכמדרשו הנ"ל. וכל זה ברור ואמת לאמיתה של תורה בעזה"י.

ונראה, דכל זה מרומז בתהלים (קב) בפסוק "אתה תקום תרחם ציון כי עת לְחֶנְנָהּ כי בא מועד. כי רָצוּ עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. ויראו גוים את שם ה' וכל מלכי הארץ את כבודך"[479], והמהרש"א בתענית[480] ביאר פסוק זה, שע"י שחומדין ומתאוין את אבניה ועפרה, מקרבין את מועד הגאולה. והכונה, שבונין אותה ומיישבין אותה. ועל זה מסיים הפסוק "ויראו גוים את שם ה'" — היינו, דע"י הבנין מתקדשת הארץ בקדושת השם בשם ה', וכל מלכי הארץ יראו את כבוד ה' עליה, והכל הוא בשביל שנתקדשה הארץ בקדושת השם, אמן כן יהי רצון.

לב. וכדי ליתן איזו השגה מגודל החיוב והמצוה שיש לנו בעבודת האדמה של אדמת ארצנו הקדושה, שהוא עולה על הכל כמעט, אעתיק פה לשון רבנו איש אלקים, מרן ה"חתם סופר", דשמעתותיו ופסקיו מבדרין בכל יומא בבי מדרשא בכל תפוצות הארץ. וזה לשונו (בחידושיו לסוכה, דף לו[481]) על הגמרא "אמר מר: אתרוג כושי פסול. והתניא: כושי כשר, דומה לכושי פסול? אמר אביי: כי תנן נמי מתניתין, דומה לכושי תנן. רבא אמר: לא קשיא, הא לן והא להו". עיי"ש פירוש רש"י. וכתב החת"ס בזה"ל: "דומה לכושי תנן — שמעתי ממ"ו הפלא"ה זצ"ל[482], בהא דפליגי רשב"י ור' ישמעאל בברכות[483] (רשב"י ס"ל: דאם אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה, תורה מה תהא עליה? אלא, ילמוד תורה ומלאכתו נעשית ע"י אחרים. ר' ישמעאל ס"ל: הנהג בהם מנהג דרך ארץ, כדכתיב "ואספת דגנך" וכו'[484], דבשעת חרישה יחרוש, וכן באינך. ובשעה שהוא פונה ממלאכתו, ילמוד תורה. ואמרו שם, דהרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, ואלו שעשו כר' ישמעאל עלתה בידם), ומסקי 'הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם'. אמר

477 ס"ק יב.
478 עי' בשו"ע יו"ד, סי' רעו, סעי' ט ובנו"כ.
479 פס' יד-טז.
480 טו א, ד"ה "בא"י מרחם" וכו'.
481 עמ' א, ד"ה "דומה לכושי".
482 רבי פנחס הלוי איש הורוביץ. בעל ספר "הפלאה".
483 לה ב.
484 דברים יא, יד.

הוא ז״ל, דהכוונה, שעשו כרשב״י ולא רשב״י ממש. (רצונו לומר, זיא האבען נור נאכגעמאכט רשב״י אבער זיא ווארען ניכט בייא דיא בחינה פאָן רשב״י ממש[485]). דודאי מי שכוונתו לשם ה׳ הבוחן מחשבותיו ויודע עשתונותיו — בודאי יעלה בידו. אלא, הם עשו כרשב״י, נדמו לו ולא בעצם תכונותיו, על כן לא עלתה בידם. ואמר, היינו דאמרי הכא ׳אתדוג הכושי׳, היינו, הצדיק המשונה במעשיו ככושי המשונה בעורו — הוא כשר. אך ׳דומה לכושי׳, שרוצה לדמות עצמו לרשב״י — זה פסול, כי לא עלתה בידו. ע״כ דברי הרב ודפח״ח. מכאן ואילך תוספת דברי תלמידו הפעוט כמוני. נלע״ד, ר׳ ישמעאל נמי לא אמר מקרא ׳ואספת דגנך׳ אלא בארץ ישראל ודוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופא מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה צוותה התורה ׳ואספת דגנך׳, ו׳בועז זורה גורן השעורים הלילה׳[486] משום מצוה. וכאילו תאמר: לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכא נמי לא יאמר: לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר, אפילו שאר אומניות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצוה. אבל כשאנו מפוזרים, בעוה״ד, בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם ישוב מוסיף עבודת ה׳ חורבן (עיין בתשובותיו, חלק יו״ד סי׳ קלח, ושל״ה סוף הלכות סוכה[487] בזה) — מודה ר׳ ישמעאל לרשב״י (שלא יעסוק בישוב העולם אלא בתורה). וע״ז אנו סומכין על ר׳ נהוראי, בסוף קידושין[488]: ׳מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה׳, היינו בחו״ל וכנ״ל. והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי, אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו רשב״י וחביריו האמיתיים, מ״מ ׳הא לן והא להו׳ — היינו, לבני בבל (שהוא בחו״ל) — כשר (לעשות כרשב״י, שלא לעסוק בישוב הארץ אלא ללמוד תורה), ולבני ארץ ישראל — פסול, דבעי ישוב ארץ ישראל ע״י ישראל״. עכ״ד הקדושים.

והדברים מבהילים כל רעיון, עד כמה הוקיר רבנו מלאכת ישוב הארץ, עד דקפסיק ותני שבארץ ישראל אסור לעשות כר׳ נהוראי וכרשב״י וחבידיו ללמוד רק תורה ולנטוש את הארץ, אלא החיוב לעשות כר׳ ישמעאל, לעסוק בישוב הארץ, מפני שזה גופא מצוה. והמשיל לזה — כאילו תאמר: לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכא נמי לא יאמר: לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. וכן בשאר אומניות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה זו. שכך פסק ראש הפוסקים, מגדולי הפוסקים האחרונים, רבנו ה״חתם סופר״, שנתקבלו פסקיו כמשה מפי הגבורה, ומאן ספין ומאן יהיד ומאן רקיע לזלזל בדבר שרבנו החת״ס הגביה ערכו כל כך למעלה ראש, עד שהשוה עבודת האדמה בארץ ישראל למצות עשה דתפילין שאדם הישראלי מניח בכל יום, ובלי מצות עשה דתפילין אינו בר ישראל כלל, והוא מן היורדים ואינם עולים, כמבואר בראש השנה[489]. על כן, בושה וכלימה

485 תרגום: רצונו לומר, הם רק עשו את עצמם רשב״י, אך הם לא היו (באמת) בבחינתו של רשב״י ממש.

486 עפ״י רות ג, ב.

487 של״ה ח״ב, דף עח, ב, צד א בסוף.

488 פב א.

489 יז א.

תכסה פניהם של אלו המזלזלים במצות עשה של ישוב הארץ בטעמים בדויים ודחויים. ודבריהם בטלים ומבוטלים נגד דברי רבנו החת"ס ז"ל, ולית צריך להשגיח בהן כלל וכלל, ודוק.

לג. במד"ר (פרשת "קדושים"[490]): "ר"י ב"ר סימון פתח 'אַחֲרֵי ה' אלקיכם תלכו ובו תדבקון'[491] — וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב"ה וכו'? אלא מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב 'ויטע אלקים גן בעדן'[492], אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב 'כי־תבואו אל־הארץ ונטעתם'[493] ...[494]'מי שֶׁת בַּטֻּחוֹת חָכְמָה'[495] — מהו 'בַּטֻּחוֹת' — בטויא (פירש ב"מתנות כהונה": "בטויא — מין עוף"). 'או מי נתן לַשֶּׂכְוִי בינה'[495] — הדא תרנגולתא. א"ר לוי: בערביא צווחין לתרנגולתא שֶׂכְוִי. הדא תרנגולתא, כד אפרוחין דקיקין, היא מכנשא להון ויהבת להון תחת אגפיא, ומשחנא להון ומעדרא קדמיהון. וכד אינון רבייה, חד מנהון בעי למקרב לוותיה, והיא נקרה לי בגו רישיה ואמרה ליה זיל עדור בקולקלתך (ופירש ב"מתנות כהונה": כשאפרוחים דקים וקטנים היא מאספת אותם ונותנת אותם תחת כנפיה ומחממת אותם, והיא עודרת ומנקרת לפניהם באשפה. וכשהם גדולים, אחד מהם שרוצה לקרב אליה והיא מנקרת בחרטומה בתוך ראשו ואומרת לו: לך ועדור באשפה). כך כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה, היה המן יורד, והבאר עולה להן, והשלו מצוי להן, וענני כבוד מקיפות אותן, ועמוד הענן מסיע לפניהם. כיון שנכנסו ישראל לארץ, אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטעון מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבין, הדא הוא דכתיב 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם'[493]", עכ"ל המדרש (ופירש ב"מתנות כהונה": "יטעון מכושיה — ישא על כתיפו מרה חצובה שחופרים בו לנטוע נטיעות, ויפוק וינציב — יצא ויציב ויטע לו נטיעות").

הרי, דמשה רבנו צוה לישראל, שבעת שיבואו לארץ יהיה תחילת מעשיהם להתעסק בנטיעות, וכל אחד ואחד ישא על כתיפו מרה חצובה לחפור ולנטוע. עיין רש"י (פרשת "עקב") בפסוק "על כן לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו, ה' הוא נחלתו"[496], ופירש רש"י: "לפי שהובדלו לעבודת מזבח ואינם פנויים לחרוש ולזרוע". ופירש ב"שפתי חכמים", דכוונת רש"י — לא מצד שעבודת האדמה מבוזה היא למשרתי עליון, אלא כיון שאין להם פנאי לעסוק בזה, עיי"ש.

ובתנחומא (שם בפרשת "קדושים"[497]) איתא: "'כי תבואו אל הארץ ונטעתם'[493] — אמר להם הקב"ה לישראל: אע"פ שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוו זהירין בנטיעות, שנאמר 'ונטעתם כל עץ מאכל'[493], כשם שנכנסתם ומצאתם

490 ויק"ר פרשה כה, אות ג.
491 דברים יג, ה.
492 בראשית ב, ח.
493 ויקרא יט, כג.
494 ויק"ר שם, אות ה.
495 איוב לח, לו.
496 דברים י, ט.
497 אות ח.

נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם היו נוטעים לבניכם. שלא יאמר אדם: אני זקן, כמה שנים אני חי, מה אני עומד ומתיגע לאחרים וכו', לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא עוד יוסיף ויטע, אפילו יהיה זקן. אמר הקב"ה לישראל: למדו ממני, כביכול לנטיעה אני צריך, שנאמר 'ויטע ה' אלקים גן בעדן מקדם'[492]", עכ"ל.

ובמד"ר (בראשית, פרשה סד[498]) אמרו על פסוק "אל תרד מצרימה שכון בארץ"[499] — "עשה שכונה בארץ ישראל, הוי נוטע, הוי זורע, הוי נְצִיב". (ופירש ב"מתנות כהונה": "נְצִיב — אילנות בהרכבה, או עקרן במקום זה ושתלן במקום אחר"). וכן איתא בתנחומא (פרשת "ראה"[500]) על פסוק שאמר דוד "בְּטַח בה' וַעֲשֵׂה טוב שְׁכָן אֶרֶץ וּרְעֵה אמונה"[501] — "שְׁכָן אֶרֶץ — עשה שכונה של ארץ, הוי זורע, הוי נוטע... וראה אמונה — ראה אמונתן של אבות". עוד דרשו ברבה[498] ובתנחומא[500]: "שְׁכָן אֶרֶץ — שכון השכינה בארץ". ופירשו המפרשים[502] — היינו, שאם תהיה הזריעה והנטיעה בדרך האמונה וברוח התורה, אז ממילא תשרה השכינה בארץ.

וזה נמי כוונת המדרש רבה (שם[503]) בפסוק הזה "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל"[493] — "הה"ד 'עץ חיים היא למחזיקים בה'[504]... רב הונא בשם ר' בנימין בן לוי אמר: משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא. אמר לו: אבא, מתיירא אני בדרך מהליסטים, ובים מפני אפורטין. מה עשה אביו — נטל מקל וחקקו, ונתן בו קמיע, ונתנה לבנו, ואמר לו: יהא המקל הזה בידך ואי אתה מתיירא משום בריה. אף כך אמר הקב"ה למשה: אמור לישראל, בני, עסקו בתורה ואין אתם מתייראין משום אומה. אילו נאמר 'עץ חיים היא לעמלים בה' — לא היתה תקומה לשונאי ישראל, אלא 'למחזיקים בה'. אילו נאמר 'אשר לא ילמד' — לא היתה תקומה לשונאי ישראל, אלא 'אשר לא יקים את דברי התורה הזאת'[505]. לכך נאמר 'עץ חיים היא למחזיקים בה'... שאילו נאמר 'ארור אשר לא ילמד' לא היתה תקומה, אלא 'ארור אשר לא יקים'[505]. 'כי בצל החכמה בצל הכסף'[506]... רב הונא ורב ירמיה אמרו בשם ר' חייא בר אבא: עתיד הקב"ה לעשות צל וחופות לבעלי המצוה (היינו לבעלי כסף, שמחזיקים את התורה במעותיהם) אצל בני תורה בגן עדן, ואית ליה ג' קריין, חדא 'כי בצל החכמה בצל הכסף'[506], ב' 'אשרי אנוש יעשה זאת'[507], והדין 'עץ חיים היא למחזיקים בה'[504]. שמעון אחי עזריה אמר משמו, והלא שמעון היה גדול מעזריה (ולמה אמר משמו של עזריה)? אלא ע"י שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון, לפיכך נקרא הלכה על שמו. ודכוותה 'ולזבולון אמר, שמח זבולון בצאתך וישששכר באהליך'[508] — והלא ישששכר גדול היה מזבולון? אלא ע"י שהיה זבולון

498 אות ג.
499 בראשית כו, ב.
500 אות יא.
501 תהלים לז, ג.
502 עי' "עץ יוסף" על המדרש תנחומא שם.
503 ויק"ר פרשה כה, אות א-ב.
504 משלי ג, יח.
505 דברים כז, כו.
506 קו[illegible] ז, יב.
507 ישעיה נו, ב.
508 דברים לג, יח.

מפרש מיישוב ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של ישששכר, נותן לו שכר בעמלו, לפיכך נקרא הפסוק על שמו, שנאמר 'שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך'. א"ר תנחומא: כל מי שיוצא לדרך ואינו מכוון לבו למלחמה — סוף שהוא נופל במלחמה. אבל שבטו של זבולון, בין מתכוון בין שאינו מתכוון — יוצאין למלחמה ונוצחין, הדא הוא דכתיב 'ומזבולון יוצאי צבא עורכי מלחמה... וְלֵעָדֶר בלא לב ולב'[509] — מהו 'בלא לב ולב'? אלא בין מתכוונין בין שאינם מתכוונין הם יוצאים ומנצחין", עכ"ל המדרש.

ולכאורה, יש סתירה בדרשות הללו על הפסוק "כי תבואו אל הארץ". דתחילה דרשו, שמשה אמר לישראל שמשיכנסו לארץ ישראל יהיו עוסקים בנטיעות ובחפירת קרקע ובמטע אילנות, ואח"כ דרשו, שיהיו עוסקין בתורה. ועל כרחך צריך לומר, דכוונתם היתה דבאמת תרוויהו צריכים להיות בארץ — צריך להיות בני ישיבה שיהיו עוסקים בתורה, וגם עובדי אדמה, ויחזקו אלו את אלו. ועל כן דרשו ואמרו: אילו היה אומר "עץ חיים היא לעמלים בה", או "ארור אשר לא ילמד" וכו', אלא אמר "למחזיקים בה", או "אשר לא יקים". היינו, חלק מהם שילמדו, וחלק מהם שיתעסקו בנטיעה ובמלאכת אדמה. והכל יעשה ברוח התורה, ואז יצליחו במלאכתם ובמלחמותיהם, כזבולון וישששכר. ודומה לזה אמרו בסנהדרין (דף מט[510]): אלמלא היה דוד יושב בישיבה לא היה יואב בן צרויה מנצח במלחמה, ואלמלא היה יואב בן צרויה עושה מלחמה לא היה יכול דוד להיות יושב בישיבה. וכן כאן, אלמלא יהיו בני ישיבה לא יהיו אלו מצליחים בעבודת האדמה, ואלמלא עובדי האדמה לא יהיו יכולים לישב בישיבה, אלא אלו ישלימו את אלו ואז יצליחו כולם במלאכתם. וכן מצינו בדוד שאמר "חֲצִים ילכו במלחמה וחֲצִים ישבו על הכלים"[511], ומפורש במדרש[512], שבישר להם לישראל, שלא יהיו כולם בעלי תריסין (היינו תלמידי חכמים[513]), אלא חֲצִים ישבו על התורה ועל העבודה, וחֲצִים יהיו עמא דבר (עיין "אהבת יונתן", הפטרת "תרומה"[514]).

והא לך לשון הרמב"ם (בהקדמתו לזרעים[515]) וז"ל: "והסיבה השנית במציאות מי שאין בו חכמה, מפני שאנשי החכמה הם מועטים מאד. וזה הדבר נתחייב בדרך החכמה האלקית, ואין לומר מדוע היה כך כמו שאין לשאול למה היו הגלגלים תשעה, וכוכבי לכת שבעה, והיסודות ארבע... ועל כן נבראו ההמון, לעשות חברה לחכמים שלא ישארו שוממים. ואולי תחשוב שזאת התועלת קטנה, אבל היא צריכה וראויה יותר, שהרי הקב"ה העמיד הרשעים בארץ ישראל כדי לעשות להם חברה ולהסיר שממון נפשות החסידים... וזה

509 דברי הימים א יב, לד.
510 עמ' א (בשינוי לשון).
511 כנראה כוונתו לשמואל א ל, כד: "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב אל הכלים יחדיו יחלוקו".
512 לא נמצא על ידינו.
513 עי' ברכות כז ב, ברש"י ד"ה "בעלי תריסין".
514 ד"ה "ויעל המלך".
515 רמב"ם לעם, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' פב-פג.

הענין פירשו חכמים ואמרו: מאי 'כי זה כל האדם'[516] — 'כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה'[517], פירוש — להסיר עצבונו ושממון יחידתו", עכ"ל הקדוש הצריך לענינינו.

הרי לך דברי אדוננו הרמב"ם, שלאלו אנשי החכמה המעטים מוכרחת החברה של ההמון הרבים המתעסקים בישוב הארץ, ואי אפשר לאלו בלא אלו. ועל כן, תיכף מתחילה צריך לתקן את ישוב הארץ באופן זה, לדאוג שתהיה האפשרות — לאלו המוכשרים להצליח בלימוד התורה, להיות יושבים באוהל תורה, ולחנכם ולגדלם לתלמידי חכמים בעלי תריסין. ולהמון, בעסק ישוב הארץ, אבל גם זה יהיה ברוח התורה, ואז יפרחו ויצליחו במעשה ידיהם. וכן היה בימי עזרא, עיין מלבי"ם (עזרא) בפסוק "הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלקי ישראל, ויתן לו המלך כיד ה' אלקיו עליו כל בקשתו"[518]. וכתב המלבי"ם: "שמעון הצדיק שהיה משיירי כנסת הגדולה אמר[519]: 'על שלשה דברים העולם עומד — על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים'. ובימי כנסת הגדולה נתבצרו שלשה עמודים אלה ע"י ג' אנשים מסוימים: ע"י זרובבל ויהושע כה"ג — נבנה המקדש, ונתבצר עמוד העבודה. ואחריו יצא עזרא — לכונן עמוד התורה. ואחריו נחמיה — שבנה חומות העיר ועסק במדיניות, לבצר עמוד גמ"ח. וזה שאמר הכתוב שהוא עלה מצד שהוא סופר מהיר בתורת ה', ועלה לכונן עמוד התורה, וזאת ביקש מן המלך ונתן לו. ומצד זה היתה יד אלקים טובה עליו בהשגחתו הפרטית, שלא תשתכח תורה מישראל, עיי"ש.

וכמו כן עלינו לעשות. להעמיד אנשים מסוימים לכונן עמוד התורה ועבודה (כי בעוה"ר עדיין לא זכינו לבנין בית המקדש, ויה"ר שנזכה לזה בב"א) ולהעמיד בשלובי זרוע אנשים על ההתעסקות של ישוב הארץ, ואז תהיה ארצנו ארץ חפץ[520], וחפץ ה' יצליח בידינו שיהיה בנין עדי עד, ותשתלשל מזה גאולה שלימה וביאת בן דוד בב"א. עיין סוכה (פרק ה משנה ד) דתנן התם: "ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה, אחוריהם אל היכל ה'... והמה משתחוים קדמה לשמש, ואנו לי־ה עינינו. רבי יהודה אומר: היו שונין ואומרים, אנו לי־ה ולי־ה עינינו". עכ"ל המשנה. והוא פלא, מה להם לגנות את אבותיהם. אך ראיתי ב"הון עשיר" (שם) שפירש, להוציא מלב הרואים בשמחה זו, שלא יהיו אומרים אחרית שמחה תוגה, והא ראיה — כי בית ראשון נחרב. וזהו שאומרים "אבותינו" וכו' — ובשביל זה נחרב, אבל "אנו לי־ה עינינו" ובזה יהיה קיום למעשה ידינו, עכ"ד המקובל ב"הון עשיר" הנ"ל, עיי"ש. וכן אנו, אם נתקן את מעשינו באופן הנ"ל, אז אין להתיירא שאחרית שמחה תהיה, ח"ו, תוגה. כי אנו לי־ה עינינו, לעשות הכל ברוח התורה, ואז ממילא "ויהי נועם ה' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו"[521], וכפירוש המקובל,

516 קהלת יב, יג.
517 ברכות ו ב.
518 עזרא ז, ו.
519 אבות פרק א, משנה ב.
520 עפ"י מלאכי ג, יב.
521 תהלים צ, יז.

איש אלקי, מהר״ם גבאי, בסוף ספרו ״עבודת הקודש״[522] בפסוק הזה — שאם אנחנו נתחיל במעשה ידינו, אף שאנחנו לא נוכל לעשות בשלימות אבל יחול על מעשה ידינו נעימות האלקי, והוא ישלים את מעשינו שיהיו בשלימות גמורה, וממילא יהיה להם קיום ואחרית טובה.

מה שעוררתי לעיל[523] על רבותינו בעלי המדרש, שדרשו על פסוק ״כי תבואו אל הארץ״ שתי דרשות חלוקות, תחילה — שיהיו עוסקים במטע הארץ ובחפירת קרקע, ואח״כ — שיהיו עוסקים בתורה, ובארתי לעיל ששניהם אמת, ובאופן שאמרתי, כעת ראיתי לרבנו ה״אור החיים״ הקדוש (שם, בפסוק הנ״ל[524]) שכתב בזה״ל: ״׳וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל׳ — ג׳ מצוות נאמרו כאן: א. ביאת הארץ, על דרך אומרם ׳הכל מעלין לארץ ישראל׳[525]. ב. לנטוע כל עץ מאכל לשבח הארץ. ג. לנהוג שני ערלה. עוד ירמוז באומרו ׳וכי תבואו אל הארץ׳ (רצונו לומר בה״א הידיעה) — שלא תהיה הכוונה לתיאבון המורגשות, אלא תהיה כוונת הביאה אל הארץ (הידועה) לחיבוב ולחשק הארץ הקדושה, אשר בחר ה׳ בה הר ה׳ שמה. ואמר, כי אין כוונת דיבור זה להחליט המגיעה מהשתדל בישוב הארץ, אלא ׳ונטעתם׳ וגו׳, הא למדת, שמה שהתנה במאמר ׳אל הארץ׳ הוא בבחינת תכלית המחשבה שתהיה למעלת הארץ במושכלות, לא להנאת הגוף. (כוונתו בזה מבוארת, דבאמת עיקר המצוה הוא בהשתדלות ישוב הארץ בנטיעות ובבנין. ועל זה בא הלשון ״ונטעתם״, שאמר הכתוב בלשון מוחלט, היינו — שזה עיקר המצוה. אלא צריך לראות, שלא יכוון להנאת הגוף בלבד, אלא למעלת הארץ הקדושה במושכלות. וממילא, מי שאינו בר השגה זו, בודאי לא יעזוב מלעסוק במצות ישוב הארץ אף בדרך פשטות, כשאר מצוות התורה שאדם הפשוט עושה בפשטות והתיקונים נעשים מאליהם, כידוע). ואולי. שרומז באומרו ׳עץ מאכל׳ — על בני תורה, שגם הם נקראו נטעים, כמו שאמר ר׳ יוסי[526]: ה׳ בעילות בעלתי וה׳ נטיעות נטעתי. ונקראים ג״כ עץ, דכתיב ׳כימי העץ ימי עמי׳[527], וכמו כן דרשו בזהר[528] בפסוק ׳לא תשחית את עצה׳[529], שמדבר באדם בן תורה. ויצו ה׳, שתהיה עיקר הכנסת הארץ לנטוע בה עץ מאכל, שהם בני תורה, כי אוירא של ארץ ישראל מחכים[530] ומטהר הנפש״. עיי״ש שהאריך בזה.

הרי, שרבנו בעל ״אור החיים״ הקדוש, דרש מעצמו פסוק זה על שני הענינים הנ״ל — א. על עסק הנטיעה. ב. על לימוד התורה. וחידוש שלא הסתייע לזה מרבותינו בעלי המדרש, שגם הם דרשו מקרא זה על שני הדברים הנ״ל. ובאמת, תרווייהו איתנייהו,

522 מהדורת ורשה תרס״ב, חלק ד, פרק לו, עמ׳ ק, צד ב בסופו.
523 עמ׳ רטז-ריח.
524 ויקרא יט, כג.
525 משנה כתובות פרק יג, משנה יא.
526 שבת קיח ב, בשינוי לשון.
527 ישעיה סה, כב.
528 חלק ג, דף רב, א.
529 דברים כ, יט.
530 בבא בתרא קנח ב.

וכמו שבארתי לעיל, שצריך להעמיד אנשים על זה ועל זה. ועיין ג"כ לרבנו החת"ס (בשו"ת, או"ח סי' רה[531]), שעורר ג"כ להחזיק ישיבה בארץ ישראל, ודוק.

לד. בא לידי קונטרס "אוסף מכתבים" לרבנו מגור שליט"א[532], ומצאתי כתוב בו[533] בזה"ל: "וכן הוא באמת דעתי, אשר מצות ישוב ארץ ישראל שנצטוינו בתורתנו הקדושה, איננה דבר תלוי בזמן מן הזמנים, רק בהיכולת והאפשרות. ולכן, גם עתה צדיכים להשתמש בהאפשרות של עכשיו, ולעבוד בכל עוז. **כי בריבוי העולים החרדים לארץ ישראל, תתגדל השפעתם שמה, וזה יגרום שמירת קדושת הארץ**", עכ"ד. וכן כפל עוד הדברים שם, וכתב בזה"ל[534]: "**ועי"ז תגדל השפעת היהדות החרדית, וישוב ארץ הקודש יוסד ברוח התורה הקדושה הבתובה והמסורה**", עכ"ל הקדוש.

הא לך דעת רבנו איש אלקים מגור שליט"א, שמצות בנין וישוב ארצנו הקדושה איננו קשור בשום זמן. אלא באפשרות והיכולת בלבד. (ובטח כוונתו היתה בזה, לשלול דעת ה"מגילת אסתר" שהבאתי לעיל[535], שתלה מצוה זו בזמן ביאת המשיח ולא בזמן הגלות. וכן מצאתי ב"יוסף דעת", לרבנו הגאון ר' יוסף שאול, סי' שע"ב, שהשיג ג"כ על ה"מגילת אסתר" בזה, והוכיח מכמה מקומות כהרמב"ן, שמצוה זו אינה תלויה בזמן אלא באפשרות, וכה סיים דבריו: "ועל כן ברור כהרמב"ן, וה' יזכינו לקיים המצוה הלז", עכ"ל. וכן דעת ה"חרדים", בפרק א ממצוות עשה התלויות בארץ ישראל[536], שכתב בזה"ל: "מצות עשה מן התורה לדור בארץ ישראל, שנאמר 'וירישתה וישבת בה'[537], ואמרו חז"ל[538] שמצוה זו שקולה כנגד כל מצוות התורה, והוא מתרי"ג מצוות לרמב"ן ולרשב"ץ", עכ"ל. וכן פסק המהר"ם שיק, חלק יו"ד סי' רכ"ה. וכן כתב המהרש"ם, ח"א סי' ח". והביא בשם תשובות מהר"ם, סי' קצ"ט[539], דאין חילוק בין זמן הזה לזמן הבית, דהשתא נמי איכא מצוה. ועיין בספר הקדוש "אזור אליהו"[540], להקדוש בעל "שבט מוסר", דאפילו בחורבנה איכא מצוה זו דישיבת ארץ ישראל. וכן כתב בספר הקדוש "אספקלריא המאירה", בפרשת ויצא[541], מובא בניצוצי אורות בזהר פרשת ויצא[542]: "מכאן משמע, דאפילו בחורבנה אסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל, שהרי בזמן יעקב לא היה מקדש", עיי"ש. וכבר כתבתי לעיל[543], דגם להרמב"ם הוא מן התורה — הישיבה בארץ, ומה שלא חשבה בתרי"ג מצוות — משום שהיא כוללת כל התורה, על כן לא באה במספר מנין המצוות. וכעת מצאתי לרבנו ה"אור החיים" הקדוש, בסוף פרשת נצבים[544], שכתב

531 כנראה כוונתו לתשובה רג, עיי"ש.
532 רבי אברהם מרדכי אלטר זצ"ל. נפטר בחג השבועות תש"ח.
533 מהדורת ירושלים תשכ"ז, עמ' עה.
534 שם עמ' עז.
535 עמ' קסה.
536 סעי' טו (מהדורת ירושלים תשי"ח).
537 דברים יו, יד: כו, א.
538 ספרי פרשת ראה, פיסקא כח (לדברים יב, כט).
539 מהדו' קרימונה, שנת שי"ז.
540 סי' קצד.
541 דף כא, ב, ד"ה "עמ' שנ"ה".
542 זהר ח"א, דף קנג, א, אות ב.
543 עמ' קסה-קעא.
544 דברים ל, כ.

בזה״ל: ״כי ישיבת הארץ — היא מצוה כוללת כל התורה״, עיי״ש ודוק). והחיוב לכל בר ישראל להשתמש בכל האפשרות שתזדמן לו בכל עת ובכל שעה, בכל כוח ועוז. וגם דעתו, כי בריבוי העולים החרדים לארץ ישראל, תגדל השפעתם שמה ותתגדל היהדות, והישוב יוסד ברוח התורה הכתובה והמסורה, וזה יגרום קדושת הארץ.

נראה לי ראיה ברורה לדברי רבנו שליט״א, שבמקום שנתרבו אנשים יראי ה׳, הם משפיעים על הסביבה אף בלי שיעשו שום פעולה לזה, כי השפעתם באה ממילא ומעצמה על אחרים, מדברי רבנו הרמב״ן (בפרשת ״לך לך״[545]), שהקשה: למה לגבי אברהם ויצחק מצינו שבכל מקום שהלכו המה קראו בחוצות בשם ה׳, כדכתיב ״ויקרא שם בשם ה׳״[545], ולגבי יעקב לא מצינו שעשה כן? ותירץ, דאברהם ויצחק היו אנשים מעטים וכת קטנה, ולא היתה ניכרת לסביבתם עבודתם שעבדו להי״ת, על כן היה נחוץ להם לקרוא בקול גדול. משא״כ לגבי יעקב, שהיה לו י״ב בנים נשואים ולהם בנים, כבר היו כתה גדולה ורב עם — לא היה לו צורך לקרוא בחוצות, כי כבר היו ניכרים במעשיהם לדור, להמשיך את לב הרבים לאבינו שבשמים, עכ״ד. הא לך בפירוש דברי רבנו מגור, שבריבוי החרדים — באה ההשפעה על אחרים מעצמה, וכדברי רבנו הרמב״ן. וחידוש שלא זכר להביא סיוע לדבריו מהרמב״ן הנ״ל. עכ״פ, צדק מאד בזה הרבי מגור, שהעיקר לראות שרבים מהחרדים יעלו לארץ ישראל, ואז תגדל הקדושה בארץ, בעזר הי״ת.

לה.

בימי הקיץ דשנת תש״ג, שהיתי כמה שבועות בעיר בעקעשטשאבא עם בני ביתי, שם מצאתי את ידיד נפשי מנוער, הרב הגאון מו״ה נתן צבי בריסק שליט״א, אבדק״ק נאדיסאלאנטא (חתן הגאון בעל ״בית נפתלי״ שהיה בנו של הגאון בעל ״קול אריה״ ז״ל). והראה לי בספר הקדוש ״אך פרי תבואה״, לרבנו הקדוש מליסקא זצ״ל (בפרשת ״ויחי״[546]), דכתב בשם ה״נחל קדומים״, ד״ארץ ישראל״ עולה במספר[547] ״תת לב״. והיינו, אם כל ישראל יתנו לב לדור בארץ ישראל — יבוא משיח צדקנו, עכ״ל.

ואביא ראיה לדברי רבותינו הקדושים הללו, שכתבו, שבנתינת הלב לשוב לארץ ישראל תלויה גאולתנו, ממה שהבאתי לעיל (בפרק ב[548]), מהגמ׳ בפרק ״גיד הנשה״ ומרש״י על התורה, דאמרו חז״ל: ״איהו לא יהב דעתיה למיהדר, מן השמים יעכבוהו?״. וכבר כתבו חז״ל[549], שמאורע דיעקב הנ״ל, הוא סימן לגאולתנו האחרונה הזו אשר אנו מצפין עליה בכל יום. ומעת שיהב דעתיה למיהדר, וגם חזר — אירע לו נס. וכמו כן גם לנו, רק בנתינת הלב לדור בארץ ישראל וגם למיהדר לארץ ישראל תלויה גאולתינו, ואז יארעו לנו נסים כמו אצל יעקב אבינו ע״ה.

ובזה יבואר פסוק ביחזקאל (פרק ז פסוק ב-ג): ״ואתה בן אדם, כה אמר ה׳... לאדמת

545 בראשית יב, ח.

546 מהדורת בראנקס תשכ״א (מהד׳ צילום), דף נב, א, ד״ה ״עוד כתב״.

547 כלומר, בגימטריא.

548 עמ׳ קטז-קיז.

549 עי׳ ב״ר פרשה סח, אות יח; פרשה ע, אות א.

ישראל קֵץ, בא הַקֵּץ על ארבע כנפות הארץ. עַתָּה הַקֵּץ עָלַיִךְ", עכ"ל. והפשט בזה הפסוק מבואר מעצמו עפ"י הנ"ל, שכשישתדלו ישראל לעשות קץ לאדמת ישראל, לפדות אותה מידי טמאים, וכמו שהבאתי לעיל[550] משו"ת הריב"ש (סי' קא), ובשם הרמב"ן בפסוק "גאולה תתנו לארץ"[551], היינו שיתנו לב לשוב אליה ולפדות אותה — אז יבוא הקץ לישראל על ארבע כנפות הארץ. וממילא, עתה לפי"ז "הקץ עליך" — היינו, שהוא בידך, ובכל עת שתתן לבך לזה, אז תשיג אותו, וגם מן שמים יסייעו בידך. אך העיקר תלוי בנתינת הלב מישראל לזה, והדבר מבואר כחומר.

עוד אמר לי ידיד נפשי, הרב הנ"ל, בשם אביו, הגאון הצדיק מו"ה יהושע, שהיה אבדק"ק טיסאדאדא, זצ"ל (ואני בילדותי הכרתי את אותו צדיק, והיה מפורסם בעולם לצדיק נפלא, בעל מעשים טובים, ורבים נהרו אליו לדרוש את אלקים בבקשות), שהיה תלמיד מרן הקדוש מליסקא, ששמע מפי קדשו, ששלח מעות לארץ ישראל לקנות בעדו נחלת שדה. שאמר, שכל אחד מישראל צריך ומחויב להשתדל שארצנו הקדושה תתיישב עם זרע ישראל, וגם תהיה בנויה בבתים ונזרעת בשדות וכרמים, עכ"ד.

ולי הפעוט, נראה להוסיף לזה, מדברי רש"י (ישעיה פרק נט[552]) על פסוק "ובא לציון גואל", שכתב בזה"ל: "כל זמן שציון חרבה — עדיין לא בא הגואל", עכ"ל. על כן חובה עלינו לבנות את ארצנו, כדי לקרב בזה את גאולתנו. וכמו שהבאתי לעיל[553] בשם הקדוש המקובל בעל "הון עשיר", שבבנין הארץ תלויה גאולתנו. וכעת אנו רואים שהוא גם רש"י מפורש.

לו. הנה בירושלמי (סוף פרק "היה קורא"[554]) מכנה את ארץ ישראל בשם אֵם של ישראל. וכן הוא בירושלמי (סוף כתובות, ומועד קטן פרק ג הלכה א[555]): "הניח חיק אמו (ארץ ישראל) וחיבק חיק נכריה (חו"ל)". וארצות הגולה מכנה בשם "איתת אבוה", שקורין "שטיעף מאמע"[556].

ונראה לי לתת טעם לזה, עפ"י מה שראיתי בספר "אוצרות יוסף"[557], להגאון רבן של כל בני הגולה, מרן ר' יוסף ענגיל ז"ל בשם המקובלים, דארץ ישראל היא בבחינת מלכות, ומלכות היא בחינת אֵם לישראל. וכאשר בארו המקובלים[558] הפסוק "ובפשעיכם שֻׁלְּחָה אמכם"[559] — דקאי על השכינה, כאשר אמרו חז"ל (במגילה דף כט[560]): "בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו — שכינה עמהם", וכבר ידוע, כי שכינה מורה על מלכות ומלכות היא אֵם לישראל, על כן אמר הכתוב: "ובפשעיכם שֻׁלְּחָה

550 עמ' י.
551 ויקרא כה, כד.
552 פס' כ.
553 עמ' מב, קל.
554 פרק ב, הלכה ח (יח ב).
555 (ח ב).
556 אם חורגת.
557 מאמר הלבנה אות ו, יב.
558 ע' זהר ח"א דף כז, ב; ח"ג דף רנג, ב, ברעיא מהימנא.
559 ישעיה נ, א.
560 עמ' א.

אמכם", עכ"ד המקובלים. ועפי"ז, מבואר היטב הטעם, למה מכנה הירושלמי את ארץ ישראל לאֵם של ישראל. כך נראה לי, והוא אמיתי בטעם הירושלמי.

ועפ"י דברי הירושלמי הלז, בארתי המדרש[561] על פסוק "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר"[562] — "אל תיקרי 'לעם אחר' אלא 'לאם אחר'". היינו, דבניך ובנותיך יהיו נתונים בארצות הגולה שהם לנו "אֵם אחר" (שקורין "שטיעף מאמע"[556]), ויהיו מסורים לה בלב ונפש וברוח זרה שבקרבה, עד שנהפכו לגמרי לאֵם אחרת, והסיחו דעתם לגמרי מארץ שהיא אמם האמיתית. "ועיניך רואות וכלות אליהם כל היום"[562] — לראות בגדולתם, אשר בשבילם מסרת אותם בידי אֵם אחרת, היינו שנתת להם חינוך של אֵם זרה וגדלת אותם ברוח האֵם האחרת, וכל מגמתם היתה רק להיות ולעבוד את ארצות הגולה. וכמאמר שלמה בשיר השירים[563]: "שמוני נוטרה את הכרמים", ואמרו במדרש[564] — לכבוד האומות, "וכרמי שלי" — זה הקב"ה — "לא נטרתי". אבל, הסוף מזה מה יהיה? — "ואין לאל ידך"[562] — שלא ישאר מכל טרחתך שטרחת בעד ה"שטיעף מוטטער"[565], היינו בעד ארצות הגולה, לא ישאר לך מזה כלום, כי את הכל יקחו ממך ותשאר בעירום ובחוסר כל, כאשר בעוה"ר ראינו כל זה בעינינו, את כל הנעשה עמנו בארצות אירופה. על כן, תדע בר ישראל, שמהיום והלאה לא תבקש לך מנוח אלא אצל אמך האמיתית, שהיא ארץ ישראל. ולא תנחמנו כעת, אחר תוקף כל הצרות שעברו עלינו, ואחר כל אותו הצער שציערה אותנו ה"שטיעף מאמע"[556], שהם ארצות הגולה, אלא אמנו האמיתית שהיא ארץ ישראל — היא תנחמנו. וכמאמר הנביא (בישעיה פרק סו[566]): "כאיש אשר אמו תנחמנו, כן אנכי אנחמכם ובירושלים תנוחמו", היינו, שרק אצל אמנו האמיתית, נור בייא אונזער ריכטיגע מאמע (שהיא ארץ ישראל) וועדען ווירד טראסט פינדען[567]. וזה שאמר הנביא "ובירושלים", שהוא כללות ארץ ישראל (כנזכר בהקדמה ראשונה[568] בשם הזהר), "תנוחמו". ולא נִתֵּן עוד אוֹמֵן לאמנו החורגת, שהם ארצות הגולה, להשאר עוד בה. וכמה ממון שקעו בה אבותינו ואבות אבותינו, גם בניהם אחריהם, ובנו לנו היכלות וארמונות וכמה מיני פלטרונות וטרקלינים, כי כל אחד חשב ואמר: זאת מנוחתי עדי עד, פה אשב כי אויתיה[569], והסיח דעתו לגמרי מאמו האמיתית, שהיא ארץ ישראל.

עיין רבנו השל"ה (סוף מסכת סוכה[570]), וחת"ס (יו"ד, סי' קלח), שהתמרמרו מאד על אלו ששקעו דעתם לגמרי בחוץ לארץ, ע"י שבונים להם בתים ומגדלות, וכל כספם וזהבם משקיעים בנכסי חוץ לארץ להגדיל ולהרחיב את גבול האֵם החורגת. ולא זכרו להציב את גבול אלמנה, גבול אמנו הצדקת הבוכה ומיללת עלינו, ולא עלה על דעתם כלל

561 ע' יבמות סג ב, בלשון אחרת ("זו אשת אב").
562 דברים כח, לב.
563 שיר השירים א, ו.
564 ילקו"ש ח"ב רמז תתקפב.
565 אם חורגת.
566 פס' יג.
567 רק אצל אמנו האמתית נמצא בטחה ונחמה.
568 עמ' כח.
569 עפ"י תהלים קלב, יד.
570 של"ה ח"ב דף עח, ב, טור א בסוף.

להתעסק גם עמה באיזה עסק לטובתה. כי כל ישעם וכל חפצם לא היה כי אם שתהיה להם פרנסה בכבוד, ושיזכה לבנות לו בית גדול וחצר מאבני גזית, למען יעמוד ימים רבים, וירשוהו בניו ובני בניו אשר יולדו בארץ נכריה, ויראה זרע ויאריך ימים בגלות. וכה אבדנו מאות ואלפים שנים בגלות, וכל כחינו ודמינו נתנו לאמנו החורגת. ועכשיו זכינו לקבל ממנה הכרת תודה, על כל טרחתינו שטרחנו בעדה — לקחה מקל והלקתה אותנו הכאות אכזריות בלי רחמנות ובלי חמלה, ופצעה אותנו בכל גופינו מכף רגל ועד ראש אין בנו מתום[571]. וגם גרשה אותנו כלה גרש יגרש[572], ונטלה ממונינו מידינו, והוכרחנו לצאת מביתה בעירום ובחוסר כל. כמה וכמה מאחינו בני ישראל מתו במיתות משונות על ידה, לאלפים ולרבבות. אלו הפעולות של אמנו החורגת. ועתה, היש ליתן לה אומץ על להבא, שנחזור אליה שנית? מאין לנו הבטחה שלאחר כמה עשרות שנים לא תעשה עמנו עוד כזאת וכזאת? וכאשר באמת אנו רואים בקורות ימי חיינו, שמעשים כאלה עשו עמנו בכל חליפות השנים. ועד כעת לא למדנו מהעבר, ממה שעבר עלינו בכל תקופות השנים, שלא ליתן עוד אומץ אל ארצות הגולה. בגלל כן אחיי ואחיותי, לא כן! ולא כן! לא נשוב עוד אל אמנו החורגת אלא נקומה ונעלה אל אמנו האמיתית, ונקריב אליה כל כוחותינו מעתה ועד עולם, לבנות חומותיה ולתקן חורבותיה, ו"חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו", וה' הטוב יעשה עמנו[573] אות לטובה ויראו שונאינו ויבושו.

לז. במדרש אמרו (מובא ב"קול יעקב"[574]): "מיום שחרב בית המקדש, נגזר על התלמידי חכמים שילמדו מתוך צער, מתוך דוחק ומתוך טירוף הדעת, כדי שיתפללו על ביאת המשיח", עכ"ל. ביאור מדרש זה נראה לי עפ"י מה ששמעתי מפי גיסי, הרב הגאון בנש"ק[575], מו"ה משה קליין שליט"א, רב ופועל צדק בק"ק גראסווארדיין יע"א[576], שבעת שנסע הגאון ר' מאיר שפירא ז"ל, אבדק"ק לובלין, בארץ הונגריה, לישא וליתן עם גדולי ומנהיגי הדור בענין ישוב ובנין הארץ, שהיו מתנגדים לזה כידוע. ואחר כל טענותיו והוכחותיו לא עלה בידו לפעול על לבם שיסכימו לזה. והיה בשבת אצל רבי ומנהיג הדור במדינה, וראה אצלו שהיה מנהגו לאכול שתי פעמים דגים בסעודה שלישית, קודם הדלקת נרות, ואחר ההדלקה. והיו קוראים אותם אכילות, של קודם הדלקה — פינסטערע פיש[577], ושל אחר ההדלקה — ליכטיגע פיש[578]. אמר לו הרב מלובלין, עכשיו נודע לי למה אתם מתנגדים לעליה ובנין הארץ, שכל זמן שאתם אוכלים ליכטיגע פיש[578] — אין נחוץ לכם ארץ ישראל. אבל בעוה"ר, רוב כלל ישראל אינם אוכלים אלא פינסטערע פיש[577], ואין אתם יודעים בצערן של ישראל. עכ"ד ודפח"ח.

571 עפ"י ישעיה א, ו.
572 עפ"י שמות יא, א.
573 שמואל ב, י, כ.
574 עי' תנדא"ו פרק ד, אות ד: ילקו"ש ח"א רמז שצא.
575 בנן של קדושים.
576 יכוננה עליון אמן.
577 דגים של חושך.
578 דגים של אור.

וממילא, עתה אחר מה שאירע לנו פה במלוכות אירופה, שכולנו אכלנו פינסטערע פיש[577], בודאי שכולנו צריכים להסכים לזה. ומה שעוד נמצא במדינה זו, בארץ הונגריה, אנשים פרטיים וביחוד אצל הרביים שמתנגדים לזה, הוא רק משום שלא טעמו עוד את הטעם שטעמו רוב כלל ישראל, ה' יצילם מזה, וד"ל. וזה המכוון במדרש הנ"ל — "כדי שיתפללו על ביאת המשיח", ודוק.

לח. ב"אגרא דפרקא", להגאון קדוש ישראל, מרנא צבי אלימלך זצ"ל[579] (באות קח), כתב: "שמעתי בשם צדיק אחד, שביותר יש מעלה בישיבת ארץ ישראל כשיוצא מארץ ישראל לפי שעה, ואח"כ חוזר לשוב לשבת בארץ, טועם האדם בה קדושה יתירה בפעם השניה מבראשונה. והוא לדעתי נלמד מאברהם אבינו, שכל עיקר מדרגתו ועילויו היה בפעם השניה — 'ויעל אברהם ממצרים'[580]", עכ"ל הקדוש.

ואני מוסיף על דברי רבנו. עיין ב"חרדים"[581], שהביא מדרש, שהקב"ה אמר לאברהם אבינו פעם ראשונה שילך לארץ ישראל ויראנה ויחזור. ואחר שחזר, לא נתן לו רשות לחזור ללכת לארץ ישראל עד חמש שנים. ואותם חמש שנים היה משתוקק לחזור ללכת. והוא אמר זה הפסוק "מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה. הנה ארחיק נדוד אלין במדבר"[582] — "מוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטריות של חוץ לארץ"[583]. וקודם בואו אל הארץ, לא היה משתוקק, אבל אחר שבא שמה פעם ראשונה, וראה במראה הנבואה יקר תפארת קדושת הארץ, אז נכסוף נכסף. וממנו נלמד לדורות, אנחנו יוצאי חלציו, להיות נכספים כמוהו, עכ"ל. והיא ראיה מפורשת לקבלת הצדיק הנ"ל, שבפעם שניה מרגישים קדושה יתירה מבפעם ראשונה.

ולפי דבריו הקדושים, היה אפשר ליתן טעם לפסק הרמב"ם (בהלכות בית הבחירה[584]) לענין קדושת ארץ ישראל לגבי שביעית ומעשרות, שבחורבן בית ראשון בטלה הקדושה ונפטרנו מן התורה ממעשרות ושביעית. אבל קדושת עזרא לא בטלה, וגם אפילו היום שנלקחה הארץ מידנו, הארץ בקדושתה וחייבת בשביעית ומעשרות מן התורה, עיי"ש. ולהנ"ל אתי שפיר, שבעליה השניה נתפסה הקדושה בה בגבורה יותר מבפעם הראשונה, עד ששוב לא חלפה והלכה ממנה לעולם. אף שהקדושה לא היתה בשלימות כל כך כבראשונה, שהרי היה חסר בה ה' דברים, כידוע[585], זה היה מפני שלא היה קיבוץ כל ישראל בתוכה, כידוע[586]. אבל מה שנתפס בה, נתפס בגבורה יותר גדולה מבראשונה.

ונראה ליתן טעם פשוט לקבלת הצדיק הנ"ל, למה טועמין בה טעם לשבח בפעם השניה יותר מבפעם הראשונה. דנקח דמיון, באחד שהיה גמול עלי אמו[587] תמיד, המגדלתו ומטפלת

579 בעל "בני יששכר".
580 בראשית יג, א.
581 עמ' קצו (ירושלים תשי"ח).
582 תהלים נה, ז-ח.
583 ב"ר פרשה לט, אות ח.
584 פרק ו, הלכה טז.
585 עי' יומא כא ב.
586 עי' יומא ט, ובמהרש"א.
587 עפ"י תהלים קלא, ב.

עמו, ולא היה זז מלישב בחיק אמו אף רגע — זה אינו יכול להוקיר את ערך גמולה עמו. אבל אם נלקח מאתה באיזה סיבה, ובא לידי אֵם חורגת לאיזה זמן, ויהיה טועם שם אצלה טעם של אֵם חורגת, ויראה וירגיש את הגמול שגמלתו ואת תמיכת היד הכהה שלה, שהכל היה ממנה באי רצון ורק מדוחק, ולִפָנִים[588] ולא מרצון לבה, ומה גם אם הרגיש את מקל הרצועה שלה, אשר בא לו ממנה בהשתפכות הנפש של שנאה עליו — אז בשובו בחזרה אל חיק אמו וידע ויבין להוקיר ולהעריך מהו גמול עלי אמו, ובפה מלא יאמר מה שאמר דוד המלך ע״ה ״אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי״[589], ומרגיש שנפש אמו קשורה בנפשו, ויותר ערב לו הלחם צר שמושיטה לו אמו מזבחי ריב שנתנה לו האֵם החורגת[590]. ועתה, שכבר הבאתי שחו״ל היא בחינת אֵם חורגת, וארץ ישראל היא אֵם אמיתית, נקל להבין מדוע טועמים טעם לשבח יותר בשוב שנית לארץ ישראל, משלא הלך ממנה לעולם.

ועיין בירושלמי (סנהדרין פרק ב הלכה ד[591]), שדרש על הפסוק הנ״ל שאמר דוד ״אם לא שויתי״ וכו׳ — ״כְּדֵין ינוקא דנחית ממעי אמיה, כן הוות נפשי עלי[592]״. ורצה לומר, כן מרגישין בארץ ישראל ״דנחית ממעיה אמיה״, דארץ ישראל היא אמו, ונחית ממעיה, עיי״ש.

וכמונו היום, שטעמנו הטעם של אמנו החורגת בארצות הגולה במידה היותר גדולה די והותר, ע״י כוס התרעלה ששמה לפנינו בימינו אלה בכל מלוכות אירופה, ומְצִינוּ[593] ושתינו את שמריה[594] — אין ספק, שכל יליד ישראל יֵעור משינתו, ותתחזק בו השאיפה והגעגועין אחרי אמו הנכונה והאמיתית, שהיא ארצנו הקדושה, ולא ירצה להשאר עוד פה בגולה, אפילו אם יתנו לו כל חללי דעלמא. ויתאמץ בכל עוז, בכל נפשו ולבבו ובממונו, לשוב ולחזור אל חיק אמו, בעת היותר מוקדמת שתמצא לו, ויאמר לעצמו כמו שאמר אברהם אבינו בעת השתקקותו לשוב לארץ ישראל, וכמו שהזכרתי למעלה ממדרש רבה (בראשית פרשה לט[595]): ״מוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטריות של חוץ לארץ״. ועיין מדרש משלי[596], בפסוק ״טוב פת חרבה ושלוה בה״[596*] — ״א״ר יוחנן: זו ארץ ישראל, שאפילו אוכל אדם בה בכל יום פת (חרבה) ומלח ודר בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ״מבית מלא זבחי ריב״ — זה חו״ל שהיא מלאה חמסים וגזלות״, עיי״ש.

588 למראית עין.
589 תהלים קלא, ב.
590 עפ״י ילקו״ש ח״ב, רמז תתקנו.
591 (ט א).
592 כתינוק הזה שיורד ממעי אמו, כן הוֵוה נפשי עלי.
593 לשון סחיטה, הוצאת נוזל ע״י לחץ.
594 עפ״י ישעיה נא, יז; יחזקאל כג, לד; תהלים עה, ט.
595 אות ח.
596 ילקו״ש ח״ב, רמז תתקנו.
596* משלי יז, א.

לט. והנה, כעת בשעה שאני כותב דברים הללו, שעוֹדֵנוּ עומדים בתוך קושי הגלות, ואנו מסובבים בפחדים ובהלות מכל צד, יש לשמוע בתוך מחנה העברים, מכל פינה וְעֶבְרִים, קולות ורצונות לשוב לארץ אחוזתינו ולבנות את חומת העיר, ולהרים ארצנו הקדושה מערמות עפרה. אך יש להתיירא, שאחר שישקטו הגזירות בעזה״י, וישובו ארצות הגולה לאיתנם הראשון, וכמבואר במסכת דרך ארץ זוטא (בפרק השלום): ״גזירה הולכת וגזירה באה ומתחדשת על שונאי ישראל, ישראל לעולם עומדים, לא עזבן ולא מיעזבין, לא כלין ולא מיכלין, שנאמר ׳כי אני ה׳ לא שָׁנִיתִי, ואתם בני יעקב לא כְלִיתֶם׳[597]״. ועבידא גזירה דבטלא[598], ויהיה עת מנוחה והשקט לישראל — אז שוב יסתפקו במצבם הראשון, להשאר עוד פה בגולה. ומה גם, אם ימצא להם פה איזה עסק טוב ופרנסה טובה, שוב ינחמו ע״י אמתלאות שונות להתקשר שנית עם אמם החורגת, ולבגוד עוד הלאה באמם האמיתית שהיא ארץ ישראל. ובאופן שישטו את עצמם, שאמם החורגת תיטיב להם עתה מאז. ויפלו שוב בחסרונם הישן, להסיח דעתם מארץ ישראל. וכאשר שמעתי מידיד נפשי, הרב הגאון הצדיק, מו״ה ישראל דוד מרגליות שלעזינגער שליט״א, שהיה אב״ד דקקה״י בסאלנאק, וכעת רב בבית המדרש של החסידים ״לינת הצדק״ בעיר הבירה בודפסט, בביאור המסורה המובאת ב״בעל הטורים״ (פרשת ״וארא״[599]): ״וַיַּחְדְּלוּ הקולות״ — ״וַיַּחְדְּלוּ לבנות את העיר״. רצה לומר, כל זמן שנשמעו הקולות והזעקות והצעקות של הגזירות הקשות, ר״ל, כל אחד מלהיב לבו לבנות את העיר הקדושה. אבל כאשר יחדלו הקולות וישקטו הגזירות, אז שוב יתדלו לבנות את העיר, וילך וישוב אל מקומו הראשון ויתאהב עם מצבו בגולה כמקדם. עכ״ד ודפח״ת.

על זה אני אומר, שצריך להזהיר ולהזכיר את אחינו בני ישראל מהדור הזה, שעברה עליהם התקופה הקשה הזו, מה דתנן במתניתין (סנהדרין פרק ז משנה ד): ״הבא על הבהמה והאשה המביאה את הבהמה — שניהם בסקילה. אם אדם חטא בהמה מה חטאה? אלא, לפי שבאת לאדם תקלה על ידה, לפיכך אמר הכתוב תסקל. דבר אחר, שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו: זו היא שנסקל פלוני על ידה״, עכ״ל המשנה. וכן קיי״ל בש״ס[600] וברמב״ם[601], שהסייף שנהרגו בו הנהרגין — אסור בהנאה, אף דנעבדה בו מצוה של ״ובערת הרע מקרבך״[602], מ״מ כיון שנהרג בו אדם — אסור בהנאה. מכל שכן, היכא דההריגה היתה בעבירה, בודאי שאסור בהנאה. הרי שאמרה התורה, דבר שבאה לאדם תקלה על ידו — יסקל ואסור בהנאה. או בשעה שעוברת הבהמה בשוק, לא יאמרו: זו היא שנסקל פלוני על ידה. ועתה, במדינות הללו, שבאו לכלל ישראל תקלות גדולות כאלו שנעשו בימינו על ידה, אסור לנו ליהנות ממנה עוד. וגם, איך נעבור בארצות הללו עוד ונאמר: במקום פלוני ובמקום פלוני נהרגו ונשרפו ונסקלו ונשללו ונתטפו פלוני ופלוני.

597 מלאכי ג, ו.
598 כתובות ג ב. כלומר, גזירה עשויה להתבטל.
599 שמת ט, לג.
600 סנהדרין מה ב.
601 הלכות סנהדרין, פרק טו, הלכה ט.
602 דברים יג, ו ועוד.

כי אין משפחה בישראל, שלא נלקט להם אחד מבני המשפחה בפח יקשם, אב או אח או בן ובת, למאות ולאלפים ולרבבות, כידוע ומפורסם בעולם. ועתה, איך אפשר עוד להביט על המקומות הללו, ומי הוא האדם שיש בו רק קצת רגש זך, שיוכל להתרועע עוד עם מקומות כאלו, אשר שפכו עלינו בוז וקלון ועשו לנו תקלות גדולות במדה גדולה כזו אשר לא נשמע עוד בכל קורות ימי חיינו שעברו עלינו עד עתה. זאת וכזאת צריך לעורר ולהזכיר את הנשארים מפליטת הגולה במדינות אלו.

וגם, כי ידוע, שבמקום שנהרג או ניזק אדם, נשאר שם רושם ושורה עליו רוח רעה האורבת עוד לנפש האדם. עיין בילקוט (בפרשת "מסעי"[603]), בפסוק "כי הדם הוא יחניף את הארץ"[604] — "ר' יאשיה אומר: לשון נוטריקון — יחון אף על הארץ", עיי"ש. הרי בפירוש, דבמקוף שנשפך דם — יחון אף על הארץ, ר"ל. והיינו טעמא דמתניתין הנ"ל, דדבר שבאה לאדם תקלה על ידו, אמר הכתוב: תסקל ותאסר בהנאה. וכמה אלפים ורבבות ודיבי רבבות רוחות רעות כאלו, נשארו במדינות הללו, שניזקו ונתקלו בהם אחינו בני ישראל בימים הללו. ולדעת המדדש הנ"ל, כל המדינות הללו מלאים מחרון אף מחמת הדמים שנשפכו בהם לאלפים ולרבבות. ועתה, איך נשאר עוד פה. וזה היה הטעם של אבותינו בימי גלות שפאניא[605], שלא רצו לחזור אליה עוד, אף אחר ששקטה המדינה מהגזירות[606].

על כן, אל יעוור האדם את עינו, ואל יפתה את ליבו, באיזה עסק פרנסה טובה שימציא לעצמו פה, כי לא יראה סימן ברכה בה, כי רוח רעה שורה עליה, ושמור לו לרעתו[607] לבסוף, ח"ו. וכן אמרתי מכבר, על אלו אנשים יחידים, שנשארו במקום שהיה גירוש לישראל ונתגרשו משם כמעט כל כלל ישראל, ורק אנשים פרטיים נשארו שמה ע"י ריצוי כסף ופראטעקטיאן[608], ומשתמשים בהקוניאקטור[609] שנעשה שם לאסוף ממון והון רב, או אלו המשתמשים בהקריעגס־קוניאקטור[610] לרכוש ממון רב, ושוכחים את התכלית שכיוון עליה בורא כל עולמים במכות הללו ששלח עלינו הקב"ה — לעורר את לב בניו ישראל לעזוב את ארצות הגולה, ולחמוד ולכסוף לשוב לאחוזת אבותינו, וכאשר הוכחתי לעיל[611] ממדרשי חז"ל, שזו היא התכלית מכל הצרות שבאו עלינו בעתים הללו. והמה שוכחים מכל זה, והשמן לבם מהבן זאת[612]. והמה משוקעים באסיפת הממון ע"י העסקים הגדולים שמזדמנים להם בעת הקוניאָקטור הגדול הזה שנעשה בימי האי־סדרים הללו. אמרתי עליהם, שלא יעלה בידם כלום, כי אם רְעוּת־רוּח בעלמא. והבאתי ממדרש רבה (פרשת "בא" פרשה יג[613]) לגבי מכת הארבה, שאמר המדרש: "מהו 'לא נשאר ארבה

603 ילקו"ש ח"א, רמז תשפח.
604 במדבר לה, לג.
605 ספרד.
606 עי' שו"ת מבי"ט ח"א סי' שז, ושו"ת "קול מבשר" ח"א סוף סי' יג.
607 עפ"י קהלת ה, יב.
608 חסות ע"י קשרים אישיים.
609 באפשרויות הכלכליות, מצב השוק.
610 כלכלת המלחמה, שוק המלחמה.
611 עמ' קנב: קנט ואילך (ובפרק שני באריכות).
612 עפ"י ישעיה ו, י.
613 אות ז.

אחד'[614]? א"ר יוחנן: כיון שבא ארבה שמחו המצריים. אמרו, נקבוץ ונמלא מהם חביות. אמר הקב"ה: רשעים, במכה שהבאתי עליכם בה אתם שמחים? מיד 'ויהפוך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה'[614]. מהו 'לא נשאר ארבה אחד' — אפילו מה שהיו בקדירות ובחביות מלוחות פרחו והלכו להם", עכ"ל. כמו כן הוא באנשים האלו. השמחים בהקוניאקטור[609] שנעשה ע"י הצרות שארעו בזמנינו, לאסוף ממון, גם אליהם אומר הקב"ה: במכה שאני מביא עליכם אתם שמחים בה? חייכם שלא ישאר מאומה בידכם, כי את כולם ישא הרוח, וכן הוא בהקוניאקטור שיהיה אחר השקטת המלחמה — אין לנו לבקש ממנה כלום. כי אם זאת תהיה התכלית מהצרות שהגיעונו — רק לעזוב את הגולה, ונקומה ונעלה לערי ציון ונישב בהן, ואז נשכיל ונצליח, ונשיג השקט ומנוחה לעולם ועד, וזה רצון השם, וכאשר הארכתי בהוכחות לעיל[611].

ואל ידמה האדם בנפשו לומר: יען כי במלוכות אירופה פה, אחר שתשקוט המלחמה וישובו המדינות למהלך הטבעי, ישארו פה רק מעט מזעיר מאחינו בני ישראל, כי בעוה"ר, רוב ההמון מאחינו בני ישראל נאבדו ונשמדו בתוך שערורית המלחמה, ולאלו המעט שישארו יהיה להם פה עסק טוב בין הגוים, ולא ייראו מהקנאה שתעלה עליהם מהגוים, כי הקנאה — רב עם בני ישראל עושה, אבל המעט שישארו זעיר שם וזעיר שם לא יעשו קנאה בין שכיניהם הגוים. אין אני חושד שום בר ישראל שיאמר או יחשוב כן. כי, תחילה אני אומר: מי שם אותו ליורש, שיירש את רב ההמון מישראל שנהרגו על קידוש השם? וגם, מי הוא האיש בר לבב[615], שירצה לבנות עצמו על הדמים שנשפכו בישראל, ויעשה מזה איזו תועלת לעצמו? וגם, מה יחשוב, שכל פועל היוצא מאלו הדמים שנשפכו בישראל היה רק בשביל זה, שהוא יבנה ביתו על הדמים הללו, ותתרומם קרנו עליהם? לא כן! ולא כן! תכלית הדמים שנשפכו בישראל, היה כמבואר במדרש שוחר טוב (פרק יז[616]), אשר הבאתיו לעיל כמה פעמים, כדי שיבקשו ישראל לילך לארץ ישראל, וכמו שאמרו (שם) לגבי אלו שנפלו במגיפה בימי דוד — כדי שיבקשו בנין בית המקדש, תיכף אחרי המגיפה, הלך דוד אל אֲרַוְנָה וקנה המקום לבנות בית המקדש[617]. נמצא, דבזה תיקן את נפש אלו שנפלו אז, מפני שהם גרמו למהר בקניית מקום המקדש. כמו כן בימינו, אם נקומה ונעלה לציון, נתקן בזה את נפשות בני ישראל שנהרגו על קידוש השם, מפני שהם בנפשותם גרמו לנו לשוב לאחוזת אבותינו. ואם נזכה לקיבוץ גדול בארץ ישראל, ויכוון ה' את לבנו לאהוב את הי"ת ולעבדו בלבב שלם, וכאשר הבאתי למעלה[618] מרבנו הרמב"ם, שעוד קודם ביאת המשיח יהיה קיבוץ גדול בארץ ישראל, וה' יכוון את לבם ברוח טהרה לשוב אליו יתברך באמת ובלבב שלם, אז נזכה תיכף לתחיית המתים לאלו שנאבדו ונהרגו ומתו ע"י הגלות. והם יקומו בראשונה, כמבואר בריטב"א (תענית, סוף

614 שמות י, יט.
615 עפ"י תהלים כד, ד.
616 מהדורת בובר אות ד.
617 שמואל ב, כד, יח ואילך; דברי הימים א, כא, יח ואילך.
618 עמ' פו ועוד.

פרק ראשון[619]), וכן הביא ב"עיקרי הד"ט" בשם תשובת הרדב"ז[620], וחידוש שלא ראה שגם הריטב"א (שם) כתב כן. נמצא, דבזה שנעזוב את ארצות הגלות פה ונשוב לארץ ישראל, חוץ ממה שכתבתי שנתקן בזה את נפשות אחינו בני ישראל שנהרגו ונפלו פה בגלות, ע"י שבגרמתם אנו שבים לאחוזת אבותינו, עוד נקרב בזה את תחייתם. א"כ, ממילא לא היתה לריק קדושתם, שקדשו את השם במיתתם שמתו בתוך הגולה.

וגם נודע מהאר"י הקדוש, בטעם עשרה הרוגי מלכות, שהיה כדי להחליש כח הקליפות ע"י קדושת השם שקדשו במיתתם. כמו כן, באלו הקדושים של ימינו, שידוע שתגבורת הקליפות מעכבת מאתנו לשוב לארצנו הקדושה, וע"י קדושת השם שקדשו אלפים ורבבות מישראל במיתתם, נחלשו הקליפות ונפתח השער להכנס לארצנו הקדושה. ועל זאת ניבא הנביא (נחום ג[621]): "פתוח נפתחו שערי אַרְצֵךְ". וכל זאת נשיג, רק אם נבין ונדע את תכלית היסורין שבאו עלינו, וכמו שהבאתי לעיל[622] בשם הגאון בעל "ערך דל", שמהיסורין יש להכיר מהו רצון הבורא — שאם המצב בחוץ לארץ נעשה קשה לדור בה, אז נדע שרצון הבורא הוא שנעזוב את הגולה ונשוב לארץ אבותינו. ובזה נתקן את נפשינו ונפש אחינו בני ישראל שנאבדו בעוה"ר בשערורית הגלות, ובזה באנו לתכלית הנרצה מהבורא כל עולם. אבל אם לא נעשה כן, ח"ו, אלא נפתה לְבֵנוּ ע"י היצה"ר להשאר עוד פה בגולה, אז לא די כי חטאנו בזה נגד רצון הבורא, עוד אשמים אנחנו על הדמים שנשפכו בישראל לריק וללא כל הועיל. על כן אחיי ורעי, נלבב[623] את הדברים שכתבתי פה, ואז יתקלס עילאה על ידינו לעילא ולתתא, אכי"ר.

והלום ראיתי בעתונים היומיים, שהביאו בשם החכם האדון הגדול החסיד, רוזוולט, הנשיא של ארצות הברית שבאמריקה, שאמר, שאין די שיחזרו העתים הטובים שלפני המלחמה גרידא, אלא הבריות מצפות שהעתיד שלאחר המלחמה הנוראה הזו, יביא לנו דבר בעל ערך הגדול שבערכין, עכ"ד. ומה נאמר אנן בני ישראל, אחר אלו הקרבנות שהבאנו, הכי נתפייס בעתות שעברו בלבד? וד"ל.

כתיב בפרשת וילך[624]: "והרה אפי בו ביום ההוא, ועזבתים והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה", עכ"ד הכתוב. והקשו כל המפרשים[625] — כיון שישראל התוודו על עוונם, שעל כי אין אלוק בקרבם מצאום כל זאת, למה יחרה אף ה', ויכפול עוד ההסתרה מהם, כדכתיב "ואנכי הסתר

619 צ"ל: סוף פרק אחרון, דף ל ב, ד"ה "כל האוכל בשר", ועי' בשו"ת הרדב"ז ח"ג אלף סט שהביאו.

620 "עיקרי הד"ט" להרב דניאל טיראני, דפוס אמסטרדם, דף קכא עמ' ב, אות סו. תשובות הרדב"ז, מהדורת וינציא, ח"ב סי' תרלט; דפוס פירדא, ח"ג, סי' תרמד.

621 פס' יג.

622 עמ' קסא-קסב.

623 כוונתו, כנראה, נקח ללב.

624 דברים לא, יז-יח.

625 עי' רמב"ן, ספורנו, אוה"ח ועוד.

אסתיר״ וכו׳? וראיתי בספר ״יד יוסף״[626], להחכם ר׳ יוסף צרפתי ז״ל, שחי בשנת שע״ז, שאמר דבר טוב ונאה בזה: דהנה, מצינו גם בפרעה שעשה תשובה ואמר ״ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים״[627], אבל לא ארכה לו התשובה אלא כל זמן שהמכה היתה מלקה אותו, וכשהיתה לו הרווחה חזר ונעשה פרעה הישן עד שהוכרח להלקותו שנית עוד ועוד. כן הוא גם אצלנו, אם התשובה היא רק ״ביום ההוא״ דוקא, בעוד שהצרה שוהה עלינו, וכשתעבור הצרה שוב יחזור למַדָּתוֹ הישנה — אז לא תהיה התשובה תשובה, ואדרבה יוסיף חרון אף ה׳, ח״ו. וזה שאמר הכתוב ״ואמר ביום ההוא״, דייקא ״ביום ההוא״ — כל זמן שהוא בצרה יתוודה ויאמר ״על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה״. אבל כשתעבור הצרה, לא יכיר זאת וישוב על קיאו, על כן ״ואנכי הסתר אסתיר פני״ וכו׳, עכ״ד ודפח״ח. וכמו כן, אם כשתעבור הצרה מאתנו נשכח את כל שעבר עלינו, ואת אשר נדרנו ונדבנו לשוב לארץ מולדתינו, ונתפייס שוב להשאר פה — אז יעשן חרון אף ה׳ עלינו בהסתרה כפולה, כנ״ל. ועיין מה שכתבתי בסוף פרק שלישי בהשמטה, בזה[627*] וה׳ יתן בלִבֵּנו שנשוב אליו באמת ובלבב טהור, ולעבדו בלבב שלם בארץ ישראל בב״א.

מ. במדרש (ילקוט איכה[628]) אמרו: ״א״ר שמלאי: מאי דכתיב ׳עד מתי פְּתָיִם תְּאֱהֲבוּ פְתָיִ׳[629]? אמר הקב״ה: בנוהג שבעולם, אדם אוכל צחנה (דבר מאוס) ב׳ או ג׳ ימים ונפשו קניטה עליו (נפשו נגעלת בה). ואתם, הרי כמה שנים אתם עובדים אלילים שכתוב בה ׳צֵא תֹּאמַר לו׳[630] — צוֹאָה תאמר לו, ואין נפשכם קניטה״, עכ״ל.

הנה, נראה ברור בעזה״י, דמה שאמר המדרש, שאומר הקב״ה לישראל — ״כמה שנים אתם עובדים אלילים ואין נפשכם קניטה״ — לאו עובדי אלילים ממש קאמר, אלא הכונה היא כמו שמבואר בפרשת ואתחנן[631]: ״והפיץ ה׳ אתכם בעמים... ועבדתם שם אלהים מעשי ידי אדם״, ופירש רש״י שם: ״ועבדתם שם אלהים — כתרגומו״ (עיין ב״שפתי חכמים״ שם, שפירש — משום דקשה היה לרש״י, משום שהפיץ ה׳ אותם בין העמים משום הכי, ח״ו, יעבדו עבודת אלילים? ותירץ כתרגומו). והתרגום מפרש: ״ותפלחון תמן לעממיא פלחי טָעֲוָתָא״, עי״ש. ועפי״ז ברור, שגם כאן היא הכונה, דהקב״ה מוכיח לישראל וזורק על פניהם — שהרי כמה שנים אתם בין העמים ונעשים עבדים להם ואין נפשכם נגעלת מזה, והלא חיים כאלו, להיות שרויים ביניהם ולהשתעבד להם, היה מן הראוי שיהיו אצליכם כצוֹאָה נמאסת, ו״צא תאמר לו״, ואתה תשוב ותחמוד ללכת אל בית אביך לארץ אבותיך, ולחיות בין עצמך ובין בני עמך, חיי משפחה עם אחיך בני אמך בחיק אמכם. לזה ממתין הקב״ה מאתנו, ועל זאת הוא מתאונן עלינו, על שפלות הרוח

626 מהדורת אמסטרדם תסו, דף רעח עמ׳ א בסופו.
627 שמות ט, כו.
627* עמ׳ שלב-שלג.
628 ילקו״ש ח״ב, רמז תתקצת.
629 משלי א, כב.
630 ישעיה ל, כב.
631 דברים ד, כו-כח.

שבקרבינו, שאין האומה הישראלית מואסת בחיים כאלו, שהורגלנו מאז בגלות בין העמים. וכלפי שהיה מן הראוי להיות בעיניו כצוֹאָה נמאסת, עוד הוא ערב עליו כצפיחית בדבש.

ונזכרתי מהסיפור ששמעתי, שאחד כפרי בא לאחד מצדיקי הדור, שיתפלל שתהיה לו פרנסה, ומסר לו פתקה. והרבי ברכו, שתהיה לו ברכה והצלחה. ענה על זה הכפרי: ניין רבי! א ברכה ברויך איך ניכט נור הצלחה אליין[632]. והרבי לא הבין דבריו, ושאלו: למה אין אתה רוצה בברכה? השיב לו הכפרי: רבי, איך האבע איין ווירטסהויז פאָן זאָלכע לייט וואָס מאכין א ברכה האבע איך קיין פרנסה נור זאָלכע לייט וואָס מאכין קיין ברכה געבען מיר פרנסה[633]. הרי, דכל כך הוחלט בנפשו של הכפרי הנ"ל, דכל צינורות השפע לפרנסתו מסורות דוקא לשכיניו הגוים, ותכונת דרכו והילוכו זו רחקו אותו לגמרי מקשר עם אחיו בני עמו.

וכמו שהוא עם הכפרי בפרטיות, כן הוא מתאים, בעוה"ר, עם כל האומה בכללה. כי כל כך הורגלה בכל ימי משך גלותה לינק מדד אשה זרה, עד שחושבת שאי אפשר שיהיה באופן אחר. ועל זאת מתאונן הי"ת באומרו לאומה הישראלית: כמה שנים את הורגלת בכך, ואין נפשך קניטה בה. והוא יתברך מבקש מאתנו, עד שמכריח אותנו ע"י דברים המתרחשים בעולם, שאם אין אנחנו מואסים בם הם מואסים בנו, עד שתסור מאתנו תכונת דרכינו והליכותינו בארצות הגולה, שהורגלנו מכמה שנים להיות בקשר עם הגוים. ותלמדינו לחיות בקשר ואגודת אחים עם בני בריתינו, מבלי קנאה ושנאה ותחרות, בארצנו ובאחוזת נחלתנו, אמן כן יאמר ה'.

מא. עוד אחי, שים נגד פניך ותכיר את קורות ימי חיינו במשך ימי גלותינו. כי תמיד היה כן, אחר תקופות קשות באו תקופות קלות וחירות. אבל, לא המשיכו ימי החירות אלא כמה עשרות שנים, ואז חוזר חלילה התחילו שוב הימים הקשים. כן היה גורל עם בני ישראל תמיד במסע הגלות. על כן, אל תתן אוֹמֶן ואל יבטח לבך אל הפנים השוחקות שיראוך כעת, אחר עבור הימים הקשים האלו, כי לא לעולם הוא חוסן[634] לך, אלא תשים מגמתך ולבך לשוב לבית אמך — שם אצלה ובכנפיה תמצא לך מנוח נצחי וקיים בעזה"י. ואילו היו עושים כן אבותינו מדור שלפנינו ושלפני פנינו, בעת שגאוני הדורות בשנת תרכ"ד עוררו על זה[635], לא היינו אנחנו בניהם באים לתוקף הצרות האלו, שהגיעונו בתקופה הקשה הזו. אבל, הם בטלו את עצמם לגמרי. כוונתי — שבטלו את אישיותם מלהשתדל אצל מלכי האומות להרשות להם לחיות חיים לאומיים בפני עצמם בארץ אבותינו, אלא הסתפקו לחיות בארצות הגלות בנזיד עדשים שהשיגו שמה באיזה עסק ופרנסה טובה, למען ישבו שמה על סיר הבשר[636]. ובזה וכיוצא בזה כבר נשלם

632 לא רבי! אינני צריך ברכה, אלא הצלחה בלבד.

633 רבי, יש לי פונדק: מאנשים כאלה שעושים ברכה, אין לי פרנסה. רק אנשים כאלה שאינם עושים ברכה, נותנים לי פרנסה.

634 עפ"י משלי כז, כד.

635 עי' בהסכמות שבראש הספר.

636 עפ"י שמות טז, ג.

רצונם ומַאֲוַיִם, ושוב אין להם עסק עם ארץ ישראל ועם האומה הקדושה בכללה. כה היתה שיטת אבותינו בגלות מדור דור, ועל כן אנו בניהם הגענו למה שהגענו.
וזה המכוון בקינת ירמיה הנביא "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עוונותֵיהֶם סבלנו"[637]. הכונה, דבזה חטאו — במה שבטלו את עצמם מלבקש ולהשתדל לחיות חיים בפני עצמם בארצם הקדושה כדרך כל עם ועם, ועשו את עצמם כאילו אינם בעולם כלל, כאילו אינם אומה בפני עצמה המגיע לה לדור בארצה, אלא הסתפקו להיות סרח העודף בין העמים. ומה הפועל היוצא מזה? שאנחנו עונותיהם סבלנו, שאנחנו סובלים כעת עבור זה, והגענו למה שהגענו.

על כן, אחיי! ורעי! נראה נא, שגם אנחנו בעצמנו לא נפול עוד באותו חטא של הדורות שלפנינו, ושגם בנינו אחרינו לא יבכו אחרינו ולא יקוננו עלינו אותה קינה הנ"ל "אבותינו חטאו 'ואינם' ואנחנו עונותיהם סבלנו". על כן, מעתה אין לנו עצה אחרת, אלא להשתדל בכל כוחנו רק לשוב לארצנו הקדושה, כולנו יחד, ואז נשיג ברכה שלמה מה', אנחנו ובנינו ובני בנינו עד סוף כל הדורות, ותשתלשל מזה ביאת בן דוד בב"א.

מב. ובזה אני מפרש את המסורה[638]: ד' פעמים "הלוך" — "הלוך ונסוע"[639], "הלוך וחסור"[640], "הלוך ושוב"[641], "הלוך וגדל"[642]. היינו, אם נסתפק הלאה להיות עוד "הלוך ונסוע" בגלות כמקדם, אז הפועל היוצא מזה יהיה שנהיה "הלוך וחסור", כי הגלות מחסרת בנו תמיד, כידוע לכל. ולדאבוניני ראינו בעינינו עד כמה היתה מחסרת בנו הגלות הקשה, והתקופה שאירעה לנו בימינו, בעוה"ר. משא"כ אם נהיה "הלוך ושוב" לארצנו הקדושה, אז נהיה "הלוך וגדול", שאומתינו הקדושה תהיה מתגדלת והולכת בכמות ובאיכות, ברוחניות ובגשמיות. ויתקדש שם שמים על ידינו, כי גידול האומה הוא ג"כ גידול שמו הקדוש יתברך ויתעלה, כמבואר בתורה[643] ובנביאים[644] ובכתובים[645] בכמה מקראות אין מספר. וזה אמת וברור בס"ד.

מג. ודע עוד אחי, מה שכתוב בתורה "זכור את אשר עשה לך עמלק, בדרך בצאתכם ממצרים. אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע, ולא ירא אלקים. והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל אויבך מסביב בארץ אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח"[646], עכ"ל הכתוב.
ונראה לפרש לפי ענינינו ולפי גלותינו הקשה שאירעה בימינו. דאיתא במדרש רבה (ויקרא[647]), שתיבת "מצרים" אינו מורה דוקא על גלות מצרים לחוד, אלא כל צרה וצרה

637 איכה ה, ז.
638 עי' במסורה בכל אחד מן הפסוקים המובאים להלן.
639 בראשית יב, ט.
640 שם ח, ה.
641 שם שם, ג.
642 שם כו, יג.
643 עי' במדבר יד, יג-יט ועוד.
644 עי' יחזקאל לו ועוד.
645 עי' תהלים ב; עט ועוד.
646 דברים כה, יז-יט.
647 ויק"ר פרשה יג, אות ד.

שאירעה לנו במשך גלותינו נתכנתה בשם ״מצרים״, מלשון מצר — ים, עיי״ש. וראינו עתה בימינו, כשאדם הישראלי באיזו צרה, ר״ל, ורצה לעשות איזה צעדים להועיל לעצמו כדי לצאת מהצרה שהגיעתו, בא איזה עמלק וסגר עליו את הדרך ולא הניחו לעשות דבר. ועיין מהרש״א (תענית דף טו[648]), שפירש המקראות שאמר דוד (בפרק קב בתהילים[649]) ״דָּמִיתִי לְקָאַת מִדְבָּר הייתי כְּכוֹס חָרָבוֹת... כל היום חֵרְפוּנִי אוֹיְבָי״ — שדוד המלך מספר התלאות שיגיעו לישראל בגלות, שיש עופות שנקראים ״כוס״ ו״קָאַת״, ומעונתם הוא במדבר וחורבות מקום שלא נמצא שם אדם. וכשיש להם איזו צרה, הם צועקים לעזרה, אבל אין שומע להם. כמו כן אנו בגלות, כשעושין לנו איזה חמס ועָוְלָה, אנו צועקים לעזרה, אבל אין שומע לנו. וכשאנו הולכים לשרי המשפט לקבול לפניהם על השוד שעשו לנו, לא די שאין נותנים לנו עזר, עוד מחרפים אותנו ומענישים אותנו. וזה שאמר הכתוב ״דמיתי לקאת מדבר״ — לקאת שהוא במדבר ולכוס שהוא בחורבות בלי שומע, ועוד כי ״חרפוני אויבי״ על זה, עיי״ש. וכן באמת ראינו בעינינו, בזמן הצרה שהיתה לנו עתה.

וזה שאמר לנו הכתוב ״זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים״. הכונה, בעת שבאת בצרה ורצית לצאת מהצרה, בא איזה עמלק וקרך בדרך, ועיכב עליך את הדרך ולא הניחך לעשות דבר, וע״י כך נשארת בצרה. וגם זכור את כל האכזריות שעשה לך — ״ויזנב בך כל הנחשלים אחריך״ — לא חמל באכזריותו שעשה לנו על החלושים ועל החולים. ״ואתה (היית) עיף ויגע״ — מתוקף הצרות שהביאו עליך. ולא היה ירא מאלקים כלל מלעשות לך רעות וצרות בלי שיעור וערך. אבל תדע, מה שאני מצוך לזכור כל זאת, הוא רק כדי שבעת ש״הניח לך ה׳ אלקיך מכל אויבך מסביב״ — היינו, שלכל דבר יש לו סוף, וגם לאלו הצרות שבאו לך מאויבך יהיה להם סוף, אז תזכור ליתן כוחך וחילך רק ״בארץ אשר ה׳ אלקיך נותן לך נחלה לרשתה״ — היינו, שלא יעלה בלבך להשאר עוד פה בגלות, אלא תתאמץ לשוב לירושת אבותיך, ובזה ״תמחה את זכר עמלק מתחת השמים״. משא״כ אם תשאר עוד פה, אז לא די שלא תמחה את עמלק מתחת השמים, אלא עוד יתחזק על ידך, במה שתתן חילך לו. וזה שאמר הכתוב ״והיה בהניח ה׳ אלקיך לך מכל אויבך מסביב״, אז תתן מגמת לבך וכוחך ״בארץ״ וכו׳ — היינו, שכל ענין הזכירה מה שאני מצוך לזכור כל מה שעשה לך, הוא רק למאוס אותו ואת ארצו, ואתה תלך לך לארצך אל הארץ אשר אנכי נותן לך לנחלה, לרשתה — לירושת אבותיך. ועל זה מסיים הכתוב ״לא תשכח״ — היינו, שאנכי ידעתי את מדתך החלושה, שאתה שוכח מהר את כל התלאות שעשו לך בימים הקשים, ובקל אתה מתרצה ומתפייס עמהם באיזה חיבה קטנה וקרה שמראים לך, כדי שתוכל להחזיק בפרנסתך הרזה והמעטה והמצומצמת שהיתה לך קודם הגזירות שבאו עליך, ומה גם אם יושיטו לך איזו פרנסה טובה רחבה ושמנה, בודאי תשכח כל הדברים שעשו לך ותשלים אתם לשים מושבך עוד הלאה ביניהם, ותסיח שוב דעתך מנחלתך וירושתך. על כך מזהיר הכתוב ואומר: ״לא

648 עמ׳ א, ד״ה ״בא״י מרחם״ וכו׳. 649 פס׳ ז, ט.

תשכח״! מה שעשו לך ולא תתפייס עמהם לעולם, אלא תשוב להחזיק בירושת אבותיך, כי זה רצון הי״ת, ומשום כך באו עליך כל אלו הצרות, כדי לעוררך על זה וכמו שכתבתי לעיל ודוק[650].

מד. שוב מצאתי בדרשות החת״ס (בהספד לרבנו ישעיה ברלין ז״ל[651]), שפירש בפסוק ״יַדְבֵּר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב״[652]: ״כי ידוע כי כל התורה היא בבחירה (רצונו לומר — לקיים אותה בבחירתנו הטובה) ולא בהכרח... וכתב הרמב״ן (בפרשת ״מסעי״) על פסוק ׳והורשתם את הארץ וישבתם בה׳[653], שהיא מצות עשה מפורשת לישב בארץ הקדושה. והנה, כשאין לנו חנינה על פני כל הארץ הזאת, א״כ לא נקיים מצות עשה זו כי אם בהכרח, ולא יוכר בחירתינו אותה לרצון לשם ה׳. אך כשיש לנו טוב ארצות הגוים, ולא נבחר לשבת כי אם בה, אזי נקיים מצות עשה הנ״ל ברצון נפשינו. וכבר כתבנו, כי הקב״ה תומך גודלינו ומניח ידו על החלק הטוב לומר: את זה תבחרו לכם (כמפורש ברש״י, פרשת ״נצבים״, בפסוק ״ובחרת בחיים״[654], שיהיה בחינת בחירה לנו ולא על צד ההכרח). וזה שאמר הכתוב ׳יַדְבֵּר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו׳, באופן שנוכל לשבת בארצות הגוים כרצונינו, ואח״כ ׳יבחר לנו את נחלתנו׳ (היינו שנשתדל לשוב לארצנו) ובזה יוכר שהיא בבחירה ולא בהכרח״, עכ״ד הקדושים. והם ראיה לדברינו הנ״ל.

על כן אחיי ורעי, אדרבה, עתה שישראל נושע בה׳ ואומות העולם החזירו לנו החירות לשבת בכל מקום, אדרבה עתה ביותר החובה עלינו לבחור לנו את נחלתנו, וכדברי רבנו החת״ס ז״ל. ובזה נראה לכל את גאון יעקב, ודוק.

מה. ובמדרש[655] אמרו חז״ל, בפסוק ״ישראל לא ידע עמי לא התבונן״[656] — ״ישראל לא ידע — לשעבר, עמי לא התבונן — לעתיד לבא״. והכונה פשוטה לדעתי, היינו, שהנביא מוכיח לישראל, ששוכח מהרה את הצרות שעברו עליו. וכלפי שהיה ללמוד ולהתבונן מהעבר על העתיד, ללמוד מהימים והשנים הקשות שעברו עליהם, שתקפו עליהם גזירות קשות והפשיטו עורם מעליהם, ונתקיים בהם ״וזרעתם לריק זרעכם״[657], ורמסו וחמסו אותם בלי חמלה — את העבר הזה היה להם לידע, כדי להתבונן מזה על העתיד, שלא ליתן אומֵן להם עוד על להבא. זאת המה שוכחים מהר, ועושים עצמם כאילו אינם יודעים, וממילא התולדה מזה, שאינם מתבוננים על העתיד. וזה שצעק הנביא: ״ישראל לא ידע — לשעבר, עמי לא התבונן — לעתיד לבא״, שהדבר הזה יוכל לחזור ולבא, ח״ו, כמו שקורות ימי חיינו מוכיחים על זה, ודוק. ויתורגם בל״א: ניכט דיא טרוירִיגע געשעהעניססע זינד דיא הויפט טראגיק דעס יידישען פאָלקעס נור דאס, דאסס

650 עי׳ לעיל הערה 622.
651 דרוש ל-ז׳ אב. ח״ב, דף שו, א, צד א.
652 תהלים מז, ד-ה.
653 במדבר לג, נג.
654 דברים ל, יט.
655 ילקו״ש ח״ב, רמז שפז.
656 ישעיה א, ג.
657 ויקרא כו, טז.

זיא דאפאָן קיינע בעלעהרונג אבציהען וואָללען דארין ליעגט דיא גראססע דעס טראגיקס[658].

מו. הנוסח הספרדי בתפילת מוסף של ר״ח: ״ויהי החודש הזה סוף וקץ לכל צרותינו, תחילה וראש לפדיון נפשינו״. ויש בזה כפילות רבה: א) סוף וקץ לכל צרותינו תחילה וראש לפדיון נפשינו הוא ענין אחד, דכיון דנעשה סוף לצרות ממילא הוא תחילה וראש לפדיון הנפש. או, דאם נפדה נפשו ממילא יש סוף לצרות. א״כ, חד מהני תרי לשונות אך למותר הוא. ב) מהו הלשון ״סוף וקץ״, הלא ענינם אחד לכאורה. ג) מהו הלשון ״תחילה וראש״, הלא ג״כ משמעות אחת להם. וא״כ יש כפילות רבה בלשון נוסח תפילה זו, ובודאי שלא על חנם תקנו לשון זו, ובטח איזו כונה נאותה טמורה בהם.

והאיר ה׳ עיני להבין ולהשכיל עומק לשון תפילה זו, עפ״י מה שלפנינו מה שאירע לנו בזמנינו בשנים האחרונות — שהיינו חיים וקיימים עם שכינינו הגוים בארצות אירופה שנים ארוכות, עשרות שנים וגם מאות, בשלום ובשלוה, בהשקט ובטח ובאין דבר מפריד בינינו. ובפתע פתאום, נהפכו לנו לאויבים, צרים ומצירים ומעיקים לנו, עד שנעשה עם ה׳ לשסוי ולבזוז, ממש נתקיימה בנו נבואת ישעיה (פרק מב[659]): ״והוּא עַם־בָּזוּז וְשָׁסוּי הָפֵחַ בַּחוּרִים כֻּלָּם וּבְבָתֵּי כְלָאִים הֻחְבָּאוּ היו לָבַז ואין מציל מְשִׁסָּה ואין אומר הָשֵׁב״, עיי״ש ברש״י. ממש כל זה קוּיָם בנו בזמנינו במלא מובן המלה. רכושינו נטלו מאתנו, וגם לקינו בכמה מיני מלקיות אכזריות, וגורשנו לארץ גזירה, וקצרה היריעה להכיל לכתוב את כל הנעשה אתנו בגלות הַחֵל והמר הזה. מעשים אשר לא יעשו עשו עמנו, והגענו לעומק השפלות והגלות. ויש להפליא מאד, למה באה כזאת עלינו, ולמה נגרע משאר עם ולשון שישנם בעולם? שלכל אחת ואחת מן האומות יש לה זכות לחיות חיים נעימים עלי התבל, ומאתנו גזלו כל זכות ונתנו נפשינו עוד גרוע מחיות הארץ, כידוע ומפורסם לכל.

ועוד זאת היא נפלאת בעינינו. הלא ידענו מרוב אחינו בני ישראל שבארצות אירופה, בעוה״ר התדמו והתבוללו בתוך הגוים שכניהם בכל מכל כל, ברוח בשפה ובנימוס, ועזבו והפרו ברית אבות. וא״כ, מן השכל היה להם להיות באחוה בריעות ובאהבה עמהם, כי דמיון מוליד אהבה. ואנו רואים ההיפך, כי ביום מר היו רודפים אותנו עד חרמה, מבלי משים שום חילוק בין ישראל אדוק בדרכי אבותינו הקדושים ובין ישראל פרוץ ומתבולל, הכל אחד בעיני האויבים. והמה יודעים ממאמר חז״ל[660]: ״ישראל, אע״פ שחטא — ישראל הוא״, והוא פלא לכאורה. עוד יש להפליא, על קורות ימי חיינו בגלותינו הארוכה הזו, שבכל משך כמה שנים, עשרות או מאות, חוזרים חלילה מעשים כאלו של זמנינו זה — אחינו בני ישראל יושבים בגלות כמה עשרות שנים בהשקט ובמנוחה בין העמים, ושוב פורצים הפרעות עליהם, ונתנים למבוזה ולמשיסה, לשלול ולשדוד אותם, ולהריגה. כה

658 לא המאורעות העצובים הם הטרגדיה העיקרית של העם היהודי, אלא שאין הם דוצים ללמוד לקח מזה, כאן גודל הטרגדיה.

659 פס׳ כב.

660 סנהדרין מד א.

היה בספרד — היו להם הרבה שנים של מנוחה, ואח״כ באה הביזה והגירוש. וכמה פעמים היה לנו כן, באשכנז ובאוסטרייך הישנה[661]. וכה נעשה עמנו כעת כמעט בכל ארצות אירופה. ולמה לא הגענו לידי מדה זו, של אחד משאר עמי הארץ, לישב בטח על האדמה, בהשקט ובמנוחה שנים רבות וארוכות מבלי הפסק שנים רעות ביניהם כלל וכלל?

ואולי אחי, תרצה לומר כי הכל היא גזירה מן השמים, והכל נכלל בכלל הגלות שנגזרה עלינו עד ביאת משיחנו בב״א, ואין אנו חייבים בדבר. תדע אחי, שאין אני מודה לך בזה. כי עיין ברמב״ן (בפרשת ״כי תבא״[662]), שכתב היפך דבריך, ואדרבה, כי בא הפסוק ״ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם״ וכו׳[663] על הבטחת הגלות, להבטיח אותנו שכל זמן שנהיה בגלות תהיה לנו מנוחה והשקט ופרנסה מרווחת, ונהנה מכל הזכויות של שאר עמי הארץ, ואולי עוד יותר מהם, עיי״ש. ועל כן, אין מוכרח מן השמים להיות כן, ואדרבה, יש ללמוד מדברי הרמב״ן הנ״ל, שאנו בעצמינו האשמים בדבר הזה. על כן צריך לידע ולהבין, איך? ומה?

אבל, הסכת ושמע לדברי, ותבין פשר דבר. כי תידע, שכמו שאדם פרטי עומד משני חלקים — מגוף ונשמה, ולכל אחד מחלקים אלו דרוש להרוותו במזון ומחיה, הגוף — במזון גשמי, והנשמה — במזון רוחני. ובכלל המזון הרוחני הוא הסדר הנכון בענינים החיים על הארץ, בהשכל ובדעת, במדה ומשקל. כי אם יוסיף יותר מכפי המדה הנצרכת לגוף — יושחת הגוף ויכלה חייו. ורוח האדם ושכלו, מכלכלים דבריו במשפט לטובת הגוף והנפש. וכה צריך שיהיו חיים משותפים בין הגוף והנשמה, ושלא להעביר המדה מן האחת אל השניה, אלא להשתמש בחיי שניהם בשוה, ורק אז ישכיל ויצליח לחיות חיים ארוכים ונעימים. משא״כ אם יאבד את קו המשוה של שניהם, ויכריע לצד אחד יותר מלחבירו, כמו למשל אם יטה את חייו לחיים גופניים בלבד, ולא ישתמש בשכלו — שהוא הרוחני שבו — לכלכל את חייו הגופניים עפ״י השכל המגביל את הגופניות, שלא להשתמש בה יותר מהצורך, מפני שהנזק לגוף כרוך בחיים גופניים בלתי מוגבלים — אז אדם כזה נידון לאבדון ולכליה, יען ששמע לקול הגוף האומר ׳הב הב׳[664], ולא שמע גם לקול השכל האומר ׳לא כן ולא כן׳. וכמו שהוא באדם פרטי, הוא ג״כ אצל האומה בכללה, שצריך לקיום האומה ג״כ שני חלקים הנ״ל — חיים גופנים וחיים רוחניים. חיים גופניים של האומה — היא הגשמיות, והוא הענין הכלכלי והמסחר ומעשי חורש, וכל הנצרך לחיי האומה. וחיים הרוחניים — הוא הרוח של האומה, והוא הנשמה של האומה. וכמו שאנו רואים שכל מדינה ומדינה נותנת ערך גדול להפריח את הרוח של האומה בכל מקצועות החיים, ובכל נקודה ונקודה של החיים תהיה מבטאת ומביעה את הרוח השכלי שבה. וכפי הגברת הרוח השכלי של המדינה, כן יגבר ג״כ כח החומרי שבה, כפי שאנו

661 עי׳ אנציקלופדיה עברית, כרך א, עמ׳ 972-981. ועי׳ לעיל עמ׳ סז הערה 46.

662 דברים כח, מב.

663 ויקרא כו, מד.

664 עפ״י עבודה זרה יז א.

רואים מעשים שבכל יום בזמנינו, דמדינה שעומדת במדה גבוהה ברוח החכמה שקורין "טעכניק"[665] — עומדת ג"כ במדרגה גבוהה בגבורה גשמית. נמצא עפ"י זה, שרוח החכמה שבמדינה היא נפש החיים של המדינה, וכנשמה לגוף. ואם האומה לא תתן שום ערך ושווי להרוות את הרוח שבה, ורק תתן כל כוחה בגופניות ובגשמיות בלבד, להרבות הון ועושר, ומבלי תת עין גם להגביר את רוח השכל והחכמה, אזי חסר לה הנשמה ונפש החיים של האומה. וממילא, עפי"ז אין לה שום זכות חיים וקיום בעולם, ונידונה לאבדון ולכליה, ובמוקדם או באיחור תאבד גם את הגשמיות שאליה מסרה כל כוחה, ותאבד שמה וזכרה מן העולם, וכאשר מעשה רב[666] של קורות ימי העולם יוכיחו על זה.

והנה, כבר הבאתי לעיל[667], שבעת שנעשה לנו קשה המצב בגלות, והי"ת לקח מאתנו הבטחת הגלות הנ"ל[668], זה סימן שהי"ת רוצה שנעזוב את ארצות הגולה, ושנשתדל לשוב לארצנו. וההתחלה נעשה אנחנו, וה' יגמור בעדינו לטובה. וכמו באדם פרטי, כשאין לו מנוחה אי אפשר לו להשיג שלימות נפשו, כמו כן הוא באומה בכללה, כשאין לה מקום לדור לישב במנוחה אי אפשר לה לעסוק בשלימות הנפשית שבה. ובהדיא אמרו חז"ל (בפרק קמא דחגיגה[669]): "כיון שגלו ישראל ממקומן — אין לך ביטול תורה גדול מזה".

ועכשיו נבא לביאור נוסח התפילה הנ"ל[670]. דשפיר יש כוונות חלוקות בלשונות הנ"ל. ואקדים תחילה, דחילוק יש בין מלת "סוף" ובין מלת "קץ". ד"סוף" — מורה על סוף דבר שהתחיל מזמן ידוע והגיע עד סופו, ואל הגמר של אותו דבר, כמו למשל הצרות של זמנינו, התחילו בשנה ידועה ונגמרו ג"כ בשנה ידועה, אז זאת השנה שנגמרו בה הצרות היא סוף של הצרות שהתחילו לפנים. אבל אינו מן הנמנע שיִשָּׁנֶה אותו דבר בזמן מן הזמנים אח"כ פעם שניה כמו שהיה לפנים, ושיהיה חוזר חלילה, שיחזרו אלו הצרות שנית בשנים הבאות. אבל לשון "קץ" — מורה שיהיה לזה הדבר קץ לעולמי עד, שלא יבוא ולא יִשָּׁנֶה עוד לעולם. כמו דכתיב בסוף דניאל[671]: "לקץ הימין", והרבה דומה לו במקרא[672]. וכן "תחילה" ו"ראש", ג"כ שני מושגים חלוקים המה. כי "תחילה" — הוא לשון התחלה. ו"ראש" — הוא לשון עיקר וקרן, ומורה על מה שהוא עושה לעיקר בפעולתו שפועל, כשיש לפעולתו שתי תכליות, איזו תכלית עושה לעיקר בפעולתו, ועל זה בא לשון "ראש", להורות שהוא עיקר, כמו הראש שהוא עיקר בגוף.

ועפי"ז תבואר היטב לשון נוסח תפילה הנ"ל. רק אקדים עוד הקדמה קטנה. שידוע, שבעת שיד האויבים תקיפה עלינו, ונוטלים כל זכות החיים מידינו, אנו מושבתים מכל מלאכה, ואין אנו יכולים לעשות שום דבר ולעסוק בשום פעולה, ומה גם פעולה שנוגעת לכלל.

665 מלאכה. החלק השימושי שבמדע.
666 כלומר, דוגמא.
667 עמ' קס.
668 שכתב הרמב"ן, דברים כח, מב.
669 ה ב.
670 לעיל עמ' רלח.
671 יב, יג.
672 תהלים קיט, צו ועוד.

ובעת שבטלו הגזירות, והתנועות החפשיות הוחזרו לנו, אנו מתחילים מחדש לעסוק בפעולות ובמלאכות כחפץ לבבינו.

ועפי״ז יבואר היטב כל נוסח התפילה הנ״ל. דאנו מתפללין להי״ת, שיהיה החודש הזה ״סוף וקץ לכל צרותינו״ — היינו, שלא די לנו בסוף לחוד, שהגענו לזמן שיהיה סוף לצרות שבאו עלינו, דיכול להיות שכעת יהיה להם ״סוף״ אבל לאחר זמן יחזרו ויבואו עלינו, וחוזר חלילה. על כן, אנו מבקשים שיהיה לצרות גם ״קץ״ לעולמי עד, שלא יחזרו אלינו עוד לעולם. ועל זה אנו מסיימים ״תחילה וראש לפדיון נפשינו״ — והכונה, שבקשתך שאתה מבקש שיהיה קץ לצרות ולא יבואו עוד לעולם, תלוי בך ובעצמך במה שתעשה לעיקר בעבודתך שתתחיל לעבוד מחר, אחר שעברו הצרות. אם תעשה עוד עיקר מהגופניות והגשמיות, אז אין לך ערבות שלא יחזרו חלילה אלו הצרות, וקרוב לודאי שאחר עבור איזה שנים יחזרו ויבואו עליך צרות הללו, וכמו שמורין כן קורות ימי עולם. מפני שתחסר לך הנפש של האומה שלך, ועדיין לא תעבוד אלא עבור הגופניות שבך, וגוף בלי נפש — אין לו זכות קיום, ונידון ממילא לאבדון, ח״ו. אבל, אם תעשה לראש ולעיקר את פדיון נפשך, היינו שכל עבודתך תהיה לטובת פדיון נפשך ונפש האומה, שהוא בנין ארצנו הקדושה, שרק על ידה תפדה נפש אומתנו הקדושה, ואז כאשר אומתנו תישב בארץ ישראל, ותבנה ותכונן על רוח טהרת וקדושת ארץ ישראל ברוח התורה, אז יהיה לבך נכון ובטוח שיהיה קץ לצרותינו עד עולם. וזה שמסיים ״תחילה וראש לפדיון נפשינו״ — שתהיה תחילת עבודתינו, אחר שעברו הצרות מעלינו והשגנו מנוחה מאויבינו, לפדיון נפשינו, ומזה נעשה ראש ועיקר בעבודתינו. לא כמו שעשינו עד עתה, שהסתפקנו בהרווחת הארציות והגשמיות בלבד, ועל זה לחוד מסרנו כל כחינו, והפקרנו בשבילה תורתינו ומסורתינו וקדושת עמנו וארצנו הקדושה, שהסחנו דעתנו ממנה לגמרי, בשביל החיים הקטועים והשפלות שהישגנו בארצות הגולה, ממילא היה כרוך אחר זה האבדון והכליה, ח״ו. אבל אם נעשה לעיקר את העבודה בשביל פדיון נפשינו, וראש וראשון לזה הוא ההתאמצות לשוב לארצנו הקדושה, מפני שארץ ישראל היא הלב של האומה, וכמו שהבאתי לעיל[673] בשם המקובל האלוקי מהר״ם קורדובירו והרמב״ם בספר המצוות, ובלא לב אין שום אומה יכולה לחיות. ואז כאשר נשיג את ״הלב״ של האומה הישראלית, נשיג את הנפש של אומתנו הקדושה, והיא תתן לנו קיום וחיים נצחיים, שיהיה קץ לצרותינו לעולמי עד. כן נראה לי בביאור תפילה זו, והוא אמת וברור, אמן כן יאמר ה׳.

והעיקר לזה, היא ההתאמצות של כתות החרדים והיראים שבימינו, שיתאמצו לשוב לארצנו הקדושה ולא ימתינו לקול קריאת הנביא, וכאשר הבאתי לעיל[674] בשם הרמב״ן ז״ל. וכאשר יהיה שם קיבוץ גדול מהחרדים על דבר ה׳, אז נגביר ונגביה את קדושת הארץ, ונבטיח קיום התורה והמצוות בארץ, וכאשר הבאתי לעיל[675] מרבנו איש אלקים מגור

673 עמ׳ ס, קסז.
674 עמ׳ קז.
675 עמ׳ רכב.

שליט״א. ובזה נשיג את פדיון נפשינו, ונשים סוף וקץ לכל צרותינו. ויבינו את דברת העת שמדברת אלינו, שהגיע עת דודים[676] לשוב אל מעוננו ואחוזת נחלתנו, ואין לנו פה עוד מה לבקש. כאשר רבנו המהר״ל כותב בספריו כמה פעמים[677], שתמיד בעת שהי״ת רוצה לגלות דעתו בעולם, הוא מגלה דעתו ע״י מעשים שנעשים בעולם, וזהו אמירתו וגילוי דעתו שנדע שרצונו בכך. ועיין בחת״ס (בדרשותיו לשבועות[678]) בשם הרד״ק[679], בענין שנאמר אצל אליהו ״ואת העורבים צויתי לכלכלך״[679] — לא שצוה בפירוש לעורבים על כך, אלא במה שנתן בדעתם להביא לו לחם הוא הוא ציווים, עיי״ש. וב״יפה תואר״ (ב״ר, פרשה י[680]) כתב, על מה שאמרו חז״ל במדרש[680]: ״ללמדך שבכל דבר הקב״ה עושה שליחותו, פעמים ע״י צפרדע, פעמים ע״י יתוש״, ומביא הרבה מעשיות על זה. וכתב הנ״ל בזה״ל: ״אע״פ שאין ענינם כציווי ממש, אלא שהוא יתברך יעורר הבעל חי באיזו סיבה לעשות הדבר ההוא, אע״פ שנראה בחירי או טבעי, מ״מ שייך לשון שליחות, משום שהוא יתברך המעורר החידוש ההוא בעצמו, ואפילו הטבע, שלולי חפצו בו יתברך לא יפעול״, עכ״ל. כמו כן, מכל הנעשה בזמנינו יש להכיר שהם שלוחי הי״ת להביאנו אל הר נחלתנו.

מז. הנביא יחזקאל אומר לנו: ״ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי״[681]. נראה שהנביא ברוח קדשו, העביר את עין מבטו על ימי גלותינו, על מה שקרה לנו בימינו במלוכות אירופה, שעמלנו בזעת אפינו ונתנו כל דמי כחינו בכל מקצועות החיים, בהשכלה, בכלכלה ובמסחר. ויד ישראל וכחו ומוחו היו בסיוע פריחת החיים פה באירופה לראש הגבעה. ולבסוף נתקיים בנו ״וזרעתם לריק זרעכם״[682], כי אחרים אוכלים את עמל יגיעתינו, ואנחנו מתבוססים עלי ארץ בלי מכסה מזרם[682*] כל הפורעניות המתרגשות ובאות עלינו, בעוה״ר. על זה קורא הנביא אלינו בחיל: ״ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך״ — בדמיך שנתת לארצות הגולה. ודמים — תרתי משמע, ממון ודמים ממש, ממונך ודמי כחך. ועם כל זה, אתה מתבוסס עלי ארץ ואתה עירום ועריה. ואומר לך, שמהיום והלאה תראה שבדמיך חיי! ובדמיך חיי! היינו, שתשוב לארצך ונחלתך, ולה תתן את שני מיני הדמים הנ״ל. ואז, אתה חיי ולא אחר. שאם תבלה כוחך ויגיעך בארצנו הקדושה — אם בנית בית בארץ ישראל, אתה תשב בו לאורך ימים ובניך אחריך ישבו בו. ואם נטעת כרם בארץ ישראל, אתה תחנכו ואתה תאכל ממנו ולא זרים[683]. וכן בכל עבודת מלאכה שתעבוד בארצך, אתה ובניך

676 עפ״י יחזקאל טז, ח.
677 עי׳ כתבי מהר״ל מפראג, מאת א. קריב, כרך שני עמ׳ 372.
678 לא מצאנו שם.
679 מלכים א יז, ד.
680 אות ז.
681 יחזקאל טז, ו.
682 ויקרא כו, טז.
682* עפ״י ישעיה ד, ו; כה, ד.
683 עפ״י דברים כ, ה-ו.

תאכלו מהם ולא תגעו לריק. על כן אני מזהירך ואומר לך: בדמיך חיי אתה! בדמיך חיי אתה! והבן, כי זה אמת.

והאיר ה' עיני, למצוא תנא גדול וקדוש, לסייע לי לרעיון זה שמצאתי בפסוק הנ"ל. הרי הוא לא פחות מאשר רבנו החת"ס (בדרשותיו, בהספד על רבנו ר' ישעיה ברלין ז"ל[684]), שפירש את הפסוק הנאמר בדברים[685]: "ה' אלקינו דיבר אלינו בחורב לאמר, רב לכם שֶׁבֶת בהר הזה. פנו וסעו לכם ובואו הר האמורי... ראה נתתי לפניכם את הארץ, בואו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם... לתת להם ולזרעם אחריהם". ואחר שהקשה כמה דקדוקים בפסוקים הללו, כתב בזה הלשון: "דמה שזכו ישראל לנחול כל העולם ולהכניע עמים תחתם, היה ביום מתן תורה, שהרי נתמוטטו מוסדי ארץ, ולולי מעמד הנבחר היה העולם חוזר לתוהו ובוהו. על כן, כל העולם קיים בשביל ישראל. ולא תאמר, דוקא ע"י קיום התורה והמצוות, זה אינו, דהרי אמרו 'אֵלוּ קְרֵבְנוּ לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו'[686]. הרי, כי המעמד הנבחר לבדו כדאי הוא לקיים את העולם. היות כן, הברירה ביד ישראל לברור לעצמם חלק יפה בעולם, לקבוע מקום דירתם שם, ואומות העולם יקבלום על כרחך מדינא הנ"ל. אך מה לנו לזון עמים אחרים משלנו ואנחנו חסרים כל, רעבים גם צמאים[687], כי כל העולם בשביל עם ה' והם אין להם חלק בעוה"ז ולא נחלה בו, ולא יצוייר קנות שלימות מעלתם הראוי לתקן גם עולמות העליונים כי אם בארץ הקדושה. על כן, כשישראל מתעצלים קנות שלימותם האמיתית, סופם שתתהפך הקערה על פיה, וגורמים פורעניות לכל העולם. ונבוא לביאור פסוקים הנ"ל: כי הקב"ה אמר להם 'רב לכם שבת בהר הזה' — פירוש, די לכם זכות וכבוד רק בישיבת ההר הזה, אפילו בלא קבלת וקיום התורה. וא"כ, מעתה 'פנו וסעו לכם' — בשביל עצמכם. ומתי תעשו לביתכם — 'ובואו הר האמורי' — כי שם הוא קנין שלימות האמיתי. ואמר 'ראה נתתי לפניכם את הארץ' — פירוש, העולם בכללו נתתי לכם ע"י 'שבת בהר הזה'. אמנם איעצכם 'בואו ורשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם' — למה תיגעו לאחרים, להאכיל יגיעתכם לאומות העולם. על כן 'ובחרת בחיים'[688] — 'בואו ורשו את הארץ'". עיי"ש. הרי לפי דבריו הקדושים, הקב"ה אומר לנו, למה ניגע לדיק לתת לאחרים כחינו, ומבקש מאתנו להתאמץ לבוא ולירש את ארץ אבותינו. והוא ממש דברינו הנ"ל. והדבר תלוי בידינו, והי"ת יסייע לנו לגמור לטובה.

מח. נלמד מיעקב אבינו, שבעוד שהיה אחוז מיראת עשו השתדל מתחילה להציל ממונו שלא יפול בידי עשו, כדכתיב "וַיַּעֲבֹר את אשר לו"[689], ופירש רש"י בשם המדרש[690]: "הבהמה והמיטלטלין, עשה עצמו כגשר, נוטל מכאן ומניח כאן", עכ"ל. והוא

684 דרוש ל-ז' אב. ח"ב דף שו, עמ' א, צד א.
685 א, ו-ח.
686 הגדה של פסח.
687 עפ"י תהלים קו, ה.
688 דברים ל, יט.
689 בראשית לב, כג.
690 ב"ר פרשה עו, אות ט.

פלא, איך היה אפשר לו להעביר בשתי ידיו עשירות גדולה כזו שהיתה אז ליעקב? עיין בשל״ה (פרשת ״וישלח״[691]) שהביא מדרש[692], דהמתנה ששלח לעשו היתה עשויה ששים ריבוא עדרים, והיה נצרך לזה ששים ריבוא כלבים, כלב אחד לעדר אחד, ובודאי שנשאר לו יותר מזה. ואיך היה אפשר לו להעביר כל זה בשתי ידיו, ע״י שנתן רגלו אחת בצד זה, ורגלו האחרת בצד שני, ועשה עצמו כגשר? וגם, למה היה נצרך לזה, הלא היו לו כמה מעברות להעביר עליהם רכושו, עיין רשב״ם (שם[689])?

אך נראה, דרמזו בזה מוסר השכל לנו זרע יעקב, שממנו נלמד וכן נעשה. וכבר הבאתי לעיל[693] מגדולי קדמונים שכל המאורעות של האבות נרמזו לבניהם אחריהם. כי נתבונן נא במעשה יעקב שעמד במלחמה עם עשו אחיו, ובתחילה עוד לא נודע מי ינצח ומי יצא מן המלחמה מנוצח. על כן, קודם כל נתן לבו לדאוג לממונו שרכש ביגיע כפיו, שלא יפול בידי עשו. ובאמת, עלה בידו להעביר ממונו מפני עשו ולהצילו מידו. והמדרש גילה לנו הסיבה והטעם שעלה בידו להציל ממונו ממנו — דיעקב תמיד עשה עצמו כגשר, דלגשר יש שתי רגלים, רגל אחת משפת נהר זה, ורגל שניה מהשפה השניה. וכן יעקב אבינו, תמיד עמד ברגל אחת בשפת עבר הנהר שהיתה ארץ ישראל, וברגלו השניה עמד בצד שעמד עשו אחיו. וזה גרם לו שהעביר כל רכושו לארץ ישראל, והצילו שלא יפול בידי עשו. ומעולם לא עמד יעקב אבינו בצד שעמד בו עשו בשני רגליו, אלא, בחד כרעא[694] היה עומד בעבר השני שהיא ארץ ישראל, ובכרעא השניה היה עומד באויר ארץ טמאה, על כן עלה בידו ליטול מכאן ולהניח כאן. אבל, אם היה עומד תמיד בשתי רגליו בארצו של עשו, אז לא היה עולה בידו להציל את ממונו ורכושו שלא יפלו בידי עשו. וזה מודיענו המדרש ורש״י במה שכתבו ״עשה עצמו כגשר״ — רצונם לומר, כל ימיו היה כגשר, אשר ברגלו האחת עמד בארץ ישראל, וראשו ולבו היו שם להעביר ממונו לשם, וכן גם עלה בידו. כן אנחנו בניו, אלמלא היינו עומדים בראשינו ובלבינו פה בארצות הגולה בשתי רגלינו עד ששכחנו לגמרי מארצנו הקדושה, אז לא היה ממונינו נופל בידי עשו. אוי נא לנו על ממון ישראל שבארצות אירופה, שנפל בידי עשו, כמה היינו יכולים לפדות ולבנות אדמתנו הקדושה בממון זה. וכל זה נגרם לנו, יען שעמדנו בשתי רגלינו בארצות הגולה, ובטחנו מאד על ישיבתנו בגלות, והסחנו דעתינו מארצנו ונחלתנו. ולא עשינו כמו שעשה יעקב אבינו, שלא עמד בגולה אלא רק ברגל אחת, וברגלו השניה עמד בארץ הקדושה, והיו עיניו ולבו שם, על כן לא שלטו זרים בממונו. אבל, אנחנו לא עשינו כן, על כן הגענו למה שהגענו, וזה היה בעכרינו.

ונראה, שזוהי הכונה במדרש איכה[695]: ״אלו זכינו, היינו קוראים ׳לא יחמוד איש את

691 צ״ל: פרשת ויצא. של״ה ח״ג, דף כג, א, צד א. (שם מדובר לגבי מה שנאמר אצל יעקב ״ויפרוץ האיש״ (בראשית ל, מג), ולא לגבי המתנה שנשלחה לעשו).

692 ב״ר פרשה עג, אות י׳.

693 לא, קס, שו ועוד.

694 ברגל אחת.

695 פתיחתא דאיכה רבה, אות יא, בשינוי לשון.

ארצך"[696], ועכשיו שלא זכינו אנו קוראים "ידו פָּרַשׂ צר על כל מַחֲמַדֶּיהָ"[697]. הכונה, דאלו זכינו להיות במחשבותינו תמיד בארץ ישראל, ולא להשתקע פה בארצות הגלות, אז היינו קוראים "לא יחמוד איש את ארצך", כי אז היתה נחשבת גם ישיבתנו פה בבחינת ארץ ישראל, כמבואר בחרדים[698] ובספר "החיים" לאחי המהר"ל ז"ל[699], וכמו שאביא אי"ה להלן[700] את דבריהם, ואז לא היתה להם שליטה על ממונינו. ועכשיו שלא זכינו, כי אמרנו על ארצות הגולה "פֹּה אשב כי אִוִּיתִיהָ"[701], ועמדנו פה בשתי רגלינו, לא כיעקב אבינו ע"ה, על כן אנו קוראים בעוה"ר "ידו פָּרַשׂ צר על כל מחמדיה", כי לקחו הכל מאתנו, כאשר ראו עינינו הנעשה לנו בימינו, בעוה"ר, וזה אמת וברור. ויהיה לנו זאת למוסר השכל, שמהיום והלאה לא נעמוד עוד פה בגולה בשתי רגלינו, אלא ברגל אחת, וברגל השניה נהיה תמיד בארץ ישראל, ונהיה בעינינו ולבינו שם כל הימים, אז נשיג ברכה מאת ה', אכי"ר.

מט. עיין מדרש רבה (פרשת "אחרי"[702]): "הרי ששקעה ספינתו בים ויש לו קרקע על הארץ — יעמוד, ואם אין לו קרקע — אין לך הבל גדול מזה". וכתב על זה בספר "פרדס יוסף"[703], להגאון החסיד הגביר היחסן ממשפחת רבנו הרי"ם מפאביאניץ, וזה לשונו: "כל זמן שלא ישוב ישראל לארצו, ולא ישב תחת גפנו ותאנתו — הבל הבלים עשרו ומסחרו. ועיין בספר 'שלום ירושלים' מהרב הקדוש מהר"י האדמו"ר מקאצק, הנדפס מחדש, סי' ר', שהאריך ג"כ בזה. ובשו"ת 'אבני נזר', יו"ד ח"ב סי' תנ"ד ובסי' תנ"ה, תשובה להנ"ל, ובסי' תנ"ז...", עכ"ל הגאון החסיד הגביר הנ"ל (וכעת לא ידעתי מה היה לו, וזכות תורתו וצדקתו וחסידותו וגמ"ח, תעמוד לו בעת הצוק הזה).

נ. אגב, אעתיק עוד מדברי ספר "פרדס יוסף" הנ"ל, שכתב (בפרשת "בשלח"[704]) בזה הלשון: "ומכאן מודעה רבה להרודפים המקולקלים שבישראל, לבער קוצים מכרם. ולא ידעו, כי לא הקבורה לבדה תחבולה נגד בנים משחיתים, ומוטב שינסו להחיות נפשם לחנכם וללמדם. וברוב המקרים, תצא התועלת המבוקשת. ועכ"פ, טוב להחיות מלקבור, אך לדאבונינו רבים הם שנוח להם להטמא בקבורת אחיהם ולא להטהר בהחיותם. ובחגיגה (טו[705]) ב'אַחֵר'[706], שקראו הפסוק 'שובו בנים שובבים'[707] — 'חוץ מאַחֵר', ע"י זה יצא לתרבות רעה. אבל אם מקרבים אותם, הרבה פושעים נעשו צדיקים וחסידים, כמו שכתוב

696 שמות לד, כד.
697 איכה א, י.
698 מהדורת ירושלים תשי"ח, עמ' קצה-קצו.
699 חלק ה, ספר גאולה וישועה, פרק א.
700 עמ' רעח.
701 עפ"י תהלים קלב, יד.
702 ויק"ר פרשה כב, אות א.
703 מהדורת לודז' תרצ"ז, ח"א עמ' עז, ד"ה "ובמד"ר".
704 מהדורה הנ"ל הערה 703, ת"ב, עמ' קב צד א, ד"ה "ומכאן".
705 עמ' א.
706 הוא אלישע בן אבויה, עיי"ש בסוגיא ובתוד"ה "שובו".
707 ירמיה ג, יד, כב.

באבות דרבי נתן (סוף פרק ב): 'הרבה פושעים היו בישראל, ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים'. ובקידושין (דף כ[708]) ובערכין (דף ל[708]): 'הנמכר לעכו"ם... יכול הואיל ונהיה כומר לעכו"ם לידחי אבן אחר הנופל[709]? תלמוד לומר 'אחרי נמכר — גאולה תהיה לו'[710]. ועל כן צריך להוציאו ולא לעוזבו ולרודפו ולדחותו בידים. ועיין מקו"ב[711] (ח"ב, דף תקנב, וח"ג, דף תרנה). וגם, 'לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כאלישע שדחפו לגיחזי בשתי ידים' (סוטה מז[712], סנהדרין קז[713]). ועיין עוד עירובין (דף כא[713]): 'תאנים רעות[714] — אלו רשעים. ושמא תאמר אבד סברם וכו'. ועיין תשובת הגאונים הנדפס בספר שערי צדק (סי' ז). ובסנהדרין (דף מד[715]): 'אע"פ שחטא — ישראל הוא'. ורדב"ז בשו"ת החדשות (סי' קפז) סיים, שצריך להיות מתון בזה", עכ"ד. ובפרשת קדושים[716] הביא ב"פרדס יוסף" מהנ"ל: "בהגדה נאמר 'שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו' — רצה לומר, 'לא אחד בלבד' — מה שאין אחדות בינינו. זה לבד גורם לכלותינו, ח"ו". והי"ת יקרב לבבינו אחד אל אחד[717], ותהיה אחדות בישראל, אכי"ר.

נא. בהיותי עומד במקום הזה בהדפסת ספרי הנוכחי, הוכרח לי לעזוב את עיר הבירה מאיזו סיבה, עד שעזר הי"ת והיתה לי שעת הכושר לחזור. והלכתי לקהילה אחת, קהילה נאה, עם בע"ב מופלגי תורה ויראי ה'. ושם נמצא ג"כ בית המדרש עם חסידים ואנשי מעשה, ואני במשך איזה שבועות שהתגוררתי שם בחרתי לי להתפלל בקלויז של חסידים, כי מאד היתה נעימה לי חברתם. והרב הגאון אב"ד שליט"א, כבדני בדרשה בביהכ"נ, ורק חסיד אחד ששמע מהדרשות שדרשתי בעיר הבירה, שאני מן המשתדלים ומן הלוחמים בעד העליה לארצנו הקדושה ובעד בנינה, קנא קנאה גדולה לעכב עלי שלא לדרוש בבית הכנסת, כי היה מתייירא שאצא עם הרעיון הנשגב הלזה, לדבר ולהוכיח את גודל חיובו מצידינו. ומעשה שטן הצליח, שלא דרשתי בשבת הראשונה שהייתי שם. אבל אח"כ בקשו פני טובי העיר שנית לדרוש, ונעתרתי לבקשתם. ובשבת השלישית דרשתי בקיבוץ עם רב, ודברתי על מצב אומתנו הקדושה בעתים הללו במלוכות אירופה, בהתרגשות ובהשתפכות הנפש, עד שכל השומעים הורידו דמעות. ומסקנתי בדרשה היתה, שאין לנו תקומה אחרת מגלותינו המרה, אלא שבעת שיניח ה' לנו מהגלות המרה הזו — נשוב לארצנו הקדושה. ושכל אחד מישראל מוטל עליו החוב הקדוש הזה, להתאמץ בכל עוז לעזוב את ארצות הגולה ולשוב לחיק אמנו, שהיא ארץ ישראל. וזאת היתה הכונה מהי"ת

708 עמ' ב.
709 פירש רש"י: "אדחה אבן שלא תהא לו גאולה".
710 ויקרא כה, מת.
711 ספר "מקור ברוך", לרבי ברוך הלוי עפשטיין (מחבר "תורה תמימה").
712 עמ' א.
713 עמ' ב.
714 ירמיה ב, ב.
715 עמ' א.
716 מהדורה הנ"ל הערה 703, ח"ג, עמ' רלו, צד ב, ד"ה "בענין".
717 עפ"י יחזקאל לו, יז.

בגלות המרה שהגיענו עתה, לעורר אותנו משינת הגלות, לכסוף ולחמוד לשוב לאחוזת אבותינו. וגם אמרתי לפניהם את הדברים שהבאתי לעיל בהסכמה[718], בשם הגאון החסיד בעל "נפש חיה", שהביא בשם הרב הקדוש מלאך ה' צבאות מרן ר' אליהו מגריידיטץ זצ"ל, שמה שנמצאים אף בצדיקים היותר גדולים שהם מתנגדים לזה, הוא רק מחמת התגברות הקליפות, ר"ל, לעכב את זאת, מפני שהקליפות יודעות שסופם תלוי בזה. והגאון הקדוש הנ"ל אמר כן בשעתו, שישבו ישראל במנוחה, על אחת כמה וכמה בשעתינו, ששטף הגלות עבר עלינו בגלים מרובים, ברוח סערה מאד, הכי נוכל להתנחם בנחמה אחרת אם לא בארץ חמדתינו. ועם כל זאת, נמצאים גם כעת ממאנים ומתנגדים לזה, הכי אפשר להבין זאת בשכל האנושי, אם לא שהוא מצד תגבורת הקליפות, ר"ל?

(ובדרך אגב, אעתיק פה מכתב קצר שקבלתי בימים אלו מרב גאון אחד בנש"ק[719], רב בעיר גדולה במדינה זו, שבקשתיו אודות תלמיד אחד ששימש לפני, והיה בעבודת הצבא ונעשה חולה, והובילו אותו לעירו לבית החולים, שישגיח עליו בעין פקיחא. וע"ז השיבני מכתב קצר, וז"ל: "אחרי תת שלום וברכה, הנני להשיב על מכתבו הנכבד. ותיכף ומיד שלחתי שמה אל בית החולים, וגם אחרי חקירה ודרישה עקבות האיש הידוע לא נודע לדאבוני. מאד מאד אני משתתף בצערו ובצערן של אחינו בני ישראל לאלפים ורבבות שגלו ממקומן, ועיין חגיגה ה'[720]: 'ודמוע תדמע ותֵרד עיני דמעה'[721], 'ג' דמעות — נגד חורבן בית ראשון ושני, ועל שגלו ממקומן'. אוי לנו שכך עלתה בימינו. ה' ירחם על שארית הפליטה ויקבץ נדחינו, לא למקומן הראשון בגלות אלא לארץ אבותינו, שהיא ארץ חמדתינו", עכ"ל. דברי הגאון הללו, שבאו ממקור טהור לב, בהשתתפותו בצערן של אלפי ישראל שגלו ממקומן, פעלו כל כך על רגשי לבבי, עד שדמוע דמעו עיני דמעות מאין הפוגות. ופוק חזי מה שמסיים, שלא על שבותינו למקומינו הראשון עינינו צופיות, אלא אל ארץ אבותינו, שהיא ארץ חמדתינו. כי בלא זה, לא תרפא מחץ מכתינו, ושבר עמנו שנשבר כעת בימינו לשברי שברים לא ישיג חבושה[722] בעמדם רק על מעמדם הראשון, להיות עוד חבויים בצילן של ארצות הגלות. ועל זאת כיון דוד המלך באומרו "בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס. הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם"[723] — רצה לומר, שרק בנין ירושלים וכינוס נדחי ישראל לתוכה תהיה הרפואה לשבורי לב שבישראל, ורק הוא יהיה החובש לעצבותם. שוב מצאתי כן במדרש שוחר טוב[724]. וכבר הוכחתי[725] מכמה מקומות מדברי חז"ל, שהקב"ה ממתין להתחלתינו לשוב לארץ חמדתינו, והוא יגמור בעדינו לטובה. ועתה, איך ימצאו עוד אחר כל מה שאירע בימינו להתנגד לזה, זולת אם לא רק שהוא מצד תגבורת הקליפות, כמאמר הקדוש המקובל האלקי הנ"ל.

718 עמ' טו.
719 בנן של קדושים.
720 עמ' ב.
721 ירמיה יג, יז.
722 כלומר, רפואה.
723 תהלים קמז, ב-ג.
724 כנראה כוונתו לפרשה יז, אות ד בסוף.
725 עיין לעיל עמ' ח, צג ועוד.

ועלינו להתגבר בעזר מי שהגבורה שלו, ואנחנו בשם אלקינו נדגול[726], והקליפות כעשן יכלו, ועלה נעלה ויתקדש שם שמים על ידינו, ויקוים בנו מקרא שכתוב (בחגי ב[727]): ״וְחֲזַק כל עם הארץ נאום ה׳ וַעֲשׂוּ, כי אני אתכם נאום ה׳ צבאות... ורוחי עומדת בתוככם אל תיראו״, אכי״ר).

ודברים אלו עוררו עלי קנאה גדולה אצל החסיד הנ״ל, עד שבשבת האחרת שעמדתי לפני יאהרצייט, עכב בעדי שלא להתפלל מוסף לפני התיבה, כי הוא היה הגבאי של בית המדרש, ואמר כי כבר קדמני איזה חיוב אחר, בע״ב תושב העיד אשר לו זכות מוקדמת בזה, ולבסוף נודע שלא היו הדברים מעולם, ורק עברה עליו רוח קנאה מחמת דרשה הנ״ל. ואמת, כי רבים גם רבים, תפסו עליו בזה (והנה בשבת שאח״כ היו מברכין ר״ח אב, כבדו אותי לברך את החודש ולהתפלל מוסף, וכן עשיתי), אבל הוא כבר עשה את שלו.

ואח״כ, ביום ב׳ לסדר מטות־מסעי, בבוקר, הגיע שמועה בבית המדרש מהבשורה הנעימה על ההשתנות שנעשתה בעולם, וששון ושמחה ליהודים כי הכרנו בשמועה זו אתחלתא דגאולה. ובכל המנינים שהתפללו אז בביהמ״ד לא אמרו תחנון על סמך יו״ט זה. וממש היה לנו אז ברגע זה כמו שמחת היהודים בימי מרדכי ואסתר. ואחר גמר כל המנינים, נשארנו עוד בביהמ״ד ודברנו מעין המאורע. ועמדתי בתוך קיבוץ אנשים באים בימים ובחורים צעירים יראי אלקים באמת ומחונכים ברוח של חסידות אמיתית, זרע ברך ה׳ וצלם אלקים על פניהם. עניתי ואמרתי לפניהם: אבל, עתה אחר שכבר התחילה הישועה למשמש ולבוא, יידע כל בר ישראל חיובו לפני ה׳ ולפני אומתו הקדושה, לעזוב את הארץ הטמאה ולכסוף לשוב לארצנו הקדושה, כי אז לא תהיה הגלות המרה שעברה עלינו לריק. אבל אם עוד נשאר פה באויר ארץ העמים, יהיה כל זאת לבלי תכלית ולבלי הועיל. על זה ענה אחד מהשומעים: זה לאו כי אין דעת הרבי שלו כן בענין ארץ ישראל. עוד אמר, שמפני כך ניצלו אחינו בני ישראל יושבי הונגריה, יען שלא התערבו בתנועת בנין הארץ. כואב לִבֵּנוּ באמת לשמוע מפי הרבה שוטים האומרים כן, שעל כן חס הקב״ה על אחינו בני ישראל יושבי הונגריה, יען שמאסו בתנועת בנין הארץ ולא נתנו ידם לזה. רחמנא ליצלן מהאי דעתא. פוק חזי עד כמה עקשנותם, ועם אנשים כאלו אין להתוכח כלל, ועליהם אמר שלמה ״אל תען כסיל כאיולתו״[728]. וכן הבחורים הצעירים ענו אחריו כן, כי בארץ ישראל ישנם כעת הרבה פושעים ואין להתחבר עמהם, וכיוצא בו מאלו הטענות. ולא עלה בידי בשום טענה ובשום ויכוח להטות לבבם אלי. והם באחת, יען כי רבם הוא מתנגד לזה. על זה אמרתי להם: אמת שהרבי שלכם הוא אדם גדול בענקים, אבל תראו שגם הרבי מגור לא פתות ממנו, כי הוא גאון עולם ואיש אלקים קדוש, והרבה אלפים ורבבות מתלמידי חכמים ואנשי מעשה מסתופפים תחת צילו, והוא אומר שאם

726 עפ״י תהלים כ, ו.
727 פס׳ ד-ה.
728 משלי כו, ד.

יתקבצו לארץ ישראל הרבה יראים וחרדים לדבר ה׳ — יגבירו בזה את קדושת הארץ, וכעת שמעתי פה, שגם הגאון הקדוש, רבנו יוסף חיים זוננפלד ז״ל, מרא דארעא דישראל, אמר כן להגאון הצדיק מו״ה פישל סופר זוסמאן ז״ל, ראב״ד קה״י פה, שאם רבים מירא׳י ה׳ יתקבצו שמה יגבירו בזה את קדושת הארץ. וכה אמר לו: ״׳וראה בטוב ירושלים׳[729] — שלא די בזה בעומד מבחוץ ועושה קטרוג על הארץ ויושביה, אלא לבוא לתוכה ולהגביר את קדושת הארץ״[729*], עכ״ד. א״כ, ממילא טענתכם אינה טענה. בכל זאת לא היה להועיל להטות לבבם מדעתם.

הנה, באמת יש להתאונן, כי האנשים הנ״ל המה באמת אנשים כשרים וצדיקים ונאמנים לה׳, והמה זרע ברך ה׳, ובענין הנשגב הלז המה עקשנים מבלי לזוז אף זיז כל שהוא. וכל הצדיקים שהבאתי לעיל בתחילת ספרי, וכל הראיות, וגם הרבי מגור, אין בהם די להיות עֵד מוכיח לזה. ומה יש לומר על זה, זולת מה שאמר הקדוש הנ״ל[730], שהוא מחמת התגברות הקליפות שמעכבים עלינו, יען שזה סופן. או כמו שאמר הרב הגאון גדול הדור מלובלין ז״ל[731], לאחד ממנהיגי הונגריה, שעוד אתם אוכלים לעכטיגע פיש[732], וכן יעזרם ה׳ גם להלאה שישארו בהלעכטיגע פיש עד עולם, אבל יֵדעו מצער העולם, ומדברי קדוש ישראל, רבנו מאונסדארף, שהבאתי בהקדמת ספרי[733], שהסכים לבנין הישוב מפני צערן של ישראל. או שהוא מפאת איזו נגיעה שיש לאותם שממאנים בזה, כי לא עדיפים המה מהמרגלים, שהתורה העידה שהיו כשרים, ולבסוף נלכדו בענין ארץ ישראל מתמת נגיעת עצמן, וכמו שהבאתי בהקדמה[734]. עיין מדרש רבה (דברים, פרשה יא[735]), שכתב על משה רבנו בזה״ל: ״לבו ברור עליו שאינו תובע צרכי עצמו אלא צורכן של ישראל״, עכ״ל. ועוד אמרו במדרש רבה (פרשת ״מטות״[736]): ״אמר הקב״ה: משה הצדיק נתן נפשו על בני ישראל, אלו רצה משה לתיות כמה שנים היה חי, שאמר לו הקב״ה ׳אחר תאסף׳[737] — תלה הקב״ה מיתתו בנקמת מדין, אלא להודיעך שבתו של משה, שלא אמר: בשביל שאחיה אעכב את נקמת בני ישראל...[738] אע״פ שנתבשר בשורת מות, לא אמר: מתר אני מת מה יועיל לי שאנקום במדין, אלא נזדרז לאותו ענין. אבל יהושע לא כן, כשבא להלחם עם ל״א מלכים אמר: אם אני הורגם מיד אני מת, כמו שאירע למשה. מה עשה? התחיל באחד ומעכב במלחמתם, שנאמר ׳ימים רבים עשה יהושע׳[739]״, עכ״ל המדרש. הרי שהפסוק האשים את יהושע, אף שהיה צדיק גמור, שעיכב כניסתן של ישראל מחמת נגיעת עצמו. א״כ, פשיטא ופשיטא, שלא להאמין לאלו המעכבים של זמנינו, שלא מחמת איזו נגיעת

729 תהלים קכח, ה.
729* בקונטרס ״אלה מסעי״, מובא להלן עמ׳ שסא הערה 167.
730 ראה לעיל הערה 718.
731 לעיל עמ׳ רכו-רכז.
732 דגים של אור.
733 עמ׳ כה.
734 עמ׳ לח.
735 אות ב.
736 במד״ר פרשה כב, אות ב, בשינוי לשון.
737 במדבר לא, ב.
738 במד״ר שם, אות ו, בשינוי לשון.
739 יהושע יא, יח.

עצמן עושין כן. וגם הם בעצמם משטים את עצמן שלשם שמים כוונתם, אלא המה מנוגעים בנגיעה הטמונה בקרבם, וכמו שהבאתי לעיל[740] בשם הקדוש ר' ישעיה מושקאט מפראגא ז"ל. וכן עיין ברבנו "דברי חיים" (ח"א, חו"מ סי' כה) מה דעתו על העסקנים של "לשם שמים" בזמנו, כל שכן בזמנינו, ודוק. וזה ברור ואמת לאמיתה של תורה.

אבל המקרה הנ"ל שקרה לי, לקפחני בעבודת הקודש, לא חדש הוא. כי כן קרה עוד גם לקדמונינו שנתנו נפשם על חיבת הארץ. פוק חזי מה שכתב רבנו בעל "כפתור ופרח" שהיה מבעלי התוס' ומתלמידי בעלי התוס' הקודמים, וחי בזמן הרשב"א והרא"ש, ונתן נפשו על חיבת ארץ ישראל וישובה, ועבד בזה עשרים ושבע שנה, כמו שכתב בפרק י"א בזה הלשון: "הן הייתי עשרים ושתיים שנים[741] בגליל דורש וחוקר, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים, לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ, ברוך העוזר", עכ"ל. והוא כתב בהקדמת ספרו בזה הלשון: "ולא אתן על לב מי שיבקש תואנה או עבר עליו רוח קנאה, תמה אני אם מזה הדור נמלט, אם בפרסום והודעה אם בסתר או בלט", עכ"ל. הרי שהיו נמצאים גם אז מתעקשים ומתנגדים בפרסום והודעה ובסתר ובלט, נגד הרעיון הקדוש והנשגב הזה — ישיבת ארץ ישראל, ונגד מי שמחבר וכותב דבר בזה הענין, יהיה המחבר גם גדול שבגדולים כמו רבנו בעל "כפתור ופרח". ועיין שם ב"כפתור ופרח" (פרק ז), בדברו על בית שאן, שקרא תגר וכתב בזה הלשון: "היום נמצאים פה עמנו אנשים מקרוב באו, מוחזקים ביודעים, מניאים לב נשים ועמי הארץ לשבת שם, ואומרים להם שאינה ארץ ישראל במוחלט אלא חוצה לארץ", עכ"ל. הרי שקרא תגר על שמפריעים אותו מעבודתו לחבב הארץ בעיני ההמון, והם עמדו לו לשטן להשניא את הארץ בעיניהם.

וכן מצאתי בהקדמה לקונטרס "מצות ישיבת ארץ ישראל"[742], להגאון הגדול מו"ה יונה דב בלומברג מדווינסק, שהבאתיו לעיל[743], שנדפס בשנת תרנ"ח בוילנא בהסכמת גדולי דורו, שהיה בעל בית, סוחר יער, ועשה ספרו הנפלא הנ"ל לשם שמים. וכתב שם וז"ל: "ציירתי לי בדמיוני (שהרעיון הזה הקדוש) מוסכם מכל צד, ואין מי מכל אחיי בית ישראל שיחשוב אחרת... ולתמהוני ראיתי כי לא כמחשבותי כן הוא (כי הרבה מאחינו הנם רחוקים מאד מזה)... ורבים עוד אשר ירהבו עוז בנפשם להרחיב פה ולשון ולדבר את אשר אין להעלות על כתב, עד כי לא אחת קרה לי להפגש בויכוחי דברים עם מרחיבי פה ולשון אלה אשר לא יָסְרוּ בדברים של טעם, כי אם בשבט פה בגערת מדון". וכן כתב עוד שם[744], כי לא אחת הביאה לו יד המקרה בהפגשו בדברים עם אלה אשר ה' ברכם בעושר ובחכמה, ושמע שריקת שפתותיהם העושה שרטת בנפש האיש הנלבב, עד כי יצא מגדר חוק הסבלנות, וגם מצב בריאותו סבל הרבה מזה. והביא שם מתנד"א (רבה, פרק ו[745]),

740 עמ' לט.

741 הגירסא ב"כפתור ופרח" (הוצאת א.מ. לונץ, ירושלים תרנ"ז) היא: "כשתי שנים". וצ"ע.

742 עמ' ז, ד"ה "אבל" בסופו.

743 עמ' קסה, קסח ועוד.

744 באמצע ד"ה "הנה כי".

745 אות ט, בשינוי לשון.

כי רעה זו היתה בימי מלכי ישראל, "שהפחות נתן עיניו במי שגדול ממנו, ואמר לו: אע"פ שאתה אומר כהלכה ואני אומר שלא כהלכה, יעברו דבריך ויתקיימו דברי, אפילו כל העולם כולו יחרב", עכ"ל התנד"א. וכתב שם, כי מקרים כאלו פגשו אותו בדרכו על דרך חיבת הקודש, והיתה לו פגיעה עזה של תוגה ומורת רוח תמיד. ולפעמים הסבו לו גם כעס ומכאובים, רוח כהה ודאבון נפש, עיי"ש.

וגם ממה שכתב הגאון, רשכבה"ג מקוטנא, בהסכמתו להגאון ר' הירש קאלישער[746], ש"בל יפול לבו ואל ירך מדברי המנגדים כי לא בהשכל ידברו", יש להכיר כי רבו עליו המנגדים בזה.

הרי הראתיך, שאין חדש תחת השמש[747], ולא עדיף גורלי מגורל אלו שקדמוני בזה, והיו גדולים וטובים ממני, ועתה, מה אתפלא אם נמצאים בזמנינו המדברים עתק עלי בשביל עבודת הקודש, ואעפ"כ לא יניאני כל זה מעבודתי, אחרי אשר מצאתי עזר וסעד מרבותינו הקדמונים והאחרונים, אשר הבאתי לעיל. ותקותי תאמצני, כי ימצאון גם ברי לבב כאלה, שיאמרו לפעלי "יישר", ויחזקו אותי בעבודתי בעזה"י, ויכירו גודל התכלית בזה, יען שהקליפה גוברת כל כך להטות גם לב צדיקים לבטל הטוב הזה, וכמו שהבאתי בתחילת ספרי[748] בשם המקובל האלקי מגריידיטץ ז"ל.*

---

* ובעמדי במקהלות, בדרשה שדרשתי פה בביהכ"נ "לינת הצדק", ביארתי מה שאמר דוד המלך ע"ה בתהלים (נא[749]): "הטיבה ברצונך את ציון, תבנה חומות ירושלים. אז תחפוץ זבחי צדק עוֹלָה וְכָלִיל, אז יעלו על מזבחך פָּרִים". וקשה, דהא אמרו בשבועות (דף טו[750]) דליכא חשיבות קמיה שמיא בקרבנות גדולות, דאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון ליבו לשמים[751], וא"כ מאי קאמר "אז יעלו על מזבחך פרים" שנראה כאילו רוצה לשחד, ח"ו, כביכול בקרבנות גדולים כפרים? אבל נראה, בהקדם דברי רבנו הקדוש מלובלין זצ"ל[752], על הפס' "בזאת יבא אהרן אל הקודש, בפר בן בקר לחטאת"[753]: שידוע, שבעבודת הכהן הגדול בקודש הקודשים היה תלוי כל קיום העם הישראלי. אם עבד עבודתו כתקנה — אז היו עולין, והצליחו בכל מכל כל. אבל אם, ח"ו, היה בפגם ובפסול — אז היתה בזה ידידה לשונאי ישראל. על כן, היה השטן וכת דיליה אורבים לו להפיל במעשהו איזה פגם, והכהן הגדול היה מוכרח לחגור חרב על יריכו, ולהגביר חיילים לנצח את הסט"א שלא יוכלו לגרום לו איזה היזק במעשהו. ולזה היתה נחוצה לו גבורה גדולה. ידוע, שהגיבור שבבהמות והחיות הוא פר בן בקר, וזה שאמר הכתוב "בזאת יבוא אהרן אל הקודש בפר בן בקר לחטאת",

746 לעיל עמ' ו.
747 עפ"י קהלת א, ט.
748 עמ' יג.
749 פס' כ-כא.
750 עמ' א.
751 ברכות ה ב ובמקבילות.
752 רבי יעקב יצחק ה"חוזה מלובלין", בספרו "זכרון זאת" פרשת אחרי.
753 ויקרא טז, ג.

נב. ראיתי בספר ״שמרו משפט״ תנינא[756], להגאון המקובל ר׳ עקיבה יוסף ז״ל, בעל ״לב העברי״, שמספר מה שאירע לו בעת עסקו בענין ישוב ארץ ישראל, וז״ל: ״ואני כאשר עסקתי בענין ישוב ארץ ישראל, למצוא בארץ ישראל מקום לה׳ משכנות לאביר יעקב[757], עברתי בגבולי ארץ ישראל. וכאשר כן, רכבתי על חמורי מן צאנן (שם מקום) אל ירושלים תובב״א, בעברי נחלת בנימין, לבי היה הומה לי באמרי (כמו ״אמרו בלבבכם״[758]), ונדמה כי בא לקראתי זקן נשוא פנים ואמר לי: אתה רוצה לעשות את ישוב ארץ ישראל בשביל פושעים ושקצים עם פרוצים ובריונים? ונבהלתי לאחור, והצצתי בו במיטב הגיון, ואמרתי לו: כמדומה כי אתה שרו של אדום, בשם כנודע, ומקודם היית מלך זקן וכסיל, עתה אין מלך בצרפת ונשארת זקן וכסיל, וכתיב ׳אל תען כסיל כאיולתו׳[759], ורכבתי לדרכי בזמר זמרתי״. (עיי״ש[760], שכתב שחיבר זמר להלהיב לבו למפעל הקדוש של ישוב ארץ ישראל שבל יפול לבבו מן הרודפים ומציקים, מן הרשעים ומתקדשים, עיי״ש).

והוא כמו שכתבתי לעיל[761], על טענת אלו מהחסידים קטני הדעת, פה בארץ הונגריה,

---

היינו ״לחטאת״ — לנצח את החטאת אשר לפתח רובץ[754] להכשיל את הצדיק בעבודתו. לכן היה אהרן מוכרח לבוא אל הקודש בגבורת פר בן בקר שהוא משל לגבורה גדולה, כדי לנצח את הסט״א לבל יכשיל אותו. עכת״ד ודפח״ת. וכבר הבאתי בפנים, שתמיד בעת שהיו אנשים מישראל שנתנו לבם לעבוד להקמת ציון מעפרה ולבנות את הארץ, הם מצאו התנגדות לזה, והרבה עיכובים עמדו להם על אם דרכם. אבל האדם השלם צריך לאמץ את לבבו, וכמו שכתב הגאון מקוטנא[755], ש״בל יפול לבו ואל ירך מדברי המנגדים כי לא בהשכל ידברו״, ושהוא רק מעשה שטן, וכמו שכתב הגאון האלקי מגריידיטץ ז״ל. וזה שאמר דוד המלך ע״ה: ״הטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים״ — היינו, כשעולה ברצון השם לבנות ציון וירושלים ומעורר בזה את האנשים שיתנו לבם אל זה, ולעומת זה השטן מעמיד מנגדים ועיכובים בזה — ״אז תחפוץ״ — היינו, אז הוא חפץ ה׳ ״זבחי צדק עולה וכליל״ — היינו, כמו עולה וכליל שהיא כולה עולה למזבח, כמו כן נחוץ שיתנו אותם האנשים העובדים בשביל בנין הארץ כל כוחותיהם וכל נפשותיהם לעבודה זו, ויהיו מסורים לה כל כולם כמו עולה וכליל. ו״אז יעלו על מזבחך פרים״ — רצה לומר, שבגבורת פרים יעמידו עצמם לעבודה זו, לנצח כל המעכבים וכל המפריעים אותם בעבודת הקודש הלזו, החשובה בעיני ה׳ כמזבח, ואז תחשב להם עבודתם כעולה וכליל. ודוק.

754 עפ״י בראשית ד, ז.
755 לעיל עמ׳ נ.
756 מהדורת ירושלים תרל״ג, פומונים, דף מג, עמ׳ ב.
757 עפ״י תהלים קלב, ה.
758 תהלים ד, ה.
759 משלי כו, ד.
760 דף מד, עמ׳ א.
761 עמ׳ רמז.

שאמרו: שעל כן יצא הקצף על אחינו בני ישראל יושבי מדינות סלובקיה ופולין, מפני שעסקו בבנין ישוב הארץ, ויושבי מדינת הונגריה נצלו מפני שהיו ממאנים בזה. ואוי לאזנים שכך שומעות, ואוי לדור שכך נתטפשו וכך נתגדלו וכך נתחנכו בחינוך שוא כזה, להוציא משפט מעוקל כזה על אלפים ורבבות מישראל, שנהרגו על קידוש ה'. וגם להשפיל את ערך מצות ישוב ארץ ישראל, שחז"ל[762] הגביהוה והשוותָה ככל התורה כולה. על זה אין מה להשיב אלא "אל תען כסיל כאיולתו"[759] כמאמר החכם מכל אדם, וה' יכפר בעדם.

נג. בימי הקיץ הזה, שנת תש"ג, מידי התגוררי פה עיר הבירה, היה חום גדול מאוד, חוץ מהרגל הטבע. והייתי שבועות אחדים בבית החולים ארטה' הנקרא ווארוש מאיאר, שעומד על ההר באויר זך ונקי, לשאוף אויר צח. ובשבת פרשת ראה, הפצירו בי האנשים שהיו עמי שם לאמר להם איזה דברי כיבושים מענינא דיומא, שהיו מברכין חודש אלול, ומענינא דחבלי משיח, שעברו עלינו בעתות הללו. והיו ביניהם שני תלמידי חכמים בנים של קדושים, והם הפצירו בי ביותר שלא לסרב בזה, כי בתחילה סרבתי בכל עוז ולא רציתי לקבל את הכבוד הזה, מטעם הכמוס עמדי, אבל הפצירו בי עד בוש, ולא יכולתי לסרב יותר. ובטרם עליתי לדבר, התנו שני התלמידי חכמים הנ"ל, שלא אזכיר בדברי מענין ישוב ארץ ישראל. אמרתי לאחד מהתלמידי חכמים הנ"ל, שהוא באמת גדול בתורה ויושב על כסא הוראה בעיר גדולה לאלקים, וחסיד מתחסד עם קונו, וצדיק תמים, וזקן אשר נזדקן בחסידות ובתמימות, והולך בתום לבבו בקרב ביתו ובחוץ. אמרתי לו: ידעתי שאך בתמימות ידבר עמי במה שהתנה עמי שלא אזכיר מענין ארץ ישראל בדרשה שלי*, אבל אפלפל עמו האם הצדק אתו בזה במה שאינו רוצה לשמוע את הדורש ברבים

---

* והכי אין התורה חוגרת שק על זה? והכי אין ארץ ישראל מרגשת עצמה עי"ז שנפגם בכבודה, וכאֵם נעלבת שבניה מעליבין אותה כל כך במה שאוסרין ומפריעין למי שרוצה להרים קולו, להזכיר ולאמץ את הרבים שיתנו ידם לחזק אותה ולהרימה מעפרה, כמצווה עלינו מפי הקב"ה, כאשר הוכחתי והבאתי לעיל באריכות מדברי חז"ל מקדמונים ואחרונים קדושי עליונים. והם, אלו המתקדשים דזמנינו, משימים אותה לחרפה ולביזה, עד שאסור לדרוש ברבים משום ישוב הארץ. או אם יתרמי[763] אחד, אשר משים פניו כחלמיש ואינו חת מלומר האמת כאשר הוא, אומרים הם שאסור לשמוע דרשתו, או, האם אין גורמים בדיבורים כאלו, כאשר באזני שמעתי לא מאחד בלבד אלא בעוה"ר מרבים שאמרו, שעל כן נענשו אלו אלפים ורבבות מאחינו בני ישראל, יען שעסקו בישוב הארץ ובנינה — הכי אין זה חירוף וגידוף כלפי התורה הקדושה? וכי אין גורמים בזה חלישות דעת ועגמת נפש לשכינה הקדושה שהיא מלכות, וארץ ישראל היא גם כן מלכות, שהיא אֵם דישראל, וכמו שכתבתי לעיל[764].

762 ספרי פרשת ראה, פיסקא כח (לדברים יב, כט).
763 כלומר, יזדמן.
764 עמ' יט ועוד.

מענין חיבת הארץ ומגודל החיוב שיש בזה. כי כה אמר אלי, שאם אזכיר מזה בדרשה, אזי לא יבוא לשמוע אותה. אמרתי לו, שאביא לו ראיה שאך סימת עינים היא מהס״ם, ר״ל, לדבר כן. כי מי לנו גדול מרבנו בעל ״צמח ה׳ לצבי״[770], שהיה מגדולי התלמידים של רבנו ר׳ בער זצ״ל, ואיש קדוש ונורא, כאשר יש להכיר גדולתו ומדרגתו מספרו הקדוש הנ״ל. והלא הוא כתב (בפרשת וארא) בפסוק ״הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה״[771], וזה לשונו: ״וקשה, הא בני ישראל לא שמעו מקוצר רוח ומעבודה קשה[772], אבל פרעה דלא היה בו זאת יוכל לשמוע אליו? ויש לפרש, דהנה לכאורה השליחות לבני ישראל היתה ללא צורך, שבודאי ירצו שיגאלם הי״ת, ולמה היה צדיך לשלחו להם כלל? אך הענין, כתיב ׳דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם׳[773], וכבר כתב הרמב״ן (בפרשת ״לך לך״[774]), שכל גזירה לטובה שיצאה מפי הקב״ה, צריך לעשות לה פה למטה פועל דמיוני שתוכל להתקיים בלי מונע, משום צד שירצו למנוע. וגלוי וידוע היה לפני הי״ת, שפרעה לא ירצה לשמוע לדברים אלה, ואז היו דברי ה׳ ריקם. על כן עשה הי״ת וצוה לומר לבני ישראל תחילה דברי הגאולה, וישראל ודאי יהיו שומעים לדברי הגאולה שידבר משה אליהם, ובזה יעשו פועל דמיוני בשמיעתם שישמע

אוי לאזנים שכך שומעות. אפילו להוציא מפיו דיבורים כאלו הוא חטא גדול, כמובן מעצמו. ועתה יאמר נא כל בר דעת שיש לו מת בקדקודו, הכי אין זה ממש מעשה יהושע וכלב, אשר לא היו יראים מלומר ברבים האמת, נגד כל העדה והנשיאים בכלל, שהיו מתקדשים עצמם במה שהפריעו ומנעו את ישראל מלילך לארץ ישראל, כמו שהביא הגאון המקובל ר׳ עקיבה יוסף ז״ל בפירושו על התנד״א[765], בשם הזהר[766], שהמרגלים היו טוענים, שפה במדבר שיש לנו מָן ואיננו טרודים בפרנסה, יש לנו עת ושעת הכושר לישב על התורה ועבודה. משא״כ אם ילכו לארץ ויצטרכו לעסוק בעבודת האדמה יופרעו מעבודת ה׳, עיי״ש. ויהושע וכלב עמדו נגדם וצעקו: ״אם חפץ בנו ה׳ והביא אותנו אל הארץ וכו׳, אך בה׳ אל תמרודו... וה׳ אתנו״[767]. ומה כתיב אחר זה: ״ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים״[768]. הכי אין עושים גם בזמנינו כן? אבל כמו שביהושע וכלב כתיב ״וכבוד ה׳ נראה באהל״[768], וכמו שפירש רש״י — שירד הענן להצילם מידם, כן יהיה גם כן בכל עת שיתרמי[763] שאחד יחזיק בכבוד הארץ ולא יתן ליבו לדברי הנרגנים, ואליהם יאמר ״אל תען כסיל כאיולתו״[769], וד״ל.

765 תנדא״ר פרק א, אות ב, ד״ה ״לשמר את דרך״.
766 חלק ג, דף קנת א, ד״ה ״וישלח״.
767 במדבר יד, ח-ט.
768 שם שם, י.
769 משלי כו, ד.
770 הרב צבי הירש פילוב מללוב בעמ״ס ״אבני חפץ״ על הש״ס. הספר: דרושים על פרשיות התורה, עמ׳ קלת, אות פא. הקושיא מובאת שם אך לא התשובה.
771 שמות ו, יב.
772 שם שם, ט.
773 ישעיה נה, יא.
774 בראשית יב, ו.

גם פרעה לדברים אלה, וכך הבין משה בכוונת הי״ת ששלח תחילה לבני ישראל, ולכן אמר בגודל תמיהתו: אחר שבני ישראל לא שמעו אלי לפועל דמיוני איך ישמעני פרעה?״. עכ״ד ודפו״ח.

הרי שלך לפניך, דאז בזמן שבא משה לישראל, כבר היה זמן גאולתם, כמבואר במדרש שיר השירים בפסוק ״קול דודי דופק״[775], שאמר משה לישראל: הגיע זמן גאולתכם. ואעפ״כ, יען שמדת הדין רצתה לעכב את זה כידוע, היה מוכרח משה לעשות פועל דמיוני תחילה כדי לבטל בזה כל המקטרגים וכל המונעים. וזה היה ע״י שידבר משה לפני בני ישראל מדברי הגאולה, וישראל ישמעו לדבריו ויקבלו ממנו. וכאשר הכתוב העיד שלבסוף עשו כן בני ישראל, כדכתיב ״וילך משה ואהרן, ויאספו את כל זקני ישראל. וידבר אהרן את כל הדברים אשר דִּבֶּר ה׳ אל משה... ויאמן העם, וישמעו כי פקד ה׳ את בני ישראל וכי ראה את עָנְיָם ויקדו וישתחוו״[776]. ובאמת נגאלו אז בני ישראל משעבוד מצרים. וכל זה נעשה ע״י ששמעו ישראל אל משה, בדברו לפניהם מדברי הגאולה. והפועל הדמיוני נעשה בזה כדי להכריח את כל המקטרגים והמשטינים, אשר רצו למנוע, שלא יוכלו לבטל את גזירת הקב״ה, ודברו אשר יצאו מפיו לא ישוב ריקם[777].

ועתה, נדון את אשר לפנינו. דהנה, כבר הגענו לעת של ״בעתה״, והקץ של הגאולה כבר בא, וכאשר הבאתי לעיל[778] באריכות מדברי חז״ל. ורק מדת הדין מעכבת עלינו, וכאשר הבאתי מש״ס סנהדרין וממדרש שיר השירים על הפסוק ״עד שֶׁתֶּחְפָּץ״[779], ואמרו חז״ל: ״עד שתחפץ מדת הדין״. על כן מוכרחים גם אנו לדבר ברבים לפני עם בני ישראל מדברי הגאולה, לשוב לארץ חמדתינו, וכדומה מן הדברים הנוגעים לישיבת ישראל בארץ ישראל. ואם בני ישראל ישמעו ויקבלו הדברים ממי שדורש בזה ברבים, יעשו בזה פועל דמיוני לשתק עי״ז כל המקטרגים ולבטלם, וכל הרשעה כולה כעשן תכלה[780], ובני ישראל יצאו מהגלות ביד רמה, כמו שהיה אז בשעת יציאת מצרים. וכל זאת נגרם במה ששמעו ישראל לדברי משה, שדרש לפניהם תחילה מענין הגאולה, וכן ראוי לעשות גם בזמנינו. וכל תלמיד חכם הדורש, מניצוץ משה יש בו, כידוע[781]. א״כ, אם ישמעו לו, יהיה ממש כמו שהיה בזמן משה, דע״י שישראל שמעו למשה את דרשותיו שדרש מענין הגאולה, נעשתה הגאולה באמת, כמו כן יהיה בזמנינו. א״כ, אדרבה, החוב מוטל על כל תלמיד חכם לדרוש ברבים מענין חיבת הארץ והביאה אליה, והחוב מוטל על כל בר ישראל לילך אל הדרשה ולשמוע ולקבל דבריו, ובזה יקרבו את הגאולה, כנ״ל. ולבסוף אומר מר ידידי נ״י, אשר הנהו איש בריתי ועמיתי מנוער, ואשר שנינו שתינו מבאר מים חיים

775 ה, ב.
776 שמות ד, כט-לא.
777 עפ״י ישעיה נה,יא.
778 עי׳ לעיל עמ׳ קיא-קיב, קנ ועוד.
779 שיר השירים ב, ז.
780 תפילת ימים נוראים, ברכת ״אתה קדוש״.
781 זהר ח״ג דף כז, ב; תקוני זהר, תיקון סט, דף קיב, א. ועיין שערי זהר להגר״ר מרגליות זצ״ל, לשבת קא ב; ב״ד פרשה נו, אות ז.

של מורנו מרנא בעל ״ערוגת הבושם״[781], שאם אדרוש מענינא דמצות עשה של ישיבת הארץ לא יבוא לשמוע דרשתי. אתמהה! אם האמת הוא כן.

ועוד אמינא לו, הלא כבר הבאתי למעלה[782] ממה שגילה המלאך למרן ה״בית יוסף״, בטעם ששלח משה מרגלים, שכוונתו היתה — יען שישראל אז באותה שעה לא היו כדאיים להכנס לארץ, על כן שלח לשם אנשים שיחזרו משם ויספרו בשבח הארץ, ובזה יעוררו חשק וחמדה בליבם אל הארץ הקדושה, ובזכות זה לחוד, שיחמדו לה, יהיו כדאיים לירש אותה. ועתה, למה לא נעשה כן גם אנו, לדבר ברבים בשבח הארץ וממעלותיה, ומגנות ארצות הגולה, כדי לעורר חשק וחמדה בליבות אחינו בני ישראל לארץ ישראל. ובזכות זה נזכה באמת אל הגאולה האמיתית אשר כבר הגיע זמנה, רק חסרה לנו הזכות לזכות בה, ועתה ע״י הכסיפה והחמדה שנכסוף ונחמוד אליה נזכה לבוא אליה. ולכל זה נגיע ע״י הדרשות שידרשו ברבים מחמדת ארץ ישראל. ועתה לא אבין, איך יוכל מעכ״ת לומר, שאסור לדרוש ברבים מענין מצות עשה דישוב הארץ, וגם אם יש מי שדורש בזה שאסור לשמוע דרשותיו. עיין ״יערות דבש״ (דרשה יד[783]) שהאריך: ״כמה מצוה (גדולה) יש לחמוד לעלות לארץ ישראל, כמו שכתב השל״ה וס׳ יראים, שתמיד יהיה בלב אדם חשק וחמדה לארץ ישראל, כדכתיב ״היו עינך ולבך שם כל הימים״[784]. ותמיד, אם אדם מלא כל חמודות יזכור שהוא חסר שאינו בארץ ישראל... ויתעצב על כך, כי עיקר חסר אצלו״, עיי״ש.

עוד אמינא לו, מה שראיתי באיזה ספר (וכעת שאני כותב בלי ספרים, אין אני יכול לציין הספר), שהביא שרבנו הקדוש שר שלום מבעלז ז״ל, זכרו יגן עלינו ועל כל ישראל, שאל בחלום את רבנו בעל ״נועם אלימלך״ ז״ל, זי״ע ועכ״ו[785], בפסוק בפרשת בשלח: ״מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו״[786], מה זו שאלה ״מה תצעק אלי״, הלא אז היו ישראל בצרה גדולה, לפניהם הים ולאחריהם המצרים ולצדדים הנחשים והעקרבים, א״כ מה היה לו למשה לעשות אם לא לצעוק להי״ת שיעזור להם? השיבו הרבי ר׳ מילך[787] עפ״י מעשה (הובא ג״כ בספר ״תפארת יונתן״ בפרשת ״לך לך״[788]): פעם אחת באה מלכה אחת עד למשבר. וכאשר נודעו מזה המכשפים, עשו בלהטיהם מחמת שנאתם למלך שלא תוכל המלכה להוליד. והיתה יללה גדולה בבית המלך, כי שהתה בקשיותה כמה ימים. והיה שם חכם אחד, ויעץ אל המלך שיעביר קול בכל מלכותו שאשתו המלכה

781* רבי משה ברבי אהרון גרינוולד. נולד — תרי״ג; נפטר — תר״ע. שמש ברבנות חוסט ועמד שם בראש הישיבה. היה מראשי המדברים בין רבני ״אונטרלנד״ בהונגריה. מח״ס ״ערוגת הבושם״ — שו״ח על ש״ע או״ח ויו״ד ב׳ חלקים. וכן דרשות על התורה ב׳ חלקים וחידושים על הש״ס. הרב המחבר למד אצלו בשנת חרס״ה.

782 עמ׳ קפג-קפד.

783 בהחחלה.

784 עפ״י מלכים ב, ט, ג.

785 זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

786 שמות יד, טו.

787 רבי אלימלך מליז׳נסק זצ״ל, בעל ״נועם אלימלך״ הנ״ל.

788 לרבי יונתן אייבשיץ, מהדורת לעמברג תרל״ג, דף יז, א, צד ב.

כבר ילדה בן זכר תמים. וממילא, כאשר ישמעו המכשפים את הקול, ישפטו כי הכישוף שלהם לא פעל מאומה, וממילא יניחו ידיהם מהכישוף. וכאשר יפסק הכישוף, תוכל המלכה ללדת הולד. וכן עשה המלך מיד, וחפצו הצליח באמת. ע״כ המעשה. וכן היה ביציאת מצרים, כשהגיעו ישראל לים סוף והוצרכו לנס הגדול של קריעת ים סוף, ונתעורר הקטרוג הגדול עליהם, כידוע[789], והיה מעכב את הנס. על כן, כאשר צעק משה רבנו לפני הקב״ה, אמר לו הי״ת שלא יצעק. כי אדרבה, ע״י צעקתו ידונו המקטרגים שעוד לא נגמרה למעלה הצלתן של ישראל, ויקטרגו עוד. על כן, טוב שישתוק ולא יצעק עוד, אלא ידבר אל בני ישראל ויסעו, וכשיראו המקטרגים כך שמשה רבנו צוה לישראל ליסע ולילך בתוך הים, יבינו שכבר נגמר למעלה שיהיה נס בקריעת ים סוף וינוחו מלקטרג, ויהיה באמת אח״כ קריעת ים סוף. עכ״ד תשובת רבנו בעל ״נועם אלימלך״ לרבנו שר שלום מבעלז, בחזיון לילה.

וכמו כן הוא בימינו, שהגענו עד למשבר, וכח אין ללידה מחמת המקטרגים שעומדים עלינו לעכב מאתנו את הגאולה. על כן, העצה לזה היא כמו שאמר הרבי ר׳ מילך[787], לדבר אל בני ישראל ויסעו לארץ ישראל, ויסיחו דעתם לגמרי מארצות הגולה, ואז יבינו וידונו המקטרגים שכבר נגמר כן למעלה, א״כ ממילא ינוחו מלקטרג עוד, ואז תבוא באמת הגאולה האמיתית מבלי מונע כלל. כן הורה אותנו הרבי ר׳ מילך ז״ל. ועתה, איך לא יבושו העומדים בתור מתקדשים, לומר שאסור לדרוש ברבים ליסע ולילך לארץ ישראל, וגם אם יש מי שדורש כן שאסור לשמוע דרשותיו? אתמהה! הפלא ופלא! ומה יש לומר על זה, כי הוא רק מסימת עינים של הס״מ, רחמנא ליצלן, אשר רוצה לעכב את הגאולה בכל עוז, כי יודע שסופו הוא בקרבת הגאולה, וכמו שהבאתי לעיל[790] בשם כמה צדיקים אמיתיים.

כה טענתי לפני ידידי ועמיתי הנ״ל, אשר הוא באמת צדיק תמים, ובתמימות ידבר. ולא מצא מענה לדברי, ושתק כשעה חדא. אח״כ פתח ואמר, שראיותי המה אמיתיים וצודקים, והוא מעולם לא עסק בשאלה זו לבחון את הדברים, אלא הלך בתום לבבו אחר כמה מצדיקי הדור שהיו מתנגדים לזה. על זה אמרתי לו מה שהבאתי לעיל (בסיום הקדמה שניה[791]), מרבנו המהר״ם שיק, בביאור הפסוק ״וארשתיך לי באמונה וידעת את ה׳ ״[792], אם אומר דבר מה שמצינו בדברי חז״ל הפך דבריו, לא צריך להאמין לו באמונה גרידא, ואסור לילך אחר דעתו. שוב מצאתי כן, גם בספר הקדוש ״סור מרע״[793], מרבנו הקדוש מזידיטשוב ז״ל זי״ע. וכבר הבאתי לעיל[794] בשם המדרש, שאמר שרק משה רבנו לא

789 עי׳ זהר ח״ב, דף קע, ב; ילקוט ראובני פרשת בשלח, פס׳ ״חיל פרעה״: ״הללו עובדי ע״ז והללו עובדי ע״ז״.

790 עי׳ לעיל עמ׳ טו ועוד.

791 לעיל עמ׳ מה.

792 הושע ב, כב.

793 השם המלא של הספר: ״סור מרע ועשה טוב״ (מהדורת לובלין תרע״ב, עם הוספות מוהרצ״א מדינוב). עיי״ש בחלק ״ועשה טוב״, עמ׳ 45 ד״ה ״ועוד״.

794 עמ׳ רמח-רמט.

כיון על עצמו כלל אלא על צרכי ישראל, והפקיד צרכי עצמו בשביל צרכי ישראל. אבל יהושע כבר נחית ממדרגה זו, ודאג לצרכי עצמו יותר מאשר לצרכי ישראל. א״כ, אנן בדור האחרון הזה, מה נענה אבתריה[795]? וכמו שהבאתי בהקדמה שניה[796] מירושלמי (גיטין פרק ו), איך שהדורות נופלים מדור האב לדור הבן, כל שכן מדורו של יהושע עד דורינו. ואם דור המרגלים שהיו צדיקים, הוציאו דבה על ארץ ישראל בשביל נגיעת עצמם, על אחת כמה וכמה בדורנו.

ואמרתי בפשט הכתוב שאמר משה ״ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה׳ אלקיכם״[797] — רצה לומר, ״ולא אביתם לעלות״ מטעם הנגיעה העצמית שבכם, ״ותמרו את פי ה׳״ מלשון ״לא יחליפנו ולא ימיר אותו״[798], ומלשון ״מר שחוטה״ שאמרו בחולין (דף צד[799]) שהוא מלשון חילוף, היינו שתחליפו את פי ה׳, את מצות השם שאתם עושים — ממצוה עבידה ומעבידה מצוה, היינו — ממצות ישיבת הארץ שהיא לכל הפוסקים מצוה גדולת הערך, כמו שהארכתי לעיל[800] — אתם עושים עבירה, שאסור לדבר עליה ברבים, וכל מי שנותן ליבו עליה המה רודפין אותו עד חרמה. ומהעבירה, היינו — מי שמתרשל בזה ומרחק עצמו ממצוה זו, ואינו רוצה להשתתף בה, ולא להיות מסייע לזה לא בגופו ולא בממונו, שזהו באמת עבירה היותר גדולה, כידוע מאמרי חז״ל — אתם עושים מצוה. וזה שאמר הכתוב, לא די שאתם לא אביתם לעלות, עוד ״ותמרו את פי ה׳״ — אתם מהפכים את דברי אלקים חיים, ועושים ממצוה עבירה ומעבירה מצוה. ומה שאומרים בהתנצלותם, שסיבת התנגדותם היא יען כי הבונים המה אינשי דלא מעלי, כבר הארכתי[801] שאין די בהתנצלותם. וכאשר גם הבאתי מהגמרא בברכות[802]: מאי דמיפקדת עביד, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך. וגם, מצוה גוררת מצוה[803]. וגם כדברי הקדושים מגור[804] ומעיר הקודש ירושלים יצ״ו[805], שאם ישתתפו בזה רבים מהחרדים תגבר עי״ז קדושת הארץ, וכמו שהארכתי למעלה, ואין מן הצורך לכפול הדברים. והוא האמת, כי כל טענותיהם המה דברים בטלים, ואין להם מצד האמת קיום כלל. והי״ת יתן בלב כל בר ישראל להכיר האמת, ולקבל האמת ממי שאמרה, אכי״ד.

נד. בקיץ שנת תש״ג, ביום ב׳ פרשת עקב, הלכתי בצירוף עמיתי איש בריתי, הגאון המפורסם מובהק בהוראה, כמו״ה ישראל וועלץ שליט״א, דיינא רבא דפה קה״י, לקבל אפי רברבי פני רבנו צדיק הדור מבעלז שליט״א, ה״ה מרנא ורבנא, איש אלקים קדוש, כ״ק מרן ר׳ אהרלע[806], המקום יהיה בעזרו, ועדי עד יציץ נזרו על שחנה את

795 אחריו.
796 עמ׳ לט.
797 דברים א, כו.
798 ויקרא כז, י.
799 עמ׳ א.
800 עמ׳ קסד-קעא.
801 עמ׳ קעג-קעד.
802 י א.
803 אבות, פרק ד, משנה א.
804 לעיל עמ׳ רכא.
805 לעיל עמ׳ רמח.
806 אדמו״ר רבי אהרון מבעלז. נולד — תר״מ.

פני עיר הבירה[807] אחר המאורעות הקשים והסכנות העצומות שעברו עליו בעון הדור. ובחמלת ה׳ עליו, נמלט כאוד מוצל מאש[808] מגזירת פולין, ובא לכאן. וטרם כניסתינו לפני ולפנים, קבלנו את פני אחיו הצעיר, הגאון הקדוש ר׳ **מאטעלע אבדק״ק בילגורייא** שליט״א, אשר מכירו הייתי בעבר מימי קדם, מימי טל ילדותי, משנות שלוה ומנוחה עוד טרם מלחמת העולם הראשונה, שדרכי היתה לשבת שם בצל קדושת מרן הקודש קדשים **רבנא ר׳ ישכר בער** זצ״ל, זי״ע ועכ״י, בחדשי אלול תשרי, וגם מעת יושבם בראצפערט בשנות מלחמת העולם הראשונה. והגאון הקדוש הלז, שח לפנינו מדברים העומדים על הפרק, על המצב האיום של אחינו בני ישראל בפולין, אשר בעיניו ראה את כל הנעשה שם, ומכל הנעשה לו שם, ואיך שהצילו ה׳ בנסים ונפלאות. ומענין לענין באה השיחה לענין ארץ ישראל. והרב ר׳ ישראל הנ״ל, הגיד לו, שאני עוסק בענין זה ומחבר ספר על זה. פתח ואמר: כי הרב הקדוש, רבן של ישראל ואיש האלקי, המגיד ואדמו״ר מטריסק זצ״ל[808*], בספרו הקדוש ״מגן אברהם״, בפרשת וארא[809], כתב, כי הגאולה העתידה תהיה על פי דרך הטבע. וממילא, צריך להכין כל מה שבידינו לעשות בדרך הטבע, וה׳ יגמור בעדינו לטובה. וצר לי מאד, שאין הספר הקדוש הנ״ל בידי, לראות בפנים את דבריו הקדושים. אבל, נאמנת עלי עדותו של הרב הקדוש הנ״ל. וביותר חביבים עלי דברי הספר של האיש הקדוש הנ״ל, יען כי אני תלמיד מובהק של רבנו הקדוש בעל ״תשובת יד שלום״[809*] (שהיה מגדולי היחוס, בן בתו ותלמידו של רבנו בעל ״אמרי נועם״ מדזיקוב, וגם חתנו של הקדוש ר׳ משהלע מראזוועדעוו), והגאון רבן של ישראל בעל ״יד שלום״ הנ״ל, שהיה האדמו״ר מזאבנא, היה מחסידי טריסק, שנסע אליו לכמה שנים לשתות ממי בארו. נמצא, שאני תלמיד תלמידו של רבנו מטריסק. ובדרוך ה׳ שהמציא לי גואל ההולך בשיטתי, אדם גדול כמו המגיד מטריסק ז״ל.

וכדי ליתן מושג לפני שדרות המון ישראל, מגדולת רבנו מטריסק הנ״ל, לא אמנע מלהציג פה מה ששמעה אזנינו באותה שיחה, מפיו הקדוש של הרב ר׳ מאטעלע הנ״ל, מה ששמע מאביו, רבן של ישראל, ר׳ ישכר בער ז״ל, מגדולת המגיד מטריסק ז״ל. כאשר הרב המגיד מטריסק היה פעם אחת בקראקא, באה אשה אחת ובקשה מהגבאים להכניסה לפנים אל הרבי. ואחר הרבה קשיים, עלה בידה להכנס אל המגיד ז״ל. ובבואה לפניו, אמרה לו: רבי, הן אני בעלת חוב לרבי, כמה מאות רובל. כי לפני שנים רבות היה רבנו פה, ואז הייתי חשוכת בנים, ובאתי לפני רבנו בבקשה שיברכיני בפקידה טובה לזכות בבנים של קיימא. ואז פקד עלי הרבי ליתן לו סך כזה, ומחמת שלא היה בידי אז ליתן כל הסך, נשארתי חייבת היתר. ולא היתה לי שעת הכושר לשלם חובתי, כי רבה הדרך מכאן

נפטר — תשי״ז. נהג אדמו״רות משנת תרפ״ז. ניצל בניסים מהשואה. עלה ארצה בשנת תש״ד.

807 עפ״י בראשית לג, יח.

808 עפ״י זכריה ג, ב.

808* רבי אברהם מטריסק. נולד — תקס״ז; נפטר — תרמ״ט. מחשובי הצדיקים בדורו.

809 ד״ה ״ולקחתי אתכם״.

809* עי׳ להלן הערה 815.

למקום מושבו של רבנו, וגם לא הזדמן לי איש נאמן לשלוח עמו המעות. וכעת ששמעתי שהרבי כאן, באתי בעצמי לשלם החוב לרבנו, כי תפילתו עשתה פידות, כי ברכנו ה׳ בבנים הגונים בריאים, והמה זרע ברך ה׳ בתורה וגדולה. ומסרה כמה מאות רובל לרבי, והוא קיבלם ממנה בסבר פנים יפות ונתנם אל כיסו, והאשה הלכה לדרכה. והגבאים שראו מעשה זה, התחילו לדנן בינם לבין עצמם, באשר ידעו שרבם המגיד מעולם לא היה עוד בקראקא, אלא זאת הפעם הראשונה שבא לשם. ובטח טעות נזדקרה לאשה הנ״ל, והחליפה אותו במגיד אחר. וכי נשאר בזכרונה איזה מגיד היה אז בפעם ראשונה שהלכה אליו, אם טריסקער מגיד, או קאזניצער מגיד, או איזה מגיד אחר? וכל מגיד שוה בעיניה. עכ״פ, זה ברור, שמגיד זה לא היה, כי זה פעם ראשונה שבא לקראקא. א״כ, אין הכסף מגיע לו, ואיך קיבלו מיד האשה הבאה בתום לבבה לשלם חובה, כי לא הוא בעל החוב שלה? ואפילו בעל בית פשוט, ההולך תמים, לא יעשה כזאת. כה דברו הגבאים בינם לבין עצמם (וכבר ידוע מה שנאמר על כל הגבאים משמשי צדיקים, כי כל גבאי יש לו ניצוץ גיחזי). והצדיק המגיד מטריסק, הרגיש ממה שדברו ביניהם, ואמר להם: אספר לכם מעשה שאירע לבעל שם טוב ז״ל. בימיו היו שני אברכים תלמידי חכמים, שהיו מתפרנסים בקושי גדול, ויחדיו היו מחזרין על הפתחים, וכתתו רגליהם ממקום למקום. פעם אחת אמר אחד לחבירו: ראה, אנו עמלים וטורחים כל היום, ואין עולה בידינו אלא דבר מועט. יש לי עצה טובה איך לבוא לידי רווחה מרובה ולפרנסה קלה וטובה ומכובדה. שאלו חברו: איו! איפה! הן אני מסכים ודאי לזה, ולו יהי כדברך. אבל תאמר לי מהר את עצתך הטובה, כי תאב אני לשמוע אותה. השיבו: הן ידעת מהבעש״ט שנתפרסם בעולם, וכל העולם כולו חרדים לקראתו. על כן עצתי, שאחד מינן יתן עצמו[810] לבעל שם, ואידך יהיה גבאי שלו. ונכתוב מכתב לכל מקום בואינו טרם ביאתינו לשם, כי רבנו הבעל שם יבוא ביום פלוני אל המקום, ויפנו מקום חשוב לפני ביאתו לפי כבודו. ובזה יתפרסם שמו טרם ביאתו, ויתקבצו מכל המקומות, והקוויטליך[810*] והפדיונות יפלו בשפע רב. וכה נגיע להצלחה גדולה. כה יעץ האחד. וחברו בשמעו עצה הנכונה הליזו, הסכים לדבריו, וכה עשו, וגדלו והצליחו ועשו פרי. כי הבעש״ט המזויף הזה, עשה גם מופתים. ובכל פעם שפנו אליו בבקשות היותר גדולות, כמו במקשה לילד, או בחולה קשה, או שהיה ישראל במאסר והוא ברכם — נפקדו בדבר ישועה ורחמים. והיה לפלא. פעם אחת, ביושבם לבדם, דברו זה לזה שהדבר פלא בעינם, כי ליבם יודע האמת שאינו בעל שם האמיתי, ורק הנהו איש מזויף, ואיך יוכל לעשות מופתים בארץ, ואולי הוא מצד הסט״א, רחמנא ליצלן. והתחילו להתחרט על כל המעשה, כי היו יראי חטא. ואחר זה התחילו לדבר ולחשוב, הן ראינו כי מעשה שטן יוכל להצליח במופתים אף אם אינם במדרגה זו, על כן אולי גם הבעש״ט האמיתי אין כוחו יפה מכוחינו, אלא הוא ג״כ בסיוע כוחו של הסט״א, ח״ו. כה חשבו וכה דברו

810 כלומר, יתחפש.

810* פתקה (שנוהגים לתת לצדיק ורשום בה ציון השם כדי שיתפלל).

בינם לבין עצמם, והסכימו להפסיק במעשיהם ולנסוע למקום של הבעש״ט האמיתי ולתהות על קנקנו. ובבואם לפניו, אף טרם שדברו אפילו דיבור קל, התחיל הבעש״ט בקול, ואמר להם: ידעתי כל מה שעשיתם, ולולי שחסתי על בני ביתכם הייתי עושה עמכם כמשפט הראוי לכם. ומה שיכולתם לעשות מופתים, מכוחי היתה זאת. כי אני באתי לזה העולם לחזק האמונה בְּדַלַת המון ישראל, ועל כן נתן הקב״ה כח בידי לעשות מופתים, כי רק ע״י המופתים שעושים בארץ תחוזק האמונה בתוך ההמון (אמר המחבר: עיין ב״מגיד מישרים״[811], שאמר המלאך למרן הב״י, שה׳ יזכהו לעשות מופתים כדי שיאמינו בו כל ההמון). ועתה, כאשר אתם נתתם עצמיכם לבעל שם, וחלקתם ברכות וישועות להמון ישראל, ואם לא יתקיימו תגרמו בזה חילול ה׳ גדול, ותחלש האמונה בלב המון מישראל, כי העולם לא ידע שאיניכם הבעש״ט האמיתי. על כן, חלקתי מכוחי אליכם, כדי שיתקיימו דבריכם ויתקדש שם שמים על ידכם, אף אם איניכם כדאיים לזה. כה היו דברי הבעש״ט אל אברכים הנ״ל. וכה היה המעשה גם אצלי. שלפני שנים בא אחד לכאן בשם טריסקער מגיד, ונתן ברכה לאשה זאת שתזכה לבנים בעד סך כמה מאות רובל, והוא היה איש מזויף. אך כדי שלא יצא חילול ה׳, מסרתי לו כוחי ונתקיימה ברכתו. נמצא, מכוחי בא לה זה, והחוב מגיע לי באמת. עכ״ד המעשה שסיפר הרה״ק ר׳ מאטעלע, ששמע מפי קדשו של אביו, רבן של ישראל ז״ל.

פוק חזי, מאן גברא רבא כרבנו הקדוש איש אלקים, מרנא ורבנא ר׳ ישכר דב מבעלז ז״ל זי״ע ועל כל ישראל, אשר כל אנשי דורו הכתירוהו לצדיק הדור, קמסהיד[812] עליה דהרב המגיד מטריסק שהיתה לו מדרגת הבעש״ט ז״ל. וגם אין חידוש בזה, כי הוא היה דור שלישי מרבנו הבעש״ט ז״ל, כי היה בן דבנו ר׳ מאטעלע מטשרנוביל, בן רבנו בעל ״מאור עינים״ שהיה תלמיד הבעש״ט. והנה דעת אדם גדול בענקים הלזה, בספרו שם, שהגאולה העתידה תחילתה תבוא בדרך הטבע. ומאן ספין ומאן יהיד בזמנינו להחליט היפך דעתו. ומה גם, שגדולי הראשונים קדושי עליונים קדמאי ובתראי שהבאתי לעיל[813] דעתם כן. וברוך השם, שהנחנו בדרך האמת ועוררני לאחוז בשיטה זו, אחד עיוני בעומק הלכה זו, כאשר כתבתי בהקדמה שניה[814]. ובלי ספק, שרק זכות מורי הקדוש בעל ״יד שלום״[815], ששמשתי לפניו באמונה (כי לקחני לביתו למורה לבנו היניק וחכים, שהיה מאורס עם בתו של מרן בעל ״קדושת יו״ט״ ז״ל מסיגעט. ואני הייתי באותו פרק בן י״ז

811 בפתיחה לספר הנקראת ״אוהרות ותיקונים וסי״ג״ם״, ד״ה ״שבח הרב״: ״ותזכה להעשות ניסים על ידך כמו שהיו נעשים ע״י ראשונים, וידעו העם הזה כי יש אלקים בישראל. כי עתה אין שם שמים מתקדש, כי אין העולם רואים שנעשו ניסים ע״י החכמים, וכשיראו שעל ידך נעשים — שם שמים מתקדש״.

812 כלומר, מעיד.

813 בפרק ב באריכות.

814 עמ׳ לג ואילך.

815 הרב שלום דוד אונגר (לא מפיע בספר. בראש הספר נכתב: ״יצא בהשתדלות הרב טייכטהל״ בשנת תרע״א). הספר הוא שו״ת על ד׳ חלקי שו״ע.

שנה, והייתי בביתו זמן זמנים[816] טובא, והייתי סמוך על שולחנו כל משך התגוררותי שם, ואהבני מאד, וספי לי כתורא[817] בתורה ובחסידות), עמדה לי להכיר האמת. וכאשר הזכרתי לעיל, שמורי ז״ל היה משותי מימיו של הרב המגיד מטריסק ז״ל, כי בשנת י״ז לימי חייו, נעשה אב״ד בק״ק ראקוב במדינת רוססישפולין[818], כי היה עילוי מפורסם בעולם, והעיר העתיקה הנ״ל קבלה אותו לאב״ד אף דהיה עוד צעיר לימים, ובמשך התגוררותו שם, דבק עצמו לרבו מטריסק שהיה ג״כ ברוססישפולין. ותמיד היה שמו של רבו רגיל על לשונו, וסיפר ממנו נפלאות. ועתה יש לי עוד עמוד ברזל לסמוך עליו, הרי הוא רבו של הרבי שלי. וזה ירהיבני עוד במדה יתירה, ללמוד ולדרוש ברבים שיטה זו בעזרת השם יתברך, למען כבוד שמו ולמען כבוד אומתינו הקדושה.

וידעתי בטח, שאלמלי[819] היו יודעין המון ישראל וגם אפילו תלמידי חכמים, מכל מה שהבאתי פה, לא היו נמצאים בינינו קטני הדעת כאלו, שיאמרו שאסור לדרוש ברבים או שאסור לשמוע דרשה כזו שדורשים מענין ישוב ובנין הארץ, אשר באי ידיעתם ובתום לבבם הם פוגמים ופוגעים בכבודה של הארץ הקדושה, ובמצוה אחת מתרי״ג מצוות התורה. והם נכשלים באי ידיעתם, באחד מכ״ד דברים שמנדין עליהם: ״כל המונע את חבירו מדבר מצוה״, כמבואר ברמב״ם (הלכות תשובה[820]), ובשו״ע (יו״ד, סי׳ שלד[821]). ומה גם, במצוה גדולת הערך כזו, ששקולה כנגד כל התורה כולה, כמבואר בספרי (פרשת ״ראה״[822]), וה׳ הטוב יכפר בעדם, וד״ל.

ועוד זאתי כבר הבאתי בראש ספרי[823], מספר ״שפת אמת״ לרבנו מהר״ם חאגיז, בגודל עונש המדברים בגנות יושבי ארץ ישראל, שיצאה הגזירה מלפניו יתברך וגם לדורות הבאים, שכל מי שיוציא שם רע על הארץ יכנס בעונש של ״וכל מנאצי לא יראוה״[824], עיי״ש שכתב דקאי על העתיד, על כל דור ודור, בעת שיהיו נגד ארץ ישראל — יכנסו בעונש של המרגלים. (עיין לעיל בראש ספרי, עמ׳ יז[824*], מה שהבאתי מבעל ״חסד לאברהם״ ומספר ״נחלה לישראל״). ועיין במדרש תנחומא (פרשת ״חקת״[825]) שכתב: ״שלא היה יכול אותו הדור (של מרגלים) לטעום מן פירות הארץ כלום. אמר ר׳ עקיבא: כשהיו מגלים להם התגרים הסל הבא מפירות הארץ — היו מתים, שנאמר ׳אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה׳[826] — כל טוב הבא מחמת הארץ״, עכ״ל המדרש. פוק חזי מה שאמר ר״ע, דכל טוב הבא מחמת הארץ — עצר הקב״ה

816 עפ״י מגילה ב ב.

817 עפ״י כתובות נ א. ופירש רש״י שם: ״הלעיטהו תורה כשור שאתה מלעיטו ואובסו מאכל״.

818 חלק משטחה של פולין שהיה תחת שלטונה של רוסיה משנת תקע״ה (1815) עד תרע״ז (1917).

819 אילו כן.

820 פרק ד, הלכה א: ״המחטיא את הרבים, ובכלל עון זה המעכב את הרבים מלעשות מצוה״.

821 סעי׳ מג.

822 פיסקא כח (לדברים יב, כט).

823 עמ׳ כג.

824 במדבר יד, כג.

824* ובמהדורה זו עמ׳ כג.

825 אות יט.

826 דברים א, לה.

מאותם האנשים המדברים בגנות הארץ ויושביה, וכל הנאה הבאה מחמת ארץ ישראל — היא בסכנה להם. ועתה, איך לא יראו לנפשם כל אלו המצפצפים ומהגים בחירוף ובבזיון על כל העוסקים בישוב הארץ ובבנינה, פן יפלו בסוג המרגלים ובעונשם הקשה, וכמו שאמר הגאון רבנו משה חאגיז ז״ל. ורק זכות אחת יכולנו ללמד עליהם — שאינם יודעים עד היכן הדברים מגיעים, והיא להם כשגגה היוצאת מלפני השליט. אבל מעתה, ישמעו ויראו ולא יזידון לעשות עוד[827], והוא רחום יכפר עון, וד״ל.

נה. אמר המחבר, אחר האריכי בדברים באופן כללי, להוכיח מחז״ל שדבר ישועתינו להרים אותנו משפל מצבנו האיום והנורא אל מעלות העולות מעלה מעלה, להרים קרנינו בכבוד, תלוי רק בנו בעצמינו, בהתעוררות נפשינו להניח ולעזוב את ארצות הגולה ולעלות אל ארץ חמדתינו, וכפי ההתעוררות ושימת הלב לזה כך תהיה שלימות העליה. וכמו שהבאתי לעיל[828] בשם רבנו הקדוש מליסקא ז״ל, בספרו (בפרשת ״ויחי״) בשם רבנו החיד״א: ״ד׳ארץ ישראל׳ בגימטריא ׳תת לב׳, דאם כל ישראל יתנו לב לעלות לארץ ישראל יבוא משיח צדקינו״, עכ״ל.

אשא דברתי אל ה״גלות־יו״ד״[829]. בפרט אתה ״גלות יו״ד״, כל כך אתה קשור אל רגבי האדמה של ארץ הגלות הליזו שאתה יושב בה מעת שיצאת בגולה, עד שאפילו אם יְכוּךְ כל היום כולו במכות גדולות ונוראות, והמַכָּה ירפה ידו ממך רק לשעה קלה, שוב אתה מתפייס עם אותו המקום ואין אתה מתחשב כלל עם המחר, שלמחרת יחזיר המכה ידו עליך להכותך עוד, יש מחר תיכף ויש מחר לאחר זמן[830]. וכה בִּלִּיתָ ימיך ושנותיך במכות וחוזר חלילה, כאלפים שנה בגלות, ועדיין לא למדת מהעבר להתבונן אל העתיד. וְאַדָּמָה שעל זאת כיוונו חכמינו ז״ל, במאמרם במדרש[831] על הפסוק ״ישראל לא ידע עמי לא התבונן״[832]: ״ישראל לא ידע — לשעבר, עמי לא התבונן — לעתיד״. היינו, שהנביא קונן על קוצר ההשגה של אנשי הגלות, שאינם רוצים ללמוד מהעבר, ומשטים עצמם שלעתיד ייטיב מצבם פה בגלות. ועל כן אינם נותנים לב לשוב לאחוזת אבותינו. וכיון שהם אינם נותנים לב לזה, גם מן השמים אין משיבין אותם לארץ. וכמו שהבאתי לעיל[833] מיעקב אבינו: ״איהו לא יהב דעתיה למיהדר״, ולכן גם מן השמים לא עכבוהו. וזה מרמז עלינו בגלות, וכמו שכתב רבנו המבי״ט ז״ל[834]. וגם דברי רבנו החיד״א דלעיל[835] מורים על זה, דשיבתינו לארץ תלויה רק בשימת לבינו לזה, ומכלל הן אתה שומע לאו[836]. ויתורגם בלשון אשכנז: דיא גראסטע טראגעדיע דעס יידישען פאָלקעס איזט דאס זיא

827 עפ״י דברים יז, יג.
828 עמ׳ רכב.
829 יהודי גלותי.
830 עפ״י תנחומא פרשת בא, אות יג: רש״י שמות יג, יד.
831 ילקו״ש ח״ב רמז שפז.
832 ישעיה א, ג.
833 עמ׳ קטז-קיז.
834 עי׳ לעיל שם.
835 בענין הגימטריא ״ארץ ישראל״ — ״תת לב״.
836 עפ״י במד״ר פרשה ט, אות מז.

נאך זאלכע ביטטערע אונד טראגישע געשעהעניססע וועלכע איבער איהנען דור כגעגאנגען איזט דאפאן קיינע בעלעהרונג אבציהען וואללען דארין ליעגט דיא יידישע טראגיק[837]. ועל זה קונן הנביא "ישראל לא ידע — לשעבר, עמי לא התבונן — לעתיד", וד"ל[837]. שנית אתפלא עליך "גלות־יו"ד", שכל כך עיניך קשורות ואין אתה רואה מה שנעשה סביבותיך. אתה רואה איך שמכים ומענים את אחיך במכות ובעינויים קשים, ולבך לא מתרגש מזה כלל. אתה רואה דמי אחיך נגרים עלי ארץ כמים הנשפכים ולבך לא מתפחד, כי תאמין שהשעה עודינה משחקת לך, ותאמר בלבך: דברים אלה לא יבואו עליך ולא ישיגוך כלל, כי אתה עומד ויושב במקום בטוח, ותתברך בלבך כי שלום יהיה לך[838]. הן לו יהי כדברך, וכן יאמר ה'.

אבל אתה "גלות־יו"ד", הסכת ושמע לדברי. פקח עינך וראה, כי גם אחיך שבאה עליהם הצרה הזאת של מכת חרב ואבדן ושללם לבוז, ישבו במקום בטוח במשכנות מובטחים כמוך, ולבסוף נהפך עליהם הגלגל, ר"ל, והגיעו למה שהגיעו. מנין יש לך בטחון ועוז כל כך, שאתה תהיה מחומל[839] מזה, עד שאתה לא מתפחד ולבך לא מתרכך בצרת חברך? ואם כי אי אפשר לומר שאינך משתתף בצערו כלל, כי הלא אם באים לפניך שתתן מכיסך להפיג את הצער של הנפגעים בצרה — אתה נותן מה שנדבה לבך, אבל תתבונן נא, מה נדבת לתת, האם הוא בערך הצער של המצטערים, או אם הוא בערך היכולת שיכולת ליתן כפי הברכה שברכך השם? א"כ, ממילא לא יצאת ידי חובותך במה שנתת. וכל זה נגרם לך, יען שחסרה לך מדת האחוה ואהבת ישראל באמת, לראות בנפגע בצרה את אחיך במלוא מובן המילה. וכמו שמצינו במשה רבנו "וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו"[840], והך "מאחיו" הוא מיותר לגמרי. ועוד, דהא כבר נזכר ברישא דקרא "ויצא אל אחיו"? אלא שהורה לנו הכתוב, דכל כך כאב למשה הכאת המצרי לאיש עברי, כאילו שהיה אחד מאחיו ממש. ועל כן, הכניס עצמו בסכנה, להציל עשוק מיד עשקו, מפני שכאב לו מאד כאילו שהיה מכה את אחיו. וכיון דכל כך היה בנפשו להציל את אחיו, לא היה שוקל במדה ומשקל עד כמה לעשות, והכניס עצמו גם כן בסכנה רק על מנת להצילו, בלי להביט על תוצאות הדבר מצידו. זאת היא מדת ישראל בנוגע להצלת חבירו. וכה היה צריך להיות גם בזמנינו, באלו שנפלטו ממקומם, ממדינה של גהינום למדינה אחרת, להציל את נפשם ונפש ביתם מפח יקוש ומתוא מכמר[841] שהיה פרוש עליהם במדינתם. ולעומת מה שחשבו שיושיטו להם יד ועזר בהרגשת הלב ובהשתתפות יתירה, קבלו אותם בקור רוח וברוח מעמסה, חוץ מאיזה יחידים שמסרו ממש נפשם להצלת אחיהם הנפלטים. אבל הגדולים היושבים בראש וכחלונות הגבוהים, נשארו קרים כנגדם, כאילו אין הדבר

837 הטרגדיה היותר גדולה של העם היהודי היא, שלאחר מאורעות מרים וטרגיים כאלה שעברו עליהם אינם רוצים ללמוד לקח מזה. כאן צפונה הטרגדיה היהודית.

837* עיין לעיל אות מה (עמוד רלו-רלז).

838 עפ"י דברים כט, יח.

839 מלשון חמלה.

840 שמות ב, יא.

841 עפ"י ישעיה נא, כ. פירוש הדבר — שור הבר הנלכד ברשת שאינו יכול לזוז ממקומו.

נוגע להם כלל, וכדי בזיון וקצף על מיעוט הרגש לבבם בצרת ישראל. מה גם, בעת צרה כזו שיצאה על כלל כל ישראל במדינות אירופה, שנעשו ישראל ממש כהפקר בנפשם ובממונם, והיה צריך שיתֵר לבם ממקומם. אבל מה אנו רואים לדאבונינו, שרוחם ונפשם של אלו העשירים והגבירים ששלוה בארמנותם[842] לא זזה ממקומם אף זיז כל שהוא, ואינם משתתפים בצערם של ישראל באמת. ואף אם עושים דבר מה בטובתם, עושים זאת בכבידות מאד ובקור רוח, ונעשה לו לטרחה לטרוח פעמים ושלש עבור הנפלטים, ויוצא ידי חובתו בעשיה פעם אחת. כזה וכיוצא בזה נשמע מן היושבים בראש וממנהיגי המדינה. לא כן אמרו חז״ל על משה רבנו. וזה לשונם בשמות רבה[843]: ״שתי יציאות יצא אותו צדיק, וכתבן הקב״ה זו אחר זו״, ביום הראשון יצא ועשה מעשה שהרג את המצרי, וביום השני יצא ואמד לרשע ״למה תכה רעך״[844]. ופירש מרן המהר״ל, בגבורות ה׳[845]: דזוהי הרבותא[846] שהשמעתנו התורה, שהיה לו להתירא לעשות מעשה תיכף ביום השני, ועם כל זה לא התירא ועשה מעשה. וזה מוסר השכל לכל מנהיג ישראל, שלא לחוש לעצמו כלל היכא דנוגע להציל עשוק מיד עשקו, ואפילו הרבה פעמים, עיי״ש. אבל בעוונינו, לא כן ראינו אצל המנהיגים שבזמנינו, אלא רק קרירות יתידה ראינו בהם בנוגע להצלת הנפלטים, רוחם קרה ודיבורם קר וכל מעשיהם קרים. ואף מה שעשו היה רק מהפנים ולחוץ ולא מפנימיות לבם. וכל זה בא להם, יען שלא ראו בנפלט את ה״איש העברי מאחיו״, שיכאב לבו עליו כמו על אחיו ממש, כמו שהיה אצל משה רבנו, שראה תמיד באיש העברי את אחיו ממש, על כן לא ידע גבול ומדה בעזרתו שהושיט לו, אף מחוץ לגדדי הכח האנושי, והתמסר אליו ברוחו ובנפשו ובכל גופו, ואין צריך לומר בממונו.

עיין חגיגה (דף ה׳[847]): ״אמר רב: כל שאינו בהסתר פנים — אינו מהם. כל שאינו ב׳והיה לאכול׳[848] — אינו מהם״. ופירש״י[849]: ״אינו מהם — מזרע ישראל, דכתיב ׳והסתרתי פני מהם׳[848] שצועק מצדות הבאות עליו... והיה לאכול — שהעכו״ם שוללין ממונו״, עכ״ל. והוא פלא, מה רצה רב בזה, ומה למד אותנו בזה, וכי אדם שנמלט ונפלט מצרה, ח״ו, חייב להכניס עצמו בצרה שאירעה לאחרים, הלא אדרבה, קיי״ל בשו״ע[850] שכל מי שיכול להמלט מחויב להציל עצמו, וכן כתב השל״ה בשער האותיות[851]?

אבל נראה ברור בעזה״י, דכוונת רב היתה ללמדינו בזה, שבעת שאירעה צרה לאחרים והוא נמלט מזה, שהצרה לא פגעה בו לא בנפשו ולא בממונו, אז הוא לא יאמר: שלום עליך נפשי ומה איכפת לי בצרה דאחרינא. עיין תענית (פרק ראשון[852]), דבזמן שציבור

842 עפ״י תהלים קכב, ז.
843 פרשה א, אות כז.
844 שמות ב, יג.
845 סוף פרק יח.
846 החידוש.
847 סוף עמ׳ א.
848 דברים לא, יז.
849 שם בעמ׳ ב.
850 יו״ד סי׳ קטז, סעי׳ ה בהג״ה, ועי׳ חו״מ סי׳ תכז, סעי׳ ט-י.
851 של״ה ח״א, שער האותיות דף מד, ב, עמודה ב בהג״ה.
852 יא א.

שרוי בצער והוא אינו בצרה זו, אם יאמר האדם שלום עליך נפשי ולא יחשוש מהצער שאירע לציבור, אזי מלאכי השרת מניחין ידיהם על ראשו ומקללין אותו שלא יזכה לראות בנחמות הציבור, עיי״ש. (וכעת אין הגמרא לפני לציין המקום). כמו כן אמר רב, שאם שהוא אינו בצרה זו שאירעה לאחרים, מ״מ כל כך תכאב נפשו עליהם וירגיש בצערם, עד שיחשוב כאילו הוא מהם וימסור נפשו וגופו וממונו עליהם כאילו הוא אחד מהם וכאילו בו נגעה הצרה ממש. ואזי יעשה כל מה שבכוחו ואולי יותר מכפי כוחו במה שנוגע להצלתן, ולא יתחשב כלל אם יגיע לו בשביל זה איזה נזק, וכמו שהאדם עושה בשביל עצמו בשעה שהוא בא בצרה. וזה משמיענו רב: ״כל שאינו בהסתר פנים״ — היינו, שאינו מרגיש בעצמו בהסתר פנים של אחרים שהוא שם עמהם בצרה. ו״כל מי שאינו ב׳והיה לאכול׳״ — היינו, מי שעכו״ם שוללין ממונו, והרואה והשומע מזה אינו מרגיש כאילו שהעכו״ם שוללין את ממונו — ״אינו מהם — אינו מזרע ישראל״. וזו היתה ממש מדת משה רבנו עליו השלום, שהכניס עצמו בסכנה. ולא פעם אחת, אלא בכל פעם שהיה רואה בצרת איש עברי מאחיו — היה רואה בו את אחיו ממש, את עצמו ובשרו. ועל כן, לא עשה גבול ומדה במסירותו לזרע ישראל לצורך הצלתן. וכמו כן היה צריך להיות אצל כל בר ישראל. וכמו שאמרו חז״ל במדרש רבה (ויקרא[853]) על פסוק ״שֶׂה פזורה ישראל״[854] — שישראל נמשלו לשֶׂה, מה שֶׂה (שהוא רך המזג בטבע) בשעה שהוא נלקה באחד מאבריו — כל האברים מרגישים עמו, כך ישראל בשעה שאחד מישראל נלקה כל ישראל מרגישין עמו. כך היא המדה הנכונה בישראל.

ובעמדי במקהלות, שנתכבדתי בעיר בעקעש־טשאבא מהאקרו״ט[854*] לדרוש בביהכ״נ, בפרשת קרח שעברה, בארתי את המסורה[855]: ב׳ פעמים ״פדה״, אחד ״אך פָּדֹה תפדה את בכור האדם״[856], ואידך ״אח לא פָּדֹה יפדה איש, לא יתן לאלקים כָּפְרוֹ. וְיֵקַר פדיון נפשם וְחָדַל לעולם״[857]. דיש לדקדק בלשון הכתוב, ״אך פָּדֹה תפדה את בכור האדם״ — את בכור בניך היה לו לומר, כמו שכתוב בפרשת בא[858]. אך נראה, דידוע שבעת שאנו רואים שאחד מאחינו בני ישראל בצרה, ר״ל, ויש בידינו להצילו — מחויבים אנו להצילו, ומקרא מלא אמר הכתוב ״לא תעמוד על דם רעך״[859]. אך בזמנינו הצרה משונה מהצרות שעברו עלינו בשנים הקדמוניות, שיצאה הגזירה שאסור להושיט יד לבורחים להציל את נפשם, ובעבור עזרה כל שהיא שמושיט להם, מרחפים עליו עונשים גדולים. וגזירה זו מכפילה את הצרה להנפלט, כי לא די שהיה מוכרח לעזוב את הכל ולבדוח לנפשו, עוד זאת, שאף אחד אינו רוצה לאסוף אותו הביתה, ואנה ילך מצרת נפשו. אך ידוע, שאין שום מקרה בעולם, ולא לחנם הניח הקב״ה להביא גזירה כזו, וגם זאת גופא נעשה מן

853 פרשה ד, אות ו.
854 ירמיה נ, יז.
854* אלופי קהל ראשים וטובים.
855 כפי המסורת בתנ״ך שלפנינו.
856 במדבר יח, טו.
857 תהלים מט, ח-ט.
858 שמות יג, יג.
859 ויקרא יט, טז.

השמים. אבל, בל ידמה האדם שמן השמים הסכימו לגזירה זו, כדי לפטור את האדם הישראלי מהצלת חבירו. זה לאו ולא כן הוא! אלא אדרבה, כי מן השמים היו רוצים בזה, כדי להגדיל את הנסיון, כדי שיעשה ההצלה ממש במסירות נפש. כי ידוע, שבעת שמדת הדין מתוחה בעולם, אי אפשר להשתיק ולבטל את מדת הדין אלא רק במסירות נפש. ועל כן עשה ה' ככה, להביא גזירה כזו שאסור להיות בעזר הפליטים — כדי לקיים המצוה ממש במסירות נפש, אבל לא לפטרו מזה. וידוע, דכל כפל לשון מורה על גודל החיוב, אפילו מאה פעמים, כמו שדרשו חז"ל על "שלוח תשלח"[860], וכדומה[861]. וגם ידוע דישראל נקראו "בכור"[862], שהם הבכור של האומות. וזו כוונת המסורה: "אך פדה תפדה את בכור האדם" — רצה לומר, את ישראל שהם בכור האדם, וכידוע[863] שאומות העולם קרויין "האדם". לא תחשוב, שעל כן הביאו מן השמים גזירה כזו שאסור לפדות את הנפלט ממדינה אחרת, כדי לפוטרך מחיוב זה. זה לאו! אלא אדרבה, "פדה תפדה" — חיוב כפול יש עליך לפדותו, אפילו אם באה לך הצלתו בסכנת עצמך, וכמו שפסק הסמ"ע (בסי' תך[864]) בשם הירושלמי, דמחויב להכניס עצמו בספק סכנה כשחבירו בודאי סכנה. ואם לא תעשה כן מחמת יראת עצמך, שמא תפול בסכנה עי"ז, על זה בא הפסוק השני ואמר "אח לא פדה יפדה" — כשלא תפדה את אחיך בטענה שאסור להושיט עזרה עפ"י צווי הממשלה, ואחיך יפול בתוא מכמר[865], אז "איש לא יתן לאלקים כפרו", ודמו מידך יבוקש. אבל כשתפדה אותו במסירות נפשך, אז "ויקר פדיון נפשם" כל כך לפני הי"ת, שכל הצדות והגזירות יבטלו וישכחו מישראל, וזהו "וחדל לעולם" — היינו, שהגזירות יחדלו וישבתו לעולם. וזהו ג"כ מה שמצינו אצל אסתר, כשאמרה "ואני לא נקראתי לבוא אל המלך" וכו'[866] קצף עליה מרדכי, מפני שהבין מדבריה שכדי שלא לסכן נפשה לא רצתה לעשות בהצלת ישראל דבר שלא כדת. על זה אמר לה: "אם החרש תחרישי" וכו'[867] — אל תאמיני שאת מובטחת, כי יכול להיות ההיפך. על זה השיבה לו: "לך כנוס וכו' וכאשר אבדתי"[868] — עתה כן הסכמתי בלבי כבר לאבד עצמי לצורך הצלת ישראל, וזהו "אבדתי" — מכבר, אבל רצוני בתשובתן של ישראל. ובדרוש הארכתי, ודוק.

אבל בעוה"ד, אין רואין כן בפראקטיקא[869]. ואין דברינו אמורים אלא על הרוב, אבל פרטים היוצאים מן הכלל תמיד נמצאים ב"ה, המוסרים עצמם וממונם בשביל הצלת ישראל. אבל אלו הפרטים לא יצאו משדרות העם הגבוהים, היושבים בפלטין של מלכים, ויושבים בראש כל משטר והנהגה — אלו סגרו חלבם[870] וקמצו ממונם, ותמיד ימצאו

860 דברים כב, ז, בבא מציעא לא א.
861 עיי"ש בבבא מציעא הרבה דוגמאות.
862 שמות ד, כב, ועיי"ש בספורנו.
863 עי' בבא מציעא קיד ב, ותוס' בעבודה זרה ג א, ד"ה "כהנים".
864 צריך להיות סי' תכו ס"ק ב (ועי' באר הגולה).
865 עי' לעיל הערה 841.
866 אסתר ד, יא.
867 שם שם, יד.
868 שם שם, טז.
869 במעשים.
870 עפ"י תהלים יז, י. כלומר, את שומנם ועשרם.

לעצמם אמתלאות שונות להפטר מלצאת ידי חובתן בעד ישראל הנמצאים בצרה, ר״ל, כמו שראינו עתה בזמנינו, שעת צרה היא ליעקב.

ודרכי לפרש מאמר הכתוב, שאמר דוד ״גפן ממצרים תסיע״[871], שהוא בכוונת מה שאמרו חז״ל (בחולין דף צב, ע״א): ״אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה — אלו בעלי בתים״. ופירש רש״י: ״דמה הזמורה הזו מוציאה לולבין ועלין ופרי והוא עיקר הגפן, כך בעלי בתים גומלי חסד ומחזיקים ידי עניים, ומפזרים ממונם למלכיות בשביל אחיהם ומתקיימים על ידם״, עכ״ל. וזה שאמר דוד ״גפן ממצרים תסיע״ — היינו, בשעה שהבעלי בתים אוחזים במדת הגפן, שמפזרים ממונם בשביל אחיהם הנתונים בצרה, אז בשבילן באה ישועה לישראל, להסיע אותן ממצרים, להצילן מצרה כמבואר במדרש (ויקרא[872]) דתיבת מצרים הוא סמל כל צרה שבאה על ישראל, רחמנא ליצלן.

אבל, כל זה נגרם לך, רק במה שעשאתך הגלות ל״גלות־יו״ד״, כוונתי בזה, שהחיים של הגלות עשאוך לאיש הנבדל והנפרד מהכלל כולו, שאין אתה חי בגלות חיי עם. ויתורגם בלשון אשכנז: דוא פיהרסט נייכט אים גלות איין פאלקישעס־לעבען דוא זאָלסט דיך פיהלען מיטגליעד צו זיין פאָן דעם הייליגען פאָלק ישראל[873]. שאין אתה מרגיש את עצמך לחלק מן העם הישראלי, המפוזר ומפורד בין העמים, אלא אתה חושב עצמך לאזרח במקום שאתה יושב. דוא ביסט נור איין בירגער דאָרט וואָ דוא זיצט אונד פיהרסט נור איין בירגערליכעס לעבען[874]. רצוני לומר בזה, שאין אתה מתחשב עם ההתחייבות שאתה מתחייב לעמך הקדוש, העם הישראלי, אלא אתה מתחשב רק עם ההתחייבות שאתה מתחייב לאנשי חבורתך האזרחיים שאתה יושב ביניהם, ולזה אתה מתמסר בכל לבך ובכל נפשך, ועי״ז נבדלת ונפרדת מהעם הקדוש ומכללו, ונעשית לאיש נבדל ובודד במקום מושבך בגלות, והחלפת עולם עומד בעולם עובר. כי העולם של האומה הקדושה בכללה הוא עולם עומד ונצחי, אבל עולמך הנפרד והיחידי הוא עולם עובר, בין לילה היה ובין לילה אבד[875], כאשר מעשה רב[876] דזמנינו מוכיח על זה, שבין לילה אבדה כל הצלחת עולמך שהיתה לך בגלות. וכה נעשה ה״גלות יו״ד״ לאיש הבוגד בעמו ובנחלתו האמיתית.

ולא מדברים אנו ביהודי הדיוטי, אשר כל מגמת נפשו היא רק עסק מסחרו ועסק פרנסתו, אשר היא בו בראשו ורובו. הוא אינו יודע ולא חָלִי ולא מרגיש כלל שהוא חלק מהעם הנצחי והכללי, העם הישראלי, ושיש לו עוד איזו התחייבות לכלל ישראל. כמו שרואים מעשים בכל יום, שאדם יודע שחייב ליתן לעיד ולמלכות ולחבורה שיושב בה, אבל אם

871 תהלים פ, ט.

872 ויק״ר פרשה יג, אות ד.

873 אתה לא נוהג בגלות חיי עם, במידה כזאת שתוכל להרגיש מאוחד עִם עַם ישראל הקדוש.

874 אתה רק אזרח נאמן במקום מושבך, ואתה נוהג רק חיי אזרח.

875 עפ״י יונה ד, י.

876 כלומר, המציאות.

מבקשים ממנו לדבר הנוגע לכלל ישראל — הוא מצמצם מאד, ואף אם יתן — יתן בעל כרחו, כמי שאינו חייב בדבר, והיש לך בגידה גדולה מזו? אלא אפילו באחינו בני ישראל האדוקים בתורה ומצוות, בעלי תורה ויראה, חסידים ואנשי מעשה, ג״כ יש לראות בדילתם והתפרדותם מהעם הכללי, העם הישראלי, ואין להם שום חיבור ושום קשר עם הכלל כולו, מפני שחוג מבטם אינו יוצא ממקום שהוא מתהפך בו.

ונקח לדוגמא, החסיד הזה, שהוא אדוק ברבו ובחסידים שמסתופפים בצל רבו — עולמו מתהפך רק בחוג הקצר שעובר ושב בו, ועד כאן תחום שבת יותר לא איכפת לו. ולא מתחשב כלל עם העם הכללי הישראלי המפוזר ומפורד בעולם. ולו ישאלו ממנו ליתן לדבר הנוגע לכלל ישראל, בקושי גדול יוכלו להוציא ממנו דבר מה. אבל בחוג עולמו שהוא מתהפך בו, אין כסף נחשב לכלום. וכמו כן נתבונן באדם האורטודוכסי ההולך תמים, ואשר לא חסר בבוקר ובערב מבית התפילה, ונוטל חלק בראש בכל השיעורים שלומדים בחברת ש״ס — חוג עולמו הוא החברת ש״ס, אבל מחוץ לגבולות החברת ש״ס, לא יידע כלל. וחושב שכבר יצא ידי חובתו ותעודתו למען התורה ולמען העם הישראלי, במה שמתחשב עם ההתחייבות של החברת ש״ס וכל המסתעף ממנה, ויותר מזה אינו רוצה לידע כלל. וכיוצא בזה דוגמאות שיש למצוא בה״גלות־יו״ד״, האם לא נבדל ולא נפרד הוא מכלל העם הישראלי? אבל רגיל הוא בכך מעת צאתו לאויר העולם, מעת ישבו בגולה, שקשור ואדוק רק אל רגבי האדמה שישב בה, ואינו מביט למרחוק מחוג סביבתו. על כן, אין חידוש במה שאינו יכול לחמם את לבו בעת צרת חבירו, שהוא רחוק מחוג מושבו, ושלא היה עמו שום התקשרות עד עתה. וזה אמת וברור בהבנת הדברים.

ובמאה שנים האחרונות, שניתנה חופשיות לאדם הישראלי במלוכות אירופה, ועשו אותו שוה לשאר אזרחי הארץ, ליהנות מטוב הארץ כמו כל יושביה, ולעשות כל מה שלבו חפץ, לדור בכל מקום שרוצה, וללמוד ולהתעסק בחכמתם ובלשונם וכדומה לזה — זכות זו נתנה את כח הדחיה האחרון, להפרידו מהחיבור הכללי ומהקשר לעם הישראלי. כי זה גרם טמיעה והתבוללות בתוך העם שיושב בו, ההיפך מ״ולציון יֵאָמֵר איש ואיש יֻלַּד בה״[876*] — שהאישים שנולדו בה מצויינים[876**] לגמרי, ברוח בדעת ובהנהגה. ומאז ניתק לגמרי החבל מהעם הכללי הישראלי שבשאר המדינות, ולא היה שום שויון ביניהם. כי, מקודם שנתנה להם החירות והיו יושבים בגיטאות, לא היו בדלים כל כך זה מזה, כאשר יש להכיר זאת מהרבנים שלקחו באשכנז ובהונגריה ובבוהמיה ובמורביה — רבני פולין, והיו ישרים בעיניהם. ולא כן אחר החופש והחירות שנתנו לישראל, לא מצינו שרב פולני יהיה מוכשר להיות רב בהונגריה ובאשכנז ובמורביה, כי נפרדו ונתרחקו זה מזה כרחוק

876* תהלים פז, ה; כתובות עה א: ״אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה״.

876** עפ״י ספרי פרשת כי תבא, פסקא ה (לדברים כו, ה: ויהי שם לגוי גדול — מלמד שהיו ישראל מצוינים שם״).

מזרח ממערב. וכל זה גרמה ההתבוללות שהתבוללו בין העכו"ם. וההשפעה הזו של ההתבוללות, עשתה פעולתה אפילו אצל ישראל אדוק בתורה ומצוות, כאשר ראינו ושמענו באשכנז ואפילו בהונגריה, שאדם ישראלי מפולין היה אצלם כאדם פחות הערך איין "פולישער יוד"[877], ובאשכנז היו רגילים לקרותו איין "אסט־יודע"[878], ושם כינוי זה היה די כדי להעריכו בערך פחות שבערכין. ואפילו ברבנים נושאי דגל תורה, יראים ושלמים, אפשר היה להכיר איזה ולזול שיש בליבם על האדם הפולני, כאילו האדם הפולני הזה הוא בן עם אחר ולא מבני עמו. והוא הוא מה שאמרתי לעיל, שהגלות עשתה את האדם הישראלי ל"גלות־יו"ד", וכמו שפירשתי למעלה, להיות מובדל ומופרש מהעם הכללי, ולחיות חיי בדידות בכל מקום מושבו בגלות, ולהפסיק הקשר שהיה צריך שיהיה לו עם העם הכללי, ולחיות חיי עם, ולהרגיש בעד עמו ונחלתו. הוא ניטל מכל זה, ואינו יודע יותר מאשר חוג מצבו, וזה הוא התואר של "גלות יו"ד" באמת. וזה גרם לנו שהגענו למה שהגענו.

נו. אמרו רבותינו במדרש רבה (פרשת "ויחי"[879]) לגבי יעקב שאמר לבניו: "האספו ואגידה לכם, את אשר יקרה אתכם באחרית הימים"[880] — "אמר להון: תהון כולכם אסיפה אחת, הדא הוא דכתיב 'ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו'[881]. (כתיב 'חברו' וקרינן 'חבריו') חברו כתיב — נעשו בני ישראל אגודה אחת — התקינו עצמכם לגאולה. מה כתיב אחריו 'ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ'[882]", עכ"ד המדרש שם. (ואני מוסיף על מה דכתיב אחריו עוד "וטהרתי אותם והיו לי לעם, ואני אהיה להם לאלקים"[883] — והיינו, שבזכות זה שיתאגדו כולם באגודה אחת, ישלח ה' ממרום רוח טהרה עליהם עד שיהיו כולם ראויים להיות לעם ה', ושיהיה ה' לנו לאלקים).

גם במדרש קהלת[884] אמרו על הפסוק "עת לתפור"[885] — "דכתיב 'וקרב אותם אחד אל אחד והיו לאחדים בידך'[886]. ומה כתיב בתריה 'כה אמר ה' הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם, וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם. ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ'[887] — הוי 'עת לתפור'", עכ"ד המדרש. הרי שגאולתן של ישראל תלויה בתפירת כל ישראל לעם אחד. וכן אמרו עוד במדרש[888] על הפס' "אתם נצבים היום כלכם"[889] — "אימתי, בזמן שתהיו כולכם באגודה אחת... וכן את מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולם אגודה אחת, שנאמר 'בימים ההם ובעת ההיא יבואו בני ישראל

877 "יהודי פולני".
878 "יהודי מזרחי" (הכוונה למזרח אירופה).
879 ב"ר פרשה צח, אות ב.
880 בראשית מט, א.
881 יחזקאל לז, טז.
882 שם שם, כב.
883 שם שם, כג.
884 קה"ר פרשה ג, אות ח.
885 קהלת ג, ז.
886 יחזקאל לז, יז. (כאן מסתיים המדרש לפי הנוסח שלפנינו, עיי"ש).
887 שם שם, כא-כב.
888 תנחומא פרשת נצבים, אות א.
889 דברים כט, ט.

ובני יהודה יחדיו[890]", עכ"ל. וכן אמרו במנחות (דף כז[891]) על הפסוק "ואגודתו על ארץ יסדה"[892] — "אין ישראל נגאלין אלא בזמן שנעשים אגודה אחת", עיי"ש. וגם קיום העם הישראלי תלוי בזה שהם מאוחדים ואגודים יחד, כמאמר המדרש הנ"ל: "אתם נצבים היום — אימתי בזמן שתהיו כולכם באגודה".

ובעוה"ר, זה גרם לירידת קרן ישראל ושפלות עמנו, שנשפל כל כך עד דיוטא התחתונה. והגענו למה שהגענו, מחמת שעם בני ישראל הוא נקרע לקרעים ונקטע לקטעים, וכמו שערכתי לפניך את התאור של ה"גלות־יו"ד". ודין גרמא[893] לכל הצרות שהגיעונו, ואין תרופה למכותינו עד שנשוב ונעשה לגוי אחד, לקרב את ישראל אחד לאחד והיו לאחדים — אחד ממש, גוי אחד ועם אחד. אז נוכל להתקין עצמינו לגאולה, כמבואר במדרש שהבאתי "נעשו ישראל אגודה אחת — התקינו עצמכם לגאולה", ובזה תלוי הכל, כל קיומינו וכל עתידינו. וכן כתב המקובל והחוקר האלקי, רבנו מהר"ל מפראג ז"ל, בספרו "נצח ישראל"[894], דעל כן נחרב בית שני, יען שירושלים ובית המקדש המה המרכז שמאחד ומקבץ את כללות ישראל ועושה אותם לעם אחד. ויען שישראל לא היו באחדות, לא היו כדאיים למקום הזה. ואם נתקן הדבר — להיות באחדות — נזכה לגאולה ולמקום המאחד אותנו לגוי אחד. וכבר הבאתי לעיל[895] את הגמרא (פרק "חלק"), דפריך הגמרא: מאחר שאנו מחכים והוא מחכה (היינו דגם הקב"ה מחכה לגאולה) מי מעכב? ומתרצת הגמרא: דמדת הדין מעכבת. וכן אמרו במדרש (שיר השירים) על הפסוק "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ"[896] — "עד שתחפץ מדת הדין", היינו, עד שתחפץ מדת הדין המעכבת עלינו את הגאולה. וכבר הבאתי לעיל (בסוף אות יג[897]) בשם רבנו ה"מגן אברהם", שנתנה רשות למקטרג לקטרג עד שיבוטל המבטל. והנה, בעת שישראל אגודים בכלל אחד שלם, אז ננצח בזה את מדת הדין ונשתיק את משטינינו ומקטדיגינו, ולא תהיה שום שליטה לאויבינו עלינו, ויקוים בנו "ובני ישראל יוצאים ביד רמה"[898] מהגלות המרה הזו, ונזכה לגאולה שלימה בב"א. כמו שכתב רבנו ב"נועם אלימלך"[899] על הפסוק "ויקח־לו את־כל־אלה ויבתר אותם בתוך ויתן איש־בתריו לקראת רעהו, ואת הציפור לא בתר"[900], הנאמר אצל אברהם בברית בין הבתרים, וזה לשונו: "דהיינו, שהעמיד הכל זה לעומת זה. 'ואת הציפוד' — רמז לישראל — 'לא בתר', רצה לומר — נגד כללות ישראל אין לך דבר שישוער נגד זכותם, שגם רשעים מלאים מצוות כרימון[901]", עכ"ל. וכוונתו למה

890 עפ"י ירמיה ג, יח.
891 עמ' א: "וכן ישראל בהרצאה" וכו' ועי' רש"י ד"ה "בהרצאה".
892 עמוס ט, ו.
893 וזה גרם.
894 פרק ד.
895 עמ' קלד.
896 שיר השירים ב, ז, ובמדרש רבה שם.
897 עמ' קכח, רלא.
898 שמות יד, ח.
899 דף ז, עמ' ג: הוצאת מוסד הרב קוק, ח"א עמ' לז.
900 בראשית טו, י.
901 ברכות נז א.

שכתב ב״נועם אלימלך״ (בפרשת ״דברים״[902]): ״כי כללות ישראל הם צדיקים (בלי שום פגם), כמו שכתוב ׳ועמך כולם צדיקים׳[903]. ואף שהפרטים חוטאים, אבל בכללות הם תמיד קיימים בקדושתם ואין שטן ואין פגע רע בהם, חלילה, ותמיד צורתם חקוקה למעלה, ואין שליטה לסט״א עליהם. והאדם הפרטי מקשר עצמו בהתכללות ההיא״, עכ״ל. וזו היתה נמי כוונת אברהם, שהעמיד הציפור נגד הבתרים, שהם רמזו לאומות העולם והסט״א, והציפור רמז לישראל, דבזמן שהציפור לא בתר והוא באחדות — אז לא תשוער זכותם, ואין שליטה לסט״א עליהם. ועיין שם בתרגום ירושלמי ובתרגום יונתן[904] שכתבו, דכל העצות הרעות שמיעצים עלינו — זכותא דאברהם תבטל אותם*. וגם לא ישלטו בממונם של ישראל, דזכותיה דאברהם מגינה עליהם, עיי״ש. וכל זה, דוקא בעת שהציפור שהוא רמז על ישראל לא יבותר, היינו, בעת שכללות ישראל הוא בכלל אחד שלם, ולא יבותר לבתרים — אז כוחם גדול ואין שטן ואין פגע רע.

ובאמת, כדברי רבנו בעל ״נועם אלימלך״, שכתב שכללות ישראל הם תמיד בקדושה מבלי שום פגם, מצאתי ג״כ בספר הקדוש ״נצח ישראל״[907] לרבנו מהר״ל מפראג. וכתב עוד, שהם אהובים וקשורים למקום בקשר אמיץ, אשר תמיד לא יופר. שוב מצאתי מבואר כן גם באגרת תימן לרבנו הרמב״ם, ושם[908] כתב בזה הלשון: ״וכמו כן בְּשָׂדָנוּ וְהֶאֱמִין אותנו יתברך שמו, שנמנע אצלו למאוס אותנו בכללינו, ואע״פ שנכעיסהו ונעבוד על מצוותיו, שכן כתב (ירמיה לא, לו) ׳אמר ה׳ וכו׳״, עכ״ל הזהב.

הרי לך שלשה עדים גדולים, אשר כל אחד כדאי לעצמו, וכל שכן בצירופם יחד, שהעידו

---

* בדברי התרגום הללו, נבין את דברי הילקוט[905], במלאכי על הפסוק ״כה אמר ה׳ צבאות המה יבנו ואני אהרוס״[906] — ״פילוסוף אחד שאל את ר׳ אלעזר: לא כך אמר הנביא ׳המה יבנו ואני אהרוס׳, והלא כל מה שבנו הרומיים קיימים? אמר ליה ר״א: לא דיבר הכתוב כנגד הבנין, אלא כנגד העצות. כל מה שאתם יושבים ומחשבים בלבבכם לבנות עלינו ולכלותינו -- הקב״ה הורס עצתכם. א״ל: חייך כך הוא, בכל שנה אנו יושבין ומתיעצים איך לגזור גזירות לכלות אתכם, וחד סבא אתי ומבטל להון״, עכ״ל. ועיין במפרש שם, שכתב: שהשורש ״בנה״ נופל גם על מחשבת הלב, והוא בנין רוחני. שונאי ישראל מחשבים תמיד לכלותינו, ח״ו, והקב״ה מבטל עצתם. וחד סבא, הוא ישראל סבא, אשר יעודר את אחד מיועצי הממשלה להציל אותנו, כאשר מצינו בהרבה מקומות באגדה, עכ״ל. ועפ״י התרגום הנ״ל נראה פשוט, דהאי סבא הוא אברהם, דזכותיה עושה זאת, והבן.

902 דף פת, עמ׳ א; הוצאת מוסד הרב קוק, ח״ב עמ׳ תע״ב.
903 ישעיה ס, כא.
904 בראשית טו, יא.
905 ילקו״ש ח״ב רמז תקפ״ז.
906 מלאכי א, ד.
907 פרק יא.
908 הוצאת מוסד הרב קוק עמ׳ קכח.

על גודל הערך של התכללות ישראל בכלל אחד, שאף אם הם רשעים בפרוטרוט, מ״מ בכללות לית עליהם שום פגם, והם קשורים במקום בקשר אמיץ, ואהובים ונחמדים לפניו יתברך, וצורתם חקוקה לפניו יתברך, וכמו שכתב רבנו ה״נועם אלימלך״. ואף שהפרטים חוטאים, אבל הכללות הם תמיד בקדושתם, ואין שטן ואין פגע רע חלילה*.

ואחר כל אלו הדברים שערכתי פה, יבין כל אחד מה שאמרתי למעלה, שכל ישועתינו ועתידינו תלויים רק בפרט זה, שנהיה מאוחדים ואגודים יחד בכלל אחד, ולאחד בנו כל חלקי בני אדם הנמצאים בינינו, מאדם העומד בקצה הימני עד האדם העומד בקצה השמאלי[914], עד שתכלל כללות ישראל בכלל אחד שלם. ואז ננצח בזה את מדת הדין, ונשתיק את השטן לבל ישטינינו, כאמור למעלה, ויקוים בנו ״ובני ישראל יוצאים ביד רמה״[915] בב״א.

נז. באמנה ידעתי, כי הכל יתמהו עלי ויצחקו ממני, באומרם: דבריך הם אמת, שבהתקבצות כל איש ישראל בכלל אחד תלויה כל ישועתינו, אבל איך אפשר לתקן זאת, מי ומי יכול לכוללם יחד, ואיך אפשר לכלול ולקבץ את כל ישראל מכל

---

* בדברי רבותינו הנ״ל, נראה לבאר דברי הפסיקתא (בפיסקא ״ויהי המקריב״) שאמר: ״לפי שירמיה אמר ׳כסף נמאס קראו להם׳ (ירמיה ו[909]), ויחזקאל קורא אותם סִיגים, שנאמר ׳היו לי בית ישראל לְסִיג׳ (יחזקאל כב[910]) — בא זכריה ואמר ׳והנה מנורת זהב כולה׳ (זכריה ד[911]), כולה של זהב היא. למה — ׳כולך יפה רעיתי ומום אין בך[912]״, עכ״ל. ובדברי רבותינו הנ״ל, שעל כללות ישראל אין שום פגם, והם בקדושתם כעֵת עמדם על הר סיני, וצורתם חקוקה בכסא כבודו יתברך, והם תמיד באהבה לפני הקב״ה, אף אם ח״ו אין עושין רצונו של מקום, ורק כשדנים אותם בפרטיות יש למצוא עליהם חטא ועון, אבל בכללות אין שטן ואין פגע רע, ולא חטא ולא עון ולא שום פגם — מאירים דברי הפסיקתא הנ״ל כאורים. דעיין בספורנו (פרשת ״בהעלותך״[913]), שהמנורה באה לרמז על התכללות כל העם הישראלי בכלל אחד, עיי״ש באר היטב. ובאופן זה, היינו בכללות ישראל באמת, אין עליהם שום פגם ולא סִיג. וזו כוונת הפסיקתא, לפי שירמיה אמר על ישראל שהם, ח״ו, כסף נמאס, ויחזקאל קורא אותם סִיגים, בא זכריה ואמר ״והנה מנורת זהב כולה — כולה של זהב היא. ולמה? כולך״ — רצה לומר, כשהם בבחינת ״כולך״, כשהם נכללים בכלל אחד, וכמו שהמנורה מרמזת על זה, אז ״כולך יפה רעיתי ומום אין בך״. וזה אמת בביאור הפסיקתא בס״ד, ודוק.

909 פס׳ ל.
910 פס׳ יח.
911 פס׳ ב.
912 שיר השירים ד, ז.
913 במדבר ח, ב-ד.
914 עיי״ש בספורנו: ״... ושכן ראוי שכונת המימינים העוסקים בחיי עולם, והמשמאלים העוסקים בחיי שעה העוזרים למיימינים...״.
915 שמות יד, ח.

חמישה חלקי התבל, אשר הם בדיעות ובמדות שונות, בכנופיא אחת? וכבר נתקשה בזה באמת רבנו בעל ה"הפלאה" (בסוף כתובות[916]), על התאחדות כל ישראל לגוי אחד בימינו, שהוא מן הנמנע מכח דעותיהם השונות זו מזו, עיי"ש.

אך כבר הורונו חז"ל ואמרו "אל תהי מפליג לכל דבר"[917]. וגם הנסיון של העתים הלא נורמליים שעברו עלינו מלמד אותנו, שדברים שהבריות החזיקו לאי מציאותיים, נעשו מציאותיים ממש. וגם דברים ששום איש לא רצה להאמין שתהיה להם אפשרות בעולם, באו בסוף לידי אפשרות. כך הוא גם בדבר התכללות ישראל בכלל אחד, ששפיר יש לו מציאות בעולם, ושפיר יכול להתאפשר, וגם אין הדבר רחוק כל כך מטבע הענין בעצמו, וכאשר אגיד לך בעזרת השם. כי ראיתי בספר הבהיר "נצח ישראל", לרבנו מהר"ל מפראג ז"ל (בפרק א), שכתב לנו כלל אחד — כי מחוק הטבע לעמוד בתמידות על מעמדו, וקיומו הוא קיום חזק ואמיץ אשר אינו מניח לו לצאת מגדרי הטבע שהטביע בו הבורא כל עולמים. ואף אם יזדמן איזה מקרה שיכריח אותו לצאת מגדרי הטבע — לא ישאר במעמד זה שהוא לא טבעי לו, אלא יחזור למעמדו הטבעי. כי הדבר שהוא לא טבעי, אין לו קיום להתקיים במעמדו, אבל הטבע קיים לעד. ובגלל זה, האומה הישראלית שהיא מטבעה שהטביע בה הקב"ה להיות גוי אחד בלתי מחולק ובלתי מפורד יותר מכל האומות, וכמו שאמרו חז"ל[918] שביעקב כתיב "כל הנפש הבאה ליעקב"[919], ובעשו כתיב "כל נפשות ביתו"[920] — דביעקב האחדות היא בטבע, מה שאין כן בעשו. וכן מצינו במתן תורה, "ויחן שם ישראל"[921] — "כאיש אחד בלב אחד"[922]. הרי, מראש היותם לגוי הטביע בהם הבורא להיות גוי אחד. על כן, הפיזור בישראל הוא דבר בלתי טבעי, היוצא חוץ מגדרי הטבע, שאין לו קיום. וכמו שכל דבר ודבר שיצא מסדרי הטבע חוזר אל מקומו, כך חוזרים החלקים המפוזרים והמפורדים שבישראל אל מקומם, להיותם כלל אחד. ולכך כל פיזור עומד להתכנס יחד, ולפיכך פיזור ישראל בין העמים הוא דבר יוצא מן הטבע מאחר שהם אומה אחת ראוי שיהיו עומדים יחד להיות אחד, כי הפיזור להם בפרט אינו טבעי כלל. ואי אפשר לומר שדבר זה הוא בשביל חטא ועון, סוף סוף דבר זה הוא בלתי טבעי, דהיינו הפיזור לישראל.

ועיי"ש, שפירש בזה מדרש חז"ל[923]: "ויאמר ה' אל אברם ידוע תדע[923*]" — "ידוע שאני מפזרן, תדע שאני מקבצן". היינו, מהפיזור עצמו תדע שאני מקבצן, כי הפיזור אינו לפי סדרי המציאות שיהיה דבר אחד, כמו ישראל שהם עם אחד, כי הדברים שהם אחד — הם יחד. ולכך, תדע שאני מקבצם. עיין בדבריו שם, שהאריך להוכיח, כי הגלות בעצמה היא ראיה והוכחה ברורה על הגאולה. כי הגלות היא שינוי ויציאה מן הסדר, שהי"ת

916 דף קיב ב.
917 אבות פרק ד, משנה ג.
918 ויק"ר פרשה ד, ו; ילקו"ש ת"א, רמז קלז.
919 בראשית מו, כו.
920 בראשית לו, ו.
921 שמות יט, ב.
922 רש"י שם עפ"י המכילתא.
923 ב"ר פרשה מד, אות יח (ושם הגירסא "מכנסן").
923* בראשית טו, יג.

סידר כל אומה במקומה הראוי לה, וסידר את ישראל במקום הראוי להם, שהוא ארץ ישראל, והגלות מן מקומם הוא שינוי ויציאה מהמקום הטבעי. וכל הדברים כאשר הם יוצאים מהמקום הטבעי והם חוץ למקומם — אין להם עמידה במקום הבלתי טבעי להם, אלא הם חוזרים למקומם הטבעי. כך ישראל יחזרו אל מקומם, שהוא ארץ ישראל. ודבר זה מבואר לכל אדם אשר הוא בן דעת. ולכך מן הגלות נוכל לעמוד על הגאולה.

וכתב עוד, כי לשון "גלה" (שהוא הגלות) ולשון "גאל" (שהוא הגאולה) — אותיות שניהם שוות. אלא שבתיבת "גאל" האל"ף באמצע, ובתיבת "גלה" ה"א בסוף. וגם, "גאל" הוא באל"ף ו"גלה" הוא בה"א. ולכל אחד יש כוונה מיוחדת. כי בלשון "גאל" נרמז שהוא יתברך גאל אותם מכל ד' רוחות העולם, ומאחד את הפיזור שלהם, להיות אחד בתכלית האחדות. ועל כן נכתב באל"ף — שהיא אחדות. וגם כל אחדות שבעולם היא באמצע, שהקצוות הם מחולקים והאמצע הוא אחד. ולכך, האל"ף שהיא האחדות והקיבוץ מן הפיזור, היא באמצע התיבה, לרמוז בזה, שרק בזכות האחדות יקבץ אותם השם מן פיזור גלותם. ובתיבת "גלה" יש ה"א, כי האות ה"א מורה על הפיזור בד' רוחות, בכל הקצוות, וגם באמצע. שהדבר שהוא מפוזר הוא מפוזר בכל השטח, שהוא כולל ארבע רוחות ואמצע, שהאמצע עם הארבע רוחות הם חמישה, שהוא אות ה"א. כך ישראל נתפזרו בכל ד' רוחות שבעולם, וגם באמצע העולם, ועל זה רומזת אות ה"א שבתיבת "גלה". ועל כן נכתבה ה"א בסוף התיבה ולא באמצע, להורות שהיציאה לגלות היא יציאה מסדר הטבע, ויציאה ושינוי ממקומם הראוי, שהיא ארץ ישראל שהיא אמצע העולם. ולא יעמוד לעולם כן, וכנ"ל. ואף שהאמצעי אינו פיזור, כי האמצע נשאר במקומו ולא התפזר — דבר זה, מה שיש בהם אמצעי, בא להורות, כי נשאר בישראל כח האחדות והקיבוץ, כמו שיתבאר. ולומר לך, כי הגלות בעצמה היא סיבה לגאולה, לקבץ הפיזור ולהיות ישראל אחד. לכך אותיות "גלה" הם אותיות "גאל", רק שנעשה הפיזור לאחדות, שהוא נרמז באל"ף של "גאל". ובמה שיש ה"א במלת "גלה", אשר הה"א מורה על שיש חמשה פזורים, בכל ד' הקצוות ובאמצע, בשביל זה נשארה בהם האחדות אף בגלותן, שהאחד שהוא באמצע בתוך הארבע הוא מאחד ומקשר פיזור הארבע אליו, כי לעולם האמצעי מאחד ומקשר הכל. ודבר זה מורה, כי עדיין יש כח אחדות בישראל בגלותן, ולא נתחלקו לגמרי. ובשביל כח אחדות זה שנשאר אצלם, יתאחדו עוד. שאם כבר, ח"ו, לא היה נשאר בהם כח האחדות, לא היה להם כח לחזור להתאחד. אבל עתה, יתאחדו מכח האחדות שנשאר אצל ישראל אף בעודן בגלותן*.

---

* עיין בזכריה (ד[924]) במראה הנבואה שראה: "וַיָּשָׁב המלאך הדובר בי, ויעירני כאיש אשר יֵעוֹר משנתו. ויאמר אלי מה אתה רואה, ואמר ראיתי והנה מנורת זהב כולה וגֻלָּה על ראשה". ובמדרש רבה (סוף "אמור"[925]) אמרו: "תרין אמוראין, חד אמר:

924 פס' א-ב.

925 ויק"ר פרשה לב, אות ת.

גולה, וחד אמר: גאולה. מ״ד גולה — שגולה לבבל ושכינה עמהם. ומ״ד גאולה — פירוקא, שנאמר ׳גואלנו ה׳ צבאות׳[926] וכתיב... ׳ויעבור מלכם לפניהם וה׳ בראשם׳[927], עכ״ל המדרש.

ביאור מדרש זה נראה לי עפ״י דברי רבנו מהר״ל הנ״ל, ודבריו ממש מרומזין בדברי תרין אמוראין הנ״ל. ד״גלה״ עם ״גאל״ הם ממש שוין, דנשאר כח האחדות בגולה ובכח זה יגאלו ואז ה׳ בראשם. ונראה, דעל כן בא מראה זה במנורה, דמנורה מראה על אחדות ישראל, כמבואר בספורנו (בפרשת ״בהעלותך״[928]), ועי״ז יזכו להבנות בכח ה׳. והנה מבואר בדברי מהר״ל הנ״ל, דה״א מורה על קיבוץ ואחדות, וגלה וגאולה הם תיבות שוות, אלא שבגאולה האל״ף באמצע לרמוז שנשאר כח הקיבוץ בגלות, ועל זה מרמז ג״כ ה״א שיש בה כח הקיבוץ לכלול כל כלל ישראל בכלל אחד, ואז תצטרף עמהם האל״ף, שהיא אלופו של עולם, ותהיה גאולה. ופשוט, דזו הכוונה במדרש הנ״ל: ״חד אמר גולה״ — שגם בגלות יש לקבץ את האומה הקדושה בכלל אחד. ״וחד אמר גאולה״ — הכוונה, דאז תהיה הגאולה. ומר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי. וזה אמת וברור, ודוק.

ובהנ״ל, יתבארו היטב דברי הקדוש האלקי רבנו מנחם מנדל מפרימישלאן, תלמיד מרן הבעש״ט, מובא בספר הקדוש ״אגרא דפרקא״, לרבנו מרן צבי אלימלך ז״ל (אות ד), שכתב בזה״ל: ״ספרו לי מעשה רב מקדוש ה׳, ה״ה הרב הקדוש מוהר״מ מענדל מפרעמישלאן. ומעשה שהיה כך היה, שהיו יושבים במסיבה בסעודה, ונתן מטבע של ארבעה פשוטים להביא שֵׁכר. ואמר למשרת, שיביא בעד חמישה פשוטים. והמשרת לא התבונן במטבע, והיה סבור שהוא של חמישה פשוטים. ובעת בואו למוכר, הביט המוכר ואמר, הנה המטבע היא רק ארבעה פשוטים. וחזר השליח ואמר לרב: המטבע היא רק של ארבעה פשוטים. והרב התחיל לריב עם השליח, ואמר: חמישה פשוטין צריך להיות. והשליח התעקש, עד הגיע הדבר למריבות. עד שתלמידי הרב רמזו לשליח המשרת שיודה לדברי הרב (כי הבינו שלא לחינם הוא). וכן עשה השליח ואמר: יהי כדברי אדוני. אז עמד הרב בתפילה. ואמר בזה״ל: יהא רעוא[929], שכל באי עולם ידעו ויכירו. בלשון אשכנז: אז איין פירער איז איין פינפער[930]. זה ששמעתי. והיא לדעתי היחוד עפ״י הזוהר[931]: ׳ה׳ ד׳ הוויות, וכד איתמליא דכורא עמה נעשית

926 ישעיה מז, ד.
927 מיכה ב, יג.
928 במדבר ח, ב-ד.
929 יהי רצון.
930 ידעו ויכירו (בלשון אשכנז) שארבעה הם חמישה. (יש כאן משחק מילים מענין. המילה פירער — מטבע המחזיקה ארבעה חלקים, פיר — ארבע. היא גם מנהיג משורש פירן — להנהיג. ויתכן שמשמעות הדבר היא שאלופו, מנהיגו של עולם המסתתר בארבע רוחות השמים, הוא מתגלה, והוא בעצם חמישה — עם הנקודה המאחדת).
931 עי׳ ״עץ חיים״, שער לט, דרוש ה.

עיי״ש שהאריך עוד בזה וכתב, דעל כן נקראו ישראל על שם רחל, כדכתיב ״רחל מבכה על בניה״[932], ומפורש במדרש[933] דישראל נקראים ע״ש רחל — ״[934]כי האשה תקרא בית, כמו שאמר ר׳ יוסי: מעולם לא קראתי לאשתי אשתי, רק בית[935]. ומפני כי רחל היתה עקרת הבית של יעקב... וכל מי שנקרא בית כולל ומאחד הכל, כמו שהבית כולל הכל ומאחד כל אשר בתוכו. ולפיכך נקראו ישראל ע״ש רחל (מפני שהיא נותנת לנו הכח להתאחד, שנקראת בית). ונשאר בישראל כח המאחד את ישראל, רק שאינו בפועל רק בכח בלבד. ולכך רחל שהיא כח המאחד את ישראל, שהרי כל ישראל נקראו על שמה... מבקשת רחמים עד שיהיו ישראל מקובצים בארצם לגמרי... והיינו שהשיב לה הקב״ה ׳מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה׳[936], כי בזכות רחל שהיא כח המקבץ ישראל, ישובו ישראל מגלותם. וזהו ׳ושבו בנים לגבולם׳[937], כי יש כח מאחד את ישראל בתוך גלותם. ובשביל אותו כח המאחד, ישובו ישראל מגלותם. וזהו מה שרצינו לבאר״. עכ״ד הגאון המקובל, החוקר האלוקי, רבנו מהר״ל מפראג, אשר דיבר ברוח קדשו, כידוע שרוח הקודש הופיע בבית מדרשו, זכותו תגן עלי ועל כל ישראל אמן.

נח. הרי, כפי מה שלימד אותנו הפילוסוף האלוקי הנ״ל, האחדות בישראל — היא נתונה בטבע, והאי־אחדות בהם — הוא דבר שיוצא מגדרי הטבע, אשר אין לו קיום, ולא ישקוט ולא ינוח עד שיחזור למקומו הטבעי. כוונתי, שמידת האחדות שהושמה בטבע בישראל, אף שע״י מקרה חיצוני יצא מישראל, יחזור לָשׁוּם משכנו בישראל, כי הטבע בעצמו מסייעו בזה. א״כ אדרבה, מצד הטבע בעצמו, לא רחוק הדבר להחזיר האחדות לישראל. ועוד שנית גילה לנו רבנו האלוקי הנ״ל ברוח קדשו, דאף בגלות נשאר כח האחדות בישראל, אלא שהוא בכח בלבד וצריך להוציאו מהכח אל הפועל. ובפעולה נכונה שיפעלו ישראל בכלל, יעוררו את הכח שיצא אל הפועל, ותשוב האחדות לישראל. ועוד בה שלישיה, כאשר כתב רבנו הנ״ל, שרחל בזכותה ובתפילתה היא הנותנת לנו כח האחדות, לאחד ולקבץ את ישראל בכלל אחד אף בהיותינו בגלות.

ה״. והבן הענין ותתבונן, עד היכן מגיע מעשה הצדיקים ודיבורם, ותעמוד מרעיד״. עכ״ד הגאון רבן של ישראל ב״אגרא דפרקא״ שם.
ולפע״ד, ירמזון המלים הנ״ל על דברי רבנו מהר״ל הנ״ל, שדל״ת מורה על הגלות, שישראל פזורים בד׳ פינות העולם, וה״א מורה על הקיבוץ והגאולה, שע״י הקיבוץ שנשאר בכח בגלות, אם יצא לפועל תהיה הגאולה. ואפשר שע״ז מרמזין ג״כ דברי הזוהר שאמר ״וכד איתמליא דכורא עמה — נעשית ה״, ודוק. וע״ז התפלל הצדיק הנ״ל, שמד׳ תהיה נעשית ה׳, ודוק.

932 ירמיה לא, יד.
933 ב״ר פרשה עא אות ב.
934 חתילת ציטוט דברי המהר״ל.
935 גיטין נב א.
936 ירמיה לא, טו.
937 שם שם, טז.

א״כ, משלשה פנים הנ״ל, לא מוזר לנו מושג האחדות, ואין היא אצלנו דבר בלתי מציאותי, והיא אפשרית לנו. אבל, רק אם נשתמש בפעולות ואמצעים אמיתיים ונכונים, ונשים לִבֵּנוּ ומחשבותינו לכוון האמת. ונבקש את הי״ת, שיאיר עינינו בזה למצוא את הדרך והמסלול אשר יוליכו אותנו לתכלית הנשגבה הזו, לעסוק בפעולות המסוגלות והמוכשרות לעורר את האחדות אשר היא עתה רק בכח, להוציאה אל הפועל בינינו. והי״ת בעצמו יהיה בסיועינו, כמאמר חז״ל ״הבא ליטהר מסייעין לו״[938], וכפירוש התיקוני זהר[939] דכל צבא השמים מסייעין בזה. והא לך לשון רבנו הרשב״א (בהקדמה לספרו ״תורת הבית״): ״גלוי לכל בעלי עינים, שהכל לפי הצורך מסייעים למלאכת שמים״, עכ״ל. וכן הוא גם בנידון שלפנינו.

ואודה את ה׳ בכל לבי, שאחר שנתתי לבי לדדוש ולחקור במקצוע זה שבו תלויה ישועת ישראל, העיר ה׳ את לבי, וגדול העצה[940] נתן בלבי עצה נכונה ותיקון איך להביא בפועל את כל העם הקדוש, ישראל, לאחדות אחת ולכנופיא אחת. והוא, לבחור במצוה אחת ממצוות התורה שיתעסקו בה כל ישראל מקטן ועד גדול. וזאת המצוה תהיה חוט המקיף אותנו, לעשותינו לגוף וגוי אחד בארץ. ועי״ז, יהיה כל עם ישראל כלל אחד שלם בגופניות וברוחניות, בקדושה ובטהרה, כמפורש לעיל[941] שכלל ישראל ביחד — הוא תמיד בקדושתו, ואין שטן ואין פגע רע. וכבר הבאתי לעיל (באות יז[942]) בשם הרמב״ם והר״ן בדרשותיו, ובשם המקובל האלוקי מרנא ר׳ שלום שרעבי ז״ל שהביא בספר ״פלא יועץ״ — שבקבלת מצוה אחת נקראים בעלי תשובה גמורה, ויוכלו לזכות לגאולה על ידה. וכדאמרו בפרק ראשון בקידושין[943]: ״כל העושה מצוה אחת — מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ״. וזה ביחיד, וכל שכן ברבים העושים מצוה, שפעולתה גדולה מאד בלי שיעור וערך, ויכולה לפעול כל הפעולות הנ״ל.

וידעתי שרבים ישאלו, איזו מצוה ממצוות התורה תהיה זו שיבחרו לעסוק בה כל כלל ישראל? על זה אשיב כדברי הר״ן בדרשותיו שהבאתי לעיל[942], שכתב, שהמצוה שיזכה על ידה לחיי העולם הבא צריכה שתהיה מצוה בעלת ערך גדול, שתהיה שקולה כנגד כמה מצוות, יעוי״ש. כמו כן בנידון דידן, לקבץ כל כלל ישראל בכללות אחת, צריך שתהיה מצוה זו שנבחור, מצוה שהיא היותר גדולה ויותר חשובה משאר מצוות התורה. ועדיין ישאלו, וכי אפשר לנו לשקול בפלס, ולהכריע בין מצוה למצוה? הלא ״אורח חיים פן תפלס״[944] כתיב. אבל, לעומת זה כתיב ״פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ, וכל דרכך יִכֹּנוּ״[945] (ובאמת, כבר עמדו חז״ל במועד קטן דף ט׳[946] על סתירה זו). ועל כרחך, היכא שהורונו חז״ל

938 שבת קד א.
939 תיקון סט. מהזורת הגר״ר מרגליות זצ״ל, דף קה, ב. ועי׳ שערי זהר להגר״ר מרגליות זצ״ל שבת קד, א.
940 עפ״י ירמיה לב, יט.
941 עמ׳ רע-רעא ועוד.
942 עמ׳ קפה-קפו.
943 לט ב.
944 משלי ה, ו.
945 שם ד, כו.
946 סוף עמ׳ א.

שהיא מצוה היותר גדולה שבמצוות, מותר לנו לפלס ולבחור בה. והנה, בספרי (פרשת ״ראה״[947]), ובתוספתא (עבודה זרה פרק ה[948]) אמרו חז״ל בפירוש, שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצוה ששקולה נגד כל התורה כולה. (ולדעת הרמב״ן בספר המצוות[949], היא נמנית במספר התרי״ג מצוות, והסכימו איתו רוב גדולי הפוסקים, ראשונים ואחרונים[950]. וכבר הוכחתי לעיל[951], שגם לדעת הרמב״ם היא מן התורה, אף שלא באה לדעתו בכלל מִסְפָּר המצוות). על כן, נבחור נא מצוה זו של ישוב הארץ, להתעסק בה כולנו יחד, כל נפש ישראל שחי בעולם. ועל ידה, אנחנו נעשה גוי אחד בארץ, ותחזור האחדות בישראל למקומה. ואז נזכה, שהאחדות שנשארה בישראל בכח, תצא מהכח אל הפועל. ונזכה לגאולה שלימה ע״י זה, וכאמור לעיל. ונזכה לכל העתיד הגדול שנבאו לנו נביאינו הקדוש׳ם.

נט. ועוד, מלבד מה שאמרתי שנבחר במצות עשה של ישוב ארץ ישראל, מפני ששקולה כנגד כל המצוות, עוד זאת, מפני שאי אפשר לנו יושבי חוץ לארץ להיות גוי אחד, זולת מצוה זו דישוב הארץ. מלבד מה שרבנו הקדוש בספר ״חרדים״ הביא (בסוף ספרו[952]) בשם התנא הגדול ר׳ שמעון בן יוחאי[953], שרק עִם ארץ ישראל אנו גוי אחד, וכמו שאמר הכתוב ״ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״[954] — דייקא — בארץ ממש אנו נעשים לגוי אחד. נמצא, דבחוץ לארץ אי אפשר כלל לבוא לבחינה זו דגוי אחד. אך כבר כתב הגאון ר׳ חיים, אחי המהר״ל מפראג, בספר ״החיים״ (סוף פרק א מספר גאולה[955]), שכל המצפה תמיד לעלות לארץ ישראל, ועיניו ולבו שם כל הימים, מעלה עליו הכתוב כאילו דר ועמד בתוכה. וכן מה שאמרו חז״ל[956], שמתי חוץ לארץ אינם חיים אלא בצער גלגול מחילות — לא אמרו זאת אלא רק על אותם שאינם מחבבים את הארץ, אבל המחבבים את הארץ בחייהם ומצפים לגאולה, גם במותם לא נפרדו מאותה קדושה שהיתה מצוירת וחקוקה על לוח לבם. עכ״ד הקדושים. וכדברים האלה כתב ג״כ הגאון המבי״ט (חבירו של רבנו ה״בית יוסף״, והיה מבית דינו) בספרו ״בית אלקים״ (בשער היסודות פרק נה), וזה לשונו[957]: ״אם דקיי״ל דאין תחיה אלא בארץ ישראל, ומתי חו״ל יצטערו בגלגול מחילות, אבל אלו העולים לארץ ישראל ולאיזו סיבה מתו באמצע הלוכם — אלו יזכו לחיות תיכף בחו״ל, ולגמור העליה שהתחילו בעודם בחיים. והביא

947 אות כח.
948 הלכה ב.
949 הוספות לסהמ״צ לרמב״ם, מצות עשה ד.
950 ע״ ״פתחי תשובה״ אבן העזר סי׳ עה, ס״ק ו.
951 עמ׳ קסד ואילך.
952 מצות ישוב ארץ ישראל פרק ב (בהוצאה עם פירוש ״באר יהודה״, תרצ״ה, דף פא, עמ׳ א).
953 זהר ח״ג, דף צג, ב. ועי״ש בניצוצי זהר אות ג.
954 שמואל ב ז, כג.
955 ספר ״גאולה וישועה״.
956 כתובות קיא א (אותיות דר״ע אות ט, בתי׳ מדרשות ח״ב עמ׳ שעא).
957 בשינוי לשון, עי״ש.

ראיה ממתים שהחיה יחזקאל[958], שהיה בחו"ל בבקעת בית דורא, והלכו לארץ ישראל ונשאו נשים, עמד ר' יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם. ואמר רב: אלו בני אדם שמנו לקץ וטעו, שנאמר 'ובני אפרים' וכו'[959]. הרי שהיו בחו"ל ועלו אח"כ לארץ ישראל. והוא מפני שהיו עולים ומתו בדרך מצוה, לרב שאמר שהיו בני אפרים שמנו וטעו והיו עולים לארץ ישראל — רצה הקב"ה לזכותם שיגמרו המצוה שהתחילו", עכ"ד.

ואני מוסיף, שזה אפילו ברשעים גמורים. דהא, במדרש רבה (פרשת "שמות"[960]) כתב, דאלו בני אפרים היו רשעים, עיי"ש, ואפילו הכי זכו לזה מפני העליה שרצו לעלות. וכן כתב רבנו החת"ס (בדרשותיו לשבת הגדול שנת תקנ"ח), דכל הרוצה לעלות לארץ ישראל, הרי הוא כאילו כבר עלה, עיי"ש[961]. וכן כתב בדומה לזה, בתשב"ץ (ח"ג, סי' רפח).

עכ"פ, המחבבים את הארץ ומשתדלים לבוא לתוכה — הוי כאילו דרו בתוכה. נמצא, דע"י ההתעסקות לבנותה ולישבה — הרי היא חשובה כאילו כבר דרים בתוכה. א"כ, שפיר יכולים לבוא לבחינת גוי אחד אף בהיותינו עוד בחוץ לארץ.

נמצא, עפ"י האמור, דשאר מצוות התורה אינן מסוגלות כלל לעשותינו לגוי אחד, אלא רק מצות ישיבת הארץ לחוד, וכמו שביארתי. (עיין עזרא ב, פס' א: "ואלה בני המדינה העולים" וכו', ונתקשו כל המפרשים[962] — "ואלה בני הגולה העולים" הוי ליה למימר, כי אז לא היו עוד במדינה אלא בגולה? אבל לפי הנ"ל אתי שפיר, דתיכף שחשבו לעלות — כבר קרויין בני המדינה, ונחשב כאילו היו במדינה. והיא ראיה עצומה לדברינו הנ"ל). על כן, שפיר כתבתי לבחור דוקא במצוה זו לאחד ולקבץ ולארוג את כללות ישראל על ידה. ואז נשיג את מטרתינו הקדושה ומאווינו בעזר השם, לרומם קרנינו, וקרן השם קדשינו, וקרן בית דוד מלכנו בב"א.

ס. ודע אחי, שאל יקלו בעיניך הדברים שכתבתי פה, שאך בהתאחדות ישראל בכלל אחד דוקא תלויה ישועתינו, ואין מבוא לבוא לידי אחדות כלל ישראל אלא בעצה שהצעתי למעלה — לאחד ולארג את כל האומה כולה בעסק ישוב הארץ ובנינה. כי כל דברי דבותינו מוכיחים על זה, וכמו שאומר בעזה"י.

איתא בפסיקא (בפיסקא "והיה בעת ההוא"), על מה שאמר הקב"ה "והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות" (צפניה א[963]) — דקאי על עת הגאולה: "אמרו לו ישראל: רבון העולמים, הרי כל הפרוקפי (הרי זה כל הכבוד שהבטחת לנו) שתחפש את ירושלים בנרות, והיכן היא הבטחת הנביאים שהבטחתנו 'לא־יהיה־לְךָ עוד השמש לאור יומם...

958 יחזקאל לז, א-יד: סנהדרין צב ב.
959 דברי הימים א ז, כ.
960 פרשה כ, אות יא.
961 עי' לעיל עמ' כ.
962 עי' רש"י ומצו"ד.
963 פס' יב.

והיה־לך ה׳ לאור׳[964], ואומר ׳קומי אורי כי בא אורך, וכבוד ה׳ עליך זרח׳[965], ואת אומר ׳אחפש את ירושלים בנרות׳? (רצה לומר, דישראל היו מתרעמים על מה שהקב״ה אמר שיחפש את ירושלים בנרות, הלא הוא הבטיח להם יותר מזה). אמר להם הקב״ה: מה שאתם סבורים אינו כך, אלא כשם שהראתי לזכריה את מראה המנורה, כמו שאמר הכתוב ׳והנה מנורת זהב כולה׳[966] — זו כנסת ישראל, ׳כֻּלָּךְ יָפָה רַעְיָתִי וּמוּם אֵין בָּךְ׳[967], וכך הראה למשה ׳ועשית מנורת זהב טהור׳[968] — זו כנסת ישראל״, עכ״ל. וכן הוא בילקוט (צפניה[969]), וז״ל: ״לא מה שאתם סבורים, אלא כשם שהראיתי לזכריה ׳ראיתי והנה מנורת זהב כולה׳[966] — זו כנסת ישראל, ׳כולך יפה רעיתי׳[967], וכן הראה למשה ׳ועשית מנורת זהב טהור׳[968] — זו כנסת ישראל״, עכ״ל.

והדבר אינו מובן, איזו תשובה היא זו מהקב״ה לישראל על התרעומתם, שאמרו שהבטחתנו שאתה והיה לנו לאור ולבסוף אתה בא בנרות? אבל יובן עפ״י מה שכתבתי לעיל[970], דהמנורה היא סמל האחדות בישראל, ושום ישועה לא תוכל לבוא לישראל עד שיהיו באחדות, שמדת הדין מעכבת. וכשהם באחדות, אין שטן ואין פגע רע, כי בכללות אין על ישראל שום פגם וכמו שכתבתי לעיל[971]. ועל זאת היה מורה מראה המנורה בזכריה, וזה שאמר הכתוב ׳והנה מנורת זהב כולה׳[966] — זו כנסת ישראל, דדוקא כשהם מכונסים יחד אז המה מאירים כזהב בלי פגם. וכן היתה הכונה במנורת משה — ׳ועשית מנורת זהב טהור׳[968] — היינו דישראל יהיו זהב טהור. ואימתי, כשהם מכונסים יחד. וזה שאמרו חז״ל: ׳זו כנסת ישראל׳ — דייקא — אז המה זהב טהור. וזאת תשובת הקב״ה לישראל, דבאמת אהיה לכם לאור ולא תצטרכו להשתמש באור אחר. אבל אי אפשר לי לבוא לזה, להופיע אליכם באור שלי, עד שתהיו כולכם באגודה אחת ובאחדות גמורה. כמו שמורה על זה המנורה שעשה משה, שבאה לרמז על התכללות כל ישראל בכלל אחד, וכמו שכתב הספורנו (בפרשת ״בהעלותך״[972]). וזה שהשיב להם הקב״ה: לא כמו שאתם סבורים שרק בנרות פשוטים אחפש אתכם, אלא כונתי בנרות שאמרתי — שתהיו על דרך מראה המנורה דזכריה ודמשה, שמורה על כנסת ישראל, שתהיו מכונסין יחד באחדות אחת, אז ״כלך יפה רעיתי ומום אין בך״[967], ואז באמת אהיה לכם לאור ואומר אליכם: ״קומי אורי כי בא אורך, וכבוד ה׳ עליך זרח״[965]. זה נראה לי בביאור הדברים, והוא אמת וברור בס״ד.

מא. וכה באמת עשו בעלית עזרא, כמראה המנורה דזכריה, שהתכללו בכלל אחד וכאיש אחד בעסק בנין הארץ ובעסק עליית הארץ, כדכתיב (עזרא ג[973]) ״וַיֵּאָסְפוּ

964 ישעיה ס, יט.
965 שם שם, א.
966 זכריה ד, ב.
967 שיר השירים ד, ז.
968 שמות כה, לא.
969 ילקו״ש ח״ב, רמז תקסז.
970 עמ׳ רעה.
971 עמוד רע-רעא.
972 במדבר ח, ב.
973 פס׳ א.

העם כאיש אחד אל ירושלים״. ועוד כתיב (בעזרא ד[974]) ״אנחנו יחד נבנה לה׳ אלקי ישראל כאשר צוונו המלך כורש״ וכו׳. וכתב האבן עזרא (שם): ״אנחנו יחד — רמז לכל קהל ישראל״, עכ״ל. הרי שנשתתפו יחד כל קהל ישראל שהיו שם, אף שהיו ביניהם מאד גרועים, כאשר כתבתי לעיל[975], אבל בכללות ישראל לא ניכרה גריעות עליהם. וזכות זו עמדה להם לנצח צרי יהודה ובנימין, שהם הגוים שהיו סביבותיהם, שהיו רוצים לעכב עליהם*. ואלמלי[978] היו מצטרפין אליהם כל כלל ישראל היתה מזה גאולה נצחית, כאשר הבאתי לעיל[979] מדברי חז״ל. עכ״פ אנו רואין, שרק בהתכללותם יחד כאיש אחד ובלב אחד בעסק בנין הארץ עלה בידם לכונן בית חיינו מחדש. על כן, גם עלינו לעשות כזאת, ורק באופן זה חפץ ה׳ יצליח בידינו, בעזרת השם יתברך שמו ויתעלה לנצח. ונזכה ע״י זה, שה׳ יהיה לנו לאור, וכבודו יזרח עלינו בב״א.

סב. ודע עוד אחי, מלבד מה שכתבתי לעיל, דכיון שישועתינו תלויה בהתאחדות, ואי אפשר לפעול להתאחדות בישראל אלא בהתכללות ישראל בעסק מצות עשה דישוב ובנין הארץ, שהדברים הם אמיתיים לאמיתה של תורה. עוד זאת תדע, דאנו מחויבים לעשות כן, לחבר את כל כלל ישראל כחבורה אחת בעסק מצוה זו, מצד חוב ישן שהועמס עלינו מאז, מראש היותינו לעם, שבשביל תשלום חוב זה אנו בגלות, וסובלים שעבוד קשה כל כך אלפי שנים, וגרם לנו כל כך בכיות עצומות שבכינו ביושבינו על אדמת נכר. והוא כמו שאומר בסייעתא דשמיא.

ולזה אקדים לך מדרש ילקוט (פרשת ״שלח״[980]), וזה לשונו: ״׳ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא׳[981] — זה שאמר הכתוב ׳דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים׳ (משלי

---

* זה לשון הגאון ב״שפתי חכמים״ (פרק ב דמגילה דף כ, בד״ה ״ואנחנו״ וגו׳) בענין בנין חומות ירושלים בימי עזרא בבית שני: ״וחצי העם היו אוחזים ברמחים לשמור מהאויבים שרצו לבטל הבנין. שם כתיב ׳ואנחנו עושים במלאכה וְחֶצְיָם מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים... והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה׳[976]. נמצא עד כמה מסרו נפשם ומיהרו בבנין, וזה מוסר השכל לנו. והיינו דקאמר ׳וכי תימא וכו׳, ואינהו מקדמי ומחשכי׳[977] — פירוש, משום חביבות ארץ ישראל מיהרו ובנו אף בלילה, לפי שבנו במסירות הנפש, כמו שכתוב בענין ׳וְחֶצְיָם מחזיקים ברמחים׳״, עכ״ל. רצה המחבר הנ״ל בזה להורות לנו, עד כמה צריכים גם אנו למסור נפשינו בעד בנין ארצנו, ודוק.

974 פס׳ ג.
975 עמ׳ ריא.
976 נחמיה ד, טו-טז.
977 מגילה כ ב.
978 ואילו כן.
979 עמ׳ קטז, קפ-קפב ועוד.
980 ילקו״ש ח״א, רמז תשמג.
981 במדבר יד, א.

כו[982])... ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: 'דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים' (כמת להם)... כך הם, כיון שבאו מתור הארץ, עמדו ופזרו עצמם בכל שבטי ישראל, כל אחד ואחד בתוך שבטו, ומתנפל לתוך כל זוית של ביתו (רצה לומר, שהשליך עצמו לארץ בכל פינות וזויות הבית), ובניו ובנותיו באים עליו והיו אומרים לו: מה לך מרי? ובעוד שהוא עומד, עושה עצמו נופל לפניהם, אומר להם: אוי לי עליכם בני ובנותי וכלותי, האיך האמוריים עתידים לתעתע בכם, האיך הם עתידים לשלוט בכם, מי יוכל לראות פני אחד מהם?... אני יודע מה שראיתי. מיד הם כולם גועים בבכיה, בניהם ובנותיהם וכלותיהם, עד שהיו השכנות שומעות את הדבר, אף הן היו בוכות, עד שהיתה משפחה למשפחה משמעת, עד שהיה כל השבט בוכה. וכן חברו מבכה שבטו, וכן כל אחד ואחד, עד שנעשו ששים רבוא חבורה אחת, וגעו ונתנו קול בכייתם למרום. מנין? ממה שקרינו בענין 'ותשא כל העדה ויתנו את קולם'. (רצה לומר, דהיה קשה למדרש הלשון "כל העדה" האמור בפסוק. על זה דרש, דנעשו כל העדה כחבורה אחת, וגעו ובכו יחד בכיה זו של המרגלים, ע"י האיום והפחד שעשו המרגלים כל אחד ואחד בתוך שבטו, בבית של כל אחד ואחד, וכאמור). דבר אחר: 'ותשא' — אמר להם הקב"ה: לויתם מלוה רעה, 'ותשא' — כשם שאתה אומר 'כי תַשֶּׂה ברעך'[983], חייכם שסופכם ליפרע.[984] אמר הקב"ה: אתם בכיתם בכיה על חנם, אני אקבע לכם בכיה לדורות. ומן אותה שעה נגזרה גזירה על בית המקדש ליחרב, ושיגלו ישראל לבין אומות העולם, שנאמר 'וישא ידו להם'[985] — נשיאת יד כנגד נשיאת קול", עכ"ד הילקוט בפרשת שלח. וכן בפרשת דברים בפסוק "וַתָּרֻגְנוּ באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אותנו וכו', לתת אותנו ביד האמורי להשמידנו. אָנָה אנחנו עולים אחינו הֵמַסּוּ את לבבינו לאמור עם גדול וָרָם ממנו וכו' וגם בני ענקים ראינו שם"[986]. (עיין שם ברש"י: "וַתָּרֻגְנוּ — לשון הרע, וכן 'דברי נִרְגָּן'[982] — אדם המוציא דיבה") ובמדרש ילקוט[987] בפסוק "ותרגנו באהליכם" אמר: "מלמד שהיו יושבים בתוך משכניהם ואומרים דברים כמתלהמים, שנאמר 'דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים'[982]... בוכין ומבכין כמת להם (דרש "כמתלהמים" — כמת להם), נוטלים את בניהם ואומרים: אוי לכם סגופים, למחר יהיו צולבים מכם על הצלוב. נוטלים את בנותיהם ואומרים להם: אוי לכם דְּוִיוֹת, אוי לכם סגופות, למחר יהיו הורגים מכם ושובים מכם ומעמידים מכם בקלון", עכ"ל.

הרי לפניך, שהמרגלים שהיו הראשים שבישראל, וכל האומה נתנה בטחונה בידם, ושלחום לרגל את הארץ כדי שידעו איך למהר בכניסתם לארץ לירש וליישב את ארץ אבותם, מעלו ובגדו בבטחון זה שכלל ישראל נתן בידם. וזה שאמר משה והוכיח: "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמור, עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם"[988] (רצה לומר, דכל

982 משלי כו, כב.
983 דברים כד, י.
984 מכאן ציטוט מתחילת הקטע הנ"ל בילקו"ש.
985 תהלים קו, כו.
986 דברים א, כז-כח.
987 ילקו"ש ח"א, רמז תתה.
988 דברים ט, כג.

תכלית שילוח המרגלים היתה כדי לעלות ולירש את הארץ). ולבסוף "ותמרו את פי ה' אלקיכם" וכו'[988].

וראו אחיי, איך שהשתמשו אז במאָדערנע מדות[989] שמשתמשים בזמנינו כשרוצים לרכוש את לב ההמון, לדבר מה שקורין "פרפאגאנדא"[990]. והשתמשו בעבודת הפרפאגאנדא במדה גדולה כל כך, כאשר יסופר במדרש הנ"ל, שכל נשיא הלך בתוך שבטו, ונכנס לתוך ביתו, ועשה עצמו כאדם הנופל מחמת חולשא או צער, עד שנבהלו כל בני המשפחה והקימו אותו, וחזר ונפל. ושאלו אותו: מה לך אבי? מה לך מרי? והוא אומר להם, שמחמת דאגה להם ולחייהם ולכבוד בנותיהם הוא בחולשה גדולה כל כך, עד שנפל ארצה. והתחיל לבכות, עד שהם בוכים עמו. וכה עשו בכל משפחה ומשפחה, ומשכונה לשכונה, עד שנעשתה כל העדה חבורה אחת, חבורה של בוכים בקול גדול עד למרום. האם תמצא פראפאגאנדא גדולה מזו: אפילו גם בזמנינו לא במהרה תמצא כזו. והגיעו לזה ע"י שלא חסו על הטרחה להכנס לתוך הבית של כל אחד ואחד ששים רבוא אנשים, ע"י שלוחיהם ושלוחי שלוחיהם, ולאיים ולהפחיד את אנשי הבית, עד שגעו כולם, כל העדה כחבורה אחת, בכיה עצומה עד למרום. וזה שאמרו ישראל "אחינו המַסּוּ את לבבינו"[986] — ע"י שָׁרְגְנוּ באוהל של כל אחד ואחד. וזה ג"כ מה שאמר משה "וַתָּרֻגְנוּ באהליכם"[986], וגם דוד אמר "וימאסו בארץ חמדה... וַיָּרֻגְנוּ באהליהם"[991] — דייקא — "באהליהם", היינו ע"י שריגנו באוהל של כל אחד ואחד מהם, עי"ז עלה בידם להמאיס אצל כל העדה כחבורה אחת את ארץ חמדה.

סג. ועתה אחי התבונן וראה איך שלא התעצלו אז להשתמש באמצעים שונים של כזבים ועדמומיות, ולא חסו על שום טרחה להטריח ולשלוח באוהלים של ששים רבוא אנשים, כדי להטעות את כל העם, ולעורר בקרבם שנאה ושטנה ומיאוס בארץ חמדה. והשיגו כל זאת ע"י הפראפאגאנדא[990] העצומה והגדולה שהשתמשו בה, ועלה בידם לעשותם כולם כחבורה אחת נגד ארץ חמדתינו, כדי להשיג את מטרתם האנוכית שבקרב הנשיאים מנהיגי העדה בעת הזאת. (ויתורגם בל"א: וועגען איהרע עאָגיסטישע ציעלע[992], וכמו שהבאתי לעיל בשם הזה"ק ובשם השל"ה הקדוש[993]. האבען זיא אירדע געפיהרט דאס גאנצע פאָלק ישראל מיט איינע פאלשע פראפאגאנדא דאס זיא אללע געשטאנדען דא וויא איין מאנן געגען ארץ ישראל[994]). וגרמו לנו את הגלויות המרות שעברו עלינו זה כאלפים שנה, אשר אנו עודינו בקרבה, ואין אנו רואים סוף וקץ לגליותינו. ואדרבה, עוד מתגברת עלינו מידי יום ביום, עד שהגענו עתה למה שהגענו. וכל זאת

989 אמצעים חדישים (מאדערנע מדות — מדות מודרניות).
990 תעמולה.
991 תהלים קו, כד-כה.
992 למען מטרתם האנוכית.
993 עמ' לח.
994 הם הטעו את כל עם ישראל בתעמולה כוזבת, עד שעמדו כולם כאיש אחד נגד (עליה) לארץ ישראל.

נגרם לנו ע״י המלוה הרעה, כמו שהמדרש הנ״ל[980] קורא לעוון זה של המרגלים — מלוה רעה שעשינו אז, שאמד הקב״ה: ״חייכם שסופכם ליפרע״, ועדיין לא נשתלם חוב זה, על כן אנו מוכרחים לסבול כל מה שבא עלינו. וגם במדרש איכה[995] אמרו: ״חובה בישא הֲלוּוּ ישראל לדורות בבכייתם זאת״. נמצא, דכל זמן שלא נשלם חוב זה — אין לצפות שיוטב מעמדינו, ח״ו.

והנה, איתא במג״א (הלכות שבועות סי׳ תצד[996]), שהטעם שאנו נעורים בליל שבועות הוא כדי לתקן מה שקלקלו אבותינו אז במתן תורה, שישנו בלילה הזה. והנה, אם על קלקול קל כזה הנהיגו רבותינו לתקן זאת, על אחת כמה וכמה שעלינו לתקן קלקול רב כזה, אשר כל חיינו וכבודינו וכבוד הי״ת וכבוד תורתינו הקדושה וכבוד מלכות בית דוד וכבוד ארצנו הקדושה תלויים בו. על כן, ברור כשמש לכל הרוצה להודות על האמת, שאין לנו עצה אחרת לצאת ממעמדינו הרע הזה שאנו בו זה כאלפים שנה, בגלל ״החוב בישא״ שלוינו אז — עד שנתקן ונשלם חוב זה. ואז, כשנקרע שטר חוב זה מעלינו, נצא בעזר השם מן הגלות החל והמר הזה ביד רמה, ונשכון כבוד בארצנו הקדושה, וישובו בנים לגבולם בב״א.

והנה, כמו לגבי תיקון ליל שבועות, שהתיקון הוא שאנו משלימים עתה מה שהיינו צריכים לעשות אז — להיות ניעורים כל הלילה, ולהכין עצמינו בקישוטי כלה ליום המיועד, עת שהקב״ה יבוא בברית אירוסין ונשואין עם כנסת ישראל תחת החופה, שהוא מעמד הר סיני[997], ויען שהיינו מחסרין אז את זה אנו משלימים זאת עתה בכל שנה ושנה, כמו כן בתיקון הקלקול של המרגלים ושל כל הדור ההוא, שגרמו לנו חוב רע כל כך, שעלינו לפרוע אותו עד היום הזה — עלינו להשלים את מה שחסרו אז, ובתשלום החסרון ישולם החוב, ויקרע השטר חוב מעלינו. ואז נזכה בעזר השם לישועה הגדולה והנפלאה שעיני כל ישראל מצפין לה בכליון עינים כל כך. והנה, כבר הבאתי לעיל[998] בשם הספר הקדוש ״מגיד מישרים״, למלאך של רבנו הב״י, שגילה למרן הב״י, דכוונת משה רבנו בשילוח המרגלים היתה שהם יבואו בחזרה ויספרו בשבח ארץ ישראל ומעלותיה, ואז יעוררו בזה בלבות עם ישראל תשוקה וחמדה וכסיפה לארץ ישראל, עד שיבער בלב האדם הישראלי חשק וחמדה עזה להכנס לארץ בעת היותר מוקדמת, וע״י אש התשוקה הזאת לארץ ישראל יהיו כדאיים לירש את הארץ, אף שמצד עצמם לא היו כדאיים לזה. זאת היתה כוונת משה רבנו בשילוח המרגלים. אבל, המרגלים עשו היפך זה בשביל נגיעת עצמם. ואדרבה, עוד עוררו שנאה ומיאוס בלב האומה לארץ ישראל באמצעים שונים ובפעולה רבה, וכמו שהזכרתי לעיל[999]. נמצא, דאם אנו רוצים לתקן זאת, מוכרחים אנו להשלים עתה מה שהם חסרו אז, היינו לעשות פעלים לעורר אהבה וחמדה בלבות עם בני ישראל

995 איכ״ר פרשה א, אות כג.
996 בפת״חת הסימן.
997 עי׳ פרקי דרבי אליעזר פרק מא.
998 עמ׳ קפג-קפד.
999 עמ׳ רפא-רפב.

בכל מקומות מושבותיהם, להיותם חושקים וחומדים לארץ חמדה של אבותינו, ואש תקוד בקרבם לבוא ולירש את הארץ הקדושה, ויחמדו אליה יותר מכל חמדה שבעולם. זה יהיה התיקון השלם לקלקול הרב הנ״ל, ובזה יפרע החוב הישן שעשינו אז, מראש היותינו לעם, המעמיס עלינו כל כך עד היום הזה בצרות וחבלות שונות ותכופות, עד שכמעט אבדנו וגוועגו ותמנו לגווע[1000], ח״ו. ובעשותינו תיקון הנ״ל, יופסק החוב, ויקרע השטר חוב מעלינו, ויום הישועה בוא יבוא לנו בהפלאה גדולה ובמעלה יתירה, וזה היום שקוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו[1001] בב״א.

אך צריך אתה לדעת אהובי אחי! מה שאמרו חז״ל במדרש[1002], שצדיקים במדה שמקלקלין — בה במדה הם מתקנים. על כן, במדה שהיו משתמשין אז אבותינו לקלקל חשקת ישראל לארץ ישראל, בה במדה מחויבין אנו להשתמש להלהיב לבם, ולהבעיר בקרבם את אש החמדה לארץ ישראל. וכמו שעשו אז בהשתדלותם, כל העדה כחבורה אחת נגד ארץ ישראל. וכמו שעשו אז הדור של המרגלים עבודה רבה של פראפאגאנדא (איינע גאנצע פראפאגאנדא אָרגאניזאטיאָן זיא האבען אָרגאניזיערט מענשען צו פראָפאָגירען געגען ארץ ישראל[1003]) מה שקורין עתה פראָפאָגאנדא־מיניסטעריאום[1004], כמו כן צריכין אנו להעמיד ג״כ איין פראָפאָגאנדא־אפאראט דאס זיא איינדרינגען זאָללען אין יעדעם איינצעלנעם יודישעם הויזע אונד בעארבייטען זאָללען יעדע יידישע נשמה פיר ארץ ישראל[1005], ממש כמו שעשו אז המרגלים, וכמו שמספר לנו המדרש הנ״ל[1006] באריכות.

אם נעבוד בפעולות כאלה, אז יעלה בידינו בעזה״י לעשות את כל כלל ישראל כחבורה אחת בעד ארץ ישראל, ובזה ישולם ״החוב בישא״ הנ״ל[995], ויקרע השטר, ויתוקן הקלקול, ויסתלק הקטגור ויתגבר הסנגור, ויום הישועה יבוא, ויקוים בנו הפסוק ״ישמחו השמים ותגל הארץ״[1007], כי השמחה תהיה בעליונים ובתחתונים, אכי״ר.

סד.

עיין בספר ״בית רבי״, על רבנו בעל השו״ע וספר ״התניא״[1008], שכמה ענינים למדו מן המלחמה שהיתה אז בזמנו — מלחמת המלך נפולאון עם מלכות רוסיה. כמו כן עלינו ללמוד מן הנהוג בזמנינו בין המלכיות שעושים קרב זה עם זה, שהעמידו איינע פראָפאָגאנדא מיניסטעריאום[1009], ותעודתה היא ביחוד לרכוש את לב ההמון לענינם, ע״י האויפקלארנגס— ארבייטען[1010] שעושה הכת של הפראָפאָגאנדא הנ״ל. כמו כן יש לנו ללמוד, שלרכוש את לב ההמון לרעיון הקדוש והנשגב הנ״ל, צריך להעמיד ביחוד

1000 עפ״י במדבר כז, כח.
1001 עפ״י ישעיה כה, ט.
1002 תנחומא פרשת בשלח, אות כד.
1003 (עשו ארגון תעמולה שלם, וארגנו אנשים לשכנע נגד ארץ ישראל).
1004 משרד התעמולה.
1005 להעמיד ג״כ מערכת תעמולה שתחדור לכל בית יהודי ותעכוד על כל נשמה יהודית למען ארץ ישראל.
1006 עמ׳ רפא-רפב.
1007 דברי הימים א טז, לא.
1008 ספר ״בית רבי״ (הוצאת קה״ת ה׳תשי״ג כרוקלין). עי׳ חלק א, עמ׳ 110 וכן חלק ב, עמ׳ 156-152.
1009 משרד התעמולה.
1010 עבודת ההסברה.

אנשים גדולים, מחוננים בדעת אמת ובבינה יתירה, וממולאים ביראת ה׳ ובכשרונות, ומסוגלים להאיר את עיני העם הקדוש למה שהם מחויבים לעשות בענין ישוב ארץ ישראל, ולעורר בהם את התשוקה והחמדה לרומם את קרן הארץ ולהקימה מעפרה.

ומצאתי גם בתנד״א (פרק ח[1011]), אשר משם יש ללמוד, שדבר כזה מותר ללמוד מהם וממנהיגיהם, אף זולת מה שמצאתי בספר ״בית רבי״ הנ״ל. כי שם מבואר, דאלקנה תיקן לעלות לרגל בקיבוץ עם רב ובהרגש גדול, כדי שיהיה ״ברוב עם הדדת מלך״[1012]. ואמר להם לישראל: ״למדו דרך עבודה מן הכנענים ומן העכו״ם, שעשו דרך עבודה לע״ז שלהם, אע״פ שהם הבל וריק. ק״ו שאתם צריכים לעשות דרך עבודה ולעלות לפני ארון ברית ה׳, שהוא אל חי וקיים, בריך שמיה לעלם ולעלמי עלמיא. אמר להם שיעלו כלם עמו״. וכשעלו עמו, דרכן היתה ללון ברחובה של עיר כדי לעשות פרסום, עיי״ש באריכות איך שמשך את לבם של ישראל שיעלו עמו ברב המון חוגג, כדי להדד את פני מלכו של עולם. והקב״ה הכיר לו תודה על זאת, ונתן לו בשכר זאת את שמואל הנביא. וסיים התנד״א בזה הלשון: ״הא למדת, בשכר מעשה אלקנה — שמואל״, עיי״ש. הרי דלמד לעשות אָרגאניזאטיאָן ופראָפּאָגאנדא[1013] לדבר שבקדושה ממנהגי הגוים, להבדיל. א״כ, לא נפלאת היא[1014] מה שאמרתי ללמוד מהם בענין עשיית הפראָפּאָגאנדא על דבר חיבת הארץ.

אך לענין שלפנינו, בלאו הכי אין אנו צריכים לזה ללמוד מהגוים, כי באמת אז עשו ועבדו דרך עבודה זו ממש נגד ה׳ ונגד הארץ. ממילא, החיוב עלינו לתקן זאת ולעשות דרך עבודה זו לכבד את ה׳ ובשביל הארץ. וידעתי בטח, דאם היינו עובדים בדרך זו מאז ומקדם, להשכיל את לב העם ולהודיעם מגודל המעלה שיש בחיבת הארץ ומהחמדה לה, שבשביל זה לחוד נוכל לזכות לגאולה, וכמו שכתב המלאך לרבנו הב״ח[1015] — אז לא היינו באים לידי דבר זה, שיתרמו[1016] אנשים תמימים טהורי לב, אפילו בני תורה, שיחשבו שאסור לדרוש ברבים בשביל חיבת הארץ, ושאסור לשמוע דרשות כאלה[1017]. ועוד זאת, לדבר דברים כאלה אשר צורמים כל אוזן שומעת — שעל כן יצא הקצף על אחינו בני ישראל ממדינות אחרות, יען שעסקו בישוב הארץ, ושעל כן יושבי הונגריה נצלו, יען שריחקו מעליהם התעסקות זו. ובאזני שמעתי מאנשים תמימים בעלי בתים פשוטים, יראי ה׳ ההולכים בדרך תמים, וגם מחסידים בעלי תורה, שהתחממו לדבר על העוסקים בחיבת הארץ, ושפטו משפט העקום הנ״ל[1018]. והם לא ידעו ולא הרגישו, שנפלו בחטא של המרגלים הנ״ל. ועוד הגדילו בזה את החוב הישן הנ״ל. ובתום לבבם הם מגדילים בזה חרון אף ה׳, ח״ו, ה׳ הטוב יכפר בעדם בעד דבר זה. כי רק מחמת אי ידיעתם הם דוברים

1011 תנדא״ר פרק ח, אות ח-ט.
1012 משלי יד, כח.
1013 ארגון ותעמולה.
1014 עפ״י דברים ל, יא.
1015 עי׳ לעיל עמ׳ קפג-קפד.
1016 שימצאו.
1017 עי׳ לעיל עמ׳ רנב ואילך.
1018 עי׳ לעיל עמ׳ רמז ואילך.

כן, ואינם יודעים עד היכן הדברים מגיעים. וכל זה הוא מחמת שחסר להם הידע במקצוע הגדול הזה. על כן, החיוב להודיעם וללמדם את העיקר הגדול שיש בזה, כי בזה נתקן קלקול הישן הנ״ל. ונלמדם לחשוק ולכסוף את ארצנו, וח״ו שלא לעודד שום שנאה ושום שטנה על יושביה. ובזה נרצה את פני האדון ה׳, ונזכה לגאולה שלמה בב״א.

סה. ודע עוד אחי, דדבר זה — לעשות פראָפּאָגאנדא[990] בעד ארץ ישראל — אם אנו רוצים לתקן בזה מה שקלקלו אבותינו, אז צריך שיהיה בדמיון שוה ממש למה שהיה אז. וכמו שאז יצא הפראָפּאָגאנדא לרעה נגד ארץ ישראל מהראשים וממנהיגי העדה, כמו כן עתה, אם אנו רוצים לשלם את המלוה הרע הנ״ל, שהשטר חוב יקרע מעלינו, צריך ג״כ שיהיה ע״י אנשים ראשי העדה. שהם יהיו הראשונים בזה לפקוח עיני העם ולדבר על לבם, שֶׂמה לנו להשתקע בארצות הגלות שהמה ארץ נכריה לנו, ובאויר עכור ומזוהם לנו, ולזדוע לדיק כחינו, ולעינינו עשקו עמלינו, וכדומה מהדברים האלה לדבר על לבם ולעורר בקרבם אש וזיק אהבה לארץ חמדתינו, אשר עי״ז בעצמו נזכה לגאולה, וכמו שהבאתי בשם המגיד של הב״ר[1015]. וגם המהרש״א (בתענית דף טו) כתב כן, וכמו שהבאתי לעיל[1019] משמו, דע״י שישראל אוהבים אבניה ועפרה של ארץ ישראל אנו מקרבין את עת מועד הגאולה. והם יעשו את כל כלל ישראל כחבורה אחת בעד ארץ ישראל, אז ישולם חובא בישא הנ״ל[1020].

ואם יתרשלו בזה הראשים, אזי ח״ו מרחפת עליהם הסכנה שהם יפרעו את ההלואה הרעה הזו שעשו אז. מפני שקיי״ל (בחו״מ סי׳ עז[1021]), דשותפים שלוו מאחד, רצה — גובה את הכל מאחד, שכל אחד נעשה ערב בעד חברו, ומאיזה שותף שעדיף ליה למלוה — גובה את כל חובו ממנו. א״כ, גם לגבי החובה הרעה שעשו המרגלים וכל הדור ההוא, שנעשו כולם כחבורה אחת, וכמו שהבאתי לעיל[1022] בשם המדרש, א״כ הווין אז כשותפים שלוו מהקב״ה. א״כ, אם רוצה הי״ת, יוכל לגבות את כל החוב של כלל ישראל בעד גרימת הגלות מהראשים שבישראל, ומה גם שאז גרמו הלואה זו רק הראשים והם היו העיקריים בהלואה זו, א״כ עליהם מוטל לשלם זאת.

ובזה יובנו דברי רבנו ה״אור החיים״ (בפרשת ״בהר״[1023]) שכתב, דמנהיגי ישראל שבכל דור עתידין ליתן את הדין עבור שאנו עוד שוהין בגלות, מפני שהיה להם להלהיב את לבות בני ישראל על חיבת הארץ. ואם שהוא ז״ל כתב, שהחוב על מנהיגי ישראל הוא להגביהן ברוחניות, שיהיו כדאיים לגאולה, עיי״ש, אך הוא בעצמו כתב[1024] דיסודי חבלי משיח שיסבלו הם משלימים את התשובה. וכבד סבלנו עתה בימינו די והותר מחבלי משיח, אשר מעת שנעשו ישראל לעם לא נהיתה צרה כזאת. וא״כ, גם מדת התשובה לא חסרה לנו עתה, אלא רק זה חסר לנו — חמדת וחיבת הארץ, שבשבילם אנו באים

1019 עמ׳ קצז, ועוד.
1020 עי׳ לעיל עמ׳ רפב, ליד הערה 983.
1021 עיי״ש בסעיף ב-ג.
1022 עמ׳ רפא-רפב.
1023 ויקרא כה, כה.
1024 שם שם, כו.

לארץ, וכדברי המגיד והמהרש״א הנ״ל. וגם, כי ה״אור החיים״ בעצמו כתב (בפרשת ״בלק״[1025]), שאם לא יעשו תשובה — תבוא הגאולה עפ״י דרך הטבע. וא״כ, כמונו היום שאי אפשר להביא את העולם לידי תשובה, כמו שאנו רואים, ועיין ג״כ במדרש ילקוט (סוף תרי עשר[1026]), דאמר רב יהודה, שלא יעשו ישראל תשובה עד שיבוא אליהו, וא״כ על כרחך אנו מצפים לגאולה רק בדרך הטבע. וא״כ, כעת החוב על מנהיגי הדור, להלהיב את לבות בני ישראל ליקח חלק בקירוב הגאולה ע״י ההכנות שהמציא[1027] לנו הי״ת בדרך הטבע, כי אין אנו זוכין שיהיה עפ״י נסים נגלים אלא רק בנסים המלובשים בטבע, כמו שהיה בימי כורש נס מלובש בטבע, וכמו שביאר כל זאת רבנו בספר ״קדושת לוי״[1028] (בקדושה ראשונה).

וא״כ, החוב על פרנסי הדור, לאמץ כל לב ישראל בזה, לסייע בתשלום ההלואה שלקחו ישראל אז בדור המרגלים בשותפות ובחבורה אחת, דהויין כשותפים שלווין שנעשים ערבים זה לזה, ואם רצה מזה גובה ואם רצה מזה גובה. וגם כאן, כל אחד מישראל ערב לגלותינו המרה ששוהה כל כך בארוכה. וביותר ערבים על זה המנהיגים, שמהם יצאה ההלואה הרעה הזאת, וגם שיש בידם להזהיר ולעורר את העם על חיבת הארץ ולחמוד אליה. וכן כתב הגאון שד התורה מדווינסק בקונטרס ״ישוב ארץ ישראל״[1029], וזה לשונו: ״ובפרט הגאונים היושבים באוהלי התודה והחכמה, על כסאות הרבנות למקומותיהם, ה׳ יאריך ימיהם, עליהם החובה והמצוה לפרסם את המצוה החביבה הגבוהה והעמוקה הזאת, הנוגעת לכללות קיום האומה ותכונת כל אומתינו[1030], שמפני אדיכות ההמשך הנורא של זמן הגלות, כמעט נשכחה מלב רבים, ועוד נמצאים כאלה המתעקשים להתנגד אליה בפומביה. והשגיאה הזאת של אלו המתעקשים, לא במהרה תנתק, אם לא יתעורר רבנינו הגאונים יושבי על מִדין להפרידם מהם״, עכ״ל. ואם המנהיגים לא יעשו כן, המה יעכבו מלשלם את החוב הישן הנ״ל, וממילא יעכבו בזה את הגאולה. וא״כ, ח״ו, יגבה הקב״ה את כל החוב מידם בעד כל ישראל, כדין הלואה בשותפות שהמלוה יכול לגבות מאחד בעד כולם, ומה גם היכא שהאחד גורם שלא לשלם את ההלואה. וזה מה שאמר ה״אור החיים״ הקדוש, שהמנהיגים עתידים ליתן את הדין בעד זה. ואנכי הראתי לך לדעת, שהוא בנוי על דין המבואר בחו״מ (סי׳ עז), ודוק*.

---

* ובהקדמה לספרי שו״ת ״משנה שכיר״ ח״ב, שהדפסתי בשנות תרצ״ט-ת״ש, (שמונח עוד בבית הדפוס קאטצבורג, בעיד טירנא, הי״ת יזכני להוציאו משם מתוך ישועתן של ישראל בקרוב. וצר לי מאד על ספר זה, כי הרבה טרחתי עד שנדפס. והוא ספר

1025 במדבר כד, יז.
1026 ילקו״ש ח״ב, רמז תקצה בסופו.
1027 שזמן.
1028 הוצאת המוסד להוצאת ספרי מוסר וחסידות, עמ׳ שלו.
1029 מהדורת וילנא תרנ״ח, דף נח, א.
1030 עיין לעיל עמ׳ קסז.

גדול בכמות — מחזיק מאה וחמשים דפים, ובאיכות — יש בו רי״ד תשובות על ד׳ חלקי שו״ע, וכמעט כולם להלכה ולמעשה[1030]), בארתי מאמר הפסוק ביחזקאל (לג[1031]): ״צופה נתתיך לבית ישראל... ולא דִבַּרְתָּ להזהיר רשע מדרכו, הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש״. ובארתי, דהך תיבת ״דמו״ תרתי משמע — דם ממש, וגם כסף משמע, וכמו שאומר בעזה״י.

ואקדים דברי מדרש רבה (באיכה[1032]) על הפסוק ״ודמעתה על לחיה״[1033] — ״על כהניה, כמו דאמרת ׳ונתן לכהן הזרוע הלחיים והקיבה׳[1034]״, עכ״ל. והוא תמוה מאד, וכי לא היה להם אז בשעת חורבן הארץ על מה לבכות רק על מתנות אלו קטנות הערך שנתנו לכהן, אתמהה? אבל מדרש זה יפה נדרש בהקדמה לספר ״תואר משה״ על הלכות שחיטה, להגאון בעל ״מתא דירושלים״ מפרעסבורג: ״דכתיב ׳וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם... ונתן לכהן הזרוע הלחיים והקיבה׳[1034]. ויש לעיין בלשון ׳משפט׳ שאמרה תורה לגבי מתנות כהונה. ונראה, שהתורה מודיעה דזה הוא משפט משני הצדדים, מצד הכהנים אל העם ומצד העם אל הכהנים. כי בהיות דכהני ה׳ המה מורים לעם ה׳ דרכי התורה והמצוות, כדכתיב ׳יורו משפטיך ליעקב׳[1035], א״כ מתנתם להם הוא במשפט חלף עבודתם[1036] שעובדים להם. וכן להיפך, אחרי שמתנות כהונה ניתן להם על השגחתן והוראתם לעם ה׳, אם לא יעשו הכהנים כפי המוטל עליהם יש ג״כ לעם ה׳ עליהם משפט, כאשר אמר הכתוב ׳ה׳ במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו, ואתם בערתם הכרם גזילת העני בבתיכם׳[1037] — דכיון שאין משגיחין על עם ה׳ הרי מנתם ופרס שלהם גזילה בידם. והנה ידוע מה שדרשו חז״ל[1038] על הפסוק ׳היו שָׂרֶיהָ כְּאַיָּלִים׳[1039] — שכבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו לישראל, נמצא שלא השגיחו עליהם כלל, עד שגרמו בזה שאבדה הארץ. והנה, בעוד שהארץ עמדה בתקפה והעם הלך בשרירות לבם, מבלי מונע מצד הכהנים המורים בעם, לא היה בלבם עליהם על שתיקתם, ואדרבה, החזיקו להם טובה על זאת. אבל אחרי שנחרבה הארץ, והרגישו בצרות ובגלות המרה שתקפה עליהם, היו בוכים על הכהנים על שלא השגיחו עליהם שילכו בדרך ה׳. ואמרו: אנו מצדינו היינו יוצאים ידי חובותינו נגדם והיינו נותנים להם מנתם, אבל הם לא יצאו ידי חובתם לנו. וזה שאמרו חז״ל ׳בכה תבכה וכו׳ ודמעתה על לחיה׳ — ׳על כהניה, כמד״א ׳ונתן לכהן הזרוע הלחיים והקיבה׳ — היינו שאנו יצאנו ידי המשפט שיש להם עלינו, אבל הם לא יצאו ידי המשפט שיש לנו

1030* עיין לעיל פרק ב הערה 161*.
1031 פס׳ ז-ח.
1032 פרשה א, אות כה.
1033 איכה א, ב.
1034 דברים יח, ג.
1035 שם לג, י.
1036 עפ״י במדבר יח, כא.
1037 ישעיה ג, יד.
1038 איכ״ר פרשה א, אות לג.
1039 איכה א, ו.

סו. ועפ״י מה שהצעתי לפניך כל הנ״ל, תבין מה שכתבתי לעיל[1043], שמלבד נחיצות האחדות של כללות ישראל שבו תלויה גאולתינו, צריך לחבר כל כלל ישראל בכללות אחת במצות עשה של ישוב הארץ גם מצד שילום החוב הישן הנ״ל, שכמו שאז נעשו כל ישראל כחבורה אחת לרעה נגד ארץ ישראל, צריך עתה לעשות מכל ישראל חבורה אחת בעד ארץ ישראל לטובה, ובזה נשלם החוב ונקרע השטר חוב, וכבוד ה׳ יזרח עלינו בגאולה שלמה בב״א. וכל זמן שלא נעשה כן, בחנם אנו מתרעמים על הקב״ה על אריכות הגלות כל כך, ובחנם אנו מתפללים בכל הבתי כנסיות ובתי מדרשיות: ״אבינו מלכנו מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו״, כל זמן ששטר חוב של מיאוס ארץ חמדה שעשינו אז, כדכתיב ״וימאסו בארץ המדה... וַיִּרְגְּנוּ באהליהם״[1044] שעפ״י המדרש[1045] מְלֵוָה רעה הִלְוו אז ישראל, עודנו קיים עלינו, ואיך נתפלל שימחוק שטר חוב זה מעלינו כיון דעלינו לשלם ובידינו לתקן זאת, וכמו שאמרתי. והוא דמיון ללוה שיש לו לשלם, ומבקש מהמלוה שיקרע לו את השטר חוב שיש בידו עליו, הכי יעשה זאת? ודאי לא. וכמו כן הוא בנידון דידן. ועלינו לבקש מהי״ת, שיטה לבב כל ישראל להכיר האמת, ויקבלו את דברינו שכתבתי פה, כי הם בנויים על אדני האמת, על דברי חז״ל במדרשים, שכל דבריהם אמת וצדק[1046], ודוק.

עליהם. ונמצא שכל הפרס שקבלו מאתנו גזילה היא בידם. והם הם הגורמים לגורלינו המר ולחורבן הארץ, שהפרס והמתנות ידעו לקבל מאתנו, אבל להשגיח עלינו שלא נבוא למה שבאנו לא ידעו לעשות. על כן לא עלינו אלא עליהם לבכות ולהתאונן״, עכ״ד ודפח״ח.

והלום מצאתי בספר הקדוש ״בית אהרן״, מרבנו הקדוש והנורא נשגב מאד, מרנא ר׳ אהרן קארלינער ז״ל, שכתב[1040] אגרת תוכחה לרבנים ומורי הוראות יושבי כסאות למשפט, שמקבלים מהקהל פרס ונהנים מן ההקדש. וכתב בזה הלשון: ״ואם ימעלו במלאכתם מלאכת שמים, המה כאילו מועלין ומפגלים, ח״ו, בקבלת דמים קודש ישראל לה׳[1041], וממלאים כרסם מקדשי שמים מבלי הנאה לריח ניחוח לה׳״, עכ״ל בקצרה. והוא האריך בתוכחה זו מאד. וזה שאמר הנביא ״דמו מידך אבקש״ — תרתי משמע: דם ממש — שהאחריות על הדמים הנשפכים בישראל, ח״ו, מידך אדרוש, וכמו שהבאתי בתחילת ספרי[1042] מתנדב״א. וגם כסף משמע — שמידך אדרוש הכסף והפרס שקבלת ממנו ולא השגחת עליו, נמצא שהוא גזילה בידך, ודוק.

1040 ספר ״בית אהרון״ (פיטרקוב תרע״ד) עמ׳ 296 ד״ה ״ומה מאוד״.
1041 עפ״י ירמיה ב, ג.
1042 עמ׳ כא.
1043 עמ׳ רפא ועוד.
1044 תהלים קו, כד-כה.
1045 א״כ״ר פרשה א, אות כג.
1046 עפ״י ברכות ההפטרה.

סז. וידעתי, שגם אלו הצנועים שמושכים ידיהם מזה, כוונתם לשם שמים, מפני היראה שאולי ע״י התחברותם לאנשים שהטו דרכם מדרך התורה יזיק להם ולבניהם. הנה עליהם נוכל לומר, אם שכוונתם רצויה אבל מעשיהם אינם רצויים[1047] מכמה טעמים. חדא — כבר כתבתי לעיל[1048] מהגמרא ותנד״א, כמו שאמר הנביא לחזקיה המלך: מאי דמיפקדת עביד, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך, כמו כן הכא, כיון דבעל כדחך כדי לבנות וליישב את הארץ, שהוא מצות עשה מן התורה, צריך שיהיו כולם כאיש אחד, דאי אפשר לעשות בד בבד, ומאי דמיפקדת עביד, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך. ועוד, מצוה גוררת מצוה[1049], ולא יצמח לשום בר ישראל שום היזק מזה בהשתתפו לדבר מצוה רבה זו, אשר מעלתה גבוהה עד רום שמים. ואדרבה, אם ישתתפו בזה רבים מן החרדים, יגבידו בזה את קדושת הארץ, וכמו שהבאתי לעיל[1050] בשם רבנו הקדוש מגור שיחיה ומהרמב״ן.

ועוד יש לי ראיה ברורה מהתנ״ך, שאין טענתם הנ״ל צודקת. מתחילת הווית אורו של משיח צדקינו, שבא מרות המואביה שאמרה אל בעז ״וּפָרַשְׂתָּ כנפך על אֲמָתְךָ כי גואל אתה״[1051]. והוא השיבה, שיש גואל קרוב ממנו: ״ליני הלילה, והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל, ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי״[1052]. ״ובעז עלה השער וישב שם והנה הגואל עבר אשר דיבר בעז, ויאמר סורה שבה פה פלוני אלמוני, ויסר וישב וכו׳. ויאמר בעז, ביום קנותך השדה מיד נעמי, ומאת רות המואביה אשת המת קנית להקים שם המת על נחלתו. ויאמר הגואל, לא אוכל לגאול לי פן אשחית את נחלתי, גאל לך אתה״[1053]. וכן עשה בעז, שלקח את רות והוליד ממנה את משיח צדקינו. ורש״י פירש: ״פן אשחית את נחלתי — זרעי, כמו ׳נחלת ה׳ בנים׳[1054], לתת פגם בזרעי״. הרי, דהך גואל היה איין פרוממער[1055], שהיה ירא לקחת את רות ולהצמיח את אורו של משיח, פן יגדום על ידה פגם לבניו, ואמר: ״לא אוכל לגאול פן אשחית את נחלתי״. והפסוק האשימו על כך, וכמו שכתב רש״י (שם) על ״פלוני אלמוני״ — ״ולא נכתב שמו, לפי שלא אבה לגאול״. אף שהיתה טענתו בצדו ״פן אשחית את נחלתי״, אעפ״כ האשימו הכתוב שלא טוב עשה, יען דאָרט וויא עס האנדעלט זיך לגלות אורו של משיח טור מען ניכט זיין קיין נאר און קוממען מיט פרומקייט[1056]*. כמו כן בענין בנין הארץ, דכבר הבאתי מגדולי רבותינו

---

* הנה, העולם אומרים בשם רבנו הקדוש ר׳ נפתלי מרופשיץ ז״ל[1056], שהיה מישתעי

1047 עפ״י הכוזרי מאמר א, אות א.
1048 עמ׳ קכג ועוד.
1049 אבות פרק ד, משנה ב.
1050 עמ׳ רכא.
1051 רות ג, ט.
1052 שם שם, יג.
1053 שם ד, א: ה-ו.
1054 תהלים קכז, ג.
1055 חרדי.
1056 יען, כי במקום שצריך לגלות אורו של משיח אסור להיות שוטה ולבא עם חרדיות.
1056* מובא בספר ״אוהל נפתלי״, ליקוטים סי׳ שיב, בשם רבי נפתלי מרופשיץ.

בלשון חכמתא, ואמר כי צריך ליהודי כשר להיות ״גיט אין פרים אין קליג״[1057], והא בלא הא לא סגי. כי גיט אליין איז מען א נואף, רחמנא ליצלן[1058] . פרים אליין איז מען א שוטה, קליג אליין איז מען אפיקורס, אבער גיט אין פרים אין קליג, איז מען א יוד וויע עס ברויך צו זיין[1059]. עכ״ד ודפח״ח.

ובאמת מצאתי, כי דבריו מפורשים בתוס׳ (בפרק ראשון דעבודה זרה, דף כ ע״ב[1060]) בשם המדרש[1061], שצריך להיות חכם ועניו וירא שמים, ובחדא בלא אינך תרי לא סגי, עיי״ש. וכן מובא מדרש זה ב״אור זרוע״ הגדול, בתחילת הספר (בדרוש האלפא ביתא, אות מד), עיי״ש. והם הם דברי רבנו מרופשיץ ז״ל.

ובעז הלך בשיטת רבנו הקדוש הנ״ל, במה שלא היה מתייירא מפני ה״פן אשחית את נחלתי״, יען — הגם שהיה ירא שמים והיה גם חכם וידע מדברי ה״חובת הלבבות״ שהבאתי לעיל[1062]: מן הזהירות שלא תזהר הרבה, עשה רק מה דמיפקדת והקב״ה יעשה את שלו. וידע, דאס עס האנדעלט זיך לגלות אור של משיח דארף מען ניכט קיממען מיט קיינע פריממע זאכען[1063]. בגלל כן זכה שנתגלה על ידו אור של משיח, כיון דהוא עשה את שלו.

והכי נמי בנדון בנין הארץ. כיון שהדיבור הוא לבנות את הארץ הקדושה ולהרימה מערמות עפרה, אסור לבוא עם פריממע דאכען כדי צו שטערין דען בנין, ח״ו. נור געהען בויען מיט וועם איממער אין צו טראכטען אויף התגברות הקדושה בארץ[1064]. והי״ת יסייע לזה כאשר בארתי בפנים, אבל לא ח״ו להשבית ולמנוע את הבנין, כי אין זה מעשה החכם, וד״ל. וכבר הבאתי לעיל (אות יד) את דברי ה״חוות יאיר״ (סי׳ קנב) דר׳ זירא קרא לבבלאי ״הני בבלאי טפשאי״[1064*], מכח חביבותא דארץ ישראל. הנה חזינן עד כמה כאב לו לר׳ זירא על שלא עלו עם עזרא כולם, שגרמו בזה שלא תהיה גאולה נצחית. אף שר׳ זירא היה איין ערנסטער מענש מאד[1065], שלא עבר מעולם צחוק קל על שפתיו, כמבואר בנדה דף כ״ג[1066] עד כמה הטריח ר׳ ירמיה להביאו לידי גיחוך ולא גחך. וגם היה מתענה כמה תעניות על כל דבר קל, כמבואר בבבא מציעא[1067], כל שכן שלא שח שיחה יתירה. ומה גם לדבר דברי חידודין ולפגוע

1057 ״טוב, חרדי וחכם״.
1058 כי הטוב בלבד הוא נואף, רחמנא ליצלן.
1059 חרדי בלבד הוא שוטה, חכם בלבד הוא אפיקורס, אבל טוב וחרדי וחכם הוא יהודי כהוגן.
1060 ד״ה ״ענוה״.
1061 מסכת דרך ארץ רבה, פרק ז.
1062 עמ׳ כא.
1063 שכאשר נצרך לגלות אור של משיח לא צריך לבוא בשום ענייני חרדיות.
1064 אסור לבוא עם ענייני חרדיות כדי להכשיל את הבנין, ח״ו. אלא ללכת לבנות עם מי שיהיה ולחשוב על התגברות הקדושה בארץ.
1064* ביצה טז א.
1065 איש רציני מאוד.
1066 עמ׳ א.
1067 דף פה א.

הקדושים, שבזכות בנין וחיבת הארץ נזכה לאורו של משיח. קיממען זייא דיא פריממע צו געהן מיט דיא טענה פן אשחית את נחלתי, גראדע זאָ וויא דער פלוני אלמוני, אבער בועז איז געווען א חכם און האט ניכט געגעבין אויף דיא טענה פון פן אשחית את נחלתי. איז טאקע נולד גאווארין אורו של משיח[1071]. כמו כן אין לשים לב כלל לטענתם זו פון דיא פרוממע[1072], אלא נלך ונחבב את ארצנו הקדושה, ונמסור נפשינו עליה. ועי״ז יתגלה על ידינו בעזר השם אורו של משיח בב״א.

וכבר הבאתי בראש ספרי[1073] בשמו של הגאון רבן של ישראל ר׳ ישועלע קוטנער ז״ל, שכתב להגאון ר׳ צבי קאלישר, שאל יתן לב לדברי המתנגדים כי לא בהשכל ידברו. והגאון הקדוש האלקי ר׳ אליהו מגרידיטץ כתב[1074] עוד יותר על אלו המתנגדים לזה, כי הוא מסימת עינים של הקליפות, ר״ל. וכן הגאון המקובל ר׳ עקיבה יוסף, בעל ״לב העברי״, אמר עליהם כן, כאשר הבאתי לעיל באות נ״ב. ועוד דעה שלישית יש בזה, כי הוא רק מכח עצת המרגלים שהיו יראים להכנס לארץ מכח נגיעת עצמם, וכמו שכתבתי לעיל[1075] באריכות.

כללו של דבר, מי שיש לו מח בקדקודו, ומי שיש לו אמת־דיגע אמונה צו הי״ת ובארצו[1076], לא ימאס בשום פנים מלהרים קרן ארצנו בשום טענה שבעולם. ומי שבא בטענות למנוע את העולם מזה, המה טענות של ס״מ וכת דיליה, רחמנא ליצלן מדעתא דילן. וכבר כתב היעב״ץ בסידור[1077], שהטענה שיש שם פושעים אינה טענה, דמה יש לך פה בחוץ לארץ, עיי״ש. ומכל שכן בזמנינו, שאנו רואים מה שנעשה אתנו, והיכן המה מרכזי התורה מפולין ומליטא ומאונגריה, והעוד לנו חלק ונחלה פה, הלא נכריות נחשבנו אצלם, ויאכלו גם אכול את כספינו[1078] ואת גופינו ואת כל רוחניותינו. מכל זה, כל בר דעת וירא ה׳ באמת,

---

בכבוד אחרים, לקרוא לבבלאי טפשים. אבל הוא הדבר שדברתי, מפני שמאד כאב לו על שהני בבלאי לא עלו לארץ ישראל בימי עזרא, שאז היתה גאולה נצחית, מפני איזה פריממע טענות[1068] לא עלו, וגרמו מה שגרמו. על כן קורא אותם טפשים, מפני ווען עס האנדעלט זיך זאָלכע גראָססע זאכען וויא עליה לארץ דארף מען ניכט קיממען מיט שטותים והבלים[1069]. ועיין סוף כתובות[1070], עד כמה בערה בלבו של ר׳ זירא חיבת הארץ, ודוק.

1068 טענות חרדיות.

1069 מפני, שכאשר צריכים להעשות דברים כל כך חשובים כמו עליה לארץ, לא צריך לבוא בשטויות והבלים.

1070 קיב א בסוף העמוד.

1071 באים אלה החרדים בטענה: ״פן אשחית את נחלתי״. בדיוק כמו ״פלוני אלמוני״. אבל בועז היה חכם ולא שעה לטענה הזאת של ״פן אשחית את נחלתי״. ובאמת, מזה נולד אור של משיח.

1072 של אלו החרדים.

1073 לעיל עמ׳ ו.

1074 לעיל עמ׳ טו.

1075 עמ׳ לח ועוד.

1076 ״אמת-דיגע״ — אמיתית. (כלומר אמונה אמיתית בהי״ת ובארצו).

1077 בסולם בית אל, דף יג, ב, עמודה ב.

1078 עפ״י בראשית לא, יד-טו.

יוכח לדעת, שאין לנו עוד לבקש מאומה פה, אלא הגיעה השעה לכולנו לשוב לאחוזת אבותינו. וזה אמת וברור לאמיתה של תורה, וכל החולק על זה חולק על האמת ועל התורה, ודוק.

סח. עוד אמשול לך משל אחי! ואספר לך מעשה שאירע לי לעצמי, ובדידי הוי עובדא. בברחי ממדינה של גהינום להציל את נפשי הערומה, לא יכולתי ליקח עמי שום חבילה של חפצים, ולא הצלתי עמי שום דבר אלא דק תפילין של רש״י לחוד, ואפילו תפילין של ר״ת מוכרח הייתי להשאיר, כי כך היתה אופיה של ההברחה, שלא ליקח כלום. אבל תפילין של רש״י לא השארתי, כי לא היה באפשרותי להפרד מהם, כי המה שוים לי כרכוש היותר גדול שבעולם, כי אין לי תמורה להם. ועוד בילדותי, עוד קודם מלחמת העולם הראשונה, רכשתי אותם, והנחתים לכתיבה אצל הסופר המפורסם צדיק תמים ר׳ חיים סופר ממונקאטש ז״ל. בגלל כן, הם חשובים לי מאד, ואין אני זז בלעדיהם אף זיז כל שהוא. וכשבאתי לכאן עיר הבירה, היו חסרים לי תפילין דר״ת וטלית. והנני מכיר תודה לידידי, הרב הגאון צדיק תמים בנש״ק, מו״ה ישראל דוד מרגליות שלזינגר, רב בביהמ״ד ״לינת צדק״ דפה, שבהשתדלותו נתן לי בע״ב נכבד ויר״ש, מו״ה חיים מרדכי שטרן נ״י, תפילין דר״ת מאד נאים ומהודרים, ממש החיה את נפשי בזה, וכבר היו לי ב׳ זוגות תפילין הנ״ל, אבל היתה חסרה לי עוד טלית, ואזכיר את ידידי הגביר ר׳ וואלף רייכמאן נ״י מפה, לטובה, שהוא נתן לי טלית להתפלל בה. וכבר עזר הי״ת שיהיו לי ב׳ זוגות תפילין וגם טלית להתפלל בהם, אבל לא היה עוד הכל בשלימות, כי עוד היה חסר לי אבנט להתפלל בו. ועזר ה׳ אותי גם בזה, כי יש לי פה תלמיד ותיק אחד שלמד בישיבתינו, הוא נתן לי גארטעל[1079] להתפלל. אבל עוד לא היה הכל בשלימות, כי אחר שהיו לי כל חפצי קודש הנ״ל, עוד היה חסר לי סידור להתפלל בו. ואזכיר תודה לידידי תלמידי, הרבני המופלג בתורה ויר״ש, כמו״ה זלמן ליב קלמן נ״י, אחד מנטורי חברת הש״ס דקה״י פה עיר הבירה, גם תלמיד מו״ח הגה״צ ז״ל, שהוא נתן לי סידור להתפלל. וב״ה שהזמין לי כל חפצי קודש הנ״ל, שצריכים לי בכל יום להתפלל בהם. אבל בכל זאת, בכל עת בבוקר כשרציתי להתפלל, היה לי יגון ואנחה בחפצי קודש הנ״ל, כי תמיד לא היו מזומנים לי כולם בבת אחת, שאוכל להתפלל בהם בלי מפריע, כי פעם היו חסרים לי תפילין דרש״י, ופעם תפילין דר״ת. וכשהיו שניהם מזומנים, היתה חסרה לי הטלית. ופעם חסר לי הגארטעל, ופעם הסידור. וכה היה לי מידי יום ביומו, עד שבקושי עלה בידי להכינם שיהיו כולם מזומנים בידי בפעם אחת. וכל זה נגרם לי, יען שלא היתה לי טלית בייטל[1080], ליתן כל חפצי קודש בתוכה, כדי שיהיו כלולים יחד ולא יתפזרו לכאן ולכאן. עד שריחם עלי ידידי תלמידי, ר׳ זלמן ליב הנ״ל, ונתן לי גם טלית בייטל, והנחתי את חפצי קודש הנ״ל בהטלית בייטל. ומאז היה לי נחת ועונג, שבכל עת שהלכתי להתפלל

1079 אבנט.

1080 שקית לטלית.

מצאתי הכל מוכן ומזומן, ולא היה חסר לי כלום מהם. והייתי עושר מילך[1081] ובלב מלא שמחה מהטלית בייטל הנ״ל, שעשה לי טובה גדולה הזאת לקבץ ולאחד לי את החפצים הנ״ל בכל עת שמצטרך לי, מבלי שאצטרך לילך ולחפש אחר כל אחד ואחד. והתבוננתי על גודל כוחה של הטלית בייטל הזאת, שיש לה כח הקיבוץ והחיבור, לחבר את הכל יחד, שלא יחסרו ולא יפרדו זה מזה בשום פעם. והטלית בייטל הזאת נותנת את השווי והערך לחפצים הנ״ל, שיוכלו למלאות תפקידם לעת הצורך. אבל, אחר התבוננות רבה בכחה של הטלית בייטל הנ״ל, ראיתי והכרתי, שעם גודל כח הקיבוץ שיש בה, אין בכחה להשפיע איזו השפעה של שינוי, למעליותא או לגריעותא, בכל החפצים שמונחים בתוכה. כי לעולם לא מצאתי ששום אחד מחפצי קודש הנ״ל, ירד מקדושתו או התחלף בעצם אחר. כי תמיד מצאתי את התפילין דרש״י כמו שהיו ולא נתחלפו זה בזה, כי מעולם לא נעשה מתפילין דרש״י תפילין דר״ת, או מר״ת רש״י. וגם לא נעשה מתפילין גארטעל[1079] או סידור או טלית וכן להיפך. וראיתי, כי אין להטלית־בייטל אלא כח קיבוץ גרידא, שמקבץ לי את החפצים הנ״ל שלא יתפזרו אנה ואנה, ולא יחסר לי שום אחד מהם בכל עת שנצרכים לי, אבל אינו משפיע שום השפעה עליהם כלל וכלל. עד כאן המעשה והלימוד שלמדתי מהטלית בייטל הנ״ל.

והמעשה של הטלית בייטל הנ״ל, הוא דמיון מתאים לישראל בגולה, שיש בינינו מדרגות ומדרגות שונות. ישנם שהם בקדושה גדולה כתפילין דרש״י, ויש שהם בקדושה דר״ת, ויש שהם במדרגת טלית, ויש שהם במדרגת הגארטעל, ויש שהן במדרגת הסידורל[1082] — והם פשוטי העם, שהם יהודים פשוטים כמו סידורל שהוא פשוט. ויש שהם פחותי ערך, אבל אעפ״כ הם יהודים. וכל אלו הכתות צריך שיהיו באגודה אחת ובקשר אחד, כדמוכח ממצות ד׳ מינים, כמבואר בפיוט לסוכות[1083] ובמדרש[1084]. וגם, כי צריכין אנו זה לזה, כאשר ביאר זאת היטב רבנו מצאנז בספרו ״דברי חיים״ על התורה (בהשמטות לפרשת ״ראה״), בדמיון הגוף, שיש בגוף חלקים שונים שהנפש תלויה בהם והם העיקר שבגוף, כמו הראש והלב. ויש חלקים שהם אינם עיקר בחיי האדם, כמו הידים והרגלים, דהא יכולים לחיות בלי ידים ובלי רגלים. אך, היכול הראש לומר לרגלים או לידים: איני רוצה להיות בקשר עמכם, מפני שאני יכול לחיות בזולתכם, וכדומה מן הטענות, יען שהם פחותים ממנו אינו רוצה שיהיו בשייכות עמו? — ודאי לא. כי אף שיכולים לחיות בלי ידים ובלי רגלים, אבל איזו חיות הוא בלי ידים ובלי רגלים, רחמנא ליצלן מחיות כזאת. אבל האמת היא, שיש לראש צורך ברגלים, דכל כח המשא הוא ברגלים, וכל כח הפעולה הוא בידים, והם משלימים את הקומה השלימה שבאדם, ואז הוא אדם השלם. וכמו כן הוא באומה, אף שיש אנשים רמי השגה ובדעת שלימה, וישנם אנשים קטני הדעה ופחותי

1081 עשיר כמלך, בהשאלה: מאושר.
1082 הסידור.
1083 יוצר לסוכות: ״אקחה בראשון לאחרון וראשון״, מחזור רבה עמ׳ 132-135.
1084 ויק״ר פרשה ל, אות יב.

ערך, אבל כולם נצרכים לאומה, ומשלימים אלו את אלו וצריכים להיות באגודה אחת. ע״כ תורף דברי רבנו שם. (ועיין לעיל אות לג[1085], שהבאתי מהרמב״ם בהקדמה לזרעים, שעל כן הניח הקב״ה רשעים בארץ ישראל, כדי לעשות חברה לצדיקים להסיר השממה). אבל מכח פזורינו בין הגוים, אי אפשר לקבץ אותנו בקיבוץ אחד, ותמיד יש בנו חיסור, וזו חולשתינו. ועל כן, יד הכל שולטת וממשמשת בנו, ואנו בין עצמינו קטועים וגדועים זה מזה, כמו שתארתי לעיל באות נ״ה את התואר ״גלות יו״ד״[1086]. והכל בגלל שחסר לנו דבר שיקבץ אותנו בקיבוץ אחד, שלא יתפזרו החלקים שבנו. על כן, אם נתקן את הקלקול הישן הנ״ל בעזר הבורא, ונחדש בנו את האחדות להתאחד כל כלל ישראל בקיבוץ אחד לקיים מצות עשה דישוב הארץ, וענין זה יעשה אותנו כחבורה אחת, כאשר בארתי לעיל[1087] בארוכה, שרק מצוה זו בלבד מסוגלת לאחד את כל ישראל ולעשותם גוי אחד — אז תהיה חבורה הנ״ל רק הטלית־בייטל[1080] הגדולה של האומה הקדושה, שתקבץ בקיבוץ אחד את כל חלקי ישראל שבעולם. אבל, לא מוכרח שתשפיע על החלקים איזו השפעה להיזק, כי כל אחד ואחד יוכל לסדר ענינו כפי מה שהורגל מימיו. החסידים יעשו להם קלויז[1088] ללמוד ולהתפלל ולחנך בניהם כפי אות נפשם הטהורה, וכן הפרושים בקדושה וטהרה, וכן אינך. ורק בנוגע לבנין הארץ ולישובה יד אחת לכולנו, כאיש אחד ובלב אחד, וכל ישראל כחבורה אחת בפרט זה, וכמו שהיו בימי עזרא כאיש אחד, וכמו שהבאתי לעיל[1089]. ובזה ישולם חוב הנ״ל, ותתרומם קרן ישראל, וכל אחד יבוא בשלום על מקומו. ואדרבה, תתרבה הדעת, וכמו שהבאתי לעיל[1090] בשם רבנו מגור שליט״א (זצ״ל) ובשם הרמב״ן, שבריבוי יראי השם תתרבה הדעת ע״י ההשפעה שמשפיעים על סביבותם, אף בלי שום עשיה לזה. ויתקיימו דברי רבנו הרמב״ם שהבאתי כמה פעמים לעיל[1091], דאחר שיתקבצו רבים מישראל, יתן ה׳ בליבותם רוח טהרה, ויטו שכם אחד לעבדו בלבב שלם ולקיים מצוותיו יתברך שמו, אכי״ר.

סט. כללו של דבר, בנין הארץ בפרט מוכרח לכולנו בשביל להתאחד בכלל אחד, כי רק אז נראה ברכה אי״ה במעשה ידינו. רצוני לומר, רק אקאַנאָמיש מיסטען ווער איינס זיין אונד צוזאממען ארבייטען[1092], כאשר הוכחתי לעיל, שרק בכח האיחוד והחיבור של כלל ישראל בכנופיא אחת מונחת הישועה והגאולה. וגם הפראקטיקא[1093] מוכחת כן, כאשר אנו רואים עתה ממלחמות העמים, שכל צד משתי המערכות שעומדות זו כנגד זו, תולין בזה כל נצחונם — בהתאחדות העמים לעמוד יחד ובאגודה אחת במטרה אחת, כאיש אחד ובלב אחד, בלי פירוד לבבות ובלי חילוקי דעות, כדי להשיג המטרה

1085 עמ׳ ריח-ריט.
1086 יהודי גלות.
1087 עמ׳ רעח.
1088 נינוי לבית מדרש.
1089 עמ׳ רפ-רפא.
1090 עמ׳ רכא.
1091 עמ׳ פו ועוד.
1092 צריכים להיות באחדות כלכלית ועבודה כוללת.
1093 הניסיון המעשי.

שבעבורה עושים את המלחמה. ואלמלי[1094] היו חילוקי דעות בצד מן הצדדים, בזה היו נותנים יד לצד שכנגדם להתגבר עליהם. ועל כן, כל פעולתם של הצדדים היא לשמור על אחדותם, אפילו בעל כרחם, שמכריחים את כל הכתות שהיו ביניהם בשעת שלום שעתה בשעת המלחמה אין להתגודד באגודות אגודות, אלא כולם יתאגדו באגודה אחת במטרה אחת, כדי לנצח בזה את האויב האורב עליהם לאבדם. וכך מוכרח להעשות גם בנו, כי רק עי"ז נשיג בעזה"י את מטרת חפצינו.

וזה נמי מה שרמזה התורה בברית בין הבתרים שכרת הקב"ה עם אברהם אבינו, בשאלו "במה אדע כי אירשנה"[1095], והשיב לו הקב"ה: "קחה לך וכו' ואת הצפור לא בתר"[1096]. רמז לו הקב"ה, כשהציפור — היינו ישראל (וכמו שהבאתי לעיל[1097] בשם ה"נועם אלימלך") — לא בתר, היינו, שלא יבתרו לבתרים אלא יהיו באגודה אחת — אז יירשו את הארץ. הרי קמן[1098] הבטחת הקב"ה לאברהם, שרק בזמן שישראל הם מאוחדים יחד בכלל אחד שלם, רק אז המה מובטחים על ירושת הארץ.

ע. על כן, אליכם אישים, אישי ישראל החיים בכל חמישה חלקי תבל, אקרא, מקטן ועד גדול, מאיש עד אשה, מנער ועד זקן, כולכם קומו והתייצבו, עמדו נא והתעוררו נא להכנס בברית הזו של בנין הארץ ואל תשאר אפילו נפש אחת חוצה (ומדינא סגי אפילו ברוב, כמבואר בהוריות דף ג[1099]), ונבנה ארצנו בבחינת ביאת כולכם[1100], דמהאי טעמא לא היה קיום לא למקדש ראשון ולא למקדש שני, משום דלא כולם השתתפו בו. על כן, אם נשתתף עתה כולנו בה, אז יהיה לה כח נצחי, וה' יהיה אתנו, כמאמר הפסוק (בחגי ב[1101]) "וְחֲזַק כָּל עַם הארץ נאום ה' וַעֲשׂוּ, כי אני אתכם נאום ה' צבאות... ורוחי עומדת בתוככם אל תיראו". ונזכה לגאולה שלימה בביאת מלכות בית דוד. דכיון שבאה בהתאחדות הכלל כולו — אין שטן ואין פגע רע, וכמו שהבאתי לעיל[1102] בשם רבותינו הקדושים בעלי רוח הקודש. על כן, לדעתי לזה צריך עיקר ההשתדלות בימינו, לחבר ולקשר את כל האומה הקדושה במקצוע זה של בנין הארץ, שיהיו כחבורה אחת, וכמו שכתבתי לעיל[1103] בארוכה. ויפקידו פקידים להוציא את ההתאחדות הזאת שהיא בכח, וכמו שהבאתי לעיל[1104] בשם רבנו המהר"ל, אל הפועל, ואז נזכה להרמת קרן ה' ועמו ומשיחו, וכמו שהוכחתי לעיל[1102], שרק בזה תלויה כל ישועתינו והרמת קרנינו בב"א ואמן, כן יאמר ה'.

1094 אילו כן.
1095 בראשית טו, ח.
1096 שם שם, ט-י.
1097 עמ' רע-רעא.
1098 לפנינו.
1099 עמ' א.
1100 עי' רמב"ם הלכות תרומות, פ"א הלכה כו. ועי' מהרש"א ליומא ט ב, ד"ה: "כחומה". ולעיל עמ' קפב.
1101 פס' ד-ה.
1102 עמ' רע-רעא.
1103 עמ' רפ.
1104 עמ' רעג-רעו.

עא. והנה כבר בפתיחת הספר[1105], הטפתי מלים לעולי ובוני הארץ שבזמנינו, אבא עתה למלאות דברי ולדבר אליהם עוד שנית.

כבר הוכחתי[1102] לדעת, שאור ישועת ישראל תלוי בהשתתפות כל כלל ישראל בעבודת הקודש של מלאכת בנין הארץ וישובה. והיינו, השתתפות היראים והחרדים על דבר ה׳, וגם השתתפות כל המון ישראל, יהיה מי שיהיה, וזה בלא זה לא ישיגו תכלית הנרצה. כי צריך לידע ולהבין, כי בלי היראים לא יבנו ערי ציון, ורק ברוח ה׳ יבנו ערי יהודה. ואם כי עלה ביד חלק מההמון להתחיל בבנין הארץ, אל יחשבו שזה הוא מעשה ידי אדם לחוד, אלא הכל נעשה בסיעתא דשמיא, ועפ״י סיבת כל הסיבות שסיבב בידם להעשות ההתחלה על ידם דוקא, וכמו שבארתי למעלה[1106] באריכות. אבל עדיין צריכים לסיעתא דשמיא כדי להמשיך הלאה להלך למעלה למעלה בעבודה זו ולפתחה עד שתגמר בשלימות. ובלי עזר, ח״ו, מן השמים, יוכל כל הדבר להתבטל, וכמו שהיה אצל הנשיא דון יוסף שרמזתי לעיל[1107], וביום אחד יוכלו לאבד כל יגיעתם שיגעו עד עתה אם לא יהיה מרצון השם, ח״ו. עיין לעיל (אות לג[1108]) מה שהבאתי בשם המקובל האלקי בעל ״הון עשיר״, שאם אינו כפי רצון השם, יוכל להיות וז״ו אחרית שִׂמְחָה תוגה, עיי״ש. על כן, יתאמצו לעשות הכל ברוח התורה ועפ״י עצת חכמי הדור, וכמו שכתבתי בפתיחה, ואז יעלה לרצון לפני אדון כל ומן השמים יסייעו לזה.

והעיקר שבאתי עתה, לעורר את ההמון הרב שבאו לארץ, ועובדים עבודת האדמה ועבודת חומה לבנות בתים וכדומה מעבודת הבנין והישוב, שאל יחשבו שעבודת האדמה והישוב בארץ הקדושה היא רק עבודה חומרית גרידא כעבודת האדמה והישוב בחוץ לארץ שקורין באדעז־קולטור[1109] שהוא רק לתכלית החמרית שבה בלבד, וכמו שהורגלו וחונכו בהיותם בחוץ לארץ בקולטור של אומות העולם, וכמו שכתב המדרש[1110] (בשיר השירים[1111]) על הפסוק ״שָׂמַנִי נֹטֵרָה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי״ — ״שמוני נוטרה את הכרמים׳ — לכבוד האומות, ׳וכרמי שלי׳ — זה הקב״ה — ׳לא נטרתי׳״. וזה מוסר השכל ותוכחה מגולה לאחינו בני ישראל שבגולה שנתנו את כל כוחותיהם הרוחניים לקולטור של אומות העולם, להגדילה ולהרימה ולהביא אותה אל רום המעלה בכל מדינות אירופה, כי דוב מדינות אלו שהגיעה קולטור שלהם אל ראש הגבעה — היה רק ע״י התפתחותן של ישראל, שנתנו כל כוחותיהם הרוחניים לזה. וכלפי שהיה להם להחזיק טובה על זה וליתן להם חלק בראש בטובת ההנאה של הקולטור, עוד גזלו מהם זכותם והושלכו החוצה מכל נתח טוב, ואחרים אוכלים את יגיעתם. זה גורל אחינו בני ישראל שנזורו אחור מלנטור כרם ה׳ צבאות, והלכו לנטוד כדמי הגוים, או השביעו נפשם בקולטור הגוים. וכשבאו

1105 עמ׳ סג-סו.
1106 עמ׳ קלב ואילך.
1107 עמ׳ קל.
1108 עמ׳ ריט-רכ.
1109 תרבות האדמה.
1110 ילקו״ש ח״ב, דמז תתקפב, ד״ה ״בני אמי״.
1111 א, ו.

לארץ והתחילו בעבודתם שהורגלו בה בחוץ לארץ, צריך להודיעם, כי עבודה זו שהורגלו בה בחוץ לארץ, ששם נחשבת לעבודה חומרית בלבד, בארץ הקדושה — לעבודה רוחנית היא נחשבת. מפני שכל עבודה ופעולה שעובדים ופועלים בעבודת הארץ, כמו לחרוש ולזרוע וליטע אילנות ולבנות בתים ולעשות דרכים וכדומה מן הפעולות שנצרכות לישוב הארץ, למצוה יחשב, והוא כמו מי שעושה תפילין ולולב וסוכה ושאר מכשירי מצוה, וכמו שכתב רבנו החת״ס (בחידושיו לסוכה[1112]) שהבאתיו לעיל[1113]. וכבר קדמו בזה גאון קדמון, בשו״ת הרשב״ש בן התשב״ץ (סי׳ א-ב-ג), שביאר דין זה באריכות גדולה, ומסקנת דבריו שהישיבה בארץ היא מצות עשה מן התורה, כדעת אביו התשב״ץ וכדעת זקנו הרמב״ן. אלא, שעיקר המצוה היא הישיבה והדירה, והיא תלויה בשתי סיבות: סיבה א׳ — היא העליה, שאם לא יעלה איך ידור שם. וסיבה ב׳ — היא הישוב, והישוב הוא כגון נטיעת גנות ופרדסים ואילנות וקניית קרקע לבניית בתים ושאר צרכי האדם, שכל זמן שימצא מזון ודיור — תמצא הישיבה. ועליה היא השגת הישיבה, והישוב הוא צורך לקיום הישיבה. וכן שנה ושָׁלַשׁ שם דבריו, ומסיק בזה״ל: ״על כן אני אומר, שהישוב והעליה שתיהן סיבות המצוה, אלא שהאחת מקדמת והאחרת מגעת. היינו, הישוב — מגיע ומקיים אותו בקיום המצוה, והמה מכשירי מצוה כמו תפילין וסוכה ולולב שמגיע את האדם לקיום המצוה״, עכ״ד בקצרה. (ובאמת נפלא בעיני על הגאון ב״שדי חמד״[1114], שכל דז לא אניס ליה, איך לא ראה את הרשב״ש הנ״ל שביאר את מצוה זו באריכות, והוא לא ציין עליו כלל. ואולי לא היה ספר זה בידו). עכ״פ אנו רואים, שעבודות הישוב בארץ המה מכשירי מצוה, כמו עשיית סוכה ולולב ותפילין ומזוזה.

ובאמת, לולי דמסתפינא[1115] מחברי וביותר מרבותי שיחייכו עלי, הייתי אומר דבר חדש, דכמו שאמרו חז״ל בסוכה (מו[1116]) ובמנחות (דף מב[1116]), שהעושה לולב לעצמו או סוכה לעצמו מברך ״שהחיינו״, כן מי שהתחיל בארץ ישראל בעבודת האדמה לעצמו או בבנין בית לעצמו — יברך ״שהחיינו״ בפעם הראשונה שמתחיל לבנות. ואולי, גם כשאינו לעצמו, דיש לחלק בין סוכה ולולב ובין ישוב הארץ. דהמצוה לעשות את הארץ ראויה לישוב, א״כ אין צריך שיהיה דוקא לעצמו, ואפילו לאחרים סגי כיון שראוי גם לו. וקצרתי בסברא. ועיין בתוס׳ (סוכה שם[1117]), שהסתפקו באיזה מצוות תיקנו ״שהחיינו״ ובאיזה מצוות לא, ומסקנתם — דבמצוה שיש בה שמחה מברכין, והיכא דליכא שמחה אין מברכין. ובנידון דידן, ודאי איכא שמחה, ודאי שהיה מן הראוי לברך ״שהחיינו״ כל מי שבא בראשונה להתחיל בעבודת הארץ ובבנין הארץ. ולא באתי אלא להעיר ולא להלכה וכל שכן למעשה, עד שיסכימו אתי גדולי הדור, ודוק.

1112 דף לו א, ד״ה ״דומה לכושי״.
1113 ריד-רטו.
1114 מערכת ארץ ישראל.
1115 אילו לא הייתי חושש.
1116 עמ׳ א.
1117 ד״ה ״העושה סוכה לעצמו מברך שהחיינו״.

עב. עכ״פ, מזה יבינו כל עובדי אדמה שבארץ ישראל, שעבודתם אינה עבודה חומרית אלא עבודה רוחנית, ושיש במעשה ידיהם קדושה ורוחניות אלקית בכל פעולה ופעולה שעושים בישוב הארץ. ואפשר שעל זה כיון ישעיה באמרו ״אמרו להרי יהודה הנה אלקיכם״[1118], שלעיל באות ל״א (עיין מה שכתבתי שם) נתקשיתי בלשון ״הנה אלקיכם״ מה כיון בזה? ומלבד מה שכתבתי לעיל, יש לומר עוד, שכוונתו היתה לומר בזה כמו שכתבתי פה, שעל כל פעולה ופעולה שעושים בהרי יהודה שורה עליה קדושה ורוחניות אלקית, מפני שכל פעולה ופעולה היא מצוה כשאר מצוות התורה, וגם הארץ מתקדשת על ידה בקדושת השם, וכמו שבארתי לעיל באות ל״א עיי״ש. וכיון שכן, צריך כל פועל להכין את לבו ואת דעתו ואת שכלו ואת השגתו לעבודה קדושה ומעולה זו, וישליך את הדעה הזרה מלבו מה שהביא אתו מחוץ לארץ בעבודה זו, ויעורר את נפשו לרוחניות שבה, אז יהיה בטוח שה׳ ישלח עזרו מקודש[1119] וישלח ברכה במעשה ידיהם, והישוב יתגדל ויתרחב ויתרבה עד שנגיע לתכלית ולהשלמת הגאולה בב״א. ולזה נחוץ שיתקרבו אל היראים, ויקבלו לקח ולימוד מחכמי הדור לעשות הכל ברוח התורה, וברוח חדשה זו של התורה תלכו ותמלאו את תעודתכם שבשבילה באתם לארץ לבנותה ולעודדה, הכל כמו שעשיתם בחוץ לארץ, רק בשינוי לטובה, כי שם היה ברוח זרה רוח העמים, וכאן תהיה ברוח התורה וברוח ה׳ צבאות. ובעיניכם תראו כי חפץ ה׳ יצליח בידכם, וכל הברכות המבוארות בספרי הנבואות ישיגו אתכם, וכמו שהבאתי בסוף פתיחת הספר[1120] מרש״י (פרשת ״וזאת הברכה״), שכל כסף וזהב שבעולם יזוב לארץ ישראל אם תהיה התנהגות הארץ ברוח התורה עיי״ש, ותבנה ותכונן ארצנו הקדושה בטעמפא מהירה[1121] כל כך עד שבעצמינו נתפלא על זה שבזמן קצר נתרחבו גבוליה.

וה׳ יהיה בעזרינו בכל מפעל ומפעל ומלאכים מן השמים יבואו לסייעינו, כמסופר במדרש קהלת[1122]: ״מעשה בר׳ חנינא בן דוסא שראה בני עירו מעלין נדרים ונדבות לירושלים. אמר: הכל מעלין לירושלים נדרים ונדבות ואני איני מעלה דבר, מה עשה — יצא למדברה של עירו וראה שם אבן אחת ושבבה וסיתתא ומירקה (עיין ״מתנות כהונה״: ״׳שבבה׳ — לשון שבירה, כדאמרינן פרק ר״ע[1123]... ׳ומירקה׳ — עשאה חלקה ובהירה כדרך אומרו ׳תמרוקי הנשים׳[1124]״) ואמר: הרי עלי להעלותה לירושלים. ביקש לשכור לו פועלים, נזדמנו לו ה׳ בני אדם. אמר להם: מעלין לי אתם אבן זו לירושלים? אמרו לו: תן לנו חמישים סלעים ואנו מעלין אותה לירושלים. ביקש ליתן להם ולא נמצא בידו. הניחוהו והלכו להם. זימן לו הקב״ה חמישה מלאכים בדמות חמישה בני אדם, אמר להם: אתם מעלין לי אבן זו? אמרו לו: תן לנו ה׳ סלעים ואנו מעלין לך אבנך לירושלים, ובלבד

1118 ישעיה מ, ט.
1119 עפ״י תהלים כ, ג.
1120 עמ׳ סו.
1121 בקצב מהיר.
1122 קה״ר פרשה א, אות א.
1123 שבת פז א. ועי׳ ב״מתנות כהונה״ הנ״ל שלא דייק בלשון הגמרא ובפירוש רש״י שם.
1124 אסתר ב, יב.

שתתן ידך ואצבעך עמנו. נתן ידו ואצבעו עמהם, ונמצאו עומדים בירושלים. ביקש ליתן להם שכרם ולא מצאן. נכנס ללשכת הגזית ושאל בשבילם, אמרו לו דומה שמלאכי השרת העלו אבנך לירושלים", עכ"ד המדרש. ומדרש זה איתא ג"כ בראש מדרש שיר השירים[1125]. ולכאורה יש להתפלא, כיון שהיה לו ליתן ה' סלעים בעד שכר מלאכה למה לא הביא שלמים בעדם, הלא בעד ה' סלעים היה יכול לקחת בהמה לשלמים? אלא שרצה להראות שכל המסייע לבנין העיר או להחזיק בְּדֶקָה עולה לרצון להי"ת כעולה וכקרבן. על כן העלה דוקא אבן לירושלים, ששייך לחומת העיר, ומן השמים היו מסייעין אותו, שהרי באו מלאכי השרת ונשאו את האבן. ומה שבקשו ממנו ליתן אצבעו למשא האבן אף שהם נשאוהו, ומה הועיל למשא זו אצבעו, הכי היו צריכים לו? נראה לי דהוא עפ"י מה שראיתי בספר אחד שהביא בשם הגאון קדוש ישראל ר' ישעיה מושקאט ז"ל אבדק"ק פראגא שע"י ורשה, על מה שאמרו חז"ל[1126]: הארון היה נושא את נושאיו, ואעפ"כ צוה ה' לשאת אותו, והוא משום שהי"ת רוצה להתעוררות שמלמטה, וכמו שכתב הזוה"ק[1127], שבאתערותא דלתתא אתער אתערותא דלעילא, עכ"ד. כמו כן רצו המלאכים, שההתעוררות שמלמטה יעשה הוא באצבעו, ואח"כ יבוא הסיוע מן השמים.

כמו כן אהובי! אם עבודתכם תעשה הכל עפ"י רוח התורה והמסורה, בעצת חכמי התורה ומנהיגיה — בטוחני, חזקה שה' ישלח עזרו מקודש ומציון יסעדכם[1128], וכפירוש המדרש[1129] — מקדושת מעשים שבכם ומציון מעשים שבכם, ותלכו מעלה מעלה בעבודתכם הקדושה ותתברכו ממעון הברכות ויקוימו בכם כל הברכות הכת:בות בפרשת "בחוקותי"[1130] ובפרשת "כי תבא"[1131], וה' יאמר אלינו: "אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים (היינו מארץ שהיינו בה במיצר ובדוחק[1132]) מהיות להם עבדים, ואשבור מוטות עולכם ואולך אתכם קוממיות"[1133]. אכי"ר.

עג. הנה הארכתי עד כה בפרק זה של בנין וישוב הארץ, בביאור מצוה זו באר היטב, וטיילתי בה באריכות ובקצרה בכל פינה ופינה, והוכחתי בראיות מוכחות ומוכרחות שהחוב של מצוה זו מוטל על הכלל כולו בכל עת ובכל זמן, ואין שום יחיד יכול לפטור עצמו ממנה. וביותר נכפל החוב עלינו בזמנינו, לקום ולהתעורר מתרדמתינו ומעצלותינו, כי כעת יש די התעוררות לזה למי שיש לו עינים לראות ואזנים לשמוע, וראה או שמע מהנעשה אתנו בימים הקשים שעברו עלינו בגזירות שבארבע שנים שעברו עלינו, אשר הכותב קורות הדורות יוכל לכנותם "גזירות ת"ש-תש"א-תש"ב-תש"ג", כמו שכינו

1125 שיהש"ר פרשה א, פס' א.
1126 סוטה לה א.
1127 זהר חלק א, דף עז, ב: שם פת, ב. ועי' "דרישת ציון" הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קפו-ז.
1128 עפ"י תהלים כ, ג.
1129 שו"ט פרשה כ (מהדורת בובר אות ה).
1130 ויקרא כו, ג-יג.
1131 דברים כח, א-יד.
1132 עי' לעיל עמ' רסז: "שתיבת 'מצרים' היא סמל כל צרה שבאה על ישראל, ר"ל".
1133 ויקרא כו, יג.

לגזירות מסע הצלב ״גזירות תתנ״ו״, והפה ילאה לספר אותם, והעט לא יספיק לכותבם. והכל נעשה בהסכם רצון העליון בעוה״ר.

וכמו שבארתי המדרש באיכה[1134]: ״שאלו לר׳ יהושע בן לוי: איו הקב״ה ? השיב להם: בכרך גדול של רומי״. והוא פלא על השאלה ועל התשובה. על השאלה — וכי זו שאלה איו הוא יתברך, איו הוא לא? וגם, למה דוקא בימיו של ר׳ יהושע בן לוי נשאלה שאלה זו? וגם, מה השיב להם ״בכרך גדול של רומי״, הלא ״מלא כל הארץ כבודו״[1135]!

אבל הפירוש האמיתי בזה. דידוע שבימיו של ר׳ יהושע בן לוי היו גזירות תקיפות על ישראל, שהיה קרוב לחורבן וצר לישראל מאד בגזירות קשות ואכזריות. באו אליו בתמהון לבב ושאלו אותו: איה הקב״ה, למה שותק הקב״ה על כל זאת, על הנעשה בישראל? וכמו ששמענו בימינו מרבים מההמון ששאלו כך: ווּאָ איזט דער יידישער גאטט ווארום שווייגט ער צו דעם אללעם[1136], כך שאלו גם לריב״ל. על זה השיב להם: ״בכרך גדול של רומי״. הכוונה בזה, מפני שכל אלו הגזירות יצאו מרומי, ששם היה מושב יועצי המלוכה, אשר שם יעצו את הגזרות על ישראל. ואמר להם: כסבורים אתם שאלו הגזירות נעשו בלי ידיעתו של הקב״ה? לא כן, אלא הוא כביכול היה ג״כ שם במושב של המיניסטערדאט[1137] הזה שהביאו גזירות קשות האלו, והכל נעשה בהסכמתו, מפני שכך עלתה במחשבה לפניו.

וכך השבתי אני גם כן לרבים השואלים ממני כך בהיותי עוד במדינה של הגהינום הידוע: ווּאָ איזט דער יידישער גאטט ב״ה[1138]? והשבתי להם: ער איזט אין דער רעזידענץ שטאדט ביים מיניסטערדאט[1139], והסכים על ידיהם בעוה״ר. והטעם שהסכים על ידיהם, הוא כמו שכתב הר׳ ר׳ יונתן בספרו ״אהבת יונתן״ (בהפטרת פרשת ״עקב״[1140]): כדי שיתנדבו לבם לילך לארץ ישראל. וכן רבנו היעב״ץ בסידור[1141] כתב, שכשמסיחים דעתם מארץ ישראל באים גזירות קשות על ישראל. וכבר הארכתי בזה לעיל[1142], ואין צורך לכפול הדברים.

עכ״פ, יש די התעוררות לזה לנדב לבנו לשוב לארץ חמדתינו. על כן אחי ורעי! קומו נא! התעוררו נא! התיצבו נא! והתחברו נא! וחזק ונתחזק בעד ה׳ ובעד עמנו ובעד ערי אלקינו[1143] ובעד תורתינו, כולנו יחדיו כאיש אחד ובלב אחד בעד ערי אלקינו, כי הגיעה

1134 עי׳ ירושלמי תענית פרק א, סוף הלכה א (ג א).
1135 ישעיה ו, ג.
1136 איפה אלוקי היהודים, מדוע הוא מחשה ומבליג על כל זאת?
1137 מועצת השרים.
1138 איפה הוא אלוקי היהודים ברוך הוא?
1139 הוא בעיר הבירה, במועצת השרים.
1140 על הפס׳ ״כִּי חָרְבֹתַיִךְ וְשֹׁמְמֹתַיִךְ וְאֶרֶץ הֲרִסָתֵךְ״, הובאו דבריו לעיל פרק שני הערה 125, עי״ש.
1141 סידור ״בית יעקב״, סולם בית אל (דף יג, א, טור א.)
1142 עי׳ עמ׳ קס ואילך.
1143 עפ״י שמואל ב י, יב.

השעה שכולם יהיו עולים ויהיו מעלין, כי רבה ישועתינו לבוא כמו שנראה מכל הסימנים שנראים בזמנינו. וכל אחד יהיה זריז לתמוך בכספו את מצות העליה והבנין.

עד. אמרו בירושלמי (פאה, פרק ד[1144]) על הפסוק שאמר דוד (דברי הימים א כב[1145]): ״והנה בעניי הכינותי לבית ה׳ זהב״ וכו׳ — ״מהו ׳בעניי׳ (הלא היה לו זהב לרוב)? אמר רבי: שאין עשירות לפני מי שאמר והיה העולם (רצה לומר, נגד הקב״ה קרא עצמו עני). דבר אחר: ׳בעניי׳ — (בעינוי) שהיה מתענה ומקדיש סעודתו לשמים״ (היינו, על בנין בית המקדש).

ויש לי פלא על רבנו מהר״ם שיף בדרשותיו[1146], שכתב על זה הפסוק שהוא על דרך שאמרו חז״ל[1147] ״אגרא דתעניתא — צדקתא״, ובכל יום התענית נתן לצדקה. וכתב שם בעל ההגה״ה לפרש דברי הגאון, משום דלא ניחא ליה לפרש מלת ״בעניי״ מלשון עניות, שהרי הכין כסף וזהב הרבה מאד, ולא בעניו אלא בעניי, פירוש — מלשון עינוי נפשו, ותענית על דרך ״אגרא דתעניתא צדקתא״, עכ״ד. והוא פלא, איך לא ראו שניהם כי דבריהם מפורשים שם בירושלמי. שהירושלמי מקשה את קושית בעל ההגה״ה הנ״ל, ומפרש כפירוש המהר״ם שי״ף. והוא פלא על המהר״ם שיף, דכל רז לא אניס ליה, וכאן העלים עין מירושלמי הנ״ל, ודוק.

עכ״פ, אנו רואין שדוד המלך ע״ה צמצם מפיו לבנין ירושלים ובית המקדש. והיה נראה לי להציע לפני עמנו הקדוש שבכל כדור הארץ בכל מקומות מושבותיהם, לאחוז במדת מלכנו הקדוש, וליתן כל ערשפארניס וואס דער יידישער־מענש מקטן עד גדול פאָן זיך ערשפארען ווירד[1148] לבנין ארצנו הקדושה. ואין כוונתי להרבות בצומות ובעינוי נפש וליתן הסך לארץ ישראל כמו שעשה דוד מלכנו, אלא כוונתי להפריש עצמו מן המותרות ולהקדיש שווי זה שהיה רוצה להוציא על המותרות לבנין הארץ.

ואפרש דברי, מה כוונתי בזה — שינהגו בכל בית ישראל, מאיש ועד אשה גם הקטנים שבישראל, שנהגו לילך לתיאטראות ולמיני שחוק וכדומיהם שקורין ספורט, שיקבלו עליהם שלא לילך לשם מהיום והלאה, ולהקדיש שווי זה שנהגו להוציא על הנ״ל לבנין ארצנו הקדושה, וישלחו אותו למרכזים שהעמידו לגבות הכספים לבנין הארץ. ואם יקבלו זאת עליהם כל אחינו שבארצות הגולה בכל כדור הארץ, יגבו כסף וזהב לרוב, ונחזק בזה את עצמינו ואת ארצנו, ולא את ארץ נכריה. וכן כדומה לזה מה שהוא מותרות לחיי האדם. ומי יתן שיִשָּׁמְעוּ מליי בזה, ויעלה לרצון לפני אדון כל.

ועוד נראה, דכבר הבאתי לעיל (ריש פרק ג אות א) מספר ״עזרת כהנים״, שכתב, שעיקר

1144 הלכה א (טו ב).
1145 פס׳ יד.
1146 ספר מהר״ם שיף — חידושי הלכות (גיטין, כתובות, בבא מציעא, חולין), שנת תקע״ט. בסופו ״דרושים נחמדים״, דף ח, עמ׳ א, ד״ה ״דברי הימים״.
1147 ברכות ו ב.
1148 ליתן כל חסכון שכל יהודי מקטן ועד גדול חסך לעצמו.

הבנין — ודאי על כל ישראל בצירוף כאחד הוטל המשא, ומלאכת רבים הוא. וכן כתב הרמב״ם[1148]* והרא״ה בספר החינוך[1149]. והכל חייבים לבנות ולסעד בעצמם ובממונם. וכן מצינו בדוד המלך שגבה כסף מכל שבטי ישראל וקנה קרקע בית המקדש, עיין זבחים (דף קטז, ע״ב), וכן בדש״י (בדברי הימים א פרק כא[1150]), כדי שיהיה חלק לכל ישראל בבנין הזה, עיי״ש.

והנה מצינו בדוד, (בדברי הימים א, פרק כט[1151]) באמרו לפני הי״ת (בעת שאסף נדבות לבנין בית המקדש): ״ועתה עַמְּךָ הַנִּמְצְאוּ פֹּה דאיתי בשמחה לְהִתְנַדֵּב לָךְ״. ופירש רש״י: ״הנמצאים... אבל עשירי ישראל כולם אשר בכל עיד ועיר לא נמצאו פה, ועל כן רבש״ע נתמעטה הנדבה, שאילו היו שאר כל ישראל כאן אז התרבתה הנדבה״, עכ״ל. (וכבד הבאתי דברי רש״י הללו, לעיל בפרק ג אות טו, עיי״ש מה שכתבתי בזה). הרי, שדוד אסף נדבות מיחידים למפעל הקדוש הזה. ואעפ״כ, הקפיד דוד לגבות ג״כ חמישים שקלים מכל שבט בשוה, שיהיה הכסף בא מצבור, שיהיה עסק זה עסק צבורי ג״כ חוץ ממה שיתנו היחידים לזה. עיי״ש כל הסוגיא ותבין דברי לאשורן.

כמו כן לנו בזמנינו, בעסק בנין הארץ — לא די במה שיתנדבו יחידי ישראל לעסק הקדוש הזה אלא צריך שיהיה עסק צבורי ג״כ. והיינו, באופן שכל קהילה וקהילה בכל תפוצות הגולה תתן בכל שנה ושנה איזה סכום ידוע מקופת הקהל, שהיא מעות ציבור, לצורך העליה והבנין. ואז נצא ידי חובתינו בזה, כי הוא מצוה דרבים ג״כ, כמו שאמר הכתוב ״בואו ורשו את הארץ״[1152], עיין רמב״ן שם. ואז תעמוד לנו זכותא דארץ ישראל לחלצינו ממיצר (עיין בהקדמה ראשונה[1153]). שהרי דוד גבה את הכסף מי״ב השבטים תיכף אחר שהיו בצרת המגיפה, שגילה לו גד הנביא שהצרה באה עליהם יען שהתרשלו בבנין בית המקדש, עיין מדרש תהלים (פרשה יז[1154]). כמו כן לנו, שכל הצרות שבאו עלינו הם יען שהסחנו דעתינו מארץ ישראל, כמו שהבאתי לעיל[1155] מהרבה מקומות בחז״ל, עלינו לעסוק בזה בעסק צבורי כמו שעשה דוד, וליתן לזה מקופת הקהל, ואז יהיה כח דרבים בזה לחלצינו ממיצר.

ועוד, כי כבר הבאתי לעיל (בפתיחת הספר[1156]) את הירושלמי דבבא בתרא (פרק ח סוף הלכה ב), שדימה את מצות ירושת הארץ למצות ירושת התורה, כי בשניהם נאמר ״מורשה״, בתורה כתיב ״תורה צוה לנו משה מורשה״[1157], בארץ ישראל כתיב ״ונתתי אותה לכם מורשה״[1158], עיי״ש. (ועיין לעיל בפתיחה, שהארכתי במושג זה). עכ״פ גילו לנו חז״ל, ששתי מצוות אלו שוות בחיובן. והנה, עיין רמב״ן (בפרשת ״וזאת הברכה״[1157])

1148* הל׳ בית הבחירה פ״א ה״ב.
1149 סוף מצוה צה.
1150 פס׳ כה.
1151 פס׳ יז.
1152 דברים א, ח.
1153 עמ׳ כז ואילך.
1154 מהדורת בובר אות ד.
1155 עמ׳ קס ואילך.
1156 עמ׳ נט.
1157 דברים לג, ד.
1158 שמות ו, ח.

שכתב, שהתורה היא ירושה של קהילת יעקב ולא ירושה של יחידים מבני ישראל. ובספרי ״משנה שכיר״ ח״ה (אשר עודנו בכת״י, הי״ת יזכני להוציאו לאור מתוך ישועתן של ישראל), הוריתי הלכה למעשה מכח דברי הרמב״ן הללו, שאין יוצאים ידי חובת מצות קיום התורה כדכתיב ״ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת״[1159], עיי״ש ברמב״ן דקאי על קיום התורה מדור דור, באם יחידים שוכרים מלמד ויחידים משלמים לו שכר, כי הוא מצוה של קהילת יעקב לדברי הרמב״ן הנ״ל, והוא עסק צבורי ולא עסק הפרטים. על כן צריך לשלם להמלמד מתוך קופת הצבור. והבאתי ראיה מדוד, שרצה שיהיה לרבים חלק בבנין המקדש, ולא הסתפק במה שנתנו יחידים לזה אלא גבה עוד כסף שקלים מכל שבט והחליף אותם בזהב, עיין תוס׳ זבחים (דף קטז, ע״ב[1160]) ורש״י (בדברי הימים הנ״ל[1161]). וכל זאת עשה כדי שיהיה בזה עסק הצבור ולא עסק היחיד. וגם הבאתי ראיה שרק באופן הזה שנותנים מקופת הצבור נקרא עסק רבים ולא עסק יחיד, מדברי הפרישה (הלכות עירובין[1161*]). ושם הארכתי, ואין כאן מקום להאריך בזה[1161**].

ועתה, שהירושלמי (בבבא בתרא הנ״ל) מדמה ירושת הארץ לירושת התורה מכח גזירה שוה הנ״ל, שבשניהם כתובה תיבת ״מורשה״, א״כ אין יוצאים ידי חובת מצות עשה דישוב הארץ במה שעוסקים בזה רק יחידים. ומהפרישה דעירובין מוכח, דאפילו אם כל ישראל יתעסקו בזה אלא שכל אחד פורע לעצמו מכיסו — דין יחיד עליו. אלא צריך לגבות אותו מיחידים ולשום אותו בקופת הקהל, והקהל ישלמו מכיסם אז יש עליו דין רבים ולא יחידים. והוא כתב כן לדין עירובין, אבל יש מקום ללמוד מדבריו לכל מקום שהחיוב על הכלל ולא על יחידים, שיש לעשות כן. ודברי הפרישה האלו הם חידוש נפלא, ולא ראיתי איזה פוסק שירגיש בחידוש מילתא הזה.

עכ״פ, במצות עשה דישוב הארץ, שהיא חיוב דרבים וכמו שהבאתי מירושלמי הנ״ל, החוב מוטל על כל קהלות הגולה להפריש למצות עשה זו סכום מה כפי יכולתם מקופת הקהל מזמן לזמן. כן מוכח מהנ״ל להלכה ולמעשה, ואז נצא ידי חובתינו, ותעמוד לנו זכותא דארץ ישראל לחלצינו ממיצר, אמן כן יהי רצון, ודוק.

עה. ומלבד זה, יחשוב האדם הישראלי מה שנעשה עם הכסף והזהב ועם כל רכוש ישראל מלפני מאות שנים ועד עתה פה בארצות הגלות, איך שהכל הלך לטמיון ונפל ביד עשו, ולא היה להם שכל ותבונה להמציא רכוש זה לארץ ישראל לקנות שדות ולבנות בתים, אשר עומדים לעולם ולעולמי עולמים ביד ישראל. וכמו שכתב הריב״ש בתשובה (סי׳ קא וסי׳ שפז), שישוב ארץ ישראל אינה מצוה לשעתה אלא מצוה המתקיימת לעולם, ומצוה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ הקודש ביד טמאים, עיי״ש. והיה לבני הגולה ללמוד מיעקב אבינו, שבשעה שעמד עם עשו במלחמה, היו מחשבותיו

1159 דברים כז, כו.
1160 ד״ה ״גבה״, עיי״ש.
1161 דברי הימים א כא, כה.

1161* כוונתו לדרישה, סי שפ.
1161** עי׳ ספר ״ירושת פליטה״, סי׳ לו.

ועשתונותיו איך להבטיח שלא יפול ממונו ורכושו ביד עשו, והצליח להציל ממונו ע״י שעשה עצמו כגשר, רגלו אחת נתן בשפת הנהר השני בצד ארץ ישראל, וברגלו השניה עמד בצד של עשו הרשע, שהוא חו״ל. וכבר פרשתי למעלה[1162], שהדברים אינם נאמרים בפשיטות אלא בדרך מליצה, להודיעינו מה היה הגשר שבו העביר כל רכושו לארץ ישראל — ע״י שמעולם לא עמד בשתי רגליו בצד שעמד עשו, אלא תמיד עמד ברגל אחת בארץ ישראל, והיה בעיניו ובלבו בארץ ישראל. על כן היה בידו להעביר ממונו לאט לאט לארץ ישראל. אבל אם היה עומד פה בחו״ל בשתי רגליו, והיה מסיח דעת מארץ ישראל — אז היה הסוף, שכל עמלו היה נופל ביד עשו. וזהו ענין מה שנעשה כעת בימינו עם רכוש ישראל, שהיה רכוש גדול ונפלא והכל הלך לטמיון, מפני שבעוה״ר עמדנו בשתי רגלינו פה בגלות והסחנו דעתינו מארץ ישראל. על כן לעינינו עשקו עמלינו מידינו.

וזה יהיה למוסר השכל לנו, שנדע לעתיד שלא להשתקע פה בשתי רגלים, אלא ברגל אחת נעמוד בארץ ישראל, ועינינו ולבנו שם כל הימים. אז יעלה בידינו בעזר השם לשתול ממונינו שם, וכל כסף המיותר בידינו נשקיע בבנין ארצנו, ושם יפרה וירבה הכסף לנו ולבנינו ולתועלת כל אומתינו הקדושה, ולקידוש שמו יתברך ויתעלה.

עו. וביותר מוטל חוב עלינו, אחר שיושבת הגלות הַחֵל המר הזה מעלינו, ונמצא מנוחה מאויבינו, להפנות דעתינו לארץ ישראל ולהרים קרנה בקנין שדות ובבניית בתים. ונלמד זאת מיעקב אבינו, דכתיב גביה ״ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען וכו׳, ויקן את חלקת השדה״[1163], ופירש רש״י: ״כאדם האומר לחברו: יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם״. ״ויקן את חלקת השדה״ — עיין שם ב״אבן עזרא״ שכתב וזה לשונו: ״חלק בשדה, והזכיר זה הכתוב להודיע, כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל, ומי שיש לו בה חלק חשוב הוא כחלק העוה״ב״, עכ״ל. והרמב״ן[1164] הביאו. והספרים למדו מזה, דבירושת הארץ נעשו בני עולם הבא. ופירשו בזה ״וְעַמֵּךְ כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ״[1165] — ע״י ירושת הארץ נקראים עמך כולם צדיקים ובני עולם הבא. ומבואר במדרש[1166], שיעקב אחר שניצל מידי עשו, חשב בלבו: אעשה מצוה שתהיה חשובה בעיני הקב״ה יותר מכל המצוות, ולקח חלקת השדה בארץ ישראל.

וכמו כן עלינו לעשות כעת, שבחמלת ה׳ עלינו נשארנו מיתר הפליטה, ויצאנו מבין שיני אריות ״שלם״ לכל הפחות בגופינו. על כן עלינו לעשות כיעקב אבינו, להתאמץ וליקח חלק בקניית שדות ובתים ובישוב הארץ, ויעלה לרצון לפני אדון כל.

עז. וכן מצינו במדרש תהלים (פרשה יז[1167]) לגבי המגיפה, ר״ל, שהיתה בימי דוד, שגד הנביא גילה לדוד שבאה כעונש על שלא תבעו בנין בית המקדש. ודוד הלך

1162 עמ׳ רמב-רמג.
1163 בראשית לג, יח-יט.
1164 שם שם, יח. ד״ה ״ויתן את פני העיר״.
1165 ישעיה ס, כא.
1166 לא נמצא על ידינו.
1167 מהדורת בובר אות ד.

תיכף אחר פסיקת הדִּבֵּר וקנה מארנון מקום לבנין בית המקדש. וכתיב בדברי הימים א (פרק כא[1168]): "ויתן דויד לְאָרְנָן בַּמָּקוֹם שקלי זהב משקל שש מאות". ובספר שמואל (בסופו[1169]) כתיב: "בכסף שקלים חמישים". עיין זבחים (דף קטז[1170]) דרבא רמי קראי אהדדי. וברש"י (בדברי הימים שם) כתב בזה הלשון: "'שקלי זהב משקל שש מאות' — ובשמואל כתיב 'בכסף שקלים חמישים', הא כיצד? נטל מכל שבט ושבט חמישים שקלים, הרי שש מאות שקלים, כדי שיהיה חלק לכל ישראל", עכ"ד. הרי, שדוד רצה בשעת קנית המקום לזַכּוֹת את כל כלל ישראל, כדי לרַצּוֹת בזה את פני האדון עבור החטא הנ"ל ששהו בתביעת בנין בית המקדש.

ועיין במדרש תהלים הנ"ל, שדן קל וחומר — מה בימי דוד שעוד לא היה בית המקדש, נענשו על שלא תבעו את בנין בית המקדש, כל שכן אנו שכבר היה לנו ואבדנו אותו בעוונינו, על אחת כמה וכמה שח"ו נענש על היסח הדעת מתביעת בנין בית מקדשנו. והביא משל לזה, מאב שהלקה את בנו וחזר והלקה אותו כמה פעמים, עד שהבן שאל את אביו: למה אתה מלקיני כל כך הרבה פעמים? השיבו אביו: למה אין אתה עושה מה שצויתיך. ולכך תקנו להתפלל בכל יום שלש פעמים על שובינו לארצנו ובנית בית המקדש, עיי"ש. הרי, שכל אלו המלקות שאנו לוקין בגלות, הוא מפני היסח הדעת משובינו לארצנו.

א"כ, עתה בימינו אחר שפסקו המכות הנוראות שעברו עלינו, צריכין אנו לעשות כמו שעשה דוד, תיכף בלי איחור לילך ולקנות הארץ והמקום לבנין בית חיינו, כדי שלא יחזור העונש עלינו, ח"ו, וכההוא מעשה דהאב שהלקה את בנו וחזר והלקה אותו עד ששמע לקול אביו. וגם כבר כתבתי לעיל[1171], שנוכל ללמוד מדוד שלא די בזה בקניית אנשים פרטיים חלקות שדה בארץ ישראל, אלא חוב זה מוטל גם על כלל ישראל, ובהשתתפות כולם צריך להתעניין בזה. מזה תדון, שחוב על הקהילות שבכל אתר ואתר, בהשתתפות ציבורי ישראל, לסייע בבנין הארץ. ואז נרצה את פני האדון ה' עבור החטא שהתרשלנו בזה עד עתה. וכן הבאתי לעיל (באות א) בשם הגאון בעל "עזרת כהנים", דעיקר הבנין — ודאי על כל ישראל בצירוף כאחד הוטל המשא, ואינו כשר עפ"י יחיד, ומלאכת רבים הוא. והביא ראיה מדוד, עיי"ש.

מה גם שאנו מקוים בעזר השם, שאחר שתושבת המלחמה יתנו המלכויות רשות לאומה הישראלית לשוב לארץ ירושתינו ולהחזיק בה, אז בודאי החוב מונח ומוטל על הכללות שבישראל, והוא עסק צבורי ולא עסק יחידי. עיין תשובת רשב"ש בן התשב"ץ[1172], שביאר מצות עשה דישוב ארץ ישראל באר היטב, וכתב שם דזו מצוה על יחידים לעלות ולא על הכלל כולו, כיון שאנו נשבענו שלא נעלה בחומה נגד רצון המלכויות[1173], עיי"ש. נמצא, שאחר שהמלכויות יתנו לנו רשות להחזיק בארץ ישראל ולעלות אליה, אז שבה

1168 פס' כה.
1169 שמואל ב כד, כד.
1170 עמ' ב.
1171 עמ' שה.
1172 סי' א-ב-ג.
1173 עי' כתובות קיא א.

מצוה זו להיות מצוה על הכלל. וחוץ ממה שכל יחיד ויחיד מחויב להתאמץ בזה, עוד הוא חיוב כללי. וכמו שנלמד מדוד המלך ע״ה, וכמו שאמרתי.

ובמדרש[1174] ובתנדב״א[1175] אמרו, כי על כן לא התחילה הגלות עד זמן הושע בן בארי, כי כל זמן מלכות ירבעם שביטל עליות הרגל בזרוע, היה הקולר תלוי בצוארו בלבד. (וגם באותו זמן אוהבי ה׳ מסרו נפשם לעליית הרגל, כמובא בתענית דף כ״ח[1176], ונזכר להם לדורות עולם). משא״כ בזמן הושע, נתבטלו הפרדסאות[1177], והיתה להם רשות לעלות לרגל ולא עלו, ואז היה החטא על הכלל כולו, על כן גלו, עכ״ד המדרש. וכן אנן בדידן בזמנינו, דהורשה מטעם הממשלה לעלות, החוב הוא על הכלל והוא עסק ציבורי ולא פרטי, ומחויבים לתמוך מצוה זו מקופת הקהל, וכמו שכתבתי לעיל, ודוק.

עח. נראה לי ללמד את הנודבים נדבות לבנין ארצנו הקדושה, שיאמרו בשעת ההפרשה: הריני נותן נדבה זו לצורך בנין ארצנו, לקיים בזה מצות עשה דישוב הארץ, שצוונו הבורא כל עולמים לתקן את שרשו במקום העליון. ובזה תישרה על הנדבה קדושה דלעילא, ולא יהיה כח לסט״א לעשות איזה קלקול במעשה הבנין ולא להיות לו חלק בזה, והכל יעשה בקדושה וכפי רצון העליון. ומקור לזה למדתי מדברי ה״מגיד מישרים״ (בפרשת ״תרומה״[1178]), שכתב בזה״ל: ״והלא בפרשתא קדישתא דא אמר ׳ועשו לי מקדש׳[1179], וכן אמר ׳ויקחו לי תרומה׳[1180], למירמז דבמילי קדישא איבעי למימר האי מלה לקדושה. בכל עובדא די עבד לימא הכי: האי לשם קדושה. כי היכי דבעי בכורסייא דמניחין בברית מילה לשם אליהו, דאיבעי לימא: האי כורסייא לאליהו״[1180], עכ״ד המלאך שהגיד לרבנו הב״י. ונראה לי להוסיף, דעל זה רמז רש״י ז״ל בדבריו, שכתב על ״ויקחו לי״[1180] — ״לי לשמי״. היינו, שיאמר בשעת הפרשת המעות, וכמו שכתב רש״י על ״תרומה״[1180] — ״יפרישו לי ממונם נדבה״. והיינו, דבשעת הפרשה זו יאמר בפיו: הריני מפריש זאת לשם קדושת המשכן. ודברי רבנו רש״י עולים בקנה אחד עם דברי המלאך.

שוב מצאתי בשל״ה (בשער האותיות אות א[1181]), שהביא בשם ה״ראשית חכמה״ (שער אהבה פרק ט), שהביא מהזהר[1182] שכתב בזה״ל: ״תא חזי, ׳וכל הנשים אשר נָשָׂא לִבָּן׳[1183] — בשעתא דהוי עבדין עבידתא הוו אמרין: דא למקדשא, דא למשכנא, דא לפרוכתא. וכן כל אינון אומנין, בגין דתשרי קדושה על ידייהו ואתקדש ההיא עבידתא, וכד סליק שבדברי קדושה צריך לומר ׳דבר זה לקדושה׳. בכל מעשה שיעשה יאמר כך: זה לשם קדושה. כמו שצריך בכיסא, שמניחים בברית מילה, לשם אליהו, צריך לומר ׳זה כיסא של אליהו׳״.

1174 ילקו״ש ח״ב, רמז רלד.
1175 תנדא״ז פרק ט, אות ג.
1176 עמ׳ א.
1177 השומרים. עי׳ תענית שם.
1178 סוף הפרשה, ד״ה ״ופלא״.
1179 שמות כה, ח.
1180 שם שם, ב.
1180* תרגום: ״והלא בפרשה קדושה זו אמר ׳ועשו לי מקדש׳, וכן אמר ׳ויקחו לי תרומה׳, לרמז
1181 של״ה חלק א, דף מד, א.
1182 חלק ג, דף נ, א.
1183 שמות לה, כו.

לאתריה בקדושה סליק", עכ"ד[1184]. וכן הביא עוד זהר[1185] וז"ל: "א"ר אליעזר: בכל עובדי דבר נש, בעי ליה דליהוי כולהו לשמא קדישא, לאדכרא בפומיה שמא קדישא על כל מה דאיהו עביד, דכולא הוא לפולחנא, ולא לישרי עלוי סטרא אוחרא. בגין דאיהו זמין תדיר לגבי בני נשא, ויכול לאשראה על ההיא עבידתא", עכ"ל[1186]. ועיי"ש בשל"ה שכתב, שיאמר בכל פעולה: "לשם יחוד קב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל". וכל זה הוא כדברי המגיד הנ"ל.

על כן, ראוי לעשות כמו שאמרתי בכל נדבה שמפרישין לצורך בנין הארץ. ומה גם אם כל פועל או החורש או הזורע וכדומה מן הפעולות, יאמר קודם הפעולה שעושה כנ"ל, ויעשה בזה תיקון גדול, ולא יהיה כח לחיצוניים לאחוז בשום פעולה מפעולת בעלי המלאכה שעוסקים בבנין ובישוב הארץ.

אך צריך לדעת, דכל מה שאמרתי אינו מעכב בגוף המצוה של הישוב, ואף העובד ופועל סתם, אף בלי אמירה כנ"ל ובלי כוונה כלל — קיים כל מצוות עשה הנ"ל. וכן משמע מדברי ה"אור החיים" שהבאתי לעיל באות ל"ג[1187]. וכמו שקיי"ל שבמקום שאיכא מעשה — אין הכונה מעכבת, ואפילו מצוה הבאה בעבירה אינה מזיקה היכא שהמעשה כבר נעשה ואי אפשר למיהדר, וכמו שכתב הרשב"א (ביבמות דף קג, עיי"ש)[1188]. אך למצוה מן המובחר, בודאי נכון לעשות כמו שכתבתי, ויתקלס עילאה לעילא ולתתא, אמן כן יהי רצון, ודוק.

עט. ראיתי בספר "דרישת ציון"[1189], שהקשה על דברי הרמב"ן שכתב[1190] על דברי ישעיה הנביא "נאם ה' אלקים מקבץ נדחי ישראל עוד אקבץ עליו לנקבציו"[1191] — פירוש: שמתחילה יקבץ רבים מנדחי ישראל ולא כולם, ואחר מלחמת גוג אמר "עוד אקבץ עליו לנקבציו" — שיקבצו שנית על הנקבצים מכבר, וקאי על האובדים בארץ אשור, שהם עשרת השבטים, שהם יקבצו שנית. והקשה על זה ממה שכתב הרמב"ן בעצמו (בשיר השירים[1192]), שעשרת השבטים יקובצו תחילה. וכתב, דשניהם אמת — כי

1184 תרגום: בו וראה. (כתוב) "וכל הנשים אשר נשא לבן וגו'", בשעה שהיו עושות מלאכתן היו אומרות: זה למקדש, זה למשכן, זה לפרוכת. וכן (עשו) כל האומנים כדי שתשרה קדושה על ידיהם ותתקדש המלאכה ההיא. וכאשר הביאוה למקומה עלתה והיתה בקדושה.

1185 חלק ג, דף נא, ב.

1186 תרגום: אמר רבי אלעזר, בכל מעשיו של אדם, צריך לו שיהיו כולם לשמו הקדוש. (מהו לשמו הקדוש —) שיזכיר בפיו את השם הקדוש על כל מה שהוא עושה, שיהיה הכל לעבודתו ולא ישרה עליו הסטרא אחרא, משום שהוא מוכן תמיד לבני אדם, ויכול לשרות על מעשה ההוא שעושה.

1187 עמ' רכ.

1188 עי' לעיל עמ' סג.

1189 מהדורת מוסד הרב קוק (ירושלים תשכ"ד) עמ' קח.

1190 כוונתו, כנראה, לרמב"ן בשיר השירים ח, יג, עיי"ש וצ"ע. הובא ב"דרישת ציון", במהדורה הנ"ל, עמ' צא.

1191 ישעיה נו, ח.

1192 ח, יג.

אם יקבצו קהל גדול מן האובדים בארץ אשור, אטו[1193] יבואו לארץ שממה וחרבה? בלי ספק יוקדם להם ולפניהם להוציא לחם מן הארץ, ואח״כ יבואו כולם אל ארץ מלאה ברכת ה׳, וממדבר יהיה הכרמל[1194] מלא שדות וכרמים ביד ישראל. וכן מבואר בהושע[1195]: ״גם יהודה שָׁת קָצִיר לָךְ בשובי שבות עמי״, עכ״ל הפסוק. ונדחקו מאד בהבנתו. ויובן היטב לדרכי — כי ידבר שם עם אפרים, שהם מעשרת השבטים בכל הפרק. ואמר ״לכו ונשובה וכו׳ ביום השלישי״[1196], פירש רש״י — על ״בנין בית שלישי״. ואח״כ מאריך בתוכחה ואמר ״מה אעשה לך אפרים״ וגו׳[1197]. ואח״כ חוזר על דבריו הראשונים שאמר ״ביום השלישי יקימנו... ויבוא כגשם לנו״[1198], על זה אמר לאפרים ״גם יהודה שָׁת קָצִיר לָךְ בשובי שבות עמי (אפרים)״[1195] — בטרם יבוא קהל גדול יעשה יהודה קציר לך, ויכון לפניך ארץ נושבת, ואח״כ יהיה הקיבוץ הגדול, ואח״כ בלי ספק יבוא משיח בן יוסף וימלוך בירושלים, ואח״כ יבוא גוג אשר בו יתקדש שמו הגדול, ויהיה ה׳ אחד ושמו אחד[1199], וכולם שפה אחת לעבדו שכם אחד[1200], אמן. עכ״ד הגאון ר׳ צבי קאלישר ז״ל בספרו הנ״ל.

הנה, מה שחידש הגאון ז״ל מדעת עצמו, שיהודה יהיה תחילה בביאה לארץ כדי להכין את הארץ לפני השבטים, וסמך דבריו בפסוק הנ״ל ״גם יהודה שת קציר לך״ וכו׳, וכתב שרבים נדחקו בביאור הכתוב אבל לפי דרכו מובן היטב — הנה, אני מצאתי בפירוש במדרש כן, שיהודה יהיה תחילה לשוב לארץ. דהנביא נחום אומר: ״הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חָגֵי יהודה חַגֶּיךָ״ (נחום ב[1201]). ואמרו על זה בילקוט (שם[1202]), ובתנחומא (פרשת ״במדבר״[1203]): ״אתה מוצא בכל מקום יהודה תחילה. לחניה יהודה תחילה — ׳והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה׳[1204]. לנסיעה יהודה תחילה — ׳ונסע דגל מחנה יהודה׳[1205]. לקרבנות יהודה תחילה — ׳ויהי המקריב ביום הראשון... למטה יהודה׳[1206]. למלחמה יהודה תחילה, שנאמר: ׳מי יעלה לנו אל הכנעני, ויאמר ה׳ יהודה יעלה׳[1207]. וכשיבוא המבשר, יהודה יתבשר בתחילה, שנאמר: ׳חָגֵי יהודה חַגֶּיךָ׳[1201]״. עכ״ל המדרש. היינו, על כרחך שהוא יחזור תחילה לארץ, ויחוג בתחילה את חג בואו בארץ, ואז יבשר בתחילה את הגאולה לישראל.

שוב ראיתי שהדבר מפורש בזכריה (ב, פסוק י-יא): ״הוי הוי וְנָסוּ מארץ צפון נאם ה׳, כי כארבע רוחות השמים פֵּרַשְׂתִּי אתכם נאם ה׳. הוֹי ציון הִמָּלְטִי, יוֹשֶׁבֶת בת בבל״. ועיין

1193 האם.
1194 עפ״י ישעיה לב, טו.
1195 ו, יא.
1196 שם א-ב.
1197 שם ד.
1198 שם, ב-ג.
1199 עפ״י זכריה יד, ט.
1200 עפ״י צפניה ג, ט.
1201 פס׳ א.
1202 ילקו״ש ח״ב, רמז תקסא.
1203 אות יד.
1204 במדבר ב, ג.
1205 שם י, יד (ושם נאמר ״ויסע...״).
1206 שם ז, יב.
1207 שופטים א, א-ב.

רש״י ומצודות שפירשו: ״׳הוי הוי׳ — יאמר על הגאולה העתידה, וכאילו יקרא אליהם: אתם בני עשרת השבטים שגלו לארץ אשור העומדת בצפון, צאו משם במרוצה לשוב אל ארצכם. ׳כי כארבע רוחות השמים׳ — כמו שארבע רוחות השמים המה רחוקים זו מזו, כן פֵּרַשְׂתִּי אתכם לארץ מרחק, ולכן מהרו ולכו לפי רוב המרחק. ׳הוֹי ציון הִמָּלְטִי׳ — כאילו יקרא ליהודה ויאמר: אתה עדת יהודה שגלית מתחילה לבבל לשבת ביניהם, המלטי ממקום שאתה עתה לבוא לציון״, עכ״ד. הרי, שקרא בקריאה מיוחדת ליהודה שגלו תחילה, וכן ימהר עתה לחזור מתחילה, וכדברי המדרש הנ״ל שבכל דבר יהודה תחילה, על כן גם בחזרה ובשיבה לארץ יהיה יהודה תחילה.

א״כ, דברי הגאון הנ״ל כנים ואמיתיים בביאור הכתוב הנ״ל, ואילו היה זוכר את המדרש הנ״ל היה שמח. ואני מוסיף על דבריו, שעל זה כיון הושע באמרו (הושע י״א[1208]): ״יַחֲרוֹשׁ יהודה יִשַּׁדֵּד לו יעקב״, דוק והבן.

עכ״פ אנו רואין, שיהודה הוא תחילה בכל דבר ודבר, וגם הוא יהיה תחילה בשעת הגאולה לחזור לארץ. על כן, אנו, שאנו מבני יהודה ובנימין, על כרחינו עלינו החיוב להיות תחילה בבנין הארץ, ואח״כ יתגלו עשרת השבטים ויהיה קיבוץ שלם, אמן כן יאמר ה׳ בב״א. ואחר שירחיב ה׳ גבולינו, ויתן לנו מנוחה מאויבינו מסביבותינו אשר סבבונו כדבורים בעוקציהם שעקצו אותנו באכזריות גדולה, ה׳ ינקום את נקמתינו מהם — אז נתחיל בעזה״י להתעסק בזה כולנו יחדיו, כי ב״ה נתקיימה בנו נבואת נחום הנביא: ״פתוח נפתחו שערי אַרְצֵךְ״ (נחום ג׳[1209]). ולא נביט על החירות שנתנה לנו מחדש פה, ולא נשתמש בה להשאר, ח״ו, עוד כאן כמקדם, כי אז ח״ו תחזור לחיצת העמים עלינו, וכמאמר הנביא (עמוס ו׳[1210]): ״הַשְּׂמֵחִים ללא דָבָר, האומרים הלא בְחָזְקֵנוּ לקחנו לנו קַרְנָיִם. כי הנני מקים עליכם בית ישראל נאם ה׳... ולחצו אתכם״, עכ״ל הנביא. הרי, שכל לחיצת הגוים אותנו היתה רק מפני שהיינו שמחים בחלקינו פה בגלות, והרגשנו עצמינו לחזקים ויש לנו קרנים לנגח בהם ימה וצפונה ונגבה וקדמה, והראה ה׳ לנו כי היינו שמחים ללא דבר, וכל גדולתינו פה כחלום יעוף. על כן, נשכילה ממה שעבר עלינו, לידע איך להשתמש בחירות שנתנה לנו מחדש לעשות תנועות גדולות מכל שדרות עמנו, לעלות לציון ברנה ובשמחת עולם, ואז יקיים ה׳ מאמרו שאמר לנו ע״י נביאו: ״ויקנא ה׳ לארצו ויחמול על עמו״ (יואל ב׳[1211]), אכי״ר.

1208 פס׳ יא.
1209 פס׳ יג.
1210 פס׳ יג-יד.
1211 פס׳ יח.

מאמר מקדש ה'

פ. כתי"ב בעזרא (ו[1212]): "ויעשו חנוכת הבית הזה בחדוה". עיין מלבי"ם (שם) שהביא בשם קדמונים בדקדוק לשון הכתוב "הבית הזה": "שאם היו זוכים אז היה מגיע זמן הגאולה העתידה, ותיכף אחר בנין זה היה יורד בית המקדש מן השמים, כמקדש שראה יחזקאל[1213] לעתיד לבוא. והיו מתחילים החנוכה השנית שנאמרה ביחזקאל. ולעת עתה עשו "חנוכת הבית הזה", שמלת "הזה" מורה שמצפה על חנוכת בית אחר. והנה חנוכת יחזקאל תתחיל בכ"ג אדר, כמבואר שם[1214], והם המשיכו את החנוכה שלהם עד כ"ג אדר, שהם כ"א יום[1214]". ואם היו זוכים, היתה תיכף חנוכת הבית האחרון שיבנה בידי שמים. ויען שבימים אלה חל פורים, שהם ימי משתה ושמחה, אמר שהיה עיקר החדוה על החנוכה, שהיתה גדולה משמחת פורים". עכ"ד בשם הקדמונים.

מדברי קדמונים אלה נראה, שאם שהבנין שלעתיד יהיה בידי שמים, עם כל זה מתחילה נהיה אנו בונים בית המקדש בידינו, ואח"כ ירד הבנין המקווה שבידי שמים.

וכדברים אלו מצאתי בספר הקדוש "אספקלריא המאירה" (על הזהר בפרשת "שופטים"[1215]), שהביא שם: "הגמרא שבבבא קמא (דף ס[1216]): 'אמר הקב"ה: עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הצתי אש בציון, שנאמר וַיְצֵת אש בציון ותאכל יסודותיה'[1217], ואני עתיד לבנותה באש שנאמר 'ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה'[1218]. וכן כתב בזהר (פרשת פנחס[1219]) שהמקדש שלעתיד — יבנה הקב"ה בעצמו, ויהיה פעולת ידיו לא ידי בשר ודם, דכתיב 'בונה ירושלים ה'"[1220]. והגלאנטי מייתי בשם הזהר (פרשת "פקודי"[1221]), שכל האבנים ויסודי המקדש לא נחרבו, ועתיד הקב"ה לבנות בית המקדש מאותם אבנים עצמם שנגנזו. (והוא פירש בזה את הפסוק (חגי ב[1222]): "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". שקשה, למה לא כתיב "מן הראשונים", שהרי שני בתי מקדשות חרבו לנו? אולם, לפי הזהר (פרשת "פקודי" הנ"ל) מה מתקו דברי הכתוב. דהא אתי לאשמועינן, שלא נאבדו כל האבנים מהבנין הראשון, ומאותם אבנים עצמם יבנה

1212 פס' טז (הפס' כתוב בארמית, וכאן הוא מתרגם).
1213 עי' יחזקאל מ ואילך.
1214 עי' מלבי"ם יחזקאל מג, כז: מה, יח.
1214* שהתחילו את החנוכה ב-ג' באדר, כמבואר בעזרא שם פס' טו.
1215 דף קיד א, ד"ה "היא".
1216 עמ' ב.
1217 איכה ד, יא.
1218 זכריה ב, ט.
1219 זהר חלק ג, דף רכא, א. ועיי"ש ב"ניצוצי זהר" אות ה.
1220 תהלים קמז, ב.
1221 עי' זהר ת"ב, דף רמ, סוף עמ' א, ותיקוני זהר מהדורת הגר"ר מרגליות זצ"ל, דף ס, ב, ו"ניצוצי זהר" שם אות יג.
1222 פס' ט.

המקדש לעתיד. וזה שאמר "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" — רצה לומר — מאבני הראשון ממש). והנה, לפי דברי הזהר (פרשת "פקודי" הנ"ל), יבנה המקדש מאבנים שהיו מעשה ידי אדם ולא מעשה הקב"ה כביכול עצמו, וזה כסותר לגמרא (במסכת בבא קמא) והזהר (בפרשת "פנחס") הנ"ל (שיהיה בידי שמים ממש). וצריכין אנו על כרחך לומר דעה שלישית המכרעת, והוא מדרש פסיקתא[1223]. דאיתא התם, שהקב"ה יודיד כביכול את ירושלים שלמעלה למטה, ויעמיד את שלמעלה על שלמטה. ונמצאו שני המדדשים אמת, שאותו שיעמוד למעלה כולו אש מעשה ידי הקב"ה, ושלמטה ממנו הוא מעשה אדם אבני נזר מתנוססות על האדמה מימי שלמה ע"ה", עכ"ד הגאון המקובל הנ"ל.

ואני תמה מאד על רבנו בעל "אספקלריא המאירה" שעשה הכרעה זו מדעת עצמו, מכח מדדש פסיקתא הנ"ל. הלא דבריו אלו מפורשים בתיקוני זהר (תיקון כא[1224]), וז"ל התיקוני זהר שם: "בהאי זימנא אתבנא ביתא דשכינתא, דאיהי בית הבחירה, ע"י הקב"ה דאתמר ביה 'ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב'[1225]. ואני אבנה אינון אבנים טבין דאיתבני מינה, הדא הוא דכתיב 'וְאִבְּנֶה גם אנכי ממנה'[1226] נטיעין קדישין וכו'. ובנינא דבי מקדשא תהא בנויה מכספא ודהבא ואבנים יקירין, ותהא מרוקמא מכל ציורא דעובדא דבראשית, ועלה נהרא ירושלים דלעילא לעילא, מרקמא מכל מיני גווניו דנהורא, ורזא דמלה 'ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו'[1227] — דאנהרא על גבוי'[1228], עכ"ד.

וב"כסא מלך" כתב על מה שכתב התיקוני זהר "ובנינא דבי מקדשא תהא בנויה מכספא" וכו', וז"ל: "זה התחתון יהיה גם כן בנין מפואר ומצויר בו כל מעשה בראשית. ואז עלה נהרא ירושלים דלעילא הדוחנית", עכ"ל.

ונראה לי, דאפשר לכוון בדברי התיקוני זהר שכתב "ואני אבנה, אינון אבנים טבין דאיתבני מינה" — רצה לומר, מהאבנים דאיתבני מינה בקדמיתא מן הבית הראשון, וכדברי הזהר (פרשת "פקודי") הנ"ל. עכ"פ, כל דברי ה"אספקלדיא המאירה" הנ"ל מפודשים בתיקוני זהר הנ"ל, ופלא גדול עליו שהיה מן המקובלים הגדולים מדורות קדמאי, איך לא זכר על לשונו את דברי התיקוני זהר הנ"ל. ועיין לעיל (אות ב) מה שכתבתי בטעמא דמילתא שאנו בונים תחילה ועליו ירד בית המקדש שלמעלה, ודוק.

1223 לא נמצא על ידינו.
1224 מהדורת הגד"ר מרגליות זצ"ל דף ס, ב.
1225 זכריה ב, ט.
1226 בראשית ל, ג.
1227 תהלים קכב, ג.
1228 תרגום: באותו זמן יבנה בית השכינה, שהוא בית הבחירה, על ידי הקב"ה שנאמר בה: 'ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב'. ואני אבנה — אלה אבנים טובות שיבנה מהן, זה שכתוב 'וְאִבְּנֶה גם אנוכי ממנה' — נטיעות קדושות וכו'. ובנין בית המקדש יהיה בנוי מכסף וזהב ואבנים יקרות, ויהיה מרוקם מכל ציורי מעשה בראשית, ועל זה אורה של ירושלים העליונה שבעליונות, רקומה מכל גווני האור. וסוד הדבר (בפסוק) 'ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו' — שמאירה על גביו.

עכ״פ, אין סתירה בין הזהר בפרשת פנחס והגמרא במסכת בבא קמא, שמשמע מהם שהבית דלעתיד יהיה מעשה ידי הקב״ה, לזהר בפרשת פקודי שמשמע ממנו שיהיה מעשה ידי אדם, וכן משמע עוד מהזהר בפרשת תולדות[1229], דשניהם אמת — דתחילה נבנה למטה מעשה ידי אדם, ואח״כ ירד עליו מלמעלה, וכמבואר בתיקוני זהר בפירוש כן, וכהכרעת בעל ״אספקלריא המאירה״ שזכה לכוון לדעת התיקוני זהר מעצמו.

ובדברי עם ידיד נפשי, הגאון הגדול שר התורה, כמו״ה יצחק וויס שליט״א[1230], ראב״ד ק״ק וועראבא (כעת, בהעתקת הכתבים לבית הדפוס, לא ידעתי מה היה לו, כי בעוה״ד גם הוא נתפס בידי האכזרים והובל לארץ גזרה, וזכות תורתו תעמוד לו שיעמוד חי וירא בישועתן של ישראל בב״א[1231]), הוסיף לכוון כל הנ״ל בפסוק ״ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב״[1232], שלכאורה מה הכוונה במלת ״סביב״? אבל בהנ״ל אתי שפיר מאד, דיהיה בית המקדש תחתון מעשה ידי אדם, ועל זה ירד בית המקדש דלעילא של אש ויסבב אותה, עכ״ד ודפח״ת.

ובבואי לכאן עיר הבירה, ובא לידי לשעה קלה ספר ״דרישת ציון״ מהגאון ר׳ הירש קאלישר, שם[1233] מצאתי תשובה להגאון בעל ״ערוך לנר״ שהעלה ג״כ כך — שתחילה יבנו ישראל למטה בית המקדש, ואח״כ על זה ירד בית המקדש דלמעלה. וכן כתב עוד בספרו ״ערוך לנר״ (למסכת סוכה[1234]), ופירש בזה את דברי רש״י ותוס׳ במסכת שבועות[1235] ובמסכת ראש השנה[1236] ובמסכת סוכה[1234], שהביאו ממדרש תנחומא[1237] דבנין שלעתיד יהיה בידי שמים — היינו שעל הנבנה בידי אדם למטה ירד עליו מלמעלה בית המקדש דלעילא שהוא בידי שמים. ושם, בתשובה הנ״ל, פירש תיבת ״סביב״ הנאמרת בפסוק כפירושו של הגאון הנ״ל, ושניהם לדבר אחד נתכוונו. אבל, הגאון בעל ״ערוך לנר״ לא זכר לא מדברי התיקוני זהר הנ״ל ולא מדברי הספר ״אספקלריא המאירה״ הנ״ל, שנכתב שם כדבריו. ואילו היה רואה אותם, היה שמח מאד שכוון לדבריהם.

ונראה פשוט, שבית המקדש שלמטה, שיהיה מעשה ידי אדם, יבנה עוד קודם ביאת המשיח. שיהיה קיבוץ ישראל תחילה ע״י רשיון המלכויות, ונבנה בית המקדש שלמטה (ואפשר, שע״י זכות הרבים יגלו האבנים שנגנזו), ואח״כ יבא משיח, ואח״כ ירד בית המקדש שלמעלה.

ודבר זה מבואר בפסיקתא (פיסקא ״קומי אורי״). דאיתא שם בזה הלשון: ״ת״ר, בשעה שמלך המשיח נגלה, בא ועומד על גג בית המקדש, והיה משמיע להם לישראל ואומר להם: ענוים, הגיע זמן גאולתכם. ואם אין אתם מאמינים — ראו באורו שזרח עליכם,

1229 לא נמצא על ידינו.
1230 עי׳ בסוף שו״ת ״משנת שכיר״ ח״א (לגהמ״ח וצ״ל) קונטרס ״דבק טוב״.
1231 ובעוה״ר נהרג בשואה, הי״ד.
1232 זכריה ב, ט.
1233 עי׳ מהדורת מוסד הרב קוק (ירושלים תשכ״ד) עמ׳ צז-צח; קנז-קס.
1234 לרש״י בדף מא א, ד״ה ״אי נמי״.
1235 טו ב.
1236 ל א.
1237 פרשת כי תשא, סוף אות יג.

שנאמר 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח'[1238]". וכתב שם בביאור "זרע אפרים", לרבנו ר' אפרים זלמן מרגליות, וז"ל: "'עומד על גג בית המקדש' — בירושלמי דמעשר שני[1239], הובא בתוס' יו"ט (שם), שבנין בית המקדש יהיה ארבעים שנה קודם לביאת המשיח. לפי"ז אתי שפיר 'עומד על גג בית המקדש' בפשיטות", עכ"ד. הרי בפירוש, דבנין בית המקדש שלמטה יהיה קודם ביאת המשיח.

(ועוררני הרב הג' מו"ה משה שמעון הופמן נ"י, רב בבית הכנסת פה קה"י, על לשון התוספתא פרק ח' דפסחים[1240]: "ניתן להם לישראל לבנות בית הבחירה", עיי"ש. ופלא על ה"מנחת חינוך"[1241], שכתב מדעת עצמו, שאם יתנו המלכויות רשות לבנות בית המקדש — מצוה לבנות. ולא הרגיש בתוספתא זו, דמפורש בהדיא כן. עכ"פ, גם מכאן משמע, שאת הבית השלישי אנו נבנה, ודו"ק).

המודם מכל דברינו שלמעלה, שדעת כולם כן — שתחילה יבנה בית המקדש למטה על ידינו, ואח"כ על זה ירד בית המקדש דלמעלה. כן הוא דעת הקדמונים שהביא המלבי"ם, וכן הוא דעת התיקוני זהר וספר "אספקלריא המאירה". ואולי כיון המלבי"ם לתיקוני זהר וספר "אספקלריא המאירה" הנ"ל, שהם הם הקדמונים שזכר, או שראה קדמונים אחרים זולתם. עכ"פ, דעת ה"ערוך לנר" — דעת הקדמונים היא.

(והנה, מה שכתבו הקדמונים הנ"ל שהביא המלבי"ם, דאילו היו זוכים בימי עזרא היה תיכף יורד אז בית המקדש דלמעלה העתיד לבא, והיה אז זמן הגאולה העתידה — נראה, דענין הזכיה הוא כמו שאמרו בברכות (פרק ראשון[1242]), דראוי היה להעשות נס בימי עזרא להיות גאולה שלימה, אלא שגרם החטא. וענין החטא ביאר המהדרש"א (ביומא דף ט[1243]) — היינו שלא עלו כולם, עיי"ש ודוק).

ונראה לי לרמז הענין הנ"ל בפסוק בזכריה (א, טז): "לכן כה אמר ה' שַׁבְתִּי לירושלים ברחמים ביתי יבנה בה נאם ה' צבאות, וְקָו יִנָּטֶה על ירושלים", עכ"ל הפסוק. היינו, שקודם יבנה בית בירושלים, והיינו שע"י האדם יבנה בית למטה, ואח"כ קו ינטה על ירושלים — שירד בית המקדש שלמעלה על ידושלים, ודוק.

פא. ודע, דבהנ"ל תתיישב לנו קושיא עצומה שהקשיתי עוד בילדותי, ונדפסה בספרי שו"ת "משנה שכיר" (ח"א, סי' לד), על רש"י ותוס' (סוכה מא[1244]), שכתבו שמקדש שלעתיד יהיה בידי שמים, דכתיב "מקדש ה' כוננו ידיך"[1245]. וקשה, מכתובות (דף ה[1246]): "דרש בר קפרא: גדולים מעשי צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ. דאילו

1238 ישעיה ס, א.
1239 פרק ה, הלכה ב (כא ב) עיי"ש, וצ"ע.
1240 הלכה ב.
1241 מצוה צה (מהדורה רגילה דף צג, ב, טור א).
1242 ד א.
1243 עמ' ב, ד"ה "כחומה", הובאו דבריו לעיל פרק ב הערה 188.
1244 עמ' א.
1245 שמות טו, יז.
1246 עמ' א.

במעשה שמים וארץ כתיב 'אף ידי יסדה ארץ'[1247], ואילו במעשה ידיהם של צדיקים כתיב 'מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך'[1245]". ועיי"ש ברש"י ותוס'[1248]: "מקדש — מעשה ידי צדיקים הוא". וא"כ מוכח, שיבנה ע"י מעשה צדיקים ולא ע"י הקב"ה. וא"כ יש סתירה בין רש"י ותוס' בכתובות לרש"י ותוס' בסוכה. והנה, המהרש"א בכתובות[1249] כתב, דקאי על בצלאל וחבריו שעשו המשכן, עיי"ש. א"כ, הבנין דלעתיד שפיר יכול להיות שיבנה ע"י הקב"ה, וא"כ לא קשה מידי[1250]. אבל, אכתי יוקשה על רש"י בפרשת בשלח, בפסוק "מקדש ה' כוננו ידיך"[1245] כתב בזה"ל: "חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר 'ידי יסדה ארץ'[1247], ומקדש בשתי ידים. ואימתי יבנה בשתי ידים? בזמן שה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא, שהמלוכה שלו", עכ"ד. הרי שרש"י כתב בפירוש, שמקדש שלעתיד יהיה בשתי ידים. וכבר מבואר בכתובות, שבשתי ידים הוא מעשה צדיקים ולא מעשה הקב"ה. וא"כ מוכרח לפי רש"י, שבנין שלעתיד יהיה מעשה צדיקים, וא"כ, תהיה סתירה בין רש"י לרש"י. כה הקשיתי בימי עלומי, והיא קושיא אלימתא.

ושם, בספרי הנ"ל, כתבתי לתרץ, דרש"י שם כתב על הפסוק "מקדש ה' כוננו ידיך"[1245] — דעל תיבת "מקדש" הטעם זקף גדול, להפרידו מתיבת "ה'" שלאחריו, לומר: המקדש אשר כוננו ידיך ה', היינו שהקב"ה יבנהו. א"כ, מדבר הכתוב במעשה ידיו של הקב"ה, ואעפ"כ כתיב ביה "כוננו ידיך", היינו שתי ידים. ודברי רש"י הללו לקוחים מהמכילתא[1251]. א"כ, על כרחך עלינו לומר, שהמכילתא אינה סוברת את הדרש דבר קפרא הנ"ל, שחילק בין מעשה צדיקים למעשה הקב"ה, אלא המכילתא חילקה חילוק אחר, וכמו שהביא רש"י שם: "חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר 'ידי יסדה ארץ'[1247], ומקדש בשתי ידים. ואימתי יבנה בשתי ידים? בזמן שה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא, שהמלוכה שלו". היינו, שהמכילתא מחלקת בין מעשה המקדש למעשה העולם, אבל מעשה דהקב"ה הוי ג"כ בשתי ידים במעשה חביב כמקדש דלעתיד. נמצא, שבר קפרא הסובר שיש חילוק בין מעשה צדיקים למעשה הקב"ה, ואינו מחלק בין מעשה חביב לשאינו חביב, ודייק כן הואיל ובמקדש כתיב "כוננו ידיך", על כרחך לא סבירא ליה דמקדש שלעתיד יהיה בידי שמים, אלא יהיה מעשה צדיקים בשתי ידים. א"כ, לפי"ז, רש"י לשיטתו שפיר כתב שיהיה בידי שמים, אבל לבר קפרא יהיה בידי אדם. ובזה ישבתי את דברי הרמב"ם[1252], שמשמע מדבריו שיהיה בידי אדם, משום דנקט דבריו אליבא דבר קפרא. עכ"ד שכתבתי בימי ילדותי בספרי שם.

וכעת נראה לי לומר, דלא צריכים לעשות פלוגתא הנ"ל, אלא יש לתרץ את הקושיא

1247 ישעיה מח, יג.
1248 רש"י ד"ה "מקדש", תוד"ה "דאילו". (הציטוט הוא לשון רש"י).
1249 שם ד"ה "גדולים".
1250 כלום.
1251 פרשת בשלח, פרשת השירה, פרשה י, ד"ה "מקדש ה' כוננו ידיך".
1252 עי' הלכות בית הבחירה פרק א, הלכה א; הלכות מלכים פרק יא, הלכה א: "המלך המשיח... ובונה המקדש".

הנ״ל בפשיטות — דכיון שתחילה יבנה בית המקדש דלמטה, ואח״כ על זה ירד בית המקדש דלמעלה ויתאחדו זה עם זה, א״כ יהיה שם גם מעשה צדיקים, ואגב חלק הצדיקים שבו נקט הפסוק חשיבות דשתי ידים. ואינו דומה למעשה שמים וארץ, דשם לא היה אלא מעשה הקב״ה לבד, על כן לא נזכר רק יד אחת, משא״כ בבנין דלעתיד שיהיה בו גם מעשה צדיקים, על כן נקט הפסוק שתי ידים. וזה התירוץ נראה מאד, ואין צורך לעשות פלוגתא בין המכילתא לבר קפרא.

פב. ודע עוד, שבהנ״ל שהבאתי בשם הקדמונים ותיקוני זהר, שתחילה יבנה הבית למטה ע״י מעשה ידי אדם, ואח״כ ירד עליו המקדש הרוחני דלמעלה, יתיישבו ג״כ דברי רש״י ותוס׳ שבמסכת סוכה הנ״ל[1253], שכתבו: ״וא״ת, והא אין בנין בית המקדש בלילה, דכתיב ׳וביום הקים את המשכן׳[1254]?״ והקשו עוד על התירוץ (שם בגמרא) ״דאיבני בחמיסר״ — ״והא אין בנין בית המקדש דוחה יו״ט?״. ותירצו, דבנין שלעתיד, שיהיה בידי שמים, יכול להיות בלילה ויכול להיות ביו״ט, עכ״ד.

ונתקשיתי בדבריהם טובא — בשלמא במה שכתבו שהואיל שיהיה בידי שמים יכול להיות ביו״ט מובן שפיר, והוא על דרך שאמרו בגמרא (שבת, דף עד ע״ב) לגבי טווית השַׂעַר על גבי העזים, דלית בה חילול שבת, משום דחכמה יתירה שאני, ואין דרך מלאכה בכך. ומזה למד החת״ס (בחלק ו[1255]), דכל מלאכה שהיא על דרך נס אין בה חילול שבת. ובזה יישב דברי הרא״ש (בפרק ״ערבי פסחים״[1256]), שמשה כתב י״ג ספרי תורה ביום שנסתלק, אף שהיה בשבת, דכיון דהוי דרך נס לית ביה חילול שבת, דאין דרך מלאכה בכך. והכי נמי לגבי הבנין דלעתיד, שיהיה עפ״י נס בידי שמים, אין דרך מלאכה בכך ואין בו חילול יו״ט, על כן שפיר יכול להיות ביו״ט. אבל במה שכתבו שיכול ג״כ להיות בלילה, הואיל שהוא בידי שמים, זה אינו מובן כלל, כיון דהלילה פסול לבנין בית המקדש כמו שנלמד מהפסוק ״ביום הקים את המשכן״, א״כ ודאי שאם יבנה בלילה הוא פסול, כמו בקרבנות שנלמד מהפסוק ״ביום צוותו״[1257] שלילה פסול לקרבנות, א״כ מה מהני לן האי מעלה שיהיה בידי שמים להכשירו אף בלילה, כיון שהלילה מצד עצמו פסול לבניית המקדש. א״כ, אין חילוק בין בידי אדם לבין בידי שמים?

וכעת אני כותב בגלותי פה עיר הבירה, טמון בירכתי ביתי מבלי ספרים לחפש אם עמדו בזה. אבל בהנ״ל אתי שפיר, דכיון שעיקר המקדש שיהיה מעשה ידי אדם יבנה ביום כדינא, ורק המקדש הרוחני דלמעלה יבוא בלילה — זה לא מזיק אם הוא גם בלילה, כיון שעיקר הבנין יהיה ביום. ויש להסביר הדברים עפ״י מה שרואים בקרבן שנשחט ונזרק ביום, שהקטר חלבים ואימורים שהוא הגמר יכול להיות בלילה[1258]. כמו כן בבנין הבית,

1253 לעיל עמ׳ שיד.
1254 במדבר ט, טו.
1255 סי׳ כט.
1256 סי׳ יג.
1257 ויקרא ז, לח.
1258 עי׳ רמב״ם הלכות מעשה הקרבנות פרק ד, הלכה ב.

כיון שתהיה ההתחלה ביום, יכול הגמר להיות בלילה. ואתי שפיר בהבנת הדברים בס״ד.

פג. ואני, מידי כתבי דברים אלה, הגיע לידי ספר קטן אחד, הנקוב בשמו ״מנחת יהודה״ (אשר הזכרתיו למעלה[1259]), שהזמין לי ה׳ פה עיר הבירה בהשגחה פרטית, כי אינו בנמצא. ומחברו היה איש ספרדי, חכם גדול ומקובל, תלמיד הגאונים והקדושים מרן בעל ״פלא יועץ״ ומרן בעל ״שושנים לדוד״. ודאיתי שהאריך בספרו (שם, באות לז-לח[1260]) בענין זה. וכתב ג״כ, דבית המקדש שלעתיד יבנה תחילה ע״י אדם, ורק אח״כ ירד עליו בית המקדש דלמעלה.

והביא בשם הרב ״כבוד חכמים״[1261] בירושלמי (ברכות, פרק ד אגדה ו) בזה״ל: ״נראה פשוט, שגם בית יעקב (שהוא בית שלישי) יהיה נבנה מאבני בתי המקדשים של ארץ ישראל, שקדושות הראשונת לא בטלו. ואם הוא כפשוטו, שהקב״ה בעצמו יבנה הבית... לא היו מקבלים ישראל לבנותו בימי ר׳ יהושע בן חנניא, כדאיתא בב״ר (סוף פרשה סד)... ולא היה צריך ר׳ יהושע לאותה דרשה כדי לשכך צבורא, כי אם במקהלים היה מברך ה׳ שנתבטלה הגזרה״. (כי במדרש מספר, שצדי ישראל דברו על לב המלך לחזוד מהרשות שנתן לישראל לבנות בית המקדש, והרע לישראל על זה. ונתבקש ר׳ יהושע בן חנניא מטעם המלך לשכך את ישראל בדרשה, עיי״ש).

והביא שם את הזהר (פרשת ״פנחס״[1262]) דבית ראשון ושני יחית[1263] הקב״ה מלעילא. והאריך וכתב: ״וזה שאמרו רז״ל שהבית השלישי יבנה הקב״ה וירד מן השמים כשהוא בנוי — רצו לומר, הקדושה שתחול על הבנין שיבנה המלך המשיח (כמפורש במדרש שיר השירים[1264], שמשיח יבנה בית המקדש)... וזהו (ג״כ) כוונת הכתוב ׳מקדש ה׳ כוננו ידיך׳[1265], פירש רש״י: ׳בית המקדש העתיד יבנה בשתי ידים׳ — רצה לומר, קדושת שני הבתים הראשונים שיוריד הקב״ה מלעילא על בנין העתיד שיבנה ע״י הצדיקים״. מפני שבתי המקדש לא שלטה בהם יד זרים, והחרבן לא היה בהם אלא לפנים[1266], אבל היה גניזה. עיין ״כבוד חכמים״ בירושלמי בדכות הנ״ל, שכתב: ״שרצה לומר שהרוחני שבהם נגנז, וזהו מה שיוריד הקב״ה מלעילא ממקום שנגנז״, עיי״ש.

ומידי עברי בדברי הגאון המקובל הנ״ל, נתמלא לבי בשמחה עצומה מאד, כי מצאתי שם את הקושיא העצומה הנ״ל[1267] שהקשיתי בימי ילדותי, בשם הרב החסיד בעל ספר ״מעדכי לב״[1268], ושנדחק בישובו מאד. והגאון בעל ״מנחת יהודה״ יישב קושיא זו על דרך שתירצתי אני לעיל. ומאד שמחתי שזכיתי בילדותי לכוון לשני חכמי ספרד הנ״ל. ואעתיק

1259 לעיל עמ׳ קפה ועוד.
1260 כתבי הרב יהודה אלקלעי, הוצאת מוסד הרב קוק, ח״א עמ׳ 258-263.
1261 רבי שמואל וואלף מפינשטוב. באורים על אגדות הירושלמי המובאות ב״יפה מראה״ (המבורג תס״ג).
1262 זהר חלק ג, דף רכא, א.
1263 יורד.
1264 שיהש״ר פרשה ד, אות לא.
1265 שמות טו, יז.
1266 כלומר, למראית עין.
1267 לעיל עמ׳ רפו.
1268 דרשות מאת הרב רפאל יוסף חזן (סלוניקי תקפ״א-תקפ״ב).

את דברי בעל "מנחת יהודה" ככתבו וכלשונו, שכתב בזה באות ל"ח[1269] וז"ל: "ונראה לי, שזהו כוונת הכתוב 'מקדש ה' כוננו ידיך'[1265], פירש רש"י ז"ל: 'בית המקדש העתיד יבנה בשתי ידים'. רצה לומר, קדושת שני הבתים הראשונים שיוריד הקב"ה מלעילא (וכדברי הזהר בפרשת "פנחס" הנ"ל) על בנין העתיד שיבנה ע"י הצדיקים. ועפ"י האמור, נראה לי ליישב קושיא עצומה. דאיתא בכתובות (דף ה[1270]): 'דרש בר קפרא, גדולים מעשי צדיקים ממעשה שמים וארץ. דאילו במעשה שמים וארץ כתיב 'אף ידי יסדה ארץ...'[1271], ובמעשה צדיקים כתיב 'מקדש ה' כוננו ידיך'[1265] — שתי ידים, פירש רש"י: 'מקדש — מעשה ידי צדיקים הוא'. ובסוכה (דף מא[1272]) כתב רש"י להיפך, שבנין העתיד אנו מצפים בנוי ומשוכלל שיגלה ויבוא מן השמים, שנאמר 'מקדש ה' כוננו ידיך'. וכן בחומש[1273] כתב: 'ואימתי יבנה בשתי ידים — בזמן שימלוך לעולם ועד', דהיינו לעתיד. וכן כתבו תוס' בשבועות (דף טו[1274]): בית המקדש דלעתיד שהוא עשוי בידי שמים, כדכתיב 'מקדש ה' כוננו ידיך'. וכן מפורש בתנחומא[1275] וכן ראיתי להרב החסיד ז"ל בספר "מערכי לב" (דרוש צה), שהקשה על התוס' ממאמר דכתובות הנ"ל. (והיא היא הקושיא שהקשיתי בימי ילדותי, ונדפסה בספרי "משנה שכיר", ח"א, סי' ל"ד. וספרי הנ"ל נדפס לפני י"ט שנה, בשנת תרפ"ד, וספר "מנחת יהודה" הנ"ל, הנדפס בשנת תר"ג בערי ספרד, יקר המציאות, בא עתה לידי ע"י אחד שהיה בירושלים ומשם הביאו לכאן. והוא מסרו לידי, יען שאני עוסק בענין זה, ואין שיעור לשמחתי שזכיתי לכוון לשני החכמים הספרדיים הנ"ל). ורצה ליישב, דסבר בר קפרא דכי כתיב 'מקדש ה' כוננו ידיך' גם על בנין שלמה כתיב. וכי דריש התנחומא דאיירי קרא בבנין העתיד, אין הכי נמי דמודה דגם על בנין שלמה היתה הנבואה. (אמר המחבר[1276] כנראה שהגאון בעל "מערכי לב" לא ראה את דברי המהרש"א בכתובות שהבאתי לעיל, שכתב שקאי על בצלאל וחבריו. ובזה מתורצת הקושיא הנ"ל, כאשר כתבתי לעיל. אבל לרש"י לא יספיק התירוץ כאשר כתבתי, על כן נדחק לתרץ דקאי על תרוויהו). וקשה, מנא ליה דגדולים מעשה צדיקים, כיון דכוליה עלמא מודו דקרא[1277] איירי בבנין העתיד שיהיה בידי שמים, כמו שכתבו רש"י ותוס'. ואי כוליה עלמא מודו דקאי קרא גם על בנין שלמה, מנא ליה דבנין העתיד יהיה ע"י הקב"ה? ועפ"י האמור יבוא על נכון, שהבית השלישי יבנה במהרה בימינו ע"י הצדיקים ואנשי מעשה... רועי ישראל, כמו שדרש בר קפרא, ופירש רש"י. והבנין הזה אלקים יכוננו עד עולם בשתי ידים, דהיינו קדושת שתי הבתים הראשונים שיוריד עליו מלעילא, כמו שכתוב בזוה"ק ובתנחומא, וזוהי פשרה נכונה. (וזהו ממש תירוצי הנ"ל, ושישו מעי[1278] שזכיתם לכוון לאדם גדול ומקובל כמוהו). ועל דרך זה, ראיתי לאביר הרועים, רבנו הכהן

1269 מהדורה הנ"ל הערה 1260, עמ' 261.
1270 עמ' א.
1271 ישעיה מח, יג.
1272 עמ' א.
1273 שמות טו, יז.
1274 עמ' ב, ד"ה "אין".
1275 פרשת כי תשא, סוף אות יג.
1276 בעל ספר "אם הבנים שמחה".
1277 שֶׁהַפָּסוּק.
1278 עפ"י בבא מציעא פג ב.

הגדול, במדרש האתמרי[1279] (לבעל ״שבט מוסר״) דרוש י״ח, וז״ל: ׳ידוע שיש מאמרים מחולקים זה עם זה... שיש שמהם נראה שמלך המשיח יושב בגן עדן, כדאיתא במדרש רבה איכה[1280], באותו תינוק שנולד ביום תשעה באב, ובמסכתא תענית[1281] ובכמה מקומות. ויש מאמרים אחרים שנראה שהוא בחיים, אין מספר למאמרים האלה... והפשרה בזה, כשהקב״ה ירצה לגאול את ישראל תתלבש נשמתו של משיח באיש הראוי ונמצא שיושב בזה העולם והוא הגוף, ויושב בגן עדן והיא הנשמה׳[1282], עכ״ל. וכן משמע לשון הכתוב ׳מקדש ה׳ כוננו ידיך׳[1283]. ולא ההתבוננות היא הבנין, כמו שאמר הכתוב ׳כירח יכון לעולם׳[1284], וכן כתיב ׳ומעשה ידינו כוננהו׳[1285], והכתוב מיירי בבנין שלמה ובבנין העתיד, כמו שאמר הרב החסיד ז״ל. ומבנין העתיד מוכח, דגדולים מעשה צדיקים ממעשה שמים וארץ. דאילו במעשה שמים וארץ כתיב ׳אף ידי יָסְדָה ארץ וימיני טִפְּחָה שמים׳[1286] — ביד אחת, לומר שאין להם קיום כי אם בעולם הזה. אבל לעתיד — ׳שמים כעשן נִמְלָחוּ והארץ כבגד תִּבְלֶה׳[1287], עיין רש״י (ישעיה). אבל, מעשה ידיהם של צדיקים כתיב ׳מקדש ה׳ כוננו ידיך׳[1283] — שתי ידים, שיש להם בעוה״ז ויש להם בעוה״ב, שיורידם הקב״ה פעם שנית על בנין העתיד. ואז תודע... גדולת מעשה הצדיקים האלה, שמעשיהם רצויים ותשרה השכינה והקדושה במעשה ידיהם. ומה שאמר התנחומא (פרשת ״כי תשא״[1288]), שתהיה מוקפת כחומת אש, אפשר שהקדושה הזאת שיוריד מלעילא דיתחזי לכל עלמא, יהיה כמראה אש לוהט עד דום יקר שמיא. או הוא על דרך משל, רצה לומר שיהיה בנין נצחי״. עכ״ל הספר ״מנחת יהודה״ הנ״ל.

פה. ברם, עדיין יש לפנינו קושיא גדולה על הכלל שהנחנו לעיל בשם רבותינו בעלי המדרש והזהר, וקדמונינו ואחרונינו, שכך הוא אופיו של בנין בית חיינו שלעתיד — בתחילה למטה ע״י אדם, ואח״כ יבוא עליו מלעילא בידי שמים. א״כ, אכתי תהדר[1289] הקושיא ממסכת ראש השנה (דף ל[1290]) וסוכה (דף מא[1290]), אהא שהתקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף כולו אסור, ופריך הגמרא: למה כל היום, עד חצות יסגי, שהרי אין בי״ד מתעצלין? ומשני: דאיבני סמוך לשקיעת החמה. עיין רש״י ותוס׳[1291] שיבוא פתאום מן השמים מבלי שתהיה להם שהות להכין את העומר בתחילה, ויתמשך כל היום, עיי״ש. והשתא, שבתחילה יבנה למטה ע״י אדם, לא יבוא פתאום מבלי ידיעה מתחילה על בנייתו.

1279 לרבי אליהו האתמרי הכהן.
1280 פרשה א, אות נז.
1281 לא נמצא שם וצ״ע. ועי׳ ירושלמי ברכות, פרק ב, הלכה ד (טו,ב).
1282 עי׳ ״שערי זהר״ להגר״ר מרגליות וצ״ל, לסנהדרין צח א, ד״ה ״והיכי יתיב אפתחא דקרתא״.
1283 שמות טו, יז.
1284 תהלים פט, לח.
1285 שם צ, יז.
1286 ישעיה מח, יג.
1287 שם נא, ו.
1288 סוף אות יג.
1289 עדיין תחזור.
1290 עמ׳ א.
1291 שם.

וא"כ, תהיה להם שהות להכין את העומר מתחילה. א"כ, שוב תהדר הקושיא — למה כל היום, בחצות סגי? והוא קושיא אלימתא על השיטה הנ"ל.

ונצטערתי מאד בישוב קושיא זו, עד שהאיר ה' עיני לראות בספר "עזרת כהנים" על מסכת מדות, שנדפס בשנת תרל"ד, לאחד מגדולי הדור מרוססיש־פולין[1292] (בראש חלק ג הנקרא "פנות העזרה"[1293]), שכתב בזה"ל: "נזדמן לידי ספר 'מנחת חינוך' על ספר הרא"ה[1293*], שנדפס מחדש, ומצאתי שם שכתב (מצוה צה, מצות בנין בית המקדש): 'וגם היום אפשר וכו' מצוה לבנות כמבואר במדרש[1294] בימי רבי יהושע בן חנניה, דנתנו רשות והתחילו לבנות. ועיין כפות תמרים[1295], שרבנו נתנאל על התוס' רצה להקריב קרבנות בירושלים. א"כ, ה"ה לבנות בית המקדש וכו' עכ"ל... הרי לך כמו שכתבתי. ומהמדרש הנ"ל מוכח שאנחנו בעצמינו נבנה בית המקדש (וכן מוכח מהתוספתא דהבאתי לעיל). ומעשה רב ודאי היה בהסכמת ריב"ח, והלכה כמותו בכל מקום. ודוחק לומר דנעשה בלי הסכמתו, דהוא היה אז גדול הדור ההוא, וכדמסיים שם במדרש, ודאי היו שומעים בקולו, כאשר שמעו אח"כ בקולו (כשאמר להם לחזור מהבנין), וכמו שכתבתי לעיל. והיה לי בזה הצעת דברים לפני כבוד קדושת הגאון, הרב הקדוש, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, אדמו"ר שליט"א[1296], ואמר לי בפיו הקדוש, שאנחנו בעצמינו נבנה בית המקדש. עיין הגדה ר' צבי קאלישער זצ"ל[1297]. וראיה לזה ממדרש הנ"ל. (ואני המחבר מוסיף, שגם מהתוספתא מוכח כן). ואמרתי אני לפני כבוד קדשו, הנה הגם שיש לי תהילה לאל קצת ידיעה בענין תבנית בנין המקדש, עדיין מסופקני באיזה תבנית ומדה לבנות, אם כתבנית ומדת בית שני, או כתבנית ומדת בנין יחזקאל, כי לא פורש בזה. רק בתוס' יו"ט ז"ל, בפתיחה למסכת זו[1298], כתב שנבנה בנין יחזקאל, כי הגם מדביאר לנו רבי במשניות תבנית בית שני יש קצת הוכחה לזה שנבנה תבנית בית שני, אכן יש לומר דאולי הוא רק אגב איזה מקצת דברים שיש בו שישנם בבנין של יחזקאל, לזה אגב אורחיה ביאר יתר הדברים שבבית שני. או כמו שכתב התוס' יו"ט ז"ל, שע"י הסיפור הזה של בית שני אנו יכולין לדרוש ולהבין בבנין יחזקאל. ואדרבה, הרי חזינן דכתב לן הקרא בנין יחזקאל, שמע מינה דכן נבנה. א"כ, הדעת נוטה יותר דנבנה בנין יחזקאל. (אמר המחבר ספר "אם הבנים שמחה", עיין מה שדן בזה רבנו החת"ס בחלק יו"ד סי' רל"ו). והשיב לי הרב הגאון הקדוש, כבוד אדמו"ר שליט"א, חסידא ופרישא בו"ק[1299], מהר"י מראדזין, ואמר לי בזה הלשון: ודאי נבנה תבנית בית שני ומדתו. אכן, אח"כ בעת התיקון הגמור, היינו בביאת המשיח, יבנה מאליו מהשמים בנין יחזקאל. (עיין "קול הרמ"ז" על הפתיחה של התוס'

1292 רבי יהושע יוסף הכהן, אב"ד ק"ק מארד.

1293 מהדורת ורשה תרל"ג, כרך ב (חלק ב־ג) עמ' 260, ד"ה "אחר כתבי".

1293* כלומר, ספר "החינוך", שמחברו הוא, כנראה, הרא"ה.

1294 ב"ר פרשה סד אות ח.

1295 לסוכה דף לד ב, ד"ה "של מעשר שני בירושלים".

1296 מהר"י מראדזין.

1297 הנקראת "יציאת מצרים".

1298 מסכת מדות.

1299 בוצינא קדישא.

יו״ט ז״ל במכילתין[1298]). כשומעי זאת מפי קדשו שמחתי מאד, כי בזה נפתחו לפני שערי בינה, ולעשות פשר דבר בין דברי רבותינו ז״ל, היינו בין התרגום יונתן[1300] והתנחומא[1301] לדעת התוס׳ בשבועות דף טו ע״ב בד״ה ״אין בנין״ (— דלדעתם יהיה נבנה מהשמים), ובין הירושלמי והזהר הקדוש (— דלדעתם יהיה נבנה בידי אדם). וכן נמי בין הרמב״ם ורש״י (דלרמב״ם — בידי אדם, ולרש״י — בידי שמים). ונאמר, דמה שכתבו רש״י ותוס׳ בכוונת הגמ׳ (ראש השנה דף ל, ע״א), דס״ל דבנין העתיד יהיה בידי שמים, הוא רק לפי מאי דס״ל שם בגמרא דיום הנף הוא רק מדרבנן, ומפני זה ממילא מוכרחין אנו לומר, מחמת קושיא שהקשה שם בגמרא, דבנין העתיד יהיה בידי שמים, והיינו, מיד בראשית בינה. ועי״ז באמת נאמר, דהתנחומא חולק על הירושלמי והזהר הקדוש הנ״ל, וס״ל דלא נבננו בעצמינו כלל, רק מיד יבנה בידי שמים, ויבנה בלילה או ביו״ט. ומשום הכי תיקן ריב״ז יום הנף, וכאמור שם בגמרא. דאי לא תימא הכי, תשאר הקושיא שהקשו שם בגמ׳. משום הכי מוכרחין אנו לומר בדעת הגמרא, דס״ל דבנין העתיד תהיה מיד בידי שמים. ועפי״ז הוכרחו רש״י ותוס׳ דזהו שיטת התנחומא. אבל למאי דמסיק שם רב נחמן בר יצחק, דיום הנף הוא מדאורייתא, אין אנו מוכרחין עוד לומר דאיבני בלילה, ואין הכרח לומר דס״ל לגמרא שיהיה בנין בית המקדש מיד בידי שמים. וא״כ, נוכל לומר דגם התנחומא מודה לזה, והתנחומא מירי בבנין העתיד שיבנה אח״כ, והוא הוא שיבנה בידי שמים. אבל מ״מ מודה התנחומא, דמתחילה יהיה בנין תבנית בית שני, שאנחנו בעצמינו נבנהו, וכדעת הירושלמי והזהר הקדוש. נמצא, דליכא פלוגתא בדברי חז״ל. ואולי, כן נמי נשוה דברי הרמב״ם בפירושו[1302] לדבריו שבחיבורו[1303] ז״ל״. עכ״ד הגאון בעל ״עזרת כהנים״.

ועפי״ז, סרה מעל השיטה שאנחנו נבנהו מתחילה הקושיא הנ״ל מהגמרא במסכת ראש השנה הנ״ל, וכדברי הגאון בספר ״עזרת כהנים״. וכבר הבאתי בראש דברינו, דכן גם דעת התיקוני זהר וספר ״אספקלריא המאירה״ בשם המדרש — שאנחנו נבנהו מתחילה, ואח״כ ירד משמים בית המקדש דלמעלה. שוב מצאתי גם בספר ״האמונות והדעות״ לרבנו סעדיה גאון[1304], דמתחילה נבנה בית המקדש ברשיון המלכות, וזה יהיה הכנה לבנין שיבוא לנו מן השמים. ובכן תתקיים שיטה זו כיתד שלא תמוט. ויהי רצון שנזכה לזה במהרה בימינו אמן.

פו. שוב הצצתי בספר הקדוש ״מנחת יהודה״ הנ״ל, ומצאתי שגם הוא הרגיש בקושיא הגדולה הנ״ל, מהגמרא במסכת ראש השנה, על השיטה שאנחנו נבנהו מתחילה,

1300 אולי כוונתו לתרגום יונתן, שמות טו, יז, וצ״ע.

1301 פרשת כי תשא, סוף אות יג.

1302 כוונתו, כנראה, למה שכתב בהקדמתו לספרו זה הנקראת ״שער קריאת הבנין״, וז״ל: ״ואפילו הרמב״ם ז״ל שכתב בפרק יא מהלכות מלכים שהמלך המשיח יבנה המקדש, מ״מ כתב בעצמו, הביאו התוי״ט ז״ל, שתועלת המפכת הזאת הוא כדי שנדע ונשמור לבנות לעת קץ״, עיי״ש.

1303 עי׳ לעיל הערה 1252.

1304 מאמר שמיני פ״ה.

ויישבה בטוב. ואעתיק את לשונו: ״ומה שאמרו רז״ל (ראש השנה דף ל, ע״א): ׳התקין ריב״ז שיהא יום הנף כולו אסור׳, והאריכו למעניתם אימתי יבנה הבית, אלקים הוא יודע תעלומות — אפשר אחר שיבנה הבית יהיה סגור עד שתרד הקדושה הזאת מן השמים, כמו שמצינו בבנין שלמה שהיה מסוגר י״ב חודש[1305]. וכן המשכן היה מקופל מכ״ה בכסלו עד ר״ח ניסן[1306]. וחשש ריב״ז, שהקדושה הזאת תתגלה ותראה בששה עשר בניסן. או, אפשר שכל הפלפול ההוא אינו דרך החלטה כי אם דרך אפשרי, שאם יזכו ישראל אפשר שהקב״ה יבנה הבית וישכללנה כהרף עין, כמו שאמרו רז״ל[1307]: ׳ראויים היו בימי עזרא להעשות להם נס, אלא שגרם החטא׳. וכן מאמר ׳הלכתא למשיחא׳[1308] וכדומה, הם דרך אפשרי (ולא החלטה דכך יהיה בהחלט. כמו כן, הסוגיא דראש השנה לא הוי החלט דכך יהיה, רק בדרך אפשרי — אם יזכו יהיה בהרף עין. ועשה ריב״ז התיקון, שמא יהיה בדרך אפשרות הנ״ל). ועיין למורי ורבי בספר ״שושנים לדוד״, בפתיחתו למסכת מדות, שאמר בפירוש, שכל מאמרים האלה (היינו, שהכל יהיה לעתיד בדרך נס) הם אליבא דרבי יוחנן, ופליגא דשמואל (אבל לשמואל, יהיה הכל בדרך הטבע). ולכן לא נמצא לרז״ל שאסרו לישראל לבנות הבית עפ״י המאמרים האלה. (וראיה ממדרש דריב״ח הנ״ל, שהלך לבנות בידים ולא חש למאמר דיהיה בידי שמים. ואני מוסיף מתוספתא הנ״ל, דכתב בפירוש: ״ניתן להם לישראל לבנות בית הבחירה״. הרי דהתוספתא לא חשש לכך שיהיה דוקא בידי שמים. ועל כרחך דהם דק אליבא דרבי יוחנן). והדבר צריך עיון ופלפול ארוך. והנראה לי כתבתי בדחילו ורחימו, איך שיהיה התיקון הראשון הוא למנות זקנים, וכשנזכה לאסיפה הנבחרת של שבעים ואחד להם יגלו כל תעלומות״, עכ״ל הקדוש (עיי״ש, שדעתו היא שיעשו אסיפה מכל כלל ישראל, ויבחרו שבעים ואחד זקנים).

עכ״פ, גם הוא הרגיש בקושיא הנ״ל והסירה בחכמתו הגדולה הדק היטב. ונתקיימה הדעה הנ״ל, שהיא מרוב מנין ומרוב בנין, ברורה וקיימא. ונזכה לזה בב״א.

פז. ומדי איירי בסוגיא דמסכת ראש השנה וסוכה הנ״ל, אציגה פה קושיא אחת שהקשיתי בהיותי בחור צעיר לימים, בן י״ז שנה, ביצקי מים על יד מורי ורבי, הגאון הקדוש, עילוי נפלא, האדמו״ר מזאבנא, בעל תשובות ״יד שלום״ (שלקחוני לביתו, להיות מורה לבנו הבחור החתן אלעזר, שהיה בן י״ד שנים, ונתארס עם בתו של מרן בעל ״קדושת יו״ט״). ומורי ז״ל, הפלא מאד קושיתי. והיא — דבמסכתות ראש השנה[1309] וסוכה[1310] ומנחות[1311] אמרו: ״התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף כולו אסור. מאי טעמא? מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו: אשתקד מי לא אכלנו בהאיר המזרח, עכשיו נמי נאכל. ולא ידעו, דאשתקד דלא היה עומר — האיר המזרח מתיר,

1305 עי׳ ילקו״ש ח״ב, רמז קפד.
1306 עיי״ש.
1307 ברכות ד א.
1308 עי׳ סנהדרין נא ב.
1309 ל א.
1310 מא א.
1311 סח א-ב.

עכשיו דאיכא עומר — עומר מתיר״. עיי״ש, דמסיק הש״ס, החשש הוא שיבנה פתאום ולא תהיה שהות להכין את העומר, על כן אסרו כל היום, עיי״ש.

והנה, ה״פלתי״ (בסי׳ קב[1312]) העלה שבעת שיבוא משיח צדקינו בב״א, יאסרו כל התבואות, אפילו חטים שבעליות, משום איסור חדש. כמו שכתבו תוס׳ (ראש השנה יג[1313]), שבעת כניסתן לארץ ישראל נאסר הכל, אפילו חטים שבעליה. כמו כן יהיה בזמן שיבוא משיח. ומתרץ בזה את שיטת הר׳ יו״ט שבמרדכי (פרק ראשון בביצה), שכתב שחדש לא הוי דבר שיש לו מתירין, יען שחוזר לאיסורו, עיי״ש. שוב מצאתי שגם מרן החת״ס, בספרו ״תורת משה״ (בפרשת ״וישב״[1314]) העלה כן, עיי״ש.

והשתא, קשה לי לדעת הני תרי רברוותא הנ״ל, שבעת שיבנה בית המקדש יאסרו כל התבואות שבעולם משום איסור חדש. דהלא קיי״ל שכהן שהולך לעבוד בפעם הראשונה, צריך להקריב תחילה מנחת חינוך (עיין מנחות דף נא[1315] ובשקלים פרק ז[1316]), ודעת התורת כהנים (מובאת ב״משנה למלך״ פרק ה מהלכות כלי המקדש[1317]) דמנחת חינוך מעכבת את העבודה, דאם עבד בלי הקרבת מנחת חינוך — עבודתו פסולה. וכן מצאתי בויקרא רבה (פרשת ״צו״[1318]), שר׳ יוחנן אמר שמעכבת את העבודה. והנה, קיי״ל במנחות (דף סח[1319]) דאין מביאים מנחות קודם העומר ואם הביא פסול, דלא הוי ״ממשקה ישראל — מן המותר לישראל״[1320]. והשתא, בעת שיבנה בית המקדש וירצה הכהן להקריב מנחת העומר, על כרחך יצטרך להקריב תחילה מנחת חינוך להתחנך בעבודה. והשתא, לדברי ה״פלתי״ והחת״ס, שכל החטים יהיו אסורים משום חדש, א״כ לא יוכלו להקריב מנחת חינוך תחילה, דהא לא הוי ״ממשקה ישראל״ ופסול. וכיון דלא יוכלו להקריב מנחת חינוך, ממילא לא יוכלו להקריב את העומר ולעשות שאר עבודות. וא״כ, מה תהיה תקנתם? ועל כרחך, דגם אז יצטרך להאיר המזרח שיתיר את איסור חדש, שיוכל להקריב אח״כ מנחת חינוך, כדי שיוכל לעשות שאר העבודות. וא״כ, מה קאמר בגמרא ״עכשיו דאיכא עומר — עומר מתיר״, זה אינו, דעל כרחך מוכרח יהיה גם אז ש״האיר המזרח״ — יתיר, כדי שיוכל להקריב מנחת חינוך ולעבוד שאר עבודות, כי זולת זה לא יוכלו לעשות שום עבודה. ואל תשיבני, הא באמת פסק הרמב״ם שמנחת חינוך אינה מעכבת, וא״כ, אפשר שבאמת לא יקריבו מנחת חינוך תחילה. י״ל, דעדיין יוקשה, דהלא מבואר במסכת מועד קטן (דף טו[1321]), על נבואת יחזקאל שאמר[1322]: ״וביום בואו... אל החצר וכו׳ יקריב חטאתו״ — ״זו עשירית האיפה״ — היינו, דביום בואו לעבוד עבודה, יהיה הראשון

1312 סוף ס״ק א.
1313 עמ׳ א, ד״ה ״דאקריבו״.
1314 דף לה, עמ׳ א, ד״ה: ה״מרדכי״ (מהדורת תרמ״א).
1315 עמ׳ ב.
1316 ירושלמי פרק ז, הלכה ג (כח א). ותוספתא פרק ג, הלכה טז.
1317 הלכה טז.
1318 ויק״ר פרשה ח, אות ד.
1319 עמ׳ ב, במשנה.
1320 עיי״ש תוד״ה ״טחול״.
1321 סוף עמ׳ ב.
1322 יחזקאל מד, כז.

שבעבודות — קרבן מנחת חינוך. וידוע, דנבואת יחזקאל על העתיד נאמרה. הרי בפירוש, שרצון השם הוא שיקריב מתחילה מנחת חינוך. ואיך אפשר, כיון שהכל הוא אסור משום איסור חדש? וצ"ע.

עד כאן הקושיא. והצעתיה אז לפני גאוני הדור וטרחו לישבה, אבל לא עלתה בידם, כמו שנדפסו הדברים בספרי שו"ת "משנה שכיר", ח"א סי' צ"ב ודוק.

סליק מאמר מקדש ה'

פח. הואיל שאני עומד כעת בכ"ג אלול שנת תש"ג, קרוב ליום הַכִּסֶּה[1323] הבא עלינו לטובה, אסיים פרק זה במאמר שחדשתי בראש השנה שעבר, וכתבתי בפנקסי ביום צום גדליה בק"ק נייטרא, בעת גלותי שגליתי מפישטיאן בחצי אלול דשנת תשב אנוש עד דכא[1324], שיסרו אותנו האכזרים אשר שם עד דכדוכה של נפש[1324*], וברחנו אני ובני ביתי בלילה בעירום ובחוסר כל לעיר הנ"ל, ושם היינו עד אחר הימים הטובים, ומשם עזרני השם לברוח לכאן. והי"ת יסוך עלינו פה באברתו[1325] עד עת בא הישועה לכלל ישראל בב"א.

בתפילת הימים הנוראים אנו מתפללים להי"ת: "ובכן, תן כבוד ה' לעמך וכו', שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך"[1326]. וראיתי במחזור ישן שפירש המפרש על דרך הא דתניא: "לא גלו ישראל אלא בשביל שמאסו ישראל בשלשה דברים — במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבית המקדש. אמר ר' שמעון בן מנסיא: אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן"[1327]. והיינו דקאמר "ובכן תן כבוד לעמך" — על דרך "ובקשו את ה'"[1328], "שמחה לארצך וששון לעירך" — היינו בית המקדש, "וצמיחת קרן לדוד" — היינו מלכות בית דוד, עכ"ל המפרש.

והנה, כעת בזמנינו, אחר ששהינו בין העכו"ם כאלפים שנה, ונתערבו בגוים ולמדו מעשיהם[1329], והם עפ"י רוב בלי שום השגה ביהדות — אין לבקש מהם שיחזרו ויבקשו את מלכות שמים ומלכות בית דוד, כי אין להם שום השגה בזה מהי מלכות שמים ומהי מלכות בית דוד. אלא מה מבקשים הם — את ארץ ישראל, ובזה נכללים כל שלשת הדברים, וכמו שכתבתי למעלה באריכות[1330]. ועל זה רמזו חז"ל: "כל הדר בארץ ישראל

1323 עפ"י תהלים פא, ד: ראש השנה ח א-ב.

1324 עפ"י תהלים צ, ג. יעוין ביומנו של הרב המחבר ("אמונה צרופה בכור השואה") פרקים ז וט, תיאור בריחתו מעירו פישטיאן לנייטרא בחודש אלול תש"ב, ובריחתו מנייטרא לבודפסט מיד לאחר החגים בתש"ג תוך שהוא ומשפחתו מבריחים את הגבול מסלובקיה להונגריה.

1324* עפ"י ירושלמי תגיגה פרק ב, הלכה א (ח א).

1325 עפ"י תהלים צא, ד.

1326 ברכת "אתה קדוש".

1327 ילקו"ש ח"ב רמז קו.

1328 הושע ג, ה.

1329 עפ"י תהלים קו, לה.

1330 עמ' קיב-קיג.

דומה כמי שיש לו אלוק״[1331]. ומלכות בית דוד ומלכות שמים אחת היא, כידוע למקובלים[1332]. ואחר שאנו רואים שהם מוסרים נפשם בעד ארץ ישראל, וכמו שכתבתי למעלה[1333] — א״כ, אף בלי ידיעתם המה מבקשים את שלשתן. (כה כתבתי מכבר מעצמי. וכעת ראיתי בספר ״מנחת יהודה״ הנ״ל[1334] שהבאתיו לעיל באות יז[1335], שכתב כן. והביא[1336] בשם הזהר[1337]: אין הקב״ה נקרא מלך אלא בארץ ישראל. א״כ, מה שאמרו חז״ל שיבקשו מלכות שמים — היינו לשוב לארץ ישראל כדי שיקרא הקב״ה מלך, ובזה תלויה בראשונה כל תשובתינו).

ועוד י״ל, בהקדם דברי הפסיקתא (פרשה מ[1338]): ״הרנינו לאלקים עוזנו, הריעו לאלקי יעקב״[1339] — ״פתח רבי תנחומא ברבי אבא: 'לא הביט און ביעקב'[1340] — מה ראה בלעם להזכיר 'ליעקב' ולא 'לאברהם' ולא 'ליצחק' אלא 'ליעקב'? לפי שראה מאברהם פסולת ישמעאל ובני קטורה, מיצחק פסולת עשו ואלופיו, אבל יעקב כולו קודש, כמו שכתוב 'כל אלה שבטי ישראל שנים עשר'[1341]. לפיכך לא הזכיר לאחד מן האבות אלא ליעקב — 'הריעו לאלקי יעקב' ״, עכ״ל הפסיקתא.

ולכאורה יש להקשות, הלא כעת בעוה״ד נמצא הרבה פסולת גם בבני יעקב, א״כ מה רבותא דיעקב משאר האבות?

אך נראה, שהכל הולך אחר השורש, וכיון שהשורש טוב — גם הענפים שיש בהם פסולת לאו פסולת מיחשיב, מכיון שהם ינקו לחלוחית מהשורש ויחזרו לפרוח מחדש. משא״כ כשהשורש מקולקל, אז — ״שָׁדַי תִּיכְלָא בכולו״[1342]. על כן, יעקב שכולו קודש, השורש כולו טוב — יתן חיות חדשה לכל בניו ובני בניו עד סוף כל הדורות ויחזרו לפרות, והעיקר שלא יתלשו מהשורש ואז יחזרו לקבל חיות חדשה מהשורש. וזה שאמר בלעם: ״מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו״[1343] — היינו, ששרשם כולו טוב. על כן — ״לא הביט אָוֶן ביעקב ולא ראה עמל בישראל״[1340], כי העמל והאָוֶן בהם אינם אלא עובר אורח, ומיד כשיתקשרו בשרשם — יחזרו ויפרחו כשושנה[1344]. ועל כן, העיקר בראש השנה לקשר עצמנו ביעקב אבינו ע״ה, ועי״ז תמשך עלינו קדושתו, לתקן בנו כל הפגמים שפגמנו בכל השנה שעברה עלינו ומעת שיצאנו לאויר העולם. וזה שאמר הכתוב: ״תקעו בחודש שופר וכו', כי חוק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב״[1345] — דייקא ״לאלקי יעקב״, דהוא כולו קודש ואנו משורשין בו ונמשיך חיים וקדושה מהשורש אל הענפים

1331 כתובות קי ב.
1332 עי' זהר ח״א, דף לג, ב: ״שערי אורה״, שער א.
1333 עמ' קכא.
1334 מהדורה הנ״ל הערה 1260 ח״א, עמ' 237.
1335 עמ' קפה ועוד.
1336 שם, אות יח.
1337 זהר חלק ג, דף רעו, א.
1338 פסיקתא ״הרנינו״. בחלק מהמהדורות — פרשה לט.
1339 תהלים פא, ב.
1340 במדבר כג, כא.
1341 בראשית מט, כח, ורש״י שם.
1342 = נפלה הרעה בכולה. עפ״י חולין סד א. ועיי״ש בפירוש רש״י.
1343 במדבר כג, ט.
1344 עפ״י הושע יד, ו.
1345 תהלים פא, ד-ה.

שיחזרו ויפרחו. וזה שאמר הפייטן: "באין מליץ יושר... תגיד ליעקב דבר חוק ומשפט"[1346] — דייקא "ליעקב", דהשורש טוב, ובזה יתוקן הכל לטובה. כן נראה לי בעזה"י בביאור הפסיקתא הנ"ל. והי"ת יעזרנו לקשר עצמנו ביעקב אבינו תמיד בכל עת ובכל שעה, אמן.

פט. עוד איתא שם בפסיקתא[1347]: "דבר אחר, למה יעקב מכל האבות? כך שנו רבותינו: במדה שאדם מודד — מודדין לו. משל למלך שהיו לו ג' אוהבים ובקש לבנות פלטין. הביא לראשון, אמר: ראה המקום הזה שאני מבקש לעשות לי פלטין. אמר לו אותו אוהב: זכור הייתי אותו הר מתחילה. הביא לשני ואמר לו: זכור הייתי אותו שדה מתחילה. הניחו המלך. הביא אוהבו השלישי ואמר: זכור הייתי אותה פלטין מתחילה. אמר לו: חייך שאני בונה אותו פלטין וקורא אותו לשמך. כך אברהם יצחק יעקב היו אוהביו של הקב"ה. אברהם קרא לבית המקדש 'הר', שנאמר: 'בהר ה' יראה'[1348]. ויצחק קרא אותו 'שדה', שנאמר: 'ראה ריח בני כריח שדה'[1349]. ויעקב קרא אותו 'פלטין', שנאמר: "מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלקים"[1350]. אמר לו הקב"ה: אתה קורא אותו בית עד שלא נבנה, חייך שאני בונה אותו וקורא אותו בשמך — 'בית יעקב לכו ונלכה באור ה'"[1351], וכן 'והלכו עמים רבים... אל בית אלקי יעקב'[1352]. ואף ירמיה אומר כן: 'הנני שב שבות אהלי יעקב'[1353]. ואף אסף קשט הדברים (רצה לומר — מְאַמֵּת הדברים), ולא הזכיר בתרועה אלא יעקב, שנאמר: 'הריעו לאלקי יעקב'[1354]", עכ"ד הפסיקתא.

נראה לי ביאור הפסיקתא בס"ד. שני האוהבים הראשונים שהיו קוראים למקום הפלטין בשם "הר ושדה", היתה כוונתם בזה לומר, שלבנות פלטין למלך צריך שיהיה המקום מצד עצמו מוכן ומוכשר מקודם לקבל בנין נכבד כזה להיות פלטין למלך. על כן אמר הראשון, שזכור הייתי אותו הר מתחילה. והשני אמר, זכור הייתי אותו שדה מתחילה. רצונם לומר — הר פשוט ושדה פשוט, ואינם ראויים מצד עצמם שיבנה עליהם פלטין המלך. משא"כ האוהב השלישי, הוא אמר: אני רואה בעין רוחי את הפלטין. היינו, שאין אני מביט על ההוה שהוא רק הר ושדה פשוטים, אלא על העתיד, היינו שהפלטין יקדש את המקום ויגביהו לרום המעלה שיהיה ראוי לכבוד המלך. ומדה זו מאד הוטבה לפני המקום, עד שמפני זה ייחד שמו של יעקב על הבית, שיקרא הבית על שמו. הרי, שזאת מדתו של יעקב, להעריך הדבר על שם העתיד, אף אם עתה עדיין איננו כדאי מצד עצמו, אבל מכח העתיד להיות מקודש — כבר הוא מקודש גם כעת. ועל כן, היה קורא יעקב את בית המקדש "בית אלקים" אף טרם בנייתו, על שם העתיד. ומדה זו היא מאד רצויה

1346 פיוט לימים נוראים הנאמר לאחר "קדושה".
1347 הנ"ל עמ' שכו.
1348 בראשית כב, יד.
1349 שם כו, כז.
1350 שם כח, יז.
1351 ישעיה ב, ה.
1352 שם שם, ג.
1353 ירמיה ל, יח.
1354 תהלים פא, ב.

לפני הקב״ה, עד שבשביל זה נקבע הבית להקרא על שמו, להודיע שהסכים הקב״ה על ידו במדה זו.

ומדה זו נוהגת בכל דבר ודבר. וכן הוא אצלינו — אף שאין שום זכות בידינו, כי נתרשלנו בתורה ומצוות בכל השנה שעברה, ועתה בראש השנה שצריכים אנו לקבל עול מלכות שמים עלינו, איך נוכל לכנות את הי״ת למלך עלינו בלא שעשינו רצונו יתברך בימים שעברו? אך בהיותינו מקבלים שמהיום והלאה נעשה רצונו ונעבדו בלבב שלם — משום זה בלבד, היינו משום העתיד, נוכל לכנותו למלך עלינו. וזו היתה מדתו של יעקב אבינו ע״ה, לכנות את הדבר ע״ש העתיד.

ולזה מכוונים דברי הפסיקתא הנ״ל ״ואף אסף קשט הדברים[1355] ולא הזכיר בתרועה אלא יעקב, שנאמר ׳הריעו לאלקי יעקב׳ ״ — היינו, על שם העתיד שאנו מקבלים עלינו לשמוע בקולו ולעשות רצונו. וע״ש העתיד הזה הקב״ה הוא מלך עלינו גם עתה, ואנו מקבלים עלינו עול מלכותו. ויה״ר שתהיה השנה הבאה עלינו לטובה שנת גאולה וישועה. ע״כ הדברים שחדשתי בראש השנה שעבר.

הרי שיש לפנינו שתי מדות טובות איך להגביה את האדם ההדיוט משפל מצבו הרוחני: הראשונה היא — בהתקשרו לשרשו שהוא יעקב אבינו, שהוא כולו קודש. משם יהיו נגרים עליו מים חיים, עד שיופיעו בקרבו חיים חדשים בשפע קדושה. והשניה היא — על ידי העתיד מתקבל תיכף בתחילה. ושתי המדות הללו יש בעולים לארץ שבזמנינו, אף אם הדיוטים ופשוטים המה, או אפילו גרועים ביותר, ח״ו. כי מצינו שיעקב אבינו הוקיר את ישיבת הארץ יותר מכל הון דעלמא, שהרי נתן כל רכושו הגדול, שהיה רכוש מופלא ומופלג מאד, לעשו, ואמר אין נכסי חוץ לארץ כדאי לו[1356]. ועתה, הני העולים מוסרים נפשם על חיבת הארץ כידוע, על כן בזה המה מתקשרים אל שורש יעקב, וקישור זה יגביהם גם ברוחניות. ועוד, הא יעקב דן על העתיד, ובעתיד כבר הבטיחו לנו רז״ל[1357], וכמו שכתב הרמב״ם שהבאתי בפנים[1358] ובשם עוד גדולינו, שה׳ יכוון את לבבם וישלח בהם רוח טהרה לעשות רצונו בלבב שלם, אחר הקיבוץ שיהיה בארץ ישראל.

על כן, פשוט וברור שמצוה לכל ישראל להשתתף עמהם, ויתקדש שם שמים ע״י כלל כל ישראל, וכמו שאנו אומרים בתפילתינו הקדושה בימים נוראים[1359]: ״ויעשו כלם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם. כמו שידענו ה׳ אלקינו שהשָׁלְטָן לפניך, עוז בידך וגבורה בימינך״ — רצה לומר, אם כל ישראל המה באגודה אחת, אז מוסיפים לו בזה כביכול עוז וגבורה, שהוא השליט בעולם ומגביה קרנינו עד למעלה, אכי״ר. וכמו שהביא הרמב״ן בפסוק ״ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל״[1360], מדרש: ״אימתי הקב״ה מבוסם למעלה — כשישראל באגודה אחת למטה״[1361].

1355 כלומר, מאמת הדברים.
1356 ע״ בראשית נ, ה, ורש״י שם: סוטה יג א, ורש״י שם.
1357 עי׳ ב״ר פרשה עו, אות ב.
1358 עמ׳ פו.
1359 ברכת ״אתה קדוש״.
1360 דברים לג, ה.
1361 במד״ר פרשה טו, אות ית.

ובזה נשלם פרק זה, השלישי, יום כ״ג אלול שנת תש״ג, פה עיר הבירה בודפסט. והי״ת יקיים הפסוק ״ביום השלישי יקיימנו״[1362], ונחיה לפניו בב״א.

השמטה לפרק השלישי

בא אלי אחד ובידו ספר פתוח, ואמר לי, שאדשה לו להראות לי מה שכתוב בספר הקדוש הלזה. נטלתי הספר מידו, וראיתי שהוא הספר ״דברי יחזקאל״ מרבנו הקדוש משינאווע ז״ל. והראה לי דעת רבנו איש אלקים בענין בנין וישוב הארץ, שאין דעתו נוחה מזה לעבוד שדות בארץ ישראל, אלא רק לחזק ישוב הארץ ע״י דיבוי משלוח שקלי קודש ליושבים על התורה ועל העבודה, עד ידים ה׳ קרנינו וישיב שבותינו במהרה בימינו. עד כאן תורף דבריו שם בסוף הליקוטים.

והשבתי לו כך: דע, מה שכתב רבנו החת״ס (בחידושיו לחולין דף ז[1363]) וז״ל: ״דעיקר שמוש התלמידים אצל רבם הוא לדמות מילתא למילתא. וז״ל הרא״ש (הובא בב״י, בבדק הבית ביו״ד סי׳ רמב): ׳וי״ל, דעכשיו נמי אין כל מעשה בא בגמרא, אלא שמדמה מילתא למילתא, ואיכא למיחש שמדמה מה דלא דמי׳, עכ״ל שם. ועל זה נהגו, כשאדם מחדש דבר אומרים בלשון אשכנז ׳גלייך׳, או ׳אום גלייך׳ — פירוש, דומה או אינו דומה, שהדמיון עולה יפה או אינו עולה יפה. והיות הסברות עמוקות ודקות כחוט השערה לחלק בין זה לזה, ועי״ז יתרצו כמה קושיות שיודע לחלק ביניהם, מה שהיה בעיני התלמידים דומים זה לזה, יבוא רבו וחקרו שאין זה דומה, ומורה לתלמידים הסדק שבין זה לזה. וזה הוא חילוק שהיה רב מראה לתלמידים, החילוק וההפרש בין הסברות שהיה נראה להם במושכל הראשון שהם דומים זה לזה. ומזה ילמדו דרך האמת בהוראה״. עכ״ד הקדושים הצריכים לענינינו.

הרי, דעיקר ההוראה בדבר הלכה למעשה תלוי בדמיון מילתא למילתא, שיהא דומה ממש להא שרוצה ללמוד ממנו לנדון שלפניו, שיהא דומה לו בכל תנאיו ופרטיו. ואם יש שינוי ביניהם אף בהפרש מעט, אף דקה מן הדקה — כבר נשתנה הדין ואין למדים זה מזה. ועל כן, אם היו תלמידים שלא שמשו די צרכם, וחשבו שהדברים דומים זה לזה, ורצו ללמוד דבר מדבר, בא חכם וחקרו והראה להם בעליל שדמיונם אינו עולה יפה, ובטל הדין שדנו בתחילה לאסור או להתיר.

ואחר שהקדמתי לך דבר זה, שהוא העיקר בהוראה, אשיב לך על המציאה שחשבת למצוא סתירה לכל דברי מדברי הספר הקדוש הנ״ל שהראית לי. דע בני, כי דברי רבנו משינאווע הללו אינם חדשים לי, וכבר לעיל (באות ו[1364]) רמזתי עליהם, וחלקתי בין זמנו לזמנינו. ושאין ענין חיינו, כוונתי לזמן שאנו חיים בו, דומה לזמן וענין שהיה הוא ז״ל חי בו.

1362 הושע ו, ב.
1363 עמ׳ א, ד״ה ״יפה מצאתי״.
1364 עמ׳ קסג.

וכתבתי לעיל בזה הלשון: "וכן מה שכתב רבנו הקדוש משינאווע, בסוף ספרו "דברי יחזקאל" — הוא מדבר משעתו, שהיה לישראל פה בגולה מנוחה. אבל לא כן עתה בזמנינו, שניטלה מאתנו כל חיותינו ממש, גם רבנו החת"ס ו"אהבת יונתן" ורבנו משינאווע יודו שזה הוראה מן השמים, שנעזוב את ארצות הגולה ונקומה ונעלה אל ארץ אשר ה' אלקינו דורש אותה, ושזה רצונו כעת", עכ"ל שכתבתי שם. ועיין שם (באות ד-ה-ו) מה שהארכתי להוכיח, שכל מה שאירע לנו בזמנינו הוא הוראה מן השמים לשוב אל ארץ חמדתינו. עכ"פ הרגשתי מעצמי במציאה שמצאת, וחלקתי בדמיון שרצית לדמות מילתא למילתא, והראיתי לדעת שאינם דומים זה לזה, וממילא אין למדים משם לנדון שלפנינו. ודברי כראוי מוצקים להלכה ולמעשה.

וכעת, אוסיף בעזה"י עוד ראיה על אמיתות דברינו, מרבנו הקדוש בעל "שני לוחות הברית" (בפרשת "לך לך"[1365]), שביאר את דברי רש"י, שכתב על "מארצך"[1366]: "והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן? אלא כך אמר לו: התרחק עוד משם וצא מבית אביך", עכ"ל רש"י ז"ל. וכתב רבנו השל"ה וז"ל: "הקב"ה ידע באברהם שמקיים כל התורה כולה, ואפילו כל דברי רבנן, ובודאי היה מחמיר בכל החומרא, ואפשר שהיה מחמיר ג"כ שלא יעלה לארץ ישראל לדור שם בקביעות לקיים דברי רב יודא בכתובות[1367] האומר: "העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: 'בבלה יובאו ושם ימותו'[1368]. ועיניו אברהם אבינו היו כולם רומזים על העתידות אף שעדיין לא היו. על כן, צוה הקב"ה מתחילה שיעקור דירתו ממקומו הראשון שהוא בבבל ובא לחרן שאין לה דין בבל. ומאחר שהיה דר בחרן, אז אמר לו הקב"ה צא והתרחק עוד, כי אז מותר לך לעלות לארץ ישראל. כי רב יודא לא אסר אלא לעלות מבבל לארץ ישראל, משום דכתיב 'בבלה יובאו ושם ימותו', אבל משאר ארצות מותר לעלות לארץ ישראל. ואין להקשות מה היתר היה לילך מבבל לחרן מאחר דכתיב 'בבלה יובאו ושם ימותו', ואם אסור לילך ולקבוע דירה בארץ ישראל ק"ו לשאר ארצות? וי"ל, דזה היה להצלת נפשות, כי אין סומכין על הנס, מאחר שהושלך לכבשן האש זהו רומז צא והתרחק עוד, כדי שיקבע תחילה דירה בחרן ואח"כ יעלה משם לארץ ישראל". עכ"ל.

הרי, על אף שאברהם אבינו החזיק באיסור עשה של רב יודא, שאס"ר לצאת מבבל לארץ ישראל וכל שכן לשאר ארצות, עם כל זה הכריחו הי"ת לצאת מבבל ולא להשאר עוד שם, יען שבא שם בסכנת נפשות שהושלך לכבשן האש. אם כי הצילו השם, אך כיון שההצלה היתה בדרך נס אסר לו הי"ת להשאר עוד שם, והכריחו השם להתרחק משם ולילך לארץ ישראל. ואף שיש איסור עשה בההליכה משם, שהיה בבבל דכתיב 'בבלה יובאו ושם ימותו', אך כיון שלהצלת נפשות יחשב לו בהליכה משם — היה מותר לו

1365 של"ה ח"ג, חלק תורה שבכתב, דף יא, ב, טור ב בהג"ה.
1366 בראשית יב, א.
1367 קי, סוף עמ' ב.
1368 ירמיה כז, כב. ושם כתוב "ושמה יהיו", וצ"ע.

לצאת, דפקוח נפש דוחה כל האיסורים שבתורה[1369], כדילפינן מהפסוק "וחי בהם"[1370] — ולא שימות בהם. כיון שהצלתו היתה בדרך נס ואין סומכין על הנס מכאן ולהבא[1371], על כן היה אסור להשאר עוד שם מאז והלאה, כיון שבא פעם אחת בסכנה בזמן היותו שם. ואף שאחד הנס שאירע לו באור כשדים, היו הכל חרדים ויראים ממנו, והכירו בו שאיש אלקים הנהו וששהשגחה העליונה משגחת עליו בעין פקוחה, וכולם היו מגדלים ומנשאים אותו למעלה ראש, כמבואר כל זאת במדרש[1372], ואם כן שוב לא היה חשש שתוכפל לו סכנה כזאת לבא שנית בסכנת נפשות, עם כל זה כיון דקיי"ל דאין סומכין על הנס והוא בא שם פעם אחת בסכנה, אסר לו הי"ת להשאר עוד שם, והליכתו משם להצלת נפשות תחשב. וכבר כתב רבנו השל"ה בדבריו שם, דעניני אברהם אבינו כולם רומזים על העתידות, על כן הודינו בזה על בניו אחריו, שאם באו פעם אחת בסכנת נפשות במקום שישבו שם ונצלו, שוב אסור להם להשאר עוד שם במקומם, אלא מוכרחים להתרחק משם ולילך לארץ ישראל. כן יוצא מדברי רבנו השל"ה הנ"ל.

ועתה נדון במה שלפנינו. הנה, כללות ישראל שבמלוכות אירופה, בחלקים שנפלו תחת השפעת הצר הצורר הידוע, באו בסכנה גדולה כזו אשר לא נהייתה מאז היותם בגלות. מהם הרגו, מהם שרפו, מהם הפשיטום והעמידום ערומים, ושתו הרבה כוסות התרעלה אשר לא יספרו מרוב. והוא על הכלל כולו יצא, לכלות אותם, ח"ו. ובעוה"ר, עלה בידו להוציא ממנו ברובא דמינכר כידוע, ולא נשאר אלא חלק המעט. וגם זה המעט שנשאר בחיים, הוא ממש נס גדול, והוא כאחד מהנסים שעשה הקב"ה בעמו ישראל. כי אותו רשע חרק שיניו גם על אותה שארית הפליטה שהשאיר הי"ת ממש על פי נס, ותמיד היו תלויים ועומדים בסכנה ליפול במכמרו[1373], ח"ו, ולא פעם אחת באנו בסכנת נפשות. וזכור אני מהפחד והבהלה שהיו בתחילת הקיץ הזה במחנה העברים פה במדינה, בעת שהצר הצורר היה נוגש באדון, השר המיניסטר, לפתור פה את שאלת היהודים. וידוע מהו פתרון שאלה זו אצלו — לשלחם לארץ גזירה, שקורין דעפורטיערען[1374], ח"ו. ותוצאות מעשה הדעפורטיערונג[1375] — ידוע לכל מה הוא. וכן היה רוצה לעשות גם עם היהודים שבמדינה זו, ארץ הגר[1376]. והיה נוגש ודוחק על השר הנ"ל לכלות מעשיו כן. ונשמע במדינה, שהאדון המיניסטר היושב ראש בבית המחוקקים, יטיף שיחה בבית המחוקקים בענין זה, ואז יגלה דעתו בפתרון שאלה זו. ואימה וחשיכה גדולה נפלה[1377] על כל פנים מבני ישראל, ונמצאנו אז בסכנה גדולה, אם לשבט ח"ו, או לחסד. ולא היתה חסרה אלא רק כתיבת קולמוס אחד בפתרון שאלת היהודים, והיה נחתם גזר דין של ישראל, ח"ו. וכמו שאמרו

1369 יומא פה ב.
1370 ויקרא יח, ה.
1371 עי' פסחים סד ב.
1372 עי' זהר חלק א, דף עז, ב.
1373 עפ"י תהלים קמא, י. פירושו — פח ורשת.
1374 להוביל, לשלח.
1375 השילות.
1376 הונגריה.
1377 עפ"י בראשית טו, יח.

במדרש (ילקוט תהלים, פרק סח[1378]), בפסוק "גְּעַר חַיַּת קָנֶה"[1379], שבביאת המשיח תרצה מלכות הרביעית (שהיא אדום) להביא דורון למשיח. ואמר הקב"ה לגבריאל: גְּעַר חַיַּת קָנֶה. מאי גְּעַר חַיַּת קָנֶה?... "אמר ר' חייא בר אבא אמר רב יונתן: אמר ליה (הקב"ה לגבריאל), גער בחיה שכל מעשיה נכתבים בקולמוס אחד", עכ"ל. היינו, מיט איין פעדערשטריך האט ער בעזיעגעלט דאס לאָאז דעס יודענטומס[1380]. ולולי שה' עשה לנו אז ממש נס גדול, שנתן בדעת השר האדון הנ"ל שאמר שגם הם יפתרו את שאלת היהודים כן, כמבוקש מהצר הצורר הנ"ל, אלא שימתינו בזה עד אחר המלחמה, לולי נס זה כבר ח"ו אבדנו כולנו. וכן מאז, ח"ו, מרחפת עלינו אימה ופחד, כאשר אנו רואים כעת בשעה שאני כותב טורים הללו, שכל האדמו"רים של מדינתינו עושים השתדלות לברוח מכאן לארץ ישראל, מפחד הסכנה מחמת המציק. ואינם מביטים על מה שמפילין בזה לבן של ישראל, כאשר שומעין מההמון שמרננים ואומרים : הרבי"ס בורחין, ומה יהיה עמנו. ועיין מדרש רות[1381], שמהאי טעמא נענש אלימלך — מפני שהפיל את לבן של ישראל בברחו מהצרה, עיי"ש. ותקותינו חזקה לה', שיצילינו מידו גם הלאה. אבל הכל יודעים כי באנו בסכנת נפשות לא פעם אחת, וה' הצילנו ממש בדרך נס. ואחר שכן, מחויבין אנו לעשות כמו שהורה לנו אבינו הזקן, להתרחק עוד מכאן ולילך לארץ ישראל, משום שנוגע להצלת נפשות ואין סומכין על הנס.

ואחר שהצעתי לפניך כל אלו הדברים הנ"ל, תאמר לי ידידי: האם שייכים דברי רבנו משינאווע ז"ל, שכתב שם שאין לנו לילך לארץ ישראל עד ירים ה' קרנינו וישוב שבותינו בב"א, לזמנינו, אחר שכל יתר הפליטה הנשארים, הכל יודעים שהיו בסכנה תמיד, והצלתם מידו הוא ממש נס גדול ומופלא. נמצא, דאנו מחויבים להתרחק מפה ולילך לארץ ישראל, כמו שהורה לנו מעשה דאברהם אבינו הנ"ל, שרמז עלינו וכנ"ל. נמצא, שאין אנו רשאים להמתין עוד פה, אלא אנו מעצמינו מחויבים לעשות ההתחלה בזה, ואז יבוא לנו הסיוע מן השמים, וכמו שהיה באברהם אבינו, ככתוב בזהר (שם[1382]) מובא בשל"ה (שם[1383]). ודברי רבנו משינאווע נאמרו בעת שישראל ישבו פה בהשקט ובמנוחה, אבל לא על עת קשה כזו כשנים שעברו עלינו. דהגע בעצמך, הנה ידעת וגם שמעת מהנעשה עם הרב הקדוש, בוצינא קדישא חסידא ופרישא, ר' ישעילע קראקאווער, בנו הצעיר של רבנו מצאנז ואחיו של רבנו משינאווע ז"ל, שהיה טמון וחבוא בעיר באכניא אצל קראקא, עם כמה מאות או אלפים נפשות מישראל. ופה בעיר הבירה היו מתענינים בהצלתו להביאו לכאן, וכל הון בוז יבוזו לעסק הצלתו[1384]. ולא הספיקה השעה, ונטרפה לו שם השעה,

1378 ילקו"ש ח"ב רמז תח.
1379 פס' לא.
1380 במשיכת קולמוס אחת פתר את בעיית היהודים.
1381 רו"ר פרשה א, אות ד; ילקו"ש ח"ב רמז תקצח.
1382 ח"א, דף עז, ב.
1383 חלק ג, חלק תורה שבכתב פרשת לך לך (מהדורה רגילה דף לה, א, טור ב, ד"ה "רבים פירשו")
1384 עפ"י שיר השירים ח, ז.

ונהרגו כולם על קידוש השם. ארץ אל תכסי דמם, וכן הדם של שאר אלפים ורבבות מישראל שנשפך, וזכותם תעמוד לנו לומר לצרותינו די. וכדברי ה"אור החיים" הקדוש בפסוק "כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם"[1385], וזה לשונו הקדוש: "כי ידין ה' עמו' — פירוש, יעמיד במשפט כוסות התרעלה אשר עברום וירא: הצרות שעברו על הצדיקים, מהם הרגו, מהם נשרפו, מהם הפשיטום. ובשביל הצדיקים אשר נצטערו יתנחם. והוא אומרו 'ועל עבדיו יתנחם' — פירוש, בשבילם יתנחם לומר די צרות הגלות", עכ"ל הקדוש. ואמן כן יאמר ה' בזמנינו, שהכל ממש נתקיים בנו עתה בימינו. ועתה, תאמר נא לי ידידי על הרב הקדוש ר' ישעילע הנ"ל, שהיה יושב שם בבאכניא בסכנה גדולה, כאשר הוכיח סופו על תחילתו שנטרפה לו שם השעה, ואלמלי[1386] היתה לו שם שעת הכושר להמלט משם לארץ ישראל, והיה שואל את הרב הקדוש משינאווע אם ילך לארץ ישראל או יתעכב עוד שם עד שירים ה' קרנינו וישוב את שבותינו במהרה בימינו, הכי יש אפילו צל ספק שרבנו משינאווע היה משיב: פשיטא ופשיטא שלא ימתין שם אפילו רגע כמימריה[1387], אלא ימלט על נפשו וילך לארץ ישראל. כי הוא לא אמר דבריו על זמנים כאלו שבאו עלינו, שנוגע להצלת נפשות. וכמו כן הוא גם אצלינו, דכיון שהיינו בסכנה ונמלטנו בדרך נס, שוב גם אצלינו להצלת נפשות יחשב, וכמו שהורה לנו מעשה דאברהם אבינו הנ"ל, שעלינו היה מרמז, וכמו שכתב רבנו השל"ה. והי"ת מצווה אותנו להתרחק ממקום כזה שהוא מסוכן לנו, ומוכרחים אנו לילך לארץ ישראל.

ובזה שכתבתי פה, יתורץ היטב מה ששמעתי שרבים הרוצים להבאיש ריחי בענין פעולתי כעת בעסק העליה לארץ ישראל, במכתב שנדפס ממני בספר "תיקון עולם" שהוציא הרב הקדוש ממונקאטש ז"ל, ששם גליתי דעתי נגד העליה[1387*], ועתה אני אומר היפך דברי משם. ובהנ"ל מתורץ היטב, שאז בעת כתיבת מכתבי הנ"ל היתה עת מנוחה והשקט, ולא הגענו לסכנת נפשות ולא היה נוגע להצלת נפשות. אבל עתה שנשתנו העתים נשתנה גם הדין, וכדברי רבנו השל"ה הנ"ל. וזולת זה, כבר כתבתי בפתיחת ספרי זה[1388], שמעולם לא ירדתי לעומק הדין של הלכה זו. ועתה אחרי שלנתי בעמק הלכה זו[1389], וראיתי באמת שטעות היתה בידי, אעשה כהרבה מרבותינו בש"ס[1390] שאמרו והודו: דברים שאמרתי לכם — טעות היתה בידי. ומצינו ג"כ בפוסקים שאח"כ חזרו ממה שהורו בתחילה, ודוק. וה' יביאינו אל הר קדשו בב"א. וכתבתי וחתמתי אלו הדברים אור ליום ד', ד' דעשי"ת, שנת אשדת לפ"ק, פה עיר הבירה בודפסט יצ"ו.

הנה אנו אומרים בכל יום: "אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח, ואע"פ שיתמהמה

1385 דברים לב, לו.
1386 אילו כן.
1387 עפ"י ברכות ז א, עי"ש.
1387* עמ' קד-קו.
1388 עמ' כד.
1389 עפ"י מגילה ג ב.
1390 שבת סג ב, ובמסורת הש"ס שם.

עכ״ז אחכה לו בכל יום שיבוא״. וכן אמרו חז״ל במדרש: ״את מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בזכות אמונה שהאמינו, שנאמר: ׳ויאמן העם׳[1391]... וכן אתה מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה, שנאמר: ׳אתי מלבנון כלה׳ וגו׳[1392], ׳וארשתיך לי לעולם... וארשתיך לי באמונה׳[1393]״. עכ״ל המדרש (בילקוט פרשת ״בשלח״[1394]).

אבל, תדע שאמונה בלא מעשה לא סגי ולא מהני, וכמו שראיתי בספר הנפלא ״יד יוסף״ להחכם האלקי ר׳ יוסף צרפתי, שהיה רב בק״ק אנדרינפול בשנת שע״ז, בדרוש שני לסוכות, שכתב בביאור המדרש[1395]: ״׳תִּכָּתֵב זאת לדור אחרון׳[1396] — אלו דורות שהן נטויין למיתה. ׳ועם נברא יהלל יה׳ — שעתיד הקב״ה לברוא אותם בריה חדשה. ומה עלינו ליקח? ׳ולב ואתרוג ונקלס לקב״ה. לפיכך משה מזהיר לישראל ׳ולקחתם לכם ביום הראשון׳[1397]״, ע״כ המדרש. והקשה: איך תמשך ממה שאמר שהקב״ה עתיד לברוא אותנו בריה חדשה השאלה ״ומה עלינו ליקח״? דמי מחייב אותנו משום שהקב״ה יעשה אותנו בריה חדשה לקחת שום דבר ששאל ״ומה עלינו ליקח״? וגם קשה אומרו ״לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון״, דמי יאמר שבגלל זה צוה כך?

וכתב לפרש, שאלו הארבעה מינים באו להורות על אמונת התשובה, שהבחירה בידינו לתקן כל חטאותינו בתשובה שלימה, שהיא במחשבה ודיבור ומעשה, כמו שאמר הכתוב ״כי קרוב אליך הדבר, בפיך ובלבבך לעשותו״[1398], שקאי על תשובה. ואלו המינים רומזים על המחשבה ועל דבור ועל מעשה, כמו שכתב שם וכאן אני מקצר. וזה המכוון במדרש הנ״ל, להיות אמת, שגדולה תשובה שקורעת הגזירה[1399]. וזה שאמר: תִּכָּתֵב זאת לדור אחרון — אלו דורות שמצד חטאותם הם נטויין למיתה, וכשחוזרים בתשובה עתיד הקב״ה לבראותם בריה חדשה. ושאל: אבל מה עלינו ליקח להורות על אמונה זו, שהבחירה בידינו לשוב בתשובה? ויען שכל אמונה שאין בה מעשה אין לה קיום ולא מהני, כדכתב הרמב״ם במורה נבוכים[1400] בטעם השבת — כדי שתהיה קיימת אמונת החידוש. א״כ, מה עלינו ליקח להודות על אמונת הבחירה שבידינו לשוב בתשובה? — יש עלינו ליקח לולב ואתרוג בידינו, להורות שהכל בידינו, מחשבה דבור ומעשה, שהם כלי התשובה. לפיכך משה מזהיר לישראל ״ולקחתם לכם ביום הראשון״, עכתו״ד.

עכ״פ, הורה לנו החכם האלקי הנ״ל, שאמונה בלא מעשה שיחזק את האמונה לא מהני. והביא כן בשם רבנו הרמב״ם, והעמיס כן גם בדברי רבותינו בעלי המדרש, שזאת היתה כוונתם במה שאמרו ״ומה עלינו ליקח״ במעשה ובפעולה מה שאנו מאמינים באמונה, וזולת המעשה לא תועיל האמונה גרידא.

1391 שמות ד, לא.
1392 שיר השירים ד, ח.
1393 הושע ב, כא-כב.
1394 ילקו״ש ח״א, רמז רמ.
1395 עי׳ שו״ט פרשה קב (מהדורת בובר אות ג); ילקו״ש ח״ב, רמז תתנה בסופו. עוד עי׳ ויק״ר פרשה ל, אות יב.
1396 תהלים קב, יט.
1397 ויקרא כג, מ.
1398 דברים ל, יד.
1399 ראש השנה יז ב.
1400 חלק ב, פרק לא.

ובזה יאיר לנו לפרש את הכתוב "מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו"[1401], שהקשו כל המפרשים: הלא בעת צרה מה לו לאדם הישראלי לעשות אם לא לצעוק לקב"ה? ורש"י שם פירש: "'דבר אל בני ישראל ויסעו' — אין להם אלא ליסע, שאין הים עומד בפניהם. כדאי זכות אבותיהם והם והאמונה שהאמינו בי ויצאו, לקרוע להם הים". ופירש ב"שפתי חכמים": "והכי פירושו — שע"י שיסעו יועיל הרמת מטך שיבקע הים. משא"כ אם לא יסעו, לא יקרע הים אע"פ שתרים מטך על הים. כי כדאי זכות וכו' והאמונה וכו'. ולפי"ז יהיה הפירוש 'מה תצעק אלי' — סבור אתה להועיל בתפילתך, אין הדבר כן אלא 'ויסעו'", עכ"ד. ולכאורה קשה, כיון שהיתה להם האמונה למה לא תועיל תפילת משה לחוד בזכות האמונה? וגם קשה על עיקר היראה שהיתה להם לישראל עתה ממצרים, כדכתיב "וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם ויראו מאד"[1402], והלא לעיל מזה כתיב "ובני ישראל יוצאים ביד רמה"[1403], ופירש רש"י: "בגבורה גבוהה ומפורסמת". א"כ, כבר ראו גבורתם על מצרים, ומה מקום היה לירא עוד מהם? שוב ראיתי בדרשות הר"ן (דרוש י) שעמד בזה, עיי"ש.

אבל בכלל הנ"ל שהשרישו לנו גדולי קדמונינו הנ"ל, שאמונה בלא מעשה בפועל לא מהני, אתי שפיר הכל. דעד עתה, משעה שיצאו בני ישראל ממצרים, לא היתה בידם אלא אמונה בלבד בלא מעשה בפועל לגלות על חוזק אמונתם שבלבם. כי משעה שיצאו ממצרים עד שעה זו, לא היו בסכנה כלל, כי יציאתם משם ונסיעתם בדרך היו בדרך נס, ונשאו אותם על כנפי נשרים[1404], וכיון שנעשו להם נסים בכל דרכם שהלכו, לא נחשב להם יציאה ונסיעה זו למעשה המחזק את האמונה, כמובן. ע"כ סיבב הקב"ה עתה שיבואו בסכנה, שמאחוריהם היו המצרים ומצידיהם המדבר עם חיות טורפות ומלפניהם הים, וצוה הקב"ה שיסעו אל הים בעודו מים, כדכתיב "ויבואו בני ישראל בתוך הים"[1405], ואח"כ נעשה יבשה כידוע. נמצא, דבנסיעה זו אל הים הראו אמונתם גם בפועל, ואז היו כדאיים שיבקע הים לפניהם. וזו הכונה ברש"י "אין להם אלא ליסע, שאין הים עומד בפניהם. כדאי זכות והאמונה לקרוע להם הים". והיינו כמו שאמר המדרש לגבי לולב: "ומה להם ליקח" וכו', שאל האמונה צריך עוד מעשה. כמו כן הכא, שאין די באמונה בלבד, אלא אין להם אלא ליסע אל הים ואז אין הים עומד בפניהם. אבל בלא מעשה גם תפילתך לא תועיל, וכמו שכתב ה"שפתי חכמים" בכוונת רש"י.

וכמו כן הוא ג"כ באמונת המשיח. שאף שכולנו מגדולינו עד קטנינו מאמינים בו, עד שאפילו כל הרוחות והמאורעות שבעולם לא יכולים להזיז אמונה זו מלבינו אפילו זיז כל שהוא. אבל לא די באמונה בלבד, אלא צריך לזה עוד מעשה מצדינו לקיים אמונה זו, וכמו שהורו לנו כלל זה רבותינו הקדמונים הנ"ל. ועלינו לעשות כמו שעשו בימי צאתם

1401 שמות יד, טו.
1402 שם שם, י.
1403 שם שם, ח.
1404 עפ"י שמות יט, ד.
1405 שמות יד, כב.

ממצרים: "דבר אל בני ישראל ויסעו"[1401], ואח"כ באה הישועה מהקב"ה. כמו כן המצוה עלינו, לדבר אל בני ישראל ויסעו לארץ ישראל, כדי לחזק אמונתינו בביאת המשיח בב"א במעשה ובפועל, ואז תבוא הישועה מהקב"ה. אבל זולת מעשה מצדינו, גם התפילה לא תועיל, וכמו שכתב ב"שפתי חכמים". אבל כשנעשה מעשה בפועל לעלות לארץ ישראל, אז יצליח ה' מעשה ידינו ונזכה לגאולה שלימה בב"א.

נמצא, לפי הכלל שהניח רבנו הרמב"ם הנ"ל, שכל אמונה צריכה שתחוזק במעשה, וזולת המעשה אין לאמונה קיום ומאד חלושה היא אצל האדם ותבוטל לגמרי אצלו. נמצא, אנן נמי בדידן, באמונת ביאת המשיח, מי שאינו רוצה לעשות דבר בזה, אלא ממתין לבואו שיבוא וישא אותו לארץ ישראל, הוא סימן שאין לו אמונה כלל בזה וכל אמונתו היא רק מהשפה ולחוץ ומשטה עצמו בכך. אך מי שעושה דבר בזה, מראה שמאמין בזה, וזאת האמונה תאמצהו לעשות פעלים בזה מצד עצמו, ובזה יחזק האמונה בקרבו ואז יבוא הסיוע מן השמים. וכאשר ראינו כי כן היה במצרים בגאולה הראשונה, שהיא שורש כל הגאולות האחרונות, שה' הקפיד "מה תצעק אלי"[1401] בתפילה, שהתפילה לא תועיל לך כאן כלל, אלא "דבר אל בני ישראל ויסעו", אף שהנסיעה מצד עצמה היתה בסכנה, כי לא היתה להם דרך אחרת ליסע רק אל תוך הים בהיותו עוד מים שוטפים, אבל מעשה הנסיעה הזה השלים להם האמונה בגאולה, ואז באה מהקב"ה הגאולה האמיתית. כן ממש צריך להיות אצלינו. וזה שאמר הנביא "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות"[1406]. ובאופן שהיה במצרים צריך להיות גם אצלינו, ואז ידאה ה' לנו נפלאות, אמן סלה.

1406 מיכה ז, טו.

פרק רביעי

האחדות והשלום — תקנת ישראל

כמבואר בספר הקדוש "אוהב ישראל" לרבנו הקדוש מאפטא זצ"ל (בהקדמה), כי מִסְפָּר "אוהב ישראל" הוא כמספר "תקנה", להורות כי רק הוא הוא תקנתם של ישראל ולא זולת.

א. במדרש איכה (פרשה ג'), בפסוק "בְּלָה בְשָׂרִי וְעוֹרִי שִׁבַּר עַצְמוֹתָי"[2] — "'בְּלָה בְשָׂרִי' — זה צבור, 'וְעוֹרִי' — זה סנהדרין. כשם שהעור חופה על הבשר, כך סנהדרין חופין על ישראל. 'שִׁבַּר עַצְמוֹתָי' — עיצומי בני אדם, שהיו כבני העצומים", עכ"ל המדרש. והוא פלא, איך דרשו חז"ל מקרא זה על צבור ועל סנהדרין ואנשים גדולים ועצומים שבישראל, ומה רצו בזה?

אך, האיר ה' עיני להבין עומק כוונתם ללמד בזה מוסר השכל איך להתנהג עם הציבור שיגיעו להצלחה ולברכה, ומה הוא החיוב של המנהיגים כלפי העם איך לנהלם ולהנחותם בדרך אמת להגיעם אל השלימות האמיתית בכל הענינים. ואקדים מה שראיתי לשני נביאים שמתנבאים בסגנון אחד[3], בפירוש הפסוק שהצגתי בראש דברי, הלא המה החכם המופלא מו"ה שלמה וירגא, בספרו "שבט יהודה"[4] (בעל "קורא הדורות", שהיה חי באיטליה לפני שלש מאות שנה), והחכם רבנו מהר"ם שיף (בדרשותיו לפרשת דברים, הנספח לש"ס חולין[5]), שדקדקו בפסוק, שאמר "בְּלָה בְשָׂרִי וְעוֹרִי שִׁבַּר עַצְמוֹתָי", שהוא בלא סדר, כי תחילה הוא העור ואח"כ בשר ואח"כ העצמות. וא"כ, היה לו להתחיל מן העור וללכת לצד פנים — בילה עורי ובשרי ושבר עצמותי, או להתחיל מן העצמות ולצאת לצד חוץ — שבר עצמותי ובילה בשרי ועורי, אבל עתה אין סדר למו. ודחקו לפרש, דהפסוק רוצה לומר — שהנגע עומד באמצע והוא בבשר, ופעמים יוצא לחוץ וזהו אומרו "ועורי" — שיצא לעור, ופעמים נכנס יותר לפנים וזהו "שבר עצמותי". ולפעמים יוצא ונכנס לחוץ ולפנים, עכ"ד. אבל עדיין צריכים למודעי, מה היתה כוונת המקונן בזה שצייר המכה באופן זה דוקא, שהתחילה מאמצע והולכת ומתפשטת לצדדים לחוץ ולפנים, ולמה לא צייר שהתחילה מן העור ונכנסת אל בשר ומשם לעצמות, כאשר מצינו כן

1 אות ב.
2 איכה ג, ד.
3 עפ"י סנהדרין פט א.
4 השמד הארבעים ואחד. (הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ן, עמ' קיד, שורה 29-33. הספר נדפס לראשונה בשנת ש"י (1550) במלכות תוגרמה. ועיין במבוא להוצאה הנ"ל על המחבר והספר).
5 ספר מהר"ם שיף, חידושי הלכות (הנ"ל, פרק ג' הערה 1146). דרוש לפרשת דברים, דף ב, עמ' א, צד א.

במקרא: "אדם כי יהיה בעור בשרו" וכו'[6]. או שהתחילה מהעצמות והתפשטה לצד חוץ אל העור, שיהיה עכ"פ כסדר, ולמה כיון המקונן לצייר דוקא באופן הנ"ל?

ונראה לי, דכוונה מיוחדת היתה לו בזה, לרמז מה היתה הסיבה שאבדנו את ארצנו וחרב בית מקדשינו וגלינו מאדמתינו, אף שהיינו אומה חזקה ואימתינו היתה מוטלת על כל יושבי הארץ, כמאמר המקונן: "לא האמינו מלכי ארץ כל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי ירושלים"[7]. אלא רק חסרון האחדות בעם הישראלי גרם לנו את החורבן. כי אלו היינו באחדות ובאגודה אחת בלי פירוד, לא היתה אומה בעולם שהיתה יכולה לכבוש ארצנו מידינו, אלא פרצה המכה באמצעותינו ע"י פירוד הלבבות שנעשה בחיק ישראל, שנהיו בתוכינו מפלגות שונות ולחמו זה בזה, מה שזה בונה זה סותר, ואין סדרים למו כמבואר בקורות ימי חיינו מעת הזאת, ונרמז בקצרה בש"ס[8] ובמדרש[9]. נמצא, שיצאה המכה אז באמצעות ישראל עצמם. ויצאה לחוץ ולפנים, עד שע"י שנהרס היסוד בחיק ישראל עצמם — עי"ז היתה יכולת ביד האויבים מבחוץ לבוא עליהם ולכובשם, והיתה להם המלחמה לפנים ולאחור.

וזה שקונן הנביא: "בְּלָה בשרי" — היינו, שהמכה באה מאמצע ישראל עצמם, וכמו שאמר הכתוב: "מְהָרְסֵיךְ וּמַחֲרִיבַיִךְ מִמֵּךְ יֵצֵאוּ"[10], ע"י אי הסדר שנתהוה במחנה ישראל. וזה היה הגורם שפרצה המכה אח"כ לפנים ולאחור, וזהו "עורי" — שהוא מבחוץ, ו"שִׁבֵּר עצמותי" — שהוא מבפנים. וזהו נמי כוונת המדרש "בְּלָה בשרי — זה צבור", היינו, שפרצה המכה בצבור הישראלי עצמו, שנקרע לקרעים וכתות ומפלגות שונות, עם שיטות ואידיאולוגיות שונות, וכל כת לחמה בעד האידיאולוגיה שלה, וכת שכנגדה בעד שלה, ולחמו זו עם זו, וכך פסקו כל סדר ומשטר בארץ ואין סדרים למו, ורק צרות וצַלְמָוֶת העירו בזה בכל מחנות ישראל, ודין גרמא[11] שהאויב בא מבחוץ וכילה את הכל. וזה ג"כ מה שאמר המדרש "ועורי — זה סנהדרין, כשם שהעור חופה על הבשר כך סנהדרין חופין על ישראל" — רצו לומר בזה, דחוב הסנהדרין בתור מנהיגי העם, הוא לאחד את כל העם הישראלי להיות באחדות ובאגודה אחת. כשם שהעור מאחד את כל חלקי הבשר וחופה אותם להיות אחד, כך יהיו הרועים משתדלים בכל עוז לאחד את כל חלקי העם שיהיו באגודה אחת, ואז יהיה קיום לעם הישראלי, ויפרחו ויציצו[12] עד רום המעלה, ואין שטן ואין פגע רע. אבל אם הרועים לא ישגיחו על זה לאחד אותם להיות באחדות, אז יגרמו בזה שתפרוץ המכה בצבור ותצא גם אליהם, ויאבדו השפעתם עליהם, ויהרס היסוד, ותכלה ותבלה את הכל. והיינו "בְּלָה בשרי — זה צבור", ואח"כ "ועורי" — היינו שגם הסנהדרין יאבדו את מקומם, ואח"כ "ושבר כל עצמותי — אלו עצומי בני אדם" —

6 ויקרא יג, ב.
7 איכה ד, יב.
8 עי' יומא ט ב; גיטין נה ב — נז א, ועוד.
9 עי' איכ"ר פרשה א, אות לא ועוד.
10 ישעיה מט, יז.
11 וזה גרם.
12 עפ"י ישעיה כז, ו. פירוש "יציץ" — כעין הפרח יגדל, כמו "ויוצא פרח ויצץ ציץ" (במדבר יז, כג)

היינו, שהיו בעם אנשים גדולים ועצומים שהיו עתידים להועיל לאומה, והם ג״כ ישברו ויאבדו מבלי שיביאו איזו תועלת לדור.

וכן היה באמת בעת הזאת, ודין גרמא[11] בנזיקין והחורבן והגלות, וזה גם הגורם לאריכות הגלות בעוה״ר — מפאת חסרון האחדות בינינו, כי עדיין השטן מרקד בינינו, ועתידין הרועים ליתן את הדין על זה[13] יען שאינם משתדלים לאחד את כל העם הישראלי באגודה אחת, וכי רק זה בלבד התרופה למכותינו כידוע מאמר חז״ל[14]*.

---

* וזה לשון רבנו קדוש ה׳, רבנו ר׳ שעפטל בן רבנו השל״ה, בספר ״וי העמודים״ (עמוד הדין, סוף פרק כז): ״ודע, מה שמסיק (במסכת דרך ארץ זוטא) בפרק השלום: ׳אמר ריב״ל: אמר הקב״ה לישראל: אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות בני, היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם. מאי טעמא? — ׳שַׁאֲלוּ שלום ירושלים׳[15], ואומר: ׳וְדִרְשׁוּ את שלום העיר׳[16], ואומר: ׳יהי שלום בְּחֵילֵךְ׳[17], ואומר: ׳למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך׳[18]״. א״כ, גדול השלום, שהקב״ה מוחל לנו אף שאנחנו גרמנו להחריב את בית המקדש. א״כ, מי שאוחז במחלוקת מהפך השלום. נוסף על החטאים שאנו חייבים עליהם שבסיבתם נחרב הבית וגלינו מארצנו, גם חורבן הבית נחשב לנו לחטא. וזה שקנן המקונן ׳נפלה עטרת ראשינו אוי נא לנו כי חטאנו׳[19]. וקשה, מה חידש המקונן, הלא כבר נאמר כמה פעמים ׳חטא חטאה ירושלים׳[20]? אלא הוא הדבר אשר דברתי, שהמקונן אמר ׳נפלה עטרת ראשינו׳ — על בית המקדש, ואמר ׳אוי נא לנו כי חטאנו׳ — כי גם זה נחשב לנו לחטאת, שהיינו גורמים לחורבן בית המקדש.

ומצאתי במדרש[21]: ׳כל דור שאין בית המקדש נבנה בימיו מעלה עליהם כאילו החריבו׳. וקשה, למה זה, אבותינו חטאו ואינם[22], והם היו הגורמים לחורבן הבית, ולמה יחשב לכל דור ודור כאילו הם החריבוהו? ואגב, באתי לסלק תלונות בני ישראל אשר המה מלינים[23] ומהרהרים על מדותיו יתברך, באומרם: כי עדיין לא נושענו, ואנחנו עובדים לה׳ אלקינו ודבוקים בתורתו ומחזיקים באמונתו ומקיימים מצוותיו, וא״כ, על מה עשה ה׳ ככה[24] לנו שאנחנו מגורשים מבית ה׳, ומדוע לא בא בן ישי? הן אמת, דתיובתא לא קחזינא[25] וכו׳, ונוסף ע״ז, שנאת חינם ועין הרע ולשון הרע מצויים בינינו, ומדה

13 עי׳ אוה״ח הקדוש, ויקרא כה, כה.
14 תנחומא פרשת נצבים, אות א; ילקו״ש ח״ב, רמז תקמט. ועי׳ ב״ר פרשה צת, אות ב: ״צוה אותם על המחלוקת... נעשו בני ישראל אגודה אחת — החקינו עצמכם לגאולה״. ועיין לעיל פרק שלישי אות נו.
15 תהלים קכב, ו.
16 ירמיה כט, ז.
17 תהלים קכב, ז.
18 שם שם, ח.
19 איכה ה, טז.
20 שם א, ח.
21 ירושלמי יומא, פרק א, הלכה א (ד ב); שו״ט סי׳ קלז בסופו (מהדורת בובר אות י).
22 עפ״י איכה ה, ז.
23 עפ״י שמות טז, ח.
24 עפ״י דברים כט, כג ועוד.
25 כלומר, קושיא לא ראינו...

ב. ורבנו הר׳ ר׳ בער זצ״ל[32], אמר לתלמידיו קודם הסתלקותו: ״מיינע קינדער איהר זאלט דיך האלטען אין איינעם וועט איהר אללעס איבער קיממען וועט איהר גיין אלץ ווייטער נישט צוריק, ח״ו[33]. והרמז ׳והוא באחד ומי ישיבנו׳״[34], עכ״ד.

הזאת נמשכת אחרינו עדיין בעוה״ר, ועון בית שני כמבואר בדברי חז״ל (ביומא[26]) — ׳מקדש שני, שהיו עוסקים בתורה ומצוות וגמילות חסדים, ומפני מה נחרב? — מפני שהיתה בו שנאת חנם׳. ובזה נראה לבאר מה שאמרו חז״ל[27], דלדידן אבילות בית שני חמור מאבילות בית ראשון. וקשה, אדרבה בית ראשון חמור, כי בבית שני לא היו ארון וכפורת וכרובים ולוחות[28]? אלא, הוא הדבר אשר דברתי, לדידן שמדת שנאת חנם בנו — לכן לדידן חמור. כי באם מפני חטא זה נחרב הבית, ק״ו שמעכב ביאת המשיח. ובזה תתבאר גמרא (פרק הניזקין[29]), במעשה דקמצא ובר קמצא: ׳אזיל אמר לקיסר מרדו בך יהודאי. שדר להו קרבן, בהדי דקא אתא שדא ליה מומא בניב שפתים, ואמרי לה בְּדוקין שֶׁבְּעַיִן׳[30]. ונראה לי דאלו ואלו דברי אלקים חיים — כי מכח שהיו בעלי לשון הרע לכן ס״ל ׳שדא מומא בניב שפתים׳, וגם היו בעלי עין הרע משום הכי ׳שדא ליה מומא בדוקין שבעין׳. וזה כוונת המדרש ׳כל דור שאין בית המקדש נבנה בימיו׳ — דהיינו שאוחזין במדה של בית שני, משום הכי ׳מעלה עליו כאילו חרב בימיו׳. וזהו תירוץ לאריכות גלותינו, שתקפו רעות עלינו, וכמה וכמה תלאות עברו ראשינו, וכמעט אנחנו גועגו כולנו אבדנו בעונינו[31], וברחמיו ירחמינו״, עכתו״ד. והאריך עוד שם בזה, ודוק.

26 דף ט עמ׳ ב.

27 עי׳ ראש השנה יח ב, ובספר ״תורת האדם״ לרמב״ן (כתבי הרמב״ן, הוצאת מוסד הרב קוק, ח״ב, עמ׳ רמג) כותב: ״דחורבן שני המיר לן״. הביאו בשו״ע או״ח, סי׳ תקמט, סעי׳ ב.

28 עי׳ יומא כא ב; ירושלמי הוריות פרק ג, הלכה ב (יב ב): תנתומא פרשת בהעלותך, אות ו.

29 גיטין נה ב — נו א.

30 פירוש — הלך ואמר לקיסר: מרדו בך היהודים. אמר לו (הקיסר): מי יאמר... אמר לו: שלח להם קרבן ונראה אם יקרבוהו (שקיימא לן: ״איש איש״ — לרבות את העכו״ם, שנודרים נדרים ונדבות כישראל — רש״י) הלך ושלח בידו עגל משולש. בהליכתו, הטיל בו בר קמצא מום בניב שפתים (בשפה העליונה), ויש אומרים: בדוקין שבעין (בקרום העליון של העין).

31 עפ״י במדבר יז, כו.

32 הוא המגיד ממעזריץ׳ זצ״ל.

33 בני, החזיקו עצמכם ביחד, אז תעברו הכל ותלכו רק קדימה ולא אחורה, ח״ו.

34 איוב כג, יג.

ולימוד ומוסר זה שייך גם לאומתינו בכללה. ויפה פטפט פייטן אחד אודות ישראל ואמר:

עמי המאושר והאומלל!
מאושר הנך בהתאחדותך, אומלל הנך בהתפזרותך.
חלש הנך בפזרותך, וחזק הנך באיחוד רצונך.
עמי המאושר והאומלל!
אומלל הנך בריבוי הבמות שבך, כי ריבוי הבמות קללה באהליך.
ומאושר הנך באחדותך, כי אחדותך מכת מות להקמים עליך.
על במותיך חלל!
הרוס במותיך, הקם את חומותיך, ואזור ברזל מתניך להתאחדותך.
ואז תקום ותכונן ותעמוד לנצח.

ודפח"ח.

ג. שוב ראיתי, שכל דברי האמורים למעלה מבוארים בקינת ירמיה שקונן: "לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי ירושלים. מַחֲטֹאת נביאיה עֲוֹנֹת כהניה (ופירש רש"י — "מַחֲטֹאת נביאיה של שקר היתה לה הרעה הזאת")... כי נָצוּ גם נָעוּ, אמרו בגוים לא יוסיפו לגור. פְּנֵי ה' חִלָּקָם"[35]. ופירשו המפרשים — "כי נָצוּ" — מלשון "כי יִנָּצוּ אנשים"[36], שהיו מריבים זה עם זה. ועי"ז "גם נָעוּ" — התנענע מצבם ונתרופף קיומם מתחתם. "אָמְרוּ בגוים" — אחר ששמעו הגוים שהם נצים זה בזה והם כבר הורגים איש באחיו, אמרו "לא יוסיפו עוד לָגוּר" — דהיינו, שמתחילה לא האמינו שיכולים לכבוש את ישראל מפני שהוא עם חזק, הנה עתה אמרו "לא יוסיפו עוד לגור" אותם (והוא מלשון "ויגר מואב"[37]), כי "פְּנֵי ה' חִלָּקָם" — רצה לומר, כי חרון אף ה' חלקם, הפרידם וחלקם לחלקים רבים, ועי"ז נתשה גבורתם מהם. והכל בא "מחטאות נביאיה ועוונות כהניה" — היינו חטאת המנהיגים שלא ראו לאחדם ולאגדם באגודה אחת. עכ"ד המפרשים. והן הן הדברים שכתבתי למעלה.

וחכם אחד מחכמי הפוליטיקה, אמר בזה"ל: דיע ענטצווייאונג איינעס פאלקעס בעדייטעט איהר אונטערגאנג[38].

עיין ירושלמי (יומא, פרק ראשון[39]): "ר' יוחנן בר תורתא אמר: מצאנו שלא חרב בראשונה אלא שהיו עובדי כוכבים ומזלות ומגלי עריות ושופכים דמים. אבל בשני, מכירין אנו אותם שהיו יגיעים בתורה וזהירין במצוות, וכל ווסת טובה היתה בהם (כל מדה טובה היתה להם), אלא שהיו אוהבין את הממון ושונאין אלו לאלו שנאת חנם, וקשה היא שנאת

35 איכה ד, יב-טז. (עי' בבא בתרא טו א: "ירמיה כתב ספרו... וקינות").
36 שמות כא, כב.
37 במדבר בב, ג.
38 פילוג עם משמעותו — ירידתו.
39 הלכה א (ד ב).

חנם משלש עבירות החמורות הנ״ל״. (עיין בספר ״עשרה מאמרות״, להגאון המקובל האלקי מפאנו, שפירש[40], שהשנאת חנם באה ע״י שהיו אוהבי ממון, והיו מקנאים זה את זה שלחבירו יש ממון וגדולה יותר ממנו). ועיי״ש בירושלמי, שעון הקנאה שהיה בבית שני גרם חורבן יותר מהעון של בית ראשון. שבבית ראשון לא הרסו האויבים אלא רק את התקרה, אבל הכתלים נשארו, אך בבית שני החריבו והרסו גם את הכתלים ואת היסודות, שנאמר: ״עָרוּ עָרוּ עד היסוד בה״[41]. וסיים הירושלמי שם: ״כל דור שלא נבנה בימיו — מעלין עליו כאילו הוא החריבו״ — היינו, ע״י שגם בימינו עדיין השטן מרקד בינינו בשנאת חנם וקנאת איש את רעהו, גורמין בזה אריכות הגלות ודחיית בנין בית המקדש, על כן נחשב כאילו נחרב בימינו. פוק חזי מה שאמרו חז״ל, שבבית שני היו יגעים בתורה וזהירין במצוות, ורק משום הקנאה שהיתה ביניהם גרמו חורבן יותר גדול מאשר בבית ראשון, עד שאפילו היסודות נהרסו. מזה אתה דן לומר, שאם רואים אנשים, אף שמייגעין עצמם בתורה וזהירים במצוות אך המה מטילים קנאה ושנאה ועושים פירוד לבבות ע״י אמתלאות שונות — המה המהרסין כל בנין ישראל ומחריבין את היסודות של קיום העם הישראלי ומאריכין את הגלות, ועליהם אמר דוד ״כי הַשָּׁתוֹת יֵהָרֵסוּן צדיק מה פָּעָל״[42] — מה תועלת יש בצדקתו ובעבודתו אם גורם במעשיו להרוס יסוד בנין וקיום העם הישראלי. והי״ת יעזרינו שנהיה באהבה ובאחוה זה עם זה, ואז אומה ולשון לא תשלוט בנו, אכי״ר.

ד. נתחדש לי בעזה״י טעם נכון בדברי חז״ל, שאמרו[43], שכל זמן שישראל באגודה אחת אין אומה ולשון יכולה לשלוט בהם, עפ״י דברי רבנו בחיי (בפרשת ״וישלח״[44]) בפירוש הפסוק שאמר שלמה ״מַעְיַן נֶרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת, צדיק מָט לפני רשע״[45]. ופירש הרב רבנו בחיי, שפירוש הפסוק הוא כך — דמה שהצדיק מט לפני הרשע הוא דומה למַעְיַן נֶרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת. כלומר, כמו מַעְיַן זה שנעשה עכור בטיט ושאר דברים המעורבים בו, אפילו הכי סופו שיצללו מימיו, ודברים המעורבים בו יפלו למטה ומים העליונים ישארו צלולים, כן אף שהצדיק הוא מט לפני הרשע, סופו שיצלל ויעלה למעלה והרשע יפול למטה. וראיה לזה, ממעשה פרעה וישראל, וממעשה מרדכי והמן, עכ״ד ודפח״ח.

ואני מוסיף על דברי רבנו בחיי, דזה דוקא אם המים של המקור והמעין המה נחים ושקטים ויושבים בשלוה זה עם זה ואינם מתנענעים ממקומם — אז יצללו המים, והדברים המעורבים בתוכם יפלו למטה והם יעלו למעלה זכים וצלולים. אבל אם המים בעצמם זזים ונדים ממקום למקום ולוחמים זה בזה — אז בזה יעכירו את עצמם, כי ע״י הנענוע שמנענעים

40 שם ד״ה ״בהרצאה״: תנחומא פרשת בהעלותך, אות יא; ילקו״ש ח״א רמז תתקנג: שם ח״ב, רמז ריג ועוד.
41 תהלים קלז, ז.
42 שם יא, ג.
43 יעוין ויק״ר פרשה ל, אות יב: במד״ר פרשה טו, אות יח: כתובות סו ב: מנחות כו א, ורש״י
44 בפתיחה לפרשה.
45 משלי כה, כו.

והמלחמה שיש בין חלקי המים יעלו את הטיט שכבר נפל למטה למעלה, ויעכירו את עצמם.

כן הוא ממש אצל בני ישראל — אם הם יושבים במנוחה ושלוה בין עצמם, אז יפלו הרשעים למטה. אבל אם יש התאבקות ופירוד ומלחמות בין עצמם, בזה יעלו את הדברים המעורבים ביניהם, המה שונאי ישראל, ויעכירו את המקור ח״ו, ויגביהו שונאיהם של ישראל למעלה, ח״ו. ונראה, דזו היתה כוונת אסתר במה שהזהירה את מרדכי: ״לך כנוס את כל היהודים״[46] — שיהיו בכניסה אחת באהבה ובחיבה ונוחים זה לזה, ואז יצללו ויעלו למעלה, והמן הרשע יהיה מט לפני הצדיק. ועשו כן, ותיכף הרגישו הפעולה מזה, כי התחיל המן ליפול למטה. וזה שאמרה זרש להמן: ״אשר החילות לנפול... כי נפול תפול״[47] — יותר ויותר למטה, כי ע״י מנוחת המים יצללו ויעלו למעלה. וזה שכיוונו חז״ל במאמרם שאמרו: כל זמן שישראל באגודה אחת אין אומה ולשון יכולה לשלוט בהם. כי אז יקוים בנו ״שבע יפול צדיק וקם״[48], ורשע באחת יפול[49], וכדברי רבנו בחיי הנ״ל.

ה. על כן, החיוב מוטל בראש ובראשונה על הרועים והמנהיגים שבישראל, להשתדל בכל עוז ומאמצי כוחם לעשות שלום בישראל, ולקרבם זה לזה שיהיו באהבה ובאחדות זה עם זה. פוק חזי מה שכתב רבנו החת״ס בדרשותיו (בהפטרה ליום ב׳ של ראש השנה[50]), בפירוש הפסוק ״מצא חן במדבר עַם שרידי חרב הלוך להרגיעו ישראל״[51], וז״ל: ״כבר כתבתי במקום אחר, כי המחלוקת הוא מפריד ישוב בני אדם ועושהו מדבר. וגם כבר נאמר, כי מטבע הגרים להיות שלום גדול ביניהם (כוונתו על הגר בארץ נכריה). על כן אמר הנביא כמתמיה: ׳עַם שרידי חרב׳ — היה מהראוי להיות אוהבים זה לזה, והנה ׳מצאו חן להיות מדבר׳ — דוקא נפרדים במחלוקת. אז ׳הלוך להרגיעו ישראל׳ — אמר ׳הלוך׳ במקוד[52], לא אמר ׳הלך׳ אלא ׳הלוך׳, כאומר — הישראל שהוא התלמיד חכם הממונה על ישראל אין לו לעשות שום דבר תמיד, כי אם להרגיעו ולשום שלום ומנוחה ביניהם״. עכ״ד הצריכים לענינינו.

וביותר דבריו הקדושים מתאימים לזמנינו, כי אנו כעת באמת עם שרידי חרב, שנשארנו ונמלטנו מחרב היונה[52*] שהיתה מכלה כמה אלפים ורבבות ורבי רבבות מישראל, וה׳ הצילנו, ואנו נותנים תודה על לשעבר וצועקים על להבא: ה׳ שמע בקולינו, סעוד וסמוך לנמהרים, עזור נא את הנשארים, קרב קץ נחמה, רחם אום לא רוחמה[52**]. על כן, היה מן

46 אסתר ד, טז.
47 שם ו, יג.
48 משלי כד, טז.
49 עפ״י משלי כח, יח: ״ונעקש דרכים יפול באחת״.
50 ח״א, דף א, עמוד ב, ד״ה ״הפטרה״.
51 ירמיה לא, א.
52 כלומר, לשון הווה.
*52 עפ״י ירמיה מו, טז. כלומר, לשון יין, חרב השונאים שהיא כיין מרוה. פירוש אחר, לשון אונאה (עי״ש במפרשים).
**52 עפ״י פיוט למוצאי שבת: ״אדיר איום ונורא״.

הראוי שאנחנו יתר הפליטה נאהב זה את זה, ונסיר מאתנו כל דבר הגורם פירוד לבבות, ולא לגרות זה כנגד זה, אלא נהיה כולנו כאיש אחד ובלב אחד. ועל זאת מחויבים התלמידי חכמים הממונים על הציבור בכל אתר ואתר להשתדל, וכדברי רבנו החת״ס בביאור הכתוב ״הלוך להרגיעו ישראל״, וכנ״ל.

ו. ומרגלא בפומיה דרבנו הקדוש מצאנז זצ״ל, לספר משל נפלא, לאחד שתעה במדבר גדול וארוך ימים רבים ולא מצא את הדרך הנכונה להביאו לעיר מושב. ובהלכו נבוך אנה ואנה, פגש באחד זקן שבא לקראתו ושמח שמחה גדולה בחשבו שאדם זה בודאי ינחנו בדרך נכוחה לצאת מהמדבר האיום הזה. שאלו: אי מזה בא ולאנה הולך? ושח לו דאגתו, כי זה ימים רבים אשר הוא תועה במדבר הנורא הזה ואינו מוצא מבוא להכנס לעיר, וביקש ממנו לרחם עליו שינחנו במעגלי צדק להצילו מהמבוכה שהוא בה. ענהו זקן זה, שגם לו קרה מקרה כזה, ושהוא ג״כ תועה במדבר הזה לא רק ימים רבים אלא שנים רבות עד שנעשה זקן: ועד כעת לא מצא מסילה לצאת מהמדבר הגדול הזה, ולא טוב גודלו מגודלו, ורק אחת מיעצהו — שבדרך הזו שהלכו עד כה לא ילכו מעתה, כי בדרך הזו בודאי לא ישיגו אורחות חיים כאשר נוכחו לדעת שעוד לא השיגו חפצם בדרכם שהלכו עד כה, אלא מוכרחים לבקש להם דרך חדשה ולילך בה בכח משותף, כי טובים השנים מן האחד[53], ואז יש לקוות שבעזר השם ישיגו מטרת נפשם. עכ״ד רבנו.

כמו כן אני אומר על דורנו זה. שכנסו אותנו בכור ברזל ובתנור בוער כאש, ובעוה״ד רוב מאחינו בני ישראל יושבי אירופה נאבדו בכור הברזל הזה, והמעט שנשארו המה ממש כאוד המוצל מאש[54] ועם שרידי חרב[55]. והנה. ראינו ונוכחנו לדעת, שהדרך שהלכנו עד כה באריכות הגלות שהיתה מלאה במחלוקת ופירוד לבבות ובמפלגות שונות ובשנאת חנם — לא נָחֵם אותנו[56] אל מקום חפצינו, אלא אדרבה נָחֵם אותנו אל הכליה, ר״ל, וכמו שכתב רבנו הרמ״א בתשובה[57], שראה כמה קהילות שנחרבו ע״י המחלוקת, וכמה וכמה מדינות ובתוכם היו כמה אלפי קהילות גדולות וקטנות קדושות כעת המה שוממות וחרבות, ודרכי ציון אבלות[58], וכל זאת יש לתלות רק בריבוי המחלוקת שהיתה בישראל, כאשר כתוב ב״אור זרוע״ הגדול (הלכות תפילה[59]) בתשובת ר׳ חסדאי, כמה שנואה המחלוקת שגורמת כילוי ממון ישראל והסתלקות השכינה. וכיון שאין שכינה בישראל — אין שומר ישראל, עי״ש, (וכעת אינו לפני). וכבר כתב רבנו ה״נודע ביהודה״[60] להגאון ר׳ איציקל

53 עפ״י קהלת ד, ט.
54 עפ״י זכריה ג, ב.
55 עפ״י ירמיה לא, א.
56 עפ״י שמות יג, יז.
57 כנראה, כוונתו בתשובה יא, העוסקת ברדיפת שלום, עי״ש. הנצאת הרב ד״ר אשר זיו, ירושלים תשל״א.
58 עפ״י איכה א, ד.
59 חלק א, סי קטו.
60 כנראה מהדו״ק יו״ד סי׳ א. התשובה לא נשלחה לר׳ איציקל האמבורגר, ע״ש.

האמבורגר ז״ל, שאין מחלוקת לשם שמים בזמן הזה. ואם הוא כתב כן בימיו שהיה עוד דור דעה, אנן יתמי דיתמי מה נענין אבתריה.

בגלל כן, אין לנו עתה שנשארנו במתי מעט והננו עם שרידי חרב, אין לנו לעשות אלא כדברי רבנו החת״ס הנ״ל[61], לתווך השלום בינינו, ולקרב אחדים אחד אל אחד[62] ולחזק האחדות בינינו, ולהתחיל חיים חדשים לגמרי, ולנתק מאתנו המוֹסֵרוֹת הישנות שגרמו פירוד לבבות בינינו. ויתורגם בל״א: ווּיר מיסטען בעגינען איין גאנץ נייעס לעבען צו פיהרען איין לעבען דער איינטראכט איין לעבען דער איינהייט[63]. ולקבץ כל הכוחות שנשארו עוד ביתר הפליטה בעֲמֵנוּ בני ישראל להיות כאיש אחד ובלב אחד, אז יהיה ה׳ בעזרינו לבנות את הנהרסות[64], ולעשות לנו קיום עומד וחזק בעולם, ולא נהיה עוד לשמצה בגוים, כי ה׳ ישרה שכינתו בינינו ויהיה שומר עלינו, וכדברי ר׳ חסדאי בתשובה הנ״ל, שמכלל לאו אתה שומע הן.

ו. ואל יתמה עלי השומע, איך אפשר לכלול יחד בכלל אחד כל אלו הקצוות שיש בישראל? על זה אשיב: הלא מצינו בזמן מרדכי ואסתר, שכינס וקיבץ את ישראל בכלל אחד. והאם תחשוב שבימי מרדכי הצדיק היו כולם בדעה אחת, הלא גם אז היו בדעות שונות, והרבה מהם היו מהמתבוללים. פקח עיניך וראה במדרש[65], איך מרדכי התחנן אליהם שלא יתגאלו בפת בג המלך[66], כיון שהסעודה היתה שלא באונס. ואעפ״כ, שמונה עשר אלף נתגאלו במאכלים אסורים ועשו תועבות גדולות ולא נתנו לבם לדברי הצדיק. מזה תבין, שהיו גם אז בחילוקי דעות. ואעפ״כ, כשבאה עליהם גזירה כללית שכללה כל כלל ישראל, בין ישראל אדוק בתורה ומצוות בין ישראל חוטא ופושע, ר״ל, הבינו שהתרופה למכה הזאת אינה אלא לקבץ ג״כ יחד את כל כלל ישראל בקיבוץ וכלל אחד, שיהיו באחדות יחד, מן הקיצוני היותר שמאלי עד הקיצוני היותר ימני, מבלי משים שום חילוק בין ישראל לישראל. וכאשר אמרה לו אסתר: ״לך כנוס את כל היהודים״[67], ושזה דוקא יהיה התרופה למכה שארעה לישראל. דכמו שהצרה באה בהתכללות כל ישראל, כן הרפואה ג״כ צריכה לבוא ע״י ההתכללות, שיכללו יחד. ועל כן אמרה לו: ״לך כנוס את כל היהודים״, דוקא ״כל היהודים״, מבלי משים שום חילוק בין ישראל לישראל. וכן מצאתי ב״אשכול הכופר״, להמקובל האלקי רבנו אברהם סבע חותנו זקינו של רבנו הב״י, בפירושו על המגילה בפסוק ״ליהודים היתה אורה״[68], שכתב, שכל הדברים שהיו בצרה — נגדם היו בהצלה, עיי״ש.

61 לעיל עמ׳ שמג.
62 עפ״י יחזקאל לז, יז.
63 עלינו להתחיל חיים חדשים לגמרי, לנהל חיים של איחוד המחשבות (שלכולם תהיה מגמה אחת) חיים של אחדות.
64 עפ״י יחזקאל לז, לז.
65 אסת״ר פרשה ז, אות יח.
66 עפ״י דניאל א, ה (פירש רש״י: ״שֶׁם מאכל המלך בלשון כשדים״).
67 אסתר ד, טז.
68 שם ח, טז.

ובזה אני מפרש את הפסוק "ועת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשֵׁעַ"[69]. וכן אנו אומרים בתפילתינו "ומתוך צרה הַמְצִיאֵם רווחה"[70]. היינו, שאנו יכולים ללמוד הרפואה מהצרה עצמה, דכעין ביאת הצרה כעין זה היא ביאת הישועה. וכמו שהצרה באה בהתכללות כל כלל ישראל, כמו כן נמצא רווחה ורפואה בהתכללותינו יחד לדבר ה', אז נשיג רווחה וישועה מה'. וכן עשה מרדכי, ועלה בידו לכוללם יחד ע"י שנתן לבו על צרת הדור, והיה דואג ומתאנח על כבודן של ישראל, והיה נותן אל לבו מה שמבואר בזהר ובש"ס ובמדרשים[71], שצריך לאהוב ולקרב את כל בר ישראל אפילו היותר גרוע, כי גם המה זרע אברהם יצחק ויעקב, וקירבם ולא רחקם, עד שבכח האהבה שהראה להם היה יכול להשפיע עליהם לאט לאט, עד שחזרו למוטב בקבלת התורה מחדש[72]. וכמו שכתב ב"אשכול הכופר" בפסוק "כי מרדכי היהודי וכו', ורצוי לרוב אחיו דורש טוב לעמו"[73] — שהיה מתעסק בעניניהם ומשתדל לעשות שלום ביניהם. והיה מועיל להם ואומר להם דברים טובים, והיה מישרם בדעות אמיתיות, עיי"ש. אבל הכל היה במענה רך, ולא בצעקות ובקולות.

ולמדין אנו מכל האמור, דבמקום שהצרה כלולה לכל ישראל, צריך שיהיה השלום ג"כ כלול לכל ישראל, וכמו שכתב "אשכול הכופר" — מה שהיה בצרה צריך להיות נגדה בהצלה, ורק אז נשיג רווחה וישועה מן השמים. וכבר הארכתי והוכחתי לעיל בפרק ג', מאות נ"ו עד אות ס"ו, שגאולתינו תלויה באחדותינו כולנו יחד כל כלל ישראל מכל הקצוות, ושיש לנו הכח לזה. והחוט המקיף והמחבר אותנו יהיה בהשתתפות כולנו במפעל בנין הארץ. יעיין הקורא שם. ואין מהצורך לכפול הדברים פה שנית.

ורצוני כאן בפרק האחדות רק לחזק הדברים שכתבתי למעלה, ולהראות כי זה רצון אבינו שבשמים. וכמו שכתב רבנו השל"ה (בשער האותיות, שער א[74]), שעל כן נקראים אנחנו "כנסת ישראל" — "כי כולנו מכונסים ומתייחדים בסוד אחדותו יתברך". ועל כן יש למנוע שלא להתקוטט ושלא לעשות מחלוקת בישראל, [75]"כי הרעה הגדולה שבעולם היא המחלוקת, שהיא קשה מעבודה זרה, כמו שאמרו רז"ל[76] דורו של אחאב היו מנצחין במלחמותיהן אף שהיו עובדי עבודה זרה, מפני שהיה חיבור ושלום ביניהם. ודורו של שאול היו מנוצחים במלחמה אעפ"י שלא היה בהם חטא, מפני שהיו דלטורין מחרחרי ריב ביניהם. וסוד הענין, כמבואר לעיל בהגה"ה[77], כי אנחנו כנסת ישראל מיוחדים בסוד האחד האמיתי, וכשיש מחלוקת אז ח"ו יש חלוקה ופירוד למעלה וקיצוץ בנטיעות... על

69 ירמיה ל, ז.
70 סליחות לחמישי, פזמון "ישראל נושע בה'". עפ"י ילקו"ש ח"ב, רמז שיא: "שנו רבותינו: ...מתוך צרה רְוָוחָה — 'עת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשֵׁעַ'".
71 עי' לעיל עמ' עד-עח ועוד.
72 עי' שבת פח א.
73 אסתר י, ג.
74 של"ה חלק א, דף מד, ב, טור ב, בהג"ה ד"ה "עוד".
75 תחילת ציטוט דבריו שם, דף מה, א, טור ב.
76 ילקו"ש ח"ב רְמָז ריג: במד"ר פרשה יט, אות ב.
77 שצויינה בהערה 74.

כן, מי שמצפה להיות זוכה פני השכינה, ירוץ מזהמת הנחש ויתרחק ממחלוקת אפילו ממיעוט קמא. ומה לי להאריך בגנות המחלוקת, כי כל הספרים מלאים מזה. נקוט האי כללא בידך — כי עון (הפירוד ו)המחלוקת יותר קשה מעון ע״ז, כמו שמצינו באחאב ושאול. עוד אמרו חז״ל[78]: ׳בג׳ מקומות ויתר הקב״ה על ע״ז ולא ויתר על המחלוקת׳״. וביאר שם את שלשת המקומות האלו שויתר הקב״ה על ע״ז, ואת המקום שלא ויתר על המחלוקת, עיי״ש שהאריך בזה.

על כן אחיי ורעיי! אל תאמינו לאלו שבאים לעשות פירוד בין דביקות ישראל, באמרם שאי אפשר לאחד את כל חלקי ישראל שיהיו לעץ אחד[79], מפני שהוא סכנה ליהדות. דאפילו לו יהי כדבריהם, וח״ו היה איזה שמץ סכנה, יותר אהוב לקב״ה שיהיו לאחדים באחדות, ממה שיהיו פרודים. וכמו שכתב רבנו השל״ה בשם חז״ל, וכפל בדבריו הראיה מאחאב ושאול. ובאמת, לאו סכנה היא כלל, ואדרבה אם יהיה להם קירוב הדעת מצד החרדים גם המה יתקרבו אלינו בהטיית לבם לטובה, וכמו שהבאתי לעיל (בפרק ג אות נ) בשם ה״פרדס יוסף״ בשם אבות דר׳ נתן, דהרבה פושעים היו בישראל ונתקרבו לתלמידי חכמים, ויצאו מהם צדיקים וחסידים וכשרים. ויותר נאמנים לנו דברי חז״ל והשל״ה מדברי המפרידים בין הדבקים, אפילו יהיו מי שיהיו, אפילו עם א ברייטען פערנעם גדול מאד[80]. וגם, כבר הבאתי שם מדברי החוקר האלקי מרן מהר״ל, שרוח הקודש מדברת מתוך גרונו, שהאחדות בישראל הושמה בטבע. וגם זכותה דאמנו רחל מסייעת לזה, שלא יהיה לנו האחדות הזאת למכשול ולפוקה, ח״ו. מה גם דורינו זה שנכנס בכור הברזל, ואלו שיצאו בעזר ה׳ יצאו מלובנים ומרוככים אשר יכולים להטותם לטובה. וכבר כתב השל״ה, כי אחדות ישראל היא אחדותו יתברך. והגאון ב״תשובה מאהבה״ (ח״א, סי׳ רה), כתב בזה״ל: ״אם לבנות בית המקדש אלא במחלוקת, מוטב שלא תבנה״, עכ״ל. וכל שכן כשיש מקום לבנות ארצנו הקדושה שהיא אתחלתא דגאולה, ולקרב בזה בנין בית המקדש, וכמו שהארכתי לעיל והבאתי כן מבעל ״משנת חסידים״[81], ותלוי באחדות ישראל — בודאי החוב לאחד את כל ישראל ולמנוע כל מחלוקת וכל פירוד, ולבנות ארצנו באחדות. וגם ראיתי בתשובות מהר״י ענזיל זצ״ל[82], שהביא בשם רבנו מהר״ל שכתב בספריו[83], דידוע ששמו של הקב״ה הוא שלום[84] וחותמו אמת[85]. והנה, מי קרוב יותר אל הגוף, שמו או חותמו? — בודאי יודו הכל ששמו קרוב אל עַצְמוּת האדם יותר מחותמו. וכן הוא אצל הקב״ה, ששמו שלום חשוב אצלו יותר מחותמו שהוא אמת.

78 מדרש ל״ב מידות, משנת רבי אליעזר פרק ד.

79 עפ״י יחזקאל לז, יז.

80 אפילו אישיות בקנה מידה תשוב.

81 עי׳ לעיל עמ׳ מב ועוד.

82 שו״ת מהר״י ענזיל, נדפס בלעמברג, מהדורת צילום ירושלים תש״ל (בסופו ״חידושי הלכה ואגדה״, ״דרוש במעלת השלום והאחדות״), דף צד, עמ׳ ב, צד ב, ד״ה ״וגודל״, עיי״ש.

83 נתיבות עולם, נתיב השלום, פרק א.

84 ויק״ר פרשה ט, אות ט: במד״ר פרשה יא, אות יח.

85 שבת נה א.

על כן צדיך הרבה פעמים לוותר על האמת שהיא רק חותמו של הקב״ה, מפני השלום שהוא שמו של הקב״ה. עכ״ד רבנו המהר״ל שדיבר ברוח קדשו*.

ח. והנה מצאתי כתוב בכת״י לאדם גדול (בשער הכת״י לא מצאתי רשום שמו של הכותב, אבל מכותלי מכתבו ניכר שאדם גדול הוא), שביאר הפסוק ״והיה העטופים ללבן והקשורים ליעקב״[88] — שידוע, שמדת יעקב היא האמת, כדכתיב ״תתן אמת ליעקב״[89]. ותיבת אמת הויין אותיות מרוחקות מאד, כדאמרו בגמרא דשבת[90], האל״ף והתי״ו המה האותיות שבקצוות והמ״ם היא באמצע, וה״אמת״ מחברם, להראות שיש כח למדת האמת לחבר אפילו את שני הקצוות שהם היותר מרוחקים זה מזה, כמו האל״ף שהיא קצה הימני עם התי״ו שהיא קצה השמאלי, אפילו הכי המ״ם שהיא אמצעית שבאותיות מחברתם יחד, וידוע, שהאות מ׳ היא כ׳ ו״[90], כמבואר בב״י (סי׳ לו), שהוא עולה בגימטריא שם הוי״ה, לרמז שבעת שרוצים לחבר שני הקצוות הי״ת מסייעם לזה, ושזה רצונו ומַאֲוַיו לאחד הקצוות. וע״כ חותמו אמת. עיין של״ה (שער האותיות[91]) שכתב, שאמת רומזת על האחדות, כמו שאמר הפייטן: ״אמת חותמו, להודיעו כי הוא אחד״. וזו היתה מדת יעקב אבינו, לחבר ולקשר הכל, אפילו המרוחקים, ולעשותם אחד. וזהו ״והיה הקשורים ליעקב״ — לקשר ולחבר הכל ביחד, כי הקדושה היא רשות היחיד, ואלו ההולכים בדרך זה המה מכת יעקב. וזהו ״והיה הקשורים ליעקב״ — שייכים ליעקב, ״והעטופים״ — אלו הרוצים לעשות פידוד בין הדבקים, ועוטפים דבריהם במעטה היראה — המה ״ללבן״ — המה שייכים לכת לבן. שגם הוא נתחסד ורצה להיות יותר חסיד מיעקב, כמו שמצינו שאמר ליעקב ״לא יעשה כן במקומינו״ וכו׳[92], וגדם בחסידותו זו חורבן לעולם, כדאיתא במקובלים, שאלמלא היתה ניתנת רחל ליעקב תיכף בראשונה, היה מעמיד ממנה י״ב שבטים שבטי י״ה, והיה תיכף עולם התיקון, ולא היתה גלות מצרים

---

* בסוף יומא[86] אמרו חז״ל: ״מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב״ה מטהר את ישראל״. ופירש הגאון מאור הגולה ר׳ עמרם בלום ז״ל, דכוונת חז״ל בהשואתם טהרת ישראל מהקב״ה למקוה, לומר, דמה מקוה מטהר דוקא באשבורן[87], היינו כשהמים מכונסים יחד ושקטים ונחים זה עם זה, אף הקב״ה מטהר את ישראל דוקא כשהם בבחינה זו, שהלבבות הם קרובים זה לזה ומכונסים בקיבוץ אחד, יושבים יחד בשלום ושלוה, אז הקב״ה מטהר אותם. עכ״ד ודפח״ת.

86 פה ב.
87 עי׳ רמב״ם, הלכות מקוואות, פרק ט הלכה ח.
88 בראשית ל, מב.
89 מיכה ז, כ.
90 נה א.
90* בכתב סת״ם מורכבת האות מ׳ מאותיות כ׳ וו׳.
91 אות א — אמת ואמונה (של״ה ח״א, דף מב, כ).
92 בראשית כט, כו.

ולא שאר גלויות, וזה שאמר הכתוב: "ארמי אובד אבי וירד מצרימה"[93], ורש"י נדחק בזה, איך אבדו? אבל בהנ"ל מובן מאד, שבאמת אבדו בחסידותו וגרם גלות מצרים. וזה שאמר הכתוב "ארמי אובד אבי", ומפרש במה "וירד מצרימה", שעל ידו ירד למצרים ובזה אבדו עד היום הזה. מה שאנו היום בגלות הכל גרם לבן, במה שרימה את יעקב ורצה להיות חסיד יותר מיעקב. וכן הוא גורל כל אלו המתחסדים העושים פירוד בין הדבקים ועוטפים דבריהם בחסידות ויראה — המה שייכים ללבן, וזהו "והעטופים ללבן". וגודמין חורבן וקלקול לישראל כמו לבן. עכ"ד הגדול הנ"ל, ודפח"ח.

ואני מוסיף על דברי הגדול הנ"ל מדברי מדרש תהלים (סי' יח[94]) על פסוק "תְּפַלְּטֵנִי מֵרִיבֵי עָם"[95] — "אמר בן עזאי: אמר דוד, נח לי למלוך על כל העולם כולו, ולא למלוך על שני עטופי סדינים", עכ"ל. ופירש המפרש (הוא הגאון מהר"י כהן, חתן המהר"ל מפראג): "העטופים בטליתות ובציצית", עכ"ד. היינו — "שיינע יידען"[96]. והוא הפלא ופלא, שדוד המלך התפלל לפני הקב"ה, שיצילו מֵרִיבֵי עָם, היינו מ"שיינע יידען", שנח לו למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על אלו העטופים, שעוטפים הכל תחת טלית וציצית, רצונו לומר במעטה היראה. ובאמת, המה בעיניו רק מֵרִיבֵי עָם. והיא ראיה גדולה ואלימתא לדברי הגדול הנ"ל. עכ"פ, אנו רואים שגם דוד המלך רעד מפניהם, והתפלל שינצל מהם ומהמונם, מפני שאלו גורמים הריסות וחורבות בעולם הישראלי, וכמו שהבאתי לעיל[97] מהירושלמי (פרק ראשון ביומא), וד"ל. וח"ו, לא כל "שיינע יידען" נכנסו בתפילת דוד המלך, אלא רק אלו שהמה מֵרִיבֵי עָם, שעושים מריבות בישראל באמתלאות, שאלו מזיקים ליהדות וכדומה לזה, וצריך להרחיקם ולדחותם ולהדיפם[98] מעדת ישראל, על אלו יצא בתפילתו הנ"ל. כי מי שבאמת הוא "שיינער יוד" — מידתו לקרב ולא לרחק, וכמו שהבאתי לעיל בפרק ראשון[99] מרבנו החת"ס, בענין שמאי והלל, ששמאי היתה מידתו לרחק והלל היתה מידתו לקרב. ואמר, ששמאי עשה כדין, שריחק רק את מי שהיה בדין לרחק, והלל עשה שלא כדין, שקירב את מי שבדין היה שלא לקרבו. וסיים, אעפ"כ הלכה כהלל, עיי"ש. וכן עיין ב"מדרש פינחס", לרבנו ר' פינחסל מקודיץ[99*], שידוע ומפורסם שרוח הקודש הופיעה בבית מדרשו והיה לו גילוי אליהו, עיין (בדף סב, ע"ב) שכתב תלמידו בזה"ל: "בקיץ האחרון לפני הסתלקותו אמר שצריך להניח כל המחלוקת בישראל, שלא יהיה פירוד לבבות משום יהודי", עכ"ל. הא לך בפירוש, שאמר רבנו, שלא יהיה פירוד לבבות משום יהודי, משמע אפילו מן הגרועים ופחותים, שג"כ יהודים

93 דברים כו, ה.
94 במהדורת בובר אות לד.
95 תהלים יח, מד.
96 יהודי נאה.
97 עמ' שמא.
98 כלומר, לנדפם (עי' רש"י תהלים סח, ג: "כאשר יתנדף העשן").
99 עמ' עז.
99* תפ"ח-תק"נ. תלמיד חבר של הבעש"ט. אחד מגדולי מבססי התנועה החסידית. דברי תורתו לוקטו בספרים: "לקוטי שושנים"; "מדרש פנחס".

המה, וכמו שאמרו בסנהדרין (דף מד[100]): ״ישראל, אע״פ שחטא — ישראל הוא״. ודוק וזכור ממי יצאו הדברים הללו, מצדיקים כמו רבנו החת״ס ורבנו פינחס מקוריץ, אשר השכינה היתה מדברת מתוך גרונם. וכן הוא באמת מדת ה״שיינער יוד״ אשר הוא באמת ״שיינער יוד״, ודי לחכימא ודוק.

ס. כתב רבנו המקובל האלקי הרמ״ע מפאנו בספר ״שברי לוחות״[101], על מה שדרשו חז״ל[102] בפסוק ״הֵן אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס, כַּבִּיר כֹּחַ לֵב״ (איוב לו[103]) — ״מנין שאין הקב״ה מואס בתפילתן של רבים, שנאמר: ׳הן אל כביר לא ימאס׳״. ולכאורה, בפסוק לא נאמר הכי, אלא ״ולא ימאס״ בוא״ו? וכתב הרמ״ע, כי זה דרך הגמרא ד״הא ׳כביר׳ קמא של קרא — שבחו של מקום הוא, והדר כתיב ׳כביר ולא ימאס כביר כח לב׳, הרי שיש וא״ו במלת ׳ולא׳, ובגמרא לא כן. וכביר בתרא, שהוא שבחן של צבור, בשעה שהן באגודה אחת, כביר לב שהיא התפילה. והגמרא לקצר נקט ׳כביר׳ חדא זימנא והשמיט הוא״ו שלא להפסיק הענין, כאילו יאמר ׳הן אל את כביר לא ימאס׳, ופשוט. והנה, כפל ׳כביר׳ בכתוב הוא ככפל מלת ׳יברך׳ שבפסוק ׳ה׳ זכרנו יברך׳[104]. זה וזה (היינו ״כביר״ ו״יברך״) בגימטריא ע״ב ס״ג מ״ה ב״ן (שהוא רל״ב, והוא הד׳ מילואין של שם הוי״ה יתברך שמו). כי בזמן שישראל באגודה אחת — הן הם שמו של הקב״ה, עכ״ד הקדושים.

ואני הפעוט אוסיף נופך משלי על דבריו הקדושים. כי ״כביר״ הן אותיות ״יברך״, לרמז על ענין נשגב מאד של האחדות, כי בזמן שהמה ״כביר כח״ — היינו באגודה אחת, ממילא ה׳ יזכרם לטובה ויברך אותם. וזה שאמר הרמ״ע, כי כפל ״כביר״ בכתוב הוא ככפל מלת ״יברך״ שבפסוק ״ה׳ זכרנו יברך״, להורות, ששני פסוקים אלו עומדים זה מול זה. שבזמן שהן ״כביר כח״ — היינו באגודה אחת, אז ״ה׳ זכרנו יברך״. ונכון מאד בסייעתא דשמיא.

ו. אחיי ורעיי ! התבוננו וראו עד כמה גדול כח של אחדות ישראל. שהרי רבנו הרמ״ע שכל דבריו דברי קבלה אמר, שבזמן שישראל באגודה אחת הן הן שמו של הקב״ה ממש, ולא דוקא שם פשוט אלא השם הגדול, עם כל ד׳ מילואיו שהן ע״ב ס״ג מ״ה ב״ן כלול בהם. כי ד׳ מילואין של הוי״ה ב״ה עולה כמנין ״כביר״ והוא שמו הגדול. ובזה נראה לפרש את הפסוק ״כי לא יטוש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול״[105] — היינו, כשהן באגודה אחת, שאז המה ממש שמו הגדול, וכנ״ל, אז לא יטוש אותם ולא ימאס אותם אף אם המה ח״ו במדרגה פחותה מאד, כאשר אמר הכתוב ״הן אל כביר ולא ימאס כביר כח לב״[103], כשהן כאיש אחד ובלב אחד. מדהוצרך לומר ״לא ימאס״ מכלל דהוי ראויים להמאס, ח״ו, עכ״ז כשהם ״כביר כח לב״ — באגודה אחת — לא ימאס אותם, ועוד

100 תחילת עמ׳ א.
101 הוצאת החסיד דב בער, צפת, דף קא, ד״ה ״וכן״.
102 ברכות ח א; ילקו״ש ח״א, רמז תתיח.
103 פס׳ ה.
104 תהלים קטו, יב.
105 שמואל א יב, כב.

יברך אותם, כדכתיב ״ה׳ זכרנו יברך״[104], שבאו שניהם על ענין אחד לדברי רבנו הרמ״ע. וגם כאשר הוספתי אני, כי ״כביר״ הוא אותיות ״יברך״, להורות, בזמן שאנו בבחינת ״כביר״ — באגודה אחת — אז ה׳ יברך אותנו. וכעת נראה להוסיף עוד, עפ״י דברי האריז״ל המובאים בשל״ה (במאמר בית דוד[106]), כי ״יהי אור״ עולה ד׳ מילואין הוי״ה רל״ב. על כן, אם נהיה בבחינת ״כביר״ — באגודה אחת — נזכה ל״יהי אור״ שהוא כמנין ״כביר״, שיהיה לנו כמו שהיה בימי מרדכי ״ליהודים היתה אורה ושמחה וששון״ וכו׳[107], אכי״ר.

יא. ובמקום אחר ביארתי דברי רש״י בפרשת בהעלותך[108], לגבי אהרן כשראה את חנוכת הנשיאים חלשה דעתו שלא היה עמהם בחנוכה. ״אמר לו הקב״ה: חייך, שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות״, עכ״ד. וצריך להבין, במה היתה שלו גדולה משלהם? ובמדרש[109] הוסיפו, שאמר לו הקב״ה: ״אל תירא, לגדולה מזו אתה מתוקן, הקרבנות בזמן בית המקדש הן נוהגים, אבל הנרות הן לעולם. שנאמר ׳אל מול פני המנורה׳[110]״, עכ״ל. ג״כ קשה, איך מורה ״אל מול פני המנורה״ שהוא לעולם? גם קשה, הלא באמת גם הדלקת נרות היתה רק בזמן שבית המקדש קיים?

אבל נראה בעזה״י. ואקדים מדרש[111] על הפסוק ״ביום כלות משה להקים את המשכן״[112] — ״אמר ר׳ יהודה בר סימון: יום שהוקם המשכן נכנס משה והיה שומע קול הדר וקול נאה וקול משובח. אמר משה: ׳אשמעה מה ידבר הָאֵל ה״[113]. אמר ליה הקב״ה למשה: שלום אני מדבר להם, שנאמר: ׳כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו, ואל ישובו לְכִסְלָה׳[113], וכתיב בתריה: ׳אך קרוב לִירֵאָיו יִשְעו לִשְכּון כבוד בארצנו׳[114]. אימתי — ביום שהוקם המשכן״. וכל המדרש הזה הוא פלא וצריך ביאור.

ונראה בסייעתא דשמיא, שידוע מִטֶבַע העולם שיותר קשה לאדם לקיים כל דבר שנעשה ונפעל כבר, מהקושי שהיה לו בעשייתו מתחילה. ואם כי מתחילת עשייתו היה לו להתאמץ ולאסוף כל כוחותיו לנצח את כל העיכובים והמניעות שעמדו לו לשטנו במלאכתו, והוא מקשה לבו וגומר פעולתו, ובאמת עלה לו זה בקושי גדול, אבל עוד יותר מן הקושי הזה יש בקיום פעולתו, שתתקיים ותעמוד ולא תתבטל ברוב הזמן. ובאמת, צריך לזה התאמצות יותר גדולה, להחזיק ולקיים מה שכבר נפעל ונעשה שלא יושלט בו ההפסד והכליון, כמאמר החכם: הזמן קשה שמפסיד ומכלה את הכל. וכמו שרואים ממעשים שבכל יום, שעשו ותיקנו איזה דבר במסירות נפש, וברוב הזמן נתבטל ונאבד. ומה גם, אם הפעולה ההיא היא דבר גדול אשר חיי האדם תלויים בו, וכש״כ פעולה כזו אשר חיי הרבים

106 עי׳ של״ה ח״א, דף יט, א, ד״ה ״בית ה׳״.
107 אסתר ח, טז.
108 במדבר ח, ב.
109 במד״ר פרשה טו, אות ו.
110 במדבר ח, ב.
111 תנחומא פרשת נשא, אות כה.
112 במדבר ז, א.
113 תהלים פה, ט.
114 שם שם, י.

תלויין בה, בודאי שלא בנקל עלה בידו להביאה לידי גמר, והיה צריך לזה התאמצות גדולה מאד. אבל עוד יותר התאמצות נחוצה לקיים ולהחזיק על להבא, שתוכל לפעול פעולתה ולהשפיע טובתה לבני אדם שבשבילם נתקנה ונתהוותה בעולם, והוא ידוע מחק הטבע.

ועתה נחזי במה שלפנינו, בבנין המשכן שצוה הקב״ה, כמו שאמר הכתוב ״ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם״[115], שתכליתו היתה לעשות מרכז לישראל, ושהקב״ה ישרה שכינתו שם כדי שיהיה קרוב לעם קרובו[116], ומשם יצאו להם כל מיני השפעות טובות, ושיהיו בני ישראל ע״י מרכז זה תמיד בהתקשרות ובדביקות עם אבינו שבשמים. בודאי שפעולה גדולה ויקרה כזו אשר היא עתידה להיות קשר אמיץ בין הקב״ה לישראל, היתה צריכה התאמצות גדולה להכינה ולחוקרה ולעשותה הכל על מכונה, כדי שתוכל למלאות תעודתה הנשגבה אשר בשבילה נתקנה. וכל אחד ואחד מישראל נתן חלקו לזה, רק איש אחד נשאר ועמד מבחוץ מבלי תת חלק בפעולה הרוממה הליזו, והאיש הזה לא היה אחר מאשר אהרן, כהנא רבה דישראל, איש אלקי קדוש ונורא כזה, ובצדק חלשה דעתו שלא השתתף בפעולה הנשגבה הזו. והצטער מאד כאילו היתה סיבה מן השמים לדחותו מזה. עד שבאה לו הרגיעה מפי הקב״ה בעצמו, להניח ולהפיס דעתו. ואמר לו: אהרן בני, לגדולה מזו אתה מתוקן. והענין הוא כאשר אמרתי, שהעיקר בכל פעולה היא קיומה של הפעולה, שתתקיים בתמידות ותפעול פעולתה בלי הפסק לצורך מה שנתקנה. והנה, פעולתו של המשכן היתה לרכז את כל עם ישראל למקום אחד ולקשרם לאבינו שבשמים. והיו מוכרחים לבחור באדם אחד שידאג לזה, שיתקיים המרכז הזה תמיד, שלא יתבטל, ח״ו. וידוע שבית המקדש נחרב בגלל חסרון השלום בין ישראל, וגברה השנאת חנם והמחלוקת ופירוד הלבבות עד שנחרב. על כן היה נחוץ אחר בנין המשכן גימודו וחינוכו, כדי שיוכל לפעול פעולתו המיועדת לו — להחזיק השלום בין ישראל, ולקרב הלבבות זה לזה שיהיו באהבה ובאחוה זה עם זה כדי שיתקיים המשכן, ואז ישיגו המטרה בבנין המשכן. משא״כ אם יהיה פירוד לבבות ביניהם ויפרע השלום — אזי, ח״ו, יחרב המשכן ויבוטל כל הענין לגמרי, ופעולה יקרה כזו תלך לאבדון, ח״ו. ובזה יתבאר מדרש הנ״ל. שבאמת, בנין המשכן היה פעולה נשגבה מאוד, אבל קיום המשכן עוד נשגב ממנו וקיומו אינו בטוח בלתי השלום. ועיקר הפירוד צומח עפ״י רוב, שאלו מחזיקים עצמם לחסידים ותלמידי חכמים ואת ההמון לפחותי ערך, ואינם רוצים להתחבר עמהם. וזה גורם מחלוקת ופירוד לבבות בישראל, ובין כך ובין כך השלום נפרע ושכינה מסתלקת מישראל, וכמו שכתב ב״אור זרוע״ (הלכות תפילה[117]) בשם תשובת ר׳ חסדאי, עיי״ש.

וזה המכוון במדרש הנ״ל, שבאמת ביום שהוקם המשכן היה לקב״ה נחת רוח מבניו, שהקימו בנין רם ונשגב כזה וחינכו אותו בשמחה ובהתלהבות גדולה, עד שעלתה לרצון

115 שמות כה, ח.
116 עפ״י תהלים קמח, יד.
117 חלק א, סי קטו.

לפני אדון כל. ומשה רבנו חשב בלבו, שודאי בלי ספק עוז וחדוה במקומו[118], ומיום שברא עולמו לא היתה לפניו יתברך שמחה כזו, וכמו שאמרו במדרש[119] שיום הקמת המשכן היה גדול כיום בריאת שמים וארץ. עד שחשב משה בלבו: אשמעה מה ידבר ה', כאומר, שבודאי הקב"ה ידבר בשביעות רצון על בניו ישראל, וישבח אותם לפניו על הנחת רוח שקיבל מהם. וזה יהיה אשרו היותר גדול בעולם, לשמוע מפי הקב"ה את שבח ישראל. אבל הקב"ה אמר לו: אהובי משה, תדע שבאמת יש לי שביעות רצון מבני, אבל יִרְאָה אחת מרחפת על פני, בגלל הקיום התמידי של המפעל הנשגב הזה שיתקיים כן תמיד, וחלילה וחס שלא יתבטל, כי גדול קיומו של דבר מִבְּנְיָנוֹ. ועל זה אין אלא עצה אחת, והיא — כי "שלום אני מדבר להם", שיהיה שלום ביניהם, כי באמת אין בלבי על בני כלום, אלא שידבר שלום אל "עמו" ואל "חסידיו", היינו שיהיה השלום בין אנשים חסידים ובין פשוטי העם המכונים בשם "עם", "ואל ישובו לְכְסָלָה" — מה שיצד הרע מסכל דעתם לומר שאי אפשר לאנשי מעשה להתחבר יחד עם דלת העם, כי זה מעצת היצה"ר לגרום פירוד בין ישראל ולעשות חילוק לכבות ביניהם. "אך קרוב ליראיו" — כי באמת כולם יראים את ה', ואפילו ריקנים שבהם מלאים מצוות כרמון[120]. ואז כאשר יהיו באחדות ושלום כולם יחדיו, ישיגו "יְשָׁעוֹ, לשכון כבוד בארצנו", וזה קאי גם על העתיד, להורות שתמיד יהיה כן, כשיהיו באגודה אחת אז יזכו לשכון כבוד בארצנו. ואימתי גילה הקב"ה סוד זה, שסוד קיומו של משכן וסוד משכנינו בכבוד בארצנו תלויים רק בשלום ובאחדות של ישראל? — ביום שהוקם המשכן. אז גילה זאת הקב"ה למשה, סוד קיומו של ישראל וסוד משכנינו כבוד בארצנו, שנעלה מהגלות ונשכון בארצנו בכבוד ובתפארת, הוא רק "כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו", לכל סוגי בני אדם שיהיו בישראל יהיה שלום ביניהם, כי כולם אהובים לפניו יתברך. ועיין ב"אור החיים" הקדוש (בפרשת "האזינו") על פסוק "ואמר אי אלקימו צור חָסָיוּ בו"[121] שכתב בזה"ל: "ואמר ישראל: 'אי אלקימו' — הגם שאין מעשיהם מהוגנים, אעפ"כ יבואו בטענה לפני האלקים הרמוז בתיבת 'צור', והוא 'חָסָיוּ בו' — כי ישראל הגם שירשיעו ויעברו על חלק ממצוות ה', אעפ"כ כל מחסיהם בה' ועליו סובלים דלות ושפלות ונהרגים על קדושת שמו, ועומדים ומצפים לצור גואלם. והוא אומרו 'צור חָסָיוּ בו'", עכ"ד הקדושים. ואנו בזמנינו, בעתות הקשים הללו, רואים בעינינו שנאמנים דברי רבנו הקדוש, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל.

ועתה, נבוא לביאור דברי רש"י הנ"ל[122]. והוא, אחר שגילה הקב"ה למשה שאף שבנין המשכן בעצמו היה מפעל נורא ונשגב, אבל קיומו הוא עוד יותר נכבד מִבְּנְיָנוֹ, והקיום תלוי בשלום בין ישראל בכל חלקי העם — הוצרך לברור איש אחד שתהיה נפשו מסוגלת להחזיק השלום בעם. ומי היה מוכשר לזה יותר מאהרן, שהיה מֻתְכוֹנֶנֶת נפשו אוהב שלום

118 עפ"י דברי הימים א טז, כז.
119 עי' שבת פז ב.
120 ברכות נז א.
121 דברים לב, לז. דברי האוה"ח הק' הם באמצע פס' לז.
122 לעיל עמ' שנא.

ורודף שלום, כמבואר בפרקי אבות[123]. ועיין ב"ספורנו" (פרשת "בהעלותך"[124]), שביאר ענין המנורה — שעשייתה והדלקתה היה לאחד ולקשר כל חלקי העם, המיימינים — הם העוסקים בתורה שנקראת ימין, והמשמאלים — הם העוסקים בחיי שעה, להיות אחד, להפיק רצון האל יתברך באופן שתושג כוונתו יתברך ע"י כולם. וירוממו שמו יחדיו, כמו שקבלו עליהם, ככתוב "ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה"[125] — כלומר, כולנו נשלים כוונתו. וזה מעשה המנורה, להורות האחדות המכוון לתכלית אחת, עכתו"ד. הרי שהדלקת המנורה היתה בשביל לפעול לאחדות ישראל, ועי"ז יחזק השלום ויובטח קיום המשכן בישראל. וזה שאמר הקב"ה לאהרן: "שלך גדולה משלהם" — דעל ידך יהיה קיום למשכן ופעולתו תמשך בהתמדה, ובזה יגדל כחך מהם, כי קיום הדבר יותר נכבד מבנין הדבר. וגם זו היתה הכונה במדרש, שהוסיף, שאמר הקב"ה לאהרן: "אבל הנרות הם לעולם" — רצה לומר, כל ענין הנרות שבאים על אחדות ישראל, הוא לעולם, שלעולם תלוי קיום העם הישראלי בהתאחדותם יחד. ודוק והבן, כי הדברים מתוקנים מאד בעזה"י.

יב. ודברים הנ"ל נוגעים גם לנו בזמנינו, שאנו יגיעי כח ועייפי רוח מרוב הצרות ומרירות הנפש שהשתרגו עלי צווארינו, עד שהגענו לידי יאוש, כמו שאפשר לשמוע מפי רבים, שח"ו תמנו לגווע, ואין חזון ואין תקוה לאיזה שינוי לטובה במעמדינו. ונראה, שעל הוריינו זה כיון דוד המלך בתפילותיו בתהלים פרק פ"ה. דעיין תוס' ישנים (ביומא[126]), שכתבו, שדוד המלך תיקן ספר תהלים על עת שיהיו ישראל בגלות. והתפלל בעדם (וכבר הזכרתי כמה פעמים, שבעת כתבי ספר זה אין ספרים במחיצתי לציין בדיוק את המקומות): "שובנו אלקי ישענו, והפר כעסך עמנו. הלעולם תֶּאֱנַף־בנו, תמשוך אַפְּךָ לדור ודור. הלא אתה תשוב תחיינו, וְעַמְּךָ ישמחו־בָךְ. הראנו ה' חסדך, וישעך תתן לָנו. (כאומר: רבונו של עולם, האם אין די בצרות שהגיעונו, וכנראה שהכעס והאף, ח"ו, יתמשכו עלינו לעולם ולדור ודור, הלא כבר היתה העת שתשוב תחיינו ותראה לנו חסדך וישעך תתן לנו. וע"ז משיב דוד לעצמו —) אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו, ואל ישוב לכסלה. אך קרוב ליראיו יִשְעוֹ, לשכון כבוד בארצנו[126*]".

רצונו לומר, שהטה אזנך לשמוע מה ידבר ה' על טענתו זו שטען לפני הקב"ה, שיְפֵר כעסו מעמנו ויראה לנו מעתה חסדו וישועתו. ועל זה באה לו התשובה מהי"ת: "כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו, ועל ישובו לכסלה" — היינו, שכל זמן שלא יוחזר השלום האמיתי בישראל בין כל הכתות, כחֻכָּם כעָם, מן "שיינעם יוד"[127] המכונה בשם חסיד, עד איש פשוט וגרוע המכונה בשם "עם". כי אפילו הגרוע ביותר מישראל, מעם ישראל

123 פרק א, משנה יב.
124 תחילת הפרשה.
125 שמות יט, ח.
126 יתכן שכוונתו לתוס' ישנים דף עא, א, ד"ה "זה מקום", אם כי אין משמע משם בהכרח שכל ספר תהלים נכתב למטרה זו, עי"ש.
126* תהלים פה, ה-י.
127 יהודי נאה.

הוא, והוא חלק מחלקי עמנו. וכל זמן שלא יהיה שלום בינינו, שנהיה באחדות עם כל העם מן הקצה אל הקצה, אין לצפות לאיזו הטבה, ח״ו. וזה שאמר הכתוב: ״כי ידבר שלום אל ׳עמו׳ ואל ׳חסידיו׳ — שיוחזר השלום בכל חלקי העם, מחלק שנקרא ״עם״ עד חלק שנקראו ״חסידים״. ״ואל ישובו לְכִסְלָה״ — שלא ישובו אל הכסילות הישנה בהרבות מיני פירוד לבבות ומחלוקות, ובכמה מיני במות שבנו במחנות ישראל, כאשר הבאתי לעיל (אות א), שריבוי הבמות בישראל הביא רק קללות והדיסות בישראל. ודין גרמא[128] לכל הצרות שהגיעונו. אבל כשנתאחד, שנהיה כולנו עם אחד, אז אין שטן ואין פגע רע נוגע בנו, וכמו שהבאתי לעיל[129] בשם רבנו ר׳ אלימלך. וגם במדרש[130] אמרו: ״אמר ר״א בנו של ר״א הקפר: אפילו עובדים ע״ז ושלום ביניהם, כביכול הקב״ה אומר: אין השטן נוגע בהם, שנאמר: ׳חֲבוּר עֲצַבִּים אפרים הַנַּח לו׳[131]. אבל בשנחלקו מה נאמר: ׳חֲלַק לִבָּם עַתָּה יֶאְשָׁמוּ׳[132]״, עכ״ל. וכשאנו באחדות נחשב כולנו לפניו יתברך יראים וחושבים שמו יתברך, כאשר הבאתי לעיל[129] מרבנו ר׳ מילך ז״ל, שרק על הפרט אפשר למצוא פגם ועון, אבל לא כשהם בכללות בכלל אחד, כי אז הם עומדים בקדושתם וצורתם חקוקה לפניו יתברך. ואז יקוים בנו ״אך קרוב ליראיו יְשֻׁעָתוֹ, לשכון כבוד בארצנו״ — היינו, שהי״ת יהיה קרוב לנו, ונזכה עי״ז לגאולה שלימה ונחזור לכבודינו ולארצנו. ורק עי״ז נשיג את הישועה שאנו מצפים לה כל כך בכליון עינים. וזו אמת לאמיתה של תורה. וכבר הבאתי לעיל[133], בשם רבנו אברהם סבע, חמיו זקינו של רבנו הב״י, שמהצרה יש להתחכם על הרפואה, דכמו שהצרה היתה כוללת את כל כלל ישראל, רק כך יש להשיג את הרפואה, שיכללו את כל כלל ישראל בכלל אחד, אז אין שטן ואין פגע רע. וכן היתה בגזירת המן וכנ״ל. וכן יש עלינו לעשות, אחר שהצרה שבאה עלינו כללה את כל האנשים אשר בשם ישראל יכונו.

יג. על כן, ארימה קולי אל בני דורנו, אשר עברו בכור הברזל הנורא והקשה, וכל יסורי איוב ואולי עוד יותר עברו עלינו, ואין חזון ואין סבר לאיזה תרופה למכותינו, **ננסה נא אך הפעם לקיים את דברי חז״ל כפשוטם, שהודיעו אותנו פעמים אין מספר, שכל תקותינו היא רק באופן שנתאחד באחדות גמורה בלי פירוד, וכמו שהבאתי למעלה ממדרש ומש״ס. ואז נראה אמיתות דבריהם, כי נשיג את המטרה שאנו חפצים, ונזכה לישועה האמיתית בעזר הבורא. ועל כן עלינו להבריח[134] את כל האומה הקדושה מקצה אל קצה, והבריח התיכון הזה, שיבריח אותנו מקצה אל קצה, יהיה דוקא במפעל הבנין של ישוב ארצנו הקדושה, שרק מצוה זו מסוגלת לזה, וכמו שהארכתי בפרק דלעיל. וגם מטעם החוב**

128 וזה גרם.
129 עמ׳ צו.
130 במד״ר פרשה יא, אות טז; ספרי פרשת נשא, פרשה מב (לבמדבר ו, כו).
131 הושע ד, יז.
132 שם י, ב.
133 עמ׳ שמו.
134 עפ״י שמות כו, כח. כלומר, לאחד.

הישן המוטל עלינו מאז ומקדם מחויבים אנו לעשות כן, וכמו שכתבתי לעיל. ואז נפיק רצון מאת השם ויפקדינו בדבר ישועה ורחמים בב"א.

וח"ו, לא יגרם שום היזק לחרדים ע"י קיבוץ ואיחוד זה. כי ניקח דמיון מבנין בית חרושת גדול שקורין פאבריק[135], שחומה גדולה מקיפה אותו מבחוץ, וחומה זו עושה אותו לאחד אף שמבפנים יש בתוכו כמה וכמה מיני חדרים ותאים ומפלגות שכל אחד ואחד מיוחד למלאכתו. והחומה הגדולה המקיפה אותם, עושה את כולם לדבר אחד, וקורין את כולם לפאבריק אחד. כמו כן בענין חיבור כל כלל ישראל במפעל הקדוש הנ"ל, הוא רק החומה המקפת את כולנו, אבל מבפנים יהיה כל חרד וחרד נוהג כחפץ לבבו, וכגון בחינוך הבנים, ככתוב בתורה וכמסור לנו מאבותינו הקדושים, ורק בבנין ובישוב הארץ נהיה אגודים וקשורים יחד. ככתוב בעזרא[136]: "ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלים". ועוד שם: "כי אנחנו יחד נבנה לה' אלקי ישראל"[137], וכתב האבן עזרא: כי "אנחנו יחד" — "רמז לכל קהל ישראל", עיי"ש. וכבר הבאתי לעיל[138] את דברי רבנו הרמב"ם בהקדמתו לזרעים: "שמוכרח לאנשי החכמה אנשי ההמון, כדי שלא תהיה הארץ שממה. ועל כן נבראו ההמון, לעשות חברה לחכמים שלא ישארו שוממים. שהרי הקב"ה העמיד הרשעים בארץ ישראל כדי להסיר השממות. וזה הענין פירשו חכמים ואמרו: 'מה 'זה כל האדם' — כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה'", עכ"ל. הרי שיש תועלת בהם. על כן, בודאי שלענין הבנין צריך התחברות של כולם, ויצא כבוד שמים גם מהם, וכמו שהבאתי לעיל (בפרק ג אות ג בגליון[139]) בשם הגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל. ועלינו לקוות, כי אחר שיהיה שם קיבוץ גדול יכוון ה' את לב כל אחינו בני ישראל המקובצים שם לאהבה את ה' ותורתו, כמו שכתבו הרמב"ם, והחת"ס מביאו, והאוה"ח הקדוש ו"אהבת יונתן", שכל זה יהיה עוד קודם ביאת המשיח וכמו שהבאתי לעיל באריכות[140]. על כן, אין לנו להתחכם כלל, אלא עלינו לעשות את שלנו וה' יעשה את שלו, וכמו שכתב רש"י בפרשת במדבר[141].

יד. עיין "דברי חיים", לרבנו מצאנז זצ"ל (בהשמטות לפרשת "ראה"[142]), שביאר את דברי המדרש[143] "שכל העולם לוים זה מזה". וכתב רבנו הטעם, שיהיה העולם קשור זה עם זה כאיש אחד ובלב אחד. והאברים קשורים באיש יחד, ואם לא היתה התקשרות באברים היה האדם בטל. וזהו תכלית האדם, שיהיו האברים קצתם נצרכים לקצתם וקצתם משמשים לקצתם. והנה ידוע לכל משכיל, שאין התנשאות לידים לומר שהמה עושים בשביל שאר האברים, כי כולם הם אחד. וגם אין ליתר האברים להתעצב ולדאוג שאין להם פעולות הידים, כי גם הידים יש להם חסרון, שהם חסרי השכל, ורק

135 בית חרושת.
136 עזרא ג, א.
137 שם ד, ג.
138 עמ' ריח-ריט.
139 צ"ע למה כוונתו. (ועי' פרק ב, אות ג).
140 עמ' פד-פת ועוד.
141 במדבר ג, טז.
142 מהדורת ירושלים תש"ץ, ח"ב, עמ' 230.
143 שמו"ר פרשה לא, אות טז.

במח הוא השכל. וא״כ, אינו מגדר חסרון והתנשאות לאחד על חבירו, כי זה הוא בכללות דבר אחד אשר לו אברים כאלו — הללו בעלי פעולה והללו בעלי שכל. ובזה מושלם שלימות האנושי. ואם יחסרו אברי השכל או אברי הפעולה, או שישתמשו הראש בפעולה והידים במושכל, בודאי היה בטל המין האנושי. אך למה היתה הבריאה בדרך זו? — זהו מרצון הי״ת, כמו שאין טעם למעשה בראשית למה נבראו כך. ובגמרא ירושלמי[144] ובמדרשים[145] אמרו, שכביכול נמלך עם בי״ד של מעלה על כל אבר ואבר האיך לבראותו. ובכל מעשה בראשית אמרו[146]: לדעתן נבראו ובצביונן נבראו. וא״כ, בודאי כן הוא דרך הבריאה באיש, להיות בו אברים חסרים הצריכים להשלמת זולתם. וכן העולם בכללו נברא כך. עכ״ד הקדושים הנאמרים בחכמה ובאמת.

וכן הוא ג״כ בחיי האומה, שצריכים זה לזה. צריכים אנשים שיהיו בבחינת ידים — עושי מלאכה בכל המינים. וכן צריכים אנשים שיהיו בבחינת מח הראש — והם עיני העדה. ובהצטרפותם יחד, המה אומה אחת שלימה בכל מיני שלימות. אבל כשיתחלקו ויפרדו זה מזה, אז יתבטלו חיי המדינה ולעולם לא ישיגו אורחות חיים. על כן אנו צריכים לכל איש ואיש לבנין ארצנו הקדושה, ונתאחד ונתקשר כולנו להיות עומדים כאיש אחד ובלב אחד. וזהו רצון העליון בקישור כל פרטי ישראל בקשר אחד. וכמו שמוכיחה על זה מצות ארבעת המינים, כידוע ממדרש חז״ל[147], שמורים על ד׳ מינים שבישראל, שיתקשרו כולם באגודה אחת. ובזה אנו מקשרים עצמנו לבורא כל עולמים וימתקו כל הדינים מעלינו, והי״ת ישפיע עלינו ברחמיו המרובים שפע חיים וברכה עד בלי די, ויקויים בנו ״ולתתך עליון[148] על כל גויי הארץ״[149].

על כן אחיי ורעי! אין לנו עצה אחרת, אלא לעשות כמו שכתבתי, לקשר ולאחד את כל כלל ישראל ולעשותם כחבורה אחת לענין מצות עשה דישוב ארץ ישראל. וגם הנביא (בזכריה ח[150]) אמר: ״כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן יבולה והשמים יתנו טַלָּם, והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה״. ובמדרש[151] למדו מזה, שברכת הארץ תלויה בשלום, כדכתיב ״כי זרע השלום״ וכו׳, והבן. ונראה לומר, דמפני מה נקט הנביא פה לשון ״זרע״, ולא אמר ״כי בני השלום״? — לרמז על מה שאמר הגאון המקובל רבנו חיים בספרו ״ספר החיים״ (אחי המהר״ל מפראג, וחבירו של הרמ״א זצ״ל), בסוף ספר גאולה וישועה, וז״ל: ״ומפני שמצינו שהקב״ה מבטיח ישראל שלא יעשה בהם כלה, מזכירם תמיד בלשון ׳זרע׳, כמו ׳אתן לזרעכם ונחלו לעולם׳[152], וכן הרבה פעמים בתנ״ך[153].

144 כנראה כוונתו לסנהדרין פ״א ה״א (דף א ב). וצויין ב״יפה עינים״ לסנהדרין לח ב, שהתכוון לענין זה.

145 עי׳ ב״ר פרשה ח, אות ג, ובמצוין ב״יפה עינים״ לסנהדרין לח ב.

146 ראש השנה יא א; חולין ס א.

147 ויק״ר פרשה ל, אות יב.

148 דברים כו, יט.

149 שם כח, א.

150 פס׳ יב.

151 לא נמצא על ידינו.

152 שמות לב, יג.

153 עי׳ דברים י׳, טו; ישעיה סא, ט; אסתר ט, כח ועוד.

והטעם, כי כמו שיש כמה בצלים ושאר מיני ירקות שאינם ראויים למאכל מפני שנתקשו בארץ, ואפילו הכי אינו עוקרם מן הקרקע, אלא מניחם עוד ויעשו זרע, כי מאותו זרע הוא מצפה להביא עוד פרי מאכל לשנה אחרת. כך, אין הקב״ה מכלה את הדור הרע הזה, אע״פ שנמצאו חייבים לפניו, לפי שעכ״פ צריך להעמיד מהם זרע האבות הקדושים. ומצפה, כי משורש גזע הדור השפל הזה, יצאו עוד צדיקים גמורים שעתידים להיות בימי הגאולה. ואז ״ישמח ה׳ במעשיו״[154], ו׳ביום ההוא יהיה ה׳ אחד׳[155]. ואז מן הגלות נעשה גאולת עולם על ראשם[156], בהוספת האל״ף המורה על יחוד שמו יתברך ויתעלה זכרו לעד ולנצח״, עכ״ד הקדושים. הרי, אפילו אם הדור אינו ראוי, ח״ו, הקב״ה משתמש בהם בתור זרעים לדורות הבאים, שיהיו דורות כשרים. וכמו שכתב הרשב״ם (בסוף פרשת ״ואתחנן״[157]), שאפשר שילכו אלף דורות שיהיו מכעיסים לפניו, ח״ו, ואח״כ יצמח מהם דור כשר, עיי״ש.

כמו כן יהיה הדור של קיבוץ ישראל לארץ ישראל. שלא יהיו ראויין כלל מצד עצמם לכנות אותם בשם ישראל, כי לא תהיה ניכרת עליהם היהדות כלל, אעפ״כ הם חשובים לפני הקב״ה ויביא אותם לארצם, כי ישתמש בהם בתור זרעים, כי יתגדל מהם בדורות הבאים זרע ברך ה׳, אשר יהיו ראויין להשרות שכינתו עליהם. ועל כן נקט הפסוק הנ״ל מלת ״זרע״, להודות שאפילו עם אלו שהמה רק בבחינת זרע לחוד, צריך לקשר השלום עמהם, ואז ינחיל ה׳ את כל אלה לשארית עמו. והבן עד היכן הדברים מגיעים, ודוק.

טו.

והלום אֲנָה[158] ה׳ לידי קונטרס ״אלה מסעי״ (מְסַפֵּר מנסיעת הגאון הצדיק מו״ה פישל סופר זוסמאן זצ״ל ראבדקקה״י דפה עיר הבירה). וראיתי שם (עמוד לב) בשם הגאון הצדיק ר׳ יוסף חיים זוננפלד זצ״ל[159] שלימד זכות על אלו החלוצים הנשחתים. וכה לשונו שם, שנדפס בל״א: ״וועגען דיעזע פערדאָד בענע חלוצים, זאָפיעל אָפפעד קראפט אונר אויסדויער אויפברינגען דען באָדען בעארבייטען זאָ בעקונדען זיע דאמיט דאָך איינען זאָלכען חיבת הארץ דאס צו ערוואַרטען איזט דאס דער כח חיבת הארץ זיע מחזיר למוטב זיין ווידד״[160], עכ״ד. (ועיין לעיל, פרק ב אות ח-ט, מה שכתבתי אודות חלוצים אלו, ודוק).

ואגב אעתיק את תשובת הגאון הצדיק, מרא דארעא דישראל, מרן ר׳ יוסף חיים זוננפלד זצ״ל, שהשיב לגאון הצדיק מו״ה פישל סופר הנ״ל, על שאלתו אודות קנין שדות בארץ ישראל מה דעתו בזה? והשיב לו בזה״ל[161]:

154 תהלים קד, לא.
155 זכריה יד, ט.
156 עפ״י ישעיה לה, י.
157 דברים ז, ט.
158 עפ״י שמות כא, יג. כלומר, זְמַן.
159 נולד — ו כסלו תר״ט, נפטר — יט אדר ב תרצ״ב. רבה של העדה החרדית בירושלים.
160 על אודות החלוצים המושחתים הללו, גילוי של כ״כ הרבה כח הקרבה וסבלנות למען עבודת האדמה! הריהם מגלים בזה, בכל זאת חיבת הארץ כזו, שיש לצפות שכח חיבת הארץ יחזירם למוטב.
161 מופיע בקונטרס ״אלה מסעי״ הנ״ל, עמ׳ 28-29.

בעזה״י, ירושלים עיה״ק תובב״א, יום הששי עש״ק לסדר אמור, ל״א למטמונים, פוד״ת לפ״ק.

חיים וברכה ושלום וכל טוב סלה מציון לכבוד אהובי מחותני הרב וכו׳ חתנא דבי נשיאה, המפורסם לשם ולתהילה, כש״ת מו״ה פישל סופר זוסמן נ״י, ויזכה לראות בטוב ירושלים בב״א.

אחדש״ה הד״כ[162], והנני אומר לו לעבודתו בקודש חזק ואמץ, וכינוס לצדיקים נאה להם ונאה לעולם[163], הי״ת ברחמיו יחון על עמו ועל חסידיו, ונזכה להתעוררות שלימה ולגאולה קרובה לכלל ופרט לישועתו. ועל דבר השאלה, אומר אני, בודאי הגיעה השעה שיתעוררו בעלי יכולת ליתן לב להישוב בקודש. אם כי מאז לבם של ישראל עם הקודש הומה לחיבת הקודש, לא היה כי אם לתמוך באותם המעטים השרידים שנתנו לבם לעלות בקודש, אבל לשום לב להרבות הישוב בקודש, בזה כנראה לא התעודדו. וכבר דיבר בקדשו הגאון הצדיק זצ״ל, בהקדמת סידור היעב״ץ[164], כראוי בענין הקודש, והעיר אוזן ומוסר. ובכל זאת, הגם כי ״אגודת ישראל״ עשו למעשה בזה, והתעודרות גדולי גאוני פולין נ״י עשה רושם גדול, הלא המה ג״כ עשו לאחד שנתנו לבם לעלות לארץ הקודש ע״י שלוחיהם ולהתבונן על הדבר. וכמו כן יעשו כל המתנדבים בעם בזה, לבור מתוכם אנשי מדע היודעים פרק בדרך ארץ, ולהתבונן בענין הקדוש הזה. ולאחר, תְּוַעֲצָה אח״כ עם הגדולים אשד בארץ. וכנראה נתקיים בנו ״אם תעירו וכו׳ עד שתחפץ״[165]. והנראה, שהחפץ הזה, התעוררות עליון. הי״ת ברחמיו יחיש ישועה לעמו בב״א. ואשמח לקראתו בבואו לבקר ארץ הקדושה. ואחתום מעין הפתיחה בברכה — יזכה לעשות חיל מתורה ומצוות ומעשים טובים, ועוד לראות בישועה קרובה. כעתירת לב ונפש המחכה, דורש שלום הדרת כבודו, ושלום חותנו הגאון סבא קדישא שליט״א

ה״ק יוסף חיים זאננענפעלד

ואח״כ, כנסוע הגאון ר׳ פישל סופר לארץ הקודש, בהפגשו עם הגאון הצדיק הנ״ל, אמר לו: אלזאָ דער רבי איזט מסכים (רצה לומר — לעשות בענין ישוב הארץ), וואס הייסט מסכים: זאגטע ער ענטריסטעט איך וויינשע עס אונד פערלאנגע פאָן אייך קאָממט אונד קויפט נחלות בארץ הקודש אונד האלטעט שמיטה נאטירליך וויע עס דיא אנדערע מאכען ער מיינטע דאמיט דיא בני ברק פאָן געריער רבי נ״י אונד פתח תקוה״[166]. ע״כ בקונטרס ״אלה מסעי״ הנ״ל מה שהעתקתי לענינינו.

162 אתרי דרישת שלומו הטוב הדרת כבודו.

163 סנהדרין פרק ת, משנה ה.

164 הנקראת ״סולם בית אל״, דף יג א ואילך.

165 שיר השירים כ, ז.

166 ובכן הרבי מסכים: מה פירוש מסכים: הוא אמר בהתרגשות: ״אני מייחל לזה ומבקש מכם: בואו וקנו נחלות באה״ק ושימרו שמיטה, כמובן, כמו שעושים זאת האחרים״. הוא התכוון בזה לבני ברק של הרבי מגור ולפתח תקוה.

מז. עוד ראיתי בקונטרס הנ״ל[167], שהביא בשם מרא דארעא ישראל הגאון הצדיק הנ״ל, מה שמרגלא בפומיה לומר ״וראה בטוב ירושלים״[168] — שלעולם צריך לראות רק את הטוב של ארץ ישראל. דאס הייסט דיע גוטע זייטע פאָן ירושלים מען זאָלל זיך היטען ח״ו קיין מרגל צו ווערדען דיא מרגלים זינד נענש געוואָרדען ווייל זיא האבען מרנן געווען אויף ארץ ישראל[169] בעת שלא היה שם שום יהודי, על אחת כמה וכמה עתה שיש שם קיבוץ גדול מיהודים. עכ״ד. (עיין מה שכתבתי לעיל דף כ בשם ה״חסד לאברהם״ ו״שפת אמת״ ו״נחלה לישראל״).

ואפריון נמטי לידיד נפשי, הרב האברך החריף עצום הגביר, מו״ה אליעזר זוסמאן שליט״א בן להגאון הצדיק מו״ה אפרים פישל סופר ז״ל ראבדקקה״י דפה, שהעתיק לי מכת״י אביו ז״ל, מתוך ההספד שהספיד את רבנו הגאון מו״ה חיים יוסף זוננפלד ז״ל, וז״ל: ״כי מי יחמול עליך ירושלים ומי ינוד לך חיבת הארץ! בלא רסן ובלא גבול לא קלל לשום אדם. היה מצער עצמו יותר מכל על אלו אשר באו וטמאו את הארץ בחילול שבת קודש, מאכלי אסורות, חמץ בפסח. והוא היה מלמד זכות על אלו הנדחים, ואמר: האדמה אשר הם עובדים בחיבה יתירה תחזיר אותם למוטב ותטהר לבבם. מי שמוציא שם רע, אפילו כל שהוא, על יושבי העיד הקדושה, היה מוכיח אותו. ולי אמר, כי בשו״ע או״ח סי׳ תק״פ[170] כתב המחבר, שי״ו אלול הוא תענית צדיקים, שבו מתו מוציאי דיבת הארץ. והקשה המג״א[171]: הא כתיב ׳באבוד רשעים רנה׳[172]? ותירץ השל״ה שהיו צדיקים, עיי״ש. הרי, **דאפילו צדיקים יכולים להיות מרגלים**״. עד כאן מתוך הכת״י הנ״ל אות באות, שהעתיק לי ידי״נ הנ״ל. עכ״פ, נשמע מדברי רבן של ישראל הנ״ל, דאפילו צדיקים יכולים להיות מרגלים, ודוק.

והנה, נאמר על ארץ ישראל שה׳ אלקינו דורש אותה תמיד[173], וקדושת הארץ קשורה בקדושת בוראנו יתברך שמו, וכאשר הבאתי לעיל בפרקים הקודמים[174] מספר ״צרור המור״. על כן, כמו שהקב״ה הוא סוד האחדות, כן גם ארצנו הקדושה אחוזה בסוד האחדות. וכבר האריך בזה ב״נצח ישראל״[175] ממרן מהר״ל מפראג ז״ל. על כן, ממילא אין הארץ סובלת את ישראל עליה אלא כשהם ג״כ בסוד האחדות. וע״ז רמז הכתוב: ״ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״[176] — היינו, דוקא כשהם באחדות אחת בלי פירוד אז המה נשואים מן הארץ[177], וסובלתם עליה. על כן, מן הראוי לעשות כמו שכתבתי, לעשות את כל ישראל כחבורה אחת בעסק בנין הארץ הקדושה, ועי״ז יהיו באחדות.

167 שם עמ׳ 14 בשינוי לשון קצת.
168 תהלים קכח, ה.
169 זאת אומרת, הצד הטוב של ירושלים, להזהר ח״ו לא להיות למרגל, המרגלים נענשו מפני שרננו על ארץ ישראל.
170 סעי׳ ב.
171 ס״ק ב.
172 משלי יא, י.
173 דברים יא, יב.
174 עמ׳ טז ועוד.
175 פרק א, ועוד.
176 שמואל ב ז, כג.
177 כלומר, הארץ נושאת אותם.

יז. כבר הבאתי לעיל (פרק שלישי[178]) מבעל התניא ז״ל, שלמד מהמלחמה שהיתה בזמנו לענינים הנוגעים אלינו העם הישראלי. וגם הבאתי מהתנדב״א שיש ללמוד מהם דרך עבודה לנו. על כן, גם לנו ללמוד מהמלחמה דזמנינו, למה שנוגע לנו.

אנו רואים כעת, שכדי להגיע למטרה הגבוהה ששמו נגד פניהם, התאחדו מלוכות שעמדו זה מול זה בדרך הנהגת המדינה בשתי הקצוות הקיצוניות. ואעפ״כ, כדי לאסוף כוחות, להגביר חיילים, התאחדו בקשר אחד, ושמו בצד כל דבר העושה פירוד וחילוקי דעות, שרק באופן זה יש להשיג את המטרה. כמו כן עלינו לעשות, לאחד כל כוחותינו בעבור מטרת קדשינו. וכה ראיתי ג״כ בעיתון היומי, שכומר גדול ממדינה זו אמר בעת שעשו לו במקום אחד קבלת פנים, שהי״ת יסייע לנו שלא לחפש בין אדם לחבירו דברים הגורמים התרחקות והתפרדות זה מזה, אלא רק דברים הגורמים התחברות והתקרבות זה לזה. ואם כי בשעת שלום היינו מרשים לעצמינו להתחלק למפלגות שונות, אך בעתים הקשים האלו שאנו חיים בהם כעת, אסור להתפרד זה מזה, אלא אנו מחויבים לראות שנהיה כולנו כאיש אחד ובלב אחד, עכ״ד. ומה נאמר ומה נדבר אנו, שכל כך מצבינו איום ונורא, איך מן המוסר לנו לעשות כך.

עוד ראיתי בעתונים, שהאדון יושב ראש המיניסטעריאום[179] פה במדינה, שהיה נקרא גראף טעל קיא[180], אמר ג״כ בשעת קבלת פנים אחת, שהוא רק רב החובל הנקרא שיפס־קאפיטאן[181], ותעודתו היא להוביל הספינה למקום חפץ ההצלחה. אבל כל זה יעלה לו, אם הספינה היא אחת ושלימה, אבל אם הספינה נשברת לשברים ונחלקת לחלקים, אי אפשר בידו להוביל על גבהי ההצלחה, כי טרם הגיעה למטרת חפצה תשקע הספינה בתהומות הים, עכ״ד.

עוד ראיתי שהאדון מיניסטר של מדינת שודיה, אמר באסיפה אחת, שצריך להתחשב עם מצב העת, וכפי המצב יכלכל האדם את דבריו. ומי שרוצה לאחוז בעתים קשים כאלו בחקים ומנהגים של עת נורמלית, בעת שהכל הולך במרוץ הטבעי והרגיל — הוא מעשה שגעון, עכ״ד. וכבר אמרו חז״ל (במגילה[182]), אם חכם מאומות העולם אומר דבר חכמה — חכם יתקרי. וגם אמרו במדרש (איכה[183]), אם יאמר לך אדם שיש חכמה בגוים — תאמין. וכבר הקדמתי לעיל[184], שדבר טוב מותר ללמוד מהם. על כן העליתי אלו הדברים הנ״ל, שיהיו לנו למוסר השכל בעת הקשה הזו שאנו בה כעת.

אך, באמת, אין אנו צריכים ללמוד זאת מהם, כי כבר אמר כן רבנו הקדוש בעל ״נעם אלימלך״, שנראה כל אחד מעלות חברינו ולא חסרונם ומומם. ושנדבר כל אחד עם חבירו בדרך הישר וכו׳[184*]. ותמיד כשהיו ישראל בצרה, היתה ההשתדלות היותר גדולה של

178 עמ׳ רפה.
179 ממשלה.
180 הרוזן טלקי. מדינאי הונגרי ידוע. נתמנה לראש ממשלת הונגריה בחורף תרצ״ט (פברואר 1939).
181 רב החובל.
182 טז, א.
183 פרשה ב, אות יג.
184 עי׳ עמ׳ רפה.
184* בתפילה קודם התפילה.

מנהיג הדור לתווך את השלום ביניהם ולאחד אותם באחדות גמורה. וכן מצינו (בשמואל א ז[185]), כשבאו הפלישתים על ישראל, כתיב: "ויאמר שמואל, קבצו את כל ישראל הַמִּצְפָּתָה ואתפלל בעדכם אל ה'. ויקבצו הַמִּצְפָּתָה וישאבו מים" וכו'. ובירושלמי (תענית, פרק ב[186]) איתא: "אמר רבי שמואל בר רב יצחק: לבש שמואל חלוקן של כל ישראל", עיי"ש. והוא פלא, מהו "חלוקן של כל ישראל"? אלא הכוונה, שלבש את כל ישראל בחלוק אחד, היינו שאיחדן באחדות אחת. זה היה ראשית מעשהו, ועי"ז פעל הצלתן של ישראל מיד הפלישתים. וזהו נמי מה שנאמר שם שאמר שמואל "קבצו את כל ישראל... ויקבצו" — היינו, שנתקבצו ונתחברו זה עם זה. וכן אמר (שם[187]): "ויקח שמואל אבן אחת וכו', ויקרא את שמה אֶבֶן הָעֶזֶר" — היינו, להורות שרק בכך שנעשו כולם כאבן אחת עזרם מיד הפלישתים, ודוק. וזה נמי הרמז ביעקב אבינו, שנאמר בו "ויקח מאבני המקום"[188], ואמרו חז"ל[189] שלקח י"ב אבנים ונעשו כולם אבן אחת. דהנה, יעקב ראה אז החורבן, והראה בזה שאין תרופה למכת הגלות עד שיעשו כולם כאבן אחת. ומיד כשנעשו כאבן אחת — "והנה ה' נצב עליו"[190], והבטיח לו שמירתו. והבן, כי הדברים כנים ואמיתיים*.

חי. אמר המחבר, באות זו שהיא אות חי, רצוני בעזה"י לסיים ספר הנוכחי, וביחוד פרק זה הרביעי המדבר על אחדות ושלום בישראל. וכבר אמרו חז"ל[198]: סימנא

---

* אחר כתבי הדברים הנ"ל, עוררני אחד מידידי, שכבר קדמני בביאור אבני יעקב שהיו לאבן אחת — שזה להורות על אחדות ישראל, שבה תלויה גאולתם של ישראל — רבנו המלבי"ם (בחומש, פרשת "ויצא"[191]). ושאלתי לי את החומש עם המלבי"ם ומצאתי שם כן, ומאד שמחתי להיות בן גילו[192] בזה. ואעתיק את דבריו בקצרה, וז"ל: "וכן אמר במדרש[193]: ר' יהושע בן לוי פתר קריא בגלות — 'ויצא יעקב'[194], הה"ד 'ויצא מבת ציון כל הדרה'[195]. ויען שהגלות היתה בעון שנאת חנם, ואי אפשר שיגאלו עד שיתאחדו לגוי אחד, כמו שכתוב 'לקח עץ אחד וכו', וקרב אותם אחד אל אחד'[196], לזה עשה סימן — אם יתאחדו האבנים אבני שבטי יה לאבן אחת וכו'. ואז ראה שיתאחדו כל האבנים לאבן אחת. וע"ז אמר 'ויקח את האבן'[197]", עכ"ל. ראה שסופן להתאחד באגודה אחת ואז יגאלו מצרתם, וע"ז לקח את האבן, ודוק.

185 פס' ה-ו.
186 הלכה ז (יא).
187 שם שם, יב.
188 בראשית כח, יא.
189 ב"ר פרשה סח, אות יא.
190 בראשית כח, יג.
191 שם שם, יז.
192 עפ"י בבא בתרא יב ב: "בר מזליה".
193 ילקו"ש ח"א, רמז קיט.
194 בראשית כח, י.
195 איכה א, ו.
196 יחזקאל לז, טו-יז.
197 בראשית כח, יח.
198 עי' הוריות יב א.

מילתא לטבא. ועיין לרבנו יעב״ץ בסידורו (בדיני תקיעת שופר[199]), שכתב בזה״ל: ״דבר נפלא קרה בטור או״ח, בסימניו, שנזדמנו דיני שופר בסימן השוה עם גימטריא שלו. ואע״פ שלא נתכוון המחבר לכך, מ״מ נפל האמת באמת, להראות כי מן השמים הסכימו על ידו, לפי שעשה חיבורו לשם שמים. וכל העוסקים במלאכת שמים לשמה — מראין להם סימן טוב מה שלא עלה על דעתם״, עכ״ל הקדוש. (עיין בסידור הנ״ל, בהנהגת ליל שבת, חוליא ג אות יז, שכתב ג״כ כך). וכבר הבאתי לעיל[200], שגם רבנו הרשב״א (בהקדמתו לתורת הבית), כתב ג״כ, שגלוי לכל בעלי עינים שהכל לפי הצורך מסייעין למלאכת שמים. וכן כמוני, בספרי הנוכחי, סהדי בשחק שלא היתה לי שום כונה מתחילה לסיים ספרי בתיבת ח״י, אלא אח״כ, כאשר ציינתי האותיות, מצאתי שהסיום הוא במלת חי. ועל זה שמחתי מאד, כי אני רואה בזה כהסכמה מן השמים על כל הדברים שהעלתי בספרי זה.

ואברר יותר דברי. כי מצינו בברכות שמונה עשרה שאנשי כנסת הגדולה תקנוה, ומהם כמה נביאים ובעלי רוח הקודש, כמבואר במגילה (דף יז[201]), סיימו השמונה עשרה בברכת ״שים שלום טובה וכו׳, בא״י המברך את עמו ישראל בשלום״ — לרמז, דיסוד הכל הוא השלום, ואם אין שלום אין כלום. (כדברי רש״י בפרשת ״בחוקותי״[202]). ובברכה שלפניה הנוסח: ״וכל החיים יודוך סלה״ — למה נקטו דוקא בלשון ״וכל החיים״? — לרמז, שאם אנו רוצים בחיים, אזי הסיבה לזה הוא השלום, וכמו שאומר אח״כ ״שים שלום... המברך את עמו ישראל בשלום״, אז נזכה לחיים. ועל זה באה סמיכות תיבת ״החיים״ לתיבת ״שלום״ הנזכרת בברכה שאחריה, על דרך שאמר הכתוב ״בריתי היתה אתו החיים והשלום״[203] — היינו, ששני מושגים הללו אגודים זה בזה. ומצינו כמה פעמים בתורה[204]: ״ויאמר ה׳ אל משה דבר אל בני ישראל״. וידוע, שתורתנו הקדושה היא נצחית, וקאי על כל דור ודור. היינו, שבכל דור ודור יש בחינת משה, כידוע מתיקוני זהר[205] דאתפשטותא דמשה בכל דרא ודרא — שהם התלמידי חכמים. ובכל זמן אומר לו הקב״ה שידבר אל בני ישראל. והתבוננתי ונתעוררתי, כי ראשי התיבות של ״דבר אל בני ישראל״ הם בגימטריא ״טוב״, וסופי תיבות הם בגימטריא ״רע״ — רמז על הפסוק מפרשת נצבים ״ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע, (ופירש רש״י שם: ״זה תלוי בזה — אם תעשה טוב הרי לך חיים, ואם תעשה רע הרי לך המות״), ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך״[206] (ופירש רש״י: ״אני מורה לך שתבחר בחלק החיים״). ואותיות האמצעיות של ״דבר אל בני ישראל״ המה בגימטריא תקנ״ג. ואם נקח עוד את השתי אותיות ״אל״, שאין בה אות אמצעית, ונצרף אל האותיות האמצעיות הנ״ל — אזי הוא

199 ניצוץ ו, אות ז (דף שכד א, טור ב).
200 עמ׳ רעו.
201 עמ׳ ב.
202 ויקרא כו, ו.
203 מלאכי ב, ה.
204 במדבר טו, לו-לח, ועוד.
205 תיקון סט. מהדורת הגר״ר מרגליות זצ״ל דף קיב, א; קיד, א.
206 דברים ל, טו; יט.

בגימטריא תקנ״ה[207], שהוא בגימטריא ״אוהב ישראל״, שמרמז על תקנתם של ישראל, וכמו שהצגתי בראש פרק זה בשם רבנו מאפטא זצ״ל, להורות כי אהבת ישראל היא הקו המכריע בין טוב ובין רע, שהם החיים והמות — אם יהיו באהבה ובאחדות זה עם זה, אזי יכריע הטוב וזה תקנתן. וח״ו, אם יהיה ההיפך, אז יכריע הרע, ח״ו. ועל כן ניתן בפסוק אהבת ישראל — בין טוב לרע, להורות על ענין הנ״ל.

וכל זאת חייב התלמיד חכם שבכל דור ודור לדבר אל בני ישראל, להודיע אותם ענין זה ולומר להם שרק זאת היא תקנתן, לאהוב את כל אחד מישראל, אפילו היותר גרועים. (עיין ״תומר דבורה״, להאיש האלקי מקורדווירו, בהרבה מקומות[208], מגודל החיוב ומגודל התקנה שיש בזה כשישראלים אוהבים זה את זה, אפילו הפחותים והשפלים והגרועים, ח״ו. ובספר ״מקדש מעט״ על תהלים[209], הביא בשם הקדוש רבנו מלובלין זי״ע, שאמר, שהוא אוהב יותר את הרשע שיודע שהוא רשע, מאשר את הצדיק שיודע שהוא צדיק. עיי״ש שאמר בטעמא דמילתא להקדוש מפשיסחא זצ״ל).

והנביא אומר: ״בודא ניב שפתים, שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה׳ ורפאתיו״[210]. והפסוק הזה הוא קשה להבנה: א. ״לקרוב ולרחוק״ הוי ליה למימר, כי תחילה צריך האדם לשלום עם הקרובים אליו ואח״כ עם הרחוקים ממנו. ב. מהו הקשר בין ״אמר ה׳ ורפאתיו״, למה שאומר מקודם?

אבל נראה בהקדם מה ששמעתי מגיסי הרב הגאון הצדיק, מו״ה שלמה שליט״א (בן לאדמו״ח הגאון הצדיק ז״ל, מו״ה דוד פריעדמאנן זצ״ל, אבדק״ק צעהלים, שהיה רב בק״ק באדען אצל וינה, וכעת הוא בין הגולים בשוויץ, המקום יהיה בעזרו לראות בישועתן של ישראל), שזקנינו הגאון הקדוש האלקי, מרנא ד׳ מנחם כ״ץ, שהיה נקרא בפי כל ר׳ מנחם פראסניטץ, אבדק״ק צעהלים (שהיה מגדולי תלמידי דבנו החת״ס, שלמד אצלו חמש עשרה שנים בימי בחרותו, וחמש שנים אחר חתונתו. והיה אדם בעל מדרגות גבוהות. וכשהיה יחד עם רבנו מצאנז, אכל אתו יחד מקערה אחת. וכשהייתי אצל גיסי, הגאון ר׳ מרדכי ראטטענבערג, אבדק״ק אנטורפן, מצאתי אצלו כת״י ממנו ז״ל, פנקס גדול מלא בקבלה מעשית שקיבל מרבו החת״ס. וכה לשונו שם: ״קבלתי ממורי וכו׳״. ובקשתי את גיסי נ״י שיתן לי את הפנקס הזה, אבל לא רצה ליתן. וכעת לא ידענו מה היה לו לגיסי עם ביתו, ה׳ ירחם עליו בכלל כל ישראל, אכי״ר), קודם הסתלקותו קרא לחברא קדישא (כי אמד להם שלא עמדו סביבו, כי כשתגיע השעה ישלח אחריהם), והתקבצו כל הקהילה, ובידך אותם, והזהידם על השלום. ואמר בביאור דברי חז״ל: ״גדול השלום, ששמו של הקב״ה נמחק על ידו״[211] — כי שני מיני שלום יש: א. כשאין מתחברין זה עם זה, אלא

207 כוונתו שנקח את שתי האותיות, ולא את הגימטריא שלהן.

208 פרק ראשון אות ד; שם סוף אות ט; שם אות יב; סוף פרק שני.

209 להרב אהרון וואלדען, ורשה תר״ן, ח״א עמ׳ 290. על תהלים כב, כה, ד״ה ״והרב מפשיסחא״, עיי״ש.

210 ישעיה נז, יט.

211 חולין קמא א; ויק״ר פרשה ט, אות ט.

כל אחד פונה לעצמו ואין ביניהם דבר מה, וממילא אין מחלוקת ביניהם, אבל אין זה שלום אמיתי אלא בדרך שלילית. ב. כשמתחברין זה עם זה ויושבים באהבה ובחיבה באגודה אחת, וזהו השלום האמיתי. והנה מצינו בענין סוטה, שמחמת החשש שהיה לבעל על אשתו נעשה פירוד ביניהם ונתרחקו זה מזה, וע״י שנמחק שמו של הקב״ה חזרו ונתקרבו ונעשה שלום ביניהם. וזה שאמרו חז״ל: ״גדול השלום. תדע — שאיזה שלום הוא גדול הערך ועיקר, זה — ששמו של הקב״ה נמחק על ידו״. היינו, שלום כזה שמקרב רחוקים וחיים חיי אחוה ושלום ורעות, שמתחילה היו רחוקים ונעשו קרובים, שלום כזה הוא גדול ומאד נעלה. עכ״ד הקדושים, ואלו היו דבריו האחרונים, ובהם נפטר לעולמו, זכותו תעמוד לצאצאיו ולכל ישראל.

והנה, איתא בחובות הלבבות[212], שהדיבור נברא באדם לחבר נפרדים. שע״י הדיבור יתחברו האנשים זה עם זה. וכבר הארכתי לעיל, שעיקר החביבות אצל הקב״ה הוא כשישראל הם באחדות ובשלום כל חלקי העם, ואפילו ח״ו עובדים ע״ז. ואז יכוון ה׳ את לבם ברוח טהרה שיחזרו למוטב, וכאשר הבאתי לעיל מהרבה מקומות. ועפי״ז יבואר הפסוק הנ״ל ״בורא ניב שפתים״ — היינו, דעיקר בריאת הדיבור היה לעשות שלום. וזה שאמר ״שלום שלום (כפילות תיבת שלום מורה על העיקר שיש בזה) לרחוק״ — דייקא ״לרחוק״, היינו, לקרב אנשים כאלו שעמדו עד כעת רחוקים זה מזה ולהשלימם יחדיו, כי זהו השלום הגדול וכנ״ל, על כן הקדימו הפסוק תחילה. ואח״כ אמר ״ולקרוב״ — היינו, לחזק השלום יותר גם באלו שהיו קרובים מתחילה, אבל לא חזק כל כך. או יאמר להעמיד השלום גם באלו שהיו עומדים בקצוות, והיו רחוקים מאד זה מזה, וגם באנשים שלא היו כ״כ רחוקים זה מזה, בכולם צריך לחזק השלום. ואל תחשוש שיזיק לך כשתעשה שלום בין הקצוות, ש״אמר ה׳ ורפאתיו״ — אתה תעשה שלך והי״ת יעשה את שלו, שירפא ברוחניות ובגופניות את כולם. כן נראה לי בביאור הפסוק הנ״ל, וזו אמת לאמיתה של תורה בעזה״י.

הרי לך אחי, שהחיוב לכל בר ישראל לדבר שלום אל עמו ושלא לעשות פירוד בין הדבקים, ובזה תלויה כל ישועתינו. על כן, מאד לבי עלי דוי, על מה שנמצאים עדיין בינינו אנשים שמשמיעים קולם ברבים, לעורר קטגוריא ומדון על בוני הארץ והעוסקים בישובה, ומפטירין בהודע[213] לבדוק בתועבות אמנו הקדושה, ולעורר שנאה ושטנה על בוניה, באמרם שהמה כופרים פושעים ומינים ושאסור להתחבר עמהם, וכדומה מן הדברים הגורמים לעשות פירוד בין הדבקים, ומעכבים מלדבק את כל האומה בכלל אחד בעסק מצוה זו, שענינה הוא עד גבהי מרומים, וכמו שביארתי לעיל בארוכה.

אליכם אישים, אישי ישראל מקטן ועד גדול, אקרא בקלא דלא פסיק, אל תתנו אוזן

212 שער הבחינה פרק ה, במהדורה עם פירוש ״לב טוב״, עמ׳ קסט. ומדבר שם בעיקר על מעלת הכתיבה, עיי״ש.

213 יחזקאל טו, ב ואילך: ״בן אדם, הודע את ירושלים את תועבותיה״ וכו׳. עיין מגילה פרק ד משנה י׳.

קשבת לדברים כאלו, אפילו יצאו מפי אדם מפורסם, ולו יהיה א ברייטען פערנעם גדול בעולם[214], כי אין האמת אתו, ולא ניחא ליה למרא דעלמא לומר כן. כי כבר הבאתי לעיל (פרק ב אות יג), שמפעולת האנשים הללו, אשר הקורא תגר קורא ומכנה אותם פושעים ומורדים, ישתלשלו דברים גדולים וגבוהים עד גבהי מרומים, והגבהת קרן ישראל וקרן משיחו ובנין בית דוד, כאשר הבאתי מרבותינו מהר״ל מפראג ו״מדרש שמואל״ וש״ך ו״נעם אלימלך״, שהיו כולם בעלי רוח הקודש, שדבר גדול שבקדושה מוכרח להשתלשל מדברי חול ובעלי עבירה, ר״ל. ונאמנים לנו דברי רבותינו הקדושים הנ״ל יותר מכל המפורסמים של זמנינו, כי מה המה נגד אריות הנ״ל. אלא אדרבה, החוב לכל חרד על דבר ה׳ להשתתף עמהם במפעל הקדוש הזה, ובזה יגבירו את הקדושה בארץ אחר שכבר נעשתה ההתחלה בחול. וכאשר הבאתי לעיל מגאוני עולם וקדושי עליונים. וגם בזכות האחדות של כל ישראל נזכה להשראת השכינה, שה׳ ישכין שכינתו בינינו. ואז יכוין ה׳ את לבם ברוח טהרה, שישובו כולם לעבדו בלבב שלם, כאשר אמר הנביא: ״וּמַשָּׁתִי את עֲוֹן הארץ ביום אחד״[215]. ועל זה אמר ה׳ ״שלום שלום לרחוק ולקרוב, אמר ה׳ ורפאתיו״[216] — היינו, אתם תראו שיהיה שלום ביניכם בלי פירוד כלל, אפילו עם מי שאתם מכנים בשם פושעים, תתאחדו בדבר פעולת בנין הארץ, כי רק מצוה זו מסוגלת לאחדות, כאשר בארתי לעיל[217] באריכות. ואל תדאגו כלל, כי אני ארפא את לבם ברוח טהרה ממרום. ואלו המתקדשים, הצועקים בקול על הפירוד, בלא דעת ידברו, כאשר כתב הגאון הקדוש ר׳ יהושעלע מקוטנא כמבואר בתחילת הספר[218].

ואל תתמה: היתכן שאדם צדיק ומפורסם ידבר בלא דעת? — כי אראה לך גדולה מזו, כי כבר הבאתי לעיל[219] בשם המלאך במגיד מישרים, שגילה לרבנו הב״י, שמשה בחר למרגלים את התלמידי חכמים היותר גדולים ואנשי מעשה היותר מובחרים, ואעפ״כ כינה אותם בעל המדרש ש״שלוחי טפשים היו״, יען שהוציאו דבה על הארץ. עיין מדרש רבה[220] ותנחומא[221] פרשת שלח. כמו כן בזמנינו, שודאי לא עדיפי בצַדְקוּת ובתורה מהמרגלים. וגם ר׳ זירא שהיה זהיר מאד בדבורו[222], אעפ״כ היה קורא לבבליים ״הני בבלאי טפשאי״[223] יען שלא עלו בימי עזרא, אף שהיו גדולי תורה, וכאשר הארכתי לעיל (בפרק ג אות סז ובגליון) עיי״ש. ועוד כעת, שנשארנו מעט מהרבה, בעוה״ר, ואנו עם שרידי חרב, הסברא מחייבת שנחבק עצמינו ונושיט ידינו זה לזה, כאשר הבאתי לעיל[224] מרבנו החת״ס.

על כן, אחינו ורעינו! לא תצייתו למילייהו כלל וכלל, אפילו יהיו באמת צדיקים. דכבר

214 אישיות בקנה מידה חשוב.
215 זכר״ה ג, ט.
216 ישעיה נז, יט.
217 עמ׳ רעו-רעח ועוד.
218 עמ׳ ו.
219 עמ׳ קפג-קפד.
220 במד״ר פרשה טז, אות ג.
221 אות ב.
222 עי׳ מגילה כח ב; תענית כ א.
223 ביצה טז א.
224 עמ׳ שמג.

הבאתי[225] מהגאון, מרא דארעא דישראל, רבנו יוסף חיים זוננפלד ז״ל, שלמד מדברי השל״ה, שאפילו צדיקים יכולים להיות מרגלים. על כן תדעו, שכל אלו אשר המה גם בזמן כזה שאנו בו כעת, נגד העליה ונגד הבנין וישוב הארץ, המה מכת המרגלים. וכל אלו הבוחרים בעליה, המה מכת יהושע וכלב. וכבר גילה רבנו האר״י ז״ל לתלמידו רבנו חיים ויטאל ז״ל, שכל הבוחר במצוה שבעבורה מסר צדיק אחד את נפשו, אזי באה נפש הצדיק ומסייעת לבא לבחור במצוה זו. כידוע מהמעשה של בעל ״מדרש שמואל״, שבא לבית המדרש והאר״י הקדוש עמד לפניו, וד״ל. וכן אנן בדידן, יהושע וכלב מסרו נפשם בעבור העליה, שכל העם רצו לרוגמם באבנים והם אמרו ״עלו נעלה״[226]. וכן אנן, אם נמסור נפשינו בעבור העליה, יבואו נשמות יהושע וכלב לסייע לנו. וזה אמת וברור כמשה מפי הגבורה.

על כן, עלינו לקבל למסור עצמינו על הרמת קרן ארצנו בעת שה׳ ירויח לנו מצרינו. וזכות זו של ארץ ישראל תגן בעדינו להצילינו מכל צרה ולחלצינו ממיצר, כמו שעשה יעקב אבינו בעת צרתו, וכמו שבארתי בהקדמה ראשונה[227], עיי״ש. אבל זאת נשיג רק ע״י התאחדות של כל ישראל, וכמו שבארתי לעיל באריכות מפי חכמינו ז״ל, כי כולם המה זרע אברהם יצחק ויעקב, וכולם נצרכים לזה. וידי״נ, הרב הישיש, הצדיק תמים בנש״ק הגאון מו״ה ישראל דוד מרגליות שליט״א, רב בביהכ״נ לינת הצדק פה, עודרני על דברי הש״ס (בע״ז, דף מה ע״ב), דאמר ריב״ל: כיבוש ארץ ישראל קודם לביעור עבודת כוכבים. ופירש רש״י: ״דלאחר כיבוש יחפשו אחריהם לשרשם ולבערם״, עיי״ש. ונראה לי, דמזה הטעם לא התעסק עזרא תיכף בכניסתו לארץ לרחק את בני דורו מתועבותיהם, כמפורש בעזרא ובנחמיה, וכמו שהבאתי לעיל[228], אלא לאחר עשרים שנה שבנה המקדש וירושלים, משום שלא רצה לעשות מדון וקטגוריא בעת שעסק בכיבוש ובנית הארץ, וקיים בנפשו את דברי ריב״ל הנ״ל, שכיבוש הארץ קודם לביעור עכו״ם. וכמו כן נדון למה שלפנינו, כי צריך לכל כח האומה הקדושה לזה, ונלך שלובי זרוע במפעל הקדוש הזה. ואז פועל ידינו יתרצה לפני הקב״ה, והוא יגמור בעדינו לטובה, ותשתלשל מזה גאולה שלימה בב״א*.

---

* וכעת, מצאתי ג״כ לרבנו בשו״ת ״אמרי אש״ (חיו״ד, סי׳ קא), שכתב בזה״ל: ״והנה ידוע גודל מעלת ישיבת ארץ ישראל, אשר א״צ להאריך בזה, וכדאיתא סוף כתובות[229], והרמב״ן מנאה בתוך תרי״ג מצוות. ועתה עלינו ליתן לב שלא תהיה עכ״פ ארצנו ח״ו שממה, וזה מצוה מוטלת על כל ישראל. ועליהם להלהיב לב אחיהם, לעלות למקום אשר בחר בו ה׳״, עכ״ל הקדוש. הרי שכתב ג״כ, שהיא מצוה המוטלת על

225 עמ׳ שס.
226 במדבר יג, ל.
227 עמ׳ כז.
228 עמ׳ רח-רט.
229 קי ב ואילך.

והן כדברים האלה וכיוצא בהם, מחויבים אנו כעת לדבר אל בני ישראל, ואז נצא ידי חיוב הפסוק "ויאמר ה' אל משה דבר אל בני ישראל"[231] שקאי על כל התלמידי חכמים שבדור, שיעוררו לאהבת ישראל ואחדות ושלום, שיכריע את ישראל לטוב ולזכות לחיים ולשלום, וכמו שכתבתי לעיל. ואם ישאל השואל מי שמך לאיש[232] להרים קול לדבר אל בני ישראל? על זה אשיב, ששתי תשובות יש בדבר: חדא — שבאמת רשות נתונה לכל תלמיד חכם שבדור להרים קולו ולדבר אל הדור. וכמפורש יוצא מפי הפוסק הגדול, רבנו המבי"ט (שהיה חבירו של רבנו הב"י), בהקדמתו לספרו "בית אלקים"[233], וזה לשונו: "אמרו במדרש[234] על הפסוק "זה ספר תולדות אדם"[235] — 'מלמד שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו'... מה שאמר 'דור דור' ולא אמר 'דור ודורשיו דור וחכמיו' וכו', לרמוז, כי לא יטוש ה' את עמו בכל דור ודור מבלי דורשים וחכמים ופרנסים, או לפחות שנים או אחד מהם בכל דור ודור זה אחר זה, לא יחסר שום דור שלא יהיו בו רועים. ולכן, בכל דור ודור חייב אדם שתורתו אומנתו להראות את עצמו כאלו הוא מספר תולדות אדם, מדורשיו חכמיו ופרנסיו. ואין בזה משום יוהרא, כי בזה יקשט עצמו... להיות זוכה ומזכה". עיי"ש שהאריך בזה. הא חדא.

ועוד קאמינא — כי עיין ברמב"ם (הלכות קידוש החודש, פרק ד הלכה י), שכתב, שבעיבור השנה כיון שמוציא השנה ממנהגה הוי דינו כדיני נפשות וצריך הטיה עפ"י שנים כדין דיני נפשות, עיי"ש. הרי, שדבר שרוצים להוציאו ממנהגו הרגיל הוי דינו כדיני נפשות. ונימא אנן בדידן, כיון שאנו רוצים להוציא את עם בני ישראל מהמנהג שהורגל בגלות, כדיני נפשות דמי. ומה גם, שבאמת נוגע מצב הגלות לדיני נפשות, כמו שראינו בימינו. על כן, ודאי שכד"ני נפשות דמי. ובדיני נפשות קיי"ל[236] שמתחילים מן הקטן. על כן, ודאי יען שאני הקטן שבדור, לי נאה ולי יאה לדבר בתחילה, ולגלות דעתי העניה בתיקון הדור ובבנינו על תילו בעזר השם. והגדולים שבדור ישמעו דברי ויקבלו האמת ממי שאמרה, ויקיימו בעצמם: "אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים"[237]. כי באמת כל הדברים שהעליתי בספרי הנוכחי לא אמרתי אפילו דבר אחד מלבי, אלא שאבתי אותם מבאר מים חיים, באר שחפרוה שרים[238]

כל ישראל, והוא עסק צבורי, וכמו שכתבתי למעלה. ומצוה להלהיב זה את זה, לעלות למקום אשר בחר ה'. וכן הרמב"ן בחידושיו לשבת (דף קל[230]) כתב: "דמצות ישוב ארץ ישראל היא מצוה, ותועלת לכל ישראל היא, שלא תחרב ארץ הקדושה", עכ"ל ודוק.

230 עמ' ב.
231 במדבר טו, לז-לח ועוד.
232 עפ"י שבועות ב, יד.
233 ד"ה "ומפני שיש".
234 ב"ר פרשה כד, אות ב.
235 בראשית ה, א.
236 סנהדרין לב א, ורש"י ד"ה "מן הצד".
237 ראש השנה כה ב.
238 עפ"י במדבר כא, יח.

שרי התורה, רבותינו בעלי הש״ס ומדרש וזהר ושאר ספרינו הקדושים, ועל יסוד דבריהם בניתי בית הספר הזה שאני נותן לפניכם.

ועיין ב״שנות אליהו״, לרבנו הגר״א (פאה, פרק ד[239]), שמלמדינו כלל גדול בחיי העולם, וזה לשונו שם: ״תניא בתורת כהנים פרשת קדושים[240]: ׳תעזוב׳ — הנח לפניהם והם יבוזו. אפילו זה שאומר לבוז הוא בריא (והתשעים ותשעה שאמרו לחלק המה חלשים), א״כ יש לו פניה בדבר (שמפני שהוא בריא הוא יכול לבוז יותר מהחלשים), אעפ״כ שומעין לו מפני שאמר כהלכה. הכלל: מי שעושה דבר או אומר דבר, אף שיש לו איזה פניה במעשה או בדבר זה, רק אם המעשה או הדבר הוא כהלכה — שומעין לו. וזה מוכח מתו״כ הנ״ל״, עכ״ד הקדושים.

על כן אני אומר, ראו כל מה שכתבתי והעליתי בספרי זה, שאני אומר כהלכה, שזו דעת התורה ורצון הבורא. על כן צריכים אתם לשמוע לי. וזו אמת והלכה ברורה, כמשה מפי הגבורה. וה׳ יטה את לבות כל בני ישראל לקבל האמת מפי מי שאמרו, ויתקלס שמו יתברך לעילא ולתתא, אכי״ר.

וידעתי, כי לא כל האדם יריח ריח טוב בדברי שהעליתי פה, וירעם בקולו עלי. אבל, עוד טרם הרמת קולו עלי, אזכירו את המעשה המובא בירושלמי (סנהדרין ריש פרק ב[241], והוריות ריש פרק ג[242]) לגבי ריש לקיש שאמר: ״נשיא שחטא מלקין אותו״. ושמע ר׳ יהודא נשיא וכעס, וברח. ואח״כ הלך אחריו ר׳ יהודה נשיא בעצמו. אמר ליה: מה ראית לומר אותו דבר שביזתני בו? אמר: מאי סוברית, וכי בשביל יראה דלכון אמנע מלמימר אולפנא דרחמנא?[243], עכ״ל הירושלמי. כמו כן אומר אני: וכי בשביל הקפדת אלו שיפגעו בכבודם ע״י הדברים שהעליתי בספרי, מפי חז״ל, אמנע מלומר אולפנא דרחמנא. הדברים שהבאתי והעליתי בספרי, המה אמת לאמיתה של תורה. וכל מי שהאמת חותמתו, יודה על האמת. ואני מוכן להתוכח עם כל הבא להתוכח, אבל רק עפ״י ויכוח של הלכה וכדברי תוס׳ (ריש הוריות[244]) בביאור דברי חז״ל ״אין למדים הלכה עפ״י מעשה״[245], וכמו שהבאתי ג״כ בהקדמה שניה[246] בשם מהריב״ל, בתשובות מבי״ט סי׳ קי״ו, יעוי״ש ודוק.

עוד עצורים בלבי דברים בענין זה, אבל מפני שכבר גדלה כמות הספר אסתגר בזה. אבל עוד אשוב אליכם אנשי דורי בעזה״י, בכתב ובדיבור ובלשון חכמים — מרפא. יחבוש ה׳ את שבר בת עמו ומחץ מכתו ירפא[247] בב״א אכי״ר אמן ואמן. ובריך רחמנא דסייען.

239 משנה א.
240 לויקרא יט, י.
241 הלכה א (ז ב).
242 הלכה א (ט א-ב).
243 ״וכי מה אתם סבורים בדבר, שבשביל היראה והפחד בפניכם אהיה בוש וירא, והייתי מונע מלומר דבר בלימוד התורה...״ (״פני משה״, סנהדרין שם).
244 ב א, ד״ה ״הכא״.
245 בבא בתרא קל ב.
246 עמ׳ לח.
247 עפ״י ישעיה ל, כו.

חתמתי ספרי באור ליום ו', עש"ק לסדר "ויירש זרעך את שער שונאיו"[248] שנת "ישראל אשר בך אתפאר"[249]. וכדברי הילקוט (בפרשת "תצוה"[250], ובירמיה פרק ל"א[251]): "אמר הקב"ה למשה: משה, כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל לפני — שבחן, לפארן — פאר, שאני עתיד להתפאר בם, שנאמר: 'ישראל אשר בך אתפאר'", עכ"ל. הלשון "שאני עתיד להתפאר בם" מורה בעליל, שאף אם עתה עוד אינם כדאיים שאתפאר בם, אעפ"כ אני מבקש ממך משה: מה שאתה יכול לשבח את ישראל לפני — שבח, לפארן — פאר. וזו ראיה מוכחת לכל דברי הספר הזה. פה עיר הבירה בודפסט יצ"ו, ואני בתוך הגולה[252]. ויהי רצון שיעשה הקב"ה מן גלות — גאולת ישראל, בהוספת "א" המורה על יחוד שמו יתברך, כאשר הבאתי בתוך ספרי לעיל[253] בשם רבנו מהר"ל מפראג. ועתה מצאתי ג"כ כך בסוף ספר גאולה וישועה, לרבנו חיים ז"ל אחי המהר"ל. ועפ"י שני עדים יקום דבר ה' לעולם[254]. וה' אשר קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו[255], וברוך שם כבודו מן העולם ועד העולם, אמן כן יהי רצון, אמן ואמן.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

השמטה

בישעיה (נז[256]): "בְּזַעֲקֵךְ יַצִּילֵךְ קִבּוּצַיִךְ ואת כולם ישא רוח... וְהַחוֹסֶה בִי יִנְחַל אֶרֶץ וְיִירַשׁ הר קדשי". במדרש[257] אמרו על זה: "תני, כינוסו וכינוס בניו הצילו מיד עשיו, 'את כולם ישא רוח' — זה עשיו, 'והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי' — זה יעקב", עכ"ל המדרש, בילקוט שם, ובמדרש רבה (בפסוק "וישב יעקב"). המורם ממדרש זה, דרק הכינוס ב'עקב הצילו מיד עשיו. כן היה וכן יהיה תמיד. ואז כשיהיו יעקב ובניו בכינוס ובקיבוץ "שא הרוח את עשיו, ויעקב יירש וינחל את הארץ והר קדשו. אכי"ר במהרה בימינו אמן ואמן.

248 פרשת וירא (בראשית כב, יז).
249 ישעיה מט, ג. (שנת תש"ד).
250 ילקו"ש ח"א, רמז שעו.
251 שם ח"ב, רמז שטו.
252 עפ"י יחזקאל א, א.
253 עמ' רעג-רעו.
254 עפ"י דברים יט, טו וישעיה מ, ח.
255 עפ"י ישעיה כה, ט.
256 פס' יג.
257 ילקו"ש ח"ב, רמז תפח (בשינוי לשון); ב"ר פרשה פד, אות א.

מפתח עניינים

אבות
הזכרתם
כל מקום שמזכירם מזכיר ארץ ישראל עמהם קצט-ר
זכותם
בגללם יגאלו ק, ד
ישנה רק כשמחבבין את ארץ ישראל קצט-רא
ע״ע ארץ ישראל, זכותה; ארץ ישראל, ירושה
מעשיהם סימן לבנים לא, קסג, דמג, שו
אברהם קראו הר, יצחק שדה, יעקב בית — פירושו שכז
מדתם חסד, גבורה, תפארת קצט
ע״ע אברהם אבינו; יצחק; יעקב

אברהם אבינו
ארץ ישראל
בהתחלה עבר לחרן, ואח״כ אליה — מדוע של-שלא
זכה בה בגלל מסירות נפש נג
לאחר חזרתו אליה זכה למעלותיו דכו
נתאוה להכנס לשם כדי להתחכם קפג
בחירתו בגלל מסירות נפש נג
גלותו
מהי צב
מדוע ירד למצרים קס-קסא
זכותו מגינה על ישראל רעא
ענייניו רומזים על העתיד של
עשיר גדול צב
קיים כל התורה של
שלוח הגר נה
שמו — באורו נג
נסיונו הראשון נג
באור כשדים היה בן נ״ב נ
באור כשדים נשלמו אלפים שנות יצירה נט
השגתו גבוהה נ
למה יצא מתרח קלה
ע״ע ברית בין הבתרים; ע״ע ישמעאל

אדם
אינו נקי מנגיעות אישיות לט, רמח-רמט
דעתו מגבלת נ
חושב שעושה לשם שמים ובאמת אינו כן לט
מורכב מגוף ונשמה רלח
נמשל לעץ דכ
העולם נמשל לו רצה, שנו-שנז
העם נמשל לו דלח, רצה, שנו-שנז

אהרן
מוכשר להשכנת שלום שנב
ע״ע מנורה

אהבת ישראל ע״ע ישראל, אהבתם

אומות העולם
יעזרו לישוב ארץ-ישראל — ע״ע גאולה, סימניה
לכל אומה יש ארץ שלה נב-נג
לכל אומה יש גוף ונשמה דלח-דלט
כל אומה טוענת שמנצחת בגלל אחדותה רצו
מדברות על הצורך לפטור את בעית היהודים קפט
יעזרו לקבוץ גלויות — ע״ע קבוץ גלויות
לכל אומה יש שר בשמים נב
ע״ע גוים; ע״ע הונגריה; ע״ע שודיה

אורטודוקסים ע״ע חרדים

אגודת ישראל
סיועם לישוב ארץ ישראל שנט

אחאב
ניצח במלחמות אף שהיה רשע שמו

אלקים
הטבע — גימטריא אלקים קמב
כיצד להדבק בו טו-טז
כל גזירה שלו צריכה פעל דמיוני ע״י בני אדם דנג
מגלה דעתו ע״י מעשים הנעשים בעולם רמא
ע״ע מקרה
שמותיו
שבע שמות שאסור למוחקם ריב
קדוש גם אם נכתב בלא כונה ריד
אותיות שאינם ממשמעות השם אינם מקודשות ריג
הנטפל לפניהם מותר למחקו ולאחריהם אסור ריב

אליהו
י״א שהוא פנחס קצו
העורבים מזינים אותו רמא
לעתיד לבא יעורר לעשות תשובה פד-פה
לא יעשו תשובה עד שיבא רפח
מדוע דוקא הוא יפתור בעיות קעו-קעח
נמצא בעולם הזה קעח
ע״ע משיח

ר׳ אליהו מגריידיץ גדלותו יד, לז

אלימלך
נענש מפני שהפיל ליבן של ישראל שלב

אם הבנים שמחה (ספר)
חתימתו שע
למי מיועד לח, מ
מדוע נקרא כך מג-מד

מדוע נכתב כד-כו, לה
נדר לכתבו כט, לה
תכנו אני אומר בו כהלכה כד, לח-לט, שסט
כולו מדברי רבותינו שסט
לרומם קרנה של ארץ ישראל כט, לה
ע"ע טייכטל הרב ישכר שלמה

אמונה

בזכותה גלויות מתכנסות שלד
בזכותה נגאלו ממצרים שלד
בלי טעם ודעת מה, רנו
בלא מעשה לא מהני שלד-שלה
מעמד הר סיני (כבסיס) מז-מט, נא
לא יצליחו לערער את האמונה נא

אמת

רומזת על אחדות שמח
חותמו של הקב"ה שמח
ע"ע יעקב, מדתו

אנוסי ספרד

הקב"ה יכניסם תחת כנפי השכינה קכו

אסתר (המלכה)

לא רצתה להסתכן למען ישראל רסו
לאחר מכן הסכימה רסו
"לך כנוס" — שיהיו מאוחדים שמה
ע"ע מרדכי

ארבעת המינים

כנגד עם ישראל רצה, שנז
כנגד מחשבה דבור ומעשה שלד

ארץ ישראל

גאולה וארץ ישראל

ע"ע גאולה — סימניה
תלויה בגאולת הארץ קצה-קצז, רכג

זכותה

מצילה מצרות כז-כח, שסז
גדולה מזכות אבות כח
ע"ע אבות — זכותם

זכירתה

מוסיפה קדושה לא
אי זכירתה — גורמת לצרות מא-מב

יושביה

מעלתם ב, כג
דומה כמי שיש לו אלוק ל, לו, קיג, קכא, קסח, קפו, שכו
אף אם לפי התנהגיתם אינו נראה כן קכא
גם הרשעים מדרגתם גבוהה רי-ריא
מי שאין הארץ מקיאתו סימן שהוא צדיק כג, רה
בן העוה"ב רכז
עונש המדבר בגנותם כג, ריא
גדולה יותר כששב לאחר שהיה פעם שם רכו
חופשיים שולטים בה — סיבה כב-כג
גם אז מצוה לדור בה קז
יש להשתתף עמם בישוב הארץ קכ-קכב, קנט, קעג-קעו, רי-ריא, רנה
דבר זה יגרום להשפעה שם קעד, רכא-רכב
המה כתינוק שנשבה עט, קיט-קכ, קמ, רד. ע"ע ישראל — רשעים שבהם.
אסור לקטרג עליהם כג, קנט, רי
הם בבחינת זרע לדורות הבאים שנה
יש ללמד עליהם זכות שנח
מוסרים נפשם עליה קכא, קפג, רו, רי-ריא
מקיימים מצותה אף ללא כוונה — עיין בערך הזה, מצותה.
ודאי רצון הקב"ה שתבנה על ידם קלב-קלד, קמט
יש לבקשם שילכו בדרך הישר ריא
יחזרו בתשובה פו, קכב, קנט, ריא, שכו, שנו, שנח, שס
מעשיהם נאים שמותם כעורים רו-רי
קשורים לשרש יעקב שכז-שכח

ירושה מו, נב-נג, קסו, רה
איך לזכות בה נג, נו-נז, סד
ירושה מהאבות קצח
ע"י ירושתה נעשים בני ישראל בני עוה"ב שו
ע"ע יצחק אבינו.

ישובה

בנינה כ, קל
אדם פשוט העוסק בזה עושה תיקון גדול יותר מצדיק המתפלל ומתחנן סב
נסיון לבנותה בימי השולטן קל
סימן לביאת הגואל מב
ע"י עוברי עבירה רצוי לפני הקב"ה נא

השתתפות החרדים

מעלתה כ, קעג-קעד, קעה-קעו, רכא-רכב, רמ-רמא, רמח-רמט, רנז, רצא, רצו, שסו-שסז
אם היו משתתפים היו ניצלים חלק גדול מהם כ, כב, קעו, רלג
אי השתתפותם — האחראיים לזה כ, רלג. ע"ע מנהיגים; ע"ע רבנים.
סיבתם — עיין בערך הזה, ישובה, המתנגדים — סיבה.
ע"ע זה, יושביה, חופשיים — יש להשתתף.
המתנגדים לזה יחס אליהם ו, יג, שסו-שסח. ע"ע הונגריה; ע"ע טייכטל הרב.
בבחינת מרגלים כג, לח, מג, קכד, קפג-קפה, רנג, רסא, רצג, שס
סיבת התנגדותם טו, כא-כב, לח-לט, מג, קו, רכה-רכו, רמח-רמט, רנא, רנז, רצא-רצג, שכט
בזמן הצרות צריכים לשנות דעתם כה, קו-קז, קסב-קסג, שכט-של, שלב
בכל הדורות היו רמט

אין לפחד מהם ו, יג, רנא
אינם מוכנים לשמוע רמח, רנב

כבושה
זהו עיקר מצות ישוב הארץ יז
בזמן יהושע נו–נח
בזמן עזרא נט
קניית קרקע היא ככיבוש קצד–קצה
כיבוש מבטל כיבוש נד
קודם לביעור עכו"ם שסז
תלוי בקיום התורה נו–נח

כיצד
תחילה בידי אדם ואח"כ ישלים הקב"ה לו–לז,
ריט–רכ, רצח, ש–שא. ע"ע גאולה — סימניה.
אין לחכות לנביא שיאמר לעלות קז, רמ
ברשיון האומות ע"ע גאולה — סימניה.
צריך לעזור בכסף לזה קא, שג–שד, שו
כשנדב לזה יאמר "הריני נודב" וכו' שח–שט
י"א שצריך לנדוב רק לשומרי תורה שכט

מצותה
עיין ערך זה, עליה — מצותה
כוללת ומקיימת כל התורה כולה קסז–קעא, קעד, רכא–רכב, רפח
קיימת אפילו בחורבנה רכא
שקולה כנגד כל התורה כולה קכג, קמג, קפז, רו, רכא, רנב, רעח
אף ללא כוונה לשם מצוה סב–סג, ריג, שט
דעת הרמב"ם קסד–קעג, רכא, רעח
דעת הרמב"ן יז–יח, קסד
הלכה כרמב"ן קעב, רכא, רעח, רצט, שסז
י"א שאינה נוהגת בזה"ז קסה–קסז, קעא–קעג
קנית קרקע יז–יח. עיין ערך זה — כיבושה.
קניית קרקע בשבת יח
מצוה המוטלת על הציבור שג–שה, שו–שח, שסז
אי־רשיון האומות מעכב את המצוה הכללית שח
שלא נעזבנה ביד הגויים או לשממה יח, קצד–קצה, שה, שסז
תמידית קסה–קעג, רכא, שה
אסור לצאת ממנה אפילו בחורבנה רכא
גם בגבול עולי מצרים יט
אינה רק בגבול עולי בבל יח–יט
עיקר המצוה היא עצם הדירה רצט
ישובה ובנייתה — בגדר מכשירי מצוה יז, רצט
גם זה דבר גדול יז–יח
אולי ראוי לברך על זה "שהחיינו" רצט
תרומות לישוב ארי" — מה לומר בעת הפרשה הכסף שח–שט
זכות מסירות נפש על ישובה מכריע הרבה עבירות קפו–קפז
צדקה לבנין ארץ ישראל שח–שט
מעלתה אף ללא כונה ריג
על ידה מתקדשת ארץ ישראל בקדושה יתירה ריג
רצוי לפני הקב"ה ריב–ריג
נטיעה מעלתה טו–טז, ריב, רטז–ריה
אף אם יש כבר עצים רטז
עיקר מצות ישוב הארץ סב, רכ
עבודת האדמה מעלתה ריד–רטז
נחשבת לעבודה רוחנית רצח–ש
רשיון האומות ע"ע גאולה — סימניה
לבקש זאת — זהו דבר טבעי קפח–קצ
תלמידי תכמים יחסם — ע"ע רבנים: ע"ע תלמידי חכמים.
בעד ישובה — הלכה כמותם קעז, קעט, שסו–שסז
דוקא הם צריכים להשתדל קכב
לא עלו לארץ ישראל כדי שלא יהיה קטרוג קלט
נתעוררו לעלות לארי" משנים קדמוניות ו, מ

כנוייה ארץ צבי — פירוש הדבר קד–קה
ארץ חמדה — משום שחמדוה אבות העולם קצח
עליה היא בגדר תשובה קטו, קפז
מטרתה רכג–רכד, רמ
מצותה
הכשר מצוה יז, רצט
נקרא עוסק במצוה יח
מוטלת על היחיד אף נגד רשיון האומות שח
לאחר רשיון האומות מוטלת על הכלל שח
בזמן סכנת דרכים יז, קעג
בזמנינו השאיפה לזה כד–כה
גם המתנגדים צריכים לעלות כד–כה
מדוע ישנם שאינם עולים עא–עב
מדוע עולים קו
ע"ע גלות — צרותיה מטרותיה
חופשיים עולים — סיבתם כ
צריכים לעורר את הציבור לכך — ע"ע מנהיגים: רבנים: תלמידי חכמים.
רבים עולים קכט
הרוצה לעלות מעלתו — כמי שנמצא בה ב, לו, רמג, רעח–רעט
אם יכספו אליה יהיו זכאים לכך קפה, רכב, רנה, רסב
לכסוף — מצוה גדולה רנה

עם ישראל וארץ ישראל
עיין ערך זה, קדושה — אם: ע"ע גלות.
אם יעדרו ישראל מארץ ישראל זהו כמחיית האומה קסז–קעג
ארץ ישראל טבעית לעם ישראל רעד
דוקא בארץ ישראל הם מאוחדים — ע"ע ישראל אחדותם
מהו הקשר רא–רב, ריב–ריג, רכג–רכה
אינו תלוי במעשיהם רא–רב
עדיף שישבו בה על אף שמטמאים אותה קכ–קכא, קעג–קעד, רב–רו

מעלתם בארץ ישראל דוקא רמב
ארץ ישראל כלב האומה קסז, רמ
קניתה יח-יט
עיין ערך זה — ישובה, כבושה.
על ידי יסורין פז, קסב
קדושתה (מעלתה)
אחר הקב"ה טו-טז, מ, ריב, ריג-ריד, שס
אין הקב"ה נקרא מלך אלא בה קפו, שכו
בחינת אֵם יט, כו, מג-מד, קסג, רכג-רכד, רכז, רנב
בחינת מלכות יט, כו, סא-סב, קצט, רכג, רנב
הארץ מקיאה חוטאים רג
כונת הדבר רד-רה
מקיאה את הגויים רה
מי שאין הארץ מקיאתו סימן שהוא צדיק כג, רה
לא נפקעה קדושתה רי
לב האומה — עיין ערך זה, עם ישראל וארץ ישראל
החוטא בה עונשו גדול יותר קעג
קדושת כיבוש עזרא לא בטלה — מדוע רכו
טוב לדור במדבריות שבה מבחו"ל לה
נקראת פלטין של מלך קעב
אירדה מחכים ס, קפג, רכ
אחוזה בסוד אחדותו של הקב"ה שס
צריכים תמיד לראות בטובתה שס
ברכת הארץ תלויה בשלום שנז

תורה וארץ ישראל

שניהם "מורשה" מו, נט-ס, שה
ארץ ישראל קודמת לתורה קמג
ירושתה וכיבושה תלויים בקיום התורה נה-נט
ע"י קיום התורה ישוב הארץ יהיה מהר יותר ש-שא
אם יתנהגו בדרך התורה ישלח ה' עזרתו שא
למוד תורה בארץ ישראל ס
עיקר התורה הוא בארץ ישראל ס
תפילה למענה ללא מעשה לא תועיל קטו

אשה

נקראת בית רעו

אתרוגים

הכושי — מהו ריד-רטו
נטיעתם טז

אמריקה (ארצות הברית)

היהודים בה — עזורים ליהודי אירופה צא
גם הם סובלים מצרותינו צב

אשכנז

הצרות שכיחות שם יותר — מדוע מ, עב
היהודים שם שכחו שהם זרע ישראל עג-עד

בבל

אסור לצאת משם של
אין לעלות מבבל לארץ ישראל קעב-קעג, של
מתי אסור יז
בני בבל אם היו עולים כולם היתה גאולה שלימה קטז, קפ-קפב, רפא
טפשים קפ, רצב, שסו
שנואים קפ-קפא
ע"ע עזרא, גאולה בזמנו

בית

כולל ומאחד רעו

בלומברג הרב יונה

מתנגדיו — יחסו אליהם רמט-רנ

בית דין

עונש מות — אסור ליהנות מכלי המות רכח
ע"ע סנהדרין; ע"ע קידוש החודש

בית הלל

מדתם עז, קעז
מדוע הלכה כמותם עז, קעז, שמט

בית המקדש

כיצד יהיה
אנו נבנהו כתבנית בית שני ומן השמים ירד כמראה שכא-שכב
יחזקאל שיב-שיג
יבנה מאותם אבנים של בית שני שיג
יהיה בנין מפואר
מוטב לא לבנותו מאשר במחלוקת שמז
ע"ע חדש; ע"ע יעקב אבינו, ארץ ישראל
מי יבנהו שיב-שיג
בידי שמים ט
ברשות האומות קמד, קמה-קמו, שטו
חייבים להשתדל לבנותו קנד-קנו
כל ישראל יחד צריכים קנו, שד
מקדש ה' כוננו ידיך — פירושו שטו-שיז, שיט-שכ
נזכה — יבנה כהרף עין שכג
תחילה בידי אדם ואח"כ בידי שמים קמד, קנז, שיב-שכג

מתי יבנה

ארבעים שנה קודם המשיח יא, קמד, שטו. ע"ע מזבח
לא בשבת ויו"ט שיז
לא בלילה שיז
קודם בא המשיח לו, קנז, שיד-שטו
קודם מלכות בית דוד קמג, קצה
כל שלא נבנה בימיו כאילו נחרב בימיו קפב, שלט, שמ
הכונה כשאחזין בשנאת חנם שלט-שמב
הקב"ה התפלל על בנייתו קנו, קנח
ע"ע משכן

בית ראשון

היה סגור י"ב חדש שכג
לא היה נחרב — ע"ע משה
מגיפה — על שלא דרשו בנייתו לה-לו, רל, שו-שז
העשירים לא השתתפו בבנייתו קפב

תחילה בידי אדם ואח"כ השלים הקב"ה לו–לז
ע"ע דוד המלך; ע"ע משה רבינו

בית שני

בנינו ע"י כורש יג, קמה–קמו
רשיון האומות יג, קמד–קמה
ראוי היה שתבוא גאולה שלימה, אלא שגרם החטא שכג
איזה חטא? ע"ע עזרא
חורבנו בגלל אי אחדותם רע, שלח–שלט
בגלל חטאינו שלט
בגלל שנאת חנם שלט–שמא, שסב
על שלא עסקו בלמידת מלחמה וכיבוש ארצות קצג–קצד
חמור חורבן בית שני מחורבן בית ראשון שמב
ע"ע תלמידי חכמים
שני בתי המקדש נחרבו משום שלא כולם השתתפו בו רצז
נגזר בשעת חטא המרגלים רפב
נסיון בנייתו ע"י ר' יהושע בן חנניה יג, קלז, קפא, שיח

בית שאן

י"א שהיא חו"ל רמט

בית שמאי

מדתם קעז, שמט

בנה

פירוש המלה — גם על בנין רוחני רעא

בעז

ע"ע רות

בעל שם טוב

ממופתיו רנט–רס

ברית אליהו

המפריש כסא לשם כך יאמר זאת בפירוש שח

ברית בין הבתרים

"את הציפור לא בתר" — רמז לכלל ישראל רע–רעא, רצז
אברהם היה או בן שבעים נג

גאולה

התחלה — ביאתה — סימניה — פקידתה*
ע"ע ארץ ישראל — גאולה
התעוררות הלב לשוב לארץ ישראל א, קצט–ר, ריד, רפד, רפז
רשיון ועזרת האומות לשוב לארץ ישראל י–יא, יג–יד, צט, קג, קכז, קלז, קמה, קסב, קפא, קפט, קצג

עליה וישוב א–ב, קלא–קלב, קנב–קנג
על ידי עוברי עבירה א
מדוע דוקא על ידם קלג–קמב
מתוך הצרות מ–מב, סז–סח, פח–פט
מדוע תבוא הגאולה דרך צרות מ–מב, סט–עד
אם ישמרו התורה — תבוא ללא צרות סט
ע"י התעוררות מצדינו, אח"כ מצד הקב"ה ז–ח, י, צג–צד, קיח, קיט–קכ, קצג. ע"ע ארץ ישראל, ישובה, כיצד; ע"ע בית המק"ש, מי יבנהו.
קמעה קמעה ט, צז–קא, קכו–קכח, קעו, קצא–קצב
מדוע כך ט, צז–קא, קכו. עיין ערך זה — זכו אחישנה.
בזכות הצדקה, ע"ע צדקה
על ידי תפילה, ע"ע תפילה
בנין בית המקדש על ידי הגויים, ע"ע בית המקדש, מי יבנהו
לא צריך לשבת ולחכות למשיח קצא, קצג
בעשית הרבים מצוה אחת בשלימות קפו–קפז
כשיבקשו מלכות שמים, מלכות בית דוד ובית המקדש קיב–קיג, קטו, קפו, שכה
מלכות שמים — זו ארץ ישראל קפו
בארץ ישראל כלולים שלשתם קיג, שכה
הבקשה אינה תפילה בלבד קטו, קפו
זכו אחישנה לא זכו בעיתה סט, צ, צז–צח, קב–קו, קט
זכו — אחישנה דרך נס צז–צח, קא, קה, קעט–קפ
כשיעשו רצונו של מקום צז, קעט–קפ
לא זכו — בעיתה אנו בזמן זה קיא–קיב
בדרך הטבע צו–קא, קד–קה, קעט–קפ
כשאין עושים רצונו של מקום צו–צז, קעט–קפ
גאולה אחרונה — בדרך הטבע קפח–קפט, רנח, רס, רפח
בעת הצרות צ–צא
תלויה או לא תלויה בתשובה סט–ע, פר–פה
אינה תלויה בתשובה יד, רב
ישועת ה' אינה תלויה בשום תנאי צו
אין ישראל נגאלין אלא בתשובה — פירוש הדבר פד–פח, קפו
השיבה לארץ ישראל — היא התשובה קיח–קיט, קפו–קפז

גאולה אחרונה

גאולה ראשונה נמשלה לנקבה ואחרונה לזכר צג
תלויה בזכות אבות — ע"ע אבות, זכותם.
עיין ערך זה — לא זכו
גם רשעים יגאלו בה עד–עט
זמנה ע"ע קץ
תתחיל לפני בא המשיח קצא–קצב
סוף האלף הששי לד
קדם האלף השביעי קנ
בשני שליש של האלף הששי קיב

* בגלל שאין הבחנה מדויקת בספר בין מושגים אלו סמדרו הם כמושגים זהים.

שנת של״ה קיא
שנת ת״ק קיב
כבר הגיע זמנה רנד
אין לדעת קמח
שלבי הגאולה קצא-קצב
אי אפשר לדעת כיצד יהיה קמז-קמח, קצ, קצג
הקובעים בזה הם גדולי ישראל קצא
ע״ע אליהו; בית המקדש; משיח; קיבוץ גליות; קץ; תשובה
מונעי ביאתה
חובה להתבונן מהם לד-לה
מדת הדין מעכבת קלג-קלח, קמב, רנר, רע. עיין ערך זה — ביאתה
תלויה בגאולת הארץ קצה-קצח, רא
תלויה באחדות ישראל רסט-רע. ע״ע ישראל, אחדותם.
פירוש המילה: ע״ע גלות, פירוש המילה.

גויים
חכמה יש בהם סג, שסא
מותר ללמוד מהם דרכי השפעה רפה-רפו, שסא
נמצאים בארץ ישראל כדי לשמרה לישראל רה, ריג
קרויים ״האדם״ רסו
ארץ ישראל מקיאה אותם רה
אזהרתן זוהי מיתתן רה
ע״ע אומות העולם; ע״ע דין; ע״ע ישראל

ג׳וינט
עזרתו ליהודים צא

גימטריא
כשנעשית ללא כונה הרי היא כהסכמה מן השמים שסב
אוהב ישראל — תקנ״ה שלז, שסר

גלות
אריכותה
הסיבה — אין אנו רוצים לעזבה קה
איננו מאוחדים שנה
אין אנו מבקשים את ארץ ישראל כב, קיב-קיג, רפד
פירוש המילה אותיות גלה — גאל דומות רעד-רעה, שנח, שע
משמעות הדבר רער-רעה
בלתי טבעית לישראל רער
היא מלמדת על הגאולה רעד
ההשארות בה
בגלל שויון זכויות יט, רסט
הסתפקו בפרנסתה רלג, שיא
חרדים — שב ואל תעשה עדיף כ
חשיבות ועשירות עא
כעבודה זרה רלב
הקב״ה מוכיחם על שאינם מואסים בה רלב
חומרת ההשתקעות בגלות רכג-רכה
התבוללות — גובעת משויון זכויות רסה-רסט
גרמה להתרחקות בין היהודים בארצות השונות רסח-רסט
מרוע גלו על שמאסו במלכות שמים, מלכות בית דוד
ובית המקדש קיב-קיג, קטו, קפו, שכה
מצרים ע״ע מצרים
גזירת פרעה קעד-קעה
מלידת יצחק צב, קמז
מצבינו בה פז-פח
ע״ע יעקב, רחל; ע״ע לבן
מצבינו בה
איננו מרגישים כעם אחד רסז-רסט
אפילו בין הצדיקים המצב כן רסח-רסט
יש לנו שני שמות — יהודי וגוי רו-רח
הדבר מלמד על מצבינו הרוחני רח-רט
למדו ממעשי הגויים קכ-קכא, קפב, שכה
יש רחוק גדול בין יהודי מזרח ומערב אירופה רסט
המנהיגים והעשירים אינם מושיטים עזרה רסג-רסד
ע״ע מנהיגים
שקעו בה רכד-רכה, רלג, רמד
לכן אבדו ממונם רמד
התורה הבטיחה שכל זמן שנהיה בה נשב בשקט קס, קסב, רלח
שנים שקטות לא נמשכו זמן רב רלג
אם יש צרות אסור להשאר בה שלא
ע״ע תורה, גלות
צרותיה
ע״ע גאולה, ביאתה
מטרתן לעוררינו לשוב לארץ ישראל מ, מא-מב, סז-עד, פח-פט, קנט-קס, קסר, רכט-רל, רלג, רלו, שב, שיא, של
להחליש כח הקליפות רלא
משמשות תחליף לנבואה קנד, קנט-קט
ניצולן לעשיית רווח רכט
סיבותיהן — משום שאיננו מבקשים את ארץ ישראל מא-מב, פט, קנט, שו-שז
בארץ אשכנז — מדוע מ, עב-עד
קודם ביאת המשיח, ע״ע משיח
יפסקו כשנבוא לארץ ישראל רלה-רלו, רמה-רמו
בזמן הגלות אנו צועקים ואין שומע רלה
יש לחשוש שכשיפסקו לא ירצו כבר לעלות רכח, רכט, רלב-רלו, רסכ, שלא-שלב
אם יהיה כן יחזרו הצרות בכפליים רלב, שלא-שלב
אחריהן יש לעלות לארץ ישראל פה-פז
אחריהן יעורר הקב״ה לעשות תשובה פד-פו
אם נבוא לארץ ישראל ללא צרות נקיים מצותה מתוך בחירה רלו
מדוע רק בשנים האחרונות נתעוררו לשוב לארץ ישראל ולא בצרות קדומות קכו-קכח

ע״ע תלמידי חכמים
כיון שנעשו בה צרות הרי היא כאיסור הנאה דכח
היינו צריכים לגזור שלא לשאת נשים קעד–קעה
תאורן בזמנינו לג, מא–מב, מג–מד, צ, קעז, רכה, דלו, רמז, דסה, רצג, שב, שו, שלא–שלב
תמיד היו קכח–קכט
גרועות מגלות מצרים פז–פח
חוקי הגזע עה
ע״ע אמריקה, יהודים.
על אף הצרות מצפים לגאולה שנד
הגלות החלה בימי הושע בן בארי שח
כל דבר שיש בגלות יהיה דוגמתו בגאולה שמו, שנה
עיקר היציאה מן הגלות — מבחינה רוחנית רמ

גנב
צריך להודיע על השבת שֵׂה שגנב קכב–קכג

גרים
אין מקבלים לימות המשיח עט–פ

דוד המלך
מדוע בא דוקא מרות ותמר קלה–קלו
אסף כסף למען בנין בית המקדש שד
בשעת מלחמה סו
מלכותו, ע״ע מלכות
ע״ע תהלים

דור
בכל דור ישנם פרנסים שסח
ע״ע ארץ ישראל, יושביה, חופשיים

דיבור
מטרתו לחבר בין בני אדם שסה
ע״ע מדבר

דין
״כי ידין ה׳ עמו״ — את הגויים שעשו צרות שלג

דרישת ציון (ספר)
תכנו וגדולת מחברו ו

הונגריה
היהודים חשבו שנצלו רמז
היו שטענו שזה משום שהיו נגד בנין הארץ רמז, רנא–רנב
רחמנא ליצלן מדעה כזו רנב–רנג
חלק מדבני הונגריה בורחים מפחד הצרות שלב
ראש המיניסטריום אמר שהוא כרב חובל שסא
שאלת ה״פתרון הסופי״ שם שלא–שלב
ע״ע רבנים

הושענא רבא
אומרים: ״אנו ליה ועינינו ליה״ — פירושו ריט

הלכה
אין למדים הלכה ע״פ מעשה שסט
אמיתתה — עפ״י ראיות מדברי חז״ל כד, לח–לט
עפ״י דמיון המעשה למובא בגמרא שכט
האומר כהלכה שומעים לו, ולא משנה מהי נטייתו שסט
״הקץ״ — הוא הלכה לח
אסור לפחד בפסיקתה כד
פסיקת ההלכה בהתאם למצב המשתנה בכל דור קעז–קעט

הר סיני (מעמד)
בבחינת אירוסין ונישואין של הקב״ה וכנסת ישראל רפד
לא בפתאומיות קכו–קכז
ע״ע ישראל, מעלתם

התחלה
פירוש המילה דלט

התמדה
הקושי האמיתי הוא להתמיד ולא להתחיל שנא–שנב

ר׳ הלל מקאלאמיא
קרא לקנות אדמות בארץ ישראל יט
יסד את פתח תקוה יט

העלער הרב שלמה דב
קורותיו ד

וויזניץ
ע״ע אשכנז

זבולון
השותפות עם יששכר ריז–ריח

זהירות
לא להזהר יתר על המידה כא, רצב

זוננפלד הרב חיים יוסף
לימד זכות על החלוצים שנח, שס

ר׳ זירא
בערה בליבו חיבת הארץ רצב–רצג
צדקותו רצב–רצג
קרא לבבליים טפשים — מדוע רצב–רצג, שסו

זרע
ערכו אינו עצמי, אלא בגלל שמצמיח דבר טוב שנז

חדש (תבואה חדשה)
אינו דבר שיש לו מתירין שכד
כשיבנה בית המקדש יהיו כל התבואות אסורות שכד
״אסור מן התורה״ (ביטוי) כה

חופשיים
ע״ע ארץ ישראל, יושביה, חופשיים.

חוץ לארץ
אין השכינה שורה שם פו
אם אפשר לשוב לארץ ישראל — אסור לבנות שם בתים יז
בחינת אֵם חורגת כו, מג, קסג, רכג–רכד, רכז–רכח

ע״ע גלות

חזקיהו
מדוע נענש קכג-קכד

חכמים
טבע העולם שיהיו מעטים ריח-ריט
ההמון — כד׳ לעשות להם חברה ריח-ריט, רצו, שנו
ע״ע תלמידי חכמים

חכמי האמת
מדרגתם רג
חז״ל — דברו בלשון הבאי קד

חלוצים
בסוף יחזרו בתשובה שנח, שט
ע״ע ארץ ישראל, יושביה, חופשיים.

ר׳ חנינא בן דוסא
העלה לירושלים נדרים ונדבות — כיצד ש

חרדים
ע״ע ארץ ישראל, ישובה, השתתפות חרדים

חרדיות
היא לא מספיקה לבדה, צריך גם חכמה רצא-רצב
מזויפת — יכולה להביא חורבן רצב, שמט
דוד המלך התפלל שינצל מאנשים כאלה שמט
חושבים שבקיום מצוות פרטיות יצאו ידי חובתם לעם ישראל רסז-רסח

חתן וכלה
משמחם — כאילו בונה חורבה מחורבות ירושלים קצח
ע״ע הר סיני

חת״ם סופר
מגדולי הפוסקים האחרונים ריד-רטו
רגיל לומר ״חדש אסור מן התורה״ כה

טבע
הוא החזק שבכוחות נד
הנהגה בדרך זו — בחינת זעיר אנפין קמב
פירושו — דבר הקיים תמיד רעג
ע״ע אלקים; ע״ע גאולה, בעיתה; ע״ע יעקב אבינו, איש תם
למעלה ממנו — ע״ע תורה.

טייכטל הרב ישכר שלמה (המחבר)
לא נמנע מלומר דבריו על אף מתנגדיו רמו-רמח, רנב-רנג, שסט
בהתחלה התנגד לישוב הארץ — מדוע כד, שלג
תולדותיו כד, פא, רכד, רס-רסא, רצד-רצה, שכג, שכה
בשואה מג-מד
בהתחלה עסק רק בד׳ אמות של הלכה לג-לד
עקב הצרות התחיל לעסוק גם בהלכות גאולה לג-לד
נתבטלה ישיבה מבית מדרשו לג
היה מבני בית מדרשו של האדמו״ר ממונקאטש קו
ע״ע מנחת יהודה

יהודה (שבט)
הוא הראשון בכל דבר שי-שיא
ראשון בקיבוץ גלויות שי-שיא

יואב
בשעת מלחמה סו

יהושע
דברי ה׳ אליו בשעת כניסתו לארץ ישראל נו-נח
היו לו קצת נגיעות אישיות רמח, רנז
מדוע כבש את הארץ נו-נה
מסר נפשו על ארץ ישראל שסז

יוסף הנשיא דון
ע״ע שולטן

יעקב אבינו
לא סמך על הנס קמא-קמב
איש תם — שהכל נעשה לו בדרך הטבע קמא-קמב
מעלתו על שאר האבות שכו
ארץ ישראל
גם כשהיה בגלות היה בה רמג
כשניצל מהצרות מיד קנה בה קרקע שו
הוקיר ישיבתה שכז
כשנתן לב לשוב אליה נעשה לו נס רכב
נתאוה להכנס לארץ ישראל ל
בית המקדש נקרא על שמו — מדוע שכז
כיצד העביר רכושו לארץ ישראל רמג-רמד, שו
מדתו אמת שמח
מה שאירע לו סימן לבניו לא, קס, רמג, רסב, שו
מדתו לאחד ולחבר הכל שמח
מדתו להעריך הדבר ע״ש העתיד שכז-שכח
נדרו כח-ל. ע״ע נדר
עשיו יהיה עבדו קפז-קפח
מה יעקב שלח לו רמב-רמג
רחל אלו נשאה בתחילה היו יוצאים ממנה י״ב שבטים שמח-שמט
ולא היתה גלות מצרים
תפילתו בבית אל קטז-קיח. ע״ע תפילה, ערבית, ימים נוראים

יסורים
עפ״י סוג היסורים יש ללמוד מה מטרתם קסב

יציאת מצרים
דברי משה לישראל ולפרעה — לבטל כח המקטרגים רנג
היו בסכנה כדי לעורר אמונתם שלה
״דבר אל בני ישראל ויסעו״ — פירושו שלה
היו בה שתי פקידות קכו
היתה גם מלחמה רוחנית קנב-קנג
זו שורש הגאולות הבאות שלו
כיצד הוציאם הקב״ה עד-עה
לא הבינו שזו גאולה עד שאמר להם הקב״ה קמז

מדוע עכבם ארבעים שנה במדבר קל, ריג
מכת ארבה רכט-רל
פרעה עשה תשובה ומיד חזר בו רלב
ע״ע משה רבינו

יצחק אבינו
מדוע הוא ירש את ארץ ישראל ולא ישמעאל, ע״ע ישמעאל

ירושה
אין לה הפסק קסו
מעלתה על קנין נא-נב. ע״ע תורה; ע״ע ארץ ישראל, ירושה.

ירושלים
ביחס לארץ ישראל כח, רכד
ע״ע חתן וכלה.

ישראל (עם)
אהבתם
אפילו הגרועים עו-עט, פ-פא, שסד. עיין ערך זה, רשעים.
אהבת רשעים היודעים מדרגתם גדולה מאהבת צדיקים שסד
הלכה כהלל עז, שמט
היא המכריעה בין טוב לרע ובין מוות לחיים שסג-שסד
תקנ״ה בגימטריא אוהב ישראל שלז, שסד
אחדותם פרק ד
אין אומה אחרת שולטת בהם שמג
אז הקב״ה מטהרם שמח
אז הם שמו של הקב״ה שנ
אז נזכה ל״יהי אור״ שנ
אחד הצרות יש להתאחד שמג-שמד
גורמת לישועתם פא, רמה, רסט-רעח, רפ-רפא, רצז, שמה-שמו, שנה-שנו, שסו, שע
היא בטבעם רעג, רעו, שמז
חיובה שמט-שנ, שסה
למען ארץ ישראל — נמחוק חטא המרגלים רצ
לא תשפיע לרעה על החרדים רצג-רצה, שנו
מעלתה רצג-רצו, שלט, שמו
על ידה נשיג את ארץ ישראל שנג, שסה-שסו
על ידה ישובו בתשובה שס, שסז
על ידי ישוב ארץ ישראל רעח-רפא, רצו-רצז, שנו, שס
על ידה מנצחים את המקטרגים רע
פירוד נגרם על ידי חסידים מזויפים שנב
ע״ע לבן; ע״ע חרדים.
גרם לחורבן בית שני ע״ע בית שני
גורם לכליה רמה
דחל בכח תפילה נותנת אחדות רעו, שמז
ע״ע אחאב; ע״ע שאול; ע״ע כנסת ישראל; ע״ע משכן
כללותם
אין בה חטא צו, רע-רעב, רעז, רפ, שנה
ערך תפילתם ע״ע תפילה
עושים כל המצוות קכב
אסור לצדיקים למשוך ידם קעו
לחשוב עליהם טוב לה
החובה להתחבר, להראות איכפתיות ולמסור את הנפש על כל או״א מישראל רסב-רסט
כנוייו
עם הרוח סג
עם הספר סג
מעלתם
אהבת הקב״ה אותם אינה תלויה בשום דבר רא
כל העולם קיים בשבילם אפילו אינם שומרים תורה רמב
דבקים בה׳ ריב
נקראים בכור רסו
נמשלו לגפן — מדוע רסז
נמשלו לשֶה — מדוע רסה
קנינו של הקב״ה פב-פג
שמו של הקב״ה רלד. עיין ערך זה, אחדותם.
הזכרת שמם מוסיפה קדושה לב
מאז מעמד הר סיני מח
נקראים על שם רחל — מדוע רעו
מלכותם צומחת מתוך מלכות לא קדושה קלו-קלז. ע״ע מלכות.
עושים רצונו של מקום — בחינת בנים, אין עושים רצונו של מקום — בחינת עבדים ר-רא
חייבים להציל כל אחד מישראל רסד-רסז
בפועל רק בודדים עושים זאת רסו-רסז
לאומיותו אינה כשל כל עם סג
מאבק הגויים בישראל — רוחני וגשמי מח, נ
חובה לטפל בצרכיהם לה
ישראל שנהרג ע״י עכו״ם נקרא קדוש קכא
רשעים שבהם
כתינוק שנשבה עז-עט, קיט-קכ, קמ, רד. ע״ע ארץ ישראל, יושביה, חופשיים.
צריך ללמד עליהם זכות פב-פד
טהורים בפנימיותם קכ-קכא, קעו
מלאים מצוות כרימון שנג
מצוה לקרבם עו-עט, קעו, רמד-רמה
גם בנים למקום פב, שנג
אין לקוראם רשעים עו, קמ, רי
בגלל שהיו משוקעים בגלות עה, קכ-קכב
יהיה קשה להוציאם משיקוצם עה
אע״פ שחטא ישראל הוא שנ
מכונים ״עופות טמאים״ קלד
עיין ערך זה, אהבתם
שונאיהם מחשבים איך לכלותם רעא

ישמעאל
כיון שיצא לתרבות רעה אין לו חלק בירושת אברהם נה-נו, נח

ישׁשכר
השותפות עם זבולון ריז-ריח

כהנים
"דמעתה על לחיה — זרוע לחיים וקיבה", פירוש הדבר רפט
מתנותם בשניל שמורים הוראה לעם רפט
היו תקופה שהיו בבחינת גזל כיון שלא מיחו רפט-רצ
דבר זה גרמן לגלות רפט
מנחת תינוך — צריך הכהן להביאה בעבודתו הראשונה שכד
אם לא הביאה — עבודתו פסולה שכד
ע"ע עומר.

כָּלֵב
מסר נפשו על ארץ ישראל שסה

כנסת ישראל
כנסת — מלשון כינוס ואחדות שמו
ע"ע הר סיני

כפר חיטין טז

כורש ע"ע בית המקדש, בית שני

כפתור ופרח (ספר)
על המחבר רב-רג, רמט

כ"ץ הרב מנחם
תולדותיו שסד
דבריו לפני מותו שסד-שסה

לב
משכן החיות ס
בלעדיו אין בריה יכולה לחיות קסז
ארץ ישראל כלב האומה קסז. ע"ע ארץ ישראל, עם ישראל וארץ ישראל.

לבן (חותן יעקב)
עשה פירוד מתוך התחסדות שמח-שמט
ע"י דמאותו גרם לירידת יעקב מצרימה שמח

לאומיות ע"ע ישראל, לאומיותו

לוח שנה
שנעשה בחו"ל אינו כשר טז
ע"ע קידוש החודש

לוי (שבט)
מדוע לא זכו לנחלה רטז
ע"ע כהנים

לשון (דקדוק)
כפל לשון מלמד חשיבות הענין רסו

לשון הרע
מעלת מי שאינו מדבר צה

מגן אברהם (ספר)
גדולת מחברו (האדמו"ר מטריסק) רנח-רסא

מִדְבָּר
לשון דיבור קפט
המחלוקת עושה ישוב למדבר שמג-שמד

מדת הדין
אפשר לבטלה ע"י מסירות נפש, ע"ע גאולה, מונעי ביאתה.

מואב
מצוה "אל תצר את מואב" קסו

מזבח
עבודתו ארבעים שנה קודם ביאת הגואל יא. ע"ע בית המקדש, מתי יבנה.

מחלוקת (בישראל)
אלו ואלו דברי אלקים חיים קעז
בזמנינו אינה לשם שמים שמה
גרמה לחורבן הבית שלח-שלט
גרמה לחורבן כמה קהילות שמה
גורמת להסתלקות שכינה שמד
גורמת לכלותינו רמה
ויתר הקב"ה על ע"ז ולא ויתר עליה שמז
כביכול יש פירוד למעלה שמו
ע"ע ישראל, אחדותם; מדבר; ע"ע בית המקדש, כיצד יהיה

מלאך
כל פעולה טבעית היא מלאך ק, קכח
המלאכים לא הבינו מהי גלותו של אברהם צב

מלחמה
הגלות בגלל שלא התעסקנו בלימוד מלחמה וכיבוש ארצות קצג-קצד
איננו יכולים ללמדה בגלות קצד
למען ארץ ישראל קכא
יש לכוון לבו אליה ריח. ע"ע זבולון
כשישנה בארץ יש כנגדה בשמים קנב-קנג
במלחמה חייבים להיות מאוחדים רצו
תלמוד תורה ריח
מלחמת העולם הראשונה קנב
סימן למשיח — ע"ע משיח, סימנים

מלכות
בית דוד
תתגלה קמעה קמעה קמו
משולה לשמש קצב
תבוא לאחר בנית בית המקדש קמד
ומלכות שמים היינו הך שכה-שכו
ע"ע דוד.
ספירה, ארץ ישראל, בחינתה — ע"ע ארץ ישראל, קדושתה
כל מדה של מלך בשר ודם משתלשלת מקדושה עח

מנורת הזהב
מאחדת את ישראל רעב, רעד-רעה, רעט-רפ, שנד

על כן אהרן הזליקה במקום חנוכת הנשיאים שנד

מנחת חינוך (לבית המקדש) ע״ע כהנים

מנחת אלעזר (מחבר)
ע״ע שפירא הרב חיים אלעזר

מנחת יהודה (ספר)
על גדולת מחברו שיח
מתי נדפס שיט
כיצד הגיע ליד מחבר ספר ״אם הבנים שמחה״ שיט

מנהיגים (בזמנינו)
שמנעו לעלות לארץ ישראל אינם נקיים מהדם שנשפך כ-כב, רפט-רצ
הם צריכים לאחד את העם שלח-שלט, שמג, שמא-שסב
צריכים לחשוב על ישראל לה

מסירות נפש
ע״י אלה שאינם מקיימים מצוות למען ישוב ארץ״י, ע״ע ארץ ישראל, ישביה, חופשיים

מפלגות
המחלוקת והפירוד — הסיבה לחורבן ולגלות שלח, שמד

מצוות
שיש בה מעשה אינה צריכה כוונה סב-סג
ברוחר במצוה שבעבודה מסר צדיק נפשו — נפש הצדיק מסייעתו שסז
מצוה הבאה בעבירה, כשנעשה כבר המעשה — אינה מזיקה סב-סג
בעשית מצוה אחת כתיקונה יזכה לעולם הבא קפה-קפו, רעז
כלל ישראל בקיום מצוות, ע״ע ישראל, כללותם
עשה גדול דוחה עשה ולא תעשה קעג-קעד
קיומם תלוי בבחירתינו רלו
מצוה מעשית בלי כוונה יוהר גדולה ממצוה בכונה אך בלי פעולה ממשית סב
החושב לעשותה ונאנס — כאילו עשאה ב
מצוה גוררת מצוה קיט, קכג

מצה
גדרי מצותה יח

מִצְרַיִם
לשון צרות רלד-דלה, רסז
ע״ע גלות, מצרים; ע״ע יציאת מצרים

מקרה
אינו קיים בעולם קכח-קכט

מקרא (תורה)
מבקרי המקרא — יחס אליהם נ

מרגלים
אחדות — קלקלו בזה, לכן גם התיקון צריך להיות בזה רצ
גלות — אריכותה בגלל שאיננו מתקנים חטאם רפג-רפה, רפז-רפח
דברי משה אליהם רנז
כיצד השפיעו על העם רפא-רפג
מי היו — נשיאי הדור רפב
תלמידי חכמים גדולים שסו
צדיקים לח, שס, שסז
כנו אותם טפשים שסז
מדוע חטאו לח, קפה, רכה. ע״ע ארץ ישראל, ישובה, המתנגדים לזה
מה היו נמוקיהם קמז, קפה, רנג, רפב. ע״ע ארץ ישראל, ישובה, המתנגדים לזה.
מדוע נשלחו קפג-קפד, רנה, רפד
עוונם דומה למְלֵוֶה על ישראל ויש לפרעו רפב, רפז-רפח

מרדכי
הצליח לאחד את ישראל בגלל הצרות שמה-שמו
התעסק בענייני עמו והשתדל להשלים ביניהם שמה-שמו
מה שהיה בצרה היה לעומתו בהצלה שמה
מצב היהודים בזמנו מבחינה רוחנית שמה
שבו בתשובה מאהבת הנס פב
שלבי עליתו לגדולה צה
ע״ע אסתר

משה רבינו
ארץ ישראל — אם היה נכנס אליה, לא היה נחרב בית המקדש קיא
נתאוה להכנס אליה משום קדושתה קיא, קפג
לא היו לו נגיעות אישיות רמח, רנז
כאב את צרות אחיו רסג
פעל להצילם עד מסירות נפש רסג-רסד
ביום מותו כתב י״ג ספרי תורה שיז
נשא את בני ישראל בחיקו כשיצאו ממצרים קפט
בגאולה האחרונה מלכי אוה״ע יעשו זאת קפט
הקב״ה אמר לו שיפאר את ישראל שע
תלמידי חכמים הם בבחינת אתפשטותא דמשה רנד, שסג
רצה להתפלל תקט״ו תפילות והקב״ה עכבו קיא

משיח

אמונה בביאתו
מיסודות האמונה סז
אומרים בכל יום: ״אני מאמין בביאת המשיח״ שלג-שלד
אמונה זו צריכה גם מעשה שלד-שלה. ע״ע אמונה

ביאתו
כיצד ומתי, ע״ע גאולה, זמנה, שלבי הגאולה.
אין לדעת כט, סז
שתי בחינות בביאתו — זכה ולא זכה סט
ההכנות יהיו אטיות, ע״ע גאולה, ביאתה, קמעה

לאחר ההכנות יתגלה פתאום קכז
יש לעשות מעשים על מנת שיבוא קצא, קצג, שלד–שלה
מתי יתגלה שיט–שכ
משיח בן יוסף קודם למשיח בן דוד קצג
ע״י מעשה מכוער קלה–קלו, קלח
שלב אחרון לפני תחיית המתים קצה
ידריך את כל העולם לעשות תשובה פ–פא
אליהו בזמן בואתו קמב
בא בהיסח הדעת קלה
מלבות רביעית הרצה להביא לו דורון שלב
גילוי אורו של משיח — בלי חרדיות רצא–רצב

סימנים לבואו

עליה לארץ ישראל קנא–קנב
ע״ע גאולה, סימניה.
מלחמות קנב–קנג
לא יקבץ גלויות קפה
נקרא צמח ק–קא, קיט, קכו

קודם ביאתו

צדות סז–סח
סיבתן סט–עד
יביאו לכך שלא יאמינו בה׳ סח
יבוא אליהו פד–פה
בנין בית המקדש ע״ע בית המקדש, מתי יבנה
האיש לא יהיה נודע לפני הגלותו כמשיח קכז–קכח
נדע אמיתתו ע״פ אותות ומופתים קכח
יכוון ליבות בני ישראל לתשובה פו
קבלת גרים בימיו, ע״ע גרים
עקבתא דמשיחא, ע״ע נדר, יעקב
תשובה בימיו, ע״ע תשובה

משכן

יום הקמתו גדול כיום בריאת שמים וארץ שנג
כשהוקם דיבר הקב״ה שלום עם משה שנא
היה מקופל מכ״ה כסליו עד ר״ח ניסן שכג
קיומו תלוי באחדות ישראל שנב–שנג
תכליתו לרכז את ישראל ולהשרות שכינה בתוכם שנב–שנג

משנת חסידים (ספר)

על מחבריו מב
גר בצפת מב

נבואה

ע״ע גלות, ירושלים, מטרתן.
אינה שורה בחו״ל לו

נדר

בעת צרה כח–ל
יעקב נדר בעת צרה כח–ל
לשוב לארץ ישראל כח–ל
ע״י נדר לשוב לא״י זכותה תעזור לנו כח–ל
אסור לאחר נדר לה

נס

אין לסמוך עליו נז, קצג–קצד, שלא
הנהגה בדרך זו — בחינת מוחין דגדלות קמב
על ידו יחזרו כל ישראל בתשובה פב
ע״ע גאולה, זכו אחרישנה.

נשר

אין לו סימני טהרה קפח

סוף

פירוש המלה רלט

סכנה

היכול להמלט ממנה חייב לעשות זאת רסד
חייב להכניס עצמו בספק סכנה כשחבירו בידאי סכנה רסד–רסה
חייב להשתתף בצער השרויים בסכנה ולהשתדל להצילם רסד–רסה

סנהדרין

דיני נפשות מתחילין מן הקטן שסח
הם לישראל כעור החופה על הבשר שלז–שלח
עוסקת בכל שאלות החיים סה

סעודה שלישית

כנגד יעקב — להנצל מחבלי משיח קמב

סיטרא אחרא

דברים גדולים באים מתוך טומאה כדי לבלבלו קלה

עדים

מדוע שנים מז–מח

עזרא

כונן עמוד התורה ריט
שלח אגרות לכל הגולה שיעלו עמו מ
הגאולה בזמנו בדרך הטבע קה–קו
ע״י רשיון האומות קה–קו, קלט, קמב
היה ראוי שיעשה נס אלא שגרם החטא קו, קלט, קמה, קפ–קפב
איזה חטא? שלא עלו כולם קטז, קפ–קפב, רפא
העולים אתו שמותיהם כעורים ומעשיהם נאים רו–רח
לא ידעו אם מזרע ישראל הם רו–רח
שמותיהם הנְכָרִים העידו על מצבם הרוחני רח–רט
היו עוברי עבירה קלח–קלט, קנה, רח–רט, ריא, רפא
מעשיהם נאים — עליה ובנין הארץ רט–רי
עניים ומדוכאים מ
היו מאוחדים רפ–רפא
חֲצָיָם במלאכה וחֲצָיָם במשמר רפא
השתדלו לבנות מהר רפא
בתחילה לא הרחיקם מתועבותיהם שסז
מה קרה למי שלא עלה מא–מב
איך התיחסו למי שלא עלה, ע״ע בבל
שמעו לגדולי תורה סו
כיבושו, ע״ע ארץ ישראל, כיבושה

עזה
אינה כגבול עולי בבל יח

עיבור השנה
כדיני נפשות — צריך הטיה של שנים שסח

עיר
משמעות הביטוי ריב–ריג

עומר (הקרבתו) ע״ע חדש
יום הנף מדאוריתא או מדרבנן שכג
אין מביאים מנחות קודם העומר שכד
סיבת תקנת יום הנף אסור שכג–שכד

עמרי
זכה למלכות מפני שבנה עיר בארץ ישראל, אף שהיה רשע גמור סא
מדוע דוקא מלכות סא

עמלק
מונע ישראל מלהשתחרר מהצרות רלד–רלה

עקבתא דמשיחא
נקראת רגלין לא

עֵרֶב
— מבעוד יום קיב

עשו
יהיה עבד ליעקב קפז–קפח
יצחק ברכו: כאשר תריד — ופרקת עולו קפז–קפח
מהו ״כאשר תריד״ קפז–קפח

רבי פנחס מקוריץ
גדולתו שמט

פקוח נפש
דוחה כל איסורים שבתורה שלא

פתח תקוה (ישוב)
יסודה יט
שמרו שם שמיטה שנט

ציבור
התעוררותו לדבר מסוים — משמעותו כה
מצוות המוטלות עליו קיום התורה בציבור שה
ישוב ארץ ישראל שה–שז
תלמוד תורה שה
ע״ע תפילה; ע״ע ישראל, כללותם; ע״ע מצוות

צדקה
מקרבת את הגאולה י, יב, צא
לבנין ארץ ישראל שח–שט

צדיקים
גדולים מעשיהם יותר ממעשה שמים וארץ שטז–שטז, שיט–שכ
״צדיק מט לפני רשע״ — פירושו שמה

ציונות
ציוני — מבאישי שמו כב–כג
ציונים — רצון הקב״ה שתבנה הארץ על ידם קמט
התנועה — היחס אליה קלט, קער

צמח ה׳ לצבי (ספר)
גדולת מחברו רנג

צפת
בניתה מב, קל

צרות
לאחר שאדם ניצל מהצרה יעסוק בישוב ארץ״י שו

קבוע כמחצה על מחצה
גדרי הכלל רג–רד

קדושה
כל דבר שאדם עושה לשמה יאמר זאת שח–שט
כל דבר שבקדושה משתלשל דרך חול קלד–קלט, שסו

קדושת לוי (ספר)
גדולת מחברו קעז–קעט

הקדוש ברוך הוא ע״ע אלקים
שמו שלום, חותמו אמת שמז
״איה הוא? בכרך גדול שברומי״ — פירושו שב
אינו נקרא מלך אלא בארץ ישראל קפו, שכו
ע״ע ישראל, אחדותם.

קורבנות
פר בן בקר — ענינו רנ–רנא
אסור להקריב בלילה שיז

קטן
אסור להאכילו דבר אסור קיד

קיבוץ גלויות
אתחלתא דגאולה, ע״ע גאולה, התחלתה; ע״ע ארץ ישראל, עליה.
אחר הקיבוץ ישובו בחשובה רה, רצו
המשיח לא יקבץ קפה
קודם לבוא המשיח לו, פו, קכב, קמו, רל
קודם הגאולה קא
ע״ע אומות העולם, ע״ע גאולה, התחלתה
קודם לזה תבנה הארץ קלא
חשיבותו קא. ע״ע ישראל, אחדותם.
יהיה בשני שלבים קב–קג, שט–שי
קודם שבט יהודה ואח״כ עשרת השבטים שי
כל קיבוץ קטן חשוב בעיני הקב״ה קנז–קנח

קידוש ה׳
במיתה — תיקון הנפש רלא

קידוש החודש
אפילו קבעו ב״ד בטעות — חל קצ–קצא
ארץ ישראל החשבון בה הוא הקובע טז, קסח–קסט
בביטול ישיבת ישראל בה יבוטל קידוש החודש קסט
ע״ע לוח שנה

קנין
ביטולו — כיצד נא
משיכה פח

קץ
פירוש המילה רלט
האחרון
ענין הקץ הוא הלכה לח
זמנו ע"ע גאולה, זמנה, סימניה.
הקב"ה יכול לחשבו צב
ברשיון האומות, ע"ע גאולה, התחלתה
ארץ ישראל נותנת פריה בעין יפה קלב
אי אפשר לדעת זמנו קמו–קמח
ככל שיתקרב יהיה פחות סתום קנ–קנא
אסור לחשב זמנו קמח
כשהוא קרב מותר לתשבו קנ–קנא

קראים
מצוה לקרבם עט

ראטמאן הרב אביש
גדולתו קמח

ראש
פירוש המלה רלט

ראש השנה ע"ע תפילה, ימים נוראים.

רבנים
בזמנינו לח. ע"ע הונגריה; ע"ע מנהיגים; ע"ע תלמידי חכמים.
יש להם ג"כ נגיעות אישיות לח, קפה, רמח–רמט, רנז
מהונגריה אינם יכולים להיות רבנים בגרמניה ולהיפך רסט
מצינו מהם בש"ס שחזרו בהם שלג
צריכים לעורר לעליה לארץ ישראל רפז. ע"ע ארץ ישראל, ישובה, תלמידי חכמים.
שלא ממלאים תפקידם כראוי — מועלים במלאכת שמים רפט
מתנגדים לעליה — משום שלא הרגישו בסבל הגלות רכה

רות (המואביה)
מדוע דוד בא ממנה קכג
בעז לא חשש ולקחה לאשה רצא
הגואל הראשון לא רצה לקחתה לאשה רצא

רחל (אמנו)
ע"ע יעקב, רחל.
ע"ע ישראל, אחדותם, מעלתם.

רמב"ם
גדולתו רג

רשעים
ע"ע ישראל, רישעים שבהם

רפורמים
יחס אל בניהם עט

שאול (המלך)
בימיו נוצחו במלחמות על אף היותם צדיקים כי היתה מחלוקת שמו

שבת
חכמה אינה מלאכה בשבת שיז
טעמה — כדי שתהיה בנו אמונת החידוש שלד
מלאכה הנעשית בדרך נס אינה מלאכה שיז
קניית קרקע בארץ ישראל בשבת יח

שבועות (חג)
תיקון לילו — לתקן החטא שהיה במתן תורה רפד

שואה
ע"ע גלות, צרותיה, מטרתן: סיבתן, תאודן.

שודיה
המיניסטר שם אמר שאין להתנהג בזמן מלחמה כבמצב רגיל שסא

שולטן
רצה למכור את ארץ ישראל יט
דון יוסף נשיא ישב בחצרו קל

שותפין
שותפין שלוי, רוצה גובה מאחד, רוצה גובה מכולן רפז

שויון זכויות
גרם להתבוללות יהודי אירופה רסח–רסט
ע"ע גלות, ההשארות בה

שכינה
אינה שורה בחו"ל לו, פו
למען ארץ ישראל שורה בחו"ל לו
בתינת מלכות רכג
אינה שורה בפחות משתי רבבות ישראל יח

שלזינגר הרב עקיבה יהוסף
על טיולו בארץ ישראל רנא

שלום
יסוד הכל פרק ד
אמיתי — מאחד, ולא הנובע מפירוד שסג
ע"ע הקב"ה שסד–שסה

שכל
מוגבל מט

שלשת השבועות
שלא יעלו בחומה יא, יז–יח
לאחר שהאומות הרשו לנו לעלות לארץ — אין איסור, ע"ע גאולה, רשיון ועזרת האומות לשוב לארץ
אין ללמוד מלחמה בגלות כדי לעלות לארץ ישראל קצד

שלא ילכו לארץ ישראל דוקא כשאין צרות בחו"ל קסב. ע"ע גלות, מצבינו בה.
דוקא על הציבור ולא על ופרטים שז
שלא ירחקו את הקץ כיצד ידחקו קסב, קפא-קפב
שלא ירחקו את הקץ — כיצד קפא-קפב

שמואל הנביא

איחד את ישראל ועל ידי כך הצילם מיד פלישתים שסב
לקח אבן וקראה אבן העזר — על שום מה שסב

שנאת חנם

ע"ע בית המקדש, בית שני, חורבנו.

שפירא הרב חיים אלעזר (האדמו"ר ממונקאטש)

דעתו בענין הגאולה קו
אם היה חי בזמנינו היה חוזר בו קו
דעתו בענין מצות ישוב ארץ ישראל קעא-קעג

תהלים

דוד תקנו לעת שיהיו ישראל בגלות שנד

תוכחה

חובת עשייתה על גדולי ישראל כ-כב
ע"ע רבנים: ע"ע תלמידי חכמים.
מי שיש בידו ואינו עושה זאת הרי זה שופך דמים כ-כא

תורה

ירושה לנו מו-נב, שה
על ידה נבדלים אנו מן האומות סג
על ידה נזכה לארץ ישראל, ע"ע ארץ ישראל, תורה וארץ ישראל.
למעלה מן הטבע סג
גלות — אין לך ביטול תורה גדול מזה — מדוע רה, רלט
דברה בלשון הבאי קד

תחיית המתים

אחר שנשוב לארץ ישראל ויערה עלינו הקב"ה רוח ממרום רל
מתי ארץ ישראל תחילה רעח-רעט
מתי חו"ל יצטערו בצער גלגול מחילות רעח-רעט
ע"ע ארץ ישראל, עליה, הדוצה לעלות.
יקומו קודם אלה שנהרגו בגלל הגלות רעט

תלמוד תורה

בזמן צרות א"א להצטמצם בד' אמות של הלכה לג
ועבודת האדמה רטז-ריח
מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י ריד-רטז
ומלחמה ריח
כיששכר וזבולון ריז-ריח
יוצאים ידי חובה רק כשהציבור מממן זאת שה

תלמידי חכמים

אין להאמין להם בלא סיבה מה, רנו
בני תורה נמשלו לעץ מאכל רכ
בכל אחד יש ניצוץ ממשה רנד, שסג
חובה עליהם לדרוש בעניני גאולה וארץ ישראל רנד, שסז-שסח
יש לשמוע בקולם בכל עניני החיים סו
מיום שחרב בית המקדש נגזר עליהם שיסבלו ידידת הדורות רכה לט, רנז
ע"ע חכמים: ע"ע חכמי האמת: ע"ע רבנים: ע"ע ארץ ישראל, ישובה, תלמידי חכמים.

תיק"ו

מדוע דוקא אליהו יפתור קעז-קעח

תמר

מדוע דוד בא ממנה קלה-קלו

תענית

חפילה ע"ע תפילה
י"ז באלול — תענית צדיקים כי מתו בו מוציאי דבת הארץ שפ

תפילין

ביאור מחלוקת רש"י ור"ת קעז

תניא (ספר)

גדולת מחברו כז

תפילה

אין הקב"ה מואס בתפילת רבים שג
מדוע לא נענו כל התפילות לגאולה קט-קי
כוונת רוב ישראל בתפילה לגאולה — תביא גאולה קט-קיא
תקט"ו תפילות יביאו לגאולה קיא
אין כוונה אמיתית בתפילה לשוב לציון קח, קטז
לבד לא מועילה, צריך גם מעשה קיג-קטו, קיז-קיח, קצז
כל תפילתן של ישראל היא על בית המקדש קנו
תפילת י"ח
ברכת אבות ר
ברכת גאל ישראל, י"א שעל הגאולה מן הגלות, קי-קיא
וי"א על הצרות שבכל דור קלב
מדוע קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים
ברכת "ולירושלים עירך" ו"את צמח דוד" — על הגאולה קי-קיא
מדוע סיימו ב"שים שלום" שסג
ברכה שלפניה "וכל החיים" שסג
סדר ברכות שמו"ע קצא-קצב
תפילת ערבית — ראשונה לכל התפילות קצט-ר
יעקב אבינו תקנה קיו, קצט-ר
כנגד גאולה אחרונה קיז
מוסף של ר"ח — "סוף וקץ לכל צרותינו, תחילה וראש לפדיון נפשינו" — הסבר הכפילות רלז-רמ
תפילת תענית — סדרה קצה-קצז
תפילת ימים נוראים: "ובכן תן כבוד ה' לעמך" — פירושה שכה

מפתח עניינים

שפו

מדוע אומרים אז "הרנינו לאלקי יעקב" שכו
"ויעשו בולם אגודה אחת" ובו' שכח

תשובה

אחר שישובו לארץ ישראל פד-פח, קכב
השיבה לארץ ישראל נחשבת לתשובה קיח-קיט, קפו
בימות המשיח עט-פב

ע"י הצרות פד-פח
כחודה של מחט תביא לגאולה קיט
ע"י נסים פב
גאולה תלויה בה או לא, ע"ע גאולה, תשובה.
בוני הארץ יחזרו בסוף בתשובה, ע"ע ארץ ישראל, יושביה, חופשיים.
ע"ע ארץ ישראל, עליה